Relații internaționale

Edward A. Kolodziej

SECURITATEA ȘI RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

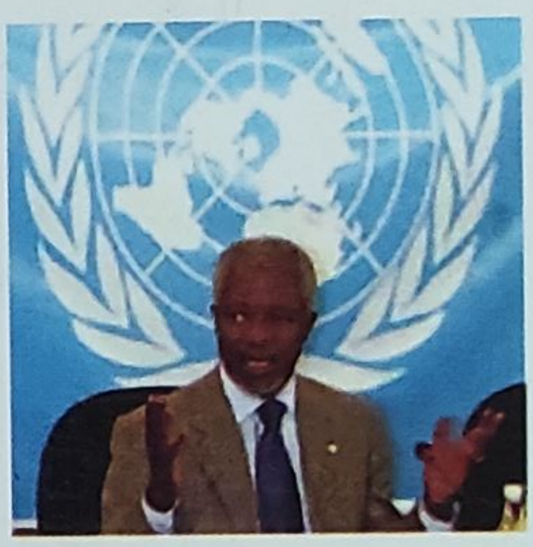

Collegium

POLIROM

Seria *Collegium. Relaţii internaţionale* este coordonată
de Lucian-Dumitru Dîrdală şi Andrei Miroiu.

Edward A. Kolodziej este director al Center for Global Studies din cadrul University of Illinois, Urbana-Champaign. A scris sau a coordonat numeroase lucrări în domeniul securităţii şi relaţiilor internaţionale, dintre care menţionăm: *The Uncommon Defense and Congress: 1945-1963* (Ohio State University Press, 1966); *French International Policy under De Gaulle and Pompidou: The Politics of Grandeur* (Cornell University Press, 1974); *Making and Marketing Arms: The French Experience and Its Implications for the International System* (Princeton University Press, 1987); *Limits of the Soviet Power in the Developing World* (Johns Hopkins University Press, 1989); *Security and Arms Control: A Guide to National Policymaking* (coord., Greenwood Publishing Group, 1989); *The Cold War as Cooperation: Superpower Cooperation in Regional Conflict Management* (coautor, Macmillan, 1991); *Coping with Conflict after the Cold War* (co-editor, Johns Hopkins University Press, 1996); *A Force Profonde: The Power, Politics, and Promise of Human Rights* (coord., University of Pennsylvania Press, 2003).

Edward A. Kolodziej, *Security and International Relations*,
published by the Press Syndicate of the University of Cambridge, 2005

© Edward A. Kolodziej 2005

© 2007 by Editura POLIROM, pentru prezenta traducere

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4, P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33, O.P. 37, P.O. BOX 1-728, 030174

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

KOLODZIEJ, EDWARD A.
Securitatea şi relaţiile internaţionale / Edward A. Kolodziej;
trad. de Ramona-Elena Lupu. – Iaşi: Polirom, 2007
ISBN 978-973-46-0564-4

I. Lupu, Ramona-Elena (trad.)

327.57(100)
355(100)

Printed in ROMANIA

Edward A. Kolodziej

SECURITATEA ȘI RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

Traducere de Ramona-Elena Lupu

POLIROM
2007

Pentru Zachary, Sander, Colin, Aiden, Charlie şi Quinn,
în speranţa unui viitor paşnic.

Şi în memoria lui Peter, 3 martie 2005.

Cuprins

Mulţumiri 9

Introducere 11

Partea I
Introducere în securitatea internaţională şi în studiile de securitate

1. Relaţiile internaţionale şi securitatea internaţională : delimitări, niveluri de analiză şi falsificarea teoriilor 23
2. Fundamentele studiilor de securitate : Hobbes, Clausewitz şi Tucidide 67
3. Testarea teoriilor securităţii : explicaţia începutului şi sfârşitului războiului rece 101

Partea a II-a
Teorii concurente ale securităţii

4. Realismul, neorealismul şi instituţionalismul liberal 161
5. Liberalismul economic şi marxismul 218

Partea a III-a
Validarea teoriilor securităţii

6. Behaviorismul 281
7. Constructivismul 318

Concluzii

8. Încotro se îndreaptă securitatea internaţională şi studiile de securitate? 377

Bibliografie 393

Indice 427

Tabele şi figuri

Tabelul 1.1
Dimensiunile securităţii şi securităţii internaţionale din perspectiva statului . . . 54

Tabelul 3.1
Forţele nucleare strategice americane şi sovietice : 1950-2000 112

Tabelul 3.2
Compararea paradigmelor securităţii 153

Figura 4.1
Dilema prizonierului 191

Mulţumiri

Această notă va fi scurtă întrucât sunt pur şi simplu prea mulţi cei cărora trebuie să le mulţumesc, specialişti, studenţi şi colegi, de peste patruzeci de ani de când sunt profesor şi cercetător în domeniul relaţiilor internaţionale şi al securităţii. Am început acest pelerinaj intelectual ca masterand la University of Chicago, unde am luat cunoştinţă de poziţiile contradictorii ale lui Hans Morgenthau şi Quincy Wright. Îi sunt recunoscător în mod special lui Robert E. Osgood, acum decedat, care a fost coordonatorul tezei mele. Citările din volumul de faţă dovedesc cât de îndatorat le sunt.

Voi enumera câţiva colegi în mod special. Au fost atât de amabili încât să-mi acorde cu generozitate din timpul lor valoros pentru a face comentarii critice asupra manuscrisului. M-au salvat de numeroase greşeli, iar sugestiile pentru revizuiri mi-au îmbunătăţit manuscrisul în mare măsură. Nu le-am urmat întotdeauna sugestiile, dar, atunci când m-am îndepărtat de sfatul pe care mi l-au dat, criticile lor m-au forţat să regândesc o poziţie sau o perspectivă înainte de a o reafirma. În ordine alfabetică, mulţumirile mele speciale se îndreaptă spre Badredine Arfi, David Baldwin, Paul Diehl, Roger Kanet, Charles Krupnick, Jack Levy, Manus Midlarsky şi Patrick Morgan. Le rămân îndatorat mai ales studenţilor mei de la cursul de ştiinţe politice 480, care s-au ocupat de domeniul teoriei relaţiilor internaţionale. Evaluările lor săptămânale şi dezbaterile aprinse din sala de curs au stimulat multe dintre problematizările volumului de faţă.

De asemenea, mulţumesc pentru numirea mea ca *visiting professor* la Universitatea Senshu din Japonia, unde am lansat acest proiect, în 2001.

Trebuie să menţionez şi echipa care mi-a oferit un sprijin esenţial. John Haslam s-a dovedit răbdător în privinţa depăşirii termenelor-limită şi profesionist în confruntarea succesivă a manuscrisului cu opiniile lectorilor. În urma unei redactări atente, David Watson de la Cambridge University Press şi Elizabeth Radzisewski, studentă la masterul în ştiinţe politice la University of Illinois, au curăţat manuscrisul de multe greşeli, iar pentru aceasta le mulţumesc (şi în numele cititorilor). Delinda Swanson şi Beth Bailey mi-au oferit servicii de secretariat prompte, pentru care le rămân

îndatorat. Jessica Jones şi Lynne Rudasill au fost întotdeauna pregătite să caute sursele care îmi scăpau. Contribuţia lui Merrily Shaw a fost indispensabilă pentru organizarea notelor de subsol şi a bibliografiei, ferindu-mă de numeroase greşeli.

Bineînţeles că nu există cale prin care să îmi răsplătesc soţia, Antje, pentru răbdarea şi sprijinul ei în ducerea la bun sfârşit a acestui proiect – de care a dat dovadă mai bine de doi ani. Redactarea ei atentă a surprins şi a corectat nenumărate erori de formă şi de substanţă.

Greşelile rămase îmi aparţin.

Introducere

„Fiecare problemă complexă are o soluţie simplă. Care este întotdeauna greşită."

H.L. Mencken

Securitatea este o noţiune complexă şi controversată – încărcată cu sentimente şi cu valori adânc înrădăcinate. Majoritatea oamenilor sunt de acord că o problemă de securitate apare atunci când cineva – o persoană, o bandă sau un grup ori un stat – ameninţă viaţa, integritatea fizică sau mijloacele de subzistenţă ale altcuiva; de pildă, pe o alee întunecoasă un individ înarmat vă cere portofelul sau viaţa. Gândiţi-vă la groaza locuitorilor Londrei sau Berlinului din timpul celui de-al doilea război mondial, bombardaţi sau atacaţi cu rachete. Gândiţi-vă şi la supravieţuitorii japonezi din Hiroshima, primul oraş distrus vreodată de o bombă atomică. Puneţi-vă în situaţia locuitorilor din New York la 11 septembrie 2001, care au fost martorii distrugerii clădirilor World Trade Center, fără a mai aminti alte milioane de oameni din lume care au urmărit în direct transmisiile televizate. Mai imaginaţi-vă şi teroarea triburilor tutsi şi hutu din Rwanda în 1994, atunci când mii de oameni – până la 800 000, potrivit estimărilor – au fost ucişi în decurs de trei luni în urma genocidului iniţiat de extremiştii hutu, folosind macete primitive şi furtunuri de grădină[1].

Puţini ar contesta aceste exemple de ameninţări la adresa securităţii, iar mulţi alţii vor extinde semnificaţia securităţii spre alte valori şi interese. Aceştia vor aplica termenul în cazul prejudiciilor ecologice cauzate de încălzirea globală; sau al luptei pentru subzistenţă a miliarde de oameni din ţările în curs de dezvoltare; sau al protecţiei drepturilor omului împotriva încarcerării pe nedrept, a torturii sau a genocidului. Pentru aceşti observatori, imaginile

1. Kolodziej (2000a).

lor contrastante asupra securităţii sunt reale, urgente şi ameninţătoare ; pentru unii, chiar mai mult decât ideile de securitate asociate cu violenţa sau cu ameninţările coercitive[2].

Unde trasăm graniţa în studiile de securitate? Ce să includem şi ce să excludem? Dacă pornim de la o înţelegere largă şi cuprinzătoare a securităţii, sinonimă cu orice s-ar afla în mintea observatorului, atunci ar însemna să afirmăm că aproape orice valoare şi interes uman, dacă partea afectată le percepe ca fiind sub ameninţare, constituie o problemă de securitate. Poate că includem atât de multe în definiţia noastră privind securitatea, încât am pus problema într-un mod care împiedică sau ne face imposibilă încercarea de a afla cât mai multe despre această preocupare umană de importanţă vitală. Şi invers, dacă am adopta o concepţie mai limitată privind securitatea, identificată numai cu forţa şi cu ameninţările coercitive, poate că am exclude actori şi factori de o importanţă esenţială.

Nu va fi uşor să ajungem la un acord privind definiţia securităţii. Dacă nu descoperim o bază comună, vom vorbi despre lucruri diferite, desemnate ca securitate. Ne vom baza inconştient pe filtre conceptuale ce proiectează imagini contrastante şi reflectate ale securităţii şi ale modului în care să o abordăm. Acest volum va încerca să vă ajute să reflectaţi asupra securităţii şi să o consideraţi un domeniu autonom al comportamentului uman. Vă va oferi instrumentele conceptuale de bază pentru a urmări studiul securităţii ca disciplină, precum şi pentru a le utiliza în evaluarea pertinentă şi alegerea informată a politicilor de securitate. Doresc să vă provoc pe dumneavoastră, cititorul, să judecaţi succesul volumului de faţă în funcţie de măsura în care vă permite să explicaţi şi să înţelegeţi securitatea internaţională şi legătura sa cu politica internaţională, precum şi să vă folosiţi de aceste cunoştinţe în beneficiul dumneavoastră în calitate de cetăţean al unei societăţi deschise şi membru al unei lumi în continuă extindere şi globalizare.

---

2. Croft şi Terriff (2000). Vezi şi simpozionul despre sensul securităţii în *Arms Control*, 1992, p. 13.

„Harta" volumului : organizare şi raţiuni

Sarcina mea este de a vă convinge că modul meu de înţelegere a securităţii are sens. Mai exact, doresc să demonstrez că poate fi un instrument de analiză util, cu care să evaluaţi revendicările celor identificate în acest volum drept principalele şcoli de gândire asupra securităţii, aflate în prezent în competiţie pentru câştigarea atenţiei şi susţinerii noastre. După ce veţi înţelege cum să evaluaţi aceste poziţii rivale, vă veţi putea schiţa o teorie şi o abordare proprii în ce priveşte studiile de securitate.

Volumul este structurat în trei părţi. Prima, alcătuită din trei capitole, pune bazele evaluării a şapte şcoli de gândire şi practică a securităţii. Capitolul 1 prezintă o concepţie extinsă a securităţii şi distinge această preocupare umană de relaţiile internaţionale. Pentru scopurile volumului de faţă, securitatea ca fenomen creat de oameni include *atât* uzul forţei şi ameninţării coercitive din partea oamenilor şi a agenţilor lor, *cât şi* transformarea acestor schimburi, încărcate cu violenţă reală sau potenţială, în schimburi nonletale, consensuale. Aceşti stimuli asemănători şi opuşi surprind alegerea inerentă implicată de tranzacţiile sociale interdependente dintre oameni, agenţii lor şi societăţile umane : şi anume, dacă forţa să fie *sau* să nu fie utilizată pentru a se asigura rezultatele preferate în urma acestor schimburi.

O teorie cuprinzătoare şi credibilă a securităţii trebuie să includă acele mijloace şi strategii nonviolente concepute şi utilizate de actori pentru a reduce şi, poate, a depăşi motivaţiile de recurgere la forţă şi ameninţare în scopul rezolvării conflictelor şi al facilitării cooperării. Cu alte cuvinte, din perspectiva politicii internaţionale, cei care studiază securitatea sunt obligaţi să dezvolte concomitent o teorie a războiului *şi* a păcii. În lipsa acestui scop ambiţios, cunoaşterea pe care o vom dobândi în privinţa securităţii va include una dintre următoarele trei erori.

Mai întâi, există problema conceptuală (şi normativă) serioasă de a stabili care noţiune despre securitate să fie luată în considerare. Să fie cea a actorilor al căror comportament este descris, explicat, prevăzut şi înţeles sau perspectiva teroristului, a analistului de politici publice sau a celui care ia decizii în probleme de securitate ? Volumul de faţă îi privilegiază pe actori – cei umani şi agenţii lor, precum statele, organizaţiile interguvernamentale (ONU), cele nonguvernamentale (ONG-urile) etc. –, precum şi modul şi motivele abordării

problemelor de securitate de către aceştia. Ce înţeleg ei prin securitate? Cum reacţionează la aceste probleme şi cum le rezolvă? Cel mai mult contează gândirea, deciziile şi acţiunile lor. Această prioritate este deseori neglijată sau marginalizată în dezbaterile dintre şcolile de gândire rivale. Ele au tendinţa de a-şi prezenta propria imagine asupra securităţii ca şi cum ar fi similară cu ceea ce gândesc şi fac actorii în sensul securităţii, aşa cum aceştia din urmă îi percep multiplele aspecte. Lucrarea de faţă va încerca să îi menţină pe actori în centrul atenţiei şi să evalueze şcolile de gândire rivale prin prisma apropierii lor de substanţa actorilor înşişi.

Pe parcursul acestei discuţii va deveni clar faptul că, pentru a surprinde ceea ce actorii consideră a fi o problemă de securitate, avem nevoie de o definiţie a fenomenului securităţii care să se suprapună cât mai mult marii varietăţi de percepţii şi perspective opuse ale actorilor în privinţa securităţii. Este necesară o definiţie a securităţii cu o acoperire suficient de largă pentru a include toate opţiunile şi comportamentele posibile ale actorilor în reacţia lor la imperativele de securitate. O astfel de definiţie va afirma că securitatea apare ca experienţă şi fenomen uman atunci când actori interdependenţi decid să facă sau nu uz de forţă pentru a obţine ceea ce doresc unul de la celălalt. Această înţelegere a securităţii este suficient de cuprinzătoare pentru a include, în principiu, într-un set denumit „securitate", toate opţiunile şi acţiunile umane relevante în timp şi spaţiu. O analiză mai puţin cuprinzătoare a securităţii – de pildă, limitată la uzul de forţă sau la căutarea păcii – va exclude observaţiile critice sau, mai rău, va încorpora interesele şi tendinţele observatorului în loc să îl privilegieze pe actor.

În al doilea rând, dacă nu adoptăm o definiţie cuprinzătoare pentru studiul securităţii, riscăm să falsificăm datele istorice care includ aspecte privind securitatea. În mod cert, istoria demonstrează cu prisosinţă recurgerea continuă a actorilor la forţă şi ameninţări. Această afirmaţie este valabilă mai ales în cazul statelor, de la începuturile lor ca actori internaţionali principali în epoca modernă. Problemele de securitate ale secolului XX nu ar fi recunoscute ca atare dacă am exclude cele două războaie mondiale, războiul rece şi luptele armate pentru independenţă ale fostelor colonii. În schimb, ştim şi că duşmanii aprigi au învăţat să facă pace. Să ne gândim la Franţa şi Germania după al doilea război mondial sau la Statele Unite şi Marea Britanie înainte de începerea războiului de independenţă şi a războiului din 1812. Actorii manifestă inteligenţă, imaginaţie şi bogăţie de resurse impresionante în crearea

stimulentelor şi instituţiilor sociale prin care să facă faţă şi chiar să depăşească diferendele profunde privind valori şi interese fundamentale. După cum sugerează un observator des citat al comportamentului statului, statele sunt capabile să supravieţuiască în condiţii de anarhie timp îndelungat; pacea – şi nu războiul – caracterizează relaţiile dintre ele[3]. De asemenea, un alt istoric respectat la nivel internaţional sugerează că lunga pace din Europa între 1815 şi 1914 poate fi explicată prin opinia împărtăşită de principalii oameni de stat care, în lumina războaielor napoleoniene, au fost de acord, indiferent de măsura în care au rămas totuşi adversari, că războiul în sine era o ameninţare pentru stabilitatea regimurilor şi supravieţuirea naţiunilor şi imperiilor lor[4].

În cele din urmă, analistul de politici publice şi factorul de decizie trebuie să ţină seama de eficacitatea potenţială a formelor de putere *soft* şi *hard* în atingerea scopurilor[5]. În faţa unui adversar hotărât să facă uz de forţă pentru a-şi impune voinţa asupra altui stat sau popor – de pildă, Germania nazistă sau Japonia imperialistă –, cei care iau decizii, aflaţi sub ameninţare, îşi vor restrânge căutarea, în mod justificat, la combaterea acestor agresori cu o forţă pe măsură. În mod similar, vor fi puţini cei care s-ar aştepta ca teroriştii să fie parteneri credibili în negocieri paşnice duse cu scopul de a salva viaţa unor cetăţeni nevinovaţi răpiţi.

În alte condiţii, o abordare unilaterală a securităţii, ca folosire a forţei, ar fi incorectă şi greşit direcţionată, atunci când există perspective de conciliere noncoercitivă a unor interese opuse şi cu miză ridicată, chiar şi sub amenin-ţarea continuă că unul sau mai mulţi actori ar putea „defecta", recurgând la forţă sau război. Dacă statele şi populaţiile lor, de exemplu, înţeleg că un conflict armat ar putea împiedica creşterea economică susţinută, ipoteză ce poate fi afirmată imediat cu referire la statele membre ale Uniunii Europene şi la relaţiile americano-chineze din prezent, ele pot ajunge la un consens asupra unor reguli pentru operaţiunile de piaţă şi concurenţă, chiar dacă rămân pe poziţii diferite la nivelul altor preocupări privind politicile. Chiar şi duşmani aparent neîmpăcaţi – Statele Unite şi Uniunea Sovietică – au fost capabili să ajungă la acorduri de control al armamentelor şi de dezarmare pentru a reduce rivalitatea lor globală şi cursa înarmării, precum şi pentru a-i împiedica pe clienţii şi aliaţii lor să extindă conflicte locale la dimensiunile unei conflagraţii

---

3. Bull (1977).
4. Schroeder (1989, 1994b, 2004).
5. Nye (2002).

globale[6]. Aceste exemple se potrivesc într-o serie de cazuri în care toate părţile sunt stimulate puternic pentru a recurge la forţă, însă actorii aleg mijloace nonviolente pentru a aborda şi a rezolva diferendele de securitate.

În continuare, capitolul 1 identifică patru niveluri de schimburi între actorii umani şi agenţii lor, în care funcţionează stimuli pentru recurgere la forţă sau la ameninţări coercitive. Aceste niveluri de schimb sunt importante pentru identificarea actorilor principali şi a factorilor care determină comportamentul actorilor la fiecare nivel. Şcolile de securitate despre care vom discuta pot fi deosebite în funcţie de semnificaţia şi ponderea acordate acestor niveluri de analiză. Capitolul 1 se încheie printr-o discuţie asupra criteriilor relevante de evaluare a revendicărilor rivale înaintate de şcolile de gândire, care concurează pentru locul întâi în studiile de securitate. Aceste criterii se bazează în principal pe analizele metodologice concepute de Imre Lakatos. Ele sunt în mare măsură utilizate în ştiinţele naturale şi sociale pentru evaluarea puterii explicative predictive a teoriilor contrastante.

Capitolul 2 îi prezintă cititorului trei teoreticieni care au avut cel mai profund impact asupra studiilor de securitate: Thomas Hobbes, Carl von Clausewitz şi Tucidide. Mai mult decât oricare alţi gânditori, aceştia au definit studiile de securitate ca domeniu autonom al gândirii, deciziei şi acţiunii umane. Autorii au pus bazele unei ştiinţe a securităţii cu aplicabilitate posibil universală în timp, spaţiu şi condiţii sociale. Ei oferă un util punct de plecare (dar nu şi de final) în învăţarea modului de abordare a securităţii.

Dacă securitatea este o ştiinţă cu un corpus de cunoştinţe care se acumulează mereu, idee implicită acceptată de toţi cei trei autori, atunci trebuie să supunem cele şapte şcoli de gândire în probleme de securitate aceluiaşi test, pentru a vedea care dintre ele deţine cea mai mare putere explicativă. Capitolul 3 dezvoltă un „laborator" al războiului rece pentru testarea şi evaluarea acestor şcoli. Care este capacitatea lor comparativă de explicare a debutului şi încheierii războiului rece, din 1945 până în 1991, precum şi a dispariţiei sistemului bipolar? Pentru a răspunde la această întrebare, în părţile a II-a şi a III-a vom aplica criteriile lui Lakatos fiecărei şcoli de gândire.

Dacă o abordare sau o teorie a securităţii nu reuşeşte să explice începutul, evoluţia şi sfârşitul războiului rece, atunci cu greu putem avea încredere că ne

---

6. Kolodziej şi Kanet (1991).

va face să înţelegem şi că va explica lumea de după războiul rece, în care trăim în prezent. Există câteva idei în sprijinul acestei afirmaţii. Mai întâi, războiul rece a fost global. A cuprins toate popoarele şi statele lumii într-o anumită măsură, indiferent dacă ele au dorit sau nu să fie implicate în această luptă pentru hegemonie. În al doilea rând, a oferit cele mai mari mize pentru toate popoarele lumii. Un război nuclear total între superputeri ar fi distrus efectiv aceste state şi cea mai mare parte a populaţiilor lor. Ar fi ucis sau rănit alte sute de milioane de oameni, întrucât norii radioactivi letali cauzaţi de declanşarea „maşinăriilor nucleare ale sfârşitului lumii" aparţinând superputerilor ar fi rămas în atmosferă timp de decenii întregi[7]. Orice conflict armat care prezintă riscul dispariţiei vieţii umane de pe pământ îndeplineşte intuitiv criteriul de relevanţă ca problemă de securitate de prim rang.

În al treilea rând, în timp ce războiul rece a fost o competiţie cu potenţial letal, ne surprinde faptul că nu s-a încheiat astfel. De la începuturile statului--naţiune modern de acum jumătate de mileniu, competiţia pentru dominaţie între state rivale neînduplecate s-a sfârşit de obicei printr-un război pentru stabilirea supremaţiei. Cam acesta a fost modul de desfăşurare a competiţiei statelor-naţiune până la sfârşitul celui de-al doilea război mondial. Dar, în ciuda acestei istorii îndelungate de ciocniri între marile puteri, care, potrivit celor mai multe estimări, au curmat peste 100 de milioane de vieţi şi au produs nenorociri incalculabile pentru alte sute de milioane de oameni pe parcursul secolului XX, războiul rece s-a încheiat brusc şi pe neaşteptate, fără a se trage vreun glonte. Ce s-a întâmplat? Orice teorie care merită interes ar trebui să poată explica acest rezultat neaşteptat, precum şi tranziţia şi procesele ulterioare războiului rece.

A doua parte a volumului este simplă. Capitolul 4 analizează gândirea realistă, cea neorealistă şi cea instituţionalist-liberală, supunându-le unui test al războiului rece. Capitolul 5 dezvoltă o critică similară a teoriei economice neoclasice şi a celei neomarxiste privind conflictul şi securitatea. A treia parte a discuţiei porneşte de la aceste paradigme, ca *teorii* ale securităţii şi relaţiilor internaţionale, şi prezintă două *abordări* rivale, cu definire generală, ale dezvoltării, testării şi validării paradigmelor predominante. Oricât de mult s-ar contrazice între ei specialiştii din aceste două tabere, ei se aliază în problematizarea teoriilor securităţii analizate în partea a II-a. Acestea sunt utile mai

---

7. Herman Kahn (1960) a fost primul care a utilizat sintagma *maşinărie a sfârşitului lumii*.

ales ca instrumente metodologice, epistemologice şi ontologice esenţiale (termeni ce vor fi definiţi pe parcurs) pentru evaluarea revendicărilor formulate de pe poziţii polemice în planul securităţii.

Capitolul 6 se concentrează asupra behaviorismului sau asupra a ceea ce unii preferă să numească abordări raţionale sau abordări fundamentate empiric, în construcţia teoriilor despre securitate. În linii mari, behaviorismul se concentrează asupra a ceea ce poate fi observat, numărat, măsurat şi reprodus de alţi cercetători, care utilizează aceleaşi metode şi date. Specialiştii care lucrează în această tradiţie se bazează pe metode împrumutate mai ales din ştiinţele fizice şi biologice. Capitolul 7 îi prezintă cititorului constructivismul. Aceasta este o şcoală de gândire complexă şi controversată. Adepţii săi se află într-un dezacord fundamental privind modul de studiere a politicii internaţionale, dar sunt uniţi în respingerea paradigmelor predominante şi a abordărilor behavioriste, considerându-le insuficiente pentru explicarea sau înţelegerea securităţii. Constructiviştii de toate orientările încearcă să explice cum îşi construiesc actorii identităţile, precum şi structurile sociale create de aceşti actori, pentru a le permite să îşi definească şi să-şi urmărească interesele, scopurile şi valorile. Ei susţin că înţelegerea acestui proces neîncetat de reafirmare a actorilor, de mutaţie şi de transformare a identităţilor şi a construcţiilor lor sociale este cheia pentru explicarea creării şi depăşirii preocupărilor legate de securitate.

Volumul afirmă că fiecare dintre aceste şcoli de gândire are ceva de oferit. Acestea fiind spuse, utilizatorul corpusurilor de gândire trebuie totuşi să fie atent la punctele lor slabe şi la cele tari, pentru a le exploata eficient cunoştinţele despre securitatea internaţională în beneficiul său şi al societăţii. Dacă sunt aplicate cu atenţie şi discernământ, aceste teorii pot să ofere previziuni, indiferent cât de neclare sau îndepărtate[8]. Vom descoperi că fiecare dintre ele

---

8. Deşi îmi menţin poziţia critică privind starea precară a teoriei securităţii, rezervele mele nu trebuie interpretate ca un atac sau ca o respingere a utilităţii diferitelor abordări privind securitatea. Critica din lucrarea de faţă este mai curând un apel la elaborarea unei teorii mai bune şi la depunerea unui efort empiric pentru îmbunătăţirea cunoaşterii şi practicii securităţii, şi nu respingerea teoriilor sau abordărilor securităţii care intră în competiţie în prezent. Vezi Kolodziej (1992a, 1992b, 1992c). În această căutare, studiul istoriei este absolut vital pentru construirea unor teorii şi pentru practica în domeniul securităţii, însă istoria nu se autodezvăluie pe linia acestor dimensiuni, după cum consideră unii istorici. Vezi Gaddis (1992-1993) şi mai ales Schroeder (1994b), care este extrem de sensibil faţă de această idee.

va explica parţial procesul în curs de desfăşurare, în evoluţie, al securităţii internaţionale. Şi vom descoperi că fiecare are lipsuri. Cam ca în parabola orbului şi elefantului, adepţii fiecărei paradigme sau abordări explică securitatea (elefantul) prin observarea selectivă a ceea ce „văd". Unii o prind de coadă şi afirmă că bestia este un şarpe sau o sfoară. Alţii i se lovesc de umeri şi o numesc zid. Iar alţii, pipăind trompa elefantului care este curbată sau udă, trag concluzia că obiectul este o fântână. În evaluarea acestor câteva paradigme ale securităţii, ne putem ridica deasupra lor pentru a „vedea" elefantul întreg – o înţelegere integrată a relaţiei dintre securitate şi relaţiile internaţionale.

Să încercăm.

Edward A. Kolodziej
University of Illinois, Urbana-Champaign,
octombrie 2004

Partea I

INTRODUCERE ÎN SECURITATEA INTERNAŢIONALĂ ŞI ÎN STUDIILE DE SECURITATE

Capitolul 1

Relaţiile internaţionale şi securitatea internaţională: delimitări, niveluri de analiză şi falsificarea teoriilor

De ce o altă carte despre securitate? Securitatea ca un Turn Babel

Rafturile oricărei biblioteci publice sau universitare sunt pline cu cărţi despre securitate. O privire mai atentă va dezvălui şi că majoritatea cărţilor sunt depăşite – note despre aspecte mai vechi privind securitatea, acum depăşite de evenimente, şi nu volume convingătoare, care să vorbească despre probleme urgente. Ne putem explica parţial faptul că textele nu mai sunt actuale prin schimbările rapide care asaltează popoarele şi statele lumii. Este dificil pentru observatorii şi specialiştii experimentaţi, cu atât mai mult pentru publicul informat şi interesat, să ţină ritmul cu evenimentele în desfăşurare rapidă, mai ales cu cele care au impact asupra securităţii.

Nu mai departe de acum zece ani, lumea părea mult mai uşor de înţeles. Mulţi considerau că globul era pentru totdeauna divizat între două blocuri militare conduse de două superputeri – Statele Unite ale Americii şi Uniunea Sovietică. Puţini credeau că una din acestea se va confrunta în curând cu o provocare[1]. Implozia neaşteptată a Uniunii Sovietice a schimbat toate acestea peste noapte. Odată cu sfârşitul războiului rece şi al competiţiei bipolare dintre superputeri, lumea pare a fi mult mai complexă în prezent – şi în mod cert mai confuză. Simplitatea aparentă a perioadei războiului rece, întinzându-se în linii mari de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial în 1945 şi până la dispariţia bruscă a Uniunii Sovietice în decembrie 1991, a fost

1. Waltz (1964).

înlocuită de ceea ce pare a fi o lume nouă, care sfidează explicaţiile şi percepţiile facile. Aceasta este o lume asaltată de ameninţări fără precedent la adresa securităţii, dramatizată de terorismul global şi de răspândirea armelor de distrugere în masă.

Frustrarea legată de credinţe şi aşteptări este potenţată de dezacordul şi dezbaterea fundamentală dintre specialişti, analişti, comentatori şi lideri politici experimentaţi şi realizaţi privind ceea ce ne oferă viitorul nouă, ca membri ai unei societăţi globale emergente. Sistemul bipolar al superputerilor, construit în mod îngrijorător pe două maşinării ale sfârşitului lumii, a lăsat impresia că oferă o ordine globală aparent stabilă şi de neclintit. Nici un alt stat nu putea concura cu capacităţile nucleare ale unei superputeri. Potrivit aceleiaşi logici, nici una din superputeri nu era motivată să îşi atace rivala şi să rişte anihilarea aproape sigură, chiar dacă amândouă s-au pregătit neîncetat pentru o confruntare nucleară. De asemenea, cele două aveau motive să coopereze, implicit şi explicit, pentru a le impune limite aliaţilor şi clienţilor lor, cu scopul de a împiedica escaladarea unor conflicte locale până la nivelul unui război nuclear total. Spre deosebire de echilibrul precar al transferurilor de putere din perioada anterioară celui de-al doilea război mondial, balanţa puterii, bipolară şi nucleară a războiului rece a părut că oferă o pace incomodă, orchestrată sub baghetele a două superputeri raţionale şi prudente[2]. Deşi fiecare se pregătea pentru un Armagedon nuclear, fiecare făcea în aceeaşi măsură eforturi pentru a coopera cu rivala pentru a preveni un război nuclear accidental, neintenţionat sau involuntar[3].

Unii specialişti respectaţi şi observatori informaţi privesc lucrurile într-o lumină mai sumbră astăzi. Aceştia prevăd că vom invidia stabilitatea şi siguranţa aparent previzibilă a războiului rece, şi balanţa terorii nucleare dintre superputeri[4]. Ei proiectează viitorul sumbru al unei abundenţe tot mai mari de centre de putere – statale şi nonstatale – care apar fără ca cineva să fie responsabil de a face ordine în afacerile mondiale. Chiar indivizi învestiţi cu putere, precum teroriştii hotărâţi şi nebuni, pot să atace o superputere şi să provoace un război global împotriva terorismului, fără un final clar şi previzibil.

---

2. Principalul teoretician care susţine această poziţie este Kenneth N. Waltz. Vezi Mearsheimer (1990, 1994) şi Waltz (1964, 1979, 1993).
3. Kolodziej şi Kanet (1991).
4. Această portretizare a războiului rece, precum şi a consecinţelor acestuia este abordată pe larg în Mearsheimer (1990, 1994).

Parteneri altădată apropiaţi în cadrul Alianţei Atlantice se contrazic acum în privinţa politicilor de securitate globale – ruptură deja evidentă în diferenţa dintre reacţiile opuse venite din Europa şi din America, referitoare la războaiele din Balcani din anii '90 şi la războiul din Irak din 2003. Dezacordurile dintre democraţiile occidentale sunt considerate chiar mai profunde şi mai explozive decât cele dintre componentele europeană şi americană ale coaliţiei occidentale, victorioasă în războiul rece, după cum sugerează unii[5]. Pentru mulţi dintre responsabilii politicii de securitate americane, Europa însăşi este divizată între „noua" Europă – statele est-europene eliberate de sub dominaţia sovietică din timpul războiului rece – şi „vechea" Europă, în principal Franţa şi Germania, care s-au opus războiului din Irak[6]. Această dezordine prezentă chiar şi în rândurile învingătorilor este evidentă pentru cei care văd nu numai o „lume răscolită" (*World Out of Order*), ci şi una în care o superputere potenţial malefică ameninţă să adâncească şi să extindă dezordinea printr-o cursă arogantă pentru dominaţia globală[7].

Mulţi alţii prevăd un viitor întunecat, cu ciocniri între culturi. Conflicte în escaladare, aparent fără rezolvare, între culturile lumii par să stea la baza unor conflicte interstatale, naţionale, etnice şi rasiale, deja în mare parte agresive. Fiecare cultură este descrisă ca împărtăşind valori şi legături emoţionale adânc înrădăcinate. Cultura este portretizată ca o forţă care funcţionează prin aderenţii săi şi care impulsionează politica globală. Se afirmă că nu pot fi create punţi între aceste credinţe religioase, memorii istorice, tradiţii, obiceiuri comune şi perspective conflictuale asupra lumii, încorporate în culturi contrastante. Liniile de falie dintre ele constituie invitaţii la ciocniri violente. Printre cele mai importante dintre cele citate se numără culturile occidentală, musulmană, confucianistă (China), hindusă (India), japoneză şi ortodoxă slavă (rusească)[8]. Speranţa unei societăţi de state paşnice este acum înlocuită de o viziune de rău augur asupra unei lumi cu popoare diverse şi învrăjbite, cu o probabilitate redusă de apariţie a vreunei forme universale de cultură şi valori comune, care să depăşească diferenţele profunde dintre ele[9].

---

5. Kagan (2002).
6. Statele Unite (septembrie 2002).
7. Brzezinski (1993, 2004).
8. Huntington (1996).
9. Comparaţi optimismul rezervat al lui Hedley Bull (1977) cu pesimismul fără margini al Addei Bozeman (1984).

Din această perspectivă, globalizarea stimulează conflictele culturale, nu le înăbuşă. Progresele rapide în eficientizarea mijloacelor de transport, a comunicaţiilor şi a tehnologiilor electronice au redus distanţele. Popoare şi culturi altădată izolate, care intrau rareori în contact cu străini, precum aborigenii australieni timp de peste 40 000 de ani[10], se află acum în strânsă legătură unele cu altele. Se consideră că prin contactele sporite şi susţinute se provoacă animozităţi reciproce, nu înţelegere şi toleranţă. Conflictele legate de valori fundamentale – a cui religie este cea adevărată? – par să fie dificile şi de nerezolvat prin compromis atunci când sunt comparate cu disputele privind resurse materiale – petrol, apă etc. – sau chiar cu cele privind graniţele de stat. Notabilă este ruptura despre care se afirmă că există între „Vest şi Rest". Se spune că această divizare culturală afirmată (dacă nu demonstrată) a fost adâncită de ascensiunea coaliţiei occidentale de state democratice liberale de după sfârşitul războiului rece. Pentru a contracara puterea occidentală, se proiectează o coaliţie de culturi antioccidentale, articulată pe o alianţă între popoare confucianiste şi islamice, opunându-se cu hotărâre Occidentului creştin şi secularizat[11].

Alţii insistă asupra reducerii conflictelor mondiale la identităţi de grup ireconciliabile în interiorul culturilor şi între ele. Se afirmă despre acestea că subminează coeziunea culturilor şi contestă autoritatea statelor-naţiune. Viitorul omenirii este proiectat în imagini ale ascensiunii tribalismului, anarhiei şi haosului generalizat. Purificarea etnică şi episoadele de genocid din Rwanda şi Africa Centrală, Sudan, Balcani şi Indonezia sunt citate drept prevestitoare ale unui viitor sumbru, deja prezent[12].

Alţii postulează imaginea unui viitor mai optimist. Unii prevăd convergenţe culturale. Afirmarea pieţelor globale şi adoptarea statului-naţiune drept principale unităţi de organizare economică şi politică în ultimele câteva secole sunt oferite ca dovadă a unei apropieri între populaţiile lumii. Acestea sunt considerate tot mai conştiente de rădăcinile lor biologice comune şi de umanitatea lor împărtăşită ca specie. Se afirmă că aceste noi condiţii ale vieţii sociale generează o predispoziţie psihologică tot mai accentuată faţă de o unitate umană. Multiplicarea şi consolidarea transferurilor socioeconomice şi politice dincolo

---

10. Blainey (1988).
11. Huntington (1996, 1991).
12. Brzezinski (1993), Gellner (1983), Kaplan (2000) şi Mayall (1992).

de graniţele statului pun bazele integrării oamenilor într-un sistem mondial[13] William McNeill observă:

> Aşa cum majoritatea naţiunilor lumii au fost create prin evenimente politice, iar apoi, cu ajutorul istoricilor, au ajuns la o conştiinţă comună, tot astfel, mi se pare, ne putem aştepta ca adevărata conştiinţă umană să apară după ce procesele economice şi politice vor fi creat o comunitate atât de strânsă, încât fiecare popor şi fiecare entitate statală să fie forţată să îşi recunoască subordonarea şi participarea într-un sistem global.[14]

Deşi oamenii nu au ajuns încă la o asemenea stare de conştiinţă psihosocială comună şi de convergenţă culturală, aceşti teoreticieni ai integrării consideră că, în timp, ei se vor adapta la condiţiile fără precedent ale globalizării. Acest mediu social va expulza identităţile noastre particulare, precum şi conflictele pe care le provoacă acestea, în favoarea unei identităţi umane mai sensibile faţă de nevoile unei lumi globalizate. Ideile darwiniste susţinute altădată, privind supravieţuirea celor mai dotaţi şi selecţia naturală, sunt acum răsturnate. Pentru aceşti observatori, supravieţuirea depinde de cooperarea speciei umane; cei care continuă vechile practici ale conflictului şi războiului vor dispărea în cele din urmă, devenind istorie. Se consideră că războiul, ca şi duelul şi sclavia, au dispărut ca instituţie socială. Lipsindu-i scopul, utilitatea şi legitimarea, conflictul armat dintre state va dispărea treptat, precum zâmbetul pisicii de Cheshire din *Alice în Ţara Minunilor*[15].

Pentru mulţi, acest proces de adaptare, care conduce la convergenţă culturală, va fi creat potrivit unui model liberal, occidental. Conform adepţilor acestui tip particular de liberalism occidental, străvechea problemă a intereselor opuse dintre conducători şi conduşi a fost rezolvată definitiv prin proiectul occidental, ca soluţie finală la guvernarea globală. În timp ce, înainte, conducătorul şi conduşii se aflau în opoziţie fundamentală într-un val infinit de regimuri încă din zorii civilizaţiei, liberalismul pare să depăşească aceste eşecuri, întemeind autoritatea şi legitimitatea regimurilor politice pe principiul egalităţii fundamentale a oamenilor şi pe nevoia lor universală de

13. Waters (1955). Vezi şi Diamond (1992, 1997).
14. Acesta este mesajul lui McNeill (1992). Vezi şi Singer (2002) pentru dimensiunile etice ale globalizării.
15. Mueller (1989).

respect reciproc. Liberalismul îi acordă fiecărui individ, indiferent de statutul lui social sau de sex, respectul căutat de oameni şi respins de toate celelalte forme de guvernare. Odată ce oamenii acceptă să se respecte reciproc, potrivit reţetei liberale, problema legitimării autorităţii şi conducerii politice este rezolvată de teorie în mod fundamental. Fiecare are acces şi influenţă egale în ceea ce priveşte procesul prin care vor fi stabilite regulile şi regimurile ce vor guverna.

Această viziune interesantă dizolvă diferenţele de rasă, origine etnică, religie, cultură şi limbă. Conflictul, mereu actual, privind cine are dreptul de a conduce, ca temă centrală a istoriei, se declară acum încheiat. Se presupune că evoluţia spre pace şi convergenţa valorilor umane – un final utopic al jocului – sunt impulsionate şi accelerate de afirmarea capitalismului de piaţă global şi de ceea ce se afirmă a constitui răspândirea inevitabilă a consumerismului[16]. Prin urmare, toţi oamenii sunt standardizaţi potrivit modelului liberal economic şi politic din Occident. Poate că statele, naţiunile şi popoarele cu diferite alcătuiri sociale se vor opune globalizării, dar se consideră că forţa ei este irezistibilă. Unica opţiune aflată la dispoziţia societăţilor şi statelor care i se împotrivesc este cum – şi nu dacă – să se adapteze la aceste imperative politice şi de piaţă[17].

Viitorul globalizării ca creuzet îşi are şi adversarii săi intransigenţi. Pentru aceşti observatori, sursele de conflict sunt economice, şi nu culturale, naţionale sau tribale. Omenirea este împărţită în bogaţi şi săraci, nu în conducători şi conduşi, ca o consecinţă a influenţelor inexorabile ale capitalismului global. Diferenţele de identitate sunt considerate a fi de suprafaţă şi efemere. În profunzime, conflictul dintre bogaţii puţini la număr şi săracii numeroşi este cel care determină cursul relaţiilor internaţionale. Această împărţire a bogăţiei şi puterii este identificată drept sursa dilemei securităţii cu care se confruntă popoarele şi statele lumii. Se afirmă că pluralismul politic, avansat de susţinătorii săi liberali, maschează şi sprijină ideologic acest sistem economic opresiv. Pentru aceşti antiglobalişti, inegalitatea economică şi numerică tot mai accentată dintre bogaţi şi săraci este dovada unei crize majore a capitalismului la nivel mondial, care prevesteşte un nou val de violenţă extinsă în interiorul şi dincolo de graniţele statelor. Nordul capitalist bogat, cu un miliard

16. Fukuyama (1992).
17. Friedman (2000).

de oameni, care încă mai cunoaşte divizarea de clasă, se află în competiţie cu Sudul sărac, cu cinci miliarde de locuitori exploataţi. Se consideră că axele politicii globale se prezintă sub această imagine neomarxistă a luptei de clasă[18].

Corporaţiile multinaţionale, aliate cu ţări occidentale complice, mai ales Statele Unite, sunt identificate drept principalii opresori ai săracilor lumii. Ele conduc prin intermediul unor organizaţii internaţionale precum Fondul Monetar Internaţional, Banca Mondială şi Organizaţia Mondială a Comerţului. Folosindu-se de resursele enorme disponibile, această mezalianţă dintre puterea de stat şi cea corporatistă modelează opinia publică după bunul plac, prin concentrarea mass-media şi prin campanii publicitare masive, şi îşi impune regulile care îi servesc interesele asupra unor populaţii neputincioase. Cei dezavantajaţi, ce alcătuiesc cea mai mare parte a lumii în curs de dezvoltare, sunt consideraţi subordonaţi puterii corporatiste internaţionale, ale cărei decizii stabilesc cine va fi bogat şi cine va pierde – decizii luate în spatele uşilor închise de către directori anonimi şi fără chip, ce nu-i dau socoteală nimănui. Rezultatul este o cursă pe viaţă şi pe moarte între corporaţii concurente şi state şi popoare presupus neajutorate. Salariile la nivel mondial sunt mici, iar condiţiile sănătoase de muncă sunt sacrificate în favoarea profiturilor corporatiste. De asemenea, mediul înconjurător este ostaticul concurenţei de piaţă, cu implicaţii aparent devastatoare pentru păstrarea bunurilor comune globale[19].

Potrivit unor observatori, puterea crescândă a corporaţiilor multinaţionale, care coordonează tot mai multe resurse umane şi materiale şi care exercită o influenţă politică mai mare decât majoritatea statelor lumii, adânceşte cioc-nirile dintre culturi şi ameninţă drepturile oamenilor de pretutindeni pentru o parte rezonabilă din bogăţia materială a pământului. În situaţie de risc se află statul-naţiune şi masele sărăcite ale lumii. În ultimul timp, numeroşi analişti din domeniu i-au desemnat statului-naţiune, acuzat de a fi o ameninţare la adresa securităţii internaţionale, responsabilitatea de a apăra drepturile omului,

---

18. Vezi în capitolul 5 o discuţie despre marxism şi neomarxism. Consultaţi şi Bergesen şi Bata (2002), Firebaugh (1999), Hardt şi Negri (2000), precum şi Wallerstein (1995).
19. În acest sens, literatura este vastă şi tot mai bogată. Pentru o opinie recentă, vezi McBride şi Wiseman (2001). Ilustrative, însă nu suficient de cuprinzătoare sunt lucrările lui Gill (1997) şi Hurrell şi Woods (1995). Chiar şi susţinătorii puternici ai pieţelor globale prevăd probleme de conflict şi dezordine dacă nu se aplică reforme care să compenseze eşecurile pieţei. Vezi, de exemplu, Gilpin (2000, 2001) şi Soros (2000).

de a proteja minorităţile împotriva purificării etnice şi genocidului, precum şi de a promova bunăstarea socială prin controlarea puterii corporaţiilor multinaţionale[20].

Căutarea unei ieşiri din impas

Ce ar trebui să credem despre această varietate derutantă de proiecţii posibile, dar ireconciliabile ale viitorului? Ne îndreptăm spre conflicte mai mult sau mai puţin armate? Suntem în siguranţă mai mult sau mai puţin decât am fost vreodată? Cum să alegem între aceste hărţi conceptuale? În funcţie de preferinţe, ce trebuie făcut pentru a grăbi sau a împiedica una sau alta dintre aceste predicţii opuse? Fiecare pare a avea o bază confirmată în realitate prin observaţie şi experienţă. Totuşi, în mod evident, nu pot fi toate corecte. Sau pot, în funcţie de partea globului din care priveşti? Sau, invers, oare legăturile tot mai strânse dintre populaţiile lumii canalizează sisteme de securitate aparent fundamental diferite şi rivale spre un sistem politic superior ce rămâne să fie finalizat, după cum susţin unii teoreticieni vizionari[21]?

Pe parcursul lecturii, va deveni clar faptul că perspectiva fiecărui expert asupra viitorului relaţiilor internaţionale şi securităţii va depinde în mod esenţial de presupunerile autorului privind actorii-cheie, care sunt identificaţi implicit sau explicit ca principalii declanşatori şi modelatori ai politicii globale, precum şi despre puterea în mod evident exercitată de aceştia. Dintre actorii şi factorii presupuşi a orienta politica internaţională sunt citaţi: statele[22], popoarele care împărtăşesc valori culturale, ideologii politice sau identităţi naţionale, etnice ori tribale[23], structuri sistemice precum pieţele globale sau sistemul interstatal[24] şi corporaţiile multinaţionale[25]. Actori diferiţi sunt dispuşi să obţină ceea ce îşi doresc de la alţii prin conflict sau cooperare – sau o combinaţie între aceste două abordări, în funcţie de condiţiile schimburilor dintre ei. Este de aşteptat ca fiecare să facă uz de forţă sau să ameninţe cu

---

20. Barber (1995).
21. Wendt (2003).
22. Vezi notele 1-2.
23. Vezi notele 10-12.
24. Vezi notele 1-2, 18-20.
25. Vezi nota 18.

forţa pentru a obţine ceea ce vrea şi să reziste sau să insiste asupra controlului şi limitării uzului de forţă de către alţii în rezolvarea conflictelor. Studiile de securitate, ca ramură a relaţiilor internaţionale, se preocupă în primul rând de înţelegerea şi explicarea motivelor şi a modului în care actorii recurg la forţă. Teoreticienii, analiştii şi factorii de decizie în domeniul securităţii sunt interesaţi să ştie şi dacă recursul la forţă dă rezultate. Folosind forţa sau ameninţările, obţin actorii ceea ce îşi doresc, cu costuri şi riscuri acceptabile?

Întrucât este de o importanţă egală din perspectiva abordării securităţii şi, mai ales, a securităţii internaţionale în volumul de faţă, dorim să ştim de ce şi cum resping actorii forţa şi ameninţările coercitive, precum şi dacă această abordare îi ajută să-şi atingă scopurile. Doar cunoaşterea efectelor pozitive şi negative ale coerciţiei şi ameninţării are o valoare scăzută dacă nu se poate face comparaţie cu costurile de oportunitate ale neutilizării forţei şi ale altor strategii noncoercitive. Acestea ar putea produce rezultate mai bune şi cu un cost material mai scăzut decât forţa şi violenţa, în raport cu bunurile materiale şi scopurile dorite.

Ipotezele privind actorii şi comportamentul lor, precum şi factorii care îi influenţează provin din numeroase surse, prea multe şi complexe pentru a fi abordate în această discuţie. Pentru scopurile noastre, este suficient să spunem că, pentru a deveni expert în relaţii internaţionale şi politică globală şi, în mod specific, pentru a generaliza cu competenţă în probleme de securitate, dumneavoastră, cititorul, veţi fi nevoit să stabiliţi care consideraţi că sunt actorii-cheie în politica globală, să emiteţi ipoteze privind motivaţiile comportamentelor lor şi să menţionaţi condiţiile ce le generează gândirea şi acţiunile. După ce aţi luat aceste decizii în mod clar (şi ele nu admit răspunsuri reci şi concise), sunteţi obligat să le comparaţi cu comportamentul actorilor şi cu interpretările contrastante ale teoriilor securităţii aparţinând şcolilor rivale. Volumul de faţă este conceput pentru a vă ajuta să luaţi aceste decizii, fără a vă dicta opţiunile. Evaluând modul în care şcolile de gândire au luat aceste decizii, veţi fi mai capabil să descrieţi şi să explicaţi cum sunt organizate diferitele sisteme de securitate drept constructe umane, precum şi să discerneţi stimulii ce îi fac pe actori să coopereze sau să intre în conflict în urmărirea intereselor şi valorilor lor. Lucrarea vă va ajuta să faceţi alegeri uşor de susţinut în acest sens.

Volumul de faţă nu are vreo pretenţie de omniscienţă. După cum sugerează schiţa de mai sus a opiniilor contrastante privind viitorul, securitatea este o

idee controversată. Acest fapt nu trebuie să surprindă sau să devină o scuză pentru a renunţa la înţelegerea securităţii ca preocupare centrală – unii ar spune chiar *preocuparea* principală – a relaţiilor internaţionale[26]. Orice este atât de important şi de uman precum securitatea va fi cu siguranţă supus polemicii. Ceea ce este valoros pentru oameni – siguranţa personală şi protejarea tuturor celor preţuite – îi îndeamnă să facă tot ce pot, chiar utilizând forţa sau autorizând şi legitimând statul şi societatea de care aparţin să facă uz de forţă şi de ameninţări coercitive, în scopul de a păstra ceea ce posedă sau de a obţine mai mult din ce îşi doresc.

Este ironic că, pentru a obţine securitatea dorită de oameni pentru ei înşişi şi naţiunea lor – sau pentru lume –, e necesar „să iasă din ei înşişi" pentru a „vedea" lumea aşa cum este, şi nu cum şi-ar dori să fie. Oamenii vor fi obligaţi să dezvolte criterii care să poată îndeplini condiţiile obiective ale observaţiei, eliberate cât mai mult posibil de părtinire şi de interese proprii. Altfel, există riscul de a oferi o înţelegere şi o explicaţie distorsionate sau înşelătoare ale motivului pentru care şi ale modului cum acţionează alţi actori, în condiţiile intereselor lor de securitate. Întotdeauna există tentaţia de a privi lumea după cum ne place, şi nu de a o confrunta aşa cum este în realitate. De asemenea, ar fi de dorit, în măsura în care este omeneşte posibil, să dezvoltăm teste obiective pentru realitate, care să îndeplinească criterii ştiinţifice riguroase. Acest fapt ar presupune că observaţiile asupra lumii ar putea fi reproduse şi afirmate de alţii, chiar şi de cei care contestă ceea ce ar dori să vadă observatorii, precum şi tipul de lume preferat de aceştia.

În studiile de securitate întâlnim rareori teste ştiinţifice riguroase. Oamenii de ştiinţă de orientare behavioristă şi exponenţii alegerii raţionale, despre care discutăm în capitolul 6, pretind că abordarea lor a făcut paşi semnificativi în această direcţie. Totuşi, potrivit propriilor afirmaţii, încă mai au un drum lung de parcurs pentru a ajunge la tipul de cunoştinţe acumulate asociate cu ştiinţele naturale şi biologice[27]. Acest obiectiv, după cum se va explica mai

---

26. Patrick Morgan face o pledoarie pentru această preocupare concentrată şi restrânsă privind securitatea, afirmând poziţia majorităţii realiştilor şi a gânditorilor clasici (2000). Din motive prezentate în capitolul de faţă, această perspectivă asupra securităţii şi a studiilor din domeniu oferă o înţelegere necesară, dar nu şi suficientă a dimensiunilor securităţii şi a legăturii ei cu securitatea internaţională şi relaţiile internaţionale moderne.
27. Aceasta este concluzia la care a ajuns în esenţă un distins specialist behaviorist, într-o discuţie asupra principalelor contribuţii din domeniu – Midlarsky (1989, 2000).

târziu, este greu sau chiar imposibil de atins în ceea ce priveşte majoritatea întrebărilor şi problemelor care ţin de securitate, în general din cauză că oamenii îşi reprezintă în mod radical diferit ideea de securitate ca interes, scop sau valoare. Această stare subiectivă nu se pretează studierii prin metodele tipice asociate cu investigarea ştiinţifică. În măsura în care relaţiile internaţionale şi studiile de securitate sunt discipline ştiinţifice, ele seamănă mai curând cu geologia sau cu astronomia, şi nu cu chimia ori fizica. Aceste discipline nu pot controla factorii şi forţele pe care le studiază prin experimente de laborator riguroase. Actorii care caută atingerea unor scopuri legate de securitate nu pot fi supuşi cu uşurinţă unor experimente controlate. Din această perspectivă a comportamentului lor social, nu li se pot aplica teste de laborator.

De exemplu, când aţi luat masa de prânz împreună cu Statele Unite ultima dată? Sau cu Partidul Comunist Chinez? Sau cu Bursa de Valori din New York? Bineînţeles că niciodată. Totuşi, aceste instituţii şi organizaţii create de oameni sunt esenţiale în studierea securităţii şi a relaţiilor internaţionale. Studiile de securitate în relaţiile internaţionale vor face generalizări în privinţa comportamentelor majorităţii actorilor analizaţi, deşi ele nu sunt şi nu pot fi experimentate direct, ci doar prin efectele lor sau prin ceea ce percepem a fi impactul opţiunilor actorilor asupra evenimentelor. Folosim zilnic prescurtări precum Statele Unite şi China. O mare parte din ceea ce este relevant pentru securitate se pierde prin astfel de mecanisme conceptuale. Atunci când privim „în interiorul" unui stat, descoperim rupturi adânci în societate de-a lungul liniilor de falie definite prin rasă, trib, origine etnică, limbă, religie, cultură, clasă, ideologie şi gen. Va trebui să fim atenţi la ceea ce exprimăm exact atunci când utilizăm aceste substantive colective şi constructe sociale.

Actorii, precum statele, dar şi sistemele de state se schimbă în timp. Trebuie explicate schimbările de formă, scop, capabilităţi şi identitate ale acestor actori, precum şi implicaţiile lor pentru securitate, pentru a recunoaşte modificările majore ale comportamentului lor. Această observaţie preventivă are relevanţă mai ales în prezent. Amintiţi-vă cât de rapid a evoluat sistemul mondial de state-naţiuni pe parcursul unui secol, destul de brusc şi pe neaşteptate pentru majoritatea actorilor implicaţi, de la un sistem complex al balanţei de putere la lupta bipolară a războiului rece, iar în prezent, la apariţia unui hegemon american care domină sistemul. Cheltuielile Statelor Unite pentru apărare sunt mai mari decât ale oricărui alt stat şi decât ale tuturor aliaţilor din NATO la un loc; alături de o Uniune Europeană în extindere, Statele Unite susţin cea mai mare piaţă internă din lume.

Studiile de securitate trebuie să se bazeze pe istorie şi pe evenimentele din trecut pentru a dezvolta afirmaţii şi ipoteze despre comportamentul actorilor[28]. Analiştii şi specialiştii în securitate apelează la oricare corpus de gândire şi experienţe umane ce îi ajută să surprindă realitatea. Cu siguranţă că este prea simplu să spunem, precum Joe Friday în serialul TV *Vine poliţia* (*Dragnet*), „Doamnă, spuneţi-mi faptele". Faptele şi datele istorice, indiferent de ambalaj şi prezentare, constituie materialul principal de la care pornim în conturarea percepţiilor noastre asupra securităţii, care vor fi verificate prin referirea la „faptele" empirice. Acest lucru îi supune pe observatori la un test pentru a stabili dacă prezintă toate faptele relevante pentru o teorie a securităţii sau dacă „au zburdat prin istorie", alegând doar acele incidente care le sprijineau prejudecăţile şi interesele. De asemenea, li se cere să îşi justifice interpretarea faptelor prezentate prin specificarea detaliată a criteriilor utilizate în selectarea datelor istorice care să ilustreze sau să sprijine o idee ori să demonstreze un fir al argumentării sau o afirmaţie – de pildă, sistemele balanţei puterii provoacă război[29] sau democraţiile nu se luptă între ele[30]. Secţiunea privind falsificarea teoriilor securităţii detaliază acest aspect.

În al doilea rând, problema selectivităţii istorice este importantă mai ales pentru analiştii securităţii. În căutarea „adevărurilor" valabile în perioadele istorice, aceştia nu sunt preocupaţi de circumstanţele detaliate care îi afectează pe actori, alegerile lor specifice şi comportamentul lor într-o anumită perioadă. Generalizările specialiştilor în securitate nu vor conţine niciodată descrierile bogate şi nuanţate ale unei perioade prezentate de istorici. De asemenea, ştim din experienţă că circumstanţele şi actorii – precum dumneavoastră, eu şi statele – se schimbă, la rândul lor. De obicei, istoricii se concentrează asupra reconstituirii a ceea ce a apărut la un anumit moment sau într-o anumită eră de-a lungul timpului. Şi analiştii din domeniul securităţii sunt interesaţi de aceste reconstituiri, însă ei caută mai curând să afle asemănările dintre problemele de securitate întâmpinate de diferite societăţi omeneşti în timp şi spaţiu, precum

---

28. Anumite probleme asociate cu încrederea în istorie, mai ales pentru a face distincţie între ceea ce este nomotetic şi general şi ceea ce este contextual şi particular pentru o anumită perioadă, sunt discutate într-un simpozion publicat în *International Security*, Elman şi Elman (1997).
29. Vezi capitolul 6 şi teoria comportamentului hegemonic dezvoltată de A.F.K. Organski şi Jacek Kugler în Organski (1958), precum şi Organski şi Kugler (1980).
30. Russett (1993), Russett şi Starr (2000), Russett şi Oneal (2001) şi Lipson (2003).

şi modurile de rezolvare, şi nu deosebirile dintre ele. Acest fapt îi expune mereu la critica potrivit căreia ei omit actori şi factori-cheie sau că generalizările lor nu se potrivesc cu faptele prezentate de istorici. Aproape că nu se vor potrivi niciodată – în mod exact. Aceste riscuri trebuie să fie conştientizate pentru a preveni generalizările îndrăzneţe ce nu pot fi sprijinite prin observaţii şi analiză istorică; să nu abandonăm eforturile de căutare a unor explicaţii mai eocvente privind comportamentul legat de securitatea oamenilor, precum şi a unei înţelegeri cuprinzătoare a acestei dimensiuni cruciale a vieţii sociale.

După schiţarea unora dintre limitele întâmpinate de oricine încearcă să înţeleagă comportamentul de securitate al tuturor tipurilor de actori, să definim de la început termenii referitori la ce consideră volumul de faţă că sunt securitatea şi implicaţiile sale pentru înţelegerea şi explicarea relaţiilor internaţionale şi a politicii globale, la diferite niveluri de analiză. De asemenea, sunt obligat să îmi evidenţiez percepţia asupra teoriei şi modului în care teoriile pot fi validate şi falsificate. Acestea sunt sarcini intimidante în limita a doar câteva pagini, întrucât conceptele prezentate mai jos, precum şi perspectiva asupra teoriei în ştiinţele sociale sunt fundamental contestate în cercetarea socială, filosofică şi morală. Acestei confuzii i se alătură ambiguitatea unor noţiuni precum *securitate* şi *securitate naţională*, dincolo de diferenţele reale dintre semnificaţiile lor. Teoreticienii, decidenţii politici şi observatorii care, de altfel, ar putea fi de acord în ceea ce priveşte înţelesul securităţii întâmpină deseori obstacole în utilizarea acestor concepte ca instrumente de analiză şi de luare a deciziilor, întrucât termenul *securitate* acoperă o varietate de scopuri atât de mare, încât politici foarte diferite – de pildă, combaterea sărăciei sau a terorismului global – pot fi interpretate ca politici de securitate[31].

După ce voi defini factorii, actorii şi nivelurile de analiză incluse în percepţia mea asupra securităţii, precum şi modul în care aceste elemente pot fi studiate teoretic, în capitolul 2 voi reveni şi voi discuta despre contribuţiile lui Hobbes, Clausewitz şi Tucidide, gânditori recunoscuţi, ce constituie punctul de plecare pentru aproape fiecare teoretician al securităţii, inclusiv pentru cei care le resping perspectivele asupra dilemei securităţii, cu care se confruntă oamenii, societăţile şi statele. Cititorul nu este obligat să aprobe abordarea acestei discuţii despre securitatea şi relaţiile internaţionale. O importanţă

31. Wolfers (1952). Vezi şi Baldwin (1997), care dezvoltă implicaţiile analizei deschizătoare de drumuri a lui Wolfers privind conceptul de *securitate*.

majoră o deţine procesul de reflecţie asupra securităţii, pe care cititorii sunt încurajaţi să o dezvolte singuri, prin evaluarea critică a ipotezelor, definiţiilor şi proceselor conceptuale de analiză pe care le-am adoptat.

Definirea securităţii şi a securităţii internaţionale

În interacţiunile oamenilor, politica apare de fiecare dată atunci când există o dispută privind rezultatele urmărite de doi sau mai mulţi actori interdependenţi – indivizi sau agenţii lor – prin prisma diferitelor lor interese, obiective şi valori. Dacă nu există diferenţe sau conflicte, atunci nu există nici politică. Atât timp cât preferinţele oamenilor şi afirmările voinţei de a le îndeplini intră în conflict, există şi politică. În înţelegerea ei cea mai largă, politica invadează relaţiile amoroase şi familia, conflictele de clasă şi luptele interstatale pentru taxe sau graniţe. Privită din această perspectivă cuprinzătoare, politica face parte din toate relaţiile dintre oameni. Este la modă să condamni „politica" sau să afirmi ferm că „sunt împotriva «politicii»", însă tocmai aceste afirmaţii trădează angajarea neintenţionată într-o activitate politică, prin retragerea conştientă din faţa conflictelor acesteia, percepute ca distrugătoare şi supărătoare. A pretinde că te situezi pe o poziţie privilegiată sau de superioritate constituie un act politic în sine.

Securitatea este o formă specială de politică – o specie a genului mai general al politicii. Toate aspectele legate de securitate sunt probleme politice, însă nu toate conflictele politice constituie aspecte de securitate în sensul utilizat în volumul de faţă, în cazul în care soluţia unei dispute este obţinută de părţile implicate prin înţelegere sau prin acord asupra unor reguli şi principii împărtăşite ori instituţii comune, prin care să îşi rezolve diferendele cu mijloace nonviolente. Într-un astfel de acord, problema politică nu dispare, însă potenţiala ei dimensiune legată de securitate este marginalizată până la stingere sau eliminare. Securitatea apare ca trăsătură centrală a unei dispute politice atunci când actorii ameninţă sau utilizează forţa pentru a obţine ceea ce doresc unii de la alţii. Cu alte cuvinte, politica dobândeşte un dublu aspect – de dispută şi de problemă de securitate – în momentul în care pierderea unor vieţi omeneşti sau pagubele materiale devin sau chiar au devenit o posibilitate, din perspectiva unuia ori a mai multor actori implicaţi.

Problemele de securitate sunt la fel de vechi ca istoria interacţiunii umane în timp şi spaţiu, acolo unde intervin forţa sau ameninţările coercitive. Asemenea politicii, securitatea este un fenomen care continuă să fie creat de intenţia sau acţiunea umană. Evoluţia sa ca problemă poate coincide cu politica atunci când, după cum se detaliază în capitolul 2, se ajunge la o situaţie de „război pur". Majoritatea schimburilor conflictuale dintre oameni şi agenţii lor care intră în sfera politicii nu implică în mod direct violenţa sau utilizarea iminentă a acesteia. Majoritatea schimburilor politice în care apar dispute sunt rezolvate nonviolent; acestea nu constituie probleme de securitate în sensul asumat în volumul de faţă. Aceste tranzacţii, asemenea schimburilor economice de pe pieţele mondiale sau cooperării interstatale cu scopul de a face faţă încălzirii globale, intră în sfera mai largă a relaţiilor internaţionale şi a politicii mondiale. Ele redevin chestiuni de securitate, în absenţa unui acord voluntar asupra rezultatelor, atunci când unul sau toţi actorii implicaţi în tranzacţie recurg la forţă sau la ameninţări pentru a obţine ceea ce doresc.

Securitatea este un tip special de problemă. Ea include toate acele schimburi dintre oameni şi agenţii lor – state, organizaţii internaţionale, corporaţii, asociaţii etc. – în cadrul cărora actorii nu numai că urmăresc anumite rezultate, ci sunt chiar dispuşi să folosească de violenţă şi de intimidare coercitivă pentru a obţine ceea ce doresc. Aceste schimburi funcţionează potrivit unui anumit tip de logică umană, expusă cel mai clar de fondatorii teoriei securităţii, abordată în capitolul 2. Schimburile care conduc la un acord voluntar între actori nu trec testul securităţii; însă, atunci când un acord reciproc de cooperare nu mai funcţionează – de pildă, este respins sau violat un acord în domeniul comercial sau în cel al controlului armamentelor –, o relaţie care nu ţinea anterior de securitate este învestită cu atributele unei probleme de securitate, ce trebuie să fie rezolvată simultan şi în mod sincronizat cu aspectul de fond al dezbaterii.

Atunci când sunt invocate pentru a rezolva un conflict, violenţa şi ameninţările coercitive reduc distanţa dintre deosebirile dintre preferinţele actorilor implicaţi. Examinarea posibilităţii de a „ucide, mutila şi răni" de către un actor sau altul – sau reciproc – confruntă actorul cu o alegere[32]. Actorul face

32. Expresia „ucidere, mutilare şi rănire" îi aparţine lui Schelling (1966). Dificultatea de a obţine ceea ce se doreşte atunci când se face uz de violenţă este ilustrată de acest tratat, scris într-o manieră convingătoare, despre folosirea forţei în scopuri politice

sau nu ceea ce doreşte un alt actor. Lipsa comportamentului corespunzător implică riscul de a plăti un preţ pentru nesupunere. Ţinta trebuie să cântărească costul nesupunerii, să aleagă între pierderea a ceva presupus a fi de valoare şi pierderea rezultatului preferat şi căutat în relaţia de conflict. În filmul *Naşul*, şeful mafiot sileşte un producător de film de la Hollywood să îl distribuie pe finul Naşului într-un rol important. El anihilează opţiunea fermă a producătorului pentru alt actor (şi antipatia vădită faţă de finul Naşului), ucigându-i calul de curse premiat şi punându-i capul calului în pat ! „Fă-i o ofertă pe care să n-o poată refuza", îi spune Naşul trimisului său. Înţelegerea care nu poate fi refuzată de producător este brutală : azi capul calului premiat, mâine capul producătorului, dacă nu respectă „cererea" Naşului şi rezultatul pe care îl vrea acesta, adică finul să primească rolul. Este de înţeles că producătorul acceptă „oferta". Naşul a obţinut ceea ce a dorit. Distanţa dintre rezultatul preferat de Naş şi cel preferat de producător a fost „redusă" de moneda de schimb a violenţei, concretizată în ameninţarea producătorului cu moartea. Acest uz brutal (dar eficient) de forţă ilustrează stimulentele care îi tentează pe actori să se folosească de violenţă sau de ameninţări pentru a obţine rezultatele dorite.

Explicarea şi înţelegerea comportamentului de securitate al actorilor sunt mult mai complicate decât ceea ce apare la suprafaţa unui schimb politic care implică violenţă. O explicaţie satisfăcătoare a comportamentului de securitate implică, contrar intuiţiei sau deprinderilor înrădăcinate ale gândirii, şi neutilizarea forţei sau a ameninţării. Şi acestea sunt acţiuni umane învăţate şi socializate sau intenţionate şi calculate. Analiştii, practicienii şi teoreticienii securităţii sunt obligaţi nu numai să analizeze motivul pentru care şi modul cum actorii fac uz de violenţă sau ameninţă cu distrugerea. De asemenea, li se cere să pună întrebarea – la care să şi răspundă – de ce aceştia nu îşi rezolvă sau cum îşi rezolvă conflictele politice fără violenţă. Altfel, securitatea s-ar

---

definite raţional. Însă ideea lui Schelling de uz „raţional" de ameninţări şi forţă nu a fost împărtăşită de factorii de decizie nord-vietnamezi, care nu au respectat cererile SUA, comunicate prin utilizări calibrate de forţă. Două tipuri diferite de raţionalitate politică şi strategică se aflau în dezacord. În timp ce administraţia de la Washington considera că va primi un răspuns favorabil şi raţional la presiunile coercitive pe care le aplica, Vietnamul de Nord avea un prag de suportabilitate mai ridicat şi mai robust. Raţionalitatea acestuia a învins în cele din urmă, prin retragerea forţelor americane şi prin prăbuşirea regimului din Vietnamul de Sud în 1975.

limita doar la utilizarea şi ameninţarea cu forţa. Pentru multe scopuri ale analizei, această concentrare limitată va fi utilă[33]. Dacă statele doresc să prevină agresiunea din partea unui vecin obstinat sau a unor terorişti ataşaţi propriei cauze – de pildă, atacarea Coreei de Sud de către Coreea de Nord în 1950 sau distrugerea turnurilor World Trade Center din New York de Al Qaeda –, probabilitatea ca apelurile la strategii nonviolente să ajute la împiedicarea acestor atacuri este foarte redusă. Presiunea stringentă a nevoii de a folosi forţa pentru a împiedica sau a dejuca un atac iminent este echivalentă cu spânzurarea. Ea concentrează gândirea asupra ameninţării imediate.

De asemenea, o înţelegere mai cuprinzătoare a securităţii evidenţiază numeroase situaţii şi perioade istorice în care actorii au ales strategii şi au urmat politici pe termen lung cu scopul de a depăşi sau a slăbi stimulentele pentru folosirea forţei ca soluţie la conflictele lor. Uniunea Europeană se află într-un proces de construire a unei astfel de comunităţi de state şi a unor relaţii personale, care trec dincolo de identităţile naţionale. Poate că nu va reuşi, însă nu poate fi negat faptul că pacea domneşte de peste jumătate de secol în majoritatea zonelor Europei (cu excepţia Balcanilor), o regiune devastată de război timp de secole. Această schimbare fundamentală în politica şi relaţiile de securitate europene trebuie să fie explicată în aceeaşi măsură ca şi conflictul şi războiul european[34]. Arnold Wolfers sugerează :

> Dacă securitatea, cel puţin în sensul obiectiv al termenului, creşte şi scade odată cu prezenţa sau absenţa unor intenţii agresive din partea altora, atunci atitudinea şi comportamentul celor care produc ameninţarea sunt de primă importanţă. O astfel de atitudine şi un asemenea comportament e posibil să nu se afle în afara domeniului de influenţă al ţării care caută să îşi menţină securitatea. Atunci când ele nu se află dincolo de acest domeniu, politica de securitate cea mai eficientă şi mai puţin costisitoare constă în convingerea adversarului să renunţe la intenţiile sale agresive.[35]

Wolfers sugerează, aşa cum o face şi lucrarea de faţă, că securitatea, ca disciplină şi ca ştiinţă aplicată a strategiei, implică atât mijloace coercitive de

---

33. Colin Gray (1999) se concentrează concret (şi limitat) asupra strategiei, concepută ca utilizare efectivă a forţei sau ca ameninţare cu forţa.
34. Emanuel Adler şi Michael Barnett (1998), precum şi Karl Deutsch (1957) pun accent pe convergenţa culturală şi pe învăţarea politică pentru a explica pacea europeană. Robert Gilpin (1981, 1987) avansează o poziţie realistă, subliniind puterea hegemonică a Statelor Unite ca premisă pentru cooperarea europeană.
35. Wolfers (1952, p. 496).

a opri un agresor, cât şi toate modalităţile de persuadare, impulsionate de posibilitatea unor beneficii reciproc împărtăşite, pentru a transforma ostilitatea în cooperare.

Ca analişti ai securităţii, să nu uităm că obiectul cercetării noastre este explicarea comportamentului actorilor şi mai ales a înclinaţiei lor de a folosi sau de a evita forţa. Din numeroase motive, după cum am sugerat anterior, pentru un expert sau un analist din domeniul securităţii nu este suficient să îşi limiteze cercetarea la război şi violenţă. O astfel de limitare a focalizării nu se justifică pur şi simplu printr-o referire la interesele analistului. Studiile de securitate trebuie să fie explicate în mod ştiinţific ca o contribuţie la cunoştinţele noastre despre comportamentul actorilor, şi nu despre comportamentul analistului sau al teoreticianului. Cercetarea noastră este direcţionată mai ales de comportamentul actorilor care folosesc – sau aleg să nu folosească – forţa sau al celor ce lărgesc sau limitează dimensiunile violenţei şi formele ei numeroase, pentru a corespunde *propriilor* scopuri. Prin urmare, o teorie a securităţii ar trebui să poată explica de ce apar conflictele armate şi fatale – precum şi de ce nu apar[36]; şi modul în care sunt acestea aplanate şi de ce – unele pentru totdeauna. De asemenea, după cum sugerează Wolfers, o astfel de teorie ar trebui să poată specifica circumstanţele şi sincronizarea folosirii diferitelor forme de forţă sau ameninţări sau de măguliri noncoercitive pentru a „influenţa" un adversar să renunţe la intenţiile sale agresive şi pentru a induce rezultatele urmărite de un anumit actor, incluzând mai ales securitatea, în schimburile cu alţi actori[37].

---

36. Definirea studiilor şi teoriei securităţii ca incluzând aceşti factori în sensul utilizării şi neutilizării forţei şi al stimulentelor asociate cu aceste opţiuni constituie aspectul central al dezbaterii dintre autor şi teoreticienii realişti. Vezi discuţia dintre autor şi Stephen Walt, precum şi dezbaterea ulterioară despre aspectul referitor la dimensiunea studiilor de securitate. Vezi Walt (1991) şi Kolodziej (1992a, 1992b, 1992c). Alte două critici importante la adresa studiilor de securitate, care ar trebui să fie consultate, sunt Baldwin (1995) şi Katzenstein (1996). Printre puţinele încercări sistematice de a prezenta o teorie a securităţii în conexiune cu relaţiile internaţionale se numără Buzan (1991).
37. Baldwin (1997) precizează câteva dintre condiţiile necesare pentru elaborarea politicilor de securitate.

Locul central al statului în studiile de securitate contemporane

Întrucât ne preocupă în primul rând securitatea ca problemă socială în sensul cel mai larg al socialului (toate schimburile dintre oameni), este necesar să precizăm actorii despre care discutăm şi condiţiile sociale în care apar stimulentele de a folosi sau nu forţa. Dezbaterea se va concentra mai întâi asupra rolului statului şi asupra acelor atribute ale lui ce se află în legătură directă cu utilizarea sau ameninţarea cu forţa. Pe măsură ce discuţia înaintează, definiţia pe care o dăm securităţii va cuprinde alte două preocupări centrale ale statului modern. Acestea se referă la funcţiile statului de asigurare a bunăstării şi la legitimitatea şi autoritatea lui de a face uz de forţă pentru realizarea intereselor şi scopurilor sale. Lărgind dimensiunea securităţii, alţi actori nonstatali, precum corporaţiile multinaţionale şi grupurile de sprijin pentru drepturile omului sau alte sisteme şi instituţii umane, cum ar fi pieţele globale şi răspândirea cunoaşterii ştiinţifice şi a know-how-ului tehnologic, vor fi cu necesitate analizaţi, specificându-se şi importanţa lor pentru studiile de securitate. Aceşti actori şi factori care influenţează securitatea internaţională sunt în mod clar importanţi, după cum se explică detaliat, pornind de la dezmembrarea Uniunii Sovietice, sfârşitul războiului rece şi dispariţia sistemului bipolar, în capitolul 3.

Concentrarea iniţială asupra statului se justifică din cel puţin două motive-cheie. Mai întâi, statul este principala unitate de organizare politică a populaţiilor lumii. După o luptă îndelungată, care datează încă din secolul al XV-lea în Europa, creuzetul de formare a statului modern, statul a apărut ca instituţia preferată, deşi imperfectă, prin care oamenii au ales – sau care le-a fost impusă – să îşi reglementeze ori să îşi guverneze interacţiunile. Statul a învins toate celelalte sisteme concurente de organizare politică, ajungându-se astăzi la o societate mondială de popoare interdependente şi interconectate, care au ales statul-naţiune ca unitate de organizare politică pentru reglementarea afacerilor lor interne şi externe[38]. Cu toate că şi alte asociaţii, precum Biserica Catolică sau religia musulmană, au parte de loialitatea adepţilor lor, nici una

---

38. Spruyt (1994) dezvoltă această teză ; vezi şi Krasner (1999), care demitizează noţiunea de *suveranitate*.

nu se bucură de profunzimea devotamentului populaţiilor naţionale faţă de statele lor sau de puterea materială a statului.

Al doilea motiv, la fel de important, al focalizării discuţiei asupra statului constă în faptul că statul modern – în fapt statul-naţiune – este depozitarul unui monopol al violenţei legitime, concept pe care îl vom aborda mai detaliat pe parcursul capitolului. Statele mature, cu o bună conducere posedă suficiente mijloace violente pentru a arbitra conflictele dintre locuitorii de pe teritoriul asupra căruia pretind o conducere suverană. Aceste capacităţi constau în poliţie, forţe militare şi un sistem judiciar şi administrativ care pot rezolva conflictele dintre membrii unui stat, precum şi dintre civili şi stat. De asemenea, ne aşteptăm ca statul să obţină suficientă putere materială sau să se alieze cu alte state şi actori pentru a-şi apăra, atunci când este necesar, teritoriul şi populaţia împotriva unor agresiuni ori atacuri venite din partea altor state şi actori, cum ar fi teroriştii transnaţionali. Întrucât uzul de forţă şi violenţă de către actori constituie preocuparea studiilor de securitate, pare a fi justificat să ştim mai multe mai întâi despre cel mai mare deţinător al violenţei – statul.

Niveluri distincte ale securităţii: statul şi alţi actori

De la stat la stat

Pentru scopurile volumului de faţă, vom considera că uzul de forţă şi ameninţare din partea statelor – sau limitările acestor capacităţi – apare la patru niveluri conceptuale distincte, dar interdependente ale relaţiilor dintre actori. Primul nivel este pur şi simplu cel dintre state. Toate statele au pretenţia de a fi autoritatea supremă în rezolvarea conflictelor dintre ele. Nici o altă unitate politică nu exercită acest drept în măsura în care o face statul, pentru administrarea afacerilor popoarelor lumii. Întrucât, din punct de vedere legal şi moral, toate au drepturi egale de a face această revendicare, ele sunt îndemnate să găsească modalităţi de a sprijini această pretenţie prin dobândirea unor capacităţi materiale suficiente, cu mijloace proprii, sau pentru a-şi spori puterea prin alianţe cu alte state. Atunci când toate celelalte mijloace noncoercitive de rezolvare a diferendelor sunt epuizate, conflictele dintre state se reduc la o confruntare armată. Or, pentru a evita o ciocnire armată, fiecare trebuie

să adune suficientă putere materială credibilă, astfel încât să îşi descurajeze adversarul să îi atace interesele vitale.

Tranzacţiile şi negocierile privind oricare dintre aspectele ce le divizează urmează calea a ceea ce Carl von Clausewitz numea „politică prin alte mijloace”[39], concept descris mai detaliat în capitolul 2. Statele sunt implicit angajate în tranzacţii neîncetate prin folosirea unor mijloace coercitive. Posibila exercitare a puterii coercitive a statului este inclusă necondiţionat în fiecare schimb cu alt stat. Războiul constituie doar forma extremă a acestui proces de negociere. Atunci când un stat impune un tarif asupra importurilor, el îşi utilizează puterea coercitivă pentru a taxa bunuri şi pentru a-şi favoriza industriile interne. Atunci când un stat insistă să le emită vize străinilor pentru intrarea pe teritoriul său, se bazează în aceeaşi măsură pe puterea sa materială pentru a asigura conformarea. Aceste exemple abia ating suprafaţa puterii statului de a se folosi de forţă şi de ameninţări pentru a-şi atinge scopurile.

Relaţiile la nivelul sistemului de state

Structura ori sistemul de putere creat de state prin interacţiuni are, de asemenea, un impact semnificativ asupra disponibilităţii de a folosi sau nu forţa. Numeroşi specialişti în securitate atribuie acestei structuri de putere o forţă cauzală. Se presupune că sistemul de state este prezent în gândirea, deciziile şi acţiunile tuturor statelor. După cum afirmă Kenneth Waltz, statele nu sunt preocupate numai de puterea lor relativă în comparaţie cu rivalii şi aliaţii, ci şi de poziţia lor relativă de putere în interiorul sistemului de state. Prin această structură de putere, statele îşi urmăresc interesele şi îşi realizează scopurile[40]. Aparent, câştigurile absolute în urma acestor tranzacţii – de pildă, comerţul şi investiţiile – sunt mai puţin importante pentru stat decât câştigurile relative de putere datorate rezultatelor. Presiunea poziţionării sistemice este atât de puternică, încât teoreticienii comportamentului statului, care subliniază acest factor sistemic, afirmă că statele vor renunţa la câştigurile absolute dacă alte state obţin mai mult în urma unei tranzacţii, iar poziţia lor relativă este diminuată[41]. Teoreticienii de această factură argumentează că, pe termen lung,

---

39. Clausewitz (1976).
40. Waltz (1979).
41. Vezi Grieco (1990) şi Powell (1993), pentru opinii contrastante în această chestiune.

statele vor prefera câştigurile relative în defavoarea celor absolute. De exemplu, imaginaţi-vă cazul a două state, în care unul câştigă din comerţ 20 de miliarde de dolari, iar celălalt stat 13 miliarde de dolari, dar, în termeni de putere percepută, distribuţia relativă este inversă. Teoreticienii sistemici se aşteaptă ca statul care urmează să câştige cel mai mult din comerţ, dar care pierde cel mai mult dintr-o perspectivă a puterii relative va renunţa la câştigurile comerciale cel puţin atât cât să îşi aducă poziţia de putere la acelaşi nivel cu al celuilalt. Despre această direcţie de analiză vom spune mai multe în capitolele următoare.

Structurile sistemice de state, definite exclusiv prin puterea materială de care dispun ele, se pot prezenta sub una dintre următoarele trei forme[42]. Ele pot fi multipolare, bipolare sau unipolare. În interiorul fiecărui sistem, mai ales în sistemele multipolare, între unităţile relevante există o varietate largă de posibile configuraţii şi mutaţii diferite. Fiecare sistem generează un set distinct de constrângeri şi oportunităţi pentru state, în competiţia lor perpetuă pentru a impune propriile preferinţe asupra altor state şi actori. De asemenea, se poate demonstra că aceste structuri de putere se schimbă în timp. Sistemul de state european, care a devenit modelul sistemului mondial actual, a fost multipolar în cea mai mare parte a istoriei sale. Forma asumată înainte de sfârşitul războaielor napoleoniene dintre 1789 şi 1815 a fost construită, în esenţă, în jurul principiului dominant al balanţei de putere. Pentru a-şi menţine independenţa şi a împiedica sistemul în sine să devină unipolar, statele şi regimurile lor au avut tendinţa de a se opune puterii crescânde a vreunui membru care căuta hegemonia şi dominaţia. Acest sistem îi făcea pe membrii săi să fie preocupaţi constant de folosirea războiului sau a ameninţărilor pentru a-şi regla afacerile cu alte state pe căi dezirabile, precum şi de menţinerea poziţiei lor de putere la un nivel comparabil cu rivalii. Războiul făcea parte implicit din activităţile lor zilnice, deţinând un loc central în gândirea şi pregătirile pentru negocieri şi tranzacţii cu alte state. Balanţa de putere era principala regulă de ordine ; războiul – instrumentul sau instituţia-cheie de asigurare a ordinii[43].

42. Capitolul 7 dezvoltă o categorizare alternativă, constructivistă, a sistemelor de state în funcţie de predispoziţia lor de a face uz de forţă pentru rezolvarea diferendelor. Această poziţie este detaliată în Wendt (1999, pp. 246-312).
43. Pentru o explicaţie contrarie privind lunga pace dintre 1815 şi 1914, vezi Schroeder (1989, 1992, 1994b).

Statele – mai ales statele europene mari – au reuşit să organizeze Europa după cum au dorit, potrivit intereselor lor. Controlând mai multe teritorii şi resurse şi mai mulţi oameni, statele europene au subjugat sau au eliminat în cele din urmă sistemele concurente, inclusiv oraşele-stat, enclavele feudale, principatele sau regatele mici. Statele care nu s-au adaptat la acest mediu coercitiv au fost eliminate din competiţie. Un exemplu îl constituie distrugerea Poloniei prin împărţirea ei între Rusia, Prusia şi Austria la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Potrivit unor analişti, acest comportament de prădător a menţinut atât balanţa de putere între aceşti rivali, cât şi pacea în Europa[44]. Potrivit teoriei realiste, Polonia a fost scoasă din sistem pentru că nu putea juca după regulile dure ale acestuia. Ulterior, statele europene şi-au extins lupta pentru dominaţie din Europa şi spre alte popoare de pe glob. Lipsite de capacitatea superioară de a purta război a statelor europene, popoarele străine, triburile şi imperiile au devenit tributare puterilor europene[45]. Aceste popoare nu deţineau forţa tehnologică militară şi civilă, resursele economice şi cetăţenii-soldaţi loiali pe care se sprijinea Europa – resurse de putere fără egal în istoria de până atunci.

Acest sistem multipolar rapace a fost transformat într-un sistem de relaţii interstatale mai puţin înclinat spre război în Europa (afirmaţie ce nu este valabilă în cazul expansiunii Europei spre alte teritorii ale lumii) odată cu instituţionalizarea aşa-numitului sistem al Congresului de la Viena. Această mutaţie multipolară a durat aproape un secol, din 1815 până în 1914. După cum sugerează cercetările specialiştilor, sistemul instabil al balanţei de putere, ca instituţie de guvernare a relaţiilor dintre statele europene, a devenit o amenin-ţare pentru regimurile şi statele din sistem[46]. De asemenea, rivalitatea armată necontrolată ameninţa regimurile politice europene. În pericol se aflau familiile aristocratice conducătoare, care se luptau cu valul tot mai mare de idei naţionaliste şi liberale descătuşate de Revoluţia franceză şi de cea americană. Odată cu înfrângerea dorinţei napoleoniene de hegemonie, statele Europei au dezvoltat un sistem de consultare prin conferinţe şi congrese ad-hoc, pentru concilierea prin mijloace paşnice a intereselor lor opuse. Aceste preocupări s-au concentrat în general în jurul ajustărilor reciproc acceptate şi al compensaţiilor sub forma graniţelor, achiziţiilor teritoriale, schimbărilor de regim şi protejării selective a unor practici religioase ale minorităţilor. Aceşti factori au avut o

---

44. Bull (1977).
45. Watson (1984, 1992). De asemenea, relevant este şi Diamond (1997).
46. Schroeder (1994b).

importanţă vitală în era de dinaintea revoluţiei industriale, menţinând echilibrul european de putere deschis faţă de revendicările conflictuale ale statelor.

Sistemul Congresului de la Viena a adus o pace relativă în Europa timp de un secol. S-a prăbuşit atunci când statele europene şi liderii lor au pierdut controlul asupra conflictelor lor politice şi au intrat într-un „Război de Treizeci de Ani" pentru hegemonia în Europa şi în lume, în perioada 1914-1945[47]. Statele europene, aflate acum alături de puterea în creştere a unor ţări neeuropene, Japonia şi Statele Unite în primul rând, au revenit la sistemul rapace al balanţei de putere anterior perioadei napoleoniene. Totuşi, ceea ce s-a schimbat dramatic a fost puterea materială a acestor state. Capacitatea lor de distrugere, precum şi cea a sistemului depăşeau cu mult războaiele preindustriale din perioada napoleoniană. O creştere masivă a resurselor de violenţă de care dispuneau statele a produs o transformare a funcţionării sistemului şi a stimulentelor generate în cadrul acestuia.

Războiul rece a condus la o perioadă scurtă de bipolaritate. Logica acestui sistem, după cum se arată în capitolul 3, a introdus un set complet nou de stimulente ale comportamentului statului. Această îndepărtare bruscă de sistemul multipolar european tradiţional a provocat în rândurile analiştilor din domeniul securităţii o dezbatere amplă, deşi fără o concluzie, în privinţa tendinţei relative a sistemului bipolar, în comparaţie cu cel multipolar, de a declanşa conflicte şi războaie, respectiv cooperare între rivali[48]. Implozia Uniunii Sovietice şi sfârşitul războiului rece a deplasat acum dezbaterea asupra întrebării dacă suntem sau nu martorii unei reîntoarceri la un sistem multipolar sau la unul unipolar sub conducere şi dominaţie americană, în era de după războiul rece[49]. După cum sugerează aceste exemple, un sistem de state şi structura de putere care îl sprijină pot fi la fel de importante ca şi relaţiile bilaterale pentru determinarea securităţii unui stat şi a populaţiei lui. Fiecare dintre teoriile securităţii din lucrarea de faţă are o concepţie diferită asupra impactului sistemului de state ca problemă de securitate. Fiecare constituie un punct-cheie pentru o comparaţie între aceste poziţii vizând securitatea, pe care le vom aborda în capitolul următor.

---

47. Keylor (2001) face o comparaţie utilă între războaiele religioase din secolul al XVII-lea şi conflictele ideologice din secolul XX.
48. Compară Deutsch şi Singer (1964) cu Waltz (1964).
49. Ikenberry şi Kupchan (1990), Keohane (1984), Layne (1993) şi Nye (2002, 1990).

Statul şi societatea civilă transnaţională

Dar actorii, mai ales indivizii şi grupurile, vor mai mult decât doar o viaţă lipsită de pericole fizice. A fi în siguranţă nu este suficient pentru ca societăţile umane să supravieţuiască şi să prospere. Nu dorim să trivializăm dificultatea prezentată de atingerea acestui nivel de încredere. Este de înţeles că oamenii doresc să ştie dacă persoana şi proprietatea lor vor fi protejate la ei în ţară şi în străinătate. În condiţii de precaritate a resurselor, există un târg inevitabil, indiferent dacă se recunoaşte sau nu, între câtă securitate poate dori să obţină un individ ori un stat şi lucrurile la care actorul este obligat să renunţe, drept cost de oportunitate al diverselor grade de securitate[50]. După cum afirma convingător Karl Marx, aceste preocupări inevitabile constrâng alegerile umane în viaţa de zi cu zi şi în schimburile sociale[51]. Oamenii sunt obligaţi să rezolve aceste imperative vaste şi complexe chiar în timp ce se confruntă cu necesitatea la fel de inevitabilă a vieţii sociale, precum şi a perpetuării ei prin rezolvarea diferendelor privind securitatea.

Ceea ce caracterizează în mod special epoca modernă este comportamentul aproape universal al oamenilor de pe tot cuprinsul globului de a opta, adesea, pentru cât mai multă bunăstare materială şi confort. Această dorinţă de „mai mult acum" şi respingerea afirmaţiei că penuria şi sărăcia sunt insurmontabile constituie două trăsături distincte ale politicii globale actuale, în comparaţie cu secolele precedente. Acest fapt nu înseamnă că populaţiile sunt în mod inerent impulsionate sau constrânse să dorească mai mult şi nici că societăţile umane nu vor hotărî – şi nu vor recurge chiar la forţă dacă este necesar – să-şi păstreze apetiturile materiale limitate şi sub control. Tipică pentru societăţile antice era punerea unor astfel de limite societale în calea eforturilor economice[52]. Cu câteva excepţii, majoritatea desconsiderau activităţile economice şi comerciale ca fiind preocupări inferioare guvernării, artelor, religiei şi învăţării[53]. Aborigenii australieni şi-au reprodus societăţile timp de peste

---

50. Baldwin (1997).
51. Marx (1970).
52. Polanyi (1968) afirmă această idee în atacul său la adresa teoriei economice moderne, care postulează, drept asumpţie referitoare la „actorul economic" generic şi universal, căutarea nelimitată a câştigurilor materiale de către egoiştii raţionali, în condiţii de penurie a resurselor.
53. Mai ales grecii din Antichitatea timpurie au desconsiderat preocupările comerciale. Vezi Rahe (1984, 1992).

40 000 de ani – o realizare cu adevărat demnă de *Cartea Guiness a Recordurilor*. Ei şi-au satisfăcut dorinţele materiale alegând să rămână societăţi de vânători şi culegători, chiar dacă unele au descoperit agricultura ca alternativă, însă una prea sedentară pentru stilul lor de viaţă[54]. Această constrângere nu mai funcţionează în prezent în societatea mondială şi în condiţiile globalizării.

Atunci când li se oferă şansa în condiţiile potrivite, tot mai mulţi optează în prezent pentru „mai mult acum". Societăţile umane, deşi mult diferite din punct de vedere naţional, etnic şi al alcătuirii culturale, au ajuns treptat să înţeleagă şi să aleagă inovaţia tehnologică şi creşterea economică susţinută, propulsată de pieţe globalizatoare, ca metode de a atinge niveluri tot mai ridicate de îmbogăţire materială. În acest scop, ele au fost nevoite să limiteze recursul la violenţă al statelor şi regimurilor conducătoare. În afară de administrarea afacerilor lor, societăţile umane au fost nevoite să conceapă moduri prin care să folosească şi să constrângă uzul de forţă pentru a da naştere bunăstării materiale şi economice, încurajând crearea unor sisteme de schimburi de piaţă deschise şi libere şi facilitând descoperirile ştiinţifice şi inovaţiile tehnologice. Astfel că, în timp ce statul are – şi va avea în viitorul previzibil – un rol central în crearea schimburilor economice productive şi reciproc avantajoase şi a inovaţiei tehnologice în serviciul bunăstării sociale, puterea sa de intervenţie în societatea civilă devine tot mai limitată întrucât aceasta prosperă de pe urma schimburilor libere şi descătuşate dintre actori nonstatali, în interiorul graniţelor şi în afara lor. Ca rezultat, limitarea şi canalizarea capacităţilor coercitive ale statului pentru a servi scopurilor umane devin preocupări legate de securitate, idee asociată mai ales cu teoria economică liberală abordată în capitolul 5.

Această situaţie pune dilema securităţii într-o lumină diferită, dar la fel de constrângătoare. Întrucât bunăstarea materială umană este un imperativ bioeconomic inevitabil, ea constituie o preocupare fundamentală. Deciziile şi acţiunile statului în exercitarea sau limitarea puterii sale devin preocupări legate de securitate. Apare problema limitării statului şi a celor care au acces la puterile sale coercitive. Studiile de securitate vor fi incomplete dacă nu sunt extinse pentru a include intersecţia cu bunăstarea şi cu limitele impuse forţei şi violenţei de cerinţele riguroase ale pieţelor globale deschise, .libere şi

---

54. Blainey (1976).

voluntare. Acest nivel de interacţiune a actorilor stabileşte un contact între stat şi actorii din cadrul schimburilor economice. În prezent, printre aceştia se numără toţi actorii şi toate instituţiile adaptate la pieţele globale – indivizi, corporaţii multinaţionale şi organizaţii internaţionale precum Uniunea Europeană, Banca Mondială, Fondul Monetar Internaţional şi Organizaţia Mondială a Comerţului. Cuprinzând şi această dimensiune transnaţională, studiile de securitate fac referire la caracteristica acum dominantă a sistemului internaţional ulterior războiului rece, adaptarea la creşterea economică susţinută, ca forţă motrice a comportamentului statului şi actorilor nonstatali.

Limitarea puterii coercitive a statului nu este un bun gratuit[55]. Forţa, violenţa şi ameninţările, în decursul secolelor, au fost esenţiale pentru construirea şi extinderea unui sistem comercial global. Grăitoare în acest sens sunt războiul opiului, declanşat de Marea Britanie împotriva Chinei imperiale la sfârşitul anilor 1830, şi întreruperea forţată a izolării Japoniei de către „Flota Neagră" americană în 1854, precum şi spolierea exploatărilor de cauciuc şi minerale din Congo de către Belgia regelui Léopold[56]. Impulsul de a crea pieţe globale, ca răspuns la cererile de bunăstare materială, a contribuit decisiv, dacă nu chiar exclusiv, la războaiele secolului XX, care au făcut peste 100 de milioane de victime. Menţinerea unui sistem de piaţă global şi buna lui administrare presupun în aceeaşi măsură exercitarea inteligentă şi prudentă a forţei pentru a defini proprietatea în mod productiv, pentru a consolida contracte şi a crea reţele de siguranţă, pe care pieţele şi iniţiativa privată nu le pot crea din lipsă de mijloace şi de stimulente[57]. Şi invers, puterea materială a statului de a impozita, a împrumuta şi a expropria sau de a interveni în dispute privind contracte civile, în dezavantajul uneia sau alteia dintre părţi, este tot o problemă de securitate atunci când apare posibilitatea folosirii sau limitării puterii materiale a statului.

Importanţa dezvoltării şi lărgirii societăţii civile naţionale şi internaţionale pentru studiile de securitate este imensă, după cum se sugerează în capitolul 3. Impactul dimensiunilor economice şi tehnologice ale unei tot mai vaste societăţi civile globale este suficient de clar. Comunicaţiile instantanee şi costurile

---

55. Gilpin (2000, 2001).
56. Hochschild (1999).
57. North (1990).

tot mai scăzute ale mijloacelor de transport fac legătura între oameni şi state în timp real. Elementele noneconomice ale globalizării, sociale, politice şi creatoare de norme, sunt la fel de semnificative în modelarea şi influenţarea deciziilor luate de indivizi, grupuri şi guverne de a face sau nu uz de forţă în scopuri proprii. Democratizarea societăţilor naţionale în întreaga lume are un efect profund asupra studiilor de securitate[58]. Aceste societăţi sunt conduse cu consimţământul celor guvernaţi şi prin domnia legii asupra voinţei liderilor politici, a partidelor sau a clerului. Ca ideal (dacă nu chiar în practică), ordinea este obţinută prin consimţământ, şi nu prin coerciţie. În acest cadru al consimţământului există presupunerea că libertăţile civile şi drepturile omului vor fi sprijinite prin voinţa populară. La nivel transnaţional, asociaţii precum Amnesty International, Human Rights Watch şi Médecins sans Frontières pot contribui la creşterea sprijinului global pentru protejarea drepturilor individuale şi de grup, creând în acelaşi timp condiţiile democratizării[59]. Aceşti actori şi aceste forţe ce acţionează între societăţile naţionale şi în interiorul lor evidenţiază un alt nivel-cheie al acţiunii statului, precum şi probleme de securitate critice, în care schimburile sociale presupun decizia de utilizare a forţei sau de rezistenţă în faţa sa.

Statul şi ordinea internă

Puterea uriaşă a statului are un impact decisiv asupra securităţii indivizilor şi grupurilor de pe teritoriile asupra cărora îşi exercită puterea *şi* asupra securităţii internaţionale. Acest fapt introduce al patrulea nivel de analiză a puterilor coercitive ale statului. Orice tip de regim sau ordine creat într-un stat teritorial comportă patru dimensiuni esenţiale ale securităţii. Prima se referă la relaţiile dintre stat şi regimul său politic, pe de o parte, şi societatea civilă guvernată, pe de altă parte. Aspectele de securitate ridicate de aceste relaţii se referă la puterea statului de a încălca drepturile omului şi cele civile ale indivizilor şi grupurilor asupra cărora îşi exercită autoritatea suverană şi puterea materială. Această relaţie implică două dimensiuni importante şi interrelaţionate. Prima

---

58. Huntington (1991).
59. Putem observa impactul acestor ONG-uri asupra drepturilor omului şi a democratizării în toate regiunile. Vezi Kolodziej (2003) pentru o analiză a actorilor şi factorilor care fac presiuni în favoarea drepturilor omului în principalele regiuni ale lumii.

se referă la capacitatea indivizilor şi grupurilor din cadrul societăţii civile de a avea relaţii şi schimburi fără intervenţia sau supravegherea statului prin intermediul agenţilor săi coercitivi – armata, poliţia şi birocraţiile civile. Schimburile dintre cetăţeni şi asociaţii liber alcătuite pot avea loc între membrii aceluiaşi stat sau între oameni şi actori din state diferite. De exemplu, indivizii sau corporaţiile pot semna contracte civile pentru a cumpăra şi a vinde bunuri şi servicii fără ca statul să intervină în aceste tranzacţii sau trebuie să se aştepte ca statele să consolideze aceste contracte, ca garanţie a îndeplinirii lor? Să observăm, de asemenea, cazurile cetăţenilor americani care au luptat de partea regimului taliban din Afganistan. După capturarea lor de către forţele americane, au fost trataţi ca susţinători ai teroriştilor şi ca prizonieri în războiul împotriva terorismului. Au ei dreptul de a se asocia cu oricine doresc în susţinerea credinţelor lor religioase, aşa cum au pretins, sau are statul dreptul de a limita acest drept pentru îndeplinirea misiunii sale de securitate? Aceste exemple ilustrează (dar în nici un caz nu trebuie considerate unice) aspectele de securitate ridicate de revendicări private rivale privind eliberarea de intervenţia statului şi, respectiv, îndeplinirea de către el a funcţiilor referitoare la securitate.

Eliberarea de sub dominaţia coercitivă şi supravegherea nedorită a statului are şi un efect deosebit de semnificativ asupra libertăţilor de expresie, asociere, petiţie şi religie garantate de democraţiile liberale. Aceste libertăţi civile sunt premisele unei conduceri populare legitime. Aceste libertăţi includ dreptul de asociere cu alţii în scopul de a limita puterea coercitivă a statului prin intermediul alegerilor libere şi corecte. Se presupune că statul şi regimurile conducătoare sunt neutre în lupta civilă pentru putere şi control asupra capacităţii coercitive uimitoare a statului de a-i obliga sau a-i ameninţa pe alţii ori a se folosi de puterea sa materială de negociere pentru a le impune obligaţii cetăţenilor, cum ar fi impozitele sau serviciul militar, fără a le obţine consimţământul. Acestea constituie libertăţile politice ale indivizilor şi grupurilor. *Ipso facto*, exercitarea acestor drepturi plasează constrângeri enorme asupra puterii de stat.

În al doilea rând, folosirea de către stat a puterii sale coercitive, ca problemă de securitate, poate fi privită, de asemenea, din perspectiva sprijinului material şi simbolic oferit de stat cetăţenilor săi în exercitarea liberă a drepturilor lor. În loc să se comporte ca un potenţial prădător, statul protejează astfel libertăţile şi drepturile personale şi de grup. Este de aşteptat ca statul să

mediеze conflictele de grup pentru a se asigura că libertăţile civile şi drepturile omului nu vor fi violate de grupuri sau indivizi din interiorul societăţii înseşi. Acest aspect de securitate poate fi o capcană. Va fi statul împuternicit să intervină de partea libertăţilor civile şi a drepturilor omului? De exemplu, minoritatea catolică şi majoritatea protestantă din Irlanda de Nord se pot baza pe guvernele irlandez şi britanic, precum şi pe sprijinul lor faţă de autonomia locală, care să protejeze interesele acestor grupuri rivale? Pot musulmanii din India aibă încredere că statul secular indian le va apăra credinţele şi practicile religioase atunci când vor fi atacaţi de comunitatea hindusă majoritară?

În mod evident, nu este uşor să construieşti un stat care să treacă aceste două teste – limitarea puterii coercitive a statului, respectiv apelul la această putere pentru a proteja libertăţile civile şi drepturile omului. Este o muncă fără sfârşit. Între aceste două funcţii există o contradicţie fundamentală. A face statul şi agenţii lui responsabili de aceste obiective contradictorii constituie o provocare fără margini în condiţii socioeconomice şi politice în schimbare, fără a mai menţiona concepţiile şi practicile morale diferite. Cum să creezi un stat capabil să acţioneze în sprijinul libertăţilor cetăţenilor săi, dar nu atât de puternic încât să le ameninţe viaţa, libertatea şi proprietatea constituie o problemă esenţială de securitate pentru orice guvernământ popular[60]. Nu există o formulă universal acceptată pentru cea mai bună modalitate de a ajunge la un echilibru. Dar securitatea şi drepturile indivizilor şi grupurilor depind în mod critic de găsirea echilibrului corect.

În al treilea rând, în condiţiile globalizării şi ale unor legături tot mai strânse, nici un stat sau popor nu poate rămâne indiferent la tipul de regim de securitate creat de poporul unui alt stat. Aceasta nu este o problemă tocmai nouă, deşi are repercusiuni materiale mult mai mari decât în oricare altă perioadă istorică, din cauza existenţei armelor de distrugere în masă şi a terorismului sprijinit de stat. În politica europeană tradiţională, a balanţei de putere, conducătorii au preferat întotdeauna să se alieze cu vecinii şi cu alte state prin căsătorii de convenienţă, depunând mari eforturi de a-şi plasa prietenii pe tronurile acestor state. În zorii Revoluţiei franceze, care a

60. Aceasta este o provocare esenţială la adresa viabilităţii guvernelor democratice sau populare, abordată de James Madison în *Federalist*, nr. 10, pp. 53-62. Vezi şi nr. 51, pp. 335-341.

descătuşat forţele revoluţionare surori ale naţionalismului şi liberalismului, regimurile fondate mai mult pe legături de sânge decât pe urne de vot – mai ales Rusia, Austria şi Prusia – au fost ameninţate cu răsturnarea. Ele au fost nevoite să recurgă în mod repetat la forţă pentru a reprima revoltele populare. Căsătoriile între casele domnitoare şi intervenţiile militare în afacerile celuilalt au fost suficiente timp de un secol pentru menţinerea acestor guverne autocratice la putere, care au fost măturate apoi de democratizarea războiului în anii primei conflagraţii mondiale[61].

Impulsul de a defini regimurile de guvernare ale altor state a fost, de asemenea, în mod clar una din forţele motrice ale războiului rece. Atât Statele Unite, cât şi Uniunea Sovietică au cheltuit sute de miliarde de dolari şi s-au implicat în războaie locale în toate colţurile lumii prin intermediul clienţilor şi aliaţilor lor. Pentru a se asigura de supravieţuirea unor regimuri care să le susţină interesele de securitate, cele două părţi s-au angajat în războaie care au costat vieţile a zeci de mii dintre propriii soldaţi. Afinităţile ideologice au fost subordonate sistematic acestui imperativ al securităţii. Acum, după distrugerea turnurilor World Trade Center şi atacul asupra clădirii Pentagonului, Statele Unite şi aliaţii din coaliţia împotriva terorismului afirmă acelaşi drept de a defini modul în care vor fi conduse celelalte state, pentru a-şi promova scopurile privind securitatea. Regimul posttaliban din Afganistan este împiedicat să sprijine organizaţii teroriste. De asemenea, Washingtonul a răsturnat regimul lui Saddam Hussein din Irak din cauza presupusei produceri a unor arme de distrugere în masă şi a legăturilor cu organizaţii teroriste precum Al Qaeda. Pe măsură ce s-a dovedit că aceste acuzaţii erau nefondate, coaliţia încropită de Statele Unite şi-a schimbat justificarea declanşării războiului în curmarea tiraniei regimului Hussein, în scopul de a crea primul stat arab democratic – un rezultat care se pretindea a fi vital pentru interesele securităţii naţionale americane.

În cele din urmă şi în legătură cu ultima observaţie, cercetările şi experienţa adună dovezi în sprijinul afirmaţiei că modul în care sunt aranjate şi disciplinate în interior puterile coercitive ale statului afectează direct securitatea şi pacea internaţionale. Există un vast corpus de studii, deşi încă nu universal acceptate care par a demonstra o corelaţie semnificativă din punct de vedere statistic între pace şi răspândirea regimurilor, instituţiilor şi valorilor

---

61. Tuchman (1962).

Tabelul 1.1

Dimensiunile securităţii şi securităţii internaţionale din perspectiva statului

Niveluri de analiză	Actori principali	Sfera relaţiilor dintre actori
Interstatal	State şi organizaţii interguvernamentale (OIG-uri)	Relaţii bilaterale sau multilaterale dintre state : funcţii de securitate şi de bunăstare ale statului ; ONU, NATO etc. ; schimburile dintre actori sunt coercitive
Sistemic	State	Aşteptarea la violenţă sau ameninţări coercitive în rezolvarea diferendelor interstatale ; schimburile dintre actori sunt coercitive
Actori transnaţionali şi rolurile lor în societatea civilă internaţională : dimensiuni economice şi sociopolitice	1. *Economici* : state ; actori economici, inclusiv corporaţii multinaţionale, OIG-uri şi organizaţii nonguvernamentale (ONG-uri)	1. Pieţe globalizatoare şi răspândirea tehnologiei şi inovaţiei ; schimburile dintre actori sunt voluntare şi noncoercitive
	2. *Sociopolitici şi culturali* : state, OIG-uri, ONG-uri, indivizi şi grupuri	2. Programe umanitare ; schimburi educaţionale/culturale ; atacuri teroriste etc.
Intern	State, indivizi, grupuri, asociaţii, corporaţii şi actori transnaţionali	1. Statul ca ameninţare la adresa libertăţilor civile şi a drepturilor omului 2. Statul ca protector 3. Regimurile şi impactul lor asupra intereselor de securitate ale altor state 4. Regimurile şi securitate internaţională Schimburile dintre actori sunt un amestec de coerciţie şi noncoerciţie

democratice[62]. Dacă se poate afirma în mod argumentat că un stat este mai puţin înclinat spre război dacă e constrâns de domnia legii la care trebuie să adere şi dacă îndeplineşte criteriul alegerilor deschise şi libere, atunci există stimulente pentru statele democratice să extindă zona unor astfel de regimuri,

62. Pentru opinii contrarii privind pacea democratică, vezi Layne (1994) şi nota 30.

iar populaţiile să se revolte împotriva guvernelor autoritare şi să se aştepte la asistenţă din partea statelor democratice în această tentativă. Astfel, valorile democratice afirmate de oameni şi lupta lor pentru libertate şi egalitate nu pot fi izolate de studiile de securitate, după cum o sugerează cazul irakian. Ca şi imperativul bunăstării, concepţiile diferite asupra autorităţii şi legitimităţii morale – a comportamentului personal sau de stat – fie vor extinde, fie vor restrânge ponderea violenţei în afacerile oamenilor, la nivel intern. La rândul lor, aceste regimuri de securitate au efecte pozitive şi negative deosebit de importante asupra înclinaţiei sistemului internaţional de securitate de a face sau nu uz de forţă între state şi între facţiunile adverse din interiorul unui stat.

Tabelul 1.1 rezumă actorii, nivelurile de analiză şi dimensiunile problemei de securitate existente la fiecare nivel, precum şi tendinţa actorilor relevanţi pentru fiecare nivel de a folosi forţa. Acestea semnalează dependenţa reciprocă a actorilor statali şi nonstatali privind întrebarea crucială dacă să facă sau nu uz de forţă pentru a obţine ce doresc. În capitolele următoare vom aplica acest tabel pentru a compara cele şapte paradigme şi abordări ale securităţii, care concurează pentru validare şi adoptare, precum şi pentru a identifica actorii şi factorii evidenţiaţi de ele la fiecare nivel de decizie şi acţiune a actorilor.

Teorie şi falsificare

De unde ştim care dintre şcolile de gândire din domeniul securităţii este cea corectă? Care teorie sau abordare teoretică pare a fi cea mai potrivită pentru a descrie, a explica şi a prezice gândirea şi acţiunile actorilor relevanţi? Aceste întrebări sunt cruciale. Răspunsurile oferite stabilesc în mod fundamental dacă vom avea sau nu mijloacele adecvate pentru a face distincţie între aceşti pretendenţi la hegemonia în studiile de securitate şi dacă noi, ca membri ai unei societăţi deschise, vom fi sau nu capabili să ne folosim cel mai bine de intuiţiile şi instrumentele lor conceptuale, ca ghiduri de adaptare efectivă şi eficientă la lumea complexă a celor 200 de state-naţiune şi la societatea globală alcătuită din peste şase miliarde de oameni diferiţi şi divizaţi.

Nu trebuie să fim surprinşi când aflăm că, la fel ca studiul pe fond al securităţii, ideea de „teorie" este şi ea controversată în ştiinţele sociale. În timp ce numeroşi specialişti sunt atât de convinşi de metodele şi abordările

lor, încât consideră că nu există nici o problemă în a înţelege ce este o teorie şi cum trebuie ea utilizată, perspectiva volumului de faţă asupra şcolilor de gândire în domeniul securităţii oferă ample dovezi în sensul că o teorie validă şi demnă de încredere face obiectul unei dezbateri conflictuale între partizanii paradigmelor şi abordărilor rivale examinate. După cum se discută în capitolul 7, mulţi constructivişti chiar neagă posibilitatea unei teorii obiective, fundamentată empiric, privind comportamentul uman şi, în mod specific, securitatea. Specialiştii behaviorişti, aşa cum reiese din capitolul 6, insistă asupra faptului că relaţiile internaţionale şi studiile de securitate pot fi transformate într-o ştiinţă.

Întrucât această lucrare nu pretinde că poate rezolva definitiv rivalitatea dintre şcolile de gândire privind securitatea, în aceeaşi măsură este circumspectă în abordarea aspectului spinos şi încâlcit referitor la teorie. Propun să adoptăm strategia aplicată deja în studiile de securitate. În interesul dezvăluirii şi transparenţei complete, voi specifica atributele pe care le consider fundamentale într-o teorie a securităţii, poziţie pe care se situează volumul de faţă în evaluarea şi validarea revendicărilor teoreticienilor aflaţi în dispute privind securitatea şi relaţiile internaţionale. Eforturile lui Imre Lakatos sunt în mod special relevante. Discuţia următoare va adopta un set de criterii, bazat pe contribuţiile inovatoare şi larg recunoscute ale lui Lakatos la falsificarea teoriilor, pentru a ghida evaluarea teoriilor securităţii. Ea are şi scopul de a-i ajuta pe cititori să se hotărască asupra teoriei securităţii pentru care vor vota.

Molière, dramaturgul francez din secolul al XVII-lea, a scris o piesă de teatru, încă frecventă montată pe scenele lumii, despre un negustor vanitos, *Burghezul gentilom*. În senilitatea sa, protagonistul piesei îşi dă aere, angajează poeţi, muzicieni, filosofi şi oratori care să îl înveţe graţiile culturii înalte, de care nu a avut parte la începuturile lui nefericite. După câteva lecţii, descoperă, spre marea-i uimire, că „vorbeşte în proză", evident pentru prima dată în viaţă. Absurd? Bineînţeles, întrucât a vorbi înseamnă a vorbi în proză. Ce legătură are aceasta cu teoria? Una foarte clară. Indiferent dacă o ştim sau nu ori dacă suntem pregătiţi să recunoaştem această aptitudine umană sau să o luăm în derâdere ca fiind nerelevantă în scopuri practice, toţi suntem teoreticieni. Cititorii „fac teorie" cu necesitate, întrucât este de neconceput ca dumneavoastră să fi putut ajunge până aici cu lectura volumului fără să fi avut înzestrare pentru teorie.

Permiteţi-mi mai întâi să încerc să vă conving de faptul că a fi uman înseamnă a „teoretiza" despre lume şi despre tine însuţi. Acestei afirmaţii i se

opun mulţi dintre cei care consideră că practica bate întotdeauna teoria, că teoria este o speculaţie prostească şi că, de fapt, stă în calea realizării corecte a majorităţii lucrurilor. Să luăm exemplul banal al traversării unei străzi. Care este teoria dumneavoastră despre traversatul străzii? Cum v-aţi asigura o traversare perfectă, 100% în siguranţă? Veţi trece strada direct, imediat după ce culoarea semaforului se schimbă de la roşu la verde? Aveţi acest drept legal. Orice accident care ar putea avea loc va fi din vina altcuiva. Să presupunem că scopul dumneavoastră este mai ambiţios, şi anume de a evita accidentele şi pericolul la adresa vieţii şi a integrităţii corporale, şi nu doar de a respecta legea. Majoritatea cititorilor vor privi în ambele sensuri înainte de a păşi pe stradă. De asemenea, vor fi în continuare atenţi la surprize neprevăzute în timpul traversării (cum ar fi o maşină venind în viteză de pe o alee mai puţin vizibilă), pentru a fi siguri că ajung pe trotuarul celălalt vii şi nevătămaţi.

Aveţi o „teorie" a traversatului străzii! Într-un mod efectiv şi eficient ea descrie, explică şi prezice comportamentul dumneavoastră şi al celorlalţi actori relevanţi care vă pot afecta siguranţa. Este un ghid demn de încredere care vă ajută să vă adaptaţi la încercarea zilnică de a trece strada. Teoria dumneavoastră presupune că alţi actori – şoferii tuturor tipurilor de vehicule, biciclişti, lucrători care operează echipamente grele etc. – ar putea să ignore dreptul dumneavoastră de a trece strada şi să vă lovească. Pe baza învăţării, experienţei şi obişnuinţei, ţineţi seama în mod automat de comportamentele lor posibile, legaţi aceste probabilităţi de observaţiile imediate privind distanţa şi ritmul dumneavoastră de traversare, actualizându-vă simultan şi continuu observaţiile şi calculele, până când ajungeţi de cealaltă parte a străzii. Pe parcurs, dimensiunea domeniului dumneavoastră de acţiune este clară – distanţa geografică dintre cele două trotuare. Bazându-vă cu rigurozitate pe teoria dumneavoastră informată asupra traversării străzii, se poate afirma că previziunile privind succesul traversării în siguranţă sunt de foarte mare încredere – fără îndoială, mai mare în realitate şi ca probabilitate decât dacă aţi trece strada pur şi simplu deoarece culoarea semaforului s-a schimbat în verde, iar dumneavoastră aveţi dreptul legal de a traversa.

O scurtă privire asupra tabelului 1.1 dezvăluie în mod clar faptul că dezvoltarea unei teorii a securităţii prezintă provocări mai stricte şi mai descurajante decât traversarea străzii. Securitatea ca idee controversată este un obstacol central în calea descrierii, explicării şi predicţiei corecte – scopurile generice aşteptate ale tuturor teoriilor, variind de la ştiinţele fizice şi biologice până la analiza socială. Este greu de generalizat cu acurateţe în privinţa unui fenomen

precum securitatea, care îşi schimbă substanţa şi forma în funcţie de şcoala de gândire. În timp ce toate aceste scopuri sunt abordate cu succes în traversarea străzii, îndeplinirea criteriilor teoriei este mult mai discutată şi mai derutantă în studiile de securitate. Atunci când este vorba despre securitate, numărul actorilor, dimensiunile domeniului lor de decizie şi acţiune şi mijloacele multiple – coercitive şi noncoercitive – pe care sunt pregătiţi să le folosească pentru a obţine ce doresc, precum şi nivelurile la care acţionează – toate aceste contingenţe sunt implicate la niveluri diferite în dezvoltarea unei teorii a securităţii şi afectează delimitarea ei clară.

Teoreticienii securităţii au înţeles de multă vreme această problemă a nivelului de analiză[63]. Tabelul 1.1 este construit pe linia practicii larg acceptate, potrivit căreia specialistul sau observatorul alege un nivel de analiză pe care îl urmăreşte cu atenţie. Altfel, este foarte greu să nu se devieze de la actori şi domeniile lor de acţiune, ca premisă a explicării comportamentului lor de securitate. Urmărind ferm un singur nivel de analiză într-un anumit cadru de cercetare, colectarea datelor şi dovezilor poate fi apoi pregătită pentru un domeniu de cercetare delimitat şi potenţial replicabil.

În adoptarea acestei strategii de cercetare trebuie să existe implicit sau explicit o ipoteză *ceteris paribus* care să ţină constante toate variabilele, cu excepţia celor în curs de studiere. Acestea vor putea varia pentru a li se evalua contribuţia în producerea unor rezultate observabile. Adică analistul menţine constante toate celelalte niveluri de analiză şi inputurile actorilor şi factorilor care depăşesc limitele stabilite ale investigării sale, ca şi cum aceste forţe nu ar fi implicate. Analiştii riguroşi definesc în mod intenţionat aceste delimitări conceptuale. Bineînţeles că ei sunt conştienţi de faptul că limitele stabilite pot fi încălcate de forţe care scapă controlului lor ; că multe variante neluate în calcul în planurile lor de cercetare pot influenţa în mod decisiv comportamentul actorilor, pe care încearcă să îl descrie, să îl explice şi să îl prezică. Însă complexitatea recomandă o abordare mai simplă, mai restrânsă, pentru a controla variabilele analizate, cu riscul, bineînţeles, de a denatura adevărul sau concluziile căutate. Încercarea de a explica prea mult te face să explici prea puţin sau chiar nimic. În schimb – şi iată o dilemă centrală a tuturor cercetărilor din ştiinţele sociale –, limitele conceptuale şi metodologice prevăzute de analist sunt permeabile. Actorii şi factorii menţinuţi constanţi continuă să

63. Singer (1961).

funcţioneze. Generalizările privind comportamentul actorilor sunt valabile numai atât timp cât este invocată implicit sau explicit o condiţie *ceteris paribus* pentru a face adevărat ceva ce în realitate s-ar putea afla departe de adevăr.

Teoreticienii abordaţi în lucrarea de faţă au luat în mod implicit sau explicit aceste decizii-cheie privind nivelul de analiză la care îşi propun să îşi dezvolte pretenţiile cognitive referitoare la securitate, comportamentul actorilor din acest spaţiu conceptualizat, valorile, scopurile şi interesele atribuite actorilor, dimensiunile acţiunilor lor şi, *grosso modo*, apelul sau refuzul de a recurge la coerciţie în schimburile cu alţi actori, pentru a obţine ceea ce doresc în urma acestor tranzacţii. De exemplu, realiştii se concentrează asupra statelor şi a relaţiilor dintre state. Toţi ceilalţi actori sunt subordonaţi acestei alegeri, deşi alţi actori, precum corporaţiile, mişcările sociale sau teroriştii, au un impact semnificativ asupra comportamentului de securitate al statului, după cum urmează să vedem. Alte sisteme sociale globale, cum ar fi pieţele şi ştiinţa „de anvergură" ca instituţie internaţională, au, de asemenea, un impact asupra comportamentului statului. Realiştii prudenţi sunt conştienţi de aceste constrângeri, însă ei definesc problema securităţii sub forme care selectează în mod intenţionat aspectele şi proprietăţile acestei preocupări umane, considerate de ei a fi centrale, în timp ce menţin restul lumii la un nivel constant şi la distanţă[64]. În mod paradoxal, ei se îndepărtează de realitate pentru a afirma ceva „real" despre realitate. Toţi teoreticienii fac la fel. Detectarea acestor limite constituie una dintre abilităţile-cheie ale celui ce se doreşte teoretician al securităţii.

Întrucât specialiştii în ştiinţe sociale încă nu au conceput o modalitate de abordare a complexităţii evenimentelor şi schimburilor sociale, alegerea unui nivel de analiză constituie o soluţie pragmatică pentru ceea ce continuă să fie o problemă dificilă, de generare a unei teorii bune, solidă, care să explice ceea ce observăm şi care să folosească aceste cunoştinţe pentru a se adapta la mediile noastre fizice, biologice şi sociale, ca fiinţe umane. Aşadar, de la început, cei care aspiră la statutul de analist şi teoretician al securităţii trebuie să îşi asume un anumit grad de incertitudine al pretenţiilor lor cognitive. Pentru a progresa pe o anumită linie de analiză teoretică, unii actori şi factori-cheie vor fi ignoraţi „de dragul analizei". Pretenţiile cognitive se vor menţine strict în limitele şi ipotezele emise de analist.

---

64. Hans Morgenthau (1985) oferă exemple în acest sens.

Întrucât specialiştii în ştiinţe sociale vor simplifica cu necesitate complexitatea a ceea ce încearcă să explice, cititorii sunt sfătuiţi aşadar să evalueze nu numai pretenţiile cognitive ale şcolilor rivale, ci şi ipotezele pe care se bazează modelele lor de cercetare. A fi capabil să identifici şi să ataci ipotezele unei teorii constituie un important instrument critic în abordarea puterii explicative şi a utilităţii ei ca ghid pentru politicile de securitate. După cum se arată în capitolul 4, poziţiile multor teoreticieni de succes, cum ar fi Kenneth Waltz, sunt inatacabile din punct de vedere logic după ce ipotezele riguroase şi limitate ale teoriilor lor privind comportamentul actorilor sunt acceptate. O teorie poate fi provocată cu succes numai după atacarea ipotezelor emise de autorul său cu privire la alcătuirea actorilor şi la validitatea parametrilor care mărginesc sau limitează dimensiunile teoriei. Prin urmare, analistul de securitate este obligat să conteste nu numai descoperirile unei teorii, ci însăşi construcţia ei. Această dublă obligaţie dă dreptate observaţiei lui Albert Einstein potrivit căreia, „în măsura în care afirmaţiile noastre sunt certe, ele nu spun nimic despre realitate, iar în măsura în care spun ceva despre realitate, atunci ele nu sunt certe”[65]. Limitându-se la un set definit de constrângeri conceptuale a observaţiilor privind comportamentul oamenilor şi al societăţilor umane sub aspectul securităţii, specialiştii pot enunţa anumite afirmaţii ca fiind adevărate, dar cu riscul de a falsifica realitatea.

Astfel ajungem la problema falsificării. Pentru a sprijini o afirmaţie sau o teorie, nu este suficient să căutăm în istorie sau să selectăm fapte şi evenimente. Această acţiune ar ignora sau ar respinge fapte şi evenimente care subminează ori slăbesc pretenţiile cognitive. Sarcina cea mai dificilă este de a găsi date sau de a apela la alte teorii, care afirmă perspective diferite şi contradictorii, ca să falsificăm ceea ce considerăm a constitui o cunoaştere adevărată şi validă. Observatorii pot fi de acord asupra faptelor sau evenimentelor. Capitolul 3, care testează principalele teorii şi abordări ale securităţii, încearcă să prezinte „faptele” luptei din anii războiului rece. Nimeni nu va contesta că războiul rece dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică a luat sfârşit şi că aceasta din urmă a făcut implozie ca stat, divizându-se în cincisprezece foste republici constituente. Subiectul disputei dintre şcolile rivale de teorie a securităţii este interpretarea relevanţei şi forţei variabilelor explicative, pentru aceste urmări. Faptele dobândesc o semnificaţie diferită în funcţie de filtrele conceptuale prin care sunt trecute. Pentru realişti, concentraţi

---

65. King, Keohane şi Verba (1994, p. 7).

asupra forţei militare, presupusa superioritate militară a Occidentului a câştigat războiul ; pentru economiştii liberali, preocupaţi în principal de explicarea efectelor consensuale ale stimulentelor pieţei libere asupra opţiunilor actorilor, productivitatea mai mare, eficienţa şi inovaţia unui sistem de schimb deschis au obligat statul sovietic şi economia planificată să se adapteze la cele mai bune practici occidentale, deschizându-şi în final calea propriului colaps.

Volumul de faţă postulează ipoteza potrivit căreia cunoaşterea obiectivă şi verificabilă privind lumea – fizică, biologică şi socială – este posibilă, dar întotdeauna parţială şi incertă atunci când este atinsă. Greu de atins este mai ales cunoaşterea privind comportamentul uman. În timp ce realitatea fizică – de pildă, implicaţiile teoriei Big Bangului asupra evoluţiei universului – se referă la forţe care nu au conştiinţă internă privind impactul şi influenţa lor şi nici capacitatea de a se schimba de la sine, acest lucru nu este valabil şi în cazul gândirii, deciziilor şi acţiunilor umane. Oamenii pot reflecta la propriile acţiuni şi chiar o fac, se pot schimba pentru a se adapta la condiţii noi sau a îmbrăţişa alte valori autodefinite. Aceste trăsături de reflectare şi de contemplare complică enorm de mult efortul de a face generalizări privind comportamentul şi societăţile umane şi, în special, modul în care ele fac faţă sau abordează imperativele de securitate în timp şi în funcţie de situaţie. Nu e momentul potrivit pentru a testa această enigmă, care este abordată în alte lucrări pe larg şi în profunzime, mai mult decât putem încerca acum[66]. Voi afirma pur şi simplu, prin mărturia volumului de faţă, că o cunoaştere parţială şi nesigură, dar credibilă şi validă este totuşi posibilă, însă întotdeauna cu condiţia de a fi mereu testată şi provocată.

Dacă scopul imediat constă în falsificarea unei teorii sau afirmaţii despre securitate şi dacă teoreticianul securităţii este nevoit să reconsidere mereu ipotezele şi descoperirile, atunci e important să înţelegem căutarea cunoaşterii privind securitatea ca pe un proces continuu, şi nu ca pe un rezultat sau un produs final. Din această perspectivă, oricât de experimentale şi problematice ar părea, putem să invocăm câteva recomandări pentru a face distincţie între revendicările diferitelor teorii. Dintre acestea, cea mai importantă este înţelegerea clară a întrebărilor la care încearcă să răspundă teoria. Amintiţi-vă că principala noastră preocupare este de a căuta o explicaţie a motivului

---

66. Giddens (1984) dezvoltă aceste aspecte teoretice în volumul menţionat, precum şi în cele citate pe parcursul lucrării de faţă.

pentru care actorii fac uz sau aleg să *nu* facă uz de forţă ori ameninţări coercitive pentru a obţine rezultatele preferate în schimburile cu alţi actori. Paradigmele şi abordările din lucrarea de faţă se preocupă doar parţial de această întrebare, din perspective diferite şi contrastante. Unele explică mai bine de ce actorii utilizează forţa ; altele explică de ce evită această opţiune sau tergiversează recurgerea la coerciţie şi ameninţare. Volumul nostru afirmă că teoriile şi abordările principale nu reuşesc să pună problema securităţii într-un mod suficient de plauzibil şi convingător. Într-un anumit sens, toate fac un pas greşit (alegând o definiţie parţială a securităţii) în direcţia bună (o încercare de generalizare privind securitatea). Una dintre principalele revendicări cu „valoare adăugată" ale lucrării de faţă constă în provocarea lansată teoreticienilor şi practicienilor preocupaţi de studiile de securitate, fie de a extinde dimensiunile cercetărilor lor, fie, cel puţin, de a fi oneşti şi clari în privinţa limitelor pretenţiilor lor cognitive în domeniul securităţii.

Imre Lakatos oferă câteva indicaţii utile asupra modului de falsificare a unei teorii, inclusiv în domeniul securităţii şi relaţiilor internaţionale. Lakatos le explică mai bine decât le pot rezuma eu. Acestea presupun mai mult decât simpla descoperire a conflictelor dintre fapte şi teorii. Faptele pot fi întotdeauna supuse reinterpretării şi obiecţiei. Ele devin semnificative numai atunci când sunt filtrate printr-un cadru teoretic. Astfel că sarcina teoreticianului securităţii este nu atât de a evalua o anumită teorie prin citarea unor date contrare descrierilor, explicaţiilor şi predicţiilor ei referitoare la comportamentul actorilor şi la evenimente, cât de a-i evalua enunţurile, comparându-i descoperirile cu alte cadre conceptuale sau paradigme relevante. După cum explică Lakatos :

> Pentru falsificaţionistul naiv, o teorie este falsificată printr-o... afirmaţie „bazată pe observaţie" care intră în conflict cu teoria (sau pe care el hotărăşte să o interpreteze drept conflictuală). Pentru falsificaţionistul sofisticat, o teorie ştiinţifică T este falsificată dacă şi numai dacă a fost propusă o altă teorie T', cu următoarele caracteristici : 1) T' are mai mult conţinut empiric decât T, în sensul că prezice fapte noi – cu alte cuvinte, fapte improbabile sau chiar interzise în lumina T ; 2) T' explică succesul anterior al T, adică întreg conţinutul nerespins al T este inclus (în limitele erorii de observaţie) în conţinutul T' ; 3) o parte din excesul de conţinut al T' este confirmat.[67]

67. Lakatos (1978, p. 32). Vezi şi Lakatos (1970).

Implicaţiile recomandărilor de falsificare ale lui Lakatos au două direcţii pentru volumul de faţă. Mai întâi, în capitolul 3 vom construi un „laborator" – un experiment al minţii dacă doriţi – pentru a testa cât de bine cele şapte şcoli de gândire explică declanşarea şi încheierea războiului rece, precum şi implozia Uniunii Sovietice, ca lovitură decisivă împotriva sistemului bipolar de după al doilea război mondial. Vom prezenta această direcţie de evaluare la nivelul falsificaţionistului naiv. De asemenea, vom accepta provocarea lansată de Lakatos la adresa falsificaţionistului sofisticat şi vom evalua puterea explicativă comparată a acestor perspective teoretice diferite, folosindu-ne de fiecare pentru a o contesta pe alta, potrivit celor trei criterii enunţate de Lakatos. Invităm cititorii să se alăture acestui proces de evaluare şi să îşi formuleze concluziile proprii. Concluziile la care se va ajunge în capitolele următoare ar trebui folosite, după cum recomandă Lakatos, drept ţintă şi punct de plecare, nu drept concluzie şi încheiere definitivă a dezbaterilor privind valoarea sau punctele slabe ale unei anumite teorii.

Se pune accent pe perfecţionarea şi dezvoltarea teoriei securităţii prin continuă falsificare. Această orientare încurajează o abordare constructivă a dezvoltării unor teorii întrucât atât specialiştii, cât şi cetăţenii preocupaţi sunt interesaţi să promoveze o putere explicativă şi anticipativă mai bună. Teoriile vor fi considerate progresive dacă îndeplinesc criteriile lui Lakatos. Ele vor fi privite ca degenerative dacă eşuează constant să abordeze faptele şi interpretările contrare privind securitatea, dacă se bazează tot mai mult pe explicaţii ad-hoc care slăbesc şi diluează puterea explicativă a teoriilor cu scopul de a le salva şi dacă nu reuşesc să genereze intuiţii şi să abordeze chestiunile de securitate noi şi provocatoare ce vor fi apărut.

A învăţa să trăieşti cu o cunoaştere parţială şi incertă a unei preocupări umane atât de semnificative precum securitatea ar putea fi oarecum neliniştitor pentru mulţi cititori. A respinge cunoaşterea imperfectă, dar testată, pentru că are neajunsuri, pur şi simplu nu are sens. Această condiţie neliniştitoare constituie o invitaţie la o certitudine limitată, şi nu o justificare pentru abandonarea căutării cunoaşterii, oricât ar fi ea de îndoielnică şi problematică. Indiferent cât de mult se deosebesc teoreticienii noştri, se pare că, măcar în acest punct, sunt de acord.

Concluzii

Am enunţat: a) o definiţie cuprinzătoare a securităţii, care acoperă *atât* recurgerea, *cât şi* nerecurgerea la violenţă; b) actorii relevanţi, mai ales statele, dar şi indivizii, grupurile, corporaţiile multinaţionale, asociaţiile nonguvernamentale (ONG-urile) şi agenţii interguvernamentali (OIG-urile) ca fiind relevanţi pentru studierea securităţii internaţionale; c) patru niveluri de interacţiune a actorilor, la care problemele de securitate apar în termeni de relaţii internaţionale; d) o metodă de validare prin falsificare a teoriilor securităţii. Am identificat aceste patru niveluri de comportament al actorilor în principal din perspectiva statului. Am explicat pe scurt de ce statele constituie punctul central în studiile de securitate, fie sub aspectul îndeplinirii funcţiilor privind ordinea internă sau naţională şi securitatea internaţională, fie – şi nu în mod ironic – sub aspectul eşecului lor de a răspunde acestor imperative.

Din nou, cititorii sunt avertizaţi că aceste precizări, care definesc dimensiunile securităţii internaţionale, precum şi actorii şi factorii asociaţi cu studiile de securitate, constituie opţiuni contestate. Mulţi teoreticieni constructivişti, după cum se descrie în capitolul 7, resping orice poziţie privilegiată a statului. Pentru unii, a afirma centralitatea statului ca fapt empiric înseamnă a valida şi a legitima în mod implicit revendicările sale politice şi morale. Alţi teoreticieni, ce recunosc importanţa esenţială a statului pentru studiile de securitate, sunt, de asemenea, înclinaţi să conteste ideea de egalitate suverană între state ca normă juridică sau morală atunci când sunt confruntaţi cu discrepanţe atât de mari în ceea ce priveşte puterea statelor de a-şi exercita funcţiile de securitate[68].

Teme pentru discuții

1. Care sunt unele dintre principalele perspective şi viziuni concurente asupra relațiilor internaționale şi securității, avansate de teoreticieni renumiți, practicieni şi observatori informați? Pe care o considerați cea mai convingătoare şi de ce?

68. Krasner (1999).

2. Care sunt unele dintre principalele obstacole în calea dezvoltării unei ştiințe a securității şi a studiilor de securitate, egală ca rigoare şi exactitate cu cunoaşterea produsă de ştiințele fizice şi biologice? În mod specific, care este importanța şi rolul istoriei pentru studiile de securitate?
3. Când şi în ce condiții apare fenomenul securității în afacerile umane? În ce sens se înrudeşte securitatea cu politica şi, în mod specific, cu politica internațională?
4. Evaluați critic afirmația din volumul de față potrivit căreia sfera studiului securității include opțiunile actorilor internaționali de a utiliza *şi* de a nu utiliza forța şi amenințările coercitive, cu scopul de a-şi asigura rezultatele preferate în schimburile lor interdependente cu alți actori.
5. Care sunt cele patru perspective sau niveluri de analiză din care poate fi abordată securitatea? Care sunt unii dintre actorii principali la fiecare nivel şi care sunt, în general, sferele scopurilor şi activităților lor?
6. De ce este statul important pentru securitatea internațională şi care sunt unele dintre rolurile sale principale la fiecare dintre cele patru niveluri de analiză identificate drept perspective-cheie pentru înțelegerea şi explicarea securității internaționale?
7. Faceți distincție între un falsificaționist naiv şi unul sofisticat şi explicați de ce falsificarea constituie o strategie superioară în încercările de a valida o teorie a securității, prin comparație cu simpla citare a unor date care o susțin.

Sugestii de lectură

Perspective asupra studiilor de securitate

Un punct de plecare util pentru o privire generală asupra studiilor de securitate poate fi obţinut în urma lecturării câtorva perspective contrastante. Vezi David A. Baldwin (1995), „Security Studies and the End of the Cold War", *World Politics*, nr. 48, pp. 117-141; Stuart Croft şi Terry Terriff (ed.) (2000), *Critical Reflections on Security and Change*, Frank Cass, Londra; Peter J. Katzenstein (1996), *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, capitolul 1, pp. 1-32; Edward A. Kolodziej (1992a), „Renaissance in Security Studies? Caveat Lector", *International Studies Quarterly*, nr. 36, pp. 421-438; Edward A. Kolodziej (1992b), „What is Security and Security Studies?", *Arms Control*, nr. 13, pp. 1-31; Stephen M. Walt (1991), „The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, nr. 35, pp. 211-239.

Hedley Bull (1977), *The Anarchical Society : A Study of Order in World Politics*, Macmillan, Londra [ed. rom. : *Societatea anarhică. Un studiu asupra ordinii în politica mondială*, traducere de Margareta Petruţ şi Emilia Plăcintar, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1998]. Această lectură este obligatorie. Aduce argumentele pentru privilegierea statului în teoria şi practica securităţii şi pune bazele şcolii engleze de teorie a securităţii.

Barry Buzan (1991), *People, States and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, Boulder [ed. rom. : *Popoarele, statele şi teama. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după războiul rece*, traducere de Vivia Săndulescu, ediţia a II-a, Editura Cartier, Chişinău, 2000]. În prezent, Buzan este principalul susţinător al Şcolii engleze de teorie a securităţii. Această lucrare constituie o introducere utilă în conceptele-cheie ale securităţii şi în semnificaţia lor pentru teoria relaţiilor internaţionale.

William R. Keylor (2001), *The Twentieth-Century World : An International History*, Oxford University Press, New York. Aceasta este o perspectivă excelentă asupra evoluţiei relaţiilor internaţionale de la începutul anilor 1900 şi până în perioada de după războiul rece. Utile sunt şi referinţele bibliografice generoase.

Stephen D. Krasner (1999), *Sovereignty : Organized Hypocrisy,* Princeton University Press, Princeton. Aceasta este o critică bine argumentată la adresa statului şi a pretenţiilor sale de monopolizare a violenţei legitime. Pe parcursul lucrării sunt analizate defectele statului ca soluţie la problemele de securitate.

Colin S. Gray (1999), *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford. Acest volum prezintă studiile de securitate ca problemă strategică de utilizare a forţei sau ameninţare cu forţa, spre deosebire de lucrarea noastră, care înţelege studiile de securitate ca ramură a ştiinţelor sociale cu implicaţii pentru utilizarea sau neutilizarea forţei.

Capitolul 2

Fundamentele studiilor de securitate: Hobbes, Clausewitz şi Tucidide

Construirea unui fundament pentru securitate şi securitatea internaţională

Avem nevoie de fundamente pe care să putem construi un cadru conceptual al înţelegerii şi explicării securităţii. Acestea sunt necesare şi pentru justificarea opţiunilor noastre din capitolul 1 privind actorii şi factorii relevanţi şi nivelurile schimburilor dintre actori asociate cu securitatea şi cu rolul central al statului. O modalitate încercată şi testată o constituie analiza felului în care gânditorii şi oamenii de stat au înţeles, prin tradiţie, ce anume înseamnă securitatea, precum şi sprijinirea pe această cunoaştere în stabilirea propriilor poziţii. Acest fapt ne-ar putea determina să respingem gândirea „veche" şi să pornim pe cont propriu. În evaluarea critică a gândirii trecutului, la începutul acestei călătorii intelectuale nu vom nutri nici un fel de idei preconcepute în legătură cu punctul către care ne vor conduce opiniile noastre despre securitate în final.

Dacă examinăm gândirea a trei mari teoreticieni – Thomas Hobbes, Carl von Clausewitz şi Tucidide – care şi-au folosit geniul pentru a explica şi a înţelege securitatea, putem obţine un punct de plecare în aventura dezvoltării propriei teorii a securităţii, profitând de ideile lor. Contribuţiile lor oferă un punct de plecare – şi nu unul de sosire. Studierea gândirii acestor teoreticieni nu ne va spune tot ceea ce dorim să ştim, dar ne va ajuta să învăţăm *cum* – şi chiar, într-o anumită măsură, *ce* şi *de ce* – să gândim despre securitate. Aceşti gânditori au fost capabili să o ia cu mult înaintea epocii lor. Au fost capabili să standardizeze comportamentul tuturor actorilor – oameni şi agenţii lor – din perspectiva securităţii, fără referire la circumstanţe temporale, spaţiale

sau sociale. Această capacitate analitică şi psihologică, de situare în afara lor înşişi, se numără printre cele mai importante lecţii pe care ni le-au dat.

În capitolele următoare va fi necesar să privim şi dincolo de aceşti gânditori. Din cauza perioadelor în care au trăit, ei nu s-au aflat în măsură să identifice alţi factori şi actori, prezenţi în tabelul 1.1, în prezent esenţiali pentru o mai bună înţelegere a securităţii. Majoritatea acestor actori, precum ONU sau Uniunea Sovietică, nu existau pe vremea lor. Trebuie să exploatăm şi ce am trăit şi am învăţat despre securitate în epoca noastră. Schimbări fundamentale ale societăţii ridică speciei umane noi provocări privind securitatea. Acest neobosit proces de schimbare este impulsionat de explozia cunoaşterii ştiinţifice, inovaţia şi răspândirea tehnologice neîncetate, pieţele globale, precum şi contactele şi ciocnirile tot mai frecvente dintre popoare cu culturi diferite, cu sisteme sociale şi valori divergente. Evenimentele din 11 septembrie 2001 şi războiul global împotriva terorismului, lansat de Statele Unite în aceeaşi lună, pot fi înţelese în totalitate numai în contextul acestor schimbări tectonice ale puterii şi scopurilor umane.

Aceste schimbări în curs de materializare au transformat securitatea ca problemă globală şi, în consecinţă, studiul ei sistematic. Armele de distrugere în masă (ADM), în special cele nucleare, aflate în posesia statelor, grupurilor sau indivizilor, ridică probleme grave şi urgente privind securitatea comunităţilor de pe întreg globul. Oricât ar fi fost de serioase ameninţările la adresa securităţii cu care se confruntau oamenii şi statele în vremea celor trei teoreticieni de care ne ocupăm, ele pălesc în faţa celor cărora trebuie să le facă faţă omenirea în zilele noastre. Altădată puteau fi anihilate popoare întregi – locuitorii din Melos de către atenieni, cartaginezii de către romani –, dar nu se punea problema ca însăşi specia umană să fie în pericol de extincţie. Trebuie să ţinem cont de aceste schimbări fundamentale în mediul nostru social, dacă dorim să fim actuali în reflecţia noastră despre securitatea internaţională.

Acestea fiind spuse, Hobbes, Clausewitz şi Tucidide ne vor vorbi peste timp, spaţiu şi împrejurări istorice – Hobbes din Anglia secolului al XVII-lea, Clausewitz din Prusia secolului al XIX-lea, iar Tucidide de mult mai devreme, din Grecia secolului al V-lea î.Hr. Dacă situaţia şi preocupările noastre privind securitatea abia suportă o comparaţie cu cele ale lor, întrucât societatea mondială actuală este marcată de forţele globalizării, nu e mai puţin adevărat că dilemele de bază privind opţiunile ce decurg din folosirea forţei, aceşti

gânditori numărându-se printre primii care le-au evidenţiat, sunt la fel de reale în prezent precum erau în vremurile lor. Aceste dileme privind alegerea şi acţiunea statelor – sau ale indivizilor şi grupurilor – pot apărea în forme diferite în timp, dar structura sau arhitectura lor rămâne în esenţă aceeaşi, dacă dăm crezare intuiţiilor acestor autori. Ei au adus în prim-plan dilemele de alegere continue şi fundamentale, create de utilizarea sau ameninţarea cu forţa, cu care se confruntă toate societăţile umane şi schimburile dintre ele.

Intuiţiile lor se aplică în cazul unor conflicte variate, cum ar fi cele dintre Egipt şi regatul hitiţilor în urmă cu mii de ani sau dintre Atena şi Sparta sau Roma şi Cartagina cu câteva secole înainte de naşterea lui Hristos. Ele sunt la fel de utile în încercarea de a înţelege războaiele pentru hegemonia europeană dintre Franţa şi Austria habsburgică din secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea, luptele dintre marile puteri pentru dominaţie globală din cele două războaie mondiale, precum şi războiul rece dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică pentru supremaţie mondială. Dilemele privind alegerea aduse de provocările din domeniul securităţii nu sunt mai puţin prezente astăzi decât altădată. Gândiţi-vă la lupta armată dintre poporul evreu şi cel palestinian sau la cea dintre triburile hutu şi tutsi din Rwanda ori la invaziile americane în Irak din 1991 şi 2003. În mod cert, conflictele armate şi ameninţările fără sfârşit dintre adversari variază într-un grad semnificativ în regiuni diferite şi în perioade diferite. Formele şi modalităţile lor, precum şi aria de capacităţi distructive de care dispun rivalii vor evolua împreună cu alte elemente ale societăţii umane[1]. Schimbările la nivelul organizării şi practicii socioeconomice ori noile tehnologii, precum şi creşterea (sau descreşterea) resurselor economice vor extinde ori vor restrânge oportunităţile şi stimulentele recurgerii la forţă pentru determinarea rezultatelor preferate ale acestor tranzacţii umane. Cunoaşterea acestor diferenţe istorice sau dependente de perioada de timp constituie o preocupare omenească centrală. Trasarea acestei evoluţii complexe, deşi este esenţială pentru studiile de securitate, nu ţine de interesul nostru imediat. Pentru scopurile noastre actuale, ne interesează mai întâi să identificăm ce anume este similar – şi nu diferit – între dilemele privind securitatea întâmpinate de oameni ca oameni. Iată de ce este util să invocăm cele trei călăuze,

1. Despre problemele de securitate ale societăţilor primitive, vezi Blainey (1976 şi, mai general, despre cauzele războiului, 1988).

care au adus contribuţii atât de durabile la înţelegerea noastră privind securitatea. Ele sunt la fel de actuale şi vii pe cât erau la vremea scrierii lor.

Un al doilea motiv pentru care am dori să studiem teoriile acestui triumvirat este legat de ipoteza lor comună, contestată de numeroşi teoreticieni ai securităţii în prezent, potrivit căreia o soluţie necesară, dacă nu suficientă, la tendinţa oamenilor şi a agenţilor lor de a utiliza forţa şi violenţa pentru a obţine ceea ce doresc e contracararea forţei. Această constrângere şi alegerile dificile pe care le generează sunt atribuite imperativului ordinii, cu care se confruntă toate societăţile umane. Acest imperativ decurge din conflictele endemice şi continue dintre indivizi şi grupuri în interiorul societăţii, precum şi din cele dintre societăţi. Cei trei teoreticieni au presupus că o cooperare consimţită între actori – indivizi, triburi, societăţi sau state – depindea de o condiţie prealabilă : actorii implicaţi şi interdependenţi să fi creat deja un regim sau o ordine capabilă să rezolve disputele şi conflictele inevitabile dintre ei. Nici unul nu şi-a putut imagina o stare de „pace pură" în care ciocnirile politice să nu fie rezolvate în final, direct sau implicit, prin recurgerea la forţă sau ameninţări – în mod specific la puterea materială copleşitoare şi arogantă deţinută de statul modern. Au afirmat că tot ce era „real" sau adevărat despre oameni şi societăţile lor era prezenţa implicită a forţei ca instrument decisiv şi final pentru rezolvarea ciocnirilor dintre preferinţe.

Potrivit afirmaţiilor acestor autori, conflictele vor degenera în violenţă atunci când mijloacele nonviolente de rezolvare a diferendelor vor fi epuizate. Triumviratul nostru a împărtăşit o înţelegere comprehensivă a creativităţii umane în conceperea unor mijloace nonviolente pentru îmbunătăţirea vieţii, precum şi a condiţiilor sociale. În mod paradoxal, limitarea recurgerii la forţă a devenit obiectivul principal al politicii, pentru ca libertatea şi creativitatea oamenilor să poată înflori. Stimulentele pentru folosirea forţei sau a ameninţării cu forţa nu au împiedicat cooperarea într-o mare varietate de domenii ale preocupărilor umane. Hobbes a exprimat în mod direct şi elocvent necesitatea securităţii sau a ordinii ca premisă pentru supravieţuirea şi prosperitatea societăţilor :

> Oricare ar fi urmările unor vremuri de război, când fiecare om este duşmanul fiecărui om, ele sunt şi urmările unor vremuri când oamenii trăiesc fără a avea vreo altă siguranţă decât cea dobândită prin forţă şi iscusinţă deopotrivă. Într-o astfel de stare, nu este loc pentru hărnicie, căci fructul ei este nesigur ; prin

urmare, pământul nu este cultivat ; nu există nici navigaţie, nici bunurile care pot fi aduse pe mare ; nici construcţii spaţioase, nici instrumente de a muta sau da la o parte acele lucruri care necesită forţă ; nici arte, scriere sau societate ; iar mai rele decât orice sunt frica neîncetată şi primejdia unei morţii violente...[2]

După cum se va explica în capitolul 4, afirmaţiile acestor teoreticieni îi încadrează în şcoala realistă de securitate. Întrucât posibilitatea şi probabilitatea, deseori ridicată, de a recurge la violenţă a mocnit întotdeauna în spatele cooperării şi conflictelor umane, Hobbes a afirmat nevoia unei puteri înfricoşătoare şi impunătoare – ceea ce el a denumit Leviathan –, capabilă să arbitreze diferenţele dintre indivizii şi grupurile din interiorul unei societăţi[3]. Leviathanul – ceea ce modernii numesc astăzi stat – trebuia să fie suficient de puternic pentru a rezolva definitiv divizările dintre membrii unei societăţi, pentru ca ordinea să poată fi instaurată. Această problemă sau condiţie atacă din interior toate societăţile[4].

Această afirmaţie se aplică în aceeaşi măsură guvernărilor autoritare şi dictatoriale şi democraţiilor moderne sau societăţilor primitive de vânători şi culegători[5]. De asemenea, această forţă trebuia să fie suficient de puternică pentru a proteja şi a apăra o societate împotriva rivalilor săi. Trebuia să fie mereu pregătită să garanteze securitatea şi supravieţuirea societăţii căreia i se dedica, în timp ce simplii muritori se odihneau şi se întremau sau aveau alte preocupări. Această putere formidabilă trebuia să dureze mai mult decât viaţa unui individ pentru a asigura securitatea şi reproducerea societăţii înseşi, de care erau legaţi oamenii şi de care depindea realizarea şanselor lor individuale în viaţă. Statul trebuia să posede suficientă putere materială, cel puţin pentru a contracara sau a echilibra forţa contrară a altor societăţi, pentru a le neutraliza capacitatea de a-şi impune cererile şi dominaţia asupra altora[6]. De asemenea, pentru ca între rivali să existe o ordine stabilă, toţi participanţii vor

---

2. Hobbes (1997, p. 70). [Traducerea în limba română este preluată din antologia coordonată de Adrian-Paul Iliescu şi Emanuel-Mihail Socaciu, *Fundamentele gândirii politice moderne*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 45.]
3. Hobbes (1997).
4. Wrong (1994).
5. Comparaţi doi teoreticieni, Mansbridge (1996) şi Maine (1909), un adept şi, respectiv, un sceptic al guvernării populare, care sunt de acord în această privinţă.
6. Hedley Bull (1977) subliniază aceste idei în mod elocvent în lucrarea sa, extrem de citită şi de admirată, *The Anarchical Society*.

fi de acord, implicit sau explicit, că distribuţia puterii şi forţei între ei este ceva acceptabil şi legitim, oricât de mari ar fi disparităţile dintre unităţi. După cum relatează Tucidide, tocmai acest principiu al acordului reciproc între rivali şi aliaţi a fost violat de Atena.

În cele din urmă, triumviratul nostru a înţeles şi că puterea copleşitoare a statului trebuia să se bucure de sprijinul poporului pe care îl proteja şi îl guverna. Statele aliate trebuiau să fie încrezătoare că alianţele lor cu alte state erau suficient de sigure pentru a răspunde intereselor lor de securitate particulare. Există aşteptarea ca statul, de unul singur sau într-o alianţă, să ofere securitate pentru a câştiga sprijin intern şi extern. Autoritatea statului şi exercitarea legitimă a monopolului său asupra violenţei depindeau în mod decisiv de punerea în aplicare a funcţiilor sale de securitate în interiorul şi în afara graniţelor teritoriale. De ce să te supui unei astfel de autorităţi şi puterii sale materiale dacă nu ar fi capabilă să ofere securitate personală şi societală? În schimb, în exercitarea funcţiilor sale de securitate, exista aşteptarea ca statul, în virtutea unei ordini corecte şi legitime, să nu devină o ameninţare la adresa înseşi intereselor, scopurilor şi valorilor pentru protecţia cărora a fost creat şi contractat. Această idee este clară mai ales în modul în care înţelege Hobbes securitatea. Altfel, statul şi cei aflaţi în posesia puterilor sale coercitive ar urmări propriile interese în defavoarea celor guvernaţi, pe care Leviathanul sau statul era obligat să îi apere.

Rezumând pe scurt afirmaţiile comune celor trei autori privind comportamentul oamenilor şi al agenţilor lor, în special statele, putem înţelege mai bine calea pe care au ajuns la concepţia lor despre securitate. În acelaşi sens, putem învăţa şi cum să ne modelăm gândirea privind securitatea, mai întâi urmându-le exemplul, fără a afirma cu necesitate şi în mod definitiv nici ipotezele referitoare la securitate, nici implicaţiile asumpţiilor lor privind comportamentul actorilor, atunci când aceştia recurg la forţă. Ceea ce putem învăţa în primul rând de la aceşti autori e cum să generalizăm în privinţa securităţii – personale, societale şi interstatale – şi modul în care fiecare este legată de studiul mai larg al relaţiilor internaţionale[7]. Ceea ce dorim să putem face – şi în nici un caz nu este uşor sau fără eforturi – e să identificăm proprietăţile-cheie ale problemelor de securitate ca o trăsătură constantă a condiţiei umane. Nu suntem obligaţi şi nici nu există aşteptarea să fim de acord cu

7. Baldwin (1995) afirmă aceeaşi idee.

aceşti teoreticieni. Ni se cere doar să intrăm într-un dialog cu ei, ca primă etapă în examinarea întrebărilor *de ce*, *cum* şi *ce* privind securitatea. Poate că ne vor plăcea mai mult paradigmele sau abordările din capitolele 4-7 – le vom considera mai convingătoare şi utile în explicarea comportamentului de securitate şi mai captivante ca ghiduri pentru tipul de securitate căutat. Aceşti autori au multe de spus despre *cum* ne-am putea gândi la securitate, mai curând decât *ce* trebuie să gândim despre afirmaţiile lor care sunt valabile şi în prezent. Aşadar, putem avea încredere în contribuţiile triumviratului nostru, ca un toiag de sprijin conceptual, pe măsură ce învăţăm să păşim singuri spre o gândire independentă şi desăvârşită privind securitatea internaţională. Motivul principal al încrederii dintru început în aceşti autori este de a dobândi încredere în noi înşine, pentru a înţelege şi a rezolva problemele de securitate care ne asaltează în prezent.

Hobbes: dilema securităţii şi individul

Să începem cu Thomas Hobbes. Acesta a identificat problema securităţii în cei mai generali termeni posibili. A înrădăcinat securitatea ca problemă în simpla condiţie umană. Condiţiile materiale şi psihologice ce decurg din simpla condiţie umană, a afirmat el, generează o problemă socială perpetuă – ceea ce în prezent caracterizăm drept o dilemă a securităţii. Toţi oamenii se confruntau cu această dilemă, indiferent dacă erau conştienţi sau nu. În uzul sau ameninţarea cu forţa pentru a obţine ceea ce doresc, oamenii pun în mişcare un perpetuu cerc vicios al violenţei şi contraviolenţei. Pe de o parte, a neglija sau a respinge ameninţarea potrivit căreia alţii ar putea folosi forţa pentru a-şi impune preferinţele în faţa concurenţilor prezenta în mod clar riscul de a fi subjugat sau chiar ucis; ei – şi nu rivalii – vor obţine ce doresc. Pe de altă parte, apelul la forţă declanşa un contraciclu de violenţă care, teoretic, era nelimitat, cu excepţia cazului în care un antagonist îşi impunea voinţa asupra celuilalt sau unul ori ambii antagonişti erau eliminaţi. În mod ironic, dilema securităţii a venit din partea oamenilor înşişi, ca bipezi inteligenţi, creativi şi raţionali, care caută să supravieţuiască şi să prospere generând cooperarea cu alţii în proprii termeni egoişti.

Hobbes a presupus, în mod destul de rezonabil, că toţi oamenii au preferinţe şi că ţin la ceea ce doresc. Preferinţele lor sunt de toate tipurile: putere,

bogăţie, confort, statut social, prestigiu, respect social, dominaţie, plăceri estetice spirituale sau hedoniste ori pace spirituală şi solitudine ascetică. Alegeţi orice doriţi. În condiţiile unor resurse materiale şi simbolice precare, ciocnirile dintre preferinţe erau inevitabile şi fără sfârşit. În mod evident, aceste bunuri nu pot fi împărţite în mod egal între concurenţi fără a le deposeda de valoare. Dacă toată lumea e mare şef, atunci nimeni de fapt nu este. În mod similar, o societate care promovează hedonismul şi promiscuitatea nu poate încuraja în acelaşi timp negarea de sine ascetică drept ideal sau model de comportament virtuos. Trebuie să se facă anumite alegeri şi să se creeze mijloace de intimidare, cum ar fi violenţa şi ameninţările, pentru a descuraja practicile sau normele alternative. Dacă doi oameni se tem unul de celălalt, atunci nici unul nu se poate afla în siguranţă până când unul din ei nu obţine un avantaj sau îl elimină pe rival.

Acestea şi nenumărate alte exemple ilustrează condiţia hobbesiană a schimburilor umane şi sociale ca fiind permanent într-o stare de confuzie şi dezacord – *at sixes and sevens* –, citându-l pe Shakespeare. Potrivit opiniei lui Hobbes, perspectivele diferite ale oamenilor în privinţa stilurilor de viaţă şi a priorităţilor statului şi societăţii erau în mod fundamental neconcordante şi neconvergente. Pe scurt, erau ireconciliabile. Posibilitatea unei utopii, definită prin reconcilierea preferinţelor şi voinţelor divergente ale oamenilor, era respinsă atât prin observarea comportamentului uman, cât şi prin ipotezele privind alcătuirea oamenilor şi capacitatea lor de a crea interese şi valori conflictuale pentru ei ca indivizi şi pentru societăţile ai căror membri erau.

Pentru Hobbes, preferinţele oamenilor erau diferite în mod natural, nu asemănătoare, în absenţa unei forţe copleşitoare superioare din punct de vedere material, care să instituie ordinea definită ca armonizare coercitivă a voinţelor umane conflictuale. Acesta este doar un alt fel de a spune că oamenii, ca oameni, nu se pot aştepta ca în schimburile lor sociale să apară în mod natural o congruenţă a preferinţelor lor privind practicile sociale, regulile şi principiile de guvernare. Dimpotrivă, ei trebuie să se aştepte la contrariu. Nu există nici o dovadă care să sugereze că, într-o lume cu şase miliarde de oameni diferiţi şi divizaţi şi cu 200 de state-naţiune, fiecare revendicându-şi suveranitatea şi autoritatea ultimă în a face uz de capacităţile de a folosi violenţa pentru a arbitra conflicte în ţară şi în străinătate, expectanţa convergenţei este mai probabilă în prezent decât în Anglia lui Hobbes în secolul al XVII-lea, divizată pe criterii de clasă şi religie. Dacă aceasta este starea de fapt reală în schimburile dintre oameni, atunci pacea şi armonia sunt doar perioade de răgaz între

bogăţie, confort, statut social, prestigiu, respect social, dominaţie, plăceri estetice spirituale sau hedoniste ori pace spirituală şi solitudine ascetică. Alegeţi orice doriţi. În condiţiile unor resurse materiale şi simbolice precare, ciocnirile dintre preferinţe erau inevitabile şi fără sfârşit. În mod evident, aceste bunuri nu pot fi împărţite în mod egal între concurenţi fără a le deposeda de valoare. Dacă toată lumea e mare şef, atunci nimeni de fapt nu este. În mod similar, o societate care promovează hedonismul şi promiscuitatea nu poate încuraja în acelaşi timp negarea de sine ascetică drept ideal sau model de comportament virtuos. Trebuie să se facă anumite alegeri şi să se creeze mijloace de intimidare, cum ar fi violenţa şi ameninţările, pentru a descuraja practicile sau normele alternative. Dacă doi oameni se tem unul de celălalt, atunci nici unul nu se poate afla în siguranţă până când unul din ei nu obţine un avantaj sau îl elimină pe rival.

Acestea şi nenumărate alte exemple ilustrează condiţia hobbesiană a schimburilor umane şi sociale ca fiind permanent într-o stare de confuzie şi dezacord – *at sixes and sevens* –, citându-l pe Shakespeare. Potrivit opiniei lui Hobbes, perspectivele diferite ale oamenilor în privinţa stilurilor de viaţă şi a priorităţilor statului şi societăţii erau în mod fundamental neconcordante şi neconvergente. Pe scurt, erau ireconciliabile. Posibilitatea unei utopii, definită prin reconcilierea preferinţelor şi voinţelor divergente ale oamenilor, era respinsă atât prin observarea comportamentului uman, cât şi prin ipotezele privind alcătuirea oamenilor şi capacitatea lor de a crea interese şi valori conflictuale pentru ei ca indivizi şi pentru societăţile ai căror membri erau.

Pentru Hobbes, preferinţele oamenilor erau diferite în mod natural, nu asemănătoare, în absenţa unei forţe copleşitoare superioare din punct de vedere material, care să instituie ordinea definită ca armonizare coercitivă a voinţelor umane conflictuale. Acesta este doar un alt fel de a spune că oamenii, ca oameni, nu se pot aştepta ca în schimburile lor sociale să apară în mod natural o congruenţă a preferinţelor lor privind practicile sociale, regulile şi principiile de guvernare. Dimpotrivă, ei trebuie să se aştepte la contrariu. Nu există nici o dovadă care să sugereze că, într-o lume cu şase miliarde de oameni diferiţi şi divizaţi şi cu 200 de state-naţiune, fiecare revendicându-şi suveranitatea şi autoritatea ultimă în a face uz de capacităţile de a folosi violenţa pentru a arbitra conflicte în ţară şi în străinătate, expectanţa convergenţei este mai probabilă în prezent decât în Anglia lui Hobbes în secolul al XVII-lea, divizată pe criterii de clasă şi religie. Dacă aceasta este starea de fapt reală în schimburile dintre oameni, atunci pacea şi armonia sunt doar perioade de răgaz între

ciocniri ostile şi război. Aşadar, Hobbes a gândit (şi i-a învăţat pe alţii): „Natura războiului nu constă în lupta propriu-zisă, ci într-o dispoziţie cunoscută pentru luptă, atât timp cât nu există nici o asigurare în sens contrar. Orice alte vremuri sunt vremuri de pace”[8].

Hobbes i-a privit pe oameni după cum i-a observat sau studiat prin intermediul mărturiilor scrise despre evenimente istorice, de care a dispus cu prisosinţă. El a rezistat tendinţei grecilor de a pune problema ordinii politice ca ideal, după cum o prezintă Aristotel în *Etica*[9], drept crearea de către oameni a celei mai bune societăţi, ca rezultat al discursului politic şi moral, dirijat în principal de elite autoselectate ce revendicau o cunoaştere specială necesară pentru a putea construi o asemenea societate ideală. Hobbes a observat că oamenii se luptau fără încetare să obţină ceea ce doreau de la alţii şi că erau gata să îşi impună interesele şi valorile asupra semenilor lor prin intermediul forţei sau al ameninţărilor. Această înclinaţie şi această ameninţare continuă a oamenilor de a recurge la violenţă pentru a obţine ceea ce doresc îşi aveau logica proprie. Violenţa sau ameninţarea cu violenţa domolea ori calma discursul şi dezbaterea privind care ordine ar servi cel mai bine societatea sau relaţiile dintre state. Precum în *The Secret Sharer*[10] al lui Joseph Conrad, Hobbes a observat că posibilitatea forţei însoţeşte implicit toate tranzacţiile şi schimburile sociale. În mod clar, acest lucru era adevărat în vremea lui. Anglia secolului al XVII-lea era chinuită de un cronic război civil, pornit de la controversa asupra sferei de cuprindere a autorităţii regale, privind mai ales libertatea religioasă şi drepturile de proprietate. Bazându-se pe cunoştinţele despre războaiele Antichităţii şi pe experienţa directă a războaielor religioase din Anglia şi de pe continent, Hobbes a concluzionat că oamenii erau dispuşi să folosească orice mijloace, forţa fiind mereu la îndemână, pentru a obţine ceea ce doreau. Aceasta nu era o înclinaţie nici lamentabilă, nici lăudabilă. *Era* pur şi simplu. Încă *este*.

Pentru Hobbes, condiţia umană era aşadar una de insecuritate inevitabilă, oricâte aparenţe de suprafaţă şi percepţii psihologice individuale de stabilitate şi siguranţă puteau fi aduse drept contraargumente. Date fiind ciocnirea nesfârşită dintre preferinţe şi puţinele modalităţi şi mijloace de a le satisface (nu uitaţi

---

8. Hobbes (1997, p. 70). [Traducerea în limba română este preluată din Adrian-Paul Iliescu şi Emanuel-Mihail Socaciu, *Fundamentele gândirii politice moderne*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 45.]
9. Aristotel (1947, pp. 308 şi urm.).
10. Conrad (1962).

că nu oricine putea să ajungă sus, să fie bogat şi puternic), conflictul era înrădăcinat în schimburile sociale ale oamenilor şi ale societăţilor, realizate cu scopul aplicării neobosite, inventive şi fără remuşcări a preferinţelor lor contradictorii. Realizarea preferinţelor individuale şi de grup putea fi atinsă numai prin abordarea şi atenuarea, dar niciodată prin depăşirea definitivă a dilemelor legate de securitate şi alegere, care însoţeau efortul de impunere a voinţei şi, prin urmare, puterea de asigurare a rezultatelor favorabile. După epuizarea tuturor mijloacelor consensuale de stimulare a cooperării, ultima opţiune disponibilă era cooperarea constrânsă, cu toate pericolele şi riscurile aferente.

Hobbes a afirmat şi că, sub două aspecte fundamentale, toţi oamenii erau în esenţă egali în aceste eforturi de a domina pe două căi. Reală în privinţa lor ca membri ai unei specii – însăşi alcătuirea lor biologică şi psihologică – era înclinaţia universală de a obţine ceea ce doreau, aşa cum doreau. Forţa brută era de ajutor, însă deseori nu la fel de decisivă precum inteligenţa şi viclenia sau strategiile iscusite de înşelare, dezarmare şi exploatare a rivalilor. În opinia lui Hobbes, această condiţie de egalitate făcea dilema securităţii mai atotpătrunzătoare şi mai dificilă decât o consideraseră gânditorii anteriori. Egoismul individului, mânat de interesul propriu, le impunea tuturor cu forţa resursele şi eforturile lui de a-şi atinge scopul. Această anarhie fundamentală îi făcea pe toţi să intre într-o competiţie perpetuă cu ceilalţi. Rămasă în stare naturală, viaţa umană era „singuratică, sărmană, ticăloasă, sălbatică şi scurtă" pentru toţi[11]. Dreptatea sau echitatea în schimburile sociale şi domnia legii ar fi utopice dacă nu ar exista suficientă forţă coercitivă pentru a asigura şi a sprijini aceste tranzacţii.

Pentru a scăpa de această stare degradantă şi de afirmarea continuă a dilemei securităţii şi a nesfârşitei spirale descendente spre forţa opusă, care ajunge să înlocuiască toate preferinţele de substanţă, politice şi morale[12], Hobbes a invocat imaginea unei stări naturale în care indivizii izolaţi, la fel de vulnerabili, intrau în societate pentru a stabili o ordine politică şi morală impusă în mod egal, prin forţă, tuturor. Societatea umană, cu ideile sale de dreptate, echitate şi domnie a legii, era posibilă după ce fiecare membru

---

11. Hobbes (1997, p. 70). [Traducerea în limba română este preluată din Adrian-Paul Iliescu şi Emanuel-Mihail Socaciu, *Fundamentele gândirii politice moderne*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 45.]
12. Pentru o analiză extinsă a dilemei securităţii ca problemă de alegere raţională şi a determinanţilor săi psihologici, vezi Jervis (1976).

renunţa la puterea personală şi la dreptul de a recurge la forţă, prin crearea unei puteri impunătoare, căreia să i se supună toţi. Acest Leviathan ar deţine resursele materiale şi voinţa de a arbitra conflictele inevitabile dintre preferinţele indivizilor şi grupurilor. De asemenea, va fi capabil să apere societatea împotriva agresorilor.

După cum a recunoscut Max Weber, Leviathanul lui Hobbes este reprezentarea metaforică a statului modern – o unitate socială creată de om, care deţine un monopol al violenţei legitime într-un teritoriu delimitat, capabilă să impună ordinea asupra unei populaţii altfel gâlcevitoare, ce locuieşte pe acel teritoriu. Caracterizarea făcută de Weber statului modern rămâne şi astăzi relevantă, în ciuda atacurilor la adresa pretenţiilor statului de suveranitate şi drept nelimitat de exercitare a puterii sale materiale, chiar cu preţul drepturilor cetăţenilor săi. Weber descrie statul ca „o organizaţie obligatorie cu o bază teritorială. Mai mult, uzul de forţă este considerat legitim numai în măsura în care este fie permis de stat, fie prescris de acesta”[13]. Oricât de mult s-ar problematiza în prezent pe marginea scrierilor sale[14], opinia lui Weber încă este larg acceptată, implicit sau explicit, de majoritatea membrilor statelor lumii. Chiar şi cei care se opun statului şi monopolului său îşi definesc rezistenţa împotriva puterii de stat prin eforturile de a obţine acces la monopolul de coerciţie al statului, fie pentru a-i limita dimensiunile, fie pentru a se folosi de puterea sa copleşitoare.

Raţionamentul lui Hobbes în privinţa statului nu trebuie în nici un caz să fie interpretat drept o istorie a statului modern, de la originile sale până în prezent, la rolul lui în relaţiile internaţionale. Este un construct moral normativ al premiselor ordinii politice. Istoria şi experienţa contemporană ne furnizează o imagine a statului contrară acestui model hobbesian „pur”. Statele au fost dintotdeauna inegale sub aspectul puterii materiale disponibile. Ideile de egalitate suverană nu se potrivesc cu puterea diferenţiată a statelor de a-şi modela mediul după cum doresc. Şi nici conceptualizarea lui Hobbes sau a lui Weber nu se potriveşte cu eşecurile disonante ale statelor în îndeplinirea funcţiilor de securitate (Liban), în trecutul de prădător (Rwanda, Sudan, Cambodgia sau China lui Mao Tzedun) sau în violarea normelor de comportament civil şi a

13. Weber (1968, partea I, p. 56).
14. Kolodziej (2003) examinează limitele puterilor coercitive ale statului şi obligaţia sa de a proteja drepturile omului, după cum se prezintă în principalele regiuni ale lumii.

drepturilor omului şi sprijinirea teroriştilor (regimul taliban defunct din Afganistan).

Scopul lui Hobbes nu a constat într-o descriere istorică. Iar scopul nostru, de asemenea, nu este de a urmări istoria complexă şi controversată a afirmării şi răspândirii statului, precum şi ascensiunea sistemului statului-naţiune, indiferent cât ar fi de importantă această istorie pentru o teorie a statului şi a rolului său în abordarea imperativelor de securitate[15]. Hobbes s-a concentrat, ca şi discuţia noastră, asupra descrierii, explicării şi înţelegerii securităţii ca aspect esenţial pentru condiţia umană. Rezolvarea dilemei securităţii, indiferent dacă definitiv sau nu, şi stabilirea unei ordini politice funcţionale constituiau condiţiile menţinerii şi reproducerii vieţii sociale dincolo de existenţa membrilor săi. Soluţia hobbesiană a Leviathanului sau crearea unei puteri copleşitoare şi legitimarea ei printr-un contract social imaginar, ce ar fi putut apărea la un moment dat în istorie, exact aşa sunt – pur imaginare, după cum insistă criticii.

În ciuda criticilor incisive, problema universală şi perpetuă a securităţii persistă şi în prezent[16]. Dacă securitatea era o problemă pentru câteva milioane de britanici care trăiau pe o insulă în secolul al XVII-lea, cu atât mai mult, în prezent, ea constituie o preocupare continuă pentru şase miliarde de oameni şi 200 de state-naţiune, care sunt tot mai interdependente în condiţiile unei globalizări mereu mai extinse a ciocnirilor dintre preferinţe, dincolo de graniţele de stat. Date fiind ipoteza fundamentală a lui Hobbes, potrivit căreia preferinţele umane nu pot fi realizate în condiţiile inerentei penurii de mijloace pentru a le aplica, şi afirmaţia lui profetică privind capacitatea umană de a crea mereu alte diferenţe, tentaţia de a recurge la forţă rămâne prezentă în gândurile, deciziile şi acţiunile umane. Dacă nu este controlat, stimulentul de a folosi forţa mocneşte în spatele tuturor schimburilor dintre oameni, în care actorii caută să îşi asigure un rezultat favorabil al tranzacţiilor în funcţie de miză: dragoste, dominaţie, bogăţie, privilegii şi prestigiu. De asemenea, forţa şi coerciţia nu sunt mai puţin atractive pentru agenţii eforturilor umane, mai ales statele, întrucât caută să se modeleze şi să se preseze reciproc după cum le convine pentru a-şi reflecta perspectivele contrare asupra a ceea ce doresc.

---

15. Pentru discuţii detaliate privind originea statului modern şi a neajunsurilor sale ca instituţie de conducere, vezi, *inter alia*, Spruyt (1994), Tilly (1990) şi Krasner (1999).
16. Reinhard Bendix trasează această evoluţie (1964a, 1964b, 1978).

Hobbes nu putea prevedea că statul va deveni în cele din urmă unitatea fundamentală a organizării politice a popoarelor lumii. Ordinea sau securitatea existentă în prezent în lume se bazează pe un sistem descentralizat de state-naţiune. Statele membre oferă într-o măsură mai mare sau mai mică ordinea existentă în lume pentru cei şase miliarde de locuitori ai săi[17]. La rândul său, Hobbes ar fi surprins să vadă că soluţia internă sau „domestică" dominantă a dilemei securităţii nu o constituie regii sau prinţii, ci conducerea populară. În prezent, nici un regim, indiferent cât este de opresiv sau autoritar, nu pretinde că se reprezintă pur şi simplu, că îşi reprezintă interesele particulare şi supravieţuirea. Această afirmaţie este valabilă atât în cazul democraţiilor liberale occidentale, cât şi al statelor care pretind că un partid privilegiat din punct de vedere istoric (China sau Vietnam) sau un lider charismatic (Fidel Castro din Cuba) ori o juntă militară (Myanmar) sau nişte lideri religioşi (Iran sau Arabia Saudită) reprezintă voinţa populară. Oricât de defectuos este principiul suveranităţii populare aflat la baza autorităţii şi legitimităţii statului, soluţia temporară a dilemei securităţii globale este statul suveran. Remedierea şi depăşirea neajunsurilor sale, mai ales ale capacităţilor şi înclinaţiilor de a declanşa războaie, constituie una dintre marile probleme nerezolvate ale secolului XXI[18].

Clausewitz: dilema securităţii şi statul

Fiecare stat din sistemul mondial de state afirmă că deţine un monopol al violenţei legitime asupra teritoriilor şi populaţiilor peste care este suveran. Astfel, se formează un sistem de state descentralizat, ca garanţie fragilă şi nedemnă de încredere a securităţii şi ordinii internaţionale. Această soluţie este în mod evident defectuoasă din perspectiva hobbesiană. Nu există o putere superioară care să rezolve sau să impună soluţii statelor competitoare. Într-adevăr, principala preocupare a puterii de stat este fixată asupra împiedicării acestui

17. Barry Buzan (1991) afirmă frecvent această idee, dar ea este trecută cu vedea de mulţi dintre cei care se concentrează asupra anarhiei sistemului de state.
18. Această trecere în revistă a studiilor de securitate nu ar fi completă dacă nu ar evidenţia importantele contribuţii ale lui Barry Buzan şi ale colegilor lui, care alcătuiesc „şcoala engleză" de studii de securitate. Vezi Buzan (1991), Buzan, Little şi Jones (1993) pentru detalii privind contribuţiile lor la securitate, strâns legate de eforturile anterioare ale lui Hedley Bull, menţionat mai sus, şi Wight (1978, 1966b).

rezultat. Ca urmare, problema securităţii sau ordinii rezolvată de statele--naţiune la nivel local sau naţional rămâne în mod fundamental nerezolvată la nivelul sistemului de state-naţiune. Un sistem de state-naţiune descentralizat, slab şi fragil transferă obiectul dilemei securităţii de la nivel individual şi societal la relaţiile dintre state şi la puterea de care dispun în măsură inegală.

Odată cu afirmarea statului modern şi cu adoptarea sa universală de către popoarele lumii, dimensiunile dilemei securităţii se extind şi se adâncesc, de la indivizi şi grupuri la relaţiile dintre state ca entităţi corporative. După cum explică Hobbes, anarhia implicită, aflată la baza relaţiilor indivizilor dintr-o anumită societate umană, este explicită şi evidentă chiar şi pentru un simplu observator al comportamentului statelor. De exemplu, Statele Unite au refuzat să facă parte din nou-creata Curte Penală Internaţională, mergând până acolo încât au renunţat la semnătura anterioară, premergătoare ratificării tratatului. Obiecţiile americane sunt centrate pe pretenţia de imunitate faţă de urmărirea penală a liderilor săi militari şi civili implicaţi în operaţiuni de menţinere şi impunere a păcii, precum şi în apărarea intereselor americane în lume. Nu există o forţă care să oblige Statele Unite să respecte hotărârile Curţii. Şi statele mici, precum Israelul şi Myanmarul, pot ignora rezoluţiile ONU fără a fi pedepsite. Anarhia domneşte ca o proprietate centrală a sistemului de state-naţiune. Primatul statului ca unitate principală de organizare politică şi morală a speciei umane poate fi în mare parte atribuit succesului său ca sistem ce poartă războaie, ceea ce asigură absenţa unei puteri copleşitoare care să reglementeze relaţiile interstatale[19].

Pe linia ipotezelor hobbesiene, Carl von Clausewitz a tras concluzia logică potrivit căreia statele, ca şi indivizii lui Hobbes, trăiau în condiţii de conflict perpetuu tinzând către „războiul pur”[20]. Hotărârea lor de a rămâne independente şi autonome, interesele lor conflictuale, precum şi viziunile contrare asupra ordinii preferate care le guvernează relaţiile au obligat statele să considere războiul un imperativ continuu şi o prioritate absolută. Dacă nu ar fi controlată altfel, lupta pentru putere şi dominaţie între state în condiţii de anarhie s-ar transforma în finalul extrem al jocului postulat de Hobbes în privinţa indivizilor.

---

19. Vezi Tilly (1990, 1975a, 1993).
20. Clausewitz (1976). De notat că Wrong (1994) împărtăşeşte această opinie, potrivit căreia schema lui Hobbes reprezintă un model „pur” de conflict.

Această tendinţă de deplasare spre extreme într-un conflict armat între state a definit dilema securităţii la nivel internaţional. Cu cât statele se pregăteau mai mult pentru război, cu atât omoloagele lor reacţionau pe măsură, conducând la tendinţa spre „război pur" ; cu cât statele se preocupau mai puţin de război, precum şi de modul cum şi momentul când alte state ar putea încerca să-şi impună voinţa în conflicte prin exercitarea puterilor lor coercitive, cu atât aceste state neglijente ajungeau să fie supuse voinţei altor state. Spre deosebire de indivizi, prin însăşi pretenţia lor de construct moral ca unitate de conducere suverană şi independentă, statele nu se puteau supune unui Leviathan pentru a scăpa de conflictul perpetuu. Ele erau – şi *sunt* – Leviathani. Supunerea faţă de un alt stat sau o putere superioară este echivalentă cu autodistrugerea statului.

Clausewitz a observat că războiul îşi atingea rareori forma pură în relaţiile reale dintre state. Războaiele reale contrastau cu „modelul ideal" al „războiului pur". Acesta din urmă era un joc final dictat de logica puterii, dacă relaţiile dintre state erau reduse doar la forţă şi violenţă. Constrângerile materiale şi de mediu, fără a mai menţiona şansa, întârziau sau împiedicau aproape întotdeauna realizarea formei pure a războiului – finalitatea logică a unui schimb de forţă şi violenţă între rivali, cu scopul de a obţine ce vor. Totuşi, pentru Clausewitz, constrângerile decisive nu erau de natură materială. Acestea erau limitele politice şi morale impuse folosirii puterii de stat de către regimuri şi populaţiile lor, în negocierile şi tranzacţiile cu alţi actori, cu scopul de a face un „târg", înainte de a se ajunge la anihilarea materială.

Clausewitz era conştient că Revoluţia franceză erodase în mod fundamental aceste reţineri politice şi morale. Războaiele napoleoniene cărora le-a deschis calea au devastat Europa timp de o generaţie, până la înfrângerea Franţei la Waterloo. Naţionalizarea şi democratizarea războiului, ce caracterizează conflictele armate moderne în prezent, au permis statului să dispună de întreaga varietate de resurse umane şi materiale disponibile populaţiei sale. Această schimbare în purtarea războaielor prin comparaţie cu nivelul epocii prenaţionale şi preindustriale i-a oferit statului modern mijloacele prin care să abordeze „războiul pur" chiar în practică. Războiul total a redus toate preocupările şi interesele umane la un simplu duel, în care distrugerea şi supunerea adversarului absorbeau toate resursele şi întreaga imaginaţie umană[21].

---

21. Clausewitz, mai curând ca strateg decât ca teoretician al războiului, este foarte controversat, întrucât mulţi i-au interpretat identificarea „războiului pur" drept susţinere

Clausewitz nu a putut prevedea fuziunea dintre pretenţiile rigide de superioritate naţională sau culturală şi descoperirile ştiinţifice neîncetate şi inovaţia tehnică, sub forma unei artilerii tot mai distrugătoare şi mai precise, capabilă să anihileze ţinte de pe tot cuprinsul globului în câteva minute. Dezvoltarea acestor sisteme de armament a extins dimensiunile şi capacitatea de distrugere a puterii militare. Ele pot asigura mijloacele materiale şi condiţiile de declanşare ale războaielor totale ale secolului XX cu preţul a peste 100 de milioane de vieţi. Forţele asociate evoluţiei statului modern şi creării unor birocraţii civile şi militare competente şi raţionale au pus bazele purtării a două războaie mondiale şi, după cum se descrie în capitolul 3, a unui război nuclear cu potenţial catastrofal, cu o capacitate de distrugere fără precedent, ameninţând însăşi existenţa speciei umane.

Contribuţia lui Clausewitz la perspectiva noastră asupra securităţii şi a dilemei securităţii constă în legătura realizată între schimbările noi şi revoluţionare la nivelul condiţiilor politice, socioeconomice şi militare fundamentale ale războiului modern dintre state şi popoare şi recunoaşterea faptului că războaiele anterior limitate, însă neîncetate din trecutul Europei se apropiau treptat de o formă „pură", pe măsură ce sistemul balanţei puterii din secolul al XVIII-lea începuse să se destrame[22]. După cum a arătat Revoluţia franceză, războiul îşi putea atinge limitele extreme ca o consecinţă a caracterului nelimitat al obiectivelor politice şi morale ale statelor sau popoarelor. Suveranitatea populară nu a rezolvat dilema securităţii. În condiţiile existenţei unor populaţii naţionale intolerante şi în căutare de dominaţie, mobilizate pentru război, problema securităţii va reveni la jocul final al violenţei fără limite[23]. Războiul şi violenţa se apropiau de jocul final dintre indivizi prezis de Hobbes. Dacă nu este constrâns de limite nonmateriale politice, culturale sau morale, războiul în forma sa „pură" va îngloba toate grijile, preocupările şi consideraţiile

---

a unei astfel de stări. Vezi Ritter (1969, 1979), care trasează această perspectivă în gândirea strategică germană. Pentru o afirmare contemporană a gândirii strategice a lui Clausewitz şi a pledoariei sale pentru planificarea militară centrală şi crearea unui stat-major general, vezi poziţia semnificativă a lui Samuel Huntington (1957, 1960), care întâi invocă un statut privilegiat pentru „managerii violenţei" şi apoi respinge în esenţă acest model într-un volum ulterior, proclamând superioritatea unei gândiri strategice democratice, necentralizată, bazată pe competiţie, compromis şi consens politic.

22. Schroeder (1994b).
23. Hayes (1926).

oamenilor. Războiul pur ar deveni război real. Autodistrugerea indivizilor aflaţi într-o stare naturală fără ordine, proiectată de Hobbes ca soartă a oamenilor fără un Leviathan care să impună ordinea, ar deveni acum destinul posibil al sistemului de state-naţiune şi al popoarelor lumii, privite nu numai în complexitatea lor uimitoare, ci şi ca membre ale speciei umane, cu un cod genetic comun.

Tucidide: dilema securităţii şi atenuarea, dacă nu chiar rezolvarea ei

Să legăm perspectivele lui Hobbes şi ale lui Clausewitz de exemple istorice concrete. Acestea pot ilustra opţiunile provocatoare ridicate de dilema securităţii dintre indivizi şi grupuri şi dintre state. Relatarea de către Tucidide a războiului peloponesiac dintre Atena şi Sparta, din secolul al V-lea î.Hr., constituie o modalitate dovedită de expunere a dilemei securităţii. De asemenea, este util să examinăm această cale bine trasată întrucât a fost deschisă cu atât de mult timp în urmă. Graţie teoretizării lui Tucidide privind violenţa şi războiul, povestirea sa şi lecţiile instructive învăţate în urma războiului peloponesiac încă sunt relevante pentru a înţelege şi a explica dilemele de securitate cu care se confruntă popoarele lumii în prezent[24]. Studiind un conflict petrecut cu peste două milenii în urmă, în care nu există o miză pentru noi, putem aborda problema dilemei securităţii în mod relativ liber de părtinirile şi prejudecăţile ce ne-ar împiedica în evaluarea unui conflict în care am manifesta o preferinţă puternică faţă de cine să câştige sau să piardă – cum ar fi, de pildă, luptele israeliano-palestiniene sau conflictul dintre India şi Pakistan din regiunea Kashmir. După cum probabil că aţi ghicit, istoricii şi teoreticienii securităţii nu sunt de acord în privinţa învăţămintelor care ar trebui trase din povestirea

24. Acestea sunt identificate şi examinate pe larg de comentatori documentaţi într-o tra-ducere recentă. Vezi Tucidide (1998, pp. 353-522). De asemenea, pertinentă este şi reinterpretarea teoriei realiste clasice avansată de Richard Ned Lebow (2003), care afirmă că Tucidide şi Clausewitz şi-au emis perspectiva asupra înclinaţiei naturale a statelor de a recurge la forţă într-un cadru moral, ce sublinia tendinţa tragică a statelor de a depăşi limitele puterii lor materiale, cu consecinţe catastrofale, ilustrate în mod dramatic de înfrângerea Atenei în războiul cu Sparta. În mod curios, absent din discuţie este Hobbes.

lui Tucidide. Nu vom reproduce această dezbatere lungă şi complicată[25]. Este mai curând util să identificăm profunzimile dilemei securităţii şi varietatea de posibilităţi deschise liderilor cu imaginaţie, popoarelor şi statelor în abordarea acestei provocări continue aduse relaţiilor intrasocietale sau interstatale paşnice.

După Hobbes, numeroşi autori au abordat lupta dintre Atena şi Sparta ca model de descriere a dilemei securităţii. Se poate ca Hobbes să se fi gândit la acest lucru atunci când l-a tradus pe Tucidide. Războiul civil grec este similar cu războaiele religioase nimicitoare care au zguduit Anglia şi Europa în secolul al XVII-lea. Autori moderni, mai ales cei preocupaţi de războiul rece dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică, au apelat, de asemenea, la descrierea realizată de Tucidide războiului grec pentru a ilustra concepţia hobbesiană privind dilema securităţii dintre societăţi şi state. De exemplu, specialiştii japonezi au făcut apel la Tucidide după al doilea război mondial pentru a explica înfrângerea Japoniei, cu speranţa că vor trage învăţăminte utile pentru conceperea politicilor de securitate postbelice. Dacă statele şi societăţile nu sunt altceva decât indivizi în război, cum ar putea un stat şi o societate să prospere în aceste condiţii de anarhie? Cum se poate garanta securitatea unei societăţi, a unui stat, regim şi popor dacă nu există un Leviathan cu puterea superioară de a impune ordinea în rândurile tuturor actorilor politicii mondiale? Cum poate o societate sau un stat să îşi impună preferinţele în faţa adversarilor şi să îi domine, fără a risca tipul de distrugere declanşat de incinerarea nucleară a Hiroshimei?

Pentru mulţi, povestirea lui Tucidide părea că oferă un material descriptiv bogat, care a însufleţit modelul hobbesian prin proiectarea cererilor nelimitate de violenţă atunci când toate celelalte valori şi interese ale societăţilor sau statelor erau subordonate logicii sale mortale. Este util să expunem logica puterii materiale, care intră în concurenţă doar cu sine, fără a fi limitată de alte revendicări umane, pentru a înţelege în mod concret problemele ridicate de căutarea securităţii şi de dilemele de alegere create de această căutare continuă. Deosebit de interesantă este relatarea de către Tucidide a dialogului melian, întruchiparea logicii puterii care acţionează împotriva sa atunci când oamenii aflaţi în război îşi subordonează interesele şi tot ceea ce preţuiesc obiectivului victoriei asupra adversarilor.

---

25. Garst (1989) analizează relevanţa contemporană a povestirii lui Tucidide pentru teoria relaţiilor internaţionale.

În „Dialogul melian”[26], reprezentanţii Atenei secolului al V-lea ajung în Melos, o insulă de lângă Atena, pentru a le cere locuitorilor ei să se alăture Atenei într-o alianţă împotriva Spartei. Două alianţe, conduse de Atena şi Sparta, sunt blocate într-o luptă pe viaţă şi pe moarte pentru conducerea peninsulei Peloponeș, la fel ca Statele Unite şi Uniunea Sovietică în lupta lor pentru dominaţie mondială de după al doilea război mondial. Melosul, cetate fondată de colonizatori spartani, doreşte să rămână neutru în acest război. Nu caută o alianţă cu nici una din părţi. Cetăţenii şi conducătorii săi mai curând s-ar ascunde decât să balanseze sau să se alinieze de o parte sau de cealaltă în conflict. Până la războiul cu Sparta, Atena întreţinuse relaţii comerciale şi culturale de prietenie şi reciproc avantajoase cu Melosul timp de generaţii. Războiul cu Sparta a redefinit perceperea Melosului de către emisarii atenieni, aruncând asupra acestei cetăţi o lumină mai întunecată decât în trecut. Melosul nu se schimbase, însă contextul politic în care existaseră relaţiile de prietenie dintre Atena şi Melos fusese transformat fundamental de războiul cu Sparta. O relaţie până atunci de cooperare fusese transformată într-un schimb ostil şi o problemă de securitate pentru atenieni şi melieni.

Dorinţa de neutralitate a melienilor este acum considerată o ameninţare la adresa securităţii Atenei. La o lectură de suprafaţă a dialogului, există prea puţine motive – sau chiar nici unul – să ne îndoim de sinceritatea melienilor. Atenienii trăiseră în pace cu aceştia timp de secole. Atenienii, concentraţi acum numai asupra ameninţării reprezentate de Sparta, resping rugămintea melienilor. Melosul şi-ar putea proclama neutralitatea, însă nu este capabil, din cauza dimensiunilor sale reduse, să-şi ţină promisiunea, chiar dacă atenienii ar fi convinşi de sinceritatea angajamentului melienilor de a rămâne neutri. Sparta, ca şi Atena, este la fel de motivată să convingă Melosul să i se alăture într-o alianţă împotriva Atenei, potrivit aceleiaşi logici a puterii, care îi face pe atenieni să îi supună pe melieni, în ciuda intenţiilor paşnice ale acestora. În plus, melienii se înrudesc cu spartanii, o observaţie în plus care aruncă o îndoială asupra pledoariei meliene de a menţine pacea cu Atena şi neutralitatea în război.

În al doilea rând, dacă atenienii, după cum explică ei, şi-ar fi încercat norocul şi ar fi considerat că aceste rezultate nefavorabile nu vor apărea,

---

26. Tucidide (1998, pp. 227-231) relatează schimbul de replici dintre emisarii Atenei şi conducătorii Melosului.

atunci şi-ar fi asumat alt risc, posibil mai grav. După cum le explică atenienii solilor melieni, unii dintre aliaţii Atenei, care au fost forţaţi să se alăture puterii ateniene împotriva voinţei lor, s-ar fi putut revolta împotriva conducerii sale despotice. Inspiraţi de exemplul Melosului, de neutralitate încununată cu succes, cei mai puternici aliaţi ai Atenei ar fi avut un motiv puternic să dezerteze, la rândul lor. Potrivit atenienilor, dacă ei cedează în faţa unei puteri slabe, precum Melosul, capacitatea lor de a controla revoltele în rândurile aliaţilor lor mai puternici ar fi grav afectată. Atenienii recunosc imediat că îşi conduc aliaţii mai curând prin coerciţie decât prin consimţământ. Generalii atenieni nu îşi fac iluzii, cunoscând lipsa de popularitate a Atenei în rândurile oraşelor-stat greceşti, şi sunt pe deplin conştienţi de sprijinul larg de care se bucură Sparta în peninsula Peloponesa[27]. În absenţa războiului cu Sparta, Atena ar putea trăi în bună pace cu melienii. Însă atât Atena, cât şi Sparta, acum aflate în război, au nevoie de aliaţi – sau se simt constrânse să îi fure de la adversari. Atenienii consideră (nu neapărat în mod just, după cum relatează Tucidide atunci când motivează înfrângerea lor prin apetitul excesiv pentru putere) că li se impune o politică de alianţe forţate, ca imperativ de război. Ostilitatea Melosului este, de fapt, un semn al puterii Atenei şi un bun de preţ pentru controlarea aliaţilor săi. După cum explică atenienii: „...Ura voastră nu ne răneşte la fel de mult precum prietenia voastră. Aceasta ne-ar face slabi în faţa celorlalţi supuşi ai noştri, în timp ce ura voastră ar fi o dovadă a puterii noastre"[28]. Din perspectiva solilor atenieni, eşecul Atenei de a supune Melosul voinţei sale îi semnalează slăbiciunea. Supunerea sa îi împiedică pe aliaţii Atenei să se revolte – sau aşa consideră atenienii.

Aşadar, atenienii refuză alte trei direcţii de apărare oferite de melieni. Aceştia invocă justeţea poziţiei lor; afirmă că zeii sunt de partea lor în împotrivirea faţă de Atena; şi ameninţă, în cele din urmă, să se alieze cu Sparta dacă aceste rugăminţi nu reuşesc să îi convingă pe atenieni să îşi abandoneze proiectul de alianţă. Cea din urmă ameninţare este tocmai motivul pentru care atenienii sunt sceptici faţă de bunele intenţii, cuvântul melienilor sau istoria îndelungată a relaţiilor paşnice cu Atena. Atenienii resping cacealmaua melienilor privind o alianţă cu Sparta. A ajuta Melosul era contrar intereselor de securitate ale Spartei. Atena deţinea o flotă superioară celei

27. Tucidide (1998, pp. 58-101).
28. Tucidide (1998, p. 228).

spartane, iar Melosul era o insulă. De ce ar risca Sparta o înfrângere sigură pentru a salva Melosul, deşi cele două cetăţi se înrudeau, printr-un efort lipsit de orice speranţă, lansând o provocare la adresa dominaţiei ateniene pe mare? Cât priveşte zeii, ei bine, atenienii beneficiază de acelaşi sprijin din partea lor ca şi melienii. În plus, legea dată de zei, după cum subliniază atenienii, spune că „...fiecare dintre noi trebuie să manifeste orice putere crede cu adevărat că o are, iar noi ştim şi voi ştiţi că, pe tărâmul oamenilor, dreptatea este impusă doar în rândul celor care pot fi constrânşi de ea în aceeaşi măsură şi că aceia care au putere o folosesc, iar cei slabi fac compromisuri"[29]. Pentru atenieni, aceasta este o lege a firii. Ei acţionează aşa cum ar acţiona oricine aflat în aceeaşi situaţie. Dreptatea este servită acţionând potrivit firii, dictată şi definită prin lupta pentru putere dintre Atena şi Sparta, fiecare cu aliaţii ei.

Să observăm principiile de securitate aflate la baza acestei povestiri. Se poate afirma că ele se aplică nu numai în cazul acestei poveşti şi al conflictului specific dintre Atena şi Sparta, ci şi tuturor formelor de schimburi sociale dintre popoare, atunci când se deosebesc prin ceea ce doresc unul de la celălalt, toate fiind pregătite şi hotărâte să recurgă la violenţă pentru a-şi impune voinţa. Atunci când conflictele sunt reduse la un simplu raport de forţe sau la un duel pentru a vedea cine câştigă, după cum descrie Clausewitz în concepţia sa asupra „războiului pur", atunci logica violenţei şi a puterii materiale o înlocuieşte pe cea a revendicărilor politice, morale sau religioase contrare. În aceste circumstanţe extreme, forţa neagă şi eforturile de a pune bazele unor relaţii socioeconomice şi politice între rivali şi neutri, într-un mod care să slăbească motivaţiile de rezolvare a diferendelor prin coerciţie. Războiul preia conducerea; sistemul de state – în acest caz oraşele-stat greceşti – se transformă într-un sistem de război.

Prin înfrângerea persanilor şi salvarea oraşelor-stat greceşti de la înrobire, puterea superioară a Atenei a fost recunoscută de celelalte cetăţi, iar legitimarea hegemoniei sale s-a bucurat de un acord şi un consimţământ larg în rândurile tuturor grecilor. Războiul expansionist al Atenei împotriva Spartei a

---

29. Tucidide (1998, p. 227). Acest dialog, adesea citat, în care puterea vorbeşte dreptăţii, este tradus în diverse feluri. O altă redare, care se pare că este mai aproape de original decât altele, afirmă pur şi simplu că „binele, după cum merge lumea, intră în discuţie doar între cei de putere egală, pe când cei puternici fac ceea ce pot să facă, iar cei slabi suferă ce trebuie să sufere" (Tucidide, 1951, p. 331).

distrus aceste relaţii de încredere. Elementele-cheie ale consimţământului şi legitimării s-au erodat pe măsură ce Atena s-a pregătit pentru bătălia cu Sparta şi pentru dominaţia incontestabilă asupra peninsulei greceşti. Relaţiile sale cu alte oraşe-stat aveau acum loc în virtutea logicii violenţei, şi nu prin consimţământ şi respect reciproc faţă de interesele vitale ale celuilalt. Alte cetăţi, inclusiv aliaţii constrânşi ai Atenei, nu mai aveau putere de decizie privind propria securitate sau problema mai generală a ordinii conducătoare a sistemului de oraşe-stat greceşti. Melosul neutru este şi el redus în faţa puterii ateniene. În dialogul melian, atenienii nu discută despre importanţa dreptăţii, dictatele religiei, îndrumarea zeilor, comerţul reciproc avantajos dintre popoare sau dorinţa sinceră a altor greci de a menţine pacea cu Atena. Nici măcar nu au pretenţia de a-şi califica imperiul ca fiind unul drept. Ceea ce îi preocupă este cum să înfrângă Sparta şi pe aliaţii ei – ceea ce Clausewitz va caracteriza mai târziu ca „război pur" şi duel până la moarte. În opinia solilor atenieni, problema de securitate dintre Sparta şi Melos fusese redusă doar la o chestiune de balanţă a puterii şi de forţă contracarantă. Toate la timpul lor. Prioritare pentru atenieni sunt atingerea puterii materiale superioare şi ascendenţa în rândurile oraşelor-stat greceşti. Alte consideraţii în afară de violenţă, pe care tocmai am pomenit-o, îi mişcă pe oameni şi inspiră societăţile, însă ele nu sunt suficiente, afirmă atenienii, pentru a garanta securitatea Atenei.

În continuare, Tucidide ne arată că securitatea este mai complexă decât ar vrea să ne convingă atenienii. Deşi le descrie poziţia cu exactitate, el nu subscrie la viziunea lor îngustă asupra eficienţei forţei care nu este influenţată şi ghidată de alte limite morale şi politice. Metoda istorică a lui Tucidide de a descrie cu atenţie ceea ce vede şi aude, chiar dacă s-ar putea să nu îi placă tot ceea ce observă, este una dintre cele mai importante învăţăminte ale istoriei. Atenienii reduc securitatea la un test de putere materială şi la forţă căreia i se opune doar forţa. Melosul a fost distrus pentru că s-a împotrivit Atenei. A fost înghiţit de imperiul atenian, bărbaţii au fost ucişi, iar locuitorii rămaşi – femei şi copii – aruncaţi în sclavie.

De asemenea, Tucidide relatează că aceste măsuri extreme – sau deplasări spre „războiul pur", cum s-ar numi dacă Hobbes sau Clausewitz ar descrie aceleaşi evenimente – nu au avut sorţi de izbândă în cazul Atenei. Ea a pierdut războiul. Atena a făcut câteva erori esenţiale în urmărirea securităţii, concentrându-şi atenţia numai asupra forţei. Mai întâi, şi-a supraestimat puterea de

a-i intimida pe aliaţii oprimaţi şi de a înfrânge Sparta şi partizanii ei. Dacă atenienii ar fi reflectat mai mult la neajunsurile unei soluţii violente, pure, la securitatea lor, probabil că şi-ar fi regândit strategia de cucerire şi expansiune. Probabil că ar fi căutat şi să iniţieze o relaţie, indiferent cât de fragilă, cu rivalii lor, tocmai pe baza consideraţiilor respinse de ei în discursul fatal ţinut în faţa melienilor. Poate că ar fi încercat să îşi menţină aliaţii uniţi, ţinând seama de interesele şi sfaturile lor privind strategia militară care trebuia adoptată şi tipul de ordine politică cel mai potrivit pentru toate oraşele-stat greceşti. Şi nu doar pentru Atena. S-ar fi putut negocia o soluţie colectivă, în care să conducă precum un hegemon consensual, şi nu coercitiv, pentru soluţionarea temerilor şi preocupărilor de securitate concurente ale tuturor oraşelor-stat.

Bineînţeles că noi nu vom şti niciodată dacă strategia de apărare iniţială, susţinută de conducătorul grec, Pericle, ar fi funcţionat pentru salvarea atenienilor sau a melienilor, fără a mai menţiona înseşi oraşele-stat greceşti, de la o stăpânire străină. Ceea ce ştim cu adevărat este că Atena a pierdut războiul. Toţi grecii au pierdut. Epuizate în urma conflictului, oraşele-stat greceşti şi populaţiile lor au fost subjugate de Alexandru şi de macedonieni. Mai ştim din relatarea lui Tucidide că dilema securităţii este o dilemă tocmai pentru că problema forţei trebuie abordată ţinându-se cont de uzul de forţă contracarant de către alţi actori. Dilema securităţii nici nu se atenuează, nici nu este rezolvată şi nici scopurile politice aflate la baza folosirii forţei nu sunt atinse exclusiv prin reducerea problemei de securitate la un raport de forţe. Iată lecţia clară a relatării de către Tucidide a acestei lupte clasice.

O mare parte a interesului continuu faţă de relatarea lui Tucidide despre un război antic pentru supremaţie între doi rivali ireconciliabili constă în expunerea dilemelor de alegere cauzate de căutarea neîncetată a securităţii. Dacă numai „Dialogul melian" este citat drept text de urmat, după cum insistă numeroşi analişti de securitate, atunci puterea materială trebuie căutată cu toate forţele. În aceste condiţii, securitatea s-ar afla în slăbiciunea rivalilor şi aliaţilor unui actor. Dominaţia ar aduce cu sine securitatea. Acest sfat a fost cel care i-a aruncat pe atenieni în dificultate. Iar melienii şi-au pierdut oraşul şi vieţile din cauza dorinţei atenienilor de securitate necondiţionată.

Pe de altă parte, dacă explicaţia dată de Tucidide privind războiul – puterea tot mai mare a Atenei şi disponibilitatea sa de a se folosi de această putere pentru a-şi hrăni ambiţiile de asumare a rolului de hegemon coercitiv, şi nu consensual – este considerată drept punct de plecare, după cum afirmă alţi

teoreticieni şi strategi ai securităţii, atunci pentru asigurarea securităţii se recomandă rezerva şi prudenţa, în locul recurgerii exclusiv la violenţă şi ameninţări[30]. Un stat sau popor s-ar putea să nu aibă suficientă putere materială, singur sau împreună cu aliaţii, pentru a-şi impune voinţa asupra altora. Ambiţia de a-i controla pe alţii, după cum considerau corintienii şi alte oraşe-stat greceşti, au avut efectul neintenţionat de a face ca Sparta şi alte cetăţi să ridice armele împotriva Atenei, conducând la înfrângerea acesteia, dar şi la prăbuşirea lor colectivă neprevăzută. Atena ar fi putut să urmeze o strategie defensivă şi în acelaşi timp să ajungă la un acord cu rivalii ei reali sau potenţiali, însă această soluţie politică acceptabilă la propria dilemă de securitate a fost respinsă în favoarea unui război total.

Încă nu a fost concepută o formulă care să spună factorilor de decizie, statelor sau oamenilor ce interpretare a relatării lui Tucidide despre războiul peloponesiac să adopte, în rezolvarea conflictelor lor cu alte state şi actori. Ceea ce putem afirma, pe baza interpretării dilemei securităţii de către Tucidide, este că recurgerea la forţă pentru rezolvarea sau atenuarea dilemei securităţii trebuie să fie realizată în modalităţi semnificative din punct de vedere politic şi moral, acceptabile atât pentru adversari, cât şi pentru aliaţi. În lipsa acestor semnificaţii împărtăşite, forţa se deplasează spre finalul logic al jocului, după cum arată Hobbes şi Clausewitz. Rezultatul final este un joc în care pierd toţi participanţii, întrucât războiul acaparează capacitatea oamenilor de a defini condiţiile acceptabile şi tolerabile reciproc pentru securitate şi ordine. Aceste valori sunt produsul opţiunilor reciproc contingente pe care actorii interdependenţi sunt impulsionaţi să le adopte în construirea relaţiilor lor de securitate.

Teoria şi studiile de securitate pot contribui la afirmarea acestor opţiuni într-un mod mai clar şi comprehensiv, pentru a spori şansele unor alegeri corecte, în scopul asigurării sau consolidării securităţii unui stat ori a populaţiei acestuia. Nu ne putem aştepta ca studierea securităţii să rezolve definitiv aceste dileme privind opţiunea în acelaşi mod în care, de pildă, medicii pot vindeca rabia, poliomielita sau variola ori oamenii de ştiinţă şi inginerii pot construi nave spaţiale capabile să ajungă pe Marte. Comportamentul uman este prea liber, schimbător, variabil, creativ şi imprevizibil pentru a oferi o soluţie la dilema securităţii, care să se apropie de rigoarea

30. Lebow (2003, pp. 65-167) subliniază această idee.

ştiinţelor naturale. În înţelegerea complexităţii problemelor prezentate de securitatea individuală, societală şi interstatală, ne aflăm pe o poziţie mai bună de pe care să abordăm şi să facem faţă acestor provocări. Cunoaşterea înseamnă să ştii ce probleme ai, nu doar să ştii ce soluţii ai la dispoziţie.

A alege sau nu să recurgi la forţă: relevanţa lui Tucidide pentru războiul contemporan

Alte două exemple, legate de cele două mari războaie din prima jumătate a secolului XX, ilustrează aceste probleme. Să examinăm posibilităţile de alegere contrastante aflate la dispoziţia statelor şi popoarelor europene înainte de primul război mondial şi înainte de al doilea. Preluând o pagină din „Dialogul melian", toate statele Europei înainte de prima conflagraţie mondială s-au înarmat pentru un război total, au planificat mobilizarea rapidă a forţelor lor militare după declanşarea ostilităţilor şi au prevăzut un război scurt, cu înfrângerea fulgerătoare şi decisivă a rivalilor[31]. Pregătirile de război ale principalelor puteri erau impulsionate, după cum observă un analist, de un „cult al ofensivei"[32]. Aceste planuri au ajuns la un asemenea nivel de rigiditate organizată, încât, atunci când negocierile politice au eşuat în faţa hotărârii Austriei de a-şi impune voinţa în faţa Serbiei ca reacţie la asasinarea arhiducelui austriac, voinţa presantă de a fi primul care atacă, pentru a câştiga o victorie rapidă şi decisivă, a copleşit eforturile de a ajunge la o înţelegere politică.

La astfel de soluţii consensuale în urma unor consultări comune se ajunsese anterior, în timpul sistemului de la Viena[33]. Acest sistem a împiedicat un război mondial între marile puteri din Europa în intervalul de timp cuprins între 1815 şi 1914. Un secol mai târziu, astfel de soluţii politice prin compromis şi acomodare erau privite drept obstacole în calea a ceea ce strategii militari şi liderii politici considerau, în mod eronat, a fi o soluţie politică dictată de o probă a armelor[34]. Ei considerau alternativele la reglarea conturilor prin război drept ineficiente şi periculoase, dată fiind acumularea masivă de armament şi

31. Pentru o portretizare populară, dar corectă a acestor aşteptări, vezi Tuchman (1994).
32. Van Evera (1984).
33. Schroeder (1994b).
34. Ritter (1979).

pregătirile de război ale rivalilor lor. Toţi au acţionat precum atenienii la Melos. Compromisul a fost exclus de percepţia împărtăşită a marilor puteri, potrivit căreia se aflau într-o luptă pentru hegemonie; oricare putere sau combinaţie controla Europa conducea şi lumea, întrucât, exceptând emisfera vestică, imperiile europene dominau cea mai mare parte a omenirii. Regimurile politice ale Europei, incitate de opinia populară, au revenit la obiceiul statului european tradiţional, de a recurge la forţă cu scopul de a-şi impune în faţa oponenţilor soluţiile preferate pentru o ordine europeană şi mondială. Este posibil ca acomodarea politică reciprocă să fi putut împiedica nenorocirile primului război mondial. Nu vom şti niciodată. Cu siguranţă că războiul nu a rezolvat problemele de securitate ale Europei, întrucât al doilea război mondial s-a născut din această conflagraţie globală.

În schimb, se poate ca linia conciliatoare şi compromisul să nu funcţioneze întotdeauna. În faţa unui rival hotărât să se extindă şi să domine cu orice preţ, pregătirea pentru război ar putea fi unica opţiune fezabilă pentru împiedicarea sau descurajarea unui război. Privind în urmă, ştim că eforturile democraţiilor liberale, conduse de Marea Britanie şi Franţa, de a ajunge la un acord cu regimul nazist s-au dovedit a fi inutile. Eforturile de a-l domoli pe Adolf Hitler au fost interpretate de Berlin ca semne de slăbiciune, exact ceea ce presupuneau atenienii că vor gândi aliaţii despre puterea şi hotărârea Atenei dacă ea nu va ataca insula Melos sau nu o va obliga să intre în alianţă. Eforturile democraţiilor liberale de a ajunge la un compromis privind invadarea de către Germania nazistă a teritoriilor germanofone din Cehoslovacia au alimentat pur şi simplu dorinţa germanilor de a ataca Polonia în septembrie 1939. La rândul său, Uniunea Sovietică nu a reuşit să oprească atacul acestora prin semnarea unui pact de neagresiune cu Germania, în ajunul invaziei din Polonia. Pactul a eliberat Germania de un război pe două fronturi şi i-a deschis calea de intrare în Europa Occidentală în primăvara anului 1940. După ce şi-a asigurat flancul de vest, Germania a lansat atacul asupra Uniunii Sovietice.

În ce fel de lume am fi trăit dacă ameninţarea germană la adresa securităţii nu ar fi fost înfrântă de ceea ce a constituit o alianţă defectuoasă între statele democratice liberale şi o Uniune Sovietică totalitară, antidemocratică? Rasa, după cum a fost definită de Germania nazistă triumfătoare, avea să stabilească cine conduce Europa şi lumea. Identitatea etnică germanică – şi nu alegerile populare şi drepturile omului – ar fi fost instalată ca principiu de drept

internaţional, sprijinit de puterea nazistă. Absenţa unui compromis şi hotărârea Germaniei naziste de a-şi impune dominaţia asupra Europei şi, pe această cale, asupra imperiilor Europei şi a lumii întregi au condus forţat la decizia de a purta un război total împotriva maşinii de război germane. Problemele strategice întâmpinate de Germania nazistă, democraţiile occidentale şi Uniunea Sovietică erau imagini în oglindă ale fiecăreia, făcând abstracţie de sistemele de valori radical contrastante, care constituiau miza luptei. Preferinţele democraţiilor occidentale, ale Uniunii Sovietice comuniste şi ale Germaniei naziste au fost reduse şi standardizate în război în conformitate cu interesele lor de securitate reciproce şi incompatibile, după cum şi le-a definit fiecare. Duelul sau războiul până la capăt şi-a cerut tributul de la fiecare combatant, impunându-le tuturor un set comun de constrângeri sub aspectul conceperii unor mijloace coercitive de copleşire a rivalului. După cum a observat George Kennan, democraţiile liberale, inclusiv Statele Unite, s-au aliat cu statul sovietic stalinist pentru a înfrânge Germania şi apoi Japonia, în termeni de capitulare necondiţionată, un „război pur" fără îndoială[35]. Războiul total, culminând cu bombardarea nucleară a oraşelor Hiroshima şi Nagasaki, a avut mize absolute – guvernarea lumii.

Aceste două exemple contrastante ale dilemei securităţii, fiecare pledând pentru o abordare radical diferită de rezolvare a unei probleme de securitate – o înţelegere politică, respectiv un război total –, sugerează varietatea de opţiuni aflate la dispoziţia societăţilor şi statelor pentru considerarea şi pentru abordarea temporară a preocupărilor lor privind securitatea. Poate că primul război mondial ar fi fost evitat dacă mecanismele testate, de acomodare şi compromis, urmând linia recomandărilor sistemului de la Viena, ar fi fost invocate din nou şi dacă (după cum afirmă teoreticienii liberali) politicile imperialiste nu ar fi fost urmărite cu agresivitate, în detrimentul pieţelor deschise, care ar fi promovat interdependenţa economică, menită să întreţească interesele de bunăstare ale popoarelor europene într-un sistem social potrivnic războiului. Însă împotriva unui adversar hotărât, cu motivaţii ideologice şi înarmat până-n dinţi, numai o forţă pe măsură poate să împiedice războiul sau să-l înfrângă pe agresor. Aceste cazuri contrastante exemplifică dilema securităţii. Ele ilustrează problema ridicată de rezolvarea conflictelor inevitabile dintre oameni în ce priveşte valorile, în interiorul societăţilor şi între ele, prin recurgerea la

35. Kennan (1984a).

forţă. Ele nu oferă reguli şi îndrumări clare şi lipsite de ambiguitate privind calea de urmat. Însă îi atenţionează pe practicienii versaţi din domeniul securităţii asupra pericolelor implicate de recurgerea la violenţă şi a nevoii de a fi precaut. Uneori, compromisul şi concilierea, susţinute discret de forţă, constituie calea potrivită de asigurare a securităţii. Alteori, forţa trebuie înfruntată prin forţă, cu consecinţa catastrofală ca rivalii să adopte o cale care ar putea conduce la autodistrugere.

După cum se arată în capitolele următoare, teoreticienii securităţii şi factorii de decizie strategici şi politici au încercat fie să perfecţioneze teoria realistă clasică, reprezentată de triumviratul a cărui gândire tocmai am rezumat-o, fie să depăşească limitele paradigmei realiste pentru a ieşi din dilema securităţii sau cel puţin a-i atenua consecinţele – capitulare sau război total. Explicând revendicările acestor tabere rivale şi soluţia lor implicită sau explicită la dilema securităţii, volumul de faţă nu încearcă să vă convingă că una are dreptate, iar celelalte nu. Foarte multe depind de contextul în care actorii implicaţi fac alegeri mutual contingente privind securitatea, precum şi de alcătuirea şi scopurile acestor rivali şi aliaţi. Schimbaţi aceste variabile şi se va modifica şi paradigma de securitate adecvată într-un caz sau o circumstanţă istorică. Lucrarea de faţă caută să vă ajute să vă hotărâţi singuri într-un domeniu al gândirii, deciziei şi acţiunii umane în mod fundamental controversat. Intenţionează să vă ajute să luaţi parte la dezbaterea privind cursul ce ar trebui urmat fără a vă dicta calea pe care să o alegeţi, la care probabil că vor contribui consideraţiile şi opţiunile alternative avansate de fiecare şcoală de securitate.

Concluzii

Înainte de a merge mai departe, să vedem ce am învăţat de la teoreticienii clasici. Hobbes, Clausewitz şi Tucidide nu sunt importanţi doar pentru că ne-au oferit răspunsuri decisive pentru înţelegerea securităţii. Importanţa lor constă în capacitatea lor de a defini dilema securităţii în termeni universali. Nu este o problemă doar pentru greci, britanici sau germani, societăţile în care au trăit membrii triumviratului nostru, în epoci aflate la mare distanţă una de alta, şi în care au căutat să creeze condiţiile politice şi morale pentru asigurarea securităţii societăţilor lor, pentru ca ele să poată prospera. Toate

societăţile umane se confruntă cu problema securităţii. Iar această afirmaţie este la fel de valabilă şi în vremea noastră. Numai dacă problema securităţii este înţeleasă în cele câteva dimensiuni-cheie, ca problemă socială perpetuă şi inevitabilă, pot fi găsite soluţii aplicate de-a lungul istoriei pentru a o atenua temporar, dacă nu chiar pentru a o rezolva definitiv. Dimensiunile şi profunzimea contribuţiilor lor constituie un bun punct de pornire în reflecţia asupra problemei.

Pe parcurs, va deveni clar că acestor scriitori clasici şi criticilor lor li se alătură teoreticieni inventivi şi influenţi, în încercarea de a-şi generaliza sau a-şi universaliza poziţiile privind securitatea. Tocmai această căutare a unor generalizări – a explica şi a înţelege securitatea – constituie forţa motrice a studierii fenomenelor endemice condiţiei umane, după cum am ajuns să o cunoaştem. Autorii clasici au demonstrat că este posibil să se generalizeze în timp şi spaţiu. Ei descriu ceea ce spun şi fac oamenii. Iau oamenii ca atare. Modul lor de comportament într-o epocă istorică poate fi reprodus şi în alte vremuri. Există o legătură invizibilă, dincolo de secole, între Grecia lui Tucidide (secolul al V-lea î.Hr.), Anglia lui Hobbes (secolul al XVII-lea d.Hr.) şi Prusia lui Clausewitz (secolul al XIX-lea). Oricât de mult s-ar fi deosebit oamenii şi societăţile din fiecare epocă sub aspectul limbii, obiceiurilor, dezvoltării economice, instituţiilor sociopolitice, credinţelor religioase sau culturii, ei au întâmpinat probleme similare, cauzate de dilema securităţii. Această dilemă se regăseşte la toate nivelurile de analiză identificate în capitolul 1.

Hobbes a expus logica violenţei şi a ameninţărilor coercitive dintre oameni. A demonstrat că „real" în privinţa oamenilor este faptul că au preferinţe diferite, diverse şi conflictuale, referitoare la ceea ce doresc de la ceilalţi, pentru a-şi satisface propriile dorinţe. Vor rezultate diferite în urma acestor schimburi cu semenii. Nereuşind să obţină ceea ce doresc – şi aşa cum doresc – prin mijloace nonviolente, ei recurg la forţă şi ameninţări atunci când apare ocazia de a-i obliga pe alţii să coopereze cu ei în termenii proprii. Rezultă un război continuu, al tuturor împotriva tuturor, aflat la baza fiecărui schimb dintre oameni. În opinia lui Hobbes, cu toţii pierdem într-o lume care trece de la anarhie la haos. Dacă nu sunt acaparate de o forţă copleşitoare, Leviathanul, care poate asigura condiţiile sociale necesare supravieţuirii fizice, dezvoltarea economică şi progresul civilizaţiei sunt sacrificate din cauza unui conflict catastrofal neîncetat. Prin urmare, dilema securităţii se înrădăcinează în indivizi şi în preferinţele lor personale şi sociale conflictuale. Tocmai ne-am

întâlnit cu dușmanul – și dușmanul suntem dumneavoastră și eu. Indiferent dacă suntem greci, englezi, germani, americani, chinezi sau indieni.

La rândul lor, Clausewitz și Tucidide expun dilema securității dintre state și societăți. Ei clarifică dilema securității creată de existența societăților și statelor în interacțiune. Într-un mod nu prea diferit de proiectarea de către Hobbes a jocului final de putere dintre indivizi, Clausewitz a surprins tendința inexorabilă a forței opuse forței de a se îndrepta spre un război pur, dacă nu este îngrădită de scopuri politice și de motivații morale clare și calibrate. De asemenea, Tucidide a identificat aceste limite când a explicat căderea Atenei, pe durata unei generații, de pe o poziție de hegemonie, recunoscută consensual de celelalte orașe-stat grecești, la un statut de învins, pe măsură ce a căutat să își impună dominația atât asupra aliaților, cât și a adversarilor. Hotărârea Atenei de a-și extinde imperiul prin cucerire militară, dincolo de puterea ei materială de a-și realiza ambițiile politice excesive, a subminat pe neștiute securitatea căutată cu atâta disperare.

La rândul său, Clausewitz a înțeles că dilema securității era înrădăcinată în sistemul statelor-națiune. Acesta este coextensiv cu un sistem de state suverane. Fiecare își revendică monopolul violenței legitime asupra populațiilor și teritoriului asupra cărora își afirmă suveranitatea. În aceste condiții, fiecare stat trebuie să se înarmeze sau să caute aliați înarmați pentru a-și proteja securitatea și interesele vitale. Dacă se înarmează prea mult, adversarii vor face la fel. Toți riscă să împingă conflictul spre forma lui pură. Dacă unul sau altul nu reușește să se înarmeze suficient, devine vulnerabil în fața intimidării de către rival sau chiar un fost aliat, altădată apropiat. Vulnerabilitatea îi poate tenta pe alții să profite de slăbiciuni.

Triumviratul este de acord că o anumită formă de forță contracarantă, ghidată de rațiune și calcule umane, este necesară pentru rezolvarea sau atenuarea dilemei securității. Hobbes a încercat să rezolve problema dintre membrii unei societăți prin crearea unui Leviathan sau a unui stat care să dețină un monopol al violenței legitime. Dacă suveranul putea să ofere siguranță personală în interiorul granițelor și să protejeze viața și proprietățile cetățenilor împotriva devastării din afară, suveranul și-ar fi respectat partea sa din contractul încheiat cu cetățenii statului. Asigurând ordinea, statul și-ar fi legitimat posesia și uzul de forță și violență.

Conform aceluiași raționament, Clausewitz și Tucidide sunt de acord că problema violenței în relațiile dintre state și societăți trebuie să fie abordată

prin crearea unei forţe contracarante. De asemenea, toţi trei afirmă că acest ingredient – forţa – este un element doar necesar, dar nu şi suficient pentru o soluţie durabilă la dilema securităţii. O dilemă umană şi naturală – cea a securităţii – poate fi rezolvată numai printr-o soluţie umană. Adică interesele proprii ale indivizilor, statelor şi societăţilor trebuie să ţină seama de cele ale altora. Acest fapt generează un imperativ moral şi politic, de a controla violenţa pentru a o împiedica să compromită scopurile şi concepţiile oamenilor.

Bineînţeles că toate acestea invocă întrebarea care anume ar trebui să fie aceste restricţionări. Ele pot fi atât de generale, nefericit definite şi rigide, încât să incite chiar o deplasare spre finalul pur al jocului forţei. Aceasta este lecţia războaielor napoleoniene, a celor două războaie mondiale şi, implicit, a cursei înarmării nucleare ale superputerilor din timpul războiului rece. Totuşi, instituţii abominabile şi dezgustătoare din punct de vedere moral – sclavia –, precum şi orori sociale respingătoare – genocidul – au fost eliminate prin exercitarea puterii şi a forţei. Aceasta este povestea războiului civil american şi a înfrângerii Germaniei naziste. Dacă Sudul ar fi câştigat războiul, sclavia ar fi fost instituţionalizată timp de multe decenii până ar fi dispărut, în caz că s-ar fi întâmplat acest lucru. Alternativa nazistă la o guvernare legitimă au constituit-o rasismul şi Holocaustul – în nici un caz fundamente ale unei ordini drepte şi paşnice, care să includă interesele vitale ale tuturor membrilor.

Aceste exemple prezintă paradoxul uzului de forţă cu scopul de a le da libertate oamenilor. Drepturile omului, valorile democratice, independenţa naţională şi autodeterminarea depind de folosirea ameninţării sau a forţei în interiorul şi în afara statului. Dar te joci cu focul, după cum au aflat atenienii, dacă te foloseşti de forţă. Chiar şi atunci când serveşte unui scop nobil, uzul de forţă continuă să genereze dilemele de opţiune în care exerciţiul puterii se poate întoarce imediat, în mod fundamental, împotriva pretenţiilor privind justiţia, drepturile sau imperativele religioase. Melienii s-ar număra printre primii care ar sprijini această afirmaţie. După ce ar mai cugeta, şi atenienii ar putea-o sprijini, în lumina înfrângerii lor, ca o consecinţă a supraextinderii puterii lor. Dacă nu este limitată de gândirea umană, forţa folosită împotriva forţei scapă de sub control şi se îndreaptă spre finalul hobbesian al jocului. Deplasându-se spre forma sa pură, ea devine lipsită de sens. Semnificaţia – sau sensul – nu este inclusă în forţă. Aceasta izvorăşte din valorile morale şi politice care justifică folosirea violenţei.

Oricât de dificilă sau de inabordabilă ar fi problema reconcilierii violenţei cu pretenţiile politice şi morale, triumviratul nostru lasă deschisă dezbaterea perpetuă privind punerea în aplicare a valorilor umane şi violenţa omniprezentă în schimburile sociale realizate de oameni în căutarea lucrurilor pe care le doresc. Ceea ce captivează în privinţa înţelegerii condiţiei umane de către teoreticienii clasici este faptul că ei atacă în mod direct problema violenţei şi a controlului, chiar dacă, în mod paradoxal, nu văd nici o soluţie finală pentru schimburile şi interacţiunile umane – individuale, de grup, intersocietale sau interstatale – care să nu presupună decizia de a recurge *sau nu* la forţă pentru a obţine rezultatul aşteptat. Oamenii sunt liberi să cedeze în mod tragic cererilor nelimitate de violenţă contracarantă. Sau pot depune eforturi pentru a contura condiţiile materiale în care să acţioneze pentru a-şi promova scopurile prin alte mijloace, opţiune şi strategie pe care membrii triumviratului nostru le elaborează şi le menţin. O teorie a securităţii trebuie să explice atât expansiunea potenţial nelimitată a violenţei, cât şi limitele impuse forţei. Violenţa şi dilema securităţii pe care le provoacă invită gândirea şi imaginaţia să promoveze scopuri umane prin mijloace nonviolente.

Deşi cei trei oferă un bun punct de pornire în această călătorie spre o teorie comprehensivă a securităţii, în nici un caz nu au şi ultimul cuvânt. Şi criticii acestor autori fac numeroase afirmaţii valoroase pentru adâncirea percepţiei noastre asupra securităţii, a relaţiilor ei cu lumea înconjurătoare şi a modului în care am putea face faţă acestui imperativ atotpătrunzător. În loc să presupunem că există o poziţie de neinfirmat în privinţa securităţii şi studiilor din domeniu, pare a fi mai raţional să admitem că există puncte de vedere opuse. Astfel, scopul analistului sau teoreticianului securităţii nu este de a adopta fără o analiză prealabilă una dintre aceste opinii opuse, excluzându-le pe celelalte, ci de a fi capabil să cântărească puterea explicativă a fiecăreia în funcţie de problema de securitate existentă. Nici un costum nu li se potriveşte tuturor. Nici o paradigmă nu le depăşeşte pe celelalte. A învăţa să culegi, să alegi şi să stabileşti criterii pentru aceste opţiuni constituie principalul instrument de învăţare cu scopul de a concepe, a dezvolta şi a pune în aplicare. Studiile de securitate ar trebui să abordeze orice corpus de gândire şi experienţă umană care ajută la obţinerea unei imagini a realităţii. A învăţa cum să facem aceste deosebiri va constitui preocuparea noastră în capitolele următoare, după ce ne-am creat câteva instrumente de bază cu care să operăm.

Capitolul următor va construi un „test de laborator" nu numai pentru gânditorii clasici, ci şi pentru adepţii şi criticii moderni ai abordării lor. După

ce vom instala şi utiliza acest laborator, îl vom folosi pentru a testa puterea explicativă a principalelor teorii care concurează pentru captarea atenţiei şi aprobării noastre, aplicând criteriile de falsificare enunţate de Imre Lakatos, prezentate în capitolul 1.

Teme pentru discuții

1. De ce consideră Hobbes că, în absența unui Leviathan, oamenii ar involua spre o condiție de război al tuturor împotriva tuturor, în care viața ar fi „singuratică, sărmană, ticăloasă, sălbatică şi scurtă"? Considerați că aceasta este o reprezentare corectă şi convingătoare a stării fundamentale a condiției umane şi că soluția lui Hobbes are sens şi e justificată?
2. În care aspecte joacă statul modern rolul Leviathanului lui Hobbes şi în care îi depăşeşte concepția? Oferă toate statele actuale securitatea şi ordinea aşteptate a fi oferite de Leviathanul lui Hobbes?
3. Un sistem descentralizat de state-națiune, fiecare pretinzând a fi suveran şi a deține un monopol al violenței legitime, ridică aceleaşi probleme asociate cu anarhia descrisă de Hobbes în relația între indivizi?
4. Faceți deosebirea între conceptele lui Clausewitz de *război „pur"* şi *război „real"*. Care sunt principalele restricții ce ar trebui impuse unui război real, pentru ca acesta să nu devină un război pur?
5. Care sunt obiecțiile specifice ridicate de melieni în urma cererii atenienilor ca Melosul să renunțe la neutralitate şi să devină un aliat al Atenei în războiul acesteia împotriva Spartei? Care sunt reacțiile specifice ale atenienilor față de aceste obiecții şi de ce insistă ei că lupta pentru putere şi războiul cu Sparta obligă Atena să facă din Melos un aliat?
6. Care este valoarea gândirii prin prisma logicii puterii coercitive în termenii ei puri, pe care se bazează triumviratul Hobbes-Clausewitz-Tucidide, pentru a înțelege dilemele privind securitatea cu care se confruntă astăzi oamenii şi statele, în administrarea afacerilor lor?

Sugestii de lectură

Carl von Clausewitz (1976), *On War*, Princeton University Press, Princeton [ed. rom: *Despre război*, Editura Antet, Bucureşti, 2006]. Aceasta este cea mai uşor de citit dintre traducerile operei lui Clausewitz. Michael Howard şi Peter Paret, editori şi traducători, oferă un cadru istoric util şi o analiză interesantă a principalelor

contribuţii ale lui Clausewitz la teoria şi practica războiului. Comentariile lor bine documentate nu includ polemicile asociate cu unele evaluări ale gândirii lui Clausewitz; acestea îl acuză de susţinerea războiului total şi de a fi inspirat planificarea strategică a statelor europene, care a avut ca rezultat masacrul din primul război mondial.

Thomas Hobbes (1997), *Leviathan*, W.W. Norton, New York [vezi trad. rom. a fragmentului citat în Adrian-Paul Iliescu şi Emanuel-Mihail Socaciu, *Fundamentele gândirii politice moderne*, Editura Polirom, Iaşi, 1999]. Dintre cele câteva ediţii disponibile ale lucrării lui Hobbes, acest volum, editat de Richard E. Flathman şi Daniel Johnson, conţine atât note bogate şi informate pentru orientarea cititorului, cât şi comentarii ale unor specialişti hobbesieni remarcabili.

Pentru interpretări recente ale realismului clasic şi pentru comentarii asupra măsurii în care acesta se potriveşte cu teoria realistă dominantă, vezi Daniel Garst (1989), „Thucydides and Neorealism", *International Studies Quarterly*, nr. 33, pp. 3-27, şi Richard Ned Lebow (2003), *The Tragic Vision of Politics; Ethics, Interests, and Orders*, Cambridge University Press, Cambridge.

Donald Kagan (2003), *The Peloponnesian War*, Viking, New York. Această lucrare recentă continuă o serie de volume publicate de unul dintre cei mai reputaţi specialişti în Tucidide şi în războiul peloponesiac. Oferă un cadru istoric important pentru comentariul lui Tucidide şi pentru războiul în sine.

S. Sara Monoson şi Michael Loriaux (1998), „The Illusion of Power and the Disruption of Moral Norms: Thucydides' Critique of Periclean Policy", *American Political Science Review*, nr. 92, pp. 285-297. Deşi acest articol, potrivit practicii tradiţionale, îl asociază pe Tucidide cu gândirea realistă, el se alătură unui număr tot mai mare de lucrări care consideră că relatarea lui Tucidide nu a fost concepută ca o apărare a politicii de putere. Mai curând a dorit să explice consecinţele autodistructive ale politicilor golite de conţinut moral care dispreţuiesc normele prudente ce călăuzesc conducerea afacerilor publice. Articolul şi citările îi deschid calea cititorului spre acest grup de specialişti.

Tucidide (1998), *The Peloponnesian War*, W.W. Norton, New York [ed. rom.: *Războiul peloponesiac*, Bucureşti, 1966]. Acest volum, tradus de Walter Blanco şi editat de Jennifer Tolbert Roberts, conţine note de fundal foarte utile pentru studenţii care îl citesc pe Tucidide, precum şi hărţi şi materiale istorice utile în urmărirea complexităţii războiului şi a numeroşilor săi actori.

Dennis H. Wrong (1994), *The Problem of Order: What Unites and Divides Society*, Cambridge University Press, Cambridge, MA. Aceasta este o abordare sociologică profundă şi pătrunzătoare a problemei ordinii, care actualizează şi leagă gândirea hobbesiană de relaţiile internaţionale contemporane.

Capitolul 3

Testarea teoriilor securităţii: explicaţia începutului şi sfârşitului războiului rece

Hobbes, Clausewitz şi Tucidide au pus bazele studiilor de securitate. Lucrările lor au trecut testul timpului. Au demonstrat că oamenii puteau păşi în afara timpului lor ca să privească dincolo de problemele lor de securitate particulare definite din punct de vedere istoric pentru a face generalizări în privinţa comportamentului actorilor din societăţi şi epoci diferite. Au comprimat timpul şi spaţiul în explicarea securităţii. Dacă ei pot face acest lucru, nu există nici un motiv pentru care să nu-l putem face şi noi, la rândul nostru, construind pe temeliile puse de ei, într-un mod adecvat timpurilor şi nevoilor noastre. Securitatea se pretează la un studiu sistematic. Generalizările pot fi validate prin referire la gândirea, deciziile şi acţiunile oamenilor şi ale agenţilor lor, cum ar fi statele şi organizaţiile internaţionale.

Acest triumvirat a demonstrat şi că forţa şi coerciţia au o logică distinctă. Posibilitatea ca forţa să fie îndreptată către scopuri umane depinde de capacitatea actorilor de a o disciplina în funcţie de interesele lor strategice, politice şi socioeconomice şi de ţelurile lor morale. În absenţa semnificaţiei, a valorii şi a scopului politic în direcţionarea recurgerii sau ameninţării cu violenţa, actorii concurenţi sunt induşi să se supună logicii acesteia, fără amestecul şi constrângerea altor limite create de om. Actorii sunt conduşi în mod raţional spre jocul final prevăzut de Hobbes, un război al tuturor împotriva tuturor, sau spre concepţia lui Clausewitz, mai limitată, despre războiul pur, ca un duel până la moarte între doi rivali sau subjugarea unuia de către celălalt.

Aceste perspective constituie un bun punct de pornire în studiul securităţii. În nici un caz ele nu sunt suficiente pentru abordarea problemelor complexe ridicate de securitatea internaţională actuală, în condiţiile globalizării tot mai accentuate. Au avut loc schimbări profunde în purtarea războaielor şi în modalităţile numeroase în care actorii, statali şi nonstatali, se pot ameninţa reciproc prin forţă, de când aceşti teoreticieni au afirmat pentru prima dată posibilitatea

existenţei unei ştiinţe a securităţii. Aceste dimensiuni noi trebuie să inspire teoriile noastre privind securitatea. Incapacitatea celor şapte şcoli de gândire dominante de a-şi reconcilia explicaţiile, modurile de înţelegere şi metodele de studiere a securităţii evidenţiază, de asemenea, obstacolele semnificative în acest domeniu vital. Cum să facem distincţie şi să alegem între teoriile contradictorii ale acestor şcoli? Cum ştim ce şcoală sau paradigmă să urmăm? Care dintre ele ne merită susţinerea? Poate una să fie mai utilă decât alta în anumite circumstanţe, şi nu în altele?

Conceperea unui test pentru teoriile securităţii: războiul rece

Avem nevoie de un test pentru evaluarea revendicărilor acestor şcoli. Conceperea unui astfel de test nu va fi uşoară, nici lipsită de conflicte. Un test trebuie să satisfacă criterii riguroase pentru a fi acceptat ca valid şi demn de încredere. În mod clar, nu trebuie să depindă de asumpţiile şi comportamentul aşteptat prevăzute de paradigma sau abordarea evaluată. Dacă testul încorporează ipotezele şcolii de gândire pe care o testează, atunci nu poate să îi lanseze o provocare, întrucât îi este captiv în mod implicit. Pentru a minimiza raţionamentul circular, testul nu trebuie să favorizeze vreo şcoală, ci să le evalueze în mod echitabil. A arăta că statele şi popoarele au fost implicate într-un război aparent fără sfârşit, de exemplu, nu demonstrează cu necesitate că ele sunt incapabile, după cum afirmă unii teoreticieni, să îşi rezolve diferendele în mod paşnic sau să îşi creeze instituţii pentru asigurarea securităţii colective. Şi nici, invers, dovezile că unele state şi popoare au învăţat să trăiască în armonie nu demonstrează că nu se vor mai certa în viitor.

Trebuie mai ales ca testul să reziste în faţa impulsului seducător de a cita exemple părtinitoare sau dovezi parţiale ori incomplete pentru a veni în sprijinul unei anumite perspective asupra tendinţei oamenilor şi societăţilor lor spre conflict şi cooperare, în timp ce ignoră sau suprimă fapte disonante şi diferite ori opinii fundamentate. Această greşeală nu îi ameninţă în nici un caz numai pe amatori. O des invocată analiză a felului în care gânditori importanţi de-a lungul secolelor, inclusiv triumviratul nostru, au explicat tendinţa oamenilor fie spre conflict, fie spre cooperare a demonstrat în mod convingător că

toţi au emis anumite ipoteze privind bunătatea sau răutatea inerentă a oamenilor şi impactul instituţiilor socioeconomice şi politice asupra comportamentului lor. Aceste prime mişcări sau „antecedente" au fost afirmate, implicit sau explicit, însă niciodată validate definitiv de teoreticieni în termenii consecinţelor lor presupuse. Abordarea tipică a fiecărui teoretician, după cum descrie Kenneth Waltz în această analiză a gândirii sociale, a fost de a oferi dovezi selective pentru a-şi sprijini „imaginea" preferată a comportamentului uman şi implicaţiile ei pentru securitatea internaţională[1].

Dorim să concepem un test care să includă sub anumite aspecte ipotezele rivale emise de şcolile concurente din domeniul securităţii, precum şi aşteptările lor privind comportamentul actorilor. Dar dorim un test care să exploateze observaţiile şi interpretările noastre privind „faptele", ca participanţi implicaţi şi activi la definirea dimensiunilor şi semnificaţiei provocărilor securităţii în viaţa noastră. În acest sens, este util să ne amintim de sfatul prudent al lui Imre Lakatos, potrivit căruia un test nu infirmă neapărat o teorie[2]. Vom avea nevoie de o serie de teste concurente, aplicate de mulţi cercetători de-a lungul timpului, pentru a consolida sau a slăbi sprijinul acordat unei teorii a securităţii în defavoarea alteia. Prin urmare, testul pe care îl vom concepe în acest capitol trebuie să fie înţeles ca o introducere în problema complexă a testării generalizărilor noastre privind comportamentul de securitate al actorilor, şi nu ca o metodă definitivă prin care să stabilim o dată pentru totdeauna ce punct de vedere trebuie adoptat sau respins.

Pe măsură ce analizăm studiile de securitate, reflectate în explicaţiile alternative ale securităţii prezentate în capitolele 4-7, devine imediat vizibil faptul că testele în sine, concepute pentru a valida anumite afirmaţii, sunt foarte controversate. Testele de validitate nu sunt mai puţin deschise întrebărilor şi criticilor decât propoziţiile testate. Din nou, scopul nu este de a dezvolta o testare perfectă a paradigmelor securităţii, un obiectiv eluziv în prezent. Mai curând, scopul nostru este de a dobândi abilităţile şi instrumentele conceptuale necesare, precum şi suficiente cunoştinţe istorice şi o sensibilitate faţă de dovezile empirice pentru a intra în dezbaterile privind securitatea ca participanţi informaţi şi ca evaluatori ai cunoaşterii şi metodelor de învăţare în acest domeniu vital, ca arbitri credibili ai teoriilor rivale.

---

1. Waltz (1959).
2. Lakatos (1970, 1978), precum şi Lakatos şi Musgrave (1970).

Evoluţia începutului şi sfârşitului războiului rece dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică, după încheierea celui de-al doilea război mondial în 1945 şi până la implozia Uniunii Sovietice în 1991, are câteva proprietăţi, în afara celor prezentate în introducere, care o califică drept un test al teoriilor securităţii, aflate astăzi în competiţie. Mai întâi, o mare parte a istoriei războiului rece pare iniţial că se potriveşte cu ipotezele primului grup de teoreticieni. Lupta pentru dominaţie mondială dintre aceste două superputeri şi aliaţii, clienţii şi sateliţii lor a generat stimulente pentru dezvoltarea unor capacităţi militare ale statelor fără precedent în istoria umanităţii. Moscova şi Washingtonul au construit trei sisteme militare care se consolidau reciproc. Esenţiale au fost cele nucleare caracterizate de Herman Kahn, într-un mod sumbru, drept două maşinării ale sfârşitului lumii, fiecare superputere fiind capabilă de a-şi anihila rivala în mai puţin de o oră – şi, posibil, de a distruge o mare parte din locuitorii planetei[3]. Legată de aceste maşinării ale sfârşitului lumii era crearea unor enorme forţe nucleare regionale şi convenţionale în centrul Europei, acolo unde armatele democraţiilor occidentale s-au întâlnit cu cele ale Uniunii Sovietice după înfrângerea Germaniei naziste. Aceste două concurente la hegemonie, la fel ca Atena şi Sparta în lupta pentru conducerea peninsulei greceşti, au recrutat sau au convins în mod coercitiv şi alte state şi popoare să intre în structurile lor de alianţe globale. Dacă ar fi fost declanşate brusc, aceste sisteme militare ale superputerilor s-ar fi îndreptat imediat spre ideea de război pur a lui Clausewitz. Aceste trei reacţii militare interdependente faţă de lupta globală între superputeri au fost raţionalizate de ambele state sub forma unei consolidări reciproce, în scopul de a-şi sprijini strategiile de apărare, de împiedicare şi de purtare a războiului. Dominaţia la fiecare nivel al conflictului armat a fost concepută ca reciproc contingentă pentru generarea unei superiorităţi strategice totale; factorii de decizie de ambele părţi considerau că sinergismul era indispensabil pentru a câştiga sau a domina în competiţia globală.

În al doilea rând, cunoaşterea ştiinţifică, inovaţia tehnologică şi resursele economice mobilizate pentru a susţine aceste sisteme ale superputerilor au expus neajunsurile modelelor clasice de securitate. Aceste dimensiuni ale

---

3. Kahn (1960). Ameninţarea prezentată de aceste sisteme, chiar redusă în dimensiuni după sfârşitul războiului rece, încă ameninţă viaţa speciilor, după cum afirmă un eminent cosmolog britanic – Rees (2003).

războiului rece au transformat lupta în cel puţin două sensuri fundamentale. Pe de o parte, câmpurile de luptă ale războiului rece s-au extins cu mult dincolo de ciocnirea armată reală sau posibilă, până la crearea unor sisteme economice şi tehnico-ştiinţifice tot mai complexe şi autonome, pentru a furniza capacităţile militare, forţa umană instruită şi infrastructura logistică de asigurare a competitivităţii acestor maşinării militare ale superputerilor.

Pe de altă parte, aceste cerinţe costisitoare au devenit şi mai complexe din cauza altei condiţii a succesului în războiul rece. Cetăţenii statelor din secolul XX au căutat nu numai securitate, ci şi bunăstare materială tot mai mare, un produs al modernizării determinat succesiv de revoluţia industrială şi de cea a informatizării. Există aşteptarea ca statele să creeze atât condiţiile securităţii, cât şi pe cele ale bunăstării. Statele trebuie să găsească o cale de reconciliere a cererilor competitive de ordine şi securitate şi a capacităţilor violente de care dispun cu politicile care să răspundă şi aşteptărilor şi cererilor populare, privind niveluri de trai tot mai ridicate şi durabile[4].

Astfel, războiul rece a devenit o luptă pentru dominaţie militară şi un test pentru două soluţii concurente de soluţionare a pretenţiilor de bunăstare ale popoarelor celor două coaliţii aflate în competiţie. În dimensiunile sale cele mai vaste, războiul rece a fost un concurs între două modele de dezvoltare economică globală susţinută. Coaliţia occidentală oferea un sistem economic liberal deschis, propulsat de pieţele globale şi de inovaţiile continuă ca soluţie pentru nevoia de securitate şi bunăstare. Uniunea Sovietică şi coaliţia sa se bazau pe proprietatea centralizată, deţinută de stat şi pe controlul mijloacelor de producţie ; pe stabilirea pe cale birocratică, şi nu de către piaţă a priorităţilor privind investiţiile şi a bunurilor şi serviciilor care să fie puse la dispoziţia consumatorilor prin alocarea unor resurse umane şi materiale insuficiente ; şi pe reglementări guvernamentale impuse coercitiv, care acopereau toate activităţile economice, de la fluxurile monetare şi comerţ până la opţiunile consumatorului şi angajare[5].

În al treilea rând, războiul rece a depăşit cu mult dimensiunile materiale schiţate de aceste imperative de securitate şi bunăstare. De asemenea, a avut

4. Rostow (1971).
5. Kornai (1992) oferă abordarea cea mai comprehensivă a economiilor planificate şi a neajunsurilor lor.

loc o luptă pentru legitimare în faţa tribunalelor opiniei publice naţionale şi mondiale. Legitimitatea ca imperativ al războiului rece a obligat superputerile să îşi justifice soluţiile contrare la imperativele de securitate şi bunăstare globală, precum şi rolurile autoasumate de lideri ai coaliţiilor lor concurente. Au fost nevoite şi să valideze principiile de legitimare care le-ar fi oferit autoritatea de a conduce popoarele lor, şi nu numai pe ele. Iosif Stalin, liderul sovietic din timpul celui de-al doilea război mondial, i-a spus lui Milovan Djilas în 1945 : „Acest război nu este ca în trecut ; oricine ocupă un teritoriu îşi impune şi propriul sistem social. Fiecare îşi impune sistemul propriu până unde îi pot ajunge armatele. Nu poate fi altfel”[6]. Occidentul a făcut la fel, marginalizând rolul partidelor comuniste în coaliţiile democratice şi subminând guvernele comuniste sau cu înclinaţii spre comunism.

În al patrulea rând, războiul rece a fost cu adevărat global, cu o acoperire şi un impact mai mari chiar decât cele două războaie mondiale. Toţi oamenii erau implicaţi şi prinşi în capcană, indiferent dacă în mod voluntar sau din necesitate. Aceasta a fost prima dată în istoria evoluţiei speciei, de la apariţia sa în Africa cu peste un milion de ani în urmă[7], când toate popoarele lumii au fost atrase în vârtejul unei lupte globale. Tot pentru prima dată, conflictul a pus sub semnul întrebării însuşi viitorul speciei umane, ca fiind distinct de interesele naţionale, etnice, comunitare localizate ale popoarelor şi statelor luptând pentru supremaţie. Războiul rece a implicat (deşi în grade diferite) toţi actorii şi factorii principali identificaţi de teoriile securităţii ce vor fi evaluate în capitolele următoare. Statele, sistemul relaţiilor interstatale, pieţele globale, corporaţiile multinaţionale, organizaţiile nonguvernamentale (ONG-urile) şi cele interguvernamentale (OIG-urile), precum şi majoritatea populaţiilor lumii – toate au fost implicate în mod voluntar sau din necesitate în războiul rece. Dacă este privit ca set al tuturor interacţiunilor imaginabile ale actorilor relevanţi

---

6. *Apud* Koslowski şi Kratochwil (1994, p. 140). Decizia armatelor cuceritoare de a-şi impune valorile şi modul de viaţă asupra altora nu este un apanaj al războiului rece. Este şi o caracteristică a războaielor religioase de-a lungul secolelor, de la începuturile creştinismului până la cruciade şi la luptele ideologice începute odată cu Revoluţia franceză. Volumul lui Lebow trebuie consultat în întregime pentru criticile incisive la adresa eşecului teoriei relaţiilor internaţionale de a anticipa sfârşitul războiului rece. De asemenea, utilă este şi perspectiva istorică a evoluţiei sistemului internaţional de la finalul celui de-al doilea război mondial şi până în prezent, în Keylor (2003).
7. Diamond (1992).

implicaţi în raporturi de securitate în relaţiile internaţionale, acest război oferă date suficient de cuprinzătoare pentru a testa enunţurile referitoare la securitate ale şcolilor de gândire concurente.

În mod clar, în spaţiul restrâns al acestei discuţii nu putem aborda exhaustiv toţi actorii şi factorii cu efecte asupra securităţii. Importantă pentru scopurile noastre este ideea că războiul rece lansează provocări serioase la adresa principalelor paradigme şi abordări ce-şi propun să-l explice. Atunci când testul va fi aplicat celor şapte teorii sau abordări ale securităţii în capitolele 4-7, punctele tari şi cele slabe ale fiecărei perspective vor fi supuse analizei şi evaluării. În general se consideră că testul războiului rece oferă un teren de joc neutru, pe care aceste modele disputate să poată concura pentru a ne obţine adeziunea şi susţinerea în înţelegerea şi explicarea securităţii în prezent. O teorie a securităţii trebuie să fie capabilă să ofere o oarecare explicaţie plauzibilă pentru începutul şi sfârşitul războiului rece. Această provocare este justificată prin dimensiunile globale ale luptei, miliardele de actori implicaţi, miliardele de dolari cheltuiţi şi know-how-ul ştiinţific şi tehnologic folosit, cele mai bune şi mai strălucite minţi mobilizate în conflict, precum şi zecile de milioane de oameni care au servit drept combatanţi în războiul rece şi în numeroasele lupte locale asociate cu acesta. Dacă o teorie a securităţii nu ne ajută să înţelegem această confruntare profundă a popoarelor şi statelor lumii, atunci ea pierde teren în competiţia ideilor referitoare la cum se explică comportamentul de securitate al actorilor. Dacă o paradigmă de securitate nu poate explica războiul rece, mai putem avea încredere în ea pentru a ne ajuta să lămurim schimbările dramatice şi rapide care afectează lumea în prezent, o lume tot mai încâlcită în procesele aparent inexorabile ale globalizării? Dacă aspectul central al securităţii umane este tot mai implicat în aceste procese de interdependenţă extinsă şi profundă, atunci vom fi nevoiţi să trecem dincolo de gândirea tradiţională pentru a surprinde aceste procese de schimbare şi implicaţiile lor pentru utilizarea, ameninţarea sau abţinerea de la forţă atunci când actorii încearcă să obţină ceea ce doresc unul de la celălalt.

Noi pentru condiţia umană par a fi dimensiunile tot mai mari, intensitatea, densitatea în acumulare, viteza în timp real şi impactul, efectele în cascadă şi sinergismul schimburilor umane de pe glob, în tot mai multe domenii de interes vital pentru oameni. Acestea se referă în mod specific la securitatea persoanelor, a proprietăţii şi a statului, precum şi la însăşi existenţa multor societăţi diverse din această societate globală, care sunt în mare parte produsele

preglobale ale istoriilor şi evoluţiilor lor sociale particulare[8]. În aceste condiţii noi şi revoluţionare, un singur test pentru o paradigmă a securităţii, fie el şi unul cuprinzător precum războiul rece, constituie doar începutul, şi nu sfârşitul căutării validităţii şi credibilităţii. Dacă ţinem seama de atenţionarea prudentă a lui Imre Lakatos, potrivit căreia un singur test nu este suficient pentru a respinge o teorie, atunci trebuie să fim sceptici şi în privinţa oricărei teorii ce omite să abordeze războiul rece. O explicaţie a comportamentului de securitate al actorilor riscă să fie respinsă dacă nu poate genera un program de cercetare care să compenseze acest neajuns al puterii sale explicative. Războiul rece serveşte ca punct de plecare plauzibil pentru testare. Nu susţinem că acest test de valabilitate nu este, şi el, suspect – aşa cum s-a menţionat mai sus –, însă există destule argumente care îi justifică utilitatea pentru scopurile lucrării de faţă.

Organizarea discuţiei

Discuţia este împărţită în două secţiuni. Prima conturează evoluţia forţelor militare ale superputerilor la nivel nuclear şi la nivel convenţional, precum şi alianţele globale complexe create de fiecare superputere, nu întotdeauna cu rezultatele dorite, în lupta pentru hegemonia mondială. Întrucât statele rămân actorii majori în securitate, vom aborda mai ales relaţiile interstatale de securitate şi presiunile exercitate de sistemul bipolar al războiului rece asupra statelor – asupra superputerilor şi a altor state din sistem.

Secţiunea următoare lărgeşte cadrul de analiză pentru a descrie şi a explica presiunile transnaţionale şi interne asupra deciziilor şi acţiunilor legate de securitate ale superputerilor. Aceste niveluri de analiză, precum şi forţele şi factorii asociaţi cu ele au fost evidente mai ales în Uniunea Sovietică. Vom include un al treilea nivel de analiză, impactul descoperirilor ştiinţifice şi al inovaţiei tehnologice continue – ceea ce Joseph Schumpeter a numit „distrugere creatoare" – şi cel al pieţelor globale[9]. Acest nivel de analiză va fi important

---

8. Diversitatea societăţilor umane, în ciuda evoluţiei biologice convergente a oamenilor de pe toate meridianele, este abordată cu o forţă şi o claritate remarcabile în lucrările lui Jared Diamond (1997, 1992).
9. Schumpeter (1954, pp. 1026 şi urm.).

pentru explicarea comportamentului de securitate al superputerilor. Esenţial este să înţelegem de ce schimbările fundamentale din politicile de securitate sovietice au fost iniţiate ca o precondiţie a integrării Uniunii Sovietice în instituţiile globale dominate de Occident, dedicate descoperirilor ştiinţifice, inovaţiei tehnologice, pieţelor globale şi schimbării sociale de influenţă democratică.

Vom demonstra, de asemenea, că presiunile interne asupra liderilor statelor de a rezolva cererile de bunăstare şi cele populare vizând influenţarea guvernării, al patrulea nivel de analiză, inclus în tabelul 1.1, joacă un rol decisiv în modelarea şi declanşarea comportamentului de securitate al statelor. Destrămarea Uniunii Sovietice şi a imperiului său se articulează în mod fundamental pe legătura dintre aceste presiuni interne şi forţele externe exercitate de instituţiile şi practicile occidentale, cu dimensiuni şi impact globale. Factorii şi actorii incluşi în testul războiului rece includ toate cele patru niveluri de comportament al actorilor, care constituie preocuparea volumului de faţă. Atunci când securitatea este privită din aceste patru perspective sau niveluri de analiză, explicarea deciziei centrale în comportamentul de securitate – de a folosi sau nu forţa în urmărirea intereselor de securitate – extinde studiul securităţii, însă include acest subset de preocupări umane într-un cadru mai larg al teoriei şi practicii relaţiilor internaţionale.

I. Începutul şi sfârşitul războiului rece : lupta pentru hegemonie[10]

Războiul rece a continuat războiul de treizeci de ani dintre marile puteri pentru hegemonie, trecut în plan secund de cele două războaie mondiale dintre 1914 şi 1945[11]. Tentativa Germaniei imperialiste de a ajunge să domine Europa şi lumea în primul război mondial a fost împiedicată de o coaliţie de

10. Istoria războiului rece a generat o literatură vastă. Scurta istorie prezentată în lucrarea de faţă are la bază numeroase surse, elementele principale fiind citate pe parcursul capitolului. Vezi Keylor (2001, pp. 251 şi urm.) şi referinţele bibliografice ample (pp. 568-587). Analogia dintre războiul de treizeci de ani şi conflictul global interbelic este preluată din Keylor. Util pentru politicile SUA până la administraţia Reagan, în 1980, este Gaddis (1982). Pentru Uniunea Sovietică, relevante sunt lucrările lui Raymond Garthoff, care face cronica războiului rece din această perspectivă, mai ales cu referire la abordările geopolitice ale Moscovei. Vezi, de exemplu, Garthoff (1995).
11. Keylor (2001) dezvoltă pe larg această afirmaţie.

state democratice, în principal de Marea Britanie, Franţa şi Statele Unite ale Americii. Intrarea în război a Statelor Unite, în 1917, a înclinat balanţa împotriva Puterilor Centrale – imperiile german şi austro-ungar. Rusia, ca putere a Antantei în alianţă cu democraţiile occidentale, s-a retras din război imediat după Revoluţia bolşevică din octombrie 1917, în urma căreia s-a creat Uniunea Sovietică. O generaţie mai târziu, Uniunea Sovietică s-a alăturat democraţiilor occidentale pentru a învinge Germania nazistă şi Japonia, care aspirau la hegemonia globală. Dacă acestea din urmă ar fi câştigat al doilea război mondial, ele ar fi dobândit, practic, controlul asupra majorităţii populaţiilor şi resurselor lumii, înlocuind imperiile Europei prin afirmarea supremaţiei lor asupra învinşilor : Statele Unite, Marea Britanie şi Uniunea Sovietică.

Coaliţia învingătoare în al doilea război mondial avea defecte fundamentale[12]. Cele două superputeri apărute în urma războiului erau incapabile să se reconcilieze în privinţa unor diferenţe conflictuale profunde. Iniţial, ele se refereau la problema viitorului politic al Germaniei şi la alinierea sa cu o superputere sau cealaltă[13]. De asemenea, o problemă era acapararea puterii, de către partidele comuniste din Europa de Est, cu complicitatea forţelor sovietice de ocupaţie. Aceste dispute au fost complicate şi mai mult de diferenţele de opinie dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică în privinţa războiului civil din Grecia şi a presiunilor sovietice asupra Iranului şi Turciei, în scopul obţinerii unor concesii teritoriale şi a unei influenţe politice sporite. Detonarea de către sovietici a unei bombe nucleare la sfârşitul lunii august 1949, eşecul Chinei în faţa forţelor comuniste în luna decembrie a aceluiaşi an şi atacul lansat de Coreea de Nord comunistă asupra Coreei de Sud – un protectorat al Statelor Unite – în iunie 1950 au determinat militarizarea politicii americane de îngrădire a comunismului şi a conflictului asociat războiului rece[14]. Aceste conflicte distincte pot fi înţelese şi raţionalizate ca părţi ale luptei superputerilor pentru dominaţie globală. Cât priveşte componentele militare ale acestei lupte, ele au evoluat simultan, dacă nu chiar în etape sincronizate, pe trei câmpuri de luptă interrelaţionate : competiţia pentru superioritate nucleară, dominaţia militară în Europa şi hegemonia asupra lumii în curs de dezvoltare.

---

12. Kennan (1984a) face această afirmaţie.
13. McCallister (2002).
14. Aceste evenimente şi implicaţiile lor pentru militarizarea războiului rece sunt elaborate în Kolodziej (1966, pp. 33-178) şi în Schilling, Hammond şi Snyder (1966).

1. *Nuclearizarea globală a dilemei securităţii*

Războiul rece pivotează în jurul eforturilor superputerilor de a dobândi ascendenţă prin forţă şi ameninţări coercitive şi de a-şi impune asupra adversarului soluţia preferată privind ordinea şi guvernarea globale. Limitele militare sau coercitive ale războiului rece au fost definite prin neîncetata şi tot mai ampla cursă a înarmărilor între superputeri, de la finalul celui de-al doilea război mondial (1945) până la implozia Uniunii Sovietice (1991). Un loc central îl ocupa competiţia armamentelor nucleare. Urmărirea evoluţiei forţelor nucleare strategice americane şi sovietice din timpul războiului rece constituie o sarcină foarte complexă[15]. În lucrarea de faţă putem prezenta doar câteva momente principale. Fiecare tabără a urmărit superioritatea nucleară, evidenţiată de sistemele tot mai complexe de arme nucleare pe care le-au construit. Nici una nu a reuşit în această încercare. Ele au şi cooperat, după cum vom arăta în continuare, pentru a-şi plasa pârghii de control reciproc acceptate asupra competiţiei nucleare. Aceste pârghii fragile şi oscilante nu au împiedicat prea mult cele două tabere să caute o breşă nucleară. Superioritatea se definea prin capacitatea unui concurent de a câştiga în cele din urmă un război nuclear, dacă eşua descurajarea lansării de către un rival a unui atac împotriva propriilor interese naţionale vitale. De asemenea, ambele tabere au presupus că atingerea poziţiei de dominaţie nucleară le-ar oferi atuuri psihologice şi politice în negocierea pe viaţă şi pe moarte pentru avantaje.

Din motive de spaţiu, ar putea fi mai util să pornim mai curând de la finalul decât de la începutul cursei înarmărilor nucleare ale superputerilor. Tabelul 3.1 conturează expansiunea aparent de neîmpiedicat a forţelor nucleare strategice ale Statelor Unite şi ale Uniunii Sovietice din timpul războiului rece. Între 1950 şi 1990, arsenalul Statelor Unite a crescut de la 400 de focoase nucleare strategice la peste 12 000 ; a crescut şi numărul lansatoarelor de rachete şi al bombardierelor, de la 462 la peste 1 900. Forţele nucleare ale Uniunii Sovietice au sărit de la 84 de focoase nucleare în 1956, la peste 10 000 după patru decenii ; numărul lansatoarelor a crescut de la 22 de sisteme cu rază lungă de acţiune la 2 500 în 1990. Dacă acestea ar fi fost declanşate, toate interesele materiale, motivaţiile politice şi scopurile morale ale umanităţii ar fi fost sacrificate într-un război nuclear final şi decisiv.

---

15. Ball (1980), Freedman (1989), Herken (1985), Kaplan (1999) şi Nolan (1989).

Tabelul 3.1

Forţele nucleare strategice americane şi sovietice : 1950-2000

Statele Unite								
Anul	ICBM	Focoase nucleare	SLBM	Focoase nucleare	Bombardiere	Focoase nucleare	Total lansatoare	Total focoase nucleare
1950					462	400	462	400
1960	12	12	32	32	1 515	3 083	1 559	3 127
1970	1 054	1 244	656	656	390	3 393	2 100	5 239
1980	1 054	2 144	592	4 896	376	3 568	2 022	10 608
1990	1 000	2 440	592	5 152	311	4 885	1 903	12 477
2000	659	2 325	448	3 616	300	1 578	1 407	7 519

Uniunea Sovietică (până în 1990) Federaţia Rusă (2000)*								
Anul	ICBM	Focoase nucleare	SLBM	Focoase nucleare	Bombardiere	Focoase nucleare	Total lansatoare	Total focoase nucleare
1956					22	84	22	84
1960	4	4	30	30	104	320	144	354
1970	1 361	1 361	317	287	157	568	1 985	2 216
1980	1 398	5 002	990	1.910	157	568	2 545	7 480
1990	1 398	6 612	940	2.804	162	855	2 500	10 271
2000	750	3 444	436	2.024	80	626	1 266	6 094

* Exclude 22 de lansatoare şi 208 focoase nucleare din Ucraina.

Sursă : Natural Resources Defense Council, *US – USSR Strategic Offensive Nuclear Forces*, (Washington, DC, 1990) ; Arms Control Association, *Fact Sheets* (2001)

Ce au creat oamenii – atât prin comandă autoritară, cât şi prin consimţământ popular ? Spaţiul potenţial ocupat de toate schimburile umane reale sau posibile dintre americani şi sovietici şi dintre statele lor a fost, practic, învăluit de forţele violente îndreptate de fiecare superputere împotriva celeilalte. Logica „războiului pur", descrisă de Clausewitz, a acaparat toate interesele, scopurile sau valorile politice ori morale care disciplinau sau impuneau restricţii.

Termenul *strategic* este deseori utilizat în studiile de securitate. În timpul războiului rece era asociat în mod tipic cu politicile superputerilor, concepute pentru atingerea obiectivelor militare prin contracararea, îngrădirea, controlarea sau eliminarea forţelor militare ale unui adversar. Sensul restrâns al termenului *strategic* contrastează cu semnificaţia mai largă a securităţii din lucrarea de faţă şi, implicit, a strategiei – ca politici calculate pentru atingerea obiectivelor definite politic prin alegerea deliberată de a recurge sau nu la forţă. Din perspectiva limitată a războiului rece, forţele strategice sunt cele capabile să înfrângă forţele militare ale unui adversar. În cazul forţelor nucleare, aceasta ar presupune nimic altceva decât dezarmarea forţelor nucleare ale adversarului, înainte ca el să poată anihila în totalitate sau în cea mai mare parte populaţia şi teritoriul proprii. Strategii militari de ambele părţi au căutat fără încetare îndeplinirea acestui obiectiv care le scăpa. Tabelul 3.1 urmăreşte progresul tehnologic în ce priveşte lansatoarele de rachete şi focoasele nucleare, care a inclus forţele nucleare strategice în evoluţie şi extindere ale ambelor tabere. Puterea explozibilă a focoaselor se măsoară în megatone sau milioane de tone de TNT. Până la sfârşitul războiului rece, fiecare tabără construise 2 000-2 500 de lansatoare cu rază lungă de acţiune – rachete balistice intercontinentale cu baza la sol (ICBM*) şi pe submarine (SLBM**) şi bombardiere – capabile să lovească ţinte de pe tot globul în câteva minute. La acestea se adăugau forţe de bombardament cu reacţie mai lentă, care aveau misiunea de a distruge ţintele rămase neatinse după un atac general cu rachete.

Strategii militari şi liderii politici au înţeles repede că armele nucleare erau arme ale terorii şi ale distrugerii în masă[16]. Acestea nu erau mijloace calibrate pentru atingerea unor obiective politice definite, ci substite ale scopurilor şi revendicărilor morale aflate la baza lor. Strategii şi liderii erau la fel de conştienţi de dificultatea de a atinge o superioritate suficientă pentru a dezarma un adversar şi a dicta termenii predării. Chiar şi numai câteva arme rămase ar fi suficiente pentru a-i provoca atât de multă moarte şi distrugere unui agresor, încât nu ne putem imagina vreun scop politic raţional sau moral care să fie servit prin utilizarea acestor arme. În mod paradoxal, aceste limitări au acţionat mai mult ca un stimul pentru cursa înarmărilor decât ca o invitaţie de a

---

* *Inter-Continental Ballistic Missile* – rachetă balistică intercontinentală (n.t.).

** *Sea-Launched Ballistic Missile* – rachetă balistică lansată de pe mare (submarin) (n.t).

16. Brodie (1946).

găsi o cale nonviolentă de ieşire din dilema securităţii nucleare. Timp de aproape jumătate de secol, ambele tabere au urmărit politici, definite prin planurile militare şi capacităţile nucleare dezvoltate, care se potriveau foarte bine cu aşteptările privind comportamentul din jocul final hobbesian sau cu conceptualizarea „războiului pur" a lui Clausewitz. Obstacolele politice şi practice care au împiedicat un război pur în timpul vieţii lui Clausewitz, la începutul secolului al XIX-lea, şi până la primul atac nuclear asupra Hiroshimei în 1945 au fost în esenţă depăşite de capacitatea de distrugere şi puterea de lovire la mare distanţă deţinute de fiecare tabără.

Cu riscul simplificării unei istorii extrem de complexe, cu elemente esenţiale încă ascunse în documente guvernamentale secrete, evoluţia capacităţilor nucleare de fiecare parte a fost stabilită prin răspunsurile alunecoase şi schimbătoare oferite de factorii de decizie la întrebarea „Cât este suficient?", în privinţa capacităţilor militare, pentru a asigura o poziţie eficientă de descurajare şi de apărare[17]. De o parte se aflau cei care considerau că o forţă nucleară redusă, invulnerabilă era suficientă pentru a împiedica un adversar să atace interesele vitale ale unui stat. Se considera că aceste interese se extindeau asupra teritoriului şi populaţiei statului, precum şi asupra protejării principalilor săi aliaţi. Forţele invulnerabile erau cele care nu puteau fi distruse de un atac inamic, chiar şi de o aşa-numită „lovitură de trăsnet". Rachetele lansate de pe submarine, deţinute de ambele tabere în cele din urmă, se potriveau în mod special acestui scop. Potrivit acestei teorii a descurajării, forţele supravieţuitoare ar fi suficiente pentru a-i provoca pierderi adversarului, ceea ce ar depăşi cu mult orice câştig raţional imaginat, ca urmare a atacării unui stat sau a intereselor sale vitale. O asemenea putere a fost definită de strategii americani drept capacitatea forţelor nucleare ale unei naţiuni de a supravieţui unui atac-surpriză şi de a-şi păstra suficientă putere pentru a distruge de la un sfert până la o treime din populaţia adversarului şi cel puţin 50-66% din infrastructura lui economică, prin efectele imediate şi întârziate ale armelor nucleare[18]. Suflul şi valul de căldură iniţiale generate de o explozie nucleară ar atinge în mare parte acest nivel de devastare, prin efectele imediate ale armelor nucleare. Ploile radioactive ar face de nelocuit cea mai mare parte a teritoriului adversarului pentru o perioadă îndelungată. Întrucât şi Uniunea Sovietică, şi

17. Enthoven şi Smith (1971).
18. Craig şi Jungermann (1986), precum şi Lewis (1979).

Statele Unite au fost capabile să construiască astfel de sisteme, despre amândouă s-a afirmat că deţineau capacitatea de distrugere reciprocă asigurată – sau MAD (*mutually assured destruction*).

Nici una din superputeri nu a acceptat aceste constrângeri în conceperea şi construirea forţelor sale nucleare strategice. După cum se arată în tabelul 3.1, amândouă au depăşit cu mult limitele unei strategii MAD şi forţele nucleare presupuse de aceasta. Prin contrast cu afirmaţiile ambelor tabere, că se resemnaseră cu o poziţie minimă de descurajare, în sensul de a supravieţui în cazul unui atac nuclear, şi că abandonaseră căutarea unei forţe capabile să îl dezarmeze pe rival, fiecare lucra neobosit pentru atingerea acestui obiectiv strategic înfricoşător. În cercurile specializate, MAD era criticată pentru că ţintea populaţii urbane fără discriminare. Se afirma că, în cadrul MAD, un adversar avea prea puţine stimulente pentru a nu lovi oraşele rivalului. Un studiu comandat Corporaţiei RAND de Forţele Aeriene Americane în 1960 a estimat că un atac-fulger lansat de Statele Unite sau de Uniunea Sovietică ar fi făcut 110-150 de milioane de victime americane şi 40-75 de milioane de victime sovietice[19]. Forţele nucleare reduse, de care depindea strategia MAD, erau considerate vulnerabile în faţa unui atac vizând dezarmarea. Vulnerabilitatea invita la atac. În timpul războiului rece, echilibrul puterilor nucleare nu era stabil, ci fragil şi delicat pentru mulţi analişti[20]. Exista aşteptarea ca adversarul să trişeze şi să abandoneze încercările de cooperare în scopul încetinirii sau stabilizării cursei înarmărilor nucleare atunci când oportunitatea şi câştigul impuneau o asemenea acţiune.

Decisive pentru adepţii unei strategii de purtare a războiului erau presupusele ei implicaţii asupra descurajării. Se afirma că credibilitatea forţelor nucleare de descurajare a unui adversar depindea în cele din urmă de posibila lor utilizare. Existenţa acestei ipoteze a condus forţat chiar la luarea în considerare a folosirii acestor arme. Ţintele principale ale unei poziţii implicând purtarea războiului erau capacităţile nucleare ale adversarului. Eliminarea lor rapidă şi sigură, dacă era posibilă, ar fi limitat pagubele la nivelul oraşelor şi forţelor militare proprii. De asemenea, superioritatea nucleară ar fi contribuit la ţinerea sub control a escaladării, dacă ostilităţile ar fi izbucnit la un nivel nenuclear. Dominaţia nucleară ar fi crescut posibilitatea de a pune capăt rapid

---

19. Schwartz (1983, pp. 138-139).
20. Wohlstetter (1959).

războiului, în termeni favorabili puterii nucleare mai mari. În cele din urmă, exista aşteptarea ca o strategie nucleară de purtare a războiului să garanteze extinderea de către superputere a protecţiei – aferentă descurajării – asupra aliaţilor săi, întrucât îi transmitea unui potenţial adversar hotărârea ei de a-şi risca supravieţuirea pentru a apăra interesele de securitate ale partenerilor săi[21].

Uniunea Sovietică nu depunea mai puţine eforturi pentru dominaţie[22]. Ca şi Statele Unite, căuta să îşi dezvolte capacităţi de dezarmare a rivalei. Amândouă au construit sisteme armate invulnerabile, mai ales rachete cu lansare de pe submarine, pentru a scăpa dintr-un atac. Amândouă au creat triade nucleare pentru a intensifica problemele de ţintire a duşmanului, cu arme nucleare aflate pe mare, la sol şi în aer. S-a dovedit a fi imposibil să conceapă sau să instaleze suficiente forţe nucleare care să poată anihila în totalitate şi definitiv armele nucleare ale duşmanului, pur şi simplu din cauza numărului, răspândirii, mobilităţii şi ascunderii lor. În ciuda acestor obstacole descurajante din calea reuşitei unei prime lovituri victorioase, de ambele părţi au crescut progresiv puterea de foc totală a focoaselor, viteza de lansare a acestor arme şi numărul de focoase cu ţinte independente multiple ce puteau fi transportate de fiecare lansator. Viteza de lansare a focoaselor şi precizia la ţintă – de la distanţe comparabile cu lungimea unui teren de fotbal după parcursuri de mii

---

21. Pentru o critică bazată pe analiză istorică la adresa acestei poziţii, vezi George şi Smoke (1974); pentru o critică fundamentată pe slăbiciunile politice şi psihologice ale teoriei şi practicii descurajării, predominantă la acea vreme, vezi Morgan (1983), precum şi Jervis, Lebow şi Stein (1985).
22. Evoluţia strategiei nucleare sovietice este mult mai complexă şi mai subtilă decât se poate prezenta în lucrarea de faţă. Accentul cade asupra tendinţelor sistemelor nucleare militare sovietice şi americane, care cuprindeau vehicule purtătoare, focoase nucleare şi mecanisme de comandă şi control, de a se îndrepta spre un model al războiului pur. Oricât s-ar fi deosebit între ei strategii sovietici şi americani, mai ales sub aspectul ideii privind relaţia dintre obiectivele politice şi morale şi forţele militare necesare pentru susţinerea lor, în sensul discuţiei noastre putem afirma despre comportamentul lor, real în construirea şi raţionalizarea sistemelor nucleare strategice, că se îndrepta spre modelul de război pur al lui Clausewitz. Pentru o discuţie mai cuprinzătoare şi mai amplă privind complexitatea strategiei sovietice în evoluţie şi cu necesitate schimbătoare, analoagă cu perspectivele asupra doctrinei şi politicilor nucleare americane, vezi Garthoff (1966, 1990, 1995), Holloway (1984), Kokoshin (1995), precum şi Laird şi Herspring (1984).

de mile – s-au adăugat la capacitatea de ţintire a acestor arme, în principal asupra unor puncte fixe, consolidate cu beton[23]. Peste 40 000 de ţinte au fost identificate de autorii planurilor militare americane. Pentru distrugerea oraşelor sovietice era nevoie doar de un procent redus din forţele nucleare ale SUA, întrucât mai puţin de o mie de oraşe sovietice aveau o populaţie ce depăşea 25 000 de locuitori. În Statele Unite existau şi mai puţine centre populate. Triadele nucleare ale superputerilor erau controlate de la centru pentru a preveni utilizarea lor nepotrivită sau neintenţionată şi pentru a asigura posibilitatea utilizării coordonate a acestor sisteme de armament complicate şi răspândite pe distanţe mari cu eficienţă maximă în lansarea armelor spre ţintă, în condiţiile haosului de după un atac nuclear din partea inamicului.

Deşi superputerile erau incapabile să reziste logicii războiului nuclear pur, ele erau preocupate şi de împiedicarea unui război nuclear, pe care nici una nu îl dorea. Aceste preocupări au generat un impuls aparent paradoxal de a coopera cu un adversar nedemn de încredere. După cum au recunoscut strategii americani şi sovietici, o cursă a înarmărilor nereglementată ar fi avut ca rezultat extinderea armelor nucleare şi a sistemelor de lansare de ambele părţi, cu costuri ridicate, fără o creştere corespunzătoare a avantajelor strategice sau de securitate. Conştientizarea acestei dileme nu a împiedicat căutarea obsesivă de către ambele superputeri a unei capacităţi nucleare dezarmante. Orice abandonare sau indecizie în urmărirea acestui obiectiv era considerată drept o slăbire a regimului de descurajare menit să împiedice un atac inamic.

Riscurile acestei strategii contraforţă erau evidente. Într-o situaţie de criză, descurajarea ar putea da greş atunci când ar fi mai mare nevoie de ea. Presiunile de a acţiona rapid, aproape instantaneu, s-ar putea dovedi a fi copleşitoare într-o încercare contrară propriilor interese de a reduce pagubele la nivelul forţelor şi centrelor populate[24]. „Foloseşte-le sau le pierzi" era aforismul de planificare strategică al vremii. Aceste constrângeri convenite de ambele părţi au declanşat evoluţia contradictorie a unor negocieri pentru controlul armamentelor şi dezarmare şi pentru reducerea costurilor şi riscurilor armelor nucleare, precum şi a riscurilor atacurilor neintenţionate, accidentale, eronate sau preventive. În limitele acestei suprapuneri de interese, strategii au

---

23. Vezi Ball (1980), Pringle şi Arkin (1983), precum şi Rosenberg (1983) pentru descrieri ale planurilor Statelor Unite privind ţintele nucleare.
24. Morgan (1983, 2003).

rațional că o cooperare cu adversarul, hotărât să câștige sau să domine într-un schimb nuclear, rămânea de dorit și reciproc avantajoasă ; într-un cuvânt, era „rațional" pentru ambele părți, indiferent cât de contradictoriu în practică, să coopereze cu un inamic ce nu prezintă încredere pentru a evita un război nedorit, dar și să continue să defecteze, prin crearea unei poziții de pe care să poarte războiul, în scopul câștigării unui război nuclear dacă acesta ar izbucni, sau cel puțin al reducerii pierderilor la niveluri tolerabile în ce privește victimele și distrugerile. Realizarea acestor aspirații problematice s-au dovedit a fi cu mult peste capacitatea ambelor superputeri[25].

Negocierile pentru controlul armamentelor s-au cristalizat în câteva tratate și acorduri. Primele, semnate în anii '60, au avut ca rezultat înțelegeri de încetare a testării armelor nucleare în atmosferă, de creare a unei linii telefonice directe, utilă în timpul crizelor pentru împiedicarea unui război nedorit, și de oprire a proliferării armelor nucleare sau a know-how-ului nuclear către terțe state. În anii '70 s-au semnat un al doilea set de tratate și înțelegeri. Cel mai important a fost tratatul SALT I (Strategic Arms Limitation Treatry I), ca urmare a așa-numitelor convorbiri pentru limitarea armamentelor strategice (Strategic Arms Limitation Talks). Semnat în iunie 1972, tratatul privind rachetele anti-balistice (Anti-Ballistic Missile – ABM) a limitat fiecare superputere la două (mai târziu amendat la una singură) locații ABM. Acesta a interzis și dezvoltarea, testarea sau desfășurarea unor sisteme ABM pe mare, în aer, la sol sau în spațiul cosmic. Scopul conceperii acestor constrângeri a fost garantarea supraviețuirii capacităților de distrugere reciprocă ale ambelor părți, în cazul unui atac-surpriză lansat de adversar. Tratatul SALT II, semnat în iunie 1979, a consolidat acest acord, identificând un set elaborat de restricții impuse dezvoltării și instalării unor lansatoare nucleare cu rază lungă de acțiune. Fiecare tabără a fost limitată la 2 250 de lansatoare până la finalul anului 1981. Acest set de lansatoare a fost din nou restricționat pentru a include

---

25. Raționamentul teoretic pentru cooperarea cu un adversar nuclear pe fundamente politice a fost expus în Brodie (1973, 1946). Un cadru pentru cooperare mult mai restrâns, bazat pe abordarea în termenii alegerii raționale, a fost dezvoltat de Thomas Schelling în câteva lucrări, inclusiv în cea scrisă împreună cu Morton Halperin : Schelling și Halperin (1958), Schelling (1960, 1966). Nu toți au fost de acord, mai ales adepții teoriei contraforței, care doreau să domine Uniunea Sovietică printr-o putere militară copleșitoare. Vezi, de exemplu, Gray (1984) și poziția lui Richard Perle, factor de decizie influent în administrațiile republicane care s-au succedat începând cu anii '80, în Fitzgerald (2000, *passim*).

nu mai mult de 1 320 de lansatoare cu focoase purtate de MIRV (Multiple Independently Targetable Re-entry Vehicle*), dintre care nu mai mult de 1 200 puteau fi rachete balistice, iar dintre acestea, maximum 820 se puteau afla pe ICBM la sol. Acest tratat nu a mai fost ratificat. Preşedintele Jimmy Carter a retras tratatul din Senat ca reacţie la invazia sovietică în Afganistan din luna decembrie 1979[26].

Chiar dacă tratatul ar fi fost ratificat, nu i-ar fi satisfăcut pe mulţi strategi ai ambelor tabere. Alegerea lui Ronald Reagan ca preşedinte în 1980 a dus cursa înarmărilor la un nou nivel al competiţiei. Uniunea Sovietică a fost acuzată de a fi încălcat promisiunea de respectare a limitărilor SALT II. Au fost exprimate temeri potrivit cărora ICBM sovietice deţineau o forţă de atac nuclear, măsurată prin numărul de focoase şi puterea lor de distrugere, capabilă de a elimina sistemele cu baza la sol ale Statelor Unite printr-un atac-surpriză. Planificarea strategică s-a deplasat spre construirea unor sisteme invulnerabile, dar cu reacţie rapidă, sigure şi de mare precizie, care să poată reduce capacităţile nucleare sovietice, în special sistemele transportate de MIRV, în cazul izbucnirii unui război. Astfel, negocierile pentru controlul armamentelor au trecut de la reducerea numărului lansatoarelor la limitarea numărului şi forţei distrugătoare ale focoaselor. Aceste preocupări au transformat tratativele SALT în tratative pentru reducerea armamentelor strategice sau START (Strategic Arms Reduction Talks). Acestea au stagnat până în ajunul colapsului Uniunii Sovietice. Între timp, în anii '80 cele două părţi şi-au sporit totalul focoaselor nucleare strategice la aproximativ 2 000. Pe măsură ce cursa înarmării nucleare ofensive strategice s-a accelerat, ea a fost impulsionată de anunţul administraţiei Reagan privind hotărârea de a dezvolta o iniţiativă de apărare strategică (Strategic Defence Initiative – SDI) sau ceea ce a fost denumit în derâdere proiectul „Războiului Stelelor". Preşedintele a prezentat planul ca pe o modalitate de transformare a armelor nucleare în ceva „învechit şi neputincios"[27]. Totuşi, criticii occidentali şi corespondenţii lor sovietici au considerat SDI drept o încercare de obţinere a supremaţiei nucleare. În loc să încetinească

---

* Vehicul care transportă mai multe focoase nucleare simultan, la reintrarea în atmosferă fiecare focos îndreptându-se către propria ţintă (n.t.).

26. Aceste negocieri complicate privind controlul armamentelor din anii '70 şi începutul anilor '80 sunt abordate în Talbott (1984, 1979).
27. Vezi Talbot (1984, 1979) pentru o expunere detaliată a controversei SDI, aşa-numitul Război al Stelelor, şi impactul asupra războiului rece şi a evoluţiei cursei înarmărilor nucleare americane şi sovietice.

această cursă a înarmărilor, SDI a generat stimulente obligatorii pentru creşterea numărului de arme nucleare ofensive, pentru a copleşi astfel un sistem ABM[28].

2. *Europenizarea dilemei securităţii*

Al doilea câmp de luptă al războiului rece a fost Europa, unde se concentrau un procent ridicat din resursele umane beneficiind de tehnologie avansată, modernizate şi cu educaţie superioară. Superputerea care dispunea de aceste resurse avea să încline decisiv balanţa puterii în favoarea sa în lupta globală. În schiţarea evoluţiei capacităţilor strategice şi militare desfăşurate de superputeri şi de aliaţii lor în această regiune, este important să subliniem faptul că această scurtă trecere în revistă sugerează o consecvenţă şi o coerenţă în luarea deciziilor de către superputeri şi aliaţi mult mai mari decât pot fi redate printr-o urmărire atentă şi minuţioasă a evoluţiei istorice reale[29]. Este bine să nu uităm că scopul acestui exerciţiu de modelare a strategiilor de securitate ale superputerilor constă în identificarea direcţiei acestui comportament în cadrul conceptual al unui model ideal sau pur; cu alte cuvinte, ca şi cum deciziile actorilor relevanţi nu ar fi constrânse sau periclitate în avansarea pe calea dictată în mod raţional, de un model pur al conflictului armat. Altor scopuri şi interese politice şi socioeconomice concurente, tratate ca limite în calea realizării unui model pur de război, deşi vor fi identificate mai jos, li se atribuie mai puţină importanţă în această explicaţie a conflictului superputerilor din Europa, pentru a articula discuţia în jurul problemei-cheie a recurgerii sau nu la forţă în scopul promovării intereselor de securitate ale unui stat. Această focalizare va fi extinsă în a doua secţiune, pentru a include politica economică şi politica identităţii naţionale, etnice şi culturale, ca factori cu efect asupra legitimării politice – preocupări centrale ale confruntării din cadrul războiului rece.

Ca fundal al descrierii acestui teatru al războiului rece, este util să ne amintim că, începând cu secolul al XV-lea, statele europene şi-au extins neîncetat graniţele imperiale în lume pentru a-şi impune dominaţia asupra altor popoare[30]. Disputele lor locale au fost globalizate *ipso facto*, după cum au

---

28. Garthoff (1995).
29. DePorte (1986).
30. McNeill (1963) şi Watson (1984, 1992).

dovedit clar două războaie mondiale şi un război rece, indiferent cât de mult ar fi putut crede liderii politici şi popoarele că luptau pentru supremaţie numai în Europa sau indiferent cât de mult ar fi încercat sau ar fi crezut că îşi limitau obiectivele la arena europeană[31]. În timp ce alianţa Uniunii Sovietice comuniste cu democraţiile occidentale a fost suficient de puternică pentru a înfrânge Germania şi Japonia, aspirante la hegemonia mondială, interesele şi valorile lor politice profund conflictuale nu s-au putut concilia după război. Coaliţia s-a dezmembrat aproape imediat după încheierea ostilităţilor. Europa a fost rapid divizată în două tabere armate. O „Cortină de Fier", după cum a afirmat prim-ministrul britanic Winston Churchill, a divizat Europa şi Germania în două segmente, sub hegemonia americană şi sub cea sovietică. Această divizare a fost ulterior militarizată şi întărită de acumularea fără precedent de armamente convenţionale şi nucleare în Europa. Teatrul european al conflictului militar a fost legat indisolubil de lupta, în evoluţie, a superputerilor nucleare. Povestea securităţii europene din timpul războiului rece este povestea eforturilor coaliţiilor de ambele părţi, mai ales cele ale superputerilor, de a-şi armoniza şi a-şi raţionaliza apărarea militară, strategiile de descurajare şi de război în Europa, ca elemente integrante ale urmăririi globale a dominaţiei.

Dezvoltarea militară a coaliţiilor superputerilor în Europa poate fi împărţită în linii mari în şapte perioade. Fiecare constituie o adaptare distinctă între presiunile de securitate concurente exercitate de cursa înarmării nucleare globale şi cea europeană. Prima perioadă se întinde de la sfârşitul celui de-al doilea război mondial până la izbucnirea războiului din Coreea în 1950. În această perioadă, controlul Uniunii Sovietice asupra Europei de Est s-a întărit. Ameninţarea la adresa Occidentului era percepută ca fiind mai curând politică decât militară. Supunerea ţărilor din Europa de Est, una după alta, faţă de conducerea comunistă şi sovietizarea segmentului german ocupat a impulsionat statele liberale occidentale să împiedice partidele comuniste să acceadă în guvernele lor, precum şi să se concentreze asupra refacerii economiilor şi societăţilor lor devastate de război, cu scopul de a neutraliza influenţa comunistă în alegeri, mai ales în Franţa şi Italia.

---

31. Taylor (1954) şi alţi istorici importanţi adoptă, de asemenea, această perspectivă asupra dimensiunilor primului război mondial, mai limitată decât discuţia noastră, care portretizează câmpul de luptă european ca fiind doar vârful aisbergului a ceea ce a fost, oricum l-am privi, un război pentru hegemonie globală, şi nu doar europeană.

Aceste eforturi au fost sprijinite de Statele Unite prin Planul Marshall şi prin semnarea Tratatului Atlanticului de Nord în aprilie 1949. Tratatul a obligat membrii la asistenţă reciprocă în abordarea ameninţărilor la adresa securităţii lor ; un atac asupra unui membru era considerat un atac la adresa tuturor. Această obligaţie a fost importantă mai ales pentru Statele Unite. Pentru prima dată de la semnarea în 1778 a tratatului de securitate franco-american, Statele Unite s-au angajat să sară în apărarea altui stat *înainte* de izbucnirea unui război. Această obligaţie a fost concepută pentru a împiedica un atac împotriva democraţiilor europene. Deşi intervenţia americană tardivă în două războaie mondiale a servit la eliberarea aliaţilor după distrugerea teritoriilor lor, garanţia americană ar fi trebuit să împiedice izbucnirea unui război. În lumina demobilizării rapide a forţelor Statelor Unite după al doilea război mondial, angajamentul americanilor se baza aproape în exclusivitate pe garanţia sa nucleară, în momentul creării Alianţei Atlantice.

Atacul Coreei de Nord asupra Coreei de Sud din iunie 1950, pus în legătură cu detonarea de către sovietici a unui dispozitiv atomic cu unsprezece luni înainte, a deschis a doua etapă a războiului rece în Europa. Aceste şocuri au militarizat Alianţa Atlantică şi au transformat pactul de garanţie în NATO, o organizaţie militară multilaterală aflată sub conducere americană. În Europa, erau staţionate permanent divizii americane ; asistenţa militară a înlocuit ajutorul economic pentru apărarea Europei ; iar la conducerea NATO a fost numit un comandant militar american. De asemenea, cele douăsprezece state fondatoare ale NATO au fost de acord să îşi mărească forţele convenţionale din Europa pentru a contracara ceea ce considerau a fi superioritatea militară sovietică în regiune. S-a căzut de acord asupra unui plan de creare şi echipare a 96 de divizii NATO şi de plasare a 9 000 de avioane în teritoriu până în 1954.

Pentru atingerea acestor scopuri ambiţioase, Statele Unite au făcut presiuni în sensul remilitarizării Germaniei de Vest şi al încorporării celor 12 divizii planificate ale acesteia sub comandă integrată NATO. Rezervele mari ale aliaţilor faţă de reînarmarea unui stat care declanşase două războaie mondiale au fost în final depăşite. Germania de Vest s-a alăturat alianţei NATO şi şi-a plasat forţele militare naţionale sub comandă multinaţională. Uniunea Sovietică a reacţionat prin organizarea în grabă a Pactului de la Varşovia, pentru a contrabalansa acţiunea occidentală. Până în 1955, Europa nu numai că era divizată politic, ci securitatea ei era încadrată de crearea a două blocuri

militare opuse şi propulsată de competiţia convenţională şi nucleară dintre aceste alianţe.

A treia etapă, din 1953 până în 1960, este marcată de nuclearizarea rapidă a teatrului european. NATO şi-a abandonat imediat obiectul creării unor forţe convenţionale masive, pe măsura celor sovietice. Principala constrângere era de natură economică[32]. Preşedintele Eisenhower şi principalii săi consilieri erau convinşi că economia Statelor Unite nu putea susţine o militarizare convenţională masivă în Europa. Statele europene întâmpinau aceeaşi problemă, de reconciliere a intereselor militare cu cele economice. Planurile NATO şi cele americane pentru Europa au trecut de la forţele convenţionale la o poziţie nucleară. În rândul forţelor NATO au fost introduse arme nucleare tactice, precum şi lansatoare de rachete şi proiectile cu focos nuclear. La un moment dat, în punctul culminant, în Europa erau desfăşurate aproximativ 7 000 de arme nucleare tactice şi sute de arme nucleare complementare. Pactul de la Varşovia a urmat exemplul dat de provocarea NATO. Administraţia Eisenhower a anunţat o doctrină nouă, de „represalii masive", pentru raţionalizarea acestei modificări. Potrivit aceste doctrine, Statele Unite şi NATO s-ar fi bazat numai pe descurajare nucleară pentru a contracara ameninţarea Pactului de la Varşovia la adresa Europei. După cum a proclamat secretarul de stat american John Foster Dulles, strategia nucleară a SUA „va depinde în primul rând de o capacitate ridicată de retaliere, instantanee, prin mijloacele şi în locurile pe care le va alege"[33].

Începând cu anii '50 şi până la sfârşitul războiului rece, strategia Statelor Unite şi a NATO s-a bazat pe forţe nucleare pentru a contracara ceea ce în cercurile oficiale se considera a fi superioritatea militară convenţională sovietică. Forţele militare ale Pactului de la Varşovia nu depindeau în mai mică măsură de puterea nucleară. Nuclearizarea Europei a avut loc în esenţă odată cu politicile nucleare strategice ale superputerilor. Credibilitatea puterii de descurajare a NATO în Europa se articula pe credibilitatea umbrelei nucleare americane. Această fuziune a constituit una dintre principalele forţe motrice ale dezvoltării arsenalului strategic american, pentru a oferi ceea ce adepţii purtării războiului insistau că erau necesităţi nucleare de „descurajare extinsă". Aspectul credibilităţii – dacă Statele Unite vor face uz de armele nucleare

---

32. Kolodziej (1966).
33. Afirmaţiile secretarului de stat al SUA, John Foster Dulles, din 1954, citate în Osgood (1962, p. 103).

pentru a-şi apăra aliaţii din NATO riscându-şi propria supravieţuire – a devenit o preocupare centrală în planificarea militară a NATO, în lumina tot mai accentuatei parităţi nucleare cu sovieticii. Acestui aspect i s-au alăturat detonarea de către Moscova a unei bombe cu hidrogen în 1953, la mai puţin de un an după Statele Unite, precum şi crearea unui arsenal de rachete şi bombardiere cu rază lungă de acţiune în anii '50[34].

Pentru a aborda problema credibilităţii, dacă Statele Unite şi NATO aveau capacitatea şi voinţa de a folosi arme nucleare pentru a apăra Europa, administraţia Kennedy a deschis calea celei de-a patra etape în planificarea NATO, din 1960 până în 1972[35]. Doctrina „reacţiei flexibile" a înlocuit „represaliile masive". Secretarul Apărării, Robert McNamara, a propus o extindere masivă a forţelor convenţionale ale NATO pentru a contracara forţele Pactului de la Varşovia la acest nivel de angajare strategică. Scopul acestei acţiuni a fost de a crea o scară de escaladare de pe care NATO să poată obţine o superioritate la fiecare treaptă : de descurajare a unui atac ; de apărare împotriva unui atac dacă izbucneau ostilităţile ; de încheiere rapidă a conflictului în termeni favorabili Occidentului. Strategia implica faptul că Statele Unite vor fi prima ţară care va folosi arme nucleare, în caz de necesitate, pentru a se apăra în faţa unui atac dacă forţele convenţionale ale NATO erau copleşite. De asemenea, „reacţia flexibilă" prevedea un schimb convenţional suficient de prelungit, mai îndelungat decât strategia *trip wire** a „represaliilor masive", pentru a împiedica escaladarea rapidă la un război nuclear între superputeri.

În acest punct este util să facem o pauză pentru a identifica diferenţele fundamentale dintre interesele statelor-naţiune aliate, în lumina provocărilor convenţionale şi nucleare întâmpinate. Pentru hegemonii nucleari, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, imperativul era ca fiecare să-i dicteze rivalului – şi aliaţilor – decizia de a escalada sau nu un conflict, astfel controlând fiecare treaptă a scării escaladării. În schimb, aliaţii lor, a căror securitate depindea de forţele nucleare ale superputerilor, depuneau eforturi pentru a-şi maximiza

---

34. Nu există o istorie cuprinzătoare a politicilor militare ale NATO. Următoarele lucrări sunt studii utile asupra diferitelor perioade, inclusiv extinderea NATO spre fostele state membre ale Pactului de la Varşovia. Vezi Kaplan (1999), Osgood (1962), Schwartz (1983), Yost (1998) şi Kolodziej (2002a).
35. Pentru o discuţie asupra originilor şi evoluţiei „reacţiei flexibile", vezi Daalder (1991), Gaddis (1982), Kaufman (1964), Kolodziej (1966) şi Stromseth (1988).

* Strategie în baza căreia o provocare, fie ea şi minoră, va conduce la o implicare militară masivă (n.t.).

influenţa asupra politicilor nucleare anunţate şi operaţionale ale aliatului lor superior. Confruntaţi cu aceleaşi imperative ale securităţii ca şi protectorii lor, aliaţii nu erau pregătiţi să încredinţeze altei puteri controlul asupra intereselor lor de securitate. Statele europene s-au împotrivit nu numai costurilor copleşitoare ale apărării convenţionale, ci şi riscului perceput mai acut de ele decât de superputerea protectoare de limitare a unui război convenţional la teritoriul Europei. Ţările lor ar fi fost devastate, în timp ce superputerile, printr-o complicitate tacită, şi-ar fi izolat teritoriile de un atac nuclear. Statele europene nu erau mai puţin preocupate decât marii protectori de condiţiile în care armele nucleare ar fi putut fi folosite în Europa sau de perspectivele unei escaladări posibile către o confruntare între superputeri în Europa, ca o consecinţă a conflictelor celor două din afara regiunii.

Tensiunile generate de armele nucleare şi de includerea lor în concepţia „reacţiei flexibile" au avut două rezultate distincte pe parcursul războiului rece. În primul rând, majoritatea aliaţilor din NATO au acceptat cu reţinere „reacţia flexibilă" ca preţ al asigurării protecţiei din partea SUA, în ciuda costurilor şi riscurilor crescute pentru protejarea intereselor lor de securitate. Ca reacţie la presiunile americane, europenii şi-au sporit forţele convenţionale, povară suportată în principal de Germania de Vest. Însă forţele NATO nu au fost niciodată aduse la nivelul necesar pentru a exclude posibilitatea ca armele nucleare să fie introduse în luptă. Credibilitatea utilizării de către Statele Unite a forţelor lor nucleare pentru a apăra Europa cu riscul expunerii teritoriului propriu a fost întărită prin desfăşurarea a peste 400 000 de trupe şi a echipamentelor aferente ; aceste angajamente erau sub garanţia nucleară a Statelor Unite. În general, Uniunea Sovietică nu a avut parte de astfel de tensiuni. În timp ce aceasta îşi putea impune doctrina strategică şi practicile asupra aliaţilor săi, precum Atena asupra Melosului, Statele Unite erau obligate să negocieze consensul în alianţa cu statele-naţiune democratice, care aveau libertatea de a nu susţine strategia alianţei.

O a doua consecinţă a dilemelor cauzate de forţele nucleare, strâns legată de stimulentele pentru abandon, a reprezentat-o dezvoltarea unor forţe nucleare independente de către alte state membre NATO şi, prin eforturile tuturor acestor ţări, obţinerea unei influenţe asupra politicilor strategice ale Statelor Unite, în jurul cărora gravitau interesele lor de securitate diferite[36]. Au fost urmate trei

---

36. Osgood (1962).

strategii. Mai întâi, Franţa a căutat o pârghie de influenţare a strategiei nucleare a Statelor Unite prin dezvoltarea propriilor forţe nucleare şi retragerea din structura NATO[37]. Rămânând în afara planificării militare şi a pregătirilor de război, Franţa a căutat nu numai să aibă un impact asupra politicilor operative ale Statelor Unite mai mare decât ar fi putut în alte condiţii, ci şi să nu susţină politicile alianţei atunci când aceasta convenea propriilor interese.

În timp ce Franţa a reacţionat prin retragerea din structura militară a NATO (dar nu şi din Alianţa Atlantică), Marea Britanie a urmat o strategie opusă. Ea şi-a legat politicile nucleare direct de Statele Unite, nu numai în efortul de a reînvia strânsa colaborare dintre cele două state din timpul războiului, ci şi, mai direct, pentru a avea un cuvânt de spus în privinţa planificării militare, a ţintelor nucleare şi a politicilor operative americane[38]. Liderii britanici şi-au convins omologii americani să trimită rachete cu lansare de pe submarine în Marea Britanie pentru consolidarea propriilor forţe nucleare submarine. Cu excepţia unor situaţii îngrozitoare şi extreme, descurajarea nucleară britanică era legată în esenţă de forţele şi planificarea Statelor Unite. În schimb, statele ce nu deţineau arme nucleare – mai ales Germania de Vest, căreia i se interzicea prin tratat să le achiziţioneze[39] – făceau presiuni pentru consultări privind planificarea nucleară în interiorul NATO pentru a ajusta politicile nucleare americane în moduri favorabile intereselor lor de securitate.

Anii '70 au adus o perioadă de relaxare, deschizând a cincea etapă a războiului rece în Europa. Pentru o scurtă perioadă, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, împreună cu aliaţii lor, au ajuns la un acord asupra câtorva aspecte-cheie. Europa a devenit o zonă de pace. În esenţă, acordurile încheiate la Helsinki din 1975 au recunoscut şi au legitimat în mod implicit, indiferent cât de temporar, sfera privilegiată de influenţă a superputerilor în jumătatea de Europă a fiecăreia. Reflectând ipoteze realiste privind posibilitatea atingerii unui asemenea compromis echilibrat, ambele tabere au căzut de acord să recunoască două state germane suverane şi să le susţină apartenenţa la Naţiunile Unite. De asemenea, a fost iniţiată Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE). Printre membrii săi se numărau state aparţinând ambelor pacte. Obiectivul său a fost promovarea circulaţiei persoanelor, bunurilor şi ideilor peste frontierele de stat.

---

37. Kohl (1971) şi Kolodziej (1974, 1987).
38. Pierre (1972).
39. Kelleher (1975).

Această relaxare temporară a fost întreruptă la sfârşitul anilor '70. În această a şasea etapă, Europa a fost treptat atrasă în conflictele dintre superputeri în zonele în curs de dezvoltare, în principal în Orientul Mijlociu, Africa de Sud şi Asia Centrală. Invazia sovietică în Afganistan din decembrie 1979 a întrerupt tratativele privind armamentele nucleare strategice şi negocierile pentru controlul armatelor dintre semnatarele celor două pacte europene. Modernizarea forţelor nucleare sovietice din Europa a determinat statele din vestul continentului să ceară garanţii suplimentare din partea Statelor Unite, în sensul modernizării propriilor forţe nucleare cu baze în Europa. Sub presiunile statelor europene, NATO a decis să instaleze 108 rachete Pershing cu rază lungă de acţiune şi lansare rapidă şi 464 de rachete de croazieră, pentru a contracara desfăşurarea sovietică de rachete SS-20 MIRV şi bombardiere Backfire în teatrul european.

Aceste acţiuni au declanşat demonstraţii de masă în Europa şi în Statele Unite împotriva instalării unor sisteme nucleare americane noi şi mai puternice în Europa. Ultimii ani ai regimului Brejnev au fost marcaţi de o diferenţă tot mai mare între Statele Unite şi Uniunea Sovietică sub acest aspect. Dar, imediat după sfârşitul crizei, Uniunea Sovietică, sub conducerea lui Mihail Gorbaciov, a lansat o reorientare radicală a politicilor sale de securitate. O serie de acorduri privind controlul armamentelor au fost încheiate cu Occidentul, pentru a se ajunge ulterior la un acord de retragere a armelor nucleare cu rază medie de acţiune din Europa. Aceste acorduri, roadele unui proces de destindere iniţiat de Gorbaciov, au constituit a şaptea etapă, cea finală, a războiului rece european. Destrămarea Uniunii Sovietice în 1991 a pus capăt luptei superputerilor pentru dominaţie europeană. Coaliţia democraţiilor liberale occidentale se află în ascensiune în ceea ce constituie în prezent o societate globală emergentă. Ca unic hegemon în interiorul acestei coaliţii rămân Statele Unite, singura superputere militară din lume.

3. *Globalizarea dilemei securităţii*

Lupta superputerilor din zonele în curs de dezvoltare a fost al treilea câmp de luptă strategic al războiului rece şi, în retrospectivă, cel decisiv. Pe acest teritoriu vast şi periculos superputerile au întâmpinat o opoziţie extraordinară şi neobosită faţă de aspiraţiile lor de hegemonie. În ciuda cheltuielilor enorme pentru resurse materiale şi umane şi cu un preţ semnificativ pentru prestigiul şi reputaţia lor de mari puteri, nici una nu a fost capabilă să îmblânzească popoarele şi

statele din zonele în curs de dezvoltare. De asemenea, fiecare a fost înfrântă în luptă de forţe cu mult mai slabe, pe acest teritoriu nefavorabil. Fiecare a fost constrânsă să caute modalităţi de a reduce poverile expansiunii imperialiste, ca reacţie la cererile economice şi politice interne privind retragerea.

Teatrele european şi nuclear se potrivesc cu ideea lui Clausewitz privind tendinţa spre un război pur, în care doi actori s-au implicat într-un duel până la moarte – Statele Unite şi aliaţii din NATO împotriva Uniunii Sovietice şi a Pactului de la Varşovia. Simplitatea aparentă a acestor lupte militare echilibrate nu semăna cu incoerenţa şi complexitatea alinierilor şi alianţelor schimbătoare dintre superputeri şi aliaţii, sateliţii, adepţii şi surogatele lor. Modurile de desfăşurare a conflictelor armate în zonele în curs de dezvoltare, cu Vietnamul şi Afganistanul ca principale exemple, se apropiau mai curând de modelul hobbesian, mai robust, al războiului tuturor împotriva tuturor, şi nu de planificarea unei lupte decisive, un Armagedon nuclear global sau o ciocnire dintre titani în Europa. Ordinea războiului rece în Europa, impusă de superputeri şi sancţionată succint prin acordurile de la Helsinki, a contrastat cu anarhia din zonele în curs de dezvoltare, ale căror popoare şi state înclinate spre conflicte şi diferende s-au împotrivit presiunilor şi persuadărilor venite din partea superputerilor.

Superputerile nu au putut niciodată să conteze pe credibilitatea partenerilor lor schimbători în eforturile sterile şi eşuate de a-şi impune supremaţia asupra acestor continente şi asupra popoarelor lor războinice[40]. Acestea din urmă îşi urmăreau propriile interese politice. Adesea, aceste interese erau diametral opuse superputerii partenere dintr-un anumit moment. Atunci când interesele se ciocneau, în general se putea aştepta ca partenerul mai slab să se opună subordonării scopurilor sale de securitate celor ale aliatului mai puternic. Realismul celor trei teoreticieni ai noştri, aplicabil într-o anumită măsură comportamentului superputerilor în teatrele strategic-nuclear şi european pe care le-am descris, trebuie să fie extins pentru a cuprinde reţelele de conflict mult mai întinse, mai dense şi mai complexe ale statelor din zonele în curs de dezvoltare. Aceste state emergente s-au opus subordonării faţă de interesele şi

---

40. Strategiile geopolitice şi militare ale statelor în curs de dezvoltare, ca obiecte de studiu amănunţit, au cunoscut tendinţa de a rămâne în urma celor ale principalelor puteri. Pentru o primă încercare de umplere a acestui gol, vezi Kolodziej şi Harkavy (1982). International Institute for Strategic Studies (Londra) este unul dintre liderii publicaţiilor din domeniu prin revista sa, *Survival*, precum şi prin seria „Adelphi".

controlul superputerilor chiar în timp ce depuneau eforturi să îşi manipuleze aliatul mai puternic în scopuri proprii.

Contextul luptei superputerilor trebuie să fie privit şi din perspectiva eroziunii treptate şi a colapsului ulterior ale imperiilor europene din secolul XX. Cele două războaie mondiale au epuizat resursele şi voinţa statelor europene de a-şi menţine dominaţia asupra populaţiilor neeuropene. Moştenirea ironică a statelor europene a fost transmiterea principiilor lor de independenţă naţională, autonomie şi suveranitate de stat supuşilor lor neeuropeni. Realizarea procesului de decolonizare a durat o mare parte din secolul XX. Capitolul final a început odată cu destrămarea Uniunii Sovietice în 1991 şi cu sfârşitul conducerii Africii de Sud de către minoritatea albilor, un an mai târziu. Până la sfârşitul secolului XX, statul-naţiune a câştigat ca principală unitate de organizare politică într-o societate mondială alcătuită din şase miliarde de oameni, fragmentată şi fracţionată. În încercările de înrolare a unor popoare străine în lupta lor, superputerile au devenit în mod inconştient moaşele unui sistem global de state-naţiune, care urma să umple, însă nu în totalitate, vidul de putere cauzat de dizolvarea sistemului eurocentric.

În general, modelul hobbesian se aplică multor segmente ale lumii în curs de dezvoltare. Dizolvarea imperiilor Europei şi competiţia superputerilor pentru patronarea statalităţii acestor popoare în curs de dezvoltare au produs numeroase centre de putere şi conflict. Superputerile s-au aruncat în aceste condiţii anarhice, căutând să le controleze evoluţia potrivit intereselor proprii. În mare parte după modelul Atenei şi Spartei, ele şi-au căutat aliaţi în zonele în curs de dezvoltare – sau au încercat să-i împiedice să se alieze cu rivala – pentru a obţine influenţă politică, angajamente militare şi asistenţă în informaţii, baze, sprijin logistic, acoperire diplomatică şi legitimare[41]. La rândul lor, statele în curs de dezvoltare au influenţat superputerile în avantajul lor. În

41. Lupta superputerilor de peste patru decenii din zonele în curs de dezvoltare este, în mod evident, prea complexă şi variată pentru a fi rezumată în câteva pagini. Aici accentul cade pe luptă în măsura în care reflectă teoria lui Clausewitz privind războiul pur. Pentru discuţii argumentate privind politicile sovietice faţă de lumea a treia, vezi, printre alţii, Dunlop (1993), Korbonski şi Fukuyama (1987), Nogee şi Donaldson (1992), Rowen şi Wolf (1987), Valkenier (1983) şi Rubenstein (1988). Vezi şi Kolodziej şi Kanet (1989), care oferă o bibliografie vastă, precum şi Kolodziej şi Kanet (1991). Nu există o abordare definitivă a strategiilor americane privind zonele în curs de dezvoltare în timpul războiului rece. Vezi Keylor (2001) pentru citări ale unor studii specifice.

timp ce Israelul şi Egiptul au acceptat imediat asistenţa economică şi militară americană şi, respectiv, sovietică, ambele s-au folosit de această asistenţă mai curând unul împotriva altuia, şi nu pentru a servi puterea binefăcătoare. În mod similar, Pakistanul şi India au folosit ajutoarele şi echipamentele militare din partea Washingtonului şi a Moscovei în scopul desfăşurării războaielor pentru Kaşmir. În Cornul Africii, Ethiopia şi Somalia treceau de o parte sau de alta a superputerilor în funcţie de interese. Între timp, Uniunea Sovietică s-a confruntat cu dilema sprijinirii unui regim marxist în Ethiopia împotriva rebelilor de inspiraţie marxistă din Eritreea, opusă conducerii etiopiene. Statele-satelit nu puteau fi creditate că vor acorda sprijin superputerii protectoare dacă poziţiile lor în regiune erau slăbite prin ipotecarea intereselor lor faţă de Washington sau Moscova.

Alianţa de suprafaţă dintre o superputere şi un client abia dacă ascundea un tipar mai general şi mai profund de abandon regional cronic din partea unui stat aliat, atunci când interesele sale se ciocneau cu cele ale superputerii – tipar perceptibil în măsuri diferite în fiecare regiune a lumii. Acesta a fost vizibil în diferendul dintre China comunistă şi Uniunea Sovietică în anii '50, precum şi în reorientarea Chinei dinspre Moscova înspre Washington, douăzeci de ani mai târziu[42]. Imperativele strategice şi exigenţele politice interne au contat mai mult decât afinităţile ideologice. Aceste dileme privind puterea şi alianţele au confruntat ambele superputeri cu opţiuni provocatoare. Ambele trebuiau să se asigure că un conflict regional nu va scăpa de sub control şi nu va escalada pentru a le ameninţa interesele strategic-nucleare şi europene. În ciuda competiţiei lor globale, cei doi giganţi nucleari au fost convinşi să coopereze pentru a-şi controla clienţii, spre a preveni rele şi mai mari[43]. Ambele au intervenit în mod repetat în conflicte din Orientul Mijlociu şi Asia de Sud pentru a-şi controla sateliţii. Uniunea Sovietică a prevalat în Cuba şi asupra regimului sandinist din Nicaragua, pentru a evita provocarea Statelor Unite în sfera lor de interes ; iar Statele Unite au descurajat Taiwanul

---

42. Hans Morgenthau s-a numărat printre primii care au prezis această ruptură încă din 1951. Politica şi intervenţia militară americane în Vietnam au împiedicat Washingtonul să exploateze această ruptură timp de o generaţie. Vezi Morgenthau (1951a) pentru o înţelegere *ante factum* a naţionalismului şi a intereselor naţionale dincolo de ideologie.
43. Kolodziej şi Kanet (1991) descriu comportamentul strategic al Statelor Unite şi al Uniunii Sovietice din timpul războiului rece, precum şi cooperarea din zonele în curs de dezvoltare, în mare parte în funcţie de delimitările regionale.

şi Coreea de Sud să-şi dezvolte capacităţi nucleare care ar fi putut tulbura balanţa puterii din Asia de Nord-Est.

Statele Unite au semnat pacte de securitate mutuală cu 43 de ţări din lume. În afară de NATO, Washingtonul a intrat într-un tratat de securitate multilateral cu principalele ţări din America Centrală şi America Latină. Acorduri bilaterale au fost semnate şi între Statele Unite şi Filipine, Republica Coreea şi Republica China (Taiwan). Două pacte de asistenţă reciprocă cu asocierea Statelor Unite – Organizaţia Tratatului Asiei de Sud-Est (SEATO) şi Pactul de la Bagdad – s-au prăbuşit sub presiunile generate de decolonizare şi de războiul rece. La fel, Uniunea Sovietică a semnat multiple tratate de apărare, ceea ce s-a dovedit a fi, pe parcursul războiului rece, mai curând o povară decât un ajutor pentru sporirea puterii sale în lume. Transferurile de armament şi asistenţa militară au fost principalele instrumente politice pe care s-au bazat ambele superputeri pentru a-şi crea o reţea de state-satelit. La sfârşitul războiului rece, Uniunea Sovietică şi Statele Unite erau responsabile de 65% din valoarea totală a transferurilor de armament, estimată la 248 de miliarde de dolari între 1984 şi 1988. Dintre acestea, Uniunea Sovietică a furnizat 101 miliarde de dolari sau 41%; Statele Unite – 60 de miliarde de dolari sau 24%[44].

Ambele puteri şi-au justificat intervenţia în zonele în curs de dezvoltare în termeni ideologici, şi nu de forţă strategică. Statele Unite au insistat că intervenţia lor în lumea a treia avea scopul de a apăra pieţele libere, democraţia liberală şi drepturile omului. În 1947, preşedintele Harry Truman a emis doctrina ce îi poartă numele pentru a justifica acordarea a 400 de milioane de dolari ca asistenţă pentru Grecia şi Turcia în sprijinul „popoarelor libere care se opun încercărilor de subjugare din partea minorităţilor armate sau a presiunilor externe”[45]. Truman a legat direct securitatea acestor naţiuni de cea a Statelor Unite şi de securitatea internaţională. El a afirmat că „regimurile totalitare impuse popoarelor libere, prin agresiune directă sau indirectă, subminează fundamentele păcii internaţionale şi, prin urmare, securitatea Statelor Unite”[46].

Realitatea însemna mai mult decât era vizibil. Aşa cum au evidenţiat criticii pe parcursul războiului rece, administraţiile americane succesive, atunci când

---

44. Vezi publicaţiile anuale ale US Arms Control Agency pentru anii importanţi, până la întreruperea publicării acestui document : US Arms Control and Disarmament Agency (1973).
45. Graebner (1964, p. 731).
46. Graebner (1964, p. 731).

erau forţate să aleagă sprijinirea unor valori ideologice şi avantajul strategic obţinut prin alianţe între state şi regimuri care le respingeau, au optat în mod repetat pentru a doua variantă – confirmând explicaţiile şi previziunile din perspective radical diferite ale teoreticienilor realişti şi marxişti[47]. În Orientul Mijlociu, interesele strategice şi cele vizând petrolul au aliniat Statele Unite cu state arabe conservatoare. În America Latină, Washingtonul a sprijinit regimuri autoritare şi junte militare în defavoarea guvernelor de stânga sau de orientare comunistă. A intervenit sub acoperire în sprijinul facţiunilor anti-democratice din Argentina, Brazilia şi Chile şi a cooperat cu complotişti care au răsturnat guvernul Guatemalei în 1954. I-a susţinut pe rebelii Contra, de dreapta, din Nicaragua împotriva regimului sandinist de stânga şi a sprijinit armata pe tot teritoriul Americii Centrale. De asemenea, a intervenit în Republica Dominicană în 1965 şi în Grenada în 1982, pentru a împiedica ajungerea la putere a unor regimuri considerate a fi de stânga sau marxiste. Nici o administraţie americană nu îşi putea permite, din punct de vedere politic, crearea altei Cube comuniste în Caraibe. Statele Unite au sprijinit în aceeaşi măsură guvernări autoritare considerate în general a fi state-prădător, precum regimul Mobutu (cunoscut şi ca Sésé Séko) din Zair şi forţele rebele antidemocrate din Africa Centrală şi de Sud, inclusiv guvernul minorităţii albe din Africa de Sud şi politicile sale de apartheid.

Justificarea ideologică a Uniunii Sovietice pentru extinderea puterii sale în zonele în curs de dezvoltare nu a fost mai convingătoare decât cea a Statelor Unite. În primul deceniu al războiului rece, până la moartea lui Iosif Visarionovici Stalin, în 1953, Uniunea Sovietică a părut că sprijină elementele comuniste de pe glob împotriva forţelor revoluţionare naţionaliste. Moartea lui Stalin a deschis calea unei reformulări fundamentale a doctrinei comuniste. Succesorul lui Stalin, Nikita Hruşciov, a proclamat că existau mai multe căi spre socialism. Prin urmare, Uniunea Sovietică avea să sprijine mişcările burgheze revoluţionare naţionale, ca piatră de temelie a victoriei comuniste finale. Această schimbare ideologică, de exploatare a noilor oportunităţi pentru avantaje strategice, a sporit, aproape peste noapte, prestigiul şi influenţa Uniunii Sovietice în rândul acestor state emergente. Ea a profitat de faptul că acestea respingeau conducerea imperialistă occidentală şi de antipatia lor faţă de foştii opresori. Moscova a tolerat reprimarea partidelor şi militanţilor comunişti pentru a-şi

47. Kolko (1988) şi Waltz (1979).

promova poziţia în rândul acestor state. Ca şi Statele Unite, Uniunea Sovietică era dispusă să sacrifice puritatea ideologică şi angajamentul faţă de mişcarea comunistă internaţională în avantajul intereselor sale de securitate naţională[48].

Frustrările şi costurile tot mai ridicate ale intervenţiei superputerilor au atins punctul maxim în anii '70 şi '80. Statele în curs de dezvoltare erau la fel de neobosite ca şi superputerile în urmărirea intereselor lor naţionale şi în afirmarea drepturilor lor suverane, a independenţei şi autodeterminării. Statele Unite, după decenii de intervenţie în Vietnam, au fost forţate să se retragă în 1973, pregătind scena pentru preluarea controlului total asupra ţării de către Nordul comunist în 1975. Privit ca un laborator, experimentul din Vietnam a dezvăluit neputinţa dominaţiei externe asupra unor popoare hotărâte să îşi creeze un stat şi un regim politic proprii, indiferent de măsura în care aceasta ar fi contravenit preferinţelor ideologice ale oricărei superputeri.

Uniunea Sovietică a primit aceeaşi lecţie dură, dar cu consecinţe şi mai devastatoare, în urma intervenţiei în Afganistan din decembrie 1979. După un deceniu de război plin de frustrări, a abandonat Afganistanul şi clienţii săi locali, care au fost învinşi în cele din urmă de opozanţi. Aparentele succese ale Uniunii Sovietice în Ethiopia, Angola, Mozambic, Vietnam, Cuba şi Nicaragua din anii '80 au fost de fapt dezastre mascate. Slăbiciunea şi sărăcia acestor aliaţi au servit doar la îngroparea Moscovei în conflicte costisitoare, pe care economia sa aflată în declin nu şi le putea permite. Numărându-se printre cele mai sărace naţiuni ale lumii, aceşti sateliţi au accelerat declinul economiei sovietice şi i-au subminat capacitatea de a ţine pasul cu Occidentul. Cu toate aceste eşecuri şi poveri, Uniunea Sovietică fusese totuşi capabilă să creeze un sistem militar teribil şi înspăimântător în timpul războiului rece. Lupta pentru dominaţie militară a contracarat puterea Statelor Unite şi a coaliţiei occidentale timp de peste patru decenii. Puterea şi influenţa Moscovei au fost fără precedent în istoria Uniunii Sovietice sau în cea a Rusiei imperiale. Totuşi, s-a prăbuşit din interior când era în culmea puterii sale materiale. A pus capăt *ipso facto* colapsul său războiului rece? De ce?

---

48. Bineînţeles că acest rezumat nu poate prezenta schimbările şi revenirile întortocheate ale politicii externe sovietice în lumea în curs de dezvoltare. Pentru un comentariu mai amplu şi mai profund, vezi Korbonski şi Fukuyama (1987), mai ales primele trei eseuri, în care sunt studiate cu măiestrie politicile sovietice din lumea a treia.

II. Explicaţia începutului şi sfârşitului războiului rece

Nu există o explicaţie simplă pentru distrugerea neaşteptată a unei superputeri şi pentru sfârşitul brusc al războiului rece[49]. Spre deosebire de rivalităţile pentru hegemonie din trecut, Uniunea Sovietică nu a cunoscut implozia ca o consecinţă a războiului. Să stabilim pe scurt câteva fapte şi evenimente larg acceptate, privind cele întâmplate, pentru a crea un teren de joc – câteva date comune, dacă doriţi – pe baza căruia teoriile şi abordările rivale să poată explica sfârşitul războiului rece, în competiţia pentru câştigarea susţinerii noastre. Toate aceste evenimente sunt cu atât mai surprinzătoare cu cât au marcat o transformare foarte importantă a politicii mondiale şi a securităţii internaţionale, ale cărei repercusiuni încă nu sunt simţite şi înţelese pe deplin. Precum un elefant în sufragerie, aceste evenimente nu pot fi prea uşor ignorate. Ele trebuie să fie explicate. Constituie un test pentru teoriile securităţii abordate în lucrarea de faţă. În capitolele următoare vom interpreta aceste rezultate în lumina teoriilor concurente despre securitate, care încearcă, fiecare, să le explice şi, în general, să ne facă să adoptăm un anumit filtru conceptual în explicarea securităţii.

Dezmembrarea Uniunii Sovietice trebuie înţeleasă mai curând ca un proces de crize care s-au acumulat sub aspectul numărului, al dimensiunilor şi al densităţii, şi nu ca un eveniment singular, după cum ar prefera să o considere unii teoreticieni de marcă[50]. În centrul acestor crize tot mai acute se situa eşecul Uniunii Sovietice de a susţine creşterea economică şi inovaţia tehnologică, premise ale competiţiei cu Occidentul şi elemente indispensabile în răspunsul la cererile propriei populaţii. Eforturile de vindecare a acestei maladii au declanşat presiuni irezistibile pentru reformă, care, pe fondul adaptării la modelul occidental de sistem politic deschis şi competiţie de piaţă globală, au distrus în cele din urmă regimurile comuniste din toată Europa de Est şi Uniunea Sovietică, precum şi statul sovietic. În loc să oprească declinul Uniunii

---

49. Până în 1992 apăruseră deja 300 de lucrări şi articole care explicau aceste evenimente. De atunci au fost publicate nenumărate studii care încearcă să explice rezultatele neprevăzute de mulţi observatori. Vezi Edelheit şi Edelheit (1992) pentru o listă a acestora. De asemenea relevante, incluzând citate bibliografice extensive, sunt Carrère d'Encausse (1993), Dallin (1992), Gaddis (1992-1993), Kaiser (1994), Mason (1992), Miller (1993), Remnick (1993) şi Valkenier (1983).
50. Citaţi în Lebow şi Risse-Kappen (1995, p. 1).

Sovietice, reformele introduse de Mihail Gorbaciov au lărgit, au adâncit şi au accelerat crizele în cascadă care asaltau experimentul sovietic. Reformele, calculate pentru a salva statul sovietic şi revoluţia comunistă din interiorul şi din afara ţării, au avut ca rezultat confirmarea ascensiunii coaliţiei occidentale de state liberale, având o economie de piaţă, ca legătura de putere dominantă în sistemul global de după războiul rece[51].

Cum şi de ce s-a prăbuşit Uniunea Sovietică atât de radical şi atât de rapid? Rădăcinile prăbuşirii pătrund adânc în istoria sa ca produs al revoluţiei ruse. Unii specialişti afirmă că a fost condamnată încă de la început[52]. Indiferent care ar fi meritele aşa-numitelor critici esenţialiste la adresa sistemului socialist, privind în retrospectivă, este clar că Uniunea Sovietică, ca stat revoluţionar, nu a fost capabilă nici să transforme relaţiile internaţionale şi politica mondială după bunul plac şi nici să se adapteze la cele mai bune practici economice şi politice occidentale – în interior şi în exterior – fără să ajungă la autodistrugere. Printre forţele sistemice puternice care lucrau la subminarea statului sovietic şi a economiei planificate se număra alternativa occidentală, a unui sistem de schimb deschis, global şi liber. Acest sistem a declanşat forţe formidabile de inovaţie tehnologică şi ingeniozitate umană, care nu numai că au oferit Occidentului o bogăţie şi o bunăstare mai mari, ci au creat şi un câmp magnetic irezistibil, ce avea să îi determine pe reformatorii sovietici să emuleze instituţiile occidentale cu preţul neconştientizat al autorităţii şi puterii proprii.

Modul cum a apărut acest impas este o poveste lungă, acoperind cea mai mare parte a secolului XX. În lucrarea de faţă putem menţiona doar câteva momente esenţiale. În principiu, Uniunea Sovietică a respins sistemele imperiale ale marilor puteri şi instituţiile de piaţă pe care se bazau economiile acestora. Ideologia marxistă considera capitalismul drept o etapă necesară în evoluţia istorică a economiei mondiale, care în final urma să fie înlocuit de un socialism mondial. Misiunea istorică a capitalismului era de a elimina sistemul feudal. Drepturile de proprietate moştenite în familie şi potrivit relaţiilor de rudenie erau înlocuite în capitalism prin proprietatea privată şi forţele de piaţă, pentru a stabili modul de organizare a economiei mondiale, precum şi

---

51. Până de curând, factorii interni care presau în direcţia reformei au fost în mare parte subestimaţi de analişti. În mod similar, impactul acestor factori asupra politicilor externe şi de securitate ale superputerilor necesită o reevaluare. Vezi pentru început Morgan (2000).
52. Hayek (1944, 1988).

interesele ce urmau a fi privilegiate. În capitalism, priorităţile economice erau stabilite, într-un mod ideal, prin jocul liber al cererii şi ofertei. Ceea ce s-ar oferi la vânzare ar fi probabil determinat de ceea ce cumpărătorii – indivizi, corporaţii şi guverne – ar dori să achiziţioneze, la preţuri pe care furnizorii vor fi dispuşi să le ofere. Pe scurt, costul relativ al inputurilor pentru furnizarea unor bunuri şi servicii şi preţul de output al acestora pe pieţele libere determinau alocarea resurselor sărace de care dispunea o societate. Jocul liber al cererii şi ofertei ar fi determinat echilibrul dintre consum şi investiţii într-o economie naţională şi, în general, în economia mondială ca întreg.

Ideologia marxistă a prezis autodistrugerea sistemului capitalist în cele din urmă. A fost anticipată expansiunea inevitabilă a pieţelor capitaliste în întreaga lume. Potrivit doctrinei comuniste, această expansiune urma să împartă în final popoarele lumii în două clase aflate în război : clasa muncitoare sau proletariatul, la care vor fi reduse masele lumii, şi o clasă tot mai restrânsă de capitalişti sau burghezia. Aflaţi în posesia celei mai mari părţi din bogăţia lumii şi controlând principalele instituţii comerciale, industriale şi financiare, capitaliştii ar fi fost cu necesitate constrânşi să exploateze o clasă muncitoare tot mai numeroasă şi sărăcită, pentru a-şi spori profiturile şi puterea faţă de ceilalţi. Competiţia pentru profituri şi putere între capitalişti i-ar fi obligat să caute pieţe dincolo de graniţele naţionale.

Potrivit lui Lenin, care a dezvoltat dogma marxistă, competiţia globală i-ar determina pe capitalişti să caute imperii în străinătate pentru a se elibera de capitalul în exces. Expansiunea capitalistă, conducând la dominaţie imperială şi la război global, avea să distrugă în final sistemul capitalist, deschizând calea unei lumi socialiste. Pentru Lenin, competiţia capitalistă explica primul război mondial ca fiind o luptă între capitaliştii care controlau state-naţiune, pentru dominarea pieţelor lumii[53]. Revoluţia rusă a fost apoi justificată ca fiind respingerea de către nefericiţii şi defavorizaţii lumii a sistemului capitalist şi a exploatării exercitate de capitalism. Uniunea Sovietică şi-a legitimat rolul revoluţionar în politica mondială proclamându-se avangarda unui sistem socialist global şi susţinătoarea celor descrişi prin doctrina marxist-leninistă ca fiind masele oprimate de exploatarea capitalistă.

---

53. Lenin (1977). Pentru o critică valabilă şi astăzi, vezi Schumpeter (1955).

Aşa cum a fost pus în practică de Uniunea Sovietică, sistemul economic socialist poseda câteva caracteristici-cheie care se împotriveau funcţionării pieţelor capitaliste[54]. Statul – şi nu indivizii sau corporaţiile – deţinea mijloacele de producţie. Acest fapt era justificat prin împiedicarea monopoliştilor capitalişti, care acţionau prin intermediul corporaţiilor multinaţionale, de a se folosi de controlul lor asupra economiei unei naţiuni pentru a scădea nivelul salariilor şi, prin extinderea competiţiei capitaliste asupra economiei mondiale, de a reduce cea mai mare parte a omenirii la niveluri de subzistenţă. Se presupunea că statul, sub dominaţia partidului comunist, va acţiona întotdeauna în interesul claselor muncitoare din lume. Se afirma că acest rol istoric putea fi jucat numai dacă statul controlat de partid deţinea puterea şi autoritatea de a aloca terenuri, capital şi focuri de muncă, precum şi de a controla preţurile impunându-le de la centru. Pentru a se asigura că economia răspundea intereselor muncitorilor, statul a fost însărcinat cu planificarea şi dirijarea tuturor etapelor economiei cu ajutorul unor planuri cincinale. Resursele puţine urmau să fie alocate în scopul atingerii ţintelor economice stabilite de partidul comunist şi executate de stat, prin sectoarele sale industriale, agricole şi specializate. Ceea ce se producea pentru populaţie avea să fie determinat de directivele birocratice, ministeriale, de stat şi de partid. Înlocuirea pieţelor capitaliste cu un sistem socialist elimina *ipso facto* exploatarea maselor lumii de către acestea. Statutul moral superior şi echitatea unei economii socialiste aveau să triumfe în cele din urmă asupra capitalismului şi imperialismului.

Acesta era „idealul", însă ceea ce a fost „real" s-a dovedit fatal pentru statul sovietic. Timp de câteva decenii după Revoluţia rusă, experimentul sovietic şi-a putut revendica progrese economice solide. O societate agricolă, semifeudală a fost transformată într-un gigant industrial. Urbanizarea s-a extins cu rapiditate, a fost instituită educaţia universală şi s-a deschis calea egalităţii de gen la locul de muncă. Uniunea Sovietică a reuşit să se dezvolte susţinut, în ciuda opoziţiei hotărâte a statelor capitaliste occidentale[55]. De asemenea, a depăşit pierderile masive de vieţi şi proprietăţi cauzate de al doilea război mondial. Conflictul a făcut peste douăzeci de milioane de victime. Toate statisticile arată că realizările Uniunii Sovietice au fost impresionante în primele

54. Aceste idei sunt dezvoltate detaliat în Ericson (1987), Hewett (1988), Kornai (1992) şi Lockwood (2000).
55. Kennan (1961, 1984b).

decenii de existenţă: ratele creşterii economice erau ridicate; cetăţenilor sovietici li se garanta un nivel de securitate materială considerabil şi, după cum considerau mulţi alţii din lume, mai mare decât cel oferit de statele occidentale; iar diferenţa de venituri dintre muncitori şi şefi era mai mică şi mai egalitară decât în modelele occidentale predominante[56]. Experţii estimează o creştere a produsului naţional brut (PNB) sovietic de 4,4-6,3% pe an între 1928 şi 1955. Creşterea a continuat între anii '50 şi începutul anilor '80, dar rata de creştere s-a diminuat constant. The Central Intelligence Agency (CIA) a Statelor Unite a afirmat că PNB sovietic a crescut de aproximativ 4,5 ori în acest interval de treizeci de ani, deşi creşterea cantitativă a fost mai redusă decât cea a Statelor Unite şi a majorităţii ţărilor occidentale. De asemenea, se afla sub realizările reformelor economice ale Chinei comuniste şi ale aşa-numiţilor Tigri Asiatici[57].

Aceste rate de creştere nu au putut fi menţinute în ultimul deceniu de existenţă a Uniunii Sovietice. Direcţiile de evoluţie ale tuturor indicatorilor economici semnificativi erau descendente. Printre aceştia se numărau creşterea PNB, veniturile personale, producţia agricolă şi industrială, precum şi productivitatea muncii şi a capitalului[58]. Aceste statistici sumbre erau valabile pentru întregul bloc comunist. În 1960, Pactul de la Varşovia deţinea aproximativ 14% din produsul intern brut mondial, în timp ce statele occidentale deţineau 61%. Treizeci de ani mai târziu, partea occidentală s-a ridicat la aproape 75%, în timp ce Pactul de la Varşovia se afla la jumătate din nivelul anului 1960, cu statele în curs de dezvoltare deţinând un procent tot mai mare din restul procentelor.

Numeroşi factori, prea mulţi pentru a fi citaţi, ajută la explicarea acestui declin şi a relaţiei cu slăbiciunile structurale ale economiei sovietice şi cu stagnarea dezvoltării sale tehnologice[59]. La mijlocul anilor '70, câştigurile

---

56. Hewett (1988, pp. 37-93).
57. China comunistă şi-a anunţat intenţia de a adopta reforme capitaliste de piaţă în 1978; printre Tigrii Asiatici se numără Taiwanul, Singapore, Coreea de Sud şi Malaysia.
58. Ericson (1987) şi Lockwood (2000) prezintă date privind aceste declinuri. Complexitatea implicată de o estimare a datelor economice sovietice este explorată în Hewett (1988) şi Kornai (1992). Problemele speciale asociate cu cheltuielile pentru apărare sunt abordate în Firth şi Noreen (1998). Sursele occidentale estimează în general că aceşti indicatori au valenţe pozitive, deşi este posibil să fi fost supraestimaţi, în lumina datelor nedemne de încredere disponibile pentru măsurători.
59. Vezi şi Aslund (1991, 1995), Berliner (1988) şi Goldman (1983, 1991).

rezultate din transformarea unei economii agricole într-o bază industrială fuseseră în mare parte epuizate. Stocul de capital se învechea. Izolarea economiei sovietice faţă de disciplina competitivă a pieţelor mondiale şi dimensiunea sa relativ redusă în comparaţie cu produsul global împiedicau acumularea sau achiziţionarea de capital pentru investiţii, precum şi crearea şi integrarea unor progrese din ştiinţa şi tehnologia occidentale. Prăpastia dintre pieţele dirijate şi cele libere s-a lărgit – în loc să se îngusteze – în anii războiului rece. Tehnologia occidentală care putea fi importată era deja depăşită. Dată fiind rigiditatea industriilor sovietice – legate de obiective de producţie dictate, planificate –, nici măcar tehnologia depăşită nu putea fi încorporată eficient în economie. Structura ierarhică de luare a deciziilor într-o economie rigid controlată de stat a deschis calea practicilor ineficiente şi risipei în atingerea obiectivelor de producţie. Acestea nu erau legate de preferinţele reale ale consumatorilor, care nu dispuneau de mecanisme eficiente, cum ar fi preţurile de piaţă, pentru a-şi transmite priorităţile către planificatori.

Existau puţine stimulente pentru ca directorii de întreprinderi din sistemul sovietic să îşi asume riscul inovaţiei. Veniturile şi statutul lor personal se măsurau în funcţie de capacitatea lor de a atinge obiectivele planificate, şi nu prin câştigurile calitative ale dezvoltării unor noi produse şi tehnologii. Întrucât costurile inputurilor nu puteau fi evaluate cu certitudine prin simplul mijloc de comparare a preţurilor relative pentru resursele sărace – ceea ce pieţele fac în mod automat la scară globală –, directorii fabricilor aveau, fiecare, motive să ceară resurse nelimitate pentru îndeplinirea planurilor de producţie. Cu excepţia câtorva sectoare, în special cele asociate cu tehnologia militară, producţia sovietică pentru export se situa aproape invariabil sub standardele globale de calitate. Cheltuielile anuale enorme pentru apărare s-au adăugat la aceste slăbiciuni fundamentale ale economiei sovietice. Cheltuielile de apărare se ridicau la aproximativ 17% din PNB, faţă de 6-7% pentru Statele Unite, care aveau o economie de cel puţin două ori mai mare decât Uniunea Sovietică. Distorsiunea produsă în dezvoltarea economică echilibrată a asigurat perpetuarea risipei şi a ineficienţei, precum şi involuţia continuă a economiei sovietice în absenţa unei reforme profunde.

Când a preluat funcţia de lider al partidului comunist, în 1984, Mihail Gorbaciov a căutat să reformeze economia şi statul sovietic. El a identificat trei scopuri ale creşterii economice intensificate şi susţinute : o reacţie mai eficientă faţă de cererile consumatorilor sovietici şi faţă de aşteptările lor de

a concura cu dezvoltarea occidentală ; o economie consolidată care să stea la baza legitimităţii partidului comunist ; o performanţă economică îmbunătăţită pentru a face faţă provocării occidentale şi menţinerea statului Uniunii Sovietice de avangardă a revoluţiei socialiste.

Pe perioada deţinerii funcţiei, Gorbaciov a iniţiat şi a aplicat patru reforme interdependente. Cea mai importantă a fost restructurarea economică sau *perestroika*. Acest termen acoperă un număr mare, uimitor şi deseori contradictoriu de iniţiative introduse între 1985 şi 1991, cu scopul restructurării economiei pentru a egala ratele de creştere occidentale. Reformele nu au cunoscut un mod de aplicare coerent şi nici nu au fost rezultatul unui plan concludent – simptome ale crizei tot mai acute şi ale încercării disperate a conducerii comuniste de a-şi dinamiza economia. Disciplina muncitorilor a fost abordată printr-o campanie naţională împotriva alcoolismului şi absenteismului ; directorilor li s-a ordonat să dezvolte strategii care să conducă la autosusţinerea sectoarelor lor, fără asistenţă materială din partea planificatorilor de la centru ; au fost introduse salarizările diferenţiate, cu scopul de a oferi stimulente pentru creşterea productivităţii şi a inovaţiei ; priorităţile de cheltuieli au fost redefinite în sprijinul acestor scopuri. Şi cheltuielile pentru apărare au fost reduse treptat, iar industriile de apărare, extrema tehnologică de frunte a sistemului, au fost convinse să îşi redistribuie o parte din resursele pentru armament către bunuri de consum. Planurile cincinale se autodistrugeau, invocându-se simultan creşteri ale producţiei de bunuri de consum şi, în mod nerealist, investiţii mai mari pentru declanşarea acumulării de capital şi a inovaţiei tehnologice. Puţinele rezerve de valute, care ar fi putut fi folosite pentru creşterea investiţiilor şi pentru iniţierea inovaţiilor, au fost exploatate pentru importul unei varietăţi mai mari de bunuri de consum spre a satisface cererile până atunci reprimate, venite mai ales din partea elitei conducătoare. Au fost mărite salariile, dar cu rezultatul pervers al depăşirii ritmului stagnant al productivităţii, al alimentării inflaţiei şi al adâncirii crizei economice.

Pentru a mobiliza sprijinul forţei de muncă faţă de *perestroika* şi pentru a înfrânge rezistenţa directorilor şi a miniştrilor împotriva reformei, regimul Gorbaciov a instituit un program de *glasnost* sau deschidere. Cetăţenii au fost încurajaţi să critice eşecurile şi neajunsurile birocraţilor şi funcţionarilor statului. A existat aşteptarea ca ei să demaşte funcţionari corupţi şi ineficienţi şi să pună în mişcare eforturile de a-i înlocui. Foşti disidenţi, precum laureatul

Premiului Nobel Andrei Saharov, au fost eliberaţi din închisoare sau li s-a anulat domiciliul obligatoriu. Presei i s-a permis să raporteze disfuncţiile în oferirea serviciilor de stat, lipsa bunurilor adecvate sau calitatea proastă şi lipsa lor de trăinicie. Informaţiile despre progresele creşterii economice occidentale, despre practicile politice deschise din alte zone ale lumii şi despre dezvoltarea tehnologică au fost făcute publice şi puse la dispoziţia specialiştilor dornici să le folosească în munca lor. *Glasnost* a fost concepută pentru a consolida sistemul, nu pentru a discredita experimentul sovietic şi cu siguranţă nu pentru a submina puterea şi legitimitatea regimului comunist sau a liderilor de la vârf – exact ceea ce s-a întâmplat pe fondul unei mai mari deschideri.

În mod paradoxal, deschiderea a fost strâns legată de o încercare minuţios gândită şi autodistructivă de a democratiza sistemul şi în acelaşi timp de a consolida conducerea autoritară a partidului comunist şi a statului sovietic. Pentru a întări poziţia lui şi pe cea a echipei sale de reformatori în lupta împotriva elementelor conservatoare rigide din interiorul partidului, al ministerelor şi din rândurile directorilor de unităţi industriale, Gorbaciov a propus o reformă majoră a instituţiilor de stat sovietice. Ca şi în cazul *glasnost*, reforma instituţională a fost calculată pentru a le oferi un impuls partidului comunist şi sistemului sovietic, şi nu pentru a le submina capacitatea de a conduce în teritoriu sau de a concura cu Occidentul în exterior. În iunie 1988, în cadrul celei de-a XIX-a Conferinţe a Partidului s-a votat abolirea Sovietului Suprem, vechiul parlament sovietic de faţadă, şi înlocuirea sa cu un Congres al Deputaţilor Poporului, alcătuit din 2 250 de membri. La rândul lor, deputaţii aveau să aleagă un corp mai restrâns, care să fie responsabil de conducerea curentă a afacerilor guvernamentale. De asemenea, acest corp urma să aleagă preşedintele Uniunii Sovietice. În alegerile din primăvara anului 1989, spre marea surpriză a reformatorilor, 20% dintre membrii noului Congres nu erau membri de partid. Partidul comunist conducea în continuare Congresul, întrucât majoritatea locurilor le erau rezervate membrilor de partid. Slaba calitate a candidaţilor comunişti, odată supuşi unui test electoral, a semnalat începutul sfârşitului dominaţiei partidului comunist şi al Uniunii Sovietice.

La aceste reforme interne, Gorbaciov a mai adăugat o a patra, dimensiunea externă – „noua gândire" privind securitatea. Cu o generaţie mai înainte, liderul sovietic Nikita Hruşciov respinsese teza leninistă privind ciocnirea armată inevitabilă dintre capitalism şi socialism. Lupta dintre capitalism şi

comunism trebuia să continue prin alte mijloace, ca o competiţie între două modele de creare a ordinii şi bunăstării mondiale. Gorbaciov a abandonat ambele poziţii în favoarea cooperării cu Occidentul şi a adaptării la cele mai bune practici occidentale. Se urmărea o politică activă de destindere şi de angajament paşnic. În cazul luptei pentru Europa, liderul sovietic a promovat ideea de „suficienţă rezonabilă" ca fundament al securităţii europene. A prevestit crearea unei case europene comune pentru surmontarea războiului rece şi a divizării continentului în două tabere opuse.

O explicaţie-cheie a acestor schimbări radicale în politicile de securitate sovietice constă în preţul politic plătit Occidentului pentru a obţine acces la tehnologia şi investiţiile occidentale, ca impuls pentru economia sovietică. Prin izolarea lor în raport cu urmărirea neobosită a cunoaşterii ştiinţifice şi a know-how-ului care alimentau expansiunea economică occidentală, Uniunea Sovietică şi statele-satelit au optat implicit pentru controlul politic intern al acestor procese, şi nu pentru dezvoltarea tehnologică şi creşterea economică susţinută. Descentralizarea luării deciziilor şi a puterii, precum şi accelerarea schimburilor ştiinţifico-tehnologice şi economice transnaţionale voluntare între popoarele şi societăţile occidentale nu au putut fi tolerate de instituţiile sovietice centralizate. Ca model alternativ de organizare economică, sistemul sovietic s-a împotrivit, în mod inevitabil, adaptării la aceste instituţii occidentale. Sistemul sovietic a stagnat, iar prăpastia dintre dezvoltarea economică şi tehnologică a Estului şi cea a Occidentului s-a lărgit. După cum a explicat Joseph Berliner, „din cauza caracterului internaţional al progreselor tehnologice, orice ţară care nu participă deplin la schimburile internaţionale cunoaşte un dezavantaj în promovarea progresului tehnologic"[60]. Ştiinţa, tehnologia şi pieţele fuseseră globalizate până la sfârşitul secolului XX. Traiectoria ascendentă a acestor surse de putere se baza pe o diviziune globală a muncii. Uniunea Sovietică şi statele dependente de ea se excluseseră timp de şaptezeci de ani din aceste procese dinamice, cu preţul propriei dezvoltări tehnologice şi economice. După cum se sugerează în capitolul 5, Adam Smith, arhitectul intelectual al pieţelor globale, a fost un profet mai inspirat decât Karl Marx în definirea forţelor care urmau să producă „avuţia naţiunilor"[61].

60. Berliner (1988, pp. 212-213).
61. Smith (1937).

Pentru a relaxa tensiunile dintre Est şi Vest şi a stabili un nou fundament al relaţiilor de securitate dintre superputeri, regimul Gorbaciov a anunţat interzicerea unilaterală a testelor nucleare, în august 1985. Şase luni mai târziu, Uniunea Sovietică a acceptat o cerere americană de a purta negocieri separate privind armele nucleare cu rază medie de acţiune şi cele strategice. Discuţiile diplomatice din 1986 şi 1987 au condus în decembrie 1987 la un acord pentru eliminarea rachetelor nucleare terestre cu rază medie de acţiune din Europa. Aceste progrese ale tratativelor privind armele nucleare s-au finalizat în iulie 1991 printr-un acord între Statele Unite şi Uniunea Sovietică stipulând reducerea arsenalului forţelor nucleare strategice cu 30%. Între timp, încă din 1987 s-au anunţat reduceri ale cheltuielilor pentru apărare. Aceste mişcări au fost urmate de anunţul dramatic făcut de Gorbaciov în februarie 1988, în faţa Naţiunilor Unite, că Uniunea Sovietică va retrage unilateral 500 000 de trupe, 10% din totalul forţelor din Europa de Est, precum şi 10 000 de tancuri din regiune. Aceste iniţiative au deschis calea unei soluţionări a negocierilor desfăşurate timp de decenii, privind reducerea armelor convenţionale, dintre NATO şi Pactul de la Varşovia. În noiembrie 1990, membrii celor două pacte militare au acceptat Carta de la Paris, prin care se declara, în esenţă, sfârşitul războiului rece. În paralel cu aceste acorduri, în februarie 1989 Uniunea Sovietică şi-a retras ultimele trupe din Afganistan.

Cu efecte şi mai importante decât aceste concesii faţă de Occident, Moscova a pus în mişcare dizolvarea completă a Pactului de la Varşovia şi a imperiului său est-european. Pentru a-şi încuraja sateliţii est-europeni să-i urmeze exemplul reformator şi pentru a înlătura suspiciunile scepticilor occidentali, Gorbaciov a renunţat la doctrina Brejnev. Concepută în 1968, în ajunul intervenţiei armate sovietice pentru a elimina o ameninţare la adresa conducerii comuniste din Cehoslovacia, aceasta justifica dreptul Moscovei de a interveni pentru a împiedica o schimbare politică în rândul statelor membre ale Pactului de la Varşovia. Doctrina a fost respinsă în mod explicit printr-un comunicat al Pactului de la Varşovia emis la 27 octombrie 1989[62].

A existat aşteptarea ca partidele comuniste din Europa de Est să urmeze calea reformatoare a Moscovei. Pentru a deschide calea acestor eforturi ale

62. Pentru o perspectivă asupra procesului de dizolvare a Pactului de la Varşovia, vezi Chafetz (1993).

statelor-satelit şi pentru a asigura Occidentul de credibilitatea politicilor de destindere ale Moscovei, Gorbaciov a aprobat intrarea mişcării poloneze „Solidaritatea" într-un guvern de coaliţie la Varşovia, cu toate că aceasta se opunea în mod radical monopolului de putere al partidului comunist. Principalele realizări ale acestor iniţiative a fost căderea Zidului Berlinului la 9 noiembrie 1989 şi integrarea ulterioară a celor două Germanii în NATO, cu victoria creştin-democraţilor germani în alegerile pangermane din 1990. Celelalte state comuniste din Pactul de la Varşovia, cu grade diferite de rezistenţă din partea partidului comunist, s-au desprins de sub autoritatea acestuia. În primăvara anului 1990, Moscova a acceptat să îşi retragă trupele din Cehoslovacia şi Ungaria. Din blocul comunist nu mai rămăsese aproape nimic. În 1991, Pactul de la Varşovia, garantul militar al conducerii partidelor comuniste în regiune, a fost dizolvat în mod oficial.

Reformele lui Gorbaciov au fost fatale pentru monopolul conducerii comuniste în Europa de Est. Prin recul, dezmembrarea imperiului sovietic din Europa de Est a contribuit la încetarea dominaţiei conducerii partidului comunist şi dizolvarea statului sovietic. În loc să impulsioneze reforma şi dezvoltarea economiei sovietice, *perestroika* a aruncat-o într-o criză şi mai profundă. Incapabili să adopte în totalitate reformele de piaţă ale liberului schimb, cei care planificau economia sovietică nu au putut reacţiona la direcţiile opuse ale economiei planificate şi economiei deschise. Involuţia economiei sovietice a erodat şi mai mult legitimitatea conducerii partidului comunist[63]. Acestea au alimentat efectele de autodistrugere ale *glasnost* şi ale democratizării. Aceste reforme au contribuit decisiv la dezmembrarea statului sovietic. La începutul anului 1990, Congresul Deputaţilor Poporului a anulat monopolul partidului comunist. De asemenea, Congresul l-a ales pe Gorbaciov preşedinte al Uniunii Sovietice. În contrapartidă, marele rival al lui Gorbaciov, Boris Elţin, a fost ales preşedinte al Republicii Ruse, în defavoarea candidatului selectat de Gorbaciov. Un an mai târziu, Elţin a fost ales în mod direct preşedinte, prima astfel de alegere a unui şef de stat rus în decurs de o mie de ani. În punctul maxim al puterii sale formale ca lider de partid şi de stat, puterea reală a lui Gorbaciov se afla de fapt la nivelul cel mai scăzut.

Exemplul est-european de autoafirmare naţională a impulsionat republicile sovietice să îşi proclame autoritatea şi independenţa faţă de statul sovietic şi

63. Kuran (1991).

partidul comunist conducător. În frunte cu Lituania, Letonia şi Estonia, care nu se împăcaseră niciodată cu cucerirea sovietică în urma celui de-al doilea război mondial, şi celelalte republici ale Uniunii Sovietice au făcut presiuni pentru o mai mare autonomie faţă de controlul Moscovei. În martie 1991, regimul Gorbaciov aflat sub asediu a organizat un referendum cu întrebarea dacă „Uniunea Sovietică să continue să existe ca o ţară unită". În timp ce 75% dintre cei intervievaţi au răspuns afirmativ, şase republici au boicotat referendumul. Conservatorii din interiorul partidului şi birocraţiei de stat au declanşat o lovitură de stat în august 1991, acţiune eşuată în urma refuzului lui Boris Elţin, preşedintele Republicii Ruse, de a li se supune complotiştilor. O lună mai târziu, independenţa celor trei state baltice a fost recunoscută de ceea ce mai rămăsese din statul sovietic. La 1 decembrie, Ucraina a votat pentru independenţă. Republica Rusă, Ucraina şi Belarus au anunţat formarea Comunităţii Statelor Independente, alcătuită din fostele republici ale Uniunii Sovietice.

De la începuturile sale, Uniunea Sovietică a fost subminată din interior de conflictele implicate de structura sa naţională, etnică şi comunitară diversă. Mâna de fier a poliţiei secrete şi armatei sovietice strunise aceste elemente centrifuge prin forţă brută. Odată cu introducerea *glasnost*, *perestroika*, democratizării şi noii gândiri strategice, controlul coercitiv al statului asupra populaţiei s-a diminuat suficient încât aceste diviziuni tribale să îl coplesească[64]. La 25 decembrie 1991, Mihail Gorbaciov a demisionat din funcţia de preşedinte al unei Uniuni Sovietice acum inexistente, deja dizolvată efectiv în republici constituente. Odată cu implozia Uniunii Sovietice, colapsul anterior al Pactului de la Varşovia şi dezintegrarea subsecventă a armatei sovietice, războiul rece a luat sfârşit brusc. Ca urmare, au apărut o coaliţie occidentală de state democratice liberale cu economie de piaţă, drept centre de putere dominante în relaţiile internaţionale, şi o societate de şase miliarde de oameni diferiţi şi divizaţi.

---

64. Kaiser (1994) explică excelent forţa de fisiune a politicii identitare în Uniunea Sovietică. Pentru o abordare anterioară a problemei naţionalităţii în Uniunea Sovietică, care, ca şi alte studii, nu a prevăzut colapsul său şi dezmembrarea în republici naţionale, vezi Conquest (1986).

Cum se explică implozia Uniunii Sovietice, sfârşitul războiului rece şi ascensiunea coaliţiei occidentale?

În mod clar, nu este posibil un răspuns simplu la asemenea evenimente seismice. Să stabilim de la început că durata şi complexitatea războiului rece, declanşat după două războaie mondiale pentru a se decide care state şi popoare vor domina relaţiile internaţionale şi societatea mondială, presupun abţinerea de la generalizări grăbite şi de suprafaţă privind sfârşitul Uniunii Sovietice şi al războiului rece. Reamintindu-ne pe scurt un conflict global de jumătate de secol şi transformarea sa în ceea ce numim în prezent era de după războiul rece, am construit un „laborator" pentru a identifica şi a evalua actorii care par să fi fost jucători-cheie, precum şi factorii şi evenimentele esenţiale care par să fi fost decisive pentru producerea acestor rezultate revoluţionare. Liderii sovietici nu au intenţionat să dispară nici ei, nici monopolul conducerii comuniste şi nici statul sovietic. Reformele lor ar fi trebuit să le consolideze puterea şi influenţa şi să le asigure continuitatea autorităţii asupra instituţiilor militare, economice şi politice pe care le-au creat şi le-au condus. Cum de nu şi-au putut prevedea suicidul politic prin expunerea la forţele globale, în adaptarea Uniunii Sovietice la instituţiile economice şi politice occidentale, cărora experimentul sovietic li s-a opus încă de la începuturile sale? Au fost prea puţini cei care şi-au dat seama – cu siguranţă nu Gorbaciov şi adepţii lui reformatori, precum şi majoritatea observatorilor din Occident – că reformele sovietice deschideau calea unei deplasări tectonice a puterii în politica globală, cu probleme de securitate complet noi şi descurajante pentru statele cu populaţii divizate din punct de vedere social, precum cele din Balcani, Orientul Mijlociu şi Africa, şi pentru statele sistemului internaţional din epoca de după războiul rece.

În următoarele patru capitole vom încerca să evaluăm şapte teorii sau abordări ale relaţiilor internaţionale, precum şi capacitatea lor de a explica securitatea internaţională. Nici un test singular aplicat acestor teorii sau abordări nu este suficient pentru respingerea unei anumite şcoli de gândire. Totuşi, dimensiunile globale ale războiului rece şi schimbările fundamentale în securitatea internaţională introduse de implozia bruscă şi neaşteptată a Uniunii Sovietice oferă un test important, dacă nu chiar comprehensiv, pentru a afla cât de credibile pot fi aceste şcoli de gândire în a ne ajuta să înţelegem şi să rezolvăm

probleme de securitate extraordinare cu care se confruntă populaţiile şi statele lumii în prezent. Pentru a pregăti terenul acestei evaluări, este important să delimităm clar criteriile aplicate. Secţiunea următoare evidenţiază câteva recomandări pentru testarea teoriilor şi abordărilor securităţii.

Recomandări pentru testarea teoriilor şi abordărilor securităţii

Care este rostul testării unei teorii sau abordări? Scopul nostru nu este de a confirma sau de a respinge definitiv o teorie sau abordare în defavoarea alteia. Acest lucru depăşeşte limitele discuţiei noastre şi, la drept vorbind, ale oricărei discuţii ce ar putea fi concepută în lumina stării de dezordine a relaţiilor internaţionale şi a teoriei securităţii, precum şi a curentelor opuse, turbulente, privind comportamentul multiplilor actori care au un impact asupra securităţii internaţionale. Scopul nostru este mai modest, însă mai practic. Dorim să facem alegeri raţionale şi credibile privind setul de lentile conceptuale prin care să privim realitatea uimitoare a relaţiilor internaţionale şi a securităţii. Alegerea setului de lentile depinde de modul de evaluare a condiţiilor şi contextului politic cu care ne confruntăm – alegeri care nu se autodezvăluie şi care sunt problematice în sine. Dorim să avem o bază rezonabilă în virtutea căreia să contăm pe una sau mai multe dintre teoriile pe care le vom evalua, pentru a explica evenimente importante precum sfârşitul războiului rece, izbucnirea celor două războaie mondiale, sfârşitul imperiilor europene, conflictele regionale actuale, atacurile sinucigaşe asupra turnurilor World Trade Center sau contraofensiva americană, care are a avut ca rezultat răsturnarea regimurilor politice din Afganistan şi Irak.

Urmând direcţia lui Hobbes, Clausewitz şi Tucidide, dorim să spunem câte ceva nu numai despre modul cum au apărut şi au evoluat astfel de probleme de securitate, ci şi despre comportamentul uman în general. Studiile de securitate, subdomeniu al relaţiilor internaţionale, au dimensiuni aproape la fel de vaste şi profunde precum setul mai mare, de relaţii între actori, al acestui domeniu al gândirii, deciziei şi iniţiativei actorilor. Acestea se referă la relaţiile de la om la om şi la tranzacţiile dintre actorii social construiţi. Tranzacţiile au loc între diverse societăţi, state, organizaţii internaţionale, corporaţii multinaţionale şi asociaţii nonguvernamentale – de exemplu, Biserica Catolică sau Crucea Roşie – cu acoperire globală. În cadrul acestui set generos de măsuri de securitate reale sau posibile ale actorilor, ne interesează mai ales să

explicăm tendinţa oamenilor de a recurge la forţă sau de a ameninţa cu forţa – ori de a se împotrivi sau a respinge această opţiune – pentru a obţine ceea ce doresc în schimburile interdependente, reciproc contingente cu alţii. Această cunoaştere teoretică este o premisă a politicilor şi strategiilor personale şi publice pentru a face faţă forţei şi a redirecţiona recurgerea la coerciţie în schimburile interumane spre scopuri mai productive şi mai puţin distrugătoare.

Testarea teoriilor relaţiilor internaţionale şi securităţii este un proces fără sfârşit. Pe măsură ce observăm lumea şi comportamentul diferiţilor actori, inclusiv statele, suntem obligaţi să evaluăm dacă observaţiile noastre privind comportamentul lor, precum şi mediul social şi fizic, care îi condiţionează şi le modelează gândirea, deciziile şi acţiunile, sunt conforme cu aşteptările noastre. Dacă aceştia nu se comportă în moduri previzibile, apare o disonanţă inevitabilă între aşteptările noastre şi ceea ce fac ei. Putem ignora deosebirea; putem nega că teoria noastră ar avea neajunsuri; sau putem încerca să reconciliem ceea ce observăm că se opune teoriei sau aşteptărilor noastre. Acest lucru poate avea loc fie prin reevaluarea faptelor, pentru a stabili dacă se potrivesc, fie prin revizuirea teoriilor noastre, pentru a explica observaţiile discordante. În absenţa acestor acţiuni, putem fie să căutăm alte teorii care explică mai coerent şi mai comprehensiv ceea ce observăm, fie să continuăm să ne bazăm pe hărţi conceptuale familiare, dar înşelătoare ale lumii reale – probabil o strategie liniştitoare sub aspect psihologic, dar inconsistentă sub aspect intelectual, capabilă să dăuneze şi să se autodesfiinţeze când este adoptată.

În testarea unei teorii trebuie să ţinem cont de trei consideraţii. Mai întâi, o gândire ştiinţifică, disciplinată, după cum se afirmă în capitolul 1, nu este niciodată satisfăcută, ci depune eforturi neobosite pentru a *respinge* teoria pe care se bazează[65]. Există o mai mare probabilitate ca teoria utilizată pentru descrierea comportamentului actorilor să fie validă şi credibilă dacă o supunem în mod insistent unor dovezi şi evenimente de necontestat şi opuse teoriei. De asemenea, dorim să fim atenţi la incongruenţele logice în aşteptările privind comportamentul, avansate de teorie. Dacă adepţii unei şcoli de gândire afirmă, de pildă, că balanţa de putere dintre state încurajează pacea *şi* războiul, putem observa imediat că avem de rezolvat o problemă. Este greu de acceptat explicaţia că aceeaşi cauză (balanţa de putere) poate avea două efecte diametral opuse (războiul şi pacea). Falsificarea teoriilor noastre este un test mai dur decât cel

65. Popper (1963).

al adunării selective a unor dovezi în sprijinul teoriei, concomitent cu ignorarea datelor care ne pun cunoaşterea într-o lumină neclară şi îndoielnică.

În al doilea rând, pentru a avea o atitudine corectă faţă de fiecare teorie pe care o evaluăm în lumina experienţei războiului rece, este important să stabilim dacă disonanţa descoperită între fapte şi teorie constituie pur şi simplu un eşec de a le conecta din perspectiva teoriei analizate. În mod specific, trebuie să ne asigurăm că teoria *exclude* dezvoltarea şi reinterpretarea pentru a explica faptele noi pe care le descoperim. Ideile convenţionale despre teorie ar putea să nu fie potrivite pentru a determina limitele reale ale puterii explicative a teoriei. După cum vom vedea în curând cu referire la teoria realistă, de exemplu, specialiştii în ştiinţe sociale au reformulat într-un mod ingenios această paradigmă, pentru a o adapta la fapte şi evenimente noi, cu preţul realismului însuşi ca teorie progresivă, după cum afirmă unii critici.

Teoriile pe care le vom evalua nu constituie un set static de explicaţii ale anumitor forme de comportament al actorilor, pe timp de război sau de pace, de pildă. Ele sunt proiecte de cercetare cu o viaţă proprie. De asemenea, reflectă angajamentele profunde ale cercetătorilor, analiştilor şi factorilor de decizie, care îşi pun în joc carierele profesionale susţinând aceste teorii şi credibilitatea lor în practică. Pentru ei, nu este suficient ca, sub aspect pragmatic, o teorie să funcţioneze în practică. Trebuie să funcţioneze bine şi în teorie! Aceste teorii se modifică şi evoluează pe măsură ce apar noi probleme de securitate, precum terorismul global, sau pe măsură ce alte observaţii şi propuneri noi sunt formulate pentru a testa şi a valida comportamentul actorilor. Teoriile nu pot fi confirmate ori respinse pentru că reuşesc sau nu să explice un anumit set de fapte sau evenimente. Dacă îşi menţin valabilitatea, ele trebuie înţelese ca reacţii la creativitatea şi capacitatea aparent nelimitată ale oamenilor – obiectul de studiu al relaţiilor internaţionale şi securităţii – de a-şi modifica felul de a fi sau de a se adapta la condiţii noi în mediile lor sociale şi fizice. În prezent, încercarea de a ţine pasul cu obiectul de studiu este mai dificilă decât în trecut, întrucât schimbarea este prezentă constant în societatea mondială creată de oameni – pe care ei continuă să o reformeze şi să o reformuleze – pentru a-şi satisface nevoile şi dorinţele conflictuale.

În cele din urmă, în căutarea unei teorii credibile a securităţii, ar trebui să încercăm să ne dezvoltăm propriile teorii pentru a se potrivi scopurilor şi nevoilor noastre. Nu putem avea o teorie pentru orice. Trebuie să ştim clar ce anume dorim să aflăm. Trebuie stabilite nişte delimitări care să justifice

restrângerea cercetării noastre pentru înţelegerea şi explicarea unui fenomen – comportamentul de securitate în cazul nostru – dacă vrem să dobândim o cunoaştere generală, dar pe care să ne putem baza. Ne interesează să ştim de ce statele şi alţi actori, în general, recurg sau nu la forţă şi ameninţări. Această întrebare este încadrată într-o preocupare mai vastă privind dimensiunile adecvate ale relaţiilor internaţionale ca disciplină de studiu şi identificarea actorilor şi factorilor-cheie, care funcţionează în domeniul mai larg al comportamentului uman. În evaluarea puterii explicative relative a teoriilor concurente privind securitatea, aceste întrebări şi criteriile implicate nu trebuie să fie uitate. Explică teoria pe care o propunem ce anume sunt în stare să facă alte teorii? Explică ea şi fapte şi evenimente pe care acestea nu le abordează sau pe care chiar le resping ca neputând fi supuse explicaţiei? Şi, în final, teoria noastră explică şi chiar prezice fapte şi evenimente noi care se încadrează în enunţurile sale?[66]

Astfel, cum să comparăm punctele tari şi cele slabe ale celor şapte şcoli de gândire ale teoriei relaţiilor internaţionale: realismul, neorealismul, instituţionalismul liberal, liberalismul clasic, marxismul şi neomarxismul, behaviorismul şi constructivismul? Fiecare susţine că este mai mult decât o simplă imagine a modului de funcţionare a lumii. Fiecare încearcă să identifice actori-cheie care populează relaţiile internaţionale şi politica mondială, factorii principali ce le animă comportamentul, precum şi proeminenţa şi semnificaţia lor relativă. Fiecare extrage din confuzia zgomotoasă a lumii acei actori şi factori despre care consideră că deţin un rol central într-o teorie a relaţiilor internaţionale şi securităţii. Cele mai importante aspecte referitoare la alegerea dintre aceşti şapte competitori sunt: 1) ipotezele fiecărei şcoli de gândire cu referire la alcătuirea şi motivaţiile actorilor-cheie – indivizi, grupuri, state etc.; 2) raţiunile avansate de fiecare pentru opţiunile cheie ale actorilor, ca reacţie la factorii care le determină comportamentul; 3) nivelul (nivelurile) de analiză la care este observat comportamentul actorilor.

Aceste teorii nu au pretenţia că explică toate faptele şi evenimentele încadrate în setul de aspecte relevante pentru relaţiile internaţionale, politica globală şi securitate. Ele se concentrează asupra celor considerate de teoreticieni a fi cele mai importante şi necesare pentru înţelegerea noastră. Adepţii

---

66. Aceste întrebări sunt, după cum se menţionează în capitolul 1, o reformulare a celor propuse de Imre Lakatos (1970) ca pertinente pentru testarea teoriilor.

unei anumite teorii sau abordări afirmă că, dacă observatorul nu percepe actorii şi factorii despre care teoreticienii afirmă că determină comportamentul actorilor, atunci pur şi simplu pierd din vedere ceea ce se întâmplă. Simplificând realitatea, aceasta devine mai accesibilă. În mod paradoxal, mai puţin înseamnă mai multă putere explicativă. Detaliile şi nuanţele se pierd sau sunt tulburi. Iese în evidenţă ceea ce pare că rezistă ca fiind adevărat în spaţiu şi timp. Parcimonia simplifică explicaţiile extinse şi încărcate ale anumitor evenimente, pentru a produce cunoaştere privind forţele fundamentale care modelează relaţiile internaţionale în timp, spaţiu şi împrejurări sociale. Potrivit teoreticienilor, aceste elemente cauzale ar juca un rol esenţial în oricare teorie a securităţii. Ceea ce vom încerca să desluşim este validitatea revendicărilor rivale ale acestor poziţii conflictuale, prin evaluarea explicaţiei aduse imploziei Uniunii Sovietice şi sfârşitului războiului rece.

Am discutat despre relaţii internaţionale şi securitate ca şi cum ar fi noţiuni interşanjabile. Nu sunt[67]. În mod tipic, relaţiile internaţionale se referă, după cum sugerează şi sintagma, la relaţiile dintre state[68]. Această imagine este surprinsă de unul dintre părinţii fondatori ai realismului de după al doilea război mondial, Hans Morgenthau, în titlul volumului său de largă circulaţie *Politics among Nations*. Morgenthau face distincţie între scopurile şi interesele speciale ale statelor şi varietatea largă de mijloace şi resurse disponibile pentru influenţarea reciprocă a comportamentului în modalităţi favorabile faţă de alte forme de politică. Exemplele abundă – politica internă americană sau franceză, cea privind familia şi genul sau politica birocratică şi guvernamentală, pentru a numi doar câteva la întâmplare. Preocupările lui Morgenthau se limitează la scopurile particulare ale statelor, aşa cum le defineşte el. Această afirmaţie conduce la un interes faţă de mijloacele şi resursele pe care se bazează statele pentru a-şi influenţa reciproc comportamentul şi mediul, în scopul de a obţine rezultate favorabile. Alţi teoreticieni, deşi admit importanţa de suprafaţă a statelor, consideră că modul în care se comportă acestea nu poate fi explicat prin referire numai la state sau la condiţia anarhică aflată la baza relaţiilor dintre ele. Unii, precum teoreticienii liberalismului economic, citează constrângerile exercitate de pieţele globale. Alţii, precum constructiviştii, afirmă

67. Baldwin (1995) şi Kolodziej (2000b).
68. Morgenthau (1985).

că există mai multe idei şi valori culturale esenţiale şi larg împărtăşite, care modelează comportamentul statului. Acestea ar fi forţele primare din politica internaţională[69]. Alţi actori, cu propriile agende şi capabilităţi de putere, ar putea influenţa acţiunile statelor. Pentru aceşti teoreticieni, actorii, precum corporaţiile internaţionale, sunt portretizaţi ca fiind mai importanţi decât statele în explicarea deciziilor şi acţiunilor acestora.

Fiecare dintre cele şapte poziţii evaluate în capitole succesive pretinde a fi o teorie sau abordare a relaţiilor internaţionale. Securitatea este un subset de preocupări, în cadrul unui set mai mare de obiective şi acţiuni pe care le-ar putea realiza actorii pentru a-i determina pe alţii să facă tot ceea ce îşi doresc ei. Pentru volumul de faţă, testul cu turnesol al securităţii este decizia actorului de a recurge *sau* de a nu recurge la forţă pentru a obţine ce doreşte. Am stabilit această distincţie între tot ceea ce ar putea face un actor – de pildă, să fie un protector al artelor sau să construiască o autostradă – şi deciziile, care au ridicat în mod specific problema recurgerii *sau* nu la forţă, pentru asigurarea rezultatului dorit în schimburile cu alţi actori. Triumviratul nostru clasic este deosebit de util în încercarea de teoretizare a acestei dimensiuni a comportamentului actorilor. În continuare, dorim să realizăm o comparaţie între modul în care fiecare dintre cei şapte concurenţi la hegemonie în studiile de securitate îşi conturează viziunea asupra relaţiilor internaţionale, precum şi explicaţiile particulare privind tendinţa actorilor de a face sau nu uz de forţă. Aceste răspunsuri ne sunt de folos, încercând să propulseze gândirea într-o direcţie, inspirată de triumvirat, care să ne permită să facem generalizări privind securitatea în timp şi spaţiu.

După cum se rezumă în tabelul 3.2, putem compara cele şapte şcoli de gândire în funcţie de şase dimensiuni. Acestea includ perspectiva lor particulară în legătură cu: 1) actorul/actorii-cheie în relaţiile internaţionale; 2) factorul/factorii-cheie care determină comportamentul actorilor în schimburile cu alţi actori; 3) comportamentul aşteptat al actorilor, de cooperare

69. În mod destul de interesant, textul lui Hans Morgenthau ce explică relaţiile dintre state dintr-o perspectivă realistă clasică poartă titlul de *Politics among Nations*, indicând o sensibilitate faţă de naţionalism ca forţă care impulsionează comportamentul statului şi care îi modelează sistemul de valori şi interesele, o idee nesesizată de mulţi teoreticieni, cum ar fi Kenneth Waltz (1979), care transformă în mod implicit statele-naţiune preraţionale, prenaţionale şi impulsionate de sentimente din viziunea lui Morgenthau în entităţi raţionale, cu sânge rece, imune la impulsurile sau constrângerile populare.

Tabelul 3.2

Compararea paradigmelor securității

Școală de gândire	Actor(i)-cheie	Variabile-cheie	Comportament așteptat al actorului (actorilor)	Nivel principal de analiză	Metodă preferată (metode preferate)	Implicații normative
I. Teorii esențiale						
Realistă	Stat	Violență/Forță militară	Conflict/Cooperare posibil(ă) cu rivalul (rivalii)	De la stat la stat	Istorică/Analitică	Coflict armat endemic, dar administrat prin balanțe de putere și limitări reciproce ale forței
Neorealistă	Sistem de state	Violență/Forță militară	Conflict/Cooperare posibil(ă), dar improbabil(ă)	Sistem	Istorică/Analitică	Coflict armat endemic, dar administrat prin balanțe de putere
Instituționalist-liberală	Stat limitat de alți actori	Violență/Forță militară și idei/Valori economice marginalizate	Cooperare	De la stat la stat/Intern transnațional	Istorică/Științifică/Analitică/Comportamentală	Cooperarea este probabilă, dar conflictul armat e posibil
Liberală clasică	Individual (personal/corporatist)	Tehnologică/Economică	Cooperare	Individual	Individualism metodologic/Științifică	Conflictul armat poate fi rezolvat
Neomarxistă	Corporații	Tehnologică/Economică	Conflict	Sistem/Piețe	Istorică/Analitică	Conflictul armat eliminat odată cu sfârșitul capitalismului
II. Critici metodologice și sociale ale teoriilor securității						
Constructivistă	Actorul ca un construct social	Idei/Valori	Cooperare/(Conflict?)	Schimburi construite social	Socială și sociopsihologică	Conflictul armat poate fi eliminat prin voința care conduce rațiunea
Behavioristă	În funcție de cercetare	În funcție de cercetare	Conflict/Cooperare	Toate nivelurile/În funcție de cercetare	Predispoziții științifice pentru modelare și măsurare	Presupusă a nu implica valori

sau de intrare în conflict cu alţii, în contextul tranzacţiilor, şi tendinţele lor de a recurge la forţă sau ameninţări pentru a obţine ceea ce doresc ; 4) nivelul de analiză la care au loc aceste schimburi sau tranzacţii – interstatal, sistemic, transnaţional sau intern –, precum şi impactul reciproc al acestor niveluri ; 5) metoda folosită (metodele folosite) de teoretician pentru a face observaţii cu scopul de a testa teoriile în raport cu faptele sau realitatea ; 6) implicaţiile de politici publice sau cele normative ale teoriei pentru actori, în principal pentru state, în abordarea problemelor lor de securitate. Diferenţele surprinse în tabelul 3.2 vor deveni mai clare pe măsură ce discuţia va include detalii mai concrete.

Ar putea fi sugerate şi alte dimensiuni. Printre acestea s-ar putea număra ceea ce fiecare teoretician consideră a fi „real" în privinţa actorilor – ceea ce filosofii ar denumi alcătuirea lor ontologică. Hobbes, de exemplu, sugerează că statele şi indivizii sunt egoişti şi predispuşi la violenţă. Alţii, precum Jean-Jacques Rousseau, pun la îndoială această afirmaţie. În starea naturală imaginată de Rousseau, oamenii nu sunt nici buni, nici răi, nici egoişti şi nici altruişti. Rousseau a afirmat că ideile de virtute şi viciu au fost create ca atribute umane atunci când oamenii liberi şi egali au intrat într-o societate – adică schimburi sociale susţinute, repetate, care puteau fi reproduse – pentru a-şi garanta securitatea şi proprietatea. După socializare, libertatea şi egalitatea naturale au fost uitate şi ulterior subminate de regimurile politice impuse oamenilor, fără consimţământul lor şi contrar voinţei şi preferinţelor lor sau fără a ţine cont de ele. După cum afirmă Rousseau, „omul se naşte liber, dar peste tot el se află în lanţuri"[70]. Numai prin afirmarea voinţei lor de a conduce – o Voinţă Generală ce cuprinde voinţa fiecărui cetăţean – pot oamenii, acum în calitate de cetăţeni ai societăţilor pe care le-au ales, să rupă aceste lanţuri sociale, să se autoguverneze şi să se apropie de starea „ideală" a autodeterminării de care se bucuraseră anterior (se presupune) în natură.

După cum ar trebui să fie deja clar, nu a existat niciodată o asemenea stare pură a unor indivizi izolaţi, liberi şi egali, ca fapt empiric observabil. Ceea ce susţine Rousseau este un standard normativ ca răspuns la întrebarea clasică privind care ar fi cea mai bună societate pentru oameni. În această societate, principiile libertăţii şi egalităţii sunt privilegiate, respectate şi urmărite. Voinţa Generală a lui Rousseau sau conducerea populară într-o democraţie include

70. Rousseau (1950, p. 3).

libertatea şi egalitatea de care indivizii, acum transformaţi în cetăţeni, se bucură ca de nişte drepturi naturale pe care continuă să le deţină şi să le exercite în societate prin participarea lor la crearea Voinţei Generale.

Indiferent cât de importante ar fi aceste consideraţii morale şi filosofice pentru înţelegerea comportamentului de securitate – mai pot fi identificate multe altele, după cum se sugerează în capitolele următoare –, ele depăşesc delimitările discuţiei noastre. Aceste alte idei care pot fi supuse comparaţiei sunt notate pentru a sublinia faptul că există încă multe de făcut pentru elaborarea unor teorii ale securităţii credibile, mai multe decât poate acoperi perspectiva de faţă. Constructiviştii abordaţi în capitolul 7 sunt preocupaţi mai ales de ceea ce, în viziunea lor, constituie limitele studiilor de securitate definite de majoritatea observatorilor, inclusiv delimitările adoptate în lucarea de faţă, după cum a dorit să îmi precizeze un critic atent al manuscrisului volumului. Din nou, aceste rezerve sunt menţionate în scopul transparenţei, pentru a nu pretinde că discuţia de faţă ar epuiza subiectul sau modurile sale de abordare. Cu toate acestea, ea constituie un început – o mişcare ce ar putea duce spre un oarecare progres în evaluarea teoriilor securităţii pe coordonatele examinate de acest studiu.

Teme pentru discuții

1. De ce este nevoie de teste pentru validarea teoriilor concurente privind securitatea? Se califică războiul rece – începutul, evoluția şi sfârşitul său – ca un test potrivit pentru puterea explicativă a unei teorii a securității?
2. Descrieți globalizarea pe trei dimensiuni a luptei dintre cele două superputeri, Statele Unite şi Uniunea Sovietică, sub aspect nuclear, european şi al lumii în curs de dezvoltare. Evaluați afirmația potrivit căreia conflictul superputerilor a amenințat nu numai securitatea populațiilor acestor state, ci şi pe cea a sutelor de milioane de oameni din întreaga lume.
3. La ce se referă observația lui Herman Kahn potrivit căreia cele două superputeri au construit două „maşinării ale sfârşitului lumii"? Considerați că acest rezultat al competiției nucleare dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică are legătură cu ideea de „război pur" a lui Clausewitz?
4. Care au fost factorii ce au determinat conducerea sovietică să recurgă la un program ambițios de reformă internă? Explicați *glasnost*, *perestroika* şi democratizarea ca dimensiuni-cheie ale acestui program de reformă.

5. Sub care aspecte s-a deosebit politica sovietică de destindere față de Occident de perioadele anterioare de relaxare a tensiunilor dintre Est şi Vest? În mod specific, ce impact a avut această modificare a politicilor militară-strategică şi externă sovietice asupra propriei capacități de a controla membrii est-europeni ai Pactului de la Varşovia?
6. Care dintre principalele patru schimbări în politica internă şi cea externă sovietice pare a fi cea mai importantă pentru explicarea dezmembrării Uniunii Sovietice? Argumentați răspunsul.
7. Identificați criteriile relevante pentru compararea şi evaluarea teoriilor şi abordărilor privind teoria relațiilor internaționale şi explicați de ce sunt importante pentru a stabili care trebuie adoptată în scopul explicării comportamentului de securitate al actorilor.

Sugestii de lectură

Hélène Carrère d'Encausse (1993), *The End of the Soviet Empire : Triumph of the Nations*, Basic Books, New York [ed. rom. : *Triumful naţiunilor sau sfârşitul imperiului sovietic*, traducere de Sofia L. Oprescu, Editura Remember, Bucureşti, 1993]. Această specialistă din Franţa are o reputaţie internaţională ca fiind unul dintre cei mai subtili interpreţi ai politicii ruse şi sovietice, în special în privinţa divizărilor naţionale, etnice şi religioase. Această lucrare încununează decenii de eforturi academice care au semnalat declinul Uniunii Sovietice ca o consecinţă a acestor divizări interne.

Lawrence Freedman (1989), *The Evolution of Nuclear Strategy*, Macmillan, Londra. Acest volum oferă o perspectivă comprehensivă asupra evoluţiei doctrinelor nucleare ale superputerilor şi a evoluţiei cursei înarmărilor nucleare.

John Lewis Gaddis (1992-1993), „International Relations Theory and the End of the Cold War", *International Security*, nr. 17, pp. 5-58. Este o critică tranşantă la adresa neputinţei teoriei relaţiilor internaţionale de a anticipa sfârşitul războiului rece, scrisă de un istoric eminent al războiului rece.

Marshall I. Goldman (1991), *What Went Wrong with Perestroika*, W.W. Norton, New York. Este un diagnostic accesibil al motivelor pentru care reformele economice sovietice au eşuat, realizat de un observator redutabil al politicilor economice ruse şi sovietice. Este şi o completare utilă a analizei academice realizate de János Kornai citate mai jos.

Robert J. Kaiser (1994), *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*, Princeton University Press, Princeton. Acest volum detaliază eşecul Uniunii Sovietice de a depăşi divizările naţionale, etnice şi religioase din interiorul statului

sovietic şi descrie cum şi de ce aceste conflicte interne s-au dovedit a fi decisive pentru dezmembrarea statului şi sistemului sovietic.

William R. Keylor (2003), *A World of Nations : The International Order Since 1945*, Oxford University Press, New York. Această lucrare constituie un bun punct de plecare pentru dobândirea unei cunoaşteri introductive sigure privind evoluţia războiului rece şi a perioadei ulterioare acestuia. Completează volumul lui Keylor citat în capitolul 1. Vezi referinţele bibliografice generoase din fiecare volum.

János Kornai (1992), *The Socialist System : The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton. Este una dintre cele mai ample critici la adresa eşecului sistemului sovietic în privinţa dezvoltării economice.

Richard Ned Lebow şi Thomas Risse-Kappen (ed.) (1995), *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York. Această colecţie de eseuri oferă un set încă relevant de explicaţii pentru implozia Uniunii Sovietice şi a imperiului său, în principal din perspectivă politică şi morală.

Partea a II-a

TEORII CONCURENTE ALE SECURITĂŢII

Capitolul 4

Realismul, neorealismul şi instituţionalismul liberal

Multiplele feţe ale realismului: puncte de vedere pesimiste şi optimiste

Realismul pesimist

Triumviratul prezentat în capitolul 2 cuprinde şcoala clasică a realismului. Pe măsură ce teoria realistă a progresat în timp, mai ales din timpul celui de-al doilea război mondial, cu publicarea în 1948 a lucrării esenţiale a lui Hans Morgenthau, *Politics among Nations*, ipotezele teoriei tradiţionale au suferit reformulări majore. Aceste revizuiri au fost induse de schimbările masive din politica mondială din timpul războiului rece, dar mai din perioada care i-a urmat. Aceste modificări fundamentale privind puterea şi afirmarea unor actori noi şi influenţi pe scena mondială sunt rezultatele dezintegrării imperiilor europene, ale adoptării statului-naţiune ca formă de organizare a tuturor populaţiilor care alcătuiesc acum o societate globală de popoare diverse şi divizate, ale dezvoltării şi extinderii neobosite ale pieţelor capitaliste, ale răspândirii rapide a tehnologiei, ale comunicaţiilor mondiale în timp real, al progresului democratizării, precum şi ale cererilor tot mai mari ale oamenilor de pretutindeni de a avea un cuvânt de spus în guvernarea lor, protejarea libertăţilor civile şi drepturilor fundamentale ale omului[1].

Pe măsură ce apăreau schimbări în relaţiile internaţionale, şi realiştii au încercat să ţină pasul cu aceste „realităţi", afirmând în acelaşi timp relevanţa conceptelor lor fundamentale ca atemporale şi adevărate. Această şcoală de gândire cuprinde o mare varietate de specialişti între ale căror opinii

1. Vezi Huntington (1991), Kolodziej (2003) şi Ignatieff (2001).

există deseori diferenţe acute şi serioase. Îi unesc, într-o măsură redusă, şi îi disting de alte şcoli de gândire câteva ipoteze-cheie comune privind relaţiile internaţionale şi securitatea. Acest capitol va încerca să rezume modul convergent în care înţeleg şi abordează ei teoria, notând în acelaşi timp diferenţele-cheie dintre ei pentru a prezenta un spectru cât mai larg de perspective comune grupate sub eticheta de realism. Realiştii declaraţi au demonstrat o adaptabilitate remarcabilă la aspectele de securitate schimbătoare. Indiferent cât de mult sunt asaltaţi de criticii din celelalte şcoli de gândire pe care le vom aborda şi cât de mult se atacă între ei, este corect să afirmăm că ei formează un grup foarte numeros de specialişti, cu publicaţii în toată lumea – realismul continuând să fie şcoala de gândire dominantă în prezent în relaţiile internaţionale[2].

Înainte ca discuţia să se concentreze asupra diferenţelor dintre realişti, să identificăm mai întâi ceea ce îi uneşte, bazându-ne iniţial pe triumviratul nostru pentru a ne deschide calea. În forma cea mai pură, realiştii de diferite orientări identifică statul ca fiind actorul-cheie în relaţiile internaţionale, fie ca soluţie la anarhia stării naturale (Hobbes), fie ca forţa dominantă în relaţiile dintre oameni şi naţiuni (Clausewitz şi Tucidide). Există câteva motive pentru care statului trebuie să i se acorde o poziţie privilegiată.

Mai întâi, după cum am notat anterior, statul a evoluat timp de câteva secole până să devină unitatea principală de organizare politică a populaţiilor lumii. A triumfat asupra tuturor celorlalte forme de organizare politică – oraşe-stat, principate feudale şi imperii, inclusiv Uniunea Sovietică.

În al doilea rând, în strânsă legătură cu gândirea hobbesiană, statul se bucură de un monopol al violenţei legitime. Popoarele lumii, indiferent cât de divizate ar putea fi, pe criterii de naţionalitate, origine etnică, limbă, religie şi cultură, au ales statul – sau acesta le-a fost impus – pentru a-şi rezolva diferendele. De asemenea, ele se bazează pe stat pentru a le apăra interesele de atacurile altor state şi actori internaţionali.

În al treilea rând, în decurs de câteva secole şi-a făcut apariţia un corpus de drept internaţional ce recunoaşte autoritatea morală şi legală a statului de a-şi îndeplini funcţiile de garantare a securităţii interne şi externe. Statele, ca actori, se recunosc reciproc, în mod tipic, ca egale din punct de vedere moral şi juridic, în ciuda marilor diferenţe sub aspectul puterii materiale, al alcătuirii comunitare

2. Vezi Jervis (1998) pentru o privire de ansamblu şi forumul despre realism din *American Political Science Review*, Forum (1997).

sau al tipului de regim. Recunoaşterea reciprocă a deţinerii autorităţii suverane sau ultime asupra teritoriului şi populaţiilor pe care le controlează stabileşte poziţia centrală a acestor actori în relaţiile internaţionale. Grupări precum palestinienii sau kurzii din Orientul Mijlociu ori Tigrii Tamili din Sri Lanka, ce doresc o putere politică mai mare şi independenţă, caută statalitatea pentru împlinirea scopurilor lor naţionale. Pentru realişti, o teorie a comportamentului statelor în interrelaţiile lor *constituie* teoria relaţiilor internaţionale.

Bineînţeles că nu toate statele deţin puterea materială sau autoritatea necesară îndeplinirii funcţiilor de garantare a securităţii interne şi externe care le-au fost atribuite în mod formal. Din multe motive, cei care controlează guvernul, forţele militare şi birocraţiile civile pot fi incapabili să dirijeze resursele materiale şi umane pentru a-şi impune voinţa asupra populaţiilor potrivnice sau a elementelor extremiste care le contestă puterea şi autoritatea. Statul se poate confrunta cu un conflict intern cronic şi un război civil real sau incipient. Alcătuirea socială, etnică şi lingvistică defectuoasă a unei naţiuni poate slăbi statul, după cum s-a întâmplat în Afganistan, Liban, Sudan sau Somalia. Aşa-numitele state „eşuate" sunt incapabile să garanteze ordinea şi securitatea de bază, atributele primare ale unui stat suveran. Sau statul poate cădea pradă statelor-prădătoare învecinate. Securitatea şi existenţa lor s-ar putea afla în pericol. Un exemplu îl constituie încercarea de absorbţie a Kuweitului de către Irak în 1990 sau divizarea Poloniei între Prusia, Austria şi Rusia la sfârşitul secolului al XVIII-lea.

Pentru realiştii clasici, aceste slăbiciuni şi eşecuri ale unor state de a se încadra în definiţia juridică şi morală a statului sau de a dovedi capacitatea aşteptată de a garanta securitatea pentru sine şi pentru cetăţenii săi nu elimină opţiunea de focalizare asupra statului ca actor principal în relaţiile internaţionale. Din contră – o întăresc. Nici o altă unitate de organizare socială nu a fost capabilă să îi conteste cu succes monopolul asupra violenţei legitime. Supravieţuirea unui stat depinde de capacitatea sa de îndeplinire a rolurilor pe care doar el singur le poate realiza. Eşecul de a se adapta la imperativele externe de putere şi de mediu, impuse de un sistem de state-naţiune – adică un sistem de state independente şi puternice care interacţionează –, constituie, pentru realişti, prime dovezi ale centralităţii lor în relaţiile internaţionale şi securitatea globală. Realiştii prevăd că unităţile care nu reuşesc să se adapteze la aceste imperative ale puterii vor fi eliminate din procesul de evoluţie. În lipsa unui înlocuitor care să îşi asume în prezent rolurile politice şi de securitate ale

statului, acesta din urmă devine în mod automat actorul principal în relaţiile internaţionale din perspectivă realistă, precum şi fundamentul, oricât de nesigur, al securităţii internaţionale[3].

Pentru realişti, variabila sau factorul-cheie care alimentează comportamentul statului este puterea. Principala formă de putere este cea militară. Se presupune că această afirmaţie este adevărată din două motive. Mai întâi, între toate statele există o distribuţie de ansamblu a capabilităţilor de folosire a violenţei. Această distribuţie schimbătoare, dar inerent inegală a puterii militare este identificată de realişti drept structura esenţială a ordinii globale. Este afirmată o relaţie directă, dar încă în mare parte neclară şi disputată între distribuţia mereu în schimbare a puterii materiale, mai ales a capacităţilor militare ale statului, şi rezultatele cererilor conflictuale avansate de state unul altuia[4].

În al doilea rând, capacitatea materială a unui stat constituie puterea de a influenţa în mod decisiv nu numai comportamentul altor state, ci şi sistemul sau balanţa de putere existentă între state. Alte forme de putere sau influenţă, inclusiv puterea ştiinţifică, tehnologică şi economică, sunt considerate ca fiind subordonate şi aflate în serviciul utilizării sau ameninţării cu forţa[5]. Se consideră că aşa-numita putere *soft*, cum ar fi idealurile de guvernare democratică, libertăţile civile şi drepturile omului, este copleşită în cele din urmă de puterea materială a statelor şi de capacitatea lor de a face uz de violenţă pentru a-şi impune rezultatele preferate în faţa altor actori. Realiştii nu neagă existenţa sau impactul acestor alte forme de putere. Ei admit că ele determină rezultatele tranzacţiilor interstatale sub multe aspecte importante.

Realiştii tradiţionali resping ideea că aceste forme de putere materiale şi imateriale nonviolente pot trece în cele din urmă dincolo de logica constrângătoare a forţei şi violenţei folosite de state. În privinţa acestei idei, realiştii clasici şi cei contemporani au aceeaşi părere. Atunci când apar presiunile, realiştii consideră că aceste forme alternative de putere fie constituie baze pentru crearea unei puteri coercitive mai eficiente şi mai mari, fie sunt acaparate de logica forţei şi a ameninţărilor coercitive, în producerea rezultatelor în relaţiile interstatale. Toate statele trebuie să fie preocupate, înainte de orice

---

3. Buzan (1991).
4. După cum notăm mai jos, Christensen şi Snyder încearcă să umple golul dintre structură şi rezultate (1990).
5. Nye (1990, 2002).

şi pentru totdeauna, de poziţia lor de putere faţă de alte state. Acest imperativ decurge din două poziţii : anarhia sistemului de state-naţiuni, în care fiecare stat trebuie să îşi urmărească obiectivele, şi ipoteza necesară în baza căreia fiecare trebuie să acţioneze, şi anume că preferinţele statelor sunt în mod fundamental în conflict şi nu converg, mai ales sub aspectul asigurării securităţii statului. Se presupune că sistemul anarhic în care este înrădăcinat statul ar genera stimulente extraordinare pentru a-l determina să recurgă la forţă sau să ameninţe cu forţa, ca premisă a supravieţuirii şi a capacităţii sale de a-şi impune voinţa asupra altor state şi actori internaţionali.

Pe măsură ce se afirmă puterea militară a unui stat, alte state sunt obligate să evalueze, ca un imperativ obiectiv şi ca o condiţie observabilă şi posibil ameninţătoare, modul în care această schimbare are un impact asupra supravieţuirii, securităţii şi intereselor lor. Aceste interese sunt definite de realişti în termenii puterii materiale a statului şi ai poziţiei sale relative în rândul celorlalte state, potrivit acestui determinant. Se pare că o atitudine diferită de căutarea neobosită a puterii supune riscului interesele vitale ale acestor state. Prin urmare, statele trebuie să dezvolte forţe militare, strategii, alianţe şi privind privind achiziţiile de armament pentru a-şi menţine şi a-şi îmbunătăţi poziţia competitivă. Alte preocupări şi consideraţii, cum ar fi valorile ideologice, culturale şi religioase sau politica internă, se subordonează cu necesitate acelei *high politics* ce implică recurgerea la forţă şi la ameninţări cu violenţa pentru obţinerea rezultatelor dorite şi, implicit, purtarea de războaie reale sau virtuale cu alte state şi actori. Protejarea şi promovarea tuturor acestor valori depind de păstrarea sau realizarea unei ordini preferate. Aşadar, politica internaţională gravitează în jurul problemei fundamentale a războiului şi păcii, întrucât războiul este arbitrul final al revendicărilor unui stat asupra altor state şi actori internaţionali.

Inspirându-se din teoria microeconomică, realiştii descriu statele şi pe cei care le controlează resursele ca fiind actori raţionali. Aceştia ar avea ca preocupare dominantă maximizarea puterii lor relative faţă de alte state, distinctă de ţelurile specifice şi scopurile materiale pe care le-ar avea. Se afirmă despre toate statele şi despre toţi oamenii de stat că sunt legaţi de această constrângere. Ei sunt îndemnaţi să calculeze fiecare mişcare şi tranzacţie cu alte state din perspectiva modului în care rezultatul acestor schimburi fie le va spori, fie le va slăbi puterea şi poziţia relativă în interiorul sistemului de state. Statele

se concentrează mai curând asupra puterii, şi nu a intereselor, scopurilor şi valorilor lor, întrucât realizarea acestora depinde, indiferent de alcătuirea lor, de puterea de a-i determina pe alţi actori să se supună voinţei statului, întruchipată în capacităţile violente disponibile.

Există aşteptarea ca statele să aleagă ceea ce vor face şi modul lor de comportament în termenii costurilor şi riscurilor prezentate de folosirea sau ameninţarea de a-şi folosi puterea. Ele ar trebui să fie îngrijorate mai ales în privinţa puterii militare a altor state şi a ameninţărilor la adresa intereselor lor vitale, ca o consecinţă a schimbărilor fundamentale în distribuţia sau structura puterii materiale între aceste unităţi. Statele nu încetează niciodată să evalueze şi să reacţioneze faţă de aceste transformări ale puterii, care au impact asupra intereselor lor. Despre toate statele se afirmă că trebuie să depună eforturi pentru a-şi maximiza puterea, ceea ce realiştii numesc comportament „raţional". Acesta constituie baza generalizărilor privind comportamentul aşteptat al statelor, indiferent de regimuri sau de orientările ideologice. „Presupunem", afirmă Morgenthau, „că oamenii de stat gândesc şi acţionează în termenii interesului definit ca putere, iar dovezile istorice confirmă această ipoteză"[6]. Morgenthau reia o afirmaţie făcută în urmă cu un secol de un alt observator al comportamentului de securitate al tuturor statelor, indiferent cât de diferite şi divergente ar fi regimurile lor politice[7]. Din această perspectivă, Hobbes şi Morgenthau au aceeaşi opinie. Un rege suveran (Leviathanul) şi un popor suveran (voinţa populară ca Leviathan) trebuie să acţioneze – raţional, potrivit doctrinei realiste – pentru a contracara puterea şi ameninţările potenţiale la adresa intereselor şi securităţii lor, venite din partea altor state.

Realiştii şi neorealiştii sunt de acord că statelor li se impune imperativul urmăririi puterii. Acesta se află *dincolo de* capacitatea statului de a-l depăşi sau de a-l ignora. Imperativul le este exogen. Statele nu pot schimba această condiţie sistemică. Ele sunt constrânse să se adapteze la formele schimbătoare şi la contingenţele temporale ale puterii, proiectate de alte state în schimburile lor reciproc dependente. Imperativul puterii este o constrângere impusă statelor în lupta lor pentru a obţine rezultatele dorite în condiţii de anarhie, la care le condamnă propriile pretenţii de suveranitate şi monopolul violenţei

---

6. Morgenthau (1985, p. 5). Vezi şi Allison şi Zelikow (1999, capitolul 1), care detaliază aceste asumpţii ale paradigmei realiste. De asemenea, util pentru o apărare recentă a paradigmei realiste este Van Evera (1999).
7. Maine (1886, pp. 60-61).

legitime. Această condiţie de anarhie, înrădăcinată în descentralizarea puterii – în principal capabilităţile de folosire a violenţei deţinute de state –, confruntă toate statele cu o dilemă a securităţii. Dacă se înarmează prea mult, ele încurajează alte state să le egaleze sau să le depăşească eforturile. În ciuda estimărilor lor, ele pot provoca un ciclu de instabilitate care să conducă la război şi la propria distrugere. Dacă neglijează acest imperativ de securitate şi ignoră urmărirea puterii, o fac cu preţul potenţial al securităţii şi intereselor lor. Capcana acestui imperativ de putere constă în faptul că statele ar trebui să aibă succes în această acţiune nesfârşită fără să genereze o putere contra-carantă, care să se opună eforturilor lor prin crearea unor costuri şi riscuri mai mari decât câştigurile preconizate în ceea ce priveşte puterea.

Statele pot încerca să îşi sporească puterea prin eforturi proprii sau prin alianţe şi alinieri cu alte state. Acestea din urmă sunt utile pentru lărgirea bazei materiale a statelor aliate. După cum sugerează „Dialogul melian", alianţele sunt utile şi ca mecanisme de împiedicare a trecerii unor terţi în tabăra rivalilor sau a potenţialilor adversari. De asemenea, ele pot servi la controlarea altor state, care ar putea dori altfel să rămână neutre, şi la folosirea resurselor acestora în lupta pentru putere, împotriva voinţei şi preferinţelor lor. De exemplu, membrii europeni ai NATO au căutat o alianţă cu Statele Unite după al doilea război mondial pentru a elimina politica izolaţionistă a SUA faţă de Europa. Din perspectiva lor, după cum sperau mulţi, alianţa ar fi menţinut Statele Unite „înăuntru", Uniunea Sovietică „afară", iar Germania „jos". În schimb, unele dintre aceste state, mai ales Franţa şi Germania, nu au subscris la decizia Statelor Unite de a răsturna regimul lui Saddam Hussein din Irak. În timp ce în perioada războiului rece se temeau că puterea ameri-cană le-ar putea abandona, în epoca ulterioară a puterii americane unipolare se temeau că interesele lor de securitate ar putea fi compromise dacă s-ar alinia necondiţionat puterii americane[8].

Lupta pentru putere şi aliaţi conduce în mod logic la căutarea superiorităţii şi hegemoniei. Această logică este complementul politic al încercării de a elimina sau a controla alţi actori şi alte state prin forţă – modelul războiului pur afirmat de Clausewitz şi implicat de jocul final al lui Hobbes. Fără a se deosebi de impulsul spre monopol al actorilor economici, fie ei indivizi sau corporaţii, în condiţiile unor pieţe iniţial libere aflate într-un mediu anarhic

8. Layne (1993) şi Waltz (1993).

sunt angajate într-o nesfârşită luptă pentru putere. Şi ele sunt puternic impulsionate să devină monopoliste. Eliminând sau controlând deciziile şi acţiunile concurenţilor, ele îşi definesc mediul în moduri favorabile şi scapă de anarhie sau îi diminuează incertitudinea. Realiştii prevăd că această căutare neobosită a puterii de către state va fi inutilă în cele din urmă. În final, statele vor fi frustrate de puterea contracarantă a altor state. Ele sunt inerent constrânse să menţină un echilibru cu alte state, să formeze sau să se adapteze la balanţe schimbătoare de putere pentru a putea rezista în faţa tendinţelor unui hegemon în afirmare.

Potrivit realiştilor, căutarea unei balanţe de putere constituie o proprietate fundamentală şi permanentă a sistemului de state. Pentru a sprijini această afirmaţie, realiştii tradiţionali şi neorealiştii reconstituie istoria relaţiilor dintre state ca fiind în mare parte un joc de balansare. Începând cu apariţia statului modern în Europa în jurul secolului al XV-lea, plecând de la invadarea oraşelor-stat italiene de către Franţa regelui Carol al VII-lea în 1495, statele-naţiune europene sunt zugrăvite ca fiind aruncate în patru secole de balansare şi război. Mai întâi Spania şi Portugalia au apărut ca principale puteri prin bogăţiile lor exploatate în urma expansiunii spre Americi. La sfârşitul secolului al XVI-lea, ele se confruntau cu puterea maritimă şi expansiunea imperialistă ale Angliei şi Olandei. Între timp, pe continentul european, odată cu sfârşitul războaielor religioase, consfinţit prin Tratatul de la Westfalia din 1648, politica europeană a ajuns să fie dominată de rivalitatea pentru supremaţie dintre Franţa şi Austria. În secolul al XVIII-lea, numărul de state concurând pentru hegemonie şi avantaje a crescut, incluzând Anglia, Franţa, Austria, Prusia şi Rusia. Pe parcursul acestui secol, ele şi-au schimbat partenerii potrivit intereselor şi nevoilor lor de securitate. Credibilitatea unui aliat consta în contribuţia sa estimată, nu întotdeauna bine cântărită, la puterea unui stat şi la balanţa de putere dintre statele rivale.

Teoreticienii realişti prevăd că afinităţile ideologice şi angajamentele asumate prin tratate vor accede întotdeauna la logica puterii şi a interesului. Cooperarea dintre state depinde de succesul lor în competiţia pentru putere. Toate alianţele sunt condiţionate de circumstanţele schimbătoare şi de raportul de forţe dintre state. Conflictul şi defectarea sunt moduri de comportament preconizate atât de rivalii din acel moment, cât şi de aliaţii temporari. Principiul dreptului internaţional potrivit căruia pactele trebuie să fie respectate (*Pacta sunt servanda*) se înclină în cele din urmă în faţa imperativului concurent care afirmă că

schimbările fundamentale din mediul internaţional justifică modificările şi chiar renunţarea la obligaţiile din tratate (*Rebus sic stantibus*). Constrângerile juridice şi morale, deşi constituie limite provizorii, acceptate de state, sunt în final subordonate exigenţelor luptei pentru putere, în mare parte precum povesteşte Tucidide în „Dialogul melian", abordat în capitolul 2.

Statele noi, slabe, precum Statele Unite, au intrat, la rândul lor, în acest joc, ascunzându-se şi izolându-se de jocul marilor puteri din Europa[9]. În 1793, Statele Unite, care erau o republică, au renunţat la obligaţia ce decurgea din Tratatul semnat în 1788 cu Franţa, deşi asistenţa franceză fusese indispensabilă obţinerii independenţei faţă de Anglia. Gratitudinea s-a înclinat în faţa necesităţii. Administraţia de la Washington a înţeles că acordarea de ajutor Franţei republicane împotriva opozanţilor săi regalişti atrăgea riscul unui război cu duşmanii Franţei, punând astfel în pericol supravieţuirea Statelor Unite. S-a renunţat la obligaţiile alianţei întrucât respectarea lor însemna riscarea înseşi supravieţuirii statului a cărui existenţă a făcut posibilă executarea lor[10]. Faptul că Franţa era republică nu avea nici o pondere în deciziile luate la Washington. Îngrijorările privind supravieţuirea au primat în faţa acordării de sprijin unui regim republican afin.

Realiştii citează alianţa dintre puterile conservatoare de pe continent (Austria, Prusia şi Rusia) şi Marea Britanie liberală, împotriva Franţei revoluţionare, ca o altă dovadă a balanţei de putere funcţionând pentru controlarea expansiunii unei puteri în afirmare, în ciuda angajamentelor ideologice conflictuale ale partenerilor. Secolul de pace între marile puteri, dintre Congresul de la Viena din 1815 şi izbucnirea primului război mondial în 1914, este atribuit flexibilităţii balanţei de putere şi rolului-cheie al Marii Britanii ca echilibrator pentru limitarea Rusiei la est, precum şi a puterii germane în ascensiune pe continentul european[11]. Războiul Crimeei din 1854 a unit aprigii rivali de altădată,

---

9. Schroeder (1994a, 1994b) afirmă clar că statele au mai multe opţiuni decât simpla balansare, printre care se numără strategiile de aliniere, cele de ascundere, precum şi încercările de depăşire a limitelor balanţei de putere pentru promovarea rezolvării paşnice a conflictelor dintre state.
10. Corwin (1916).
11. Vezi Bridge şi Bullen (1980), Gulick (1955) şi Kissinger (1953) pentru descrieri similare ale balanţei de putere. Paul Schroeder oferă o perspectivă diferită asupra sistemului Congresului de la Viena, bazată pe respect reciproc şi pe o balanţă a „participaţiilor", şi nu una de putere. Vezi Schroeder (1994a, 1994b).

Franţa şi Marea Britanie, pentru a limita presiunile de putere ale Rusiei spre Turcia. Ulterior, dominaţia militară a Germaniei imperiale, decurgând din victoria armatelor prusace în războaiele împotriva Danemarcei (1864), Austriei (1866) şi Franţei (1870), a constituit obiectul balansării pe continentul european şi al puterii maritime britanice. Alianţele rigide dintre Germania şi Austria împotriva Marii Britanii, Franţei şi Rusiei de la începutul secolului XX au adus sfârşitul acestui proces de evoluţie a balanţei de putere în Europa. Competiţia s-a extins în afara Europei, cuprinzând popoarele lumii supuse dominaţiei europene[12]. În cele din urmă, lupta pentru putere din Europa s-a extins spre Japonia în est şi spre Statele Unite peste Oceanul Atlantic, ţări aflate anterior la marginile sistemului european al balanţei de putere. Ulterior, aceste state au devenit actori centrali în al doilea război mondial şi în lupta dintre marile puteri pentru hegemonie mondială. Odată cu prăbuşirea Germaniei şi cu capitularea Japoniei în 1945, lupta de secole pentru hegemonie europeană şi mondială a trecut de la nivelul imperiilor europene la Statele Unite şi Uniunea Sovietică.

Revizuirea neorealistă

Sistemul bipolar al superputerilor după al doilea război mondial a generat reformulări majore în gândirea realistă. Kenneth Waltz este principalul arhitect al acestei revizuiri neorealiste[13]. Neorealismul acceptă ipotezele principale ale teoriei realiste clasice, dar restrânge focalizarea realismului şi concepţia acestuia asupra teoriei, pentru a avansa o dovadă formală a căutării puterii de către state. Mai întâi, se afirmă *sistemul de state*, şi nu statele individuale sau relaţiile diadice dintre ele, ca determinant principal al comportamentului statului. Distribuţia descentralizată a capabilităţilor materiale – distinctă de puterea unui stat individual sau a unui grup de state, inclusiv marile puteri şi hegemonii concurenţi – este definită ca o condiţie structurală a puterii care „modelează şi impulsionează" statele[14]. Se afirmă despre sistem şi structura sa de violenţă materială că determină statele să fie mereu preocupate de supravieţuire şi de propria securitate.

---

12. Hobsbawm (1969, 1975) şi numeroasele referinţe ce apar în aceste lucrări.
13. Hobsbawm (1969, 1975) şi Waltz (1979, 1954, 1964, 1981, 1993, 1997).
14. Waltz (1986).

Despre anarhia sistemului se afirmă că obligă statele să caute puterea pentru a-şi asigura aceste interese fundamentale faţă de toate celelalte valori concurente. Fiecare se bazează pe propriile resurse. Astfel, statul-naţiune este înţeles ca un sistem aflat într-un mediu de tip „autoajutorare". Nici un stat nu poate avea niciodată încredere totală că un alt stat nu se va amesteca în interesele sale vitale şi nici că alte state îi vor veni în ajutor atunci când interesele proprii, securitatea şi supravieţuirea le sunt puse în pericol. Această condiţie de anarhie acţionează ca o cauză care generează un conflict cronic, trecând peste aspiraţiile altruiste şi declaraţiile de pace ale liderilor. Anarhia nu poate fi depăşită întrucât ea este reafirmată zilnic de lupta pentru autonomie şi independenţă a statului. Statele şi sistemul de state formează un cerc vicios, de conflict perpetuu.

Waltz şi adepţii lui pretind că au adus aceste mecanisme cauzale la nivelul unui principiu ştiinţific similar cu forţa gravitaţiei din fizică sau cu ADN-ul din ştiinţele biologice. Această mişcare a fost realizată prin limitarea strictă a dimensiunilor mari, a flexibilităţii şi a mulţimii de opţiuni deschise statelor în cooperarea pentru urmărirea intereselor lor concurente, după cum afirmă concepţia realismului clasic asupra relaţiilor internaţionale şi securităţii. Neorealismul a ipotecat aceste opţiuni pentru a-şi întemeia pretenţiile la adevăr ştiinţific. Această revendicare poate fi susţinută logic dacă definiţia autosuficientă, riguroasă şi restrânsă dată de neorealism relaţiilor internaţionale – ca sistem de relaţii între state definit prin distribuţia violenţei între aceste unităţi – este afirmată drept domeniul potrivit, deşi circumscris, pentru teoretizarea relaţiilor internaţionale şi securităţii. Odată ce sunt acceptate ipotezele sale privind condiţia dominantă care determină comportamentul statelor, în mare parte precum punctele şi liniile în geometria euclidiană, urmează în mod inevitabil concluziile referitoare la preocupările statului pentru supravieţuire. Modelul neorealist afirmă că statele, ca unităţi de coerciţie, sunt prinse în relaţii de interdependenţă, în scopul propriei supravieţuiri. După cum afirmă Waltz, „o teorie este un tablou, alcătuit mental, al unui domeniu de activitate limitat. Teoria descrie organizarea domeniului şi conexiunile dintre părţile componente"[15]. „Tabloul" lui Waltz reprezentând relaţiile internaţionale limitează domeniul de studiu exclusiv la puterea coercitivă a statelor din interiorul unui sistem anarhic de state. Sistemul este închis, suficient sieşi şi izolat de toţi ceilalţi actori şi factori influenţi.

15. Waltz (1997, p. 913).

Numărul aproape infinit de politici şi scopuri care ar putea fi urmărite de un stat, altele decât cele definite prin concepţia neorealismului asupra relaţiilor internaţionale, se află în afara sferei teoriei. Toate celelalte forme de putere şi influenţă – cunoaşterea ştiinţifică, inovaţia tehnologică, bunăstarea economică sau valorile ideologice – sunt excluse din cadru. În timp ce gândirea realistă tradiţională le recunoaşte ca fiind importante[16], pentru neorealişti aceste surse complexe de putere, sunt marginalizate sau respinse ca fiind pur şi simplu irelevante pentru sfera de cuprindere a teoriei comportamentului statelor, avansată de neorealişti. Li se acordă o pondere neglijabilă, întrucât, potrivit ipotezelor – tabloul „alcătuit mental" al lui Waltz –, statele sunt incapabile să depăşească exigenţele forţei şi violenţei ce le sunt impuse de structura de putere a sistemului internaţional. Aceste alte forme de putere şi varietatea uimitoare de activităţi şi proiecte urmărite de state, mai ales imperativele de bunăstare sau preocupările referitoare la autoritate şi legitimitate, sunt atribuite altor niveluri de analiză a comportamentului statului, cu valoare şi pondere fundamental secundare.

Teoria neorealistă afirmă că alte domenii de acţiune a statului – de pildă, promovarea drepturilor omului sau a dezvoltării economice – nu pot depăşi sub nici o formă descentralizarea violenţei la nivelul unităţilor statale. Acestea ignoră, pe propriul risc, impulsurile spre coerciţie generate de sistemul anarhic. Se afirmă despre sistemul de state că este autonom, izolat şi că nu poate fi penetrat de alte forme de putere *hard* sau *soft*. Alte niveluri de analiză şi actorii internaţionali asociaţi cu ele sunt, de asemenea, excluşi din sfera de cuprindere a teoriei, la fel şi impactul pe care puterea lor l-ar avea asupra comportamentului statului şi asupra sistemului de state. Printre aceşti actori se numără indivizii, asociaţiile transnaţionale (Biserica Catolică, Human Rights Watch), corporaţiile multinaţionale, organizaţiile interguvernamentale (Organizaţia Mondială a Comerţului, Uniunea Europeană etc.) şi mişcările sociale, cum ar fi organizaţiile teroriste şi infracţionale globale. Neorealiştii recunosc fără rezerve importanţa acestor actori. Ei neagă însă faptul că puterea şi scopurile lor se încadrează în sfera unei teorii a relaţiilor internaţionale sau că joacă roluri determinante în căutarea securităţii şi supravieţuirii statului.

În al doilea rând, prin contrast pregnant cu realiştii tradiţionali, neorealiştii identifică securitatea şi supravieţuirea statului, şi nu puterea în sine, ca fiind

---

16. Morgenthau (1985).

scopul privilegiat, prevalent al acţiunii statului. Distincţia are implicaţii cruciale pentru descrierea, explicarea şi prezicerea acţiunii statului. În timp ce realiştii – clasici, precum Hans Morgenthau, sau teoreticieni moderni ai jocurilor, precum Robert Axelrod – prevăd o mare varietate de modalităţi de sporire a puterii statului şi de realizare a unor acorduri şi compromisuri cu alte state, neorealiştii pun accent pe importanţa decisivă a anarhiei sistemice insurmontabile şi pe necesitatea folosirii capabilităţilor militare ale statului pentru asigurarea securităţii. Obiectivele variate şi nuanţate urmărite de puterea statului, limitate şi în acelaşi timp impulsionate de consideraţii juridice, economice şi morale concurente, sunt pierdute din vedere în contextul reinterpretării neorealiste a statului şi a constrângerilor materiale cu care se confruntă el. Pentru neorealişti, toate formele de putere gravitează în cele din urmă în jurul succesului unui stat în atingerea unei poziţii competitive în lupta nesfârşită pentru supravieţuire şi pentru împiedicarea altui stat sau grup de state de a lansa provocări la adresa propriilor interese de securitate. Conflictul este mereu prezent în relaţiile dintre state. Cooperarea cu rivalii sau aliaţii este în mod fundamental temporară şi contingentă – dependentă de circumstanţele schimbătoare.

În condiţii de anarhie, statele vor alege întotdeauna strategia balansării. Eşecul în această direcţie le pune în pericol existenţa. Ele nu se aliniază celui mai puternic, nu se ascund şi nu încearcă să eludeze sistemul[17]. Acestea nu sunt opţiuni funcţionale acceptate. Statele riscă să fie eliminate din lupta pentru supravieţuire. Dacă Statele Unite şi aliaţii săi au balansat împotriva Uniunii Sovietice şi a partenerilor ei, potrivit teoriei neorealiste trebuie să ne aşteptăm ca acelaşi mecanism să funcţioneze în perioada de după războiul rece odată cu crearea unei lumi multipolare, cu diverse centre de putere *hard* şi *soft* într-un sistem dominat de o superputere militară (Statele Unite ale Americii). Aceasta ar presupune fie o opoziţie faţă de Statele Unite ca putere unipolară în sistemul actual, fie un atac împotriva coaliţiei occidentale dominante de state democratice liberale, a căror putere tehnico-economică o depăşeşte cu mult pe cea a statelor din emisfera sudică, aflate în curs de dezvoltare[18]. Înainte sau după războiul rece, statele rămân obligate, potrivit neorealiştilor, să se preocupe de capabilităţile lor materiale relative[19]. Dezechilibrele economice sau tehnologice

17. Schroeder (1994b, 2004).
18. Vezi, de exemplu, Layne (1993), Mearsheimer (1990) şi Waltz (1993, 1997).
19. Layne (1993).

ale puterii – şi nu numai erodarea puterii militare – sunt considerate a fi imperative inevitabile[20].

În al treilea rând, neorealiştii afirmă că sistemele bipolare sunt mai stabile decât cele multipolare[21]. Se consideră că primele sunt mai puţin înclinate spre război. Structura bipolară a războiului rece a fost descrisă nu numai ca stabilă, ci şi indestructibilă în viitorul previzibil. Se presupunea că puterea militară de care dispuneau Statele Unite şi Uniunea Sovietică era atât de copleşitoare, încât nici un alt stat sau o combinaţie de state nu putea să o conteste ori să o înlăture. Potrivit gândirii neorealiste, nici una din superputeri nu avea nevoie de aliaţi, ceea ce nu era valabil şi în cazul puterilor mai mici. Prin definiţie, modificarea alianţelor nu ar avea efect asupra sistemului bipolar, indiferent cât de multe implicaţii marginale ar avea asupra partenerilor schimbători ai superputerilor. Dacă partenerii de alianţă ar fi asemănaţi scaunelor de pe puntea exterioară a vaselor de linie transoceanice – cele două superputeri –, atunci ele ar putea fi regrupate, unele ar putea fi transferate de pe un vas pe altul sau chiar aruncate peste bord. Puterea vaselor transoceanice şi direcţia în care duceau alte state şi actori ar rămâne în continuare neafectată de aceste modificări de suprafaţă. Nici o nouă combinaţie de aliaţi – regruparea scaunelor de pe puntea exterioară, dacă doriţi – nu ar fi subminat forţa materială a nici uneia din superputeri.

Întrucât fiecare superputere era în stare, aparent, să evalueze exact puterea rivalei sale şi întrucât ambele erau capabile să ignore acţiunile aliaţilor lor, calculele privind puterea erau, se presupunea, mai transparente şi mai măsurabile decât cele dintr-un sistem multipolar mai complex. Capabilităţile nucleare dominante deţinute de superputeri consolidau presupusa stabilitate a sistemului bipolar. Armele convenţionale, oricât de distructive, nu puteau lovi la fel de decisiv sau rapid precum armele nucleare. Ameninţările superputerilor cu declanşarea unui război convenţional sporeau posibilitatea escaladării şi distrugerii nucleare reciproce. Fiecare stat îl putea anihila complet pe celălalt în câteva minute. Această ameninţare posibilă a transformat calculele adversarilor şi a reclamat precauţie, astfel consolidând stimulentele pentru stabilitate de ambele părţi.

Superputerile aveau un stimulent obiectiv distinct de a coopera pentru împiedicarea unui război nuclear şi pentru evitarea distrugerii reciproce.

---

20. Grieco (1990).
21. Waltz (1964). Pentru o perspectivă contrastantă, care afirmă opusul, vezi Deutsch şi Singer (1964).

Această copleşitoare constrângere strategică a limitat sfera în care ele puteau face presiuni în favoarea intereselor proprii prin forţă sau ameninţări. Tipul de calcule eronate flagrante din partea oponenţilor, care au caracterizat izbucnirea celor două războaie mondiale din care Germania a presupus în mod greşit că va ieşi învingătoare, ar fi fost mai puţin probabile dacă strategii militari ar fi avut la dispoziţie forţa sigură şi rapidă a armelor nucleare invulnerabile, cu rază lungă de acţiune[22]. Într-adevăr, neorealiştii făceau presiuni pentru o proliferare nucleară mai largă, nu mai limitată. Ipotezele lor privind puterea statului şi căutarea neîncetată a securităţii i-a făcut să anticipeze şi să prezică faptul că statele vor adopta varianta înarmării nucleare – pe care au recomandat-o ca atare – întrucât se presupunea că aveau puţine alternative în condiţii de anarhie. Şi o astfel de lume ar fi mai stabilă ; adică mai puţin înclinată spre războaie mari şi mai mult spre limitarea războaielor mici[23].

După aproape patru decenii de dezbateri, întrebarea care sistem este mai înclinat spre război, cel bipolar sau cel multipolar, rămâne fără un răspuns exact[24]. În această dezbatere, ambele tabere se bucură de adepţi. Toţi aduc dovezi în sprijinul poziţiei lor. Validitatea revendicărilor rivale depinde în mod decisiv de reinterpretarea evoluţiei conflictului interstatal pentru a se potrivi previziunilor lor privind izbucnirea ostilităţilor. Numeroşi realişti tradiţionali citează sistemul de alianţe suprapuse şi contradictorii alcătuit în secret de cancelarul german Otto von Bismarck după crearea statului imperial german, pentru a ilustra faptul că sistemele multipolare sunt mai stabile[25]. Atunci când nici un aliat nu e demn de încredere şi fiecare este un potenţial dezertor, agresorii nici nu pot depinde în totalitate de partenerii de moment şi nici nu pot fi siguri că aceştia şi statele până atunci neutre nu se vor uni într-o coaliţie împotriva lor[26]. Odată cu afirmarea Statelor Unite ca unică superputere militară, dezbaterea privind stabilitatea sistemului bipolar sau a celui multipolar

---

22. Waltz (1981). Pentru o perspectivă similară din punctul de vedere al teoriei liberale, vezi Mueller (1989).
23. Vezi Waltz (1993), în care Germania şi Japonia sunt considerate ca îndreptându-se spre înarmare nucleară. Mearsheimer (1990) face în esenţă aceeaşi previziune.
24. Comparaţi poziţia lui Waltz cu cea opusă a lui Deutsch şi Singer (1964). După patru decenii de cercetări şi dezbateri, întrebarea referitoare la care sistem este mai înclinat spre război, cel bipolar sau cel multipolar, rămâne fără un răspuns exact. Vezi Midlarsky (1989).
25. E vorba mai ales de Bridge (2003, pp. 260 şi urm.).
26. Eyck (1968) şi Taylor (1967).

a fost temporar întreruptă, însă ea ar putea apărea din nou, fie pentru că puterea americană s-ar extinde prea mult, precum Atena în războiul peloponesiac, fie pentru că un alt hegemon sau o coaliţie de state vor lansa o provocare care hegemonului american.

Amendamente ad-hoc la realism şi neorealism

Unii realişti, în timp ce acceptă ca fiind verificabilă explicaţia sistemică neorealistă privind conflictul, afirmă că atât realismul clasic, cât şi neorealismul trebuie să fie extinse sub aspectul dimensiunilor şi al profunzimii pentru a explica forme noi ale comportamentului statelor. În special condiţiile alegerilor şi comportamentelor actorilor trebuie să fie mai bine precizate pentru a explica şi a face predicţii despre comportamentul şi politicile de securitate ale statelor. Aceşti specialişti caută să testeze condiţiile în care teza neorealistă poate fi îmbunătăţită, în cazuri specifice în care tind să apară contradicţii între ceea ce prevăd realiştii tradiţionali şi neorealiştii şi comportamentul dovedit al statelor.

Aceste reparaţii ad-hoc, încropite pentru a elimina neajunsurile stânjenitoare ale teoriei realiste şi pentru a consolida paradigma realistă în competiţia sa cu alte teorii ale securităţii aspirante la hegemonie, au avut ca rezultat câteva îndepărtări notabile faţă de ipotezele clasice şi aşteptările neorealiste. Efectele cumulate ale acestor ajustări la fapte stânjenitoare şi ale criticilor insistente lansate de şcolile de gândire rivale sunt de a da peste cap realismul clasic şi de a eroda puterea explicativă a neorealismului. Aceste modificări i-au făcut pe critici fie să respingă realismul ca fiind un „program de cercetare degenerativ”[27], fie să întrebe dacă el s-a prăbuşit pur şi simplu sub puterea armelor competitorilor săi, într-atât încât criticii se îndoiesc că astăzi „mai este cineva realist”[28].

Mai întâi sunt cei care se îndepărtează de condiţiile obiective ale balanţelor de putere, afirmate de realişti şi neorealişti, spre variabile psihologice sau subiective pentru a explica acţiunile statelor în discordanţă cu comportamentul

---

27. Vasquez (1997), Vasquez şi Elman (2003).
28. Legro şi Moravcsik (1999). Această critică este adâncită de lucrări specialiştilor behaviorişti, empirişti, abordaţi în capitolul 6, care descoperă numeroase disonanţe între enunţurile realismului şi comportamentul real al statelor. Vezi Wayman şi Diehl (1994) pentru o discuţie argumentată, privind aceste decalaje dintre realitate şi teorie.

de balansare. Printre aceşti specialişti se numără cei care afirmă că un sistem multipolar poate fi în aceeaşi măsură stabil *sau* instabil, în funcţie de strategiile militare alese de factorii de decizie pentru garantarea securităţii statului. Potrivit acestor analişti, rezultatul obţinut depinde de percepţia conducătorilor privind tipul de strategie militară, ofensivă sau defensivă, care va servi cel mai bine interesele statului lor[29]. Se presupune că liderii care consideră că următorul război va fi câştigat prin ofensivă – ipoteza împărtăşită în general de statele-majore ale armatelor europene înainte de primul război mondial – îşi privesc statele ca aflându-se într-un „grup înlănţuit" (*chain ganging*). Pentru a se evita înfrângerea, nici un aliat nu poate fi pierdut. În aceste circumstanţe, războiul poate fi declanşat de un aliat scăpat de sub control ; acesta îşi târăşte aliaţii în ostilităţi trăgându-i de „lanţuri". Pentru cei ce percep apărarea drept strategie câştigătoare – precum s-a întâmplat în perioada interbelică – alianţele constituie invitaţii la „pasarea responsabilităţii" (*buck passing*). Acest comportament de defectare, reducând impactul de descurajare al unei alianţe, poate şi să accelereze declanşarea războiului, întrucât un stat cu intenţii agresive are mai puţine motive de îngrijorare din partea unei alianţe opuse, dar cu neajunsuri, între state care „pasează răspunderea".

Să observăm modificările puterii explicative a acestei revizuiri. Balansarea şi credibilitatea unei alianţe, precum şi aspectul războiului sau păcii sunt explicate prin *percepţiile* oamenilor de stat[30]. Pentru realiştii clasici şi neorealiştii constructionişti, condiţiile obiective ale puterii materiale dictează întotdeauna şi în mod decisiv comportamentul unui stat. Cu certitudine există loc pentru percepţii şi calcule greşite ale puterii reale a unui adversar şi ale balanţei de putere dintre state. Nici una nu contează pe termen lung. Percepţiile lipsite de materialitate nu se pot confrunta cu puterea materială atunci când sunt supuse unui test. Accentuarea puterii materiale, observabilă obiectiv, îi distinge în mod clar pe realiştii clasici şi pe neorealişti de colegii lor revizionişti. Primii afirmă că aceste amendamente binevoitoare ameninţă, conştient sau inconştient, edificiul conceptual realist şi neorealist. Revizioniştii afirmă că, în condiţiile specificate de ei, *percepţia* asupra distribuţiei violenţei în rândul statelor şi a balanţei materiale a puterii poate fi şi deseori este mai

29. Christensen şi Snyder (1990).
30. Principalul teoretician responsabil de introducerea percepţiilor în teoria relaţiilor internaţionale, ca amendament vizând ameliorarea realismului, este Robert Jervis. Vezi Jervis (1976, 1998).

importantă decât balanţa materială în sine. Această direcţie de analiză, dacă i se permite să înlocuiască evaluarea capacităţilor puterii materiale, se îndepărtează în mod fundamental de gândirea realistă clasică şi, fără echivoc, de criticile neorealiste cu focalizare mai strictă.

Această reorientare spre percepţiile subiective percepute ca fiind cauzale în explicarea politicilor de securitate ale statului este dusă şi mai departe de alţi analişti, care consideră că se află în continuare în tabăra realistă. Ei se concentrează asupra mecanismelor psihologice prin care actorii evaluează „intenţiile" altor state şi ale liderilor lor. Potrivit acestei direcţii de analiză, statele şi oamenii de stat recurg la balansare în funcţie de intenţiile *percepute* ale altor regimuri. Ei nu balansează ca reacţie faţă de puterea materială a altor state şi nici chiar în urma percepţiei lor privind capacităţile şi strategiile militare ale acestor rivali posibili[31]. Dacă statele vor balansa împotriva unui hegemon puternic, în afirmare, sau dacă i se vor alinia depinde de estimarea modului în care el se va folosi de puterea sa materială superioară. Statele nu vor balansa întotdeauna împotriva celui mai puternic. Această extindere a teoriei realiste abandonează, în esenţă, centralitatea puterii militare ca determinant al comportamentului statului. Se bazează pe o teorie a intenţiilor statelor ca variabilă-cheie pentru stabilirea comportamentului de balansare sau de aliniere.

Alţi realişti autoproclamaţi consideră că nici măcar această mişcare nu este suficientă. Pentru aceştia, deplasarea dinspre capabilităţi spre intenţii nu reuşeşte să explice în mod adecvat comportamentele de securitate ale statelor, balansarea şi alianţele, mai ales în perioada dintre cele două războaie mondiale[32]. În timp ce asumpţia realistă clasică potrivit căreia comportamentul statului este determinat de factori exogeni, ca funcţie a distribuţiei capabilităţilor materiale şi militare, rămâne un factor important pentru explicarea alianţelor de securitate, unii realişti consideră că aceste grupări şi alinieri de state sunt mai bine înţelese ca o consecinţă a convergenţei dintre preferinţele lor. Opţiunile sunt făcute chiar cu preţul slăbirii materiale a unui stat, în funcţie de tipul de stat, revizionist sau statu-quo. Variaţiile în alinierile dintre state şi în gruparea rivalilor depind de diferenţele dintre valorile şi preferinţele unui stat, precum şi de alte aranjamente politice societale interne. Această extindere a realismului tradiţional spre factori în mod fundamental subiectivi,

---

31. Walt (1987).
32. Schweller (1998, 1994).

mai curând în rezonanţă cu gândirea constructivistă decât cu cea realistă, deposedează realismul de una dintre cele mai importante ipoteze privind căutarea necontenită a puterii şi balansarea împotriva celor puternici. Săgeţile cauzale care explică comportamentul de securitate al statelor sunt inversate. O critică realistă binevoitoare conchide că aceia care fac afirmaţia de mai sus transformă „realismul în idealism”[33]. Această critică nu le convine revizioniştilor realişti, ce răspund că statele vor trece chiar de partea celui mai puternic dacă pot obţine un avantaj, mai ales în cazurile în care statele puternice sunt orientate către statu-quo şi statele mai sărace nu îşi privesc slăbiciunea materială aparentă în raport cu un stat mai puternic ca o sursă de preocupare sau ameninţare[34].

În acest sens, şi sfârşitul războiului rece este explicat în termeni psihologici şi normativi de un alt grup de teoreticieni autoproclamaţi realişti. Gorbaciov şi alţi reformatori sovietici sunt descrişi ca fiind treptat convinşi de intenţiile neagresive ale Occidentului. Se presupune că poziţia percepută ca fiind defensivă a Statelor Unite, în particular, a condiţionat şi a suscitat o politică de destindere ca premisă a reformei. Dacă s-ar presupune că Occidentul adoptase o poziţie defensivă (contrar aşteptărilor leniniste), atunci ar rezulta că Occidentul nu urma să exploateze destinderea sau slăbiciunea Uniunii Sovietice pe parcursul procesului de reformă şi al adaptării acesteia la instituţiile occidentale dominante, mai ales la pieţele capitaliste globale. Reformele lui Gorbaciov, bazate pe percepţiile sale privind intenţiile paşnice ale Occidentului, au distrus, în mod ironic şi inconştient, regimul comunist şi puterea sa[35]. În această reformulare revizionistă a gândirii clasice şi a celei neorealiste, puterea materială a rivalilor iese din prim-plan ca principală forţă motrice a comportamentului superputerilor. Explicarea politicilor de reformă ale lui Gorbaciov şi a modificărilor radicale ale poziţiei de securitate a Uniunii Sovietice faţă de Statele Unite depinde nu numai de percepţiile lui Gorbaciov

---

33. Legro şi Moravcsik (1999, p. 32).
34. Pentru o respingere vehementă şi amplă de către realişti a criticilor care îi acuză de abandonarea primelor principii, vezi Feaver *et al.* (2000). Atunci când statele pot prevedea avantaje de pe urma alianţei cu un stat mai puternic, ceea ce constituie o potenţială ameninţare (iar pentru realiştii clasici una reală) la adresa puterii şi intereselor lor, se poate ca ele să i se alăture statului mai puternic, contrar previziunilor clasice şi neorealiste.
35. Wohlforth (1993, 1994, 1998).

asupra puterii, ci şi de percepţiile analistului privind percepţiile lui Gorbaciov asupra intenţiilor occidentale.

Merită să ne îndreptăm atenţia şi spre altă încercare, mai recentă, de a salva o explicaţie realistă (dacă nu neorealistă) a schimbărilor din politica externă şi de securitate sovietică din timpul lui Gorbaciov[36]. Aceşti specialişti autoidentificaţi drept realişti se concentrează asupra explicării modificării politicilor sovietice, şi nu asupra răspunsului la întrebarea, mai provocatoare, privind motivul prăbuşirii Uniunii Sovietice. Colapsul rămâne evenimentul-cheie care a transformat războiul rece şi care a eliminat sistemului bipolar. Prin contrast cu realismul clasic, aceşti cercetători se concentrează asupra neajunsurilor tehnologice şi economice ale Uniunii Sovietice. Aceste constrângeri sunt descrise ca forţând schimbări bruşte în gândirea sovietică, inclusiv la nivelul conservatorilor şi al reformatorilor, pentru a alege o politică de destindere faţă de Occident. În sublinierea acestor capacităţi materiale, dar nemilitare, apare o suprapunere de suprafaţă între vechii şi noii realişti. Forţele materiale observabile deţin o poziţie privilegiată în explicarea schimbărilor de politică externă.

Existentă, dar neabordată în aceste explicaţii este întrebarea referitoare la motivul pentru care Occidentul a ales să se bazeze pe un sistem transnaţional, deschis, de descoperiri ştiinţifice, inovaţii tehnologice şi pieţe globale în extindere, pentru abordarea nevoilor economice. Aceste opţiuni, care pot fi doar parţial reduse la consideraţii de putere strategică, au produs decalajele care au condus la schimbările privind securitatea şi politica externă sovietice. Rămân neexplicaţi în totalitate sau în mod convingător factorii ce au condus la construirea acestor structuri de putere care, mai mult decât forţa militară, au distrus statul sovietic (ceea ce realiştii şi neorealiştii presupun că nu se va întâmpla într-un stat puternic din punct de vedere militar) şi monopolizarea puterii de către partidul comunist în Uniunea Sovietică şi în tot imperiul său est-european. Explicaţia schimbărilor survenite în politica externă şi de securitate sovietică nu poate fi separată de explicaţia motivului implozieiUniunii Sovietice şi al sfârşitului războiului rece. Ultimele două rezultate presupun o explicaţie aflată dincolo de limitele unei paradigme realiste, indiferent cât de inventive ar fi revizuirile teoreticienilor realişti în scopul salvării teoriei.

---

36. Brooks (1997).

După cum ne-am putea aştepta în mod justificat, pesimiştii realişti duri nu sunt pregătiţi să reinterpreteze realismul astfel încât să includă factori sau variabile subiective, cum ar fi percepţiile, ideologia, intenţiile sau convergenţa normativă dintre state şi conducători, pentru a lămuri comportamentul şi politica de securitate ale unui stat. Şi nici nu sunt nerăbdători să accepte revendicările specialiştilor care indică strategiile defensive şi ofensive ca fiind necesare fie pentru sprijinirea, fie pentru extinderea teoriei şi cu atât mai puţin ca amendamente indulgente la neorealism. Cele menite a corecta neajunsurile percepute ale realismului şi neorealismului riscă să fie transformate în propuneri de substituire. Astfel de propuneri, dacă sunt acceptate, ameninţă proiectul de cercetare realist-neorealist, după cum observă criticii[37]. Cu astfel de prieteni, cine are nevoie de critici?

Realismul optimist

În grade variate, indiferent cât li s-ar opune sau le-ar respinge realiştii şi neorealiştii duri, aceste câteva amendamente la teoriile clasice şi neorealiste pot fi considerate drept punţi de legătură conceptuale cu o viziune mai optimistă asupra realismului. Pentru aceşti optimişti, conflictul, căutarea puterii, supravieţuirea şi câştigul politic oportunist continuă să inspire comportamentul statului. În timp ce aceste limite ale cooperării consensuale nu pot fi niciodată depăşite în totalitate şi pentru totdeauna, realiştii optimişti sunt mai deschişi decât confraţii lor pesimişti faţă de posibilitatea de relaxare a acestor constrângeri conflictuale[38]. Acest grup de teoreticieni au rezerve privind posibilităţile de evoluţie a cooperării statale fără coerciţie. Ei consideră statele drept actori raţionali, interesaţi de avantajele proprii. Rivalii pot învăţa să coopereze pentru avantaje reciproce, ţinându-şi conflictele sub control. Pornind de la ipoteza sumbră şi pesimistă a comportamentului egoist, pe care o împărtăşesc cu alţi realişti, aceşti teoreticieni afirmă că în anumite condiţii identificabile cooperarea între state este posibilă pentru perioade de timp nedefinite.

37. Vasquez (1997).
38. Vezi, de exemplu, Axelrod (1984, 1986), Axelrod şi Keohane (1993), precum şi Schelling (1960, 1966).

Pentru unii, cooperarea „limitată" – conflictul între anumite limite – poate deveni chiar norma dominantă şi aşteptată între rivali. Aceste direcţii de analiză sunt susţinute de logica teoriei jocurilor, de dovezile experimentale de laborator şi de referirile istorice la comportamentul statelor. Optimiştii presupun că statele pot învăţa să coopereze ca funcţie, în mod paradoxal, a căutărilor în interes propriu. Statele îşi pot limita recurgerea la forţă şi ameninţări coercitive în schimburile lor, în scopul obţinerii unor beneficii reciproce. Se poate considera că ele ar avea capacitatea de a transforma cercul vicios al violenţei şi contraviolenţei imaginat de teoreticienii clasici (şi susţinut de neorealişti) într-un cerc virtuos al cooperării tot mai mari şi al împotrivirii sau rezistenţei faţă de uzul de forţă, ca instrument viabil pentru a obţine ceea ce doresc.

Opozanţii, chiar rivali vechi precum Franţa şi Germania după al doilea război mondial şi superputerile din războiul rece, sunt stimulaţi să coopereze[39]. Prin contrast cu neorealiştii, optimiştii generalizează şi extind aceste stimulente *atât* asupra sistemelor bipolare, *cât şi* asupra celor multipolare. Există aşteptarea ca statele concurente să evite recurgerea la forţă sau la ameninţări excesive dacă aceste acţiuni au ca rezultat reacţii contraproductive din partea rivalului lor. Dacă avantajul aşteptat în urma ameninţărilor sau a violenţei este depăşit de costurile şi riscurile prezentate de aceste mişcări strategice, atunci se înţelege de la sine, potrivit acestor optimişti, că statele se vor abţine să facă presiuni asupra rivalilor, aliaţilor sau statelor neutre[40]. Privind întrebarea specifică – dacă să iniţieze sau nu ostilităţi –, de la rivali se aşteaptă să facă tot ceea ce este posibil pentru a controla nu numai comportamentul oponentului, ci şi interacţiunile reciproce, cu scopul de a împiedica un război sau un conflict armat pe care nimeni nu îl doreşte. Un astfel de război ar putea izbucni accidental, din neatenţie sau în mod neintenţionat, ca o consecinţă a unor acţiuni cu repercusiuni care nu au fost percepute în totalitate. Odată început războiul, mai ales atunci când există posibilitatea recurgerii la arme nucleare, rivalii au stimulente puternice să încheie rapid astfel de conflicte armate pentru a-şi proteja societăţile şi interesele vitale. Utilitatea aşteptată a

---

39. Glaser (1996). Dovezi ale cooperării superputerilor la niveluri regionale pot fi găsite în Kolodziej şi Kanet (1991).
40. Fundamentul teoretic al acestei poziţii a fost stabilit de Thomas Schelling (1960, 1966); vezi şi Schelling şi Halperin (1958).

utilizării sau ameninţării cu forţa pentru posibile câştiguri este definită prin aceste calcule raţionale presupus împărtăşite de ambele părţi.

Cooperarea între rivali pentru combaterea luptei armate prin controlul armamentelor şi măsuri de dezarmare nu este cu necesitate incongruentă cu preceptele realiste. Clausewitz a recunoscut acest lucru cu peste un secol în urmă, definind recurgerea la forţă *ca o acţiune politică*. Cooperarea dintre adversari are logică atunci când interesele vitale şi însăşi supravieţuirea lor se află în pericol, dacă nu stabilesc limite ale recurgerii la forţă pentru rezolvarea diferendelor. De asemenea, se presupune că doresc să supravieţuiască şi să evite rezultatele dezastruoase ale schimburilor violente. Aceşti realişti optimişti consideră că statele depun eforturi pentru a evita războaiele accidentale, provocate din neatenţie sau neintenţionate, şi că încearcă să le minimizeze consecinţele dezavantajoase şi în mare parte neprevăzute prin limitarea violenţei şi încheierea cât mai rapidă a ostilităţilor. Primul război mondial constituie modelul unor astfel de rezultate nedorite şi dezastruoase pentru toate statele participante – rezultate la care nici unul nu s-a aşteptat şi, în mod cert, pe care nici unul nu le-a intenţionat sau dorit.

De asemenea, există dovezi, obţinute în urma descoperirilor experimentale prin studii de simulare, că o cooperare limitată între oponenţi într-o arie se poate răspândi şi asupra altor arii de interacţiune. Prin contacte şi experienţe repetate de cooperare reciproc benefică, învăţarea politică poate consolida o strategie de cooperare în defavoarea câştigurilor pe termen scurt, obţinute prin defectare. Pentru a crea acest cerc virtuos, opus cercului vicios hobbesian, cercetările lui Robert Axelrod sugerează că o strategie simplă, de tip „dinte pentru dinte", se poate transforma într-o strategie susţinută de comportament cooperant consecvent[41]. Această strategie îl pedepseşte imediat pe un jucător dacă profită de avantajul temporar oferit de un alt jucător cooperant. Totuşi, după ce defectorul reia cooperarea, el este răsplătit prin câştigurile reciproce obţinute în urma ei. Potrivit lui Axelrod, atractivitatea acestei strategii constă în simplitatea sa, absenţa atitudinii de răzbunare şi tendinţa pragmatică de a exista recompense pozitive imediate şi reciproce pentru jucători. După cum rezumă Axelrod, o strategie de tip „dinte pentru dinte" este „amiabilă, uşor de indus, iertătoare şi clară"[42]. Jucătorii adoptă strategiile care au aceste

41. Axelrod (1986), Axelrod şi Keohane (1993).
42. Axelrod şi Keohane (1993, p. 176).

proprietăţi. Cooperarea poate fi iniţiată, susţinută şi consolidată. Bineînţeles, conflictele fundamentale dintre rivali continuă, însă, din experienţă, actorii învaţă că obţin mai multe prin cooperare, deşi nu neapărat în mod egal, decât dacă defectează în favoarea unor câştiguri marginale la ultimul schimb cu un rival, alegând conflictul neîncetat ca mod de operare. Fundamentul teoretic al stimulentului pentru cooperare este evidenţiat mai detaliat în continuare, atunci când discuţia abordează jocul dilemei prizonierului ca metaforă a relaţiilor internaţionale şi, în mod specific, a căutării securităţii şi supravieţuirii statului.

Implicaţiile poziţiei teoretice a lui Axelrod sunt că egoiştii lui Hobbes care îşi urmăresc propriile interese pot să coopereze şi să reziste tentaţiei unor avantaje temporare şi de scurtă durată prin exploatarea altora. Transformarea unui cerc vicios în unul virtuos nu depinde cu necesitate de un Leviathan aflat în afara schimburilor dintre actorii pe care îi conduce. Ordinea poate să decurgă din conflictul iniţial dintre interesele jucătorilor şi să fie produsul acţiunilor lor în interes propriu[43]. Strategia de tip „dinte pentru dinte", aplicată de unul dintre jucătorii turnirului lui Axelrod, a câştigat în faţa unor strategii mai elaborate şi mai complicate, de maximizare a câştigurilor în reluări succesive ale jocului. Experienţa iterativă i-a învăţat pe jucători că strategia de cooperare oferă mai multe decât conflictul şi defectarea.

Cooperarea este încurajată în câteva condiţii. Recompensele pentru jucători trebuie să fie interdependente, adică reciproc contingente. Jucătorii realizează treptat faptul că aceste câştiguri reciproce le maximizează pe cele individuale prin cooperare. Pentru a ajunge la acest nivel de „joc" conştient, ei trebuie să continue să se întâlnească şi să interacţioneze. Schimbul lor nu este un eveniment singular. În această „umbră a viitorului", după cum sugerează Axelrod, jucătorii sunt stimulaţi să respingă câştigurile pe termen scurt în favoarea beneficiilor pe termen lung. Aşteptările acestui joc funcţionează cel mai bine atunci când numărul jucătorilor este redus. Confuzia şi înţelegerea greşită

---

43. Keohane (1984), folosindu-se de teoria neoclasică, abordată în capitolul 5, avansează această idee. Vezi Coase (1937, 1960). O problemă serioasă, semnalată de Axelrod şi colegii săi, este că evoluţia cooperării dedusă în urma simulării pare să funcţioneze cel mai bine cu numere mici. Poate ea să fie aplicată la 200 de state-naţiune şi şase miliarde de oameni diferiţi şi divizaţi? În nici un caz nu este clar că o astfel de cooperare voluntară are loc într-un mod simplu sau automat, în lipsa unei ordini instalate. Astfel apare problema rolului coerciţiei în evoluţia socială.

sunt minimizate. Jucătorii îşi pot crea aşteptări clare şi credibile privind comportamentul fiecăruia prin repetarea jocului. Monitorizarea comportamentului preconizat este mai simplă şi mai puţin costisitoare decât strategiile mai complicate de pedepsire a defectorilor ; sancţiunile sunt mai concentrate şi mai calibrate decât mişcările reciproce ale egoiştilor descrişi de Hobbes.

Un al doilea grup de realişti binevoitori se folosesc mai curând de istorie decât de teoria jocurilor pentru a afirma posibilitatea cooperării între egoişti. Mai ales Şcoala engleză a găsit resurse pentru lărgirea sferei gândirii clasice privind securitatea şi ordinea, fără a abandona în totalitate ipotezele-cheie ale realismului tradiţional. Adepţii acestei şcoli împărtăşesc ipoteza privind actorii care îşi urmăresc propriile interese, dar se bazează pe reconstituirea întâmplărilor istorice pentru a evidenţia dovezile de cooperare crescândă dintre state. În generalizarea referitoare la comportamentul statelor încă de la începuturile lor în Europa[44], Hedley Bull sugerează că statele au atenuat efectele de scindare ale anarhiei, depăşind parţial această condiţie deficientă. Ele au reuşit să dezvolte o ordine sau guvernare limitată a relaţiilor lor interdependente. După câteva secole de învăţare, statele converg spre câteva reguli-cheie, deşi limitate, pentru a asigura o ordine şi o pace fragile. Statele încă sprijină un sistem descentralizat de ordine globală, bazându-se pe statul-naţiune suveran. Autonomia şi legitimitatea statelor sunt validate şi susţinute prin acordul implicit al statelor înseşi. Ele se recunosc reciproc ca egali în plan moral, în ciuda multiplelor diferenţe sub aspectul puterii lor de îndeplinire a funcţiilor privind securitatea internă şi externă. Aceste proprietăţi sunt fixate în sistemul de state-naţiune, pe care se şi bazează, având ca rezultate consolidarea sinergică a autonomiei şi suveranităţii de stat, precum şi menţinerea unui sistem dedicat intereselor şi scopurilor statelor.

Potrivit adepţilor Şcolii engleze, statele au un interes vital să menţină acest sistem descentralizat. Este cea mai bună garanţie, deşi deloc infailibilă, a supravieţuirii şi independenţei lor[45]. De asemenea, sistemul constituie premisa

---

44. Lucrarea de faţă adoptă o perspectivă asupra statului diferită de cea a lui Tilly (1975a, 1975b, 1990). Pentru scopurile acestei discuţii este mai adecvată focalizarea asupra statului modern şi a evoluţiei sale, pornind din Europa secolelor al XV-lea şi al XVI-lea. Vezi, de exemplu, Spruyt (1994) şi mai ales Rosecrance (1986), care descrie apariţia statului comercial.
45. Bull afirmă, în mod paradoxal, că uneori există necesitatea ca un stat să fie divizat între statele mai puternice, dacă este incapabil să îşi îndeplinească obligaţiile de

afirmării de către state a monopolului lor asupra violenţei legitime în conducerea populaţiilor cuprinse între graniţele lor. Un sistem de state oferă fiecărei unităţi capacitatea de a-şi apăra interesele şi pe cele ale populaţiei împotriva intruşilor. Bull şi adepţii Şcolii engleze consideră că, în mod progresiv, acest sistem, în care statele au observat mişcările şi puterea egalelor lor, a evoluat treptat spre o societate de state. Ca membri ai unei societăţi, statele nu numai că îşi calculează cum să se folosească de puterea lor pentru a modela comportamentul altor state în direcţii favorabile, ci şi acţionează pe baza unor aşteptări referitoare la interesele şi valorile comune reflectate în configuraţiile ce guvernează societatea.

Bull a observat că statele s-au aflat, de fapt, mai curând în relaţii de pace decât de război pe parcursul secolelor lor de evoluţie, în ciuda măcelului vădit din secolul XX, de care Bull a fost conştient. Ca egoişti prudenţi, raţionali, preocupaţi de interesele şi supravieţuirea proprii, statele s-au interesat tot mai mult de rezolvarea diferendelor în mod paşnic şi de limitarea violenţei în reglarea de conturi. Masacrul celor două războaie mondiale sau competiţia globală a războiului rece poate că au evidenţiat limitele cooperării dintre state, dar aceste lupte au afirmat – nu au negat – condiţia fundamentală a cooperării implicite pentru salvarea societăţii de state şi pentru ţinerea sub control a aspiranţilor la hegemonie.

Balanţa de putere dintre state pentru împiedicarea oricăruia de a le domina pe celelalte şi de a transforma sistemul într-o structură unipolară a funcţionat în aceeaşi măsură pe timp de pace şi pe timp de război. Balanţa de putere era inerentă sistemului de state ca mecanism-cheie al guvernării sale. Privită în această lumină favorabilă, politica balanţei de putere a consolidat – nu a slăbit – societatea de state. Anarhia nu a fost depăşită în totalitate ; ea a rămas condiţia naturală în care acţionau statele. A fost definită şi, în consecinţă, limitată prin regulile implicite de comportament inerente balanţei de putere. Anarhia nu a fost neapărat, după cum considerau neorealiştii, o condiţie perturbatoare şi nici o forţă cauzală ce depăşea controlul membrilor acestei

---

securitate, cu scopul menţinerii balanţei de putere ca instituţie a guvernării interstatale. Împărţirea Poloniei la sfârşitul secolului al XVIII-lea între Prusia, Austria şi Rusia este citată de Bull (1977) ca exemplu al constrângerilor contradictorii ale unui sistem de state-naţiune ca sistem de guvernare : un stat poate fi sacrificat pentru salvarea altor state şi a balanţei de putere dintre prădători.

societăţi de state. Şi războiul a fost o instituţie de guvernare, ale cărei dimensiuni distructive au fost limitate de beneficiile implicate şi reciproce de care se bucurau statele, ca membri ai unei societăţi imperfecte. Această perspectivă este similară cu modul cum înţelege războiul Quincy Wright, ca o condiţie de lege „imperfectă" între state[46], şi nu ca o ruptură a „legilor" de bază ale comportamentului statului, care pot fi descoperite şi verificate prin observare atentă şi printr-o testare ştiinţifică riguroasă şi sistemică.

Această societate de state nu a atins stadiul jocului final hobbesian. Statele au fost capabile să cadă de acord asupra guvernării descentralizate a societăţii pe care o alcătuiau. De asemenea, menţinerea acesteia a deschis calea păcii şi prosperităţii. Bull a afirmat că, dacă acest proces ar fi privit din perspectiva existenţei pe termen lung a statelor, ceea ce ochiului neiniţiat i-ar putea părea o luptă neîncetată pentru putere a produs o balanţă de putere în evoluţie, dar stabilă în rândurile membrilor societăţii de state. Pacea a prevalat în faţa războiului. Balanţa a sprijinit dreptul internaţional şi practicile uzuale, regulile morale şi normative, precum şi instituţiile şi organizaţiile internaţionale în instaurarea unei ordini globale fragile, dar reală şi palpabilă. Acestea au fost componente esenţiale ale guvernării internaţionale, care s-au menţinut, s-au corectat şi s-au consolidat singure. Teama lui Hobbes, potrivit căreia comerţul, artele şi industria vor fi imposibile în absenţa unei singure puteri copleşitoare care să arbitreze diferenţele, părea a fi nefondată sau, cel puţin, pesimistă fără motiv atunci când se aplica în cazul statelor. Ele puteau trăi paşnic sub amenin-ţarea aparent paradoxală a războiului. De asemenea, statele puteau coopera suficient, chiar şi în număr mai mare, pentru a crea o ordine care să încurajeze schimburile economice şi să permită o creştere prosperă. Acest fapt s-a datorat în principal păcii pe care au fost capabile să o realizeze, precum şi eforturilor de limitare a violenţei la izbucnirea unui război. O societate de state proteja şi proprietatea privată şi caracterul sacru al contractelor[47]. Ordinea creată de această societate permitea toate tipurile de schimburi transfrontaliere în beneficiul reciproc al populaţiilor lumii. În lumina acestor câteva dimensiuni ale cooperării dintre state, Bull a concluzionat (prin contrast cu Waltz) că

46. Wright (1965).
47. Bull afirmă fără prea multe dovezi sau evidenţe această normă a presupusei existenţe a unei societăţi de state ; o bază istorică şi teoretică mai solidă pentru această normă se află în North (1990).

statele, chiar şi în condiţii de anarhie, erau capabile să creeze o societate primitivă şi o ordine minimă care să se reproducă în timp şi în care stimulentele de recurgere la forţă sau ameninţare să fie reduse – toate fără un Leviathan.

Această poziţie realistă optimistă dezvoltată de unii adepţi ai Şcolii engleze[48]. Tipul de societate de state postulat de Bull a apărut iniţial în cazul unor state care împărtăşeau în mod implicit o cultură occidentală comună. Dacă iniţial societatea de state proiectată de Bull a apărut în mod implicit dintr-o cultură occidentală comună, atunci nu există un motiv necesar, afirmă tabăra realistă, pentru ca regulile şi normele unei societăţi de state să nu poată fi extinse la nivelul tuturor popoarelor, oricât de divizate ar fi ele prin cultură, religie, limbă şi obiceiuri[49]. Dacă analiza trece de suprafaţa structurii statelor – idee respinsă de realiştii tradiţionali şi de neorealişti, pentru că depăşea limitele permise ale teoriei –, este posibilă imaginea unei convergenţe tot mai mari, dacă nu chiar a unei congruenţe, între valorile fundamentale ale diferitelor culturi. Ideile de democratizare, libertăţi civile şi drepturi ale omului, deşi sunt clar exprimate în limbaje diferite sub aspect cultural, naţional şi etnic, ar părea că devin forţe globalizatoare. Treptat, prin mişcări întrerupte şi neregulate, aceste forţe par să îi facă pe actorii internaţionali, mai ales statele, să respecte aceste norme. Limitele autorităţii suverane sunt implicate în apărarea drepturilor omului[50]. Această evoluţie oferă o oarecare perspectivă de modelare a sistemului de state, aşa cum există el în prezent în politica mondială, spre tipul de societate de state imaginat de Şcoala engleză[51].

Instituţionaliştii liberali

Înainte de prezentarea unei critici la adresa teoriilor realiste şi neorealiste, este important să schiţăm mai întâi gândirea instituţionalistă liberală. Teoreticienii acestei şcoli depun eforturi pentru a dezvolta un cadru conceptual al

48. Vezi Buzan (2004) pentru cea mai recentă poziţie a acestei şcoli – şi Martin Wight (1966a).
49. Această poziţie este respinsă vehement de Bozeman (1960). Ea a fost ulterior dezvoltată de Huntington (1996).
50. Această afirmaţie este dezvoltată în detaliu în Kolodziej (2003).
51. Buzan (2004), Buzan, Little şi Jones (1993).

teoriei relaţiilor internaţionale care să „subsumeze" gândirea realistă[52]. Instituţionaliştii afirmă că ei explică tot ceea ce poate explica teoria realistă privind comportamentul statelor şi urmărirea intereselor lor de securitate şi a supravieţuirii – şi, cum spunea Imre Lakatos, multe altele. „Multe altele" se referă mai ales la priorităţile luării deciziilor la nivelul statului, care se extind dincolo de aspectele de securitate, incluzând „interdependenţa multidimensională economică, socială şi ecologică"[53] a statelor şi a altor actori internaţionali. Instituţionaliştii caută să afirme centralitatea statului în timp ce lărgesc sfera relaţiilor internaţionale pentru a include şi alte interese în afară de cele strict legate de securitate, presupuse a limita spirala descendentă a conflictului prezis de realiştii clasici şi de neorealişti.

Sfera de cuprindere mai largă a teoriei instituţionaliste prezintă o problemă serioasă pentru dezvoltarea teoriei. Lărgind dimensiunile intereselor de stat ca să explice comportamentul statelor, instituţionaliştii trebuie să includă un număr mare de actori şi factori cu impact asupra deciziilor etatice. De asemenea, ei trebuie să adauge şi alte niveluri de analiză, în afară de cel interstatal şi cel sistemic afirmate de realişti şi neorealişti. După cum se descrie în capitolul 1, sunt adăugate nivelul de analiză transnaţional şi cel al politicii interne. Actorii transnaţionali (corporaţii multinaţionale, organizaţii interguvernamentale şi nonguvernamentale), precum şi regimurile şi actorii interni (grupuri de interese, birocraţi, partide politice, mass-media etc.) sunt apoi plasaţi în centrul preocupării teoretice. Parcimonia, trăsătură-cheie a teoriei realiste tradiţionale, dar mai ales a teoriei neorealiste, este sacrificată în favoarea relevanţei şi a unei mai mari specificităţi în explicarea comportamentului statului. Instituţionaliştii acordă o mai mare atenţie condiţiilor sau constrângerilor particulare de interacţiune a statelor şi a altor actori, precum şi modului în care aceştia iau decizii şi se comportă. Efectele de lărgire şi adâncire ale gândirii instituţionaliste sunt exact ceea ce numeroşi realişti şi toţi neorealiştii încearcă să împiedice atunci când îşi avansează propriile teorii privind relaţiile internaţionale şi securitatea. Instituţionaliştii liberali încearcă să facă faţă acestei critici acceptând ipotezele-cheie ale teoriei realiste, insistând în acelaşi timp asupra unui proiect de cercetare ce descrie condiţiile coercitive *şi* noncoercitive şi impulsurile sub care acţionează statele.

---

52. Baldwin (1993) şi Keohane (1986).
53. Keohane şi Nye (2001, p. 246).

Statul rămâne actorul central în teoria instituţionalistă. Puterea militară este afirmată ca determinantul ultim al rezultatelor relaţiilor interstatale, odată ce se recurgea la ea. Statul şi guvernanţii sunt consideraţi actori raţionali. Aceştia nu iau în mod intenţionat decizii şi nu fac mişcări care au ca rezultat pierderi sau riscuri inacceptabile pentru ei înşişi. Despre state, ca şi despre indivizi, se afirmă că sunt egoiste şi îşi urmăresc propriul interes în condiţiile unei anarhii marcate de o mare incertitudine privind implicaţiile comportamentului lor ; adică le lipseşte informaţia necesară pentru a acţiona în moduri prin care să poată prevedea cu acurateţe şi încredere rezultatele comportamentului lor reciproc contingent cu cel al altor actori. Spre deosebire de neorealişti, instituţionaliştii privesc anarhia într-o lumină similară cu realiştii Şcolii engleze. Statele deţin o mare varietate de opţiuni privind diversele domenii de politici, prin care să coopereze sau să defecteze. Ele nu sunt neapărat constrânse să se bazeze în exclusivitate sau în primul rând pe forţă şi ameninţări în desfăşurarea afacerilor lor reciproc contingente[54].

Ca şi omologii lor realişti, instituţionaliştii descriu statele ca fiind blocate în ceea ce teoreticienii jocurilor numesc dilema prizonierului. În acest joc metaforic, care pretinde că surprinde situaţia neplăcută a statelor suverane în schimburile dintre ele, doi prizonieri izolaţi sunt interogaţi de poliţie în privinţa implicării lor într-o infracţiune. În condiţiile jocului, fiecare ar putea fi eliberat dacă nu îşi trădează partenerul. Dar, dacă unul din prizonieri îl „toarnă" pe partener, el iese liber din joc, iar partenerul lui „fraier" primeşte, de pildă, zece ani de închisoare. În joc, dacă cei doi „se toarnă" reciproc, ambii prizonieri primesc sentinţe mai uşoare, dar nu este nici unul eliberat ; de pildă, fiecare primeşte trei ani de închisoare.

Figura 4.1 prezintă o versiune simplificată a acestui joc, pentru a simula condiţiile opţiunilor cu care se confruntă statele autonome într-un sistem internaţional anarhic, în care neîncrederea şi incertitudinea le domină aşteptările privind raţiunile rivalilor şi posibilele alegeri pe care aceştia le vor face, punându-le în pericol interesele. În mod clar, prizonierii câştigă cel mai mult dacă optează pentru varianta A. Dar poate fiecare să aibă încredere că partenerul nu va defecta şi nu îl va turna, în condiţiile stimulentelor jocului ? Dacă unul din prizonieri îl toarnă pe celălalt, este eliberat, iar partenerul „fraier"

54. Milner (1993).

ia zece ani. Dacă amândoi se toarnă reciproc, amândoi primesc zece ani. Dată fiind lipsa încrederii şi a informaţiilor cu ajutorul cărora prizonierii şi-ar putea coordona preferinţele în vederea unor câştiguri optime (poliţia îi ţine izolaţi), fiecare infractor are un stimulent aparent constrângător să îşi trădeze partenerul, în loc să rişte rezultatul cel mai nefavorabil, zece ani de închisoare. Mai bine trei ani decât zece, întrucât nici unul nu ştie ce va face celălalt. În mod clar, acesta nu este rezultatul optim pentru cei doi prizonieri, pentru că deplasarea spre varianta A ar fi cea mai bună pentru amândoi. În lipsa încrederii şi a informaţiilor, nici unul nu se poate aştepta ca partenerul să păstreze tăcerea. Rezultatul îi dezavantajează pe amândoi, însă este mai bun decât să rămână „fraier" păstrând tăcerea. Amândoi sunt puternic stimulaţi să îl toarne pe celălalt.

Prizonierul I
(vertical)

LIBER A LIBER	LIBER B ZECE ANI (FRAIER)
10 ANI (FRAIER) C LIBER	TREI ANI D TREI ANI

Prizonierul II
(orizontal)

Figura 4.1. *Dilema prizonierului**

În baza ipotezei hobbesiene că sunt egoişti raţionali, statelor li se acordă rolul de prizonieri concurenţi. Ele pot să-şi crească securitatea şi să obţină beneficii în cazul în care cooperează. Însă le lipsesc informaţiile, mecanismele instituţionale credibile pentru coordonare şi încrederea reciprocă fundamentală.

---

* I cooperează, II cooperează ⇒ A ; I defectează, II cooperează ⇒ B ; I cooperează, II defectează ⇒ C ; I defectează, II defectează ⇒ D ; rezultat pentru I : stânga-sus ; rezultat pentru II : dreapta-jos (n.t.).

Sunt totuşi egoiste, potrivit ipotezelor realiste şi instituţionaliste. Ele sunt stimulate să renunţe la cooperare atunci când se pare că pot câştiga în defavoarea altor state. Atunci când apare problema securităţii, iar forţa devine moneda de schimb, ele au un stimulent în plus pentru a utiliza sau a ameninţa cu forţa în scopul de a constrânge alte state să coopereze, indiferent dacă acestea sunt rivale, aliate sau neutre.

Instituţionaliştii liberali intră în discuţie în acest punct crucial al analizei. Ei sunt de acord cu realiştii de toate orientările că depăşirea tendinţelor egoiste ale statelor, mai ales deţinerea monopolului asupra violenţei, constituie o problemă reală. Această problemă nu poate fi ignorată prin simpla presupunere că beneficiile cooperării sunt evidente de la sine dacă statele cooperează. Şi nici un stat nu se poate baza pe bunăvoinţa sau pe afirmaţiile altruiste şi idealiste ale altora. Întotdeauna statele trebuie să se îngrijoreze că vor fi dezavantajate, întrucât alte state şi alţi actori ar putea trişa. Această preocupare este prezentă în toate relaţiile lor. În această privinţă, realiştii şi instituţionalişti sunt din nou de acord. Spre deosebire de majoritatea realiştilor – mai ales de neorealişti –, instituţionaliştii consideră că limitele informării şi coordonării interacţiunilor statelor pot fi relaxate şi chiar depăşite prin instituţii create de state pentru beneficii reciproce, deşi valorizate inegal de către ele. Această distribuţie a beneficiilor între egoiştii cooperanţi, precum cele ale prizonierilor tăcuţi care sunt eliberaţi, poate fi maximizată în mod eficient şi echitabil, astfel încât să cântărească mai greu decât câştigul pe care fiecare l-ar putea dobândi printr-o acţiune unilaterală şi defectare, în defavoarea altor state. Cooperarea produce câştiguri optime pentru toată lumea.

Instituţionaliştii afirmă şi că ei operează în cadrul unei „perspective sistemice”[55] pentru a ajunge la o explicaţie economică a comportamentului statului. În general, majoritatea realiştilor resping această revendicare. Cu alte cuvinte, pentru a ajunge la parcimonie, instituţionaliştii liberali încearcă să dezvolte o teorie a relaţiilor internaţionale şi a comportamentului statului limitându-şi observaţiile, urmând exemplul omologilor lor realişti şi neorealişti, la relaţiile exogene sau exterioare ale statelor şi la principalii actori nonstatali. Sfera de cuprindere mai largă a schimburilor dintre state şi alţi actori rămâne exprimată în termenii efectului lor asupra acţiunilor şi politicilor statului. Statele sunt privite ca interacţionând reciproc, însă, în acelaşi timp, şi cu alţi actori de la

55. Keohane şi Nye (2001, p. 257).

nivel transnaţional şi intern. De asemenea, ele sunt înlănţuite într-o reţea mai mare şi mai complexă de interacţiuni interdependente cu organizaţii intergu-vernamentale şi nonguvernamentale. Condiţiile materiale sunt proeminente în aceste schimburi.

Factorii psihologici şi ideologici imateriali sunt nu atât respinşi de către unii instituţionalişti, cât subordonaţi funcţionării relaţiilor exterioare ale com-portamentului actorilor[56]. Precum în teoria realistă, instituţionaliştii trec această graniţă atunci când le convine, însă tendinţa acestei şcoli de gândire este de a se menţine între limitele unei perspective „obiective" de construcţie a teoriei[57]. Ideile şi ideologiile îi orientează pe actori în opţiunile şi strategiile lor, însă impactul lor independent asupra politicilor statelor este în continuare perceput ca subordonându-se intereselor materiale ale actorilor – economice şi de securitate – şi relaţiilor de putere schimbătoare[58]. Principalul lor rol cauzal este de a furniza „puncte focale" pentru opţiunile de cooperare dintre state. Credinţa în ideea unei Uniuni Europene ca bază instituţională a cooperării economice şi bunăstării sporite pentru statele membre ilustrează acest rol cau-zal. Afirmarea repetată a acestei credinţe, precum şi regulile şi normele asociate cu punerea sa în aplicare în politicile şi comportamentul statelor instituţionali-zează credinţele şi organizează mediul interacţiunii statelor în moduri favora-bile pentru toţi participanţii[59].

Înainte de a aborda ceea ce înţeleg instituţionaliştii liberali prin instituţii, este important să descriem modul lor de înţelegere a contextului politic în care acţionează statele în prezent. Ei înlocuiesc concepţia realistă asupra interacţiunii statelor de tip bilă de biliard cu imaginea unor reţele multiple, suprapuse, de relaţii între actori, în toată aria de preocupări de politici ale statelor. Statele sunt prinse în aceste reţele. În funcţie de domeniul politicilor

---

56. Goldstein şi Keohane (1993).
57. Keohane (1988). Vezi şi Nye (1988).
58. Goldstein şi Keohane (1993, p. 25).
59. Goldstein şi Keohane (1993, pp. 1-30) dezvoltă opiniile acestor autori privind importul cauzal de idei. Ele sunt mai complexe decât se poate descrie în lucrarea de faţă, însă centralitatea lor încă este respinsă în explicarea comportamentului statelor. Mai mult, se stipulează că preferinţele şi interesele statelor sunt date, iar eforturile de a lega credinţele şi valorile sau ceea ce autorii identifică în mod vag ca fiind „idei" de formarea intereselor sunt definite ca depăşind limitele analizei teoretice. Bineînţeles că această mişcare invocă întrebarea privind locul unde apar preferinţele şi interesele ca forţe motrice ale comportamentului – un gol flagrant în proiectul de cercetare instituţionalist.

aflat sub analiză – de pildă, ecologic sau al investiţiilor străine –, actori diferiţi joacă diverse roluri în conceperea şi stabilirea constrângerilor şi oportunităţilor pentru puterea şi mişcările statului. Potrivit instituţionaliştilor, această imagine amestecată descrie politica mondială într-un mod mai realist decât teoria realistă. Robert Keohane şi Joseph Nye avansează o versiune mult citată a modelului instituţionalist. Se afirmă că acesta subsumează gândirea realistă unui cadru instituţionalist mai larg[60]. Autorii prezintă politica mondială ca pe un sistem de „interdependenţă complexă", opinie care a atras numeroşi adepţi şi care se bucură de un loc de frunte în cercetarea şi construirea unor teorii ale relaţiilor internaţionale.

Potrivit instituţionaliştilor liberali, aceste reţele de schimburi între state şi actori nonstatali, în care au loc negocieri continue pentru obţinerea unor avantaje, au schimbat relaţiile internaţionale sub trei aspecte fundamentale. Mai întâi, interacţiunile şi diversele interese, scopuri şi capacităţi de putere ale actorilor au creat multiple căi de îndeplinire a scopurilor. Statul nu este canalul unic prin care actorii îşi pot manifesta voinţa. Şi statele se folosesc de alte căi şi se bazează pe alţi actori în afară de state, chiar pentru a-şi atinge obiectivele în relaţia cu alte state. Pieţele globale care invocă funcţiile şi obligaţiile statului de asigurare a bunăstării ilustrează aceste mecanisme[61]. Keohane şi Nye rezumă dimensiunile interdependenţei complexe şi fac distincţie între concepţia lor privind relaţiile internaţionale şi realism, în acelaşi timp încercând să încorporeze ipotezele realiste privind egoismul şi anarhia în sfera teoretizării lor. Trecând dincolo de relaţiile interstatale, unicul canal de interacţiune a statelor afirmat de realişti, aceşti autori identifică în plus nivelul de analiză transguvernamental şi cel transnaţional. După cum rezumă cei doi, „cel *transguvernamental* (elitele guvernamentale ale statelor, ce negociază între ele şi cu colegii din acelaşi stat) se aplică atunci când relaxăm ipoteza realistă potrivit căreia statele acţionează în mod coerent ca unităţi; cel *transnaţional* se aplică atunci când relaxăm ipoteza potrivit căreia statele constituie unicele unităţi"[62].

---

60. Această şcoală de gândire este mai complexă şi mai variată decât putem descrie în volumul de faţă. Vezi Hall şi Taylor (1996) pentru o analiză a celor trei orientări – cea bazată pe modelele alegerii raţionale, cea istorică şi instituţionalismul sociologic. Discuţia noastră se concentrează asupra grupului Keohane-Nye datorită proeminenţei şi citării lor în numeroase alte lucrări din domeniu.
61. Lindblom (2001).
62. Keohane şi Nye (2001, p. 25).

Interdependenţa complexă stipulează şi că statele se confruntă cu aspecte multiple simultan, nu în serie şi în mod succesiv. Acestea trebuie rezolvate pe măsură ce apar, şi nu după cum doreşte statul. Divizarea ierarhică între *high politics* şi *low politics* afirmată de realişti este înlocuită cu o agendă definită pe orizontală, cu schimburi multiple, conflictuale şi interconectate. Cu excepţia condiţiilor de pericol clar şi iminent al războiului şi ostilităţilor armate care să concentreze atenţia factorilor de decizie din stat – aşa cum este cazul spânzurătorii pentru un condamnat la moarte –, de obicei statele întâmpină numeroase şi diverse probleme şi schimburi cu opţiuni dure, în condiţii de incertitudine privind evaluarea câştigurilor şi pierderilor, într-o mare şi schimbătoare varietate de arii tematice. Securitatea militară ocupă de obicei o poziţie prioritară în raport cu aceste aspecte nonsecuritare. Puterea statului şi luarea deciziilor sunt distribuite între aceste domenii ale politicilor. În funcţie de aspectul abordat, coaliţiile rivale de actori se unesc în interiorul statului, incluzând omologii de la nivelurile de acţiune transnaţional şi intern din alte state, pentru a face presiuni cu scopul de a obţine rezultatul preferat într-o anumită privinţă.

Politica internă a diferitelor state este atrasă în acest proces de negociere răsfirat şi dezordonat. Cele ce par a fi relaţiile dintre state, la un nivel de analiză interstatal şi sistemic, sunt în realitate impulsionate deseori, în funcţie de domeniul de politici examinat, de actorii nonstatali de la nivel transnaţional şi intern. Astfel, actorii, temele, structurile de putere şi nivelurile de analiză incluse în delimitările interdependenţei complexe şi ale teoriei instituţionaliste depăşesc cu mult paradigma realistă. Apoi, aceste elemente sunt canalizate şi concentrate asupra comportamentului statului; de aici, pretenţia unui punct de vedere sistemic, deşi puţini sunt actorii şi factorii care să nu fie luaţi în considerare la niveluri inferioare de analiză. Revendicarea „parcimoniei" devine tulbure şi problematică.

Instituţionaliştii afirmă că priorităţile statului urmăresc un continuum schimbător. În gândirea instituţionalistă nu există o delimitare clară şi distinctă între securitate şi coerciţie, pe de o parte, şi scopurile şi interesele altor state şi puterea noncoercitivă de a le realiza, pe de altă parte. Distincţia realizată de mulţi realişti între *high politics* şi *low politics*, ca şi cum ar fi domenii separate, care abia dacă intră în interacţiune şi interdependenţă, este înlocuită cu ideea unei varietăţi de interese statale. Statele folosesc diferite forme de putere etatică – putere materială sau *hard* şi putere nematerială sau *soft* – pentru

promovarea acestor interese[63]. În condiţii de interdependenţă complexă, formelor noncoercitive de putere şi disponibilităţii de cooperare cu alte state li se atribuie un statut la fel de privilegiat ca şi al puterii militare în explicarea deciziilor şi acţiunilor zilnice ale statelor. Tocmai sub acest aspect se deosebesc în mod clar realiştii şi instituţionaliştii în privinţa explicaţiei date variaţiilor comportamentului statului.

Statele se confruntă nu numai cu puterea altor state, ci şi cu cea a altor actori, cum ar fi organizaţiile interguvernamentale, actori creaţi de ele. Organizaţiilor interguvernamentale (OIG-urile), cum ar fi ONU, NATO sau Organizaţia Mondială a Comerţului, li se atribuie puterea de a impune limite statelor şi de a avea interese proprii. Ele orientează, limitează şi, alternativ, extind puterea şi interesele statelor membre. OIG-urile sunt completate de mii de organizaţii nonguvernamentale (ONG-uri). Acestea influenţează politicile şi comportamentul statelor şi ale OIG-urilor. Pieţele globale şi mai ales corporaţiile multinaţionale, actorii dominanţi din interiorul pieţelor, limitează *şi* lărgesc şi mai mult puterea statelor, în funcţie de domeniul politicilor – de pildă, mediu, sănătate, muncă sau aspecte comerciale. Şi indivizii puternici sunt capabili să influenţeze interesele de securitate şi nonsecuritare ale statelor. Ei pot fi jucători influenţi pe piaţă, precum George Soros, care a câştigat milioane de dolari speculând fluctuaţiile ratelor de schimb, sau reformatori hotărâţi, precum Jody Williams, care a convins numeroase state să interzică minele antipersonal. Actori privaţi, mai ascunşi, pot fi şi teroriştii, ca Osama bin Laden, despre a cărui reţea, Al Qaeda, se afirmă că deţine celule localizate în şaizeci de ţări.

În cele din urmă, instituţionaliştii liberali afirmă că dominaţia puterii militare şi a securităţii este erodată înainte ca aceste alte preocupări şi puterea statelor şi actorilor nonstatali să dicteze rezultatele dorite. Deprecierea puterii materiale şi a forţei deschide calea modalităţii de explicare şi stabilire a relaţiilor interstatale în termenii altor interese şi forme diferite ale puterii. Aspectele economice, de mediu şi ecologice sunt identificate ca fiind domenii de o importanţă deosebită pentru preocupările statului. Ele nu pot fi reduse la concentrarea realistă asupra forţei şi ameninţărilor. Alte forme de cooperare şi putere sunt mai relevante pentru soluţionarea acestor probleme de acţiune colectivă decât afirmarea puterilor coercitive ale statului. De exemplu, statele

63. Nye (1990, 2002).

rivale care urmăresc o bunăstare materială mai mare pentru populaţiile lor sunt împiedicate să recurgă la forţă sau coerciţie pentru a se forţa o concesie sau un privilegiu comercial. Într-un astfel de cadru de politici, forţa sau ameninţările sunt neproductive pentru ambele părţi. Creşterea activităţii economice implică supremaţia legii şi jocul liber al forţelor de piaţă, izolate de intervenţia statului.

O implicaţie importantă a acestor compromisuri de interese între domeniile politicilor este că statele sunt la fel de interesate de câştigurile absolute cum sunt şi de poziţia lor de putere în raport cu alte state. Totuşi, realiştii insistă că statele sunt întotdeauna şi peste tot îngrijorate de câştigurile relative ale altor state. Instituţionaliştii atrag atenţia asupra circumstanţelor specifice în care statele evaluează câştigurile relative şi pe cele absolute în relaţiile interstatale[64]. Despre state ca actori raţionali se afirmă că îşi evaluează schimburile cu alţi actori pentru a stabili dacă câştigurile altui stat, de pildă sub aspectul capacităţilor militare sau al celor tehnologice şi economice, vor atinge sau vor prejudicia interesele proprii. Dacă nu, atunci instituţionaliştii avansează dovezi pentru a demonstra că creşterile relative ale câştigurilor unui stat nu vor fi neapărat considerate ameninţătoare. De exemplu, Marea Britanie, Franţa şi Israelul, aliaţi ai Statelor Unite, deţin capacităţi nucleare extraordinare şi totuşi puteri nucleare în devenire, precum Iranul, Irakul şi Coreea de Nord sunt considerate ameninţări grave la adresa securităţii.

Există şi problema trecerii de la un pericol potenţial la unul clar şi prezent. Statele pot intenţiona să se folosească de câştigurile lor relative în ce priveşte capacităţile materiale pentru a prejudicia un alt stat, dar să întâmpine obstacole din partea unei serii de factori. De asemenea, există dovezi care demonstrează că jocul de sumă zero al dilemei prizonierului tinde să exagereze câştigurile relative ale statelor şi să pună accent pe scenariile cele mai nefericite[65]. Instituţionaliştii descriu câştigurile absolute ca fiind de obicei mai importante pentru un stat decât preocupările privind poziţia relativă de putere[66]. Printre acestea se numără beneficiile rezultate dintr-un comerţ sau din investiţii mai mari ori dintr-o mai mare cooperare cu alte state. Chiar şi rivalii pot obţine beneficii reciproc profitabile prin coordonarea intereselor comune, suprapuse, cum ar fi sporirea protecţiei mediului pentru toate părţile implicate. Instituţionaliştii

64. Powell (1991).
65. Snidal (1993).
66. Keohane (1984, 1993).

afirmă că statele vor acorda o valoare mai mare achiziţiei absolute de bogăţie şi bunăstare pentru populaţiile lor şi pentru stat, chiar dacă alte state, inclusiv rivalele actuale sau potenţiale, câştigă de fapt *mai mult* sub aspect material. Abandonarea acestor câştiguri ar slăbi statul în raport cu grupurile numeroase pe care le serveşte. De asemenea, ar neglija oportunitatea de cooperare cu alte state şi de sporire a puterii de abordare a aspectelor reciproc contingente, inclusiv securitatea, precum şi coordonarea eforturilor de urmărire a obiectivelor care nu ţin de securitate.

Această tapiserie bogată şi complexă constituie contextul relaţiilor internaţionale în care instituţionaliştii încearcă să explice de ce apare cooperarea între state, în contrast cu aşteptarea realistă, de conflict cronic şi defectare. Statele fac compromisuri între teme care ţin strict de securitate şi alte scopuri şi interese. După cum este definită securitatea în lucrarea de faţă, aspectele de securitate ridică întrebarea dacă să se recurgă sau nu la forţă. Aceste teme de securitate fluctuează în privinţa relevanţei şi a urgenţei de rezolvare şi concurează cu aspectele nonsecuritare pentru captarea atenţiei şi resurselor. Temele se încadrează în puncte diferite şi variate ale unui continuum securitate-nonsecuritate al interdependenţei complexe. În mod cert, negocierile dintre state sunt încadrate în anarhia fundamentală a poziţiilor lor autonome, însă instituţionaliştii afirmă că simpla conştientizare a acestei condiţii ne oferă prea puţine informaţii despre instrumentele de putere şi persuadare ce vor fi folosite de state, date fiind stimulentele concurente, de cooperare sau defectare, de utilizare a forţei sau de abţinere. Asumpţia anarhiei ne informează prea puţin despre cele mai adecvate forme de putere pentru atingerea obiectivelor urmărite. Forţa militară ar putea fi relevantă sau nu pentru aceste căutări, potrivit instituţionaliştilor liberali.

Acest proces prin care, în domenii de interes mai vechi sau mai noi, sunt necesare decizii şi acţiuni din partea statului în relaţiile cu alţi actori, invocă crearea unor reguli, norme şi principii de comportament. Statele se bazează pe aceste mecanisme pentru a anticipa comportamentul altor state şi pentru a-şi direcţiona propriile reacţii. Adeziunea repetată din partea statelor transformă în instituţii formale aceste tipare de comportament, alături de aşteptările împărtăşite ale actorilor. Statele se pot baza pe aceste instituţii pentru a-şi stabiliza şi a controla mediile politice sub forme reciproc acceptate. Aceste instituţii devin treptat regimuri. Despre state se afirmă în continuare că deţin puterea materială pentru a abandona aceste aranjamente şi pentru a fi tentate

să înşele alte state atunci când beneficiile defectării depăşesc costurile marginale, dacă apare o decizie de a coopera sau nu. Ele pot să ignore sau încalce modelele consolidate de comportament şi regulile, normele şi principiile de acţiune bine cunoscute. Totuşi, defectarea are un preţ mare, cu potenţial de pierderi costisitoare pe termen lung pentru toate părţile implicate. Instituţionaliştii pretind că riscurile şi costurile defectării au crescut tot mai mult, pe măsura extinderii sferei de cuprindere şi a numărului interdependenţelor din toate domeniile importante ale intereselor de stat. Instituţiile devin valori şi interese esenţiale, de sine stătătoare ale statului. După ce le-au creat, statele îşi definesc tot mai mult interesele pentru a menţine şi a extinde aceste instituţii, şi nu invers, în sensul în care instituţiile ar fi conduse de interesele şi stimulentele pentru maximizarea puterii[67]. În funcţie de aspectul luat în considerare, instituţiile pot oferi explicaţii şi predicţii ale comportamentului şi mai ales ale tendinţei statelor de a coopera.

Dar ce *fac* instituţiile pentru a justifica această afirmaţie? Potrivit instituţionaliştilor, instituţiile îndeplinesc câteva roluri funcţionale cheie, care încurajează cooperarea. Regulile comune implică reciprocitatea. În mare parte precum jocul de tip „dinte pentru dinte" al lui Axelrod, instituţiile le comunică actorilor, inclusiv celor rivali, recompensele cooperării, precum şi costurile şi riscurile prezentate de conflict şi defectare. Dacă statele încalcă o regulă, ele riscă să întâmpine o reacţie contracarantă şi costisitoare din partea altor state, care le-ar putea prejudicia interesele. Aceste acţiuni pot lua forma unei sancţiuni, cum ar fi o declaraţie critică tranşantă şi stânjenitoare sau un boicot economic ori o creştere tarifară pentru anumite produse. Aceste acţiuni şi contraacţiuni pot escalada până la închiderea frontierelor sau chiar lansarea unui atac asupra bazelor sau personalului militar al unui stat. Absenţa unui comportament aşteptat într-un schimb specific poate submina însăşi structura instituţională.

De asemenea, instituţiile îi oferă informaţii fiecărui actor pentru a contribui la coordonarea comportamentului lor reciproc contingent, în scopul unor beneficii comune, deşi nu neapărat egale. Tocmai această dimensiune esenţială a informaţiei lipseşte din jocul dilema prizonierului. Cunoaşterea bazată pe comportamentul standardizat în timp al unui stat ar înlătura vălul de secrete şi percepţii greşite din jurul schimburilor dintre state. O transparenţă mai mare

67. Vezi schimbul de opinii dintre Mearsheimer (1994) şi Keohane şi Martin (1995).

îi face pe decidenţi mai încrezători că alţii nu vor exploata alegerea lor de a coopera. Standardele de monitorizare a respectării regulilor şi sancţiunile pentru penalizarea defectorilor pot fi, de asemenea, incluse în instituţiile care modelează comportamentul statelor.

Organizaţia Mondială a Comerţului, NATO sau Uniunea Europeană constituie întruchiparea concretă a acestor structuri instituţionale şi a proceselor decizionale în evoluţie. Dovada importanţei acestor instituţii o constituie resursele vaste, statutul privilegiat şi dimensiunile luării multilaterale a deciziilor, care sunt canalizate prin aceste instituţii. O altă dovadă a importanţei instituţiilor o constituie creşterea, începând cu al doilea război mondial, a numărului de organizaţii interguvernamentale, ajungând în prezent la peste o mie. Aceste organizaţii, ca şi firmele de pe pieţele internaţionale, scad costurile de tranzacţie ale afacerilor guvernamentale şi ale negocierilor pentru câştiguri în relaţiile dintre state. Aceste relaţii de negociere şi cooperarea rezultată în urma lor pot fi realizate, după cum declară instituţionaliştii, în lipsa unui Leviathan sau hegemon[68]. Stimulentele reprezentate de o transparenţă mai mare, de câştigurile absolute, incertitudinea scăzută şi costurile scăzute ale tranzacţiilor fac ca instituţiile să fie tentante, cu adevărat necesare şi tot mai importante pentru reglarea comportamentului statului prin cooperare voluntară între egoiştii raţionali.

Evaluarea realismului, neorealismului şi instituţionalismului liberal şi războiul rece

Cât de bine se susţin aceste trei poziţii teoretice? Cât de bine explică ele începutul şi evoluţia războiului rece, precum şi rivalitatea globală dintre SUA şi Uniunea Sovietică? Cât de bine explică ori prezic – sau cel puţin anticipează – implozia Uniunii Sovietice şi încheierea bruscă a războiului rece şi a echilibrului bipolar care a dominat, în mare, a doua jumătate a secolului XX?

O modalitate de organizare a acestei critici este de a evalua reacţiile realismului, neorealismului şi instituţionalismului liberal, potrivit dimensiunilor

68. Keohane (1984). Problema ridicată de această poziţie constă în faptul că declinul aşteptat al puterii SUA, considerat de numeroşi specialişti ca fiind iminent în anii '80, a fost contrazis de ascensiunea în fapt a puterii americane.

de comparaţie subliniate anterior. Mai întâi, să luăm în considerare actorii şi comportamentul lor preocnizat după cum au fost proiectate de aceste orientări. Toate aceste şcoli se concentrează asupra statelor ca actori principali în relaţiile internaţionale. Nici una nu explică de ce statul a triumfat ca principală unitate de organizare politică a populaţiilor diferite şi divizate ale lumii. Statul este luat ca atare, în loc să fie tratat ca o enigmă şi o problemă care trebuie explicată. Se păstrează o tăcere apăsătoare în privinţa explicării procesului de decolonizare şi a expansiunii ulterioare a statului-naţiune ca principală unitate de organizare politică a populaţiilor divizate şi răspândite ale lumii. Cele trei poziţii nu prevăd nici dizolvarea statelor, cu atât mai puţin dispariţia unei mari puteri. Existenţa continuă a statului şi perpetuarea acestuia, în general sub aceeaşi formă, încă de la începuturile sale sunt asumate în mod implicit, dar fără a fi cercetate, mai ales de către realişti. Principalul amendament la aceste abordări statocentriste este oferit de instituţionalismul liberal. Acesta se distinge prin faptul că lărgeşte orizontul explicativ al comportamentului etatic prin includerea impactului actorilor nonstatali asupra statului şi sistemului de state, al stimulentelor non-coercitive şi al opţiunilor de politici. Statul este descris nu numai ca un vehicul pentru securitate, ci şi ca un stat al bunăstării, a cărui existenţă depinde de capacitatea sa de a oferi resurse materiale îndestulătoare populaţiei, la niveluri şi rate acceptate şi legitimate din punct de vedere politic.

Mai ales neorealismul este vulnerabil faţă de critici. Introducând supravieţuirea în locul ideii mai puţin exacte a intereselor de stat în termeni de putere – reafirmarea realismului clasic de către Hans Morgenthau –, neorealismul a revendicat un statut de aceeaşi valoare cu ştiinţele naturale, poziţie respinsă vehement de realiştii tradiţionali ca imposibilă, nefiind nici raţională sau morală[69]. Canoanele neorealiste respingeau posibilitatea dizolvării unui stat dacă acesta trecea testul supravieţuirii : capacităţi militare suficiente pentru echilibrarea celor ale rivalilor. Dacă trecea acest test, statul nu era eliminat din lupta pentru supravieţuire. Ar fi fost ultimul actor internaţional eliminat. Dat fiind echilibrul militar de la sfârşitul războiului rece dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi alianţele fiecăreia, nu exista vreun motiv să ne aşteptăm ca statul sovietic să se prăbuşească în viitorul apropiat – poate chiar niciodată.

---

69. Morgenthau (1951b).

Se poate afirma, după cum replică neorealiştii, că alianţa occidentală câştiga teren sub aspect militar[70]. Avansul său tehnologic în dezvoltarea unor noi arsenale, de la sateliţi de comunicaţii până la bombe inteligente şi avioane cu pilot automat, pentru recunoaştere şi bombardamente de precizie, făcea ca sovieticii să fie depăşiţi. Cu toate acestea, la sfârşitul său, statul sovietic deţinea cea mai mare armată terestră din Europa. Încă ar fi putut, dacă ar fi optat pentru această variantă, să oprime revoltele naţionale din rândul sateliţilor săi, după cum a făcut în trei ocazii anterioare (1953, 1956, 1968), sau mişcările rebele din rândul numeroaselor grupuri naţionale şi comunitare interne. Poliţia internă şi serviciile de informaţii secrete, care inculcau frica şi impuneau subordonarea grupărilor naţionale rebele din Uniunea Sovietică, au rămas intacte. Şi Uniunea Sovietică deţinea o maşinărie a sfârşitului lumii echivalentă cu cea a Statelor Unite. Cu toate acestea, Uniunea Sovietică a făcut implozie, contrar aşteptărilor realiste clasice şi celor neorealiste.

Neorealiştii şi realiştii oferă într-adevăr ceea ce pare a fi o explicaţie convingătoare a luptei globale pentru putere de după al doilea război mondial, la cele trei niveluri ale balanţei militare descrise succint în capitolul 3[71]. Lupta superputerilor globale pentru hegemonie a sporit capabilităţile militare de ambele părţi, ajungându-se la niveluri istorice fără precedent. Căutarea unor aliaţi a fost la fel de neobosită. A fost ca şi cum „Dialogul melian" s-a repetat două mii de ani mai târziu între două puteri care acum se luptau pentru hegemonie globală, şi nu pentru dominaţia asupra peninsulei greceşti[72]. Bătălia titanică a părut să se conformeze aşteptărilor acestor trei şcoli de gândire. Creşterea continuă a capabilităţilor militare de fiecare parte a liniei frontului războiului rece s-a conformat aşteptărilor realiste şi neorealiste.

Instituţionaliştii liberali nu au contestat această proiectare a comportamentului superputerilor. Ei s-au concentrat mai curând asupra explicării cooperării interstatale prin schimburi şi negocieri între actori raţionali, care ar considera că beneficiile coordonării voluntare a politicilor lor nucleare vor

---

70. Odom (1992).
71. Mueller (1995) insistă asupra faptului că războiul rece poate fi explicat mai degrabă ca un conflict între idei decât ca o luptă pentru hegemonie prin urmărirea superiorităţii materiale. Majoritatea constructiviştilor, analizaţi în capitolul următor, vor fi de acord cu această explicaţie. Vezi, de exemplu, Wendt (1992) şi Kubalkova (2001a).
72. Fliess (1966).

menţine un echilibru nuclear stabil. Instituţionaliştii şi ramura optimistă a realismului au oferit o explicaţie rezonabilă pentru cooperarea superputerilor la toate aceste niveluri în privinţa controlului armamentelor şi dezarmării. Concentrându-se asupra intereselor reciproce, şi nu doar asupra supravieţuirii, aceşti teoreticieni au introdus o varietate mai mare de preocupări legate de securitate în calculele statelor şi ale conducerilor lor decât cea implicată de concepţia neorealistă privind relaţiile internaţionale. Teoreticienii Thomas Schelling şi Robert Axelrod, care au pornit de la ipoteza hobbesiană referitoare la actorii sau statele egoiste care îşi urmăresc propriile interese, au fost capabili să definească zone largi de acord între rivali implacabili. Războiul nuclear invoca precauţia şi cooperarea prin transformări negociate ale balanţei militare, cu scopul de a stabiliza mediul militar şi de a împiedica aliaţii să precipite o confruntare între superputeri.

Instituţionaliştii au consolidat această direcţie de analiză. Transparenţa mai mare ce decurgea din informaţiile secrete îmbunătăţite, din partea sateliţilor, şi încrederea sporită în mijloacele naţionale de verificare au sprijinit ipoteza instituţionalistă potrivit căreia informarea privind capacităţile adversarului este un stimulent al cooperării. Încrederea putea fi încurajată prin transparenţă şi printr-o verificare mai atentă. De asemenea, un mediu nuclear şi convenţional negociat reacţiona în mod mai raţional şi mai distinct faţă de interesele conflictuale ale Moscovei şi Washingtonului decât eforturile unilaterale de depăşire a echilibrului militar.

Instituţionaliştii liberali au avut probleme în explicarea eforturilor insistente, unilaterale şi în mod clar necooperante ale fiecărei superputeri de a depăşi constrângerile echilibrului militar nuclear şi convenţional dintre ele, în timpul războiului rece, după cum au prevăzut realiştii şi neorealiştii. Despre state se considera în continuare că urmăreau puterea materială maximă pentru a-şi putea dicta preferinţele de securitate adversarilor şi aliaţilor. Propunerea americană de construire a unui sistem de rachete antibalistice se încadrează în acest model. Avansurile tehnologice au generat, de fiecare parte, stimulente pentru schimbarea echilibrului de forţe cantitativ şi calitativ. Dar, lăsând la o parte o evoluţie care nu a apărut niciodată în mod clar la orizont, stimulentele pentru cooperarea limitată au fost suficiente pentru explicarea constrângerilor politice impuse asupra conflictului războiului rece, în mare parte în direcţia aşteptărilor ideii lui Clausewitz privind războiul ca politică prin alte mijloace, precum şi potrivit aşteptărilor realiste.

Toate cele trei şcoli s-au aşteptat ca superputerile să urmărească obiective hegemonice şi, pe rând, să fie limitate de o balanţă de putere compensatoare. Neorealiştii au afirmat stabilitatea mai mare a unei balanţe de putere bipolare, deşi nu oferă altă explicaţie pentru apariţia sa în afară de referirea la capabilităţile nucleare însemnate şi în continuă creştere ale superputerilor, ca dovadă demonstrabilă a bipolarităţii. Neorealismul nu are o teorie – sau un interes aparent – prin care să explice schimbarea fie ca o funcţie a politicii interne, fie în relaţiile dintre state, în afară de referirea la un sistem bipolar rigid care între timp s-a prăbuşit (în mod inexplicabil). Observarea bipolarităţii a constituit o explicaţie în retrospectivă. Şi neorealiştii erau încrezători că bipolaritatea va dura aproape nelimitat din cauza stabilităţii sale postulate (dacă nu demonstrate). Nici realiştii tradiţionali, nici instituţionaliştii nu au contestat această explicaţie, deşi bipolaritatea a existat doar patru decenii.

Neorealiştii ar putea explica propriul comportament dacă s-ar afla la putere, dar nu şi comportamentul actorilor analizaţi. Acţionând în mod implicit împotriva intereselor proprii pe termen lung, Statele Unite au contribuit la reconstrucţia economiilor foştilor inamici, violând implicit dogma neorealistă, care afirmă căutarea supravieţuirii şi a securităţii prin puterea predominantă, o critică doar parţial contrabalansată de ameninţarea conflictului cu Uniunea Sovietică. Deşi nu trebuia ca o superputere să se îngrijoreze în privinţa unui aliat dintr-un sistem bipolar, totuşi Statele Unite îşi consultau partenerii asupra unor teme majore de securitate, cu impact asupra intereselor de securitate reciproce, deşi nu în totalitate congruente – un comportament în discordanţă cu preceptele neorealiste[73].

Şi conducerea Uniunii Sovietice a violat în mod fundamental regulile neorealiste ale comportamentului unei mari puteri. Mai întâi, Gorbaciov a făcut concesii unilaterale semnificative în vederea distrugerii tuturor armele nucleare cu rază medie de acţiune din teatrul european, ca o garanţie prealabilă a negocierilor care au condus la reduceri masive de ambele părţi ale arsenalelor nucleare strategice. În al doilea rând, şi mai semnificativ, el a anunţat reduceri majore, din punctul de vedere al numărului de militari, în forţele armate sovietice. Tratativele privind controlul armelor convenţionale, suspendate timp de decenii, au primit un nou impuls. În al treilea rând, Gorbaciov a anunţat că Uniunea Sovietică nu va interveni pentru protecţia regimurilor

73. Aceste observaţii sunt dezvoltate detaliat în McCallister (2002).

comuniste din Pactul de la Varşovia. Această promisiune a fost în mare parte respectată, în ciuda încercărilor eşuate ale rivalilor conservatori interni de a-i forţa mâna lui Gorbaciov prin intervenţia în statele baltice, cu scopul de a le readuce în front. În lipsa forţei militare sovietice eficiente care să le susţină conducerea, nici unul dintre regimurile comuniste la putere nu a fost capabil să facă faţă cererilor populare pentru reforme democratice sau să se împotrivească distrugerii propriului monopol al puterii. În cele din urmă, Uniunea Sovietică a acceptat ceea ce fusese de neconceput până atunci, şi anume distrugerea Germaniei de Est ca stat şi reintegrarea ei paşnică prin alegeri libere într-o Germanie unită, cu o conducere democratică, în cadrul alianţei NATO.

Nici una dintre cele trei şcoli de gândire nu oferă o explicaţie satisfăcătoare pentru aceste îndepărtări radicale de la scenariile lor privind superputerile sau comportamentul statelor. Spre meritul lor, instituţionaliştii au deschis calea altor actori şi factori care să explice aceste schimbări. Ei includ în analizele lor şi alte niveluri de interacţiune a actorilor cu statele, prin comparaţie cu teoretizările neorealiste sau multe dintre cele realiste. Instituţionaliştii introduc nivelul transnaţional şi nivelul intern al interacţiunilor statale şi nonstatale în programele lor de cercetare, pentru explicarea comportamentului statelor.

Cu câteva excepţii notabile[74], instituţionaliştii nu au exploatat în mod sistematic implicaţiile acestei deschideri, fie pentru a diminua poziţia privilegiată atribuită statului în raport cu alţi actori, fie pentru a dezvolta o explicaţie mai coerentă şi mai concludentă a rezultatelor schimburilor dintre actorii internaţionali. Instituţionaliştii şi-au limitat în mare parte preocupările la comportamentul statului şi la problema autodefinită a reconcilierii ideilor lor privind interdependenţa complexă cu ipotezele realiste şi neorealiste. Preocuparea lor a servit mai mult la dezvoltarea unui cadru de analiză comun, pentru teoretizarea comportamentului statului şi a sistemului internaţional, şi mai puţin la depăşirea limitelor acestui cadru conceptual, atunci când evidenţele contrare nu se potrivesc constrângerilor realiste sau neorealiste[75]. Statul şi sistemul de state sunt descrise ca îndepărtându-se de tiparele de acţiune prezise pe baza aşteptărilor realiste strict aplicate, dar niciodată în măsura în care instituţionaliştii să se simtă obligaţi să ridice întrebări – adică să problematizeze – privind statul sau sistemul de state ca o consecinţă a presiunilor

74. Goldstein şi Keohane (1993), precum şi Keohane şi Milner (1996).
75. Baldwin (1993).

cauzate de actorii nonstatali, de structurile de putere şi stimulente asociate cu pieţele globale sau de politica identitară. Cererile de independenţă naţională şi legitimitatea în alcătuirea şi conducerea regimurilor nu sunt luate în considerare. Aceste forţe puternice şi actorii asociaţi sunt în mare parte absenţi din perspectivele conceptuale prin care aceşti teoreticieni abordează securitatea.

La un nivel transnaţional, realiştii şi neorealiştii consideră că marile puteri sunt nevoite să concureze pentru o putere relativă nu numai sub aspectul dimensiunii capacităţilor militare, ci şi pe câmpurile de luptă ale descoperirilor ştiinţifice, inovaţiilor tehnologice şi dezvoltării economice susţinute. Prin urmare, este conform aşteptărilor realiste ca Uniunea Sovietică, pierzând teren cu rapiditate pe aceste fronturi de importanţă critică, să caute o anumită relaxare în lupta dintre superputeri. Din perspectiva acestor realişti, politicile de destindere iniţiate de regimul Gorbaciov pot fi privite ca o mişcare strategică de încetinire a cursei înarmărilor ; acest fapt ar fi permis ca transferul resurselor tehnico-ştiinţifice şi economice precare să întărească creşterea economică a Uniunii Sovietice şi să îi sporească competitivitatea.

Concesiile occidentale aşteptate, de relaxare a confruntării războiului rece, ar deschide, la rândul lor, calea tehnologiei, pieţelor şi investiţiilor occidentale. Aceste beneficii pot fi considerate şi o tactică de dezarmare a opozanţilor reformelor interne ale lui Gorbaciov pentru a lărgi dezbaterea publică şi transparenţa (*glasnost*), a restructura economia şi a restrânge sectorul public în beneficiul unei societăţi civile şi private în dezvoltare (*perestroika*), precum şi pentru a democratiza instituţiile conducătoare sovietice, ca o pârghie de control asupra conservatorilor şi birocraţilor cu poziţii solide în sistem. Din perspectiva limitată a celor trei şcoli de gândire asupra supravieţuirii statului şi imperativului maximizării puterii în urmărirea intereselor de stat, aceste schimbări ale comportamentului strategic sovietic şi ale politicilor economice pot fi privite ca aflându-se în serviciul *high politics*. Cererile economice sau de bunăstare adresate conducerii sovietice sunt considerate a fi instrumentale şi subordonate acestor imperative de securitate. Ele nu sunt interpretate ca suficient de constrângătoare în sine pentru a li se acorda importanţă egală cu obiectivele de securitate ale statului în deciziile conducerii şi nici suficient de influente, odată abordate, pentru a ameninţa însăşi existenţa statului, precum şi puterea şi privilegiile liderilor săi[76].

---

76. Brooks şi Wohlforth (2000/2001).

Neorealiştii şi realiştii pesimişti sunt de acord că statele care nu reuşesc să intre în concurenţă cu rivalii lor vor fi în cele din urmă eliminate din procesul de supravieţuire a celor mai rezistenţi. Astfel, se presupune că statele sunt întotdeauna preocupate de relaţiile de putere materială în raport cu concurenţii. Această preocupare se extinde atât asupra dimensiunii militare, cât şi a celei tehnico-ştiinţifice şi economice a rivalităţii. Nu mai puţin adevărată pare a fi afirmaţia potrivit căreia statele ce nu reuşesc să răspundă eficient cererilor de bunăstare materială mai mare ale populaţiilor lor sunt, de asemenea, amenin-ţate cu dispariţia. S-ar putea afirma că liderii sovietici au fost impulsionaţi de obiective strategice atunci când au trecut la o poziţie de destindere, ca premisă a reformei economice interne. Această reformă a fost concepută în esenţă în termenii adaptării Uniunii Sovietice şi a partenerilor din blocul său economic la puterea pieţelor capitaliste globale din Occident, ca forţe motrice ale ino-vaţiei tehnologice neîncetate, militare şi civile. Capacitatea militară a statului sovietic era lipsită de relevanţă în acest proces de adaptare, cu excepţia măsurii în care reducerea cheltuielilor pentru apărare ar fi facilitat transfor-marea economiei sovietice.

După cum a afirmat Joseph Schumpeter, cu mult timp înainte de izbucnirea războiului rece, capitalismul şi imperativele schimburilor de piaţă pentru maximizarea profitului i-au făcut pe antreprenorii privaţi să se implice într-o „distrugere creatoare”[77]. Pieţele mondiale şi stimulentele pentru dobândirea profitului şi prestigiului, generate de pieţe prin câştigarea acestui joc global, au impulsionat inovaţiile tehnologice. Pieţele au creat produse şi servicii noi doar pentru a le vedea „distruse” de substitute efective şi eficiente sau depăşite prin crearea unor pieţe noi pentru bunuri anterior neimaginate, de închiriat sau de vânzare.

Economia planificată a Uniunii Sovietice nu se putea compara cu stimulen-tele pentru inovaţii şi profit ale pieţelor globale şi nici cu capacitatea lor de a activa crearea unor produse şi servicii mai numeroase şi mai bune. Dacă încă se putea măsura cu Occidentul în privinţa violenţei militare, devenea tot mai clar, chiar şi pentru elemente din rândul elitelor celor mai conservatoare şi mai devotate ideologic, că era necesară aplicarea unor reforme economice radicale. Experienţa sovietică sugerează afirmaţia că statele, pentru a supra-vieţui în lumina aşteptărilor de „mai mult acum” ale populaţiilor care le sprijină, trebuie să abordeze acest imperativ al bunăstării sau să rişte retragerea

77. Martinelli (1994).

sprijinului popular, precum şi, mai rău încă, însăşi existenţa regimului şi a statului. Iată exact ceea ce s-a întâmplat atunci când conducerea sovietică a încercat să adapteze economia planificată la un sistem de piaţă liberă, deschisă. Cu cât Uniunea Sovietică se adapta la structurile de putere, regulile instituţionale şi disciplina solicitantă a pieţelor globale, cu atât liderii săi îi grăbeau în mod inconştient sfârşitul[78].

Instituţionaliştii fac câteva previziuni legate de funcţionarea acestui imperativ al bunăstării, dar care nu sunt suficiente pentru încorporarea structurii globale de putere într-o explicaţie a dezmembrării Uniunii Sovietice şi a sfârşitului războiului rece. Sfera perspectivei lor asupra relaţiilor internaţionale şi securităţii nu reuşeşte să cuprindă în totalitate forţa acestui imperativ al bunăstării şi impactul său asupra transformării statului sovietic. În lipsa unei ponderi sistemice cu putere de transformare fundamentală, atribuită acestor cereri economice şi de bunăstare – care animă scopurile şi acţiunile elitelor conducătoare şi ale populaţiilor –, precum şi capacităţii instituţiilor globale de piaţă şi tehnico-ştiinţifice concepute de-a lungul secolelor de statele liberale occidentale spre a satisface aceste cereri, e greu, dacă nu chiar imposibil, să avansezi o explicaţie convingătoare a autodistrugerii statului sovietic numai din considerente militare strategice sau potrivit unor aşteptări realiste. Bineînţeles că neorealiştii pot afirma că statele incapabile să abordeze ameninţările la securitate lansate de alte state vor fi eliminate din lupta pentru putere. Acest principiu darwinist a funcţionat şi în sens invers, prevestind sfârşitul Uniunii Sovietice. Cooperarea interstatală, şi nu conflictul a fost fundamentul pe termen lung al supravieţuirii şi securităţii statului şi al bunăstării naţiunilor – o lecţie învăţată prea târziu de regimul sovietic.

Trebuie să invocăm şi alte perspective teoretice în afară de cele realiste şi instituţionalist-liberale pentru a explica în totalitate colapsul Uniunii Sovietice. Exponenţii liberalismului economic abordaţi în capitolul următor promovează într-adevăr logica eficienţei pieţelor. Ei afirmă dependenţa supravieţuirii statului faţă de sistemul de piaţă global, care permite schimburi voluntare între vânzători şi cumpărători, precum şi faţă de o diviziune globală a muncii,

78. Kolodziej (1997) dezvoltă această observaţie. Brooks (1997), precum şi Brooks şi Wohlforth (2000/2001) oferă date în sprijinul acestei afirmaţii, deşi autorii le interpretează pentru a demonstra că reforma economică a fost esenţială pentru imperativele securităţii şi nu a fost cauzată de cererile populaţiilor sovietice şi ale elitelor conducătoare, o deconstruire curioasă menită să salveze teoria realistă tradiţională.

pentru a asigura dezvoltarea economică susţinută şi inovaţia în scopul supravieţuirii statului[79]. Valoarea explicativă atribuită acestor forţe marginalizează puterile coercitive ale statului. Oricare ar fi neajunsurile unei teorii „pure" a pieţei, potrivit ipotezelor liberalismului economic, dependenţa statului faţă de inovaţia tehnologică şi pieţele globale evidenţiază dependenţa şi dualitatea funcţiilor sale de garantare a securităţii şi bunăstării. Ele sunt ignorate sau neglijate cu riscul supravieţuirii statului, a regimului şi a elitelor de la guvernare. Poziţia liberalismului economic clasic oferă o acoperire mai mare decât cele trei teorii examinate în explicarea sfârşitului războiului rece ca rezultat direct al eşecului Uniunii Sovietice de a se adapta cu succes la forţele economice şi tehnico-ştiinţifice ale unei economii globale moderne şi modernizatoare[80]. Instituţionaliştii liberali deschid teoria relaţiilor internaţionale către un nivel de analiză transnaţional, dar nu atribuie un efect cauzal sistemic puterii actorilor care funcţionează la acest nivel de schimburi globale, influenţând statul şi sistemul de state. Ei nu reuşesc să conecteze „punctele cauzale" care leagă stimulentele pieţei de cererile de bogăţie şi bunăstare materială mai mare ale populaţiei. Ei limitează, deşi cu siguranţă că nu elimină, recurgerea la forţă sau violenţă în realizarea acestor scopuri cu putere de constrângere.

Nu întâmplător Kenneth Waltz, principalul teoretician al neorealismului, insistă foarte mult asupra respingerii explicaţiilor economice ale comportamentului statului. El respinge atât explicaţia marxistă, cât şi pe cea liberală clasică a comportamentului etatic, în timp ce adaptează, din punct de vedere metodologic, modelele „pure" ale acestor poziţii şi, pentru a le explica comportamentul, aplică logica modelului său pur asupra impactului stipulat al unui sistem de capacităţi violente distribuite în rândul unităţilor statale[81]. În limitele ipotezelor pe care le avansează, explicaţia neorealistă a comportamentului de securitate al statului nu poate fi atacată, întrucât este tautologică în esenţă. Vulnerabilitatea izbitoare a acestei poziţii constă în faptul că statul neorealist „pur" există în mare parte în mintea adepţilor neorealismului. Supravieţuirea statelor implicate în războiul rece depinde de aşteptările şi

79. Lindblom (2001).
80. Vezi Kornai (1992), precum şi datele şi citatele detaliate din Brooks şi Wohlforth (2000/2001), care afirmă că percepţiile elitelor sovietice privind capacităţile materiale în scădere ale Uniunii Sovietice au modelat ideologia economică aflată la baza reformei, şi nu invers.
81. Waltz (1979).

sprijinul celor pe care îi servesc. Aşteptările se înrădăcinează în mod cert în securitate şi supravieţuire, dar aceste interese centrale ale statului nu sunt realizabile în exclusivitate prin recurgerea la forţă şi violenţă. Ele sunt în aceeaşi măsură impulsionate – puternic, în circumstanţele ultimelor zile ale Uniunii Sovietice – de cererile populaţiei, elitelor şi maselor, vizând dezvoltarea economică şi eliberarea de poverile şi costurile unui imperiu. Aceste presiuni declanşează o vibraţie seismică având suficientă forţă pentru a distruge o superputere. Cam atât despre durabilitatea capacităţii militare a superputerii şi stabilitatea sistemului bipolar.

De asemenea, instituţionaliştii liberali conced, mai mult decât realiştii şi neorealiştii, că politica internă şi actorii asociaţi la acest nivel de analiză pot avea un impact semnificativ asupra capacităţilor unui stat şi a comportamentului său extern[82]. Dar, din nou, instituţionaliştii liberali sunt atât de legaţi de ipotezele realiste privind autonomia statului, încât se abţin să exploateze pe deplin această intuiţie. Există toate motivele pentru a crede – iar descoperirile cercetărilor sprijină această poziţie – că reformele lui Gorbaciov au fost îndreptate nu numai spre egalarea dezvoltării economice şi militare a Occidentului, ci şi spre îmbunătăţirea resurselor materiale ale elitelor şi populaţiei sovietice[83]. Schimbarea radicală a politicii externe sovietice în direcţia unei relaxări faţă de Occident şi a unui final negociat al războiului rece poate fi considerată esenţială pentru obiectivul menţinerii statutului de mare putere al Uniunii Sovietice şi a conducerii partidului comunist.

Aceste mişcări pot fi interpretate şi ca fiind motivate de nevoia de implementare a unor practici de piaţă liberă şi de transformare fundamentală a politicii interne, pentru a mobiliza şi a extinde sprijinul faţă de o soluţie paşnică la conflictele regionale şi globale cu Occidentul. După declanşarea acestor reforme, ca reacţie la presiunile interne pentru o bunăstare economică susţinută şi durabilă, ele au accelerat ritmul descompunerii sistemului economic şi politic sovietic. O interpretare pur instrumentalistă a reformelor economice, în sensul că ele ar servi unor imperative de securitate concepute între anumite limite, nu face previziuni referitoare la asemenea rezultate care distrug statul şi sistemul. Nici Gorbaciov şi nici instituţionaliştii liberali nu au apreciat pe deplin – iar realiştii şi neorealiştii chiar deloc – forţa sistemică puternică a

82. Keohane şi Milner (1996).
83. Brown (1996) şi Hough (1997).

competiţiei de pe piaţa globală şi a inovaţiei tehnologice ca structuri autonome de putere aflate dincolo de capacitatea statului de a manipula şi a controla totul ca deţinător al monopolului asupra violenţei[84]. Pentru a funcţiona efectiv şi eficient, aceste structuri trebuiau să se bazeze pe opţiune liberă, şi nu pe coerciţie. Ele depindeau de comunicarea liberă a preferinţelor pe pieţe deschise şi transparente, definite prin preţuri universale şi prin fluxul şi răspândirea liberă a cunoaşterii ştiinţifice şi tehnologice – instituţii şi mecanisme incompatibile cu un regim autoritar şi cu o economie planificată.

Descompunerea statului sovietic şi a sistemului bipolar a fost impulsionată de încă o forţă, care nu a trecut de filtrul conceptual al celor trei poziţii teoretice analizate. Diviziunile naţionale, etnice şi comunitare, aflate mereu imediat în spatele aparenţei vieţii politice sovietice, au fost amplificate de perturbarea provocată de reforma economică şi politică internă şi de relaxarea faţă de Occident. Naţionalismul rusesc nu mai putea fi utilizat în scopul menţinerii Uniunii Sovietice. Costurile imperiului, inclusiv cele ale dominaţiei Moscovei asupra celor cincisprezece republici ale Uniunii Sovietice, asupra sateliţilor est-europeni şi a unei cete de aliaţi şi sateliţi indisciplinaţi din exterior, s-au dovedit a fi prea împovărătoare pentru a mai fi susţinute. Reformatorii din jurul lui Gorbaciov au căutat în mod clar să atenueze şi să scape de aceste obligaţii[85].

Aceste presiuni naţionale ce erodau puterea şi legitimitatea statului sovietic s-au adăugat luptei dintre Gorbaciov, ca susţinător al unei Uniuni Sovietice în descompunere, şi Boris Elţin, ca apărător al intereselor naţionale ruseşti. Conflictul a divizat Uniunea Sovietică într-un mod mai decisiv decât toată puterea militară din Occident sau, am putea afirma, decât forţa globalizării economice. Aceste constrângeri materiale au condiţionat, dar nu au dictat opţiunea popoarelor sovietice pentru redefinirea loialităţilor lor politice, prin referire, la identităţile naţionale, etnice şi comunitare diferite. Aceste forţe centrifuge, subiective în esenţă, au copleşit puterea materială centripetă tot mai redusă a statului sovietic, de creare coercitivă a noului om socialist, care să îşi subordoneze şi să şteargă în cele din urmă aceste identităţi provinciale

---

84. O excepţie parţială de la această generalizare este lucrarea semnată de Brooks şi Wohlforth (2000/2001), dar autorii nu subliniază suficient structura ştiinţei occidentale, inovaţia tehnologică şi pieţele ca structuri *sistemice* de putere, distincte de deţinerea acestor capacităţi de către anumite state.
85. Kanet (1989), precum şi Kanet şi Kolodziej (1989).

asertive. Pe măsură ce omul socialist se spărgea în fragmente naţionale, etnice şi comunitare, unitatea Uniunii Sovietice se fragmenta în părţile sale componente, definite pe criterii naţionale. În gândirea instituţionalist-liberală este prea puţin loc sau chiar deloc pentru ca aceste forţe decisive ale identităţii să se exprime, iar în teoria neorealistă încă şi mai puţin[86].

Prin contrast cu soluţia centralizată a Uniunii Sovietice la politica identitară, statele occidentale şi-au construit alianţa de securitate pe state-*naţiune*. Securitatea şi supravieţuirea regimurilor lor politice depindeau tocmai de menţinerea loialităţilor popoarelor lor. Provocarea gaullistă la adresa Statelor Unite şi refuzul de a subordona forţele armate franceze faţă de NATO şi o comandă americană au fost motivate de convingerea potrivit căreia contribuţia franceză la apărarea occidentală depindea în cele din urmă de reataşarea populaţiei franceze faţă de armată şi de un angajament reînnoit faţă de naţiunea franceză, după o perioadă îndelungată de pierdere a statutului de mare putere pe parcursul secolului[87]. Indiferent de tensiunile dintre statele membre NATO, mai ales dintre Statele Unite şi Franţa în cea mai mare parte a perioadei războiului rece, coaliţia a rămas unită pentru că statele membre şi populaţiile lor îşi afirmau prin consens participarea în alianţă. Atacul preşedintelui francez Charles de Gaulle împotriva înclinaţiilor hegemonice ale Statelor Unite şi respingerea sistemului bipolar al superputerilor au fost motivate de convingerea că nici una din ele nu va prevala în faţa sentimentelor şi a intereselor naţionale proprii[88]. Spre deosebire de omologii lor est-europeni din Pactul de la Varşovia, membrii europeni ai NATO ar fi putut părăsi alianţa asumându-şi o poziţie neutră, fără a suferi o intervenţie armată din partea Statelor Unite cu scopul de a le menţine în alianţă. Retragerea Franţei din sistemul militar integrat al NATO, aflat sub conducere americană, dar nu şi din Alianţa Atlantică reprezintă dovada acestei varietăţi mai mari de opţiuni, disponibile aliaţilor occidentali. În mod similar, reintegrarea Germaniei, simbolizate de

---

86. Au existat câteva încercări ad-hoc *ex post facto* ale teoreticienilor realişti de a încorpora naţionalismul într-un cadru realist: Posen (1993) şi Van Evera (1994). Acest fapt ridică o problemă serioasă pentru realism şi adepţii săi, întrucât identităţile, precum şi valorile şi preferinţele subiective ale actorilor nu sunt susţinute de regulile pozitiviste de evidenţă pe care se fundamentează aceste teorii cu forţă motrice exogenă şi nici nivelul de analiză al actorilor în plan intern nu este considerat fundamental pentru o teorie a relaţiilor internaţionale şi a securităţii statului.
87. Kolodziej (1974, 1987).
88. Kolodziej (1974, 1987).

dărâmarea Zidului Berlinului la 9 noiembrie 1989, a ilustrat importanţa invizibilă, dar crucială a loialităţilor şi identităţii naţionale aflate la baza unităţii statului modern. Spre deosebire de liderul sovietic Gorbaciov, liderii est-germani erau profund conştienţi de consecinţele adverse ale deciziei Moscovei de a nu interveni pentru a forţa supunerea populaţiilor est-europene faţă de guvernele lor comuniste.

Statul sovietic nu a putut nici să îndepărteze puterea contestatară a identităţilor naţionale împotriva puterii de stat, nici să înlocuiască monopolul de putere al partidului comunist cu legitimitatea acordată statului de către populaţiile naţionale, ale căror interese ar trebui să fie reprezentate şi reflectate de stat şi faţă de care statul ar trebui să fie responsabil. Nu este un accident de discurs ceea ce a făcut ca statul hobbesian să devină un stat-*naţiune*. Într-adevăr, după cum sugerează un studiu important asupra evoluţiei problemei naţionalităţilor acesteia, eforturile Uniunii Sovietice de a crea o nouă identitate socialistă au avut efectul ironic de sprijinire a elitelor locale a căror bază de putere consta mai curând în conexiunile lor etnice, comunitare şi naţionale cu populaţiile locale, şi nu în controalele de suprafaţă exercitate de Moscova, în interiorul unui stat unificat sub aspect nominal, care se dezmembra cu rapiditate pe liniile de falie naţionaliste şi comunitare[89]. Pe parcursul a ceea ce Fernand Braudel numeşte *longue durée* a istoriei[90], identităţile locale au fost cele care au copleşit în cele din urmă puterea statului sovietic, şi nu invers, preluându-i puterea coercitivă în serviciul intereselor lor particulare.

Dacă supravieţuirea statului sovietic şi, *ipso facto*, continuarea războiului rece depindeau de îndeplinirea imperativelor de securitate, bunăstare şi legitimitate, atunci însuşi conceptul de *stat* trebuie să fie redefinit în moduri care trec dincolo de concepţia realistă, neorealistă sau instituţionalist-liberală asupra statului şi a limitelor şi profunzimii funcţiilor sale de securitate. Nici una dintre cele trei teorii nu abordează aceste probleme profunde, ridicate de globalizare şi de crearea unei societăţi mondiale pentru prima dată în evoluţia speciei umane. În lumina experienţei sovietice, teoria securităţii trebuie să se extindă şi asupra protejării schimburilor de pe piaţa liberă şi asupra exprimării sentimentelor, valorilor şi identităţii populare. Conceptul hobbesian de *stat* ca depozitar al monopolului asupra violenţei legitime, modernizat de

89. Kaiser (1994).
90. Braudel (1980).

Max Weber, surprinde o proprietate necesară a statului, după cum a evoluat acesta în ultimele câteva secole. În mod evident, statul hobbesian, esenţial în teoria realistă, continuă să existe. Într-adevăr, populaţiile Uniunii Sovietice erau atât de ataşate de ideea de stat, încât au alcătuit cincisprezece state.

Acestui vag elogiu la adresa statului hobbesian încă îi lipseşte o explicaţie adecvată pentru slăbiciunile fatale ale statului sovietic şi pentru eşuarea experimentului comunist. Nici această reacţie realistă nu explică modul în care s-au comportat ulterior statele succesoare Uniunii Sovietice, adaptându-se în măsuri diferite la modelul occidental în ascensiune şi adoptând (din nou cu intensităţi şi măsuri diferite) cele mai bune practici tehnologice şi economice ale societăţilor occidentale. De asemenea, de la statul modern se aşteaptă să ajute, şi nu să împiedice bunăstarea economică a populaţiilor sale. Statele ar trebui şi să reprezinte identităţile naţionale şi comunitare pe care le guvernează, în societatea de state de care aparţin. Statele sunt presate tot mai mult să protejeze şi să promoveze libertăţile civile şi drepturile omului ca imperative normative ale mandatului de guvernare bazată pe autoritate. Implozia Uniunii Sovietice ca urmare a eşecului de a trece, simultan şi sincron, testele concurente ale securităţii, bunăstării şi legitimităţii invocă o reexaminare a ceea ce este statul şi a perspectivelor sale de viitor, dincolo de preocupările de securitate limitate, privind utilizarea sau ameninţarea cu forţa. În acest punct de convergenţă în dezvoltarea evolutivă a celor trei programe de cercetare, se pare că teoriile (şi cele câteva mutaţii ale lor) sunt axate mai curând pe apărarea împotriva unei invazii a graniţelor lor paradigmatice, chiar dacă ele însele îşi încalcă propriile delimitări, decât pe o deschidere pentru cooperarea cu alte paradigme şi abordări, analizate în capitolele 5-7. Acest efort ar presupune o regândire a delimitărilor disciplinare pentru a răspunde condiţiilor fără precedent ale unei societăţi globale ce lansează provocări de securitate noi, inedite şi sfidătoare, deşi cele nerezolvate în trecut continuă să existe.

Dacă se pot lansa provocări serioase la adresa opţiunilor acestor trei şcoli de gândire înrudite privind actorii-cheie, motivaţia lor, comportamentul aştep-tat şi nivelurile de acţiune la care sunt plasaţi de către respectivii teoreticieni, probleme apar şi în cazul constrângerilor metodologice autoimpuse de cercetători. Puterea aparentă a acestor trei şcoli, în formele lor clasice cele mai pure, constă în încercarea de a descrie, a explica şi a face predicţii privind comportamentul statului, în mod independent de factorii subiectivi şi psihologici cu impact asupra indivizilor sau grupurilor de la conducerea statului. Despre constrângerile militare în general şi distribuţia acestor capacităţi în

rândul statelor se afirmă că ar constitui piatra de temelie pe care să se dezvolte o teorie posibil obiectivă, verificabilă privind comportamentul statului. Mai rămân multe de spus despre această abordare până ca ea să egaleze rigoarea ştiinţelor fizice şi biologice. Problema cu care se confruntă aceşti teoreticieni, reflectată în amendamentele ad-hoc la teoria realistă sau în interesul tot mai mare, dar precaut al instituţionaliştilor faţă de politica internă şi explicaţiile ideaţionale ale comportamentului etatic[91], constă în faptul că actorii al căror comportament îl explică refuză să fie limitaţi de viziunile circumscrise ale celor trei şcoli. Efortul de a include în analizele lor variabile psihologice, ideaţionale şi de politică internă a avut efectul neintenţionat de a eroda puterea explicativă a ipotezelor clasice ale acestor poziţii în forma lor pură. Încercările ad-hoc de a „salva" realismul şi pe însoţitorii săi i-au făcut pe anumiţi critici severi să respingă proiectul realist şi neorealist în totalitate şi, implicit, să lanseze atacuri la adresa unor teoreticieni, cum ar fi instituţionaliştii liberali, care depun eforturi să reconcilieze amendamentele lor cu teoria realistă[92].

Încercarea realistă-neorealistă-instituţionalistă de a face o ştiinţă din relaţiile internaţionale, oricât ar fi de lăudabilă, nu a reuşit pe deplin, după cum o sugerează îndepărtările de la canoanele pozitiviste ale acestora. Teoreticienii care participă intens la dezbateri, precum Robert Keohane, ca reprezentant al gândirii instituţionaliste liberale, şi Kenneth Waltz, ca adept al gândirii neorealiste, sunt de acord că încearcă să depăşească problemele asociate cu teoriile bazate pe stările psihice subiective ale elitelor conducătoare şi ale populaţiilor. Colapsul Uniunii Sovietice şi sfârşitul războiului rece provoacă gândirea realistă, neorealistă şi instituţionalistă liberală, întrucât aceste schimbări sistemice foarte importante nu se prea încadrează în limitele metodologice şi de evidenţă impuse de aceste şcoli de gândire. Amendamentele tovarăşilor de drum, calculate pentru a lărgi sferele explicative ale acestor orientări, mai curând au tulburat claritatea şi coerenţa şcolilor de gândire. În schimb, ele servesc într-adevăr ca punte de legătură cu alţi teoreticieni, cărora le vom acorda atenţie în capitolul următor.

---

91. Vezi Christensen şi Snyder (1990), Goldstein (1993), Keohane (1996), Posen (1993), Schweller (1994), Snyder (1991), Van Evera (1994), Walt (1987) şi Wohlforth (1994).
92. Vezi Vasquez (1997, pp. 899-912) pentru o actualizare a dezbaterii realiste. Vezi şi Legro şi Moravcsik (1999), precum şi Wayman şi Diehl (1994).

Teme pentru discuții

1. Care sunt ipotezele privind comportamentul preconizat al statelor, acceptate de toți realiștii? Cum explică ei urmărirea puterii de către state și utilizările ei? Concepțiile lor privind comportamentul și puterea statului se potrivesc cu cele ale gânditorilor realişti clasici?
2. Care sunt funcțiile alianțelor, inclusiv alcătuirea și dizolvarea lor, și ale balanței de putere în teoria realistă?
3. Sub care aspecte se deosebeşte neorealismul de realism? Care sunt aspectele lor comune? Evaluați revendicarea neorealistă potrivit căreia neorealismul este mai științific decât realismul clasic sau cel contemporan.
4. Care amendamente ad-hoc au fost adăugate progresiv ipotezelor realiste și neorealiste pentru explicarea condițiilor schimbătoare ale comportamentului statelor începând cu al doilea război mondial? Aceste modificări conceptuale consolidează sau slăbesc coerența teoriei realiste și a celei neorealiste?
5. Faceți distincție între realiştii pesimişti şi cei optimişti. Care factori par că impulsionează statele spre cooperare, în loc de defectare sau recurgere la forță, pentru a obține ceea ce doresc în interacțiunile cu alți actori internaționali?
6. Care sunt aspectele de convergență și de divergență între instituționalismul liberal, pe de o parte, şi realism şi neorealism, de cealaltă parte? Poate fi instituționalismul liberal privit ca o paradigmă a teoriei relațiilor internaționale și securității sau trebuie înțeles mai curând ca o adăugire sau ca o modificare ad-hoc a realismului şi neorealismului?
7. Evaluați capacitatea realismului, neorealismului și instituționalismul liberal de a explica apariția, evoluția și colapsul sistemului bipolar al războiului rece.

Sugestii de lectură

Robert Axelrod (1984), *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York. În prezent aceasta este o lucrare clasică în studiile de securitate şi reprezentarea cea mai elegantă, accesibilă şi sofisticată din punct de vedere teoretic a realismului optimist.

David A. Baldwin (ed.) (1993), *Neorealism and Neoliberalism : The Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York. Această culegere de eseuri, semnate de teoreticieni eminenţi ai relaţiilor internaţionale şi securităţii, constituie

o introducere excelentă în enunţurile concurente ale realismului, neorealismului şi instituţionalismului liberal.

Forum (1997), „Forum on Realism", *American Political Science Review*, nr. 91, pp. 899-935. Acest forum prezintă perspective diferite asupra statutului realismului şi neorealismului ca proiecte de cercetare. Deosebit de profunde sunt critica lui John Vasquez şi replicile unor proeminenţi teoreticieni realişti.

Robert O. Keohane (ed.) (1986), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York. Această culegere de eseuri marchează una dintre primele încercări importante de a crea o punte de legătură între realism, neorealism şi instituţionalismul liberal, fiind editată de un instituţionalist liberal proeminent.

Jeffrey W. Legro şi Andrew Moravcsik (1999), „Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, nr. 24, pp. 5-55. Acest articol are o atitudine deschisă faţă de realismul clasic şi îi critică incisiv pe realiştii care se îndepărtează de principalele dogme ale comportamentului raţional al statelor, ca actori centrali, în condiţii de anarhie şi conflict neîncetat în care distribuţiile exogene ale capabilităţilor materiale stau la baza politicilor de securitate ale statelor.

Hans J. Morgenthau (1985), *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York [ed. rom. în pregătire la Editura Polirom]. Nu există un punct de plecare mai bun în înţelegerea realismului contemporan decât lectura acestui clasic din domeniu. De asemenea, notabilă este perspectiva comprehensivă a puterii, prezentată de Morgenthau, care, în timp ce privilegiază puterea materială şi lupta pentru putere dintre state, atrage atenţia cititorului exigent asupra influenţei diplomaţiei, negocierilor politice, regulilor juridice şi normelor morale vizând comportamentului statului.

Kenneth Waltz (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [ed. rom.: *Teoria politicii internaţionale*, traducere de Nicoleta Mihailescu, Editura Polirom, Iaşi, 2006]. După ce aprofundează lucrarea lui Morgenthau, cititorul ar trebui să abordeze această declaraţie care instituie neorealismul şi să facă o comparaţie între cele două volume sub aspectul concepţiilor lor diferite privind puterea statului şi contextele politice, juridice şi morale în care acţionează statele.

Frank W. Wayman şi Paul F. Diehl (ed.) (1994), *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, Ann Arbor. Teste behavioriste, empirice sunt aplicate realismului, în urma cărora acesta apare ca incomplet. Lucrarea ar trebui să fie parcursă în paralel cu capitolul 6, în care cititorilor li se prezintă o abordare behavioristă a teoriei relaţiilor internaţionale şi a securităţii.

o introducere excelentă în enunţurile concurente ale realismului, neorealismului şi instituţionalismului liberal.

Forum (1997), „Forum on Realism", *American Political Science Review*, nr. 91, pp. 899-935. Acest forum prezintă perspective diferite asupra statutului realismului şi neorealismului ca proiecte de cercetare. Deosebit de profunde sunt critica lui John Vasquez şi replicile unor proeminenţi teoreticieni realişti.

Robert O. Keohane (ed.) (1986), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York. Această culegere de eseuri marchează una dintre primele încercări importante de a crea o punte de legătură între realism, neorealism şi instituţionalismul liberal, fiind editată de un instituţionalist liberal proeminent.

Jeffrey W. Legro şi Andrew Moravcsik (1999), „Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, nr. 24, pp. 5-55. Acest articol are o atitudine deschisă faţă de realismul clasic şi îi critică incisiv pe realiştii care se îndepărtează de principalele dogme ale comportamentului raţional al statelor, ca actori centrali, în condiţii de anarhie şi conflict neîncetat în care distribuţiile exogene ale capabilităţilor materiale stau la baza politicilor de securitate ale statelor.

Hans J. Morgenthau (1985), *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York [ed. rom. în pregătire la Editura Polirom]. Nu există un punct de plecare mai bun în înţelegerea realismului contemporan decât lectura acestui clasic din domeniu. De asemenea, notabilă este perspectiva comprehensivă a puterii, prezentată de Morgenthau, care, în timp ce privilegiază puterea materială şi lupta pentru putere dintre state, atrage atenţia cititorului exigent asupra influenţei diplomaţiei, negocierilor politice, regulilor juridice şi normelor morale vizând comportamentului statului.

Kenneth Waltz (1979), *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [ed. rom.: *Teoria politicii internaţionale*, traducere de Nicoleta Mihailescu, Editura Polirom, Iaşi, 2006]. După ce aprofundează lucrarea lui Morgenthau, cititorul ar trebui să abordeze această declaraţie care instituie neorealismul şi să facă o comparaţie între cele două volume sub aspectul concepţiilor lor diferite privind puterea statului şi contextele politice, juridice şi morale în care acţionează statele.

Frank W. Wayman şi Paul F. Diehl (ed.) (1994), *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, Ann Arbor. Teste behavioriste, empirice sunt aplicate realismului, în urma cărora acesta apare ca incomplet. Lucrarea ar trebui să fie parcursă în paralel cu capitolul 6, în care cititorilor li se prezintă o abordare behavioristă a teoriei relaţiilor internaţionale şi a securităţii.

Capitolul 5

Liberalismul economic şi marxismul

Introducere

Acest capitol evaluează teoria economică liberală şi teoria marxistă, precum şi relevanţa lor pentru relaţiile internaţionale şi studiile de securitate. Prima secţiune se concentrează asupra gândirii economice liberale, a doua secţiune – asupra marxismului. O secţiune de concluzii le evaluează puterea explicativă cu referire la războiul rece.

La prima vedere, includerea teoriei economice liberale în panteonul paradigmelor relevante ale securităţii pare a fi o greşeală. Mulţi economişti liberali ar fi la fel de uimiţi să se găsească printre realişti, neorealişti sau liberali-instituţionalişti. Ei ar afirma – şi nu complet nejustificat – că sunt interesaţi în principal să descopere şi să testeze legi economice şi modul în care explică ele producţia şi distribuţia bogăţiei şi bunăstării materiale. De asemenea, ar afirma că teoria economică liberală se concentrează asupra comportamentului actorilor economici. Puterea şi politica sunt excluse prin definiţie.

Aceste derobări nu se potrivesc cu multiplele impacturi ale teoriei *şi* metodelor economice liberale asupra luării deciziilor legate de securitate de către actorii internaţionali, mai ales de către state. Discuţia de mai jos subliniază mai întâi contribuţiile metodologice cheie ale teoriei economice liberale pentru securitate. Acestea au o influenţă profundă asupra modului în care sunt abordate teoria şi practica securităţii strategice de către analişti şi practicieni preocupaţi de uzul sau ameninţarea efectivă şi eficientă cu forţa ori de limitarea acesteia[1].

1. Allison şi Zelikow (1999, pp. 3-142) explică această idee prin prisma crizei rachetelor din Cuba. Este crucială distincţia dintre studiile *strategice* şi studiile *de securitate*, acestea din urmă fiind o ramură a teoriei relaţiilor internaţionale. Se alătură dezbaterii, între aceste două poziţii, lucrări precum Baylis *et al.* (2002), Gray (1999), Baldwin (1995) şi Kolodziej (2002b).

Aceste instrumente metodologice sunt egalate ca importanţă de contribuţiile semnificative ale teoriei economice liberale la esenţa teoriei securităţii. Aceste contribuţii sunt la fel de importante precum instrumentele metodologice ale teoriei, larg utilizate de analişti strategici şi factori de decizie. Teoria liberală oferă o explicaţie puternică a motivului pentru care indivizii şi statele *nu* recurg la forţă pentru a obţine ceea ce doresc. Aceste contribuţii fac din teoria economică liberală un concurent serios pentru întâietate între paradigmele de securitate competitoare. Ea poate explica reformele economice ale Uniunii Sovietice ca o adaptare la stimulentele constrângătoare generate de sistemul de piaţă occidental. Odată ce Uniunea Sovietică a adoptat *perestroika* şi a instalat primele elemente ale unui sistem de piaţă, aceste reforme au accelerat procesul de instabilitate internă deja destul de avansat, precum şi prăbuşirea ulterioară a economiei planificate sovietice. Criza a distrus Uniunea Sovietică, pe măsură ce aceasta se prăbuşea peste republicile membre şi identităţile lor naţionale.

În timp ce realismul şi neorealismul se concentrează asupra motivului pentru care actorii recurg sau nu la forţă ca un derivat al câştigurilor sau pierderilor aşteptate în urma înfrângerii forţei contracarante, teoria economică liberală explică de ce actorii ar putea prefera nu numai cooperarea consensuală în locul coerciţiei, pentru coordonarea relaţiilor cu prietenii şi cu duşmanii, ci şi eforturile de creare a unor instituţii sociale voluntare, în principal pieţele, pentru a trece de jocul forţei contracarante în obţinerea unei cooperări ezitante şi refractare. Această perspectivă depăşeşte cu mult instituţionalismul liberal, cu care este uneori asociat liberalismul economic. Orizontul conceptual al instituţionalismului este limitat prin faptul că afirmă ipoteza hobbesiană a violenţei ca arbitru final al preferinţelor şi diferendelor actorilor. Un model economic liberal avansează o asumpţie „perfectă" sau „ideală" a opţiunilor umane. Concurenţii care îşi urmăresc propriile interese îşi coordonează în mod voluntar scopurile interdependente, dar nu neapărat convergente, în schimburile destinate câştigurilor materiale reciproce, deşi valorizate diferit. Teoria şi practica evoluează sub forma unor explicaţii ale devierilor de la acest model perfect al informaţiilor împărtăşite între competitori, precum şi ale costurilor şi beneficiilor tuturor acţiunilor imaginabile.

CONTRIBUŢII METODOLOGICE ALE TEORIEI ECONOMICE LIBERALE LA STUDIILE STRATEGICE

Omul economic ca actor raţional

Mai întâi, după cum se arată în în capitolul 4, ipoteza economică liberală privind actorul raţional, care îşi urmăreşte propriul interes, este în mare parte adoptată în luarea deciziilor militare strategice şi de politică externă[2]. Obiectul sau valoarea ce trebuie maximizată diferă radical între aceste două grupuri de discipline. Ele converg în privinţa metodei de analiză, extrasă din teoria microeconomică. În timp ce economiştii afirmă că actorii raţionali caută să îşi maximizeze bogăţia şi bunăstarea prin evaluarea costurilor şi câştigurilor materiale ale unei tranzacţii în absenţa constrângerii, teoreticienii securităţii şi strategii militari pun în loc puterea, ca scop ce trebuie maximizat de către actori ; se aşteaptă ca ei să recurgă la forţă sau ameninţare pentru a influenţa comportamentul rivalilor şi aliaţilor şi pentru a structura după bunul lor plac sistemul de securitate în care acţionează.

Exemplele de comportament aşa-zis raţional strategic în recurgerea sau ameninţarea cu forţa abundă. Acapararea de către Germania a regiunii sudete din Cehoslovacia în 1938 a fost doar o etapă timpurie a planului imperialist de subjugare a Europei. Atacul japonez de la Pearl Harbor din 1941 a fost conceput pentru a forţa o divizare a zonei Pacificului între est şi vest, care să intre în sferele de interese ale Japoniei, respectiv ale Statelor Unite, garantând fiecărui stat hegemonia pe domeniul său. Decizia Uniunii Sovietice de a instala arme nucleare în Cuba poate fi privită din perspectiva câtorva linii de comportament raţional, variind de la o mişcare pentru echilibrarea „balanţei terorii" cu Statele Unite până la sprijinirea unui aliat important. Invazia americană în Afganistan din 2001 a avut ca scop nu numai distrugerea taberelor teroriste

---

2. Şi teoreticienii clasici ai securităţii s-au bazat pe acest model. Jocurile finale hobbesian şi clausewitzian au fost în mod implicit consecinţele logice ale reducerii rivalităţilor exclusiv la uzul de forţă sau la ameninţarea contracarantă cu forţa pentru rezolvarea conflictelor nesfârşite dintre adversari, fie ei indivizi sau state. Vezi Wrong (1994), care face această afirmaţie în privinţa lui Hobbes. Pentru o evaluare generală a modelului actorului raţional şi a celor concurente, organizaţional şi birocratic, vezi Allison şi Zelikow (1999).

aflate sub controlul Al Qaeda, ci şi împiedicarea reinstalării unui regim afgan dispus să adăpostească terorişti, care să reprezinte o ameninţare la adresa intereselor de securitate ale Statelor Unite[3]. Aceste exemple ilustrează dimensiunile duale ale recurgerii la forţă pentru anumite câştiguri (sau pentru împiedicarea pierderilor) *şi* tendinţa statelor, subliniată de aşteptările realiste de comportament raţional, de a-şi modela mediul de securitate după preferinţe, pentru a-i constrânge atât pe adversari, cât şi pe aliaţi – dacă cred că o pot face cu costuri şi riscuri acceptabile – spre a minimiza sau a elimina ameninţările de securitate sau atacurile împotriva intereselor lor vitale.

În timp, există aşteptarea ca actorii raţionali să identifice toate mişcările posibile pentru îndeplinirea scopurilor lor. Atunci, potrivit modelului, ei vor alege strategiile cel mai bine calculate pentru alocarea unor resurse precare, în scopul maximizării câştigurilor cu cele mai mici costuri şi riscuri. Se afirmă că acest model de comportament raţional produce strategii care promovează cel mai eficient scopurile actorilor. Orice îndepărtare de la acest model perfect este, prin definiţie, mai puţin decât optimală.

Acestea sunt asumpţii eroice privind comportamentul actorilor, după cum afirmă mai mulţi critici[4]. Modelul îşi asumă o cunoaştere perfectă, omniscientă a consecinţelor tuturor alegerilor actorilor. Pentru scopuri teoretice – lăsând la o parte preocupările politice imediate –, adepţii abordărilor de tip actor raţional afirmă ceea ce toţi ştim din experienţă personală şi observaţie cotidiană : că actorii fac alegeri în majoritatea cazurilor în condiţii de incertitudine în privinţa consecinţelor opţiunilor cu care se confruntă. Incertitudinea este inerentă în rezolvarea problemelor complexe de politică publică şi este prezentă în situaţii politice şi birocratice constrângătoare. Căutarea unor informaţii care să limiteze incertitudinea este rareori, dacă nu chiar niciodată, un bun gratuit. Acesta se obţine numai cheltuind resurse umane şi materiale, şi aşa precare, pentru estimarea consecinţelor acţiunii sau nonacţiunii, în timp ce contextul acesteia se poate schimba cu rapiditate, cu sau fără avertisment. Între timp, trebuie să fie purtate tranzacţii şi negocieri costisitoare şi de durată cu alţi actori, care îşi au propriile interese în cercurile decizionale birocratice sau de politici publice. După cum afirmă Herbert Simon, laureat al Premiului Nobel pentru economie, acestea sunt constrângeri extraordinare.

---

3. Vezi nota 1 şi mai ales Baylis *et al*. (2002) şi Gray (1999).
4. George şi Smoke (1974), Green şi Shapiro (1994), precum şi Simon (1975, 1986).

Ele sunt obstacole ce nu pot fi niciodată depăşite în totalitate astfel încât să fie îndeplinite criteriile stricte ale comportamentului actorilor raţionali[5]. Să ne amintim de eşecul catastrofal al reformelor economice sovietice: ele au subminat regimul pe care au fost concepute să îl salveze. Respectarea standardelor actorilor raţionali este complicată cu atât mai mult de „ceaţa războiului" sovietică în Vietnam şi, respectiv, Afganistan. Sau amintiţi-vă de rezistenţa neaşteptată împotriva ocupaţiei americane din Irak, după „misiunea îndeplinită" anunţată de preşedintele George Bush în mai 2003.

Analiştii care se bazează pe modelul actorului raţional resping critica potrivit căreia ar trebui să identifice toate condiţiile contingente şi circumstanţiale ce modelează deciziile specifice ale unui actor, în realizarea scopurilor şi intereselor pe termen lung. Ei afirmă că sarcina lor este de a proiecta consecinţele logice şi aşteptate ale unui curs al acţiunii, definit prin eficienţa scopuri-mijloace, din perspectiva câştigurilor materiale maxime (economiştii liberali) sau a puterii (teoreticienii/strategii realişti ai securităţii)[7]. Actorul despre care, în timp, se presupune că este omniscient îşi va construi în final planurile în funcţie de impedimentele contingente ale alegerii raţionale şi de rezultatele lor logice. Dar aceşti analişti nu se aşteaptă ca actorul – individ sau stat – să acţioneze în mod intenţionat contrar dorinţelor sale. În schimb, ei se aşteaptă ca actorii să depună eforturi pentru a dobândi cunoaşterea necesară pentru a lua decizii „raţionale", care să prevadă rezultate probabile ale opţiunilor şi care să producă cele mai mari recompense. Aceste mişcări sunt conforme cu criteriile actorului raţional sau cel puţin le aproximează. Din această perspectivă „ideală" sau „pură", teoreticienii şi practicienii actorului raţional îşi justifică opţiunea pentru această abordare. (Până la urmă, şi ei sunt actori raţionali!)

Mai puţin evidente în comparaţia dintre teoreticienii economici şi cei ai securităţii – ceea ce capitolul de faţă încearcă să clarifice – sunt implicaţiile conflictuale ale acestui cadru analitic comun al raţionalităţii atunci când este aplicat obiectelor lor de studiu de ambele grupuri de teoreticieni şi practicieni. Economiştii presupun că, în condiţiile pure sau „ideale" ale opţiunii *libere şi*

---

5. Simon (1975, 1986).
6. Keegan (1978).
7. Friedman (1996a, 1996b, pp. 1-24). Vezi şi Rogowski (1978).

neconstrânse şi ale informaţiilor complete disponibile tuturor participanţilor privind consecinţele alegerilor lor interdependente, actorii vor coopera *consensual* pentru câştiguri materiale reciproce, deşi diferenţiate, cu scopul de a-şi maximiza bogăţia şi bunăstarea. Ei vor coopera în mod voluntar pentru că îndepărtarea de comportamentul aşteptat sau de regulile stabilite, mai ales de cele impuse de piaţă, va avea ca rezultat niveluri mai scăzute ale câştigurilor materiale pentru toţi participanţii. Şi de ce ar alege actorii raţionali mai puţin, în loc să aleagă mai mult?

După cum am observat, strategii care avansează asumpţii hobbesiene privind comportamentul actorilor, în principal realiştii şi neorealiştii, prevăd contrariul: schimburile dintre actori nu sunt *niciodată* libere sau voluntare. Ele au loc întotdeauna într-o ordine implicită sau explicită, definită de forţă şi ameninţări. Chiar şi cea mai deschisă societate imaginabilă din punct de vedere teoretic, dedicată în mod autentic idealului lui Rousseau, al consimţământului general faţă de politicile publice şi faţă de ordine, este nevoită să se confrunte cu imperativul de securitate al lui Hobbes. După cum acceptă cu reţinere numeroşi teoreticieni democratici, nici chiar societăţile libere şi deschise, dedicate atingerii unui consimţământ maxim faţă de politicile publice, nu scapă de limitările hobbesiene[8]. Şi Rousseau a respins ideea că această soluţie a păcii într-o comunitate – Voinţa Generală – poate fi generalizată la nivelul relaţiilor dintre comunităţi, popoare şi state diferite[9]. La un nivel global, Rousseau era la fel de pesimist precum Hobbes în privinţa şanselor păcii între state şi între societăţi umane autonome, distincte.

O privire atentă în trusa de unelte a economistului

Trebuie să spunem ceva şi despre importanţa utilizării frecvente în luarea deciziilor de securitate şi a altor instrumente conceptuale dezvoltate de economişti, în afară de modelul actorului raţional ca piesă centrală. Volumul de faţă nefiind o lucrare economie, catalogarea şi comentarea tuturor acestor instrumente sunt în mod evident imposibile, date fiind dimensiunile discuţiei de faţă. Putem

8. Numeroşi teoreticieni democratici afirmă că acest amestec duce la limitarea guvernării libere. Vezi, de exemplu, Mansbridge (1996).
9. Hassner (1997).

descrie doar câteva pentru a oferi o fundamentare suficientă evaluării sferei de cuprindere a teoriei economice şi relevanţei sale pentru securitate. Din perspectiva utilizării largi a teoriei economice în timpul războiului rece, dar şi astăzi, conceptele economice se dovedesc unelte esenţiale pentru teoreticienii securităţii şi strategi[10].

Un punct-cheie de convergenţă în utilizarea instrumentelor conceptuale îl constituie asumpţia resurselor insuficiente, enunţată de economişti şi decidenţii strategici. Deşi implicaţiile acestei ipoteze pentru comportamentul de securitate al statelor nu pot fi explorate pe larg în lucrarea de faţă, trei exemplificări i-ar putea sugera semnificaţia şi proeminenţa în luarea deciziilor legate de securitate. Aceste ilustrări evidenţiază ceea ce este deseori neglijat de teoreticienii securităţii abordaţi în capitolul 4. Teoria economică liberală face numeroase afirmaţii despre motivul pentru care actorii – indivizi, grupuri şi mai ales state – aleg să *nu* utilizeze forţa pentru a obţine ceea ce doresc în urma schimburilor.

Mai întâi, există o tensiune evidentă şi mult discutată – arme sau hrană. Nici chiar o superputere militară precum Statele Unite nu poate să obţină toate armele sau să menţină forţele la nivelurile dorite de armată. În condiţiile unor resurse precare, „managerii violenţei”[11] trebuie să aleagă, de pildă, între forţe speciale şi trupe de infanterie obişnuite sau între o forţă aeriană cu baza la sol sau cu baza pe portavioane. Aceste scopuri concurente nu pot fi îndeplinite cu uşurinţă în acelaşi timp. Mai important, toate naţiunile, indiferent cât sunt de bogate, trebuie să aleagă între scopurile militare strategice şi cele legate de bunăstare, evaluându-şi compromisurile în termeni de câştiguri ratate – ceea ce economiştii denumesc costuri de oportunitate prin favorizarea unui scop în detrimentul altuia.

Tensiunea dintre arme şi hrană a existat pe tot parcursul războiului rece. Pentru superputerile implicate într-o luptă globală pentru dominaţie, instrumentele economice păreau pregătite să răspundă la întrebarea „cât de mult este suficient?”[12]. pentru înfrângerea sau descurajarea unui adversar. Administraţiile Truman şi Eisenhower din anii ’50 erau foarte îngrijorate de faptul că nişte cheltuieli excesive pentru apărare ar putea să submineze economia

10. Lucrările lui Thomas Schelling (1960, 1966), precum şi Schelling şi Halperin (1958) sunt ilustrative în acest sens.
11. Expresia constituie caracterizarea larg citată pe care o face Huntington funcţiei militare.
12. Enthoven şi Smith (1971).

americană şi să diminueze capacitatea naţiunii de a-şi îndeplini imperativele de securitate[13]. O generaţie mai târziu, analiştii erau îngrijoraţi de faptul că hegemonia economică americană se afla într-un declin accentuat. Ei erau preocupaţi şi de ceea ce considerau scăderea capacităţii americane de a face faţă provocării militare sovietice[14]. Unii i-au prezis dispariţia – câţiva o vedeau mai degrabă apropiată[15]. Ceea ce puţini au anticipat, după cum se descrie în capitolul 3, a fost colapsul Uniunii Sovietice, care poate fi atribuit parţial, potrivit teoreticienilor liberali, eşecului său de a rezolva dilema „arme-hrană" la fel de eficient precum statele occidentale.

O a doua utilizare a raţionamentelor economice se referă la alegerea nivelurilor de forţă, a sistemelor de armament, a opţiunilor de desfăşurare şi a tehnologiilor pentru a răspunde imperativelor de securitate. Dată fiind puterea materială contracarantă a adversarilor – să ne amintim de capacitatea Uniunii Sovietice de a egala forţele nucleare şi convenţionale ale Statelor Unite –, strategii războiului rece au fost obligaţi să aleagă între aceste componente concurente ale planificării militare pentru a face faţă ameninţărilor reale sau percepute la adresa naţiunii, variind de la războiul de gherilă la ciocnirile masive dintre forţe convenţionale, după modelul celui de-al doilea război mondial, sau la atacurile nucleare de tip „lovitură de trăsnet". În fiecare punct al deciziei, întâmpinarea acestor ameninţări depăşea întotdeauna resursele umane şi materiale disponibile unei superputeri sau aliaţilor acesteia.

În cele din urmă, criteriile actorului raţional sunt utile ca bază pentru evaluarea beneficiilor, costurilor şi riscurilor alternative prezentate de soluţiile concurente ale acestor probleme. Obţii un randament mai bun, după cum se întrebau factorii de decizie din administraţia Eisenhower în anii '50, dacă aloci mai multe resurse armelor nucleare, în defavoarea celor convenţionale?[16] Sau, într-un război terestru, trebuie să se cheltuiască mai mult pentru forţe aeriene de atac sau pentru transport aerian la distanţe mari? Tancurile şi blindatele mai uşoare sau cele mai grele funcţionează mai bine pentru înfrângerea adversarilor din diferite regiuni ale lumii? Dacă dintr-un buget fix se cheltuieşte mai mult pentru forţele maritime, care sunt beneficiile sau oportunităţile pierdute ale unor capacităţi terestre şi aeriene reduse? Acestea sunt întrebări

---

13. Kolodziej (1966).
14. Gilpin (1987) şi Keohane (1984). Pentru o opinie contrarie, vezi Nau (1990).
15. Kennedy (1987).
16. Kolodziej (1966, pp. 180-253).

economice de fond, în contextul evaluării capacităţilor de distrugere ale unui stat, disponibile pentru „a lovi ţinta”[17], criteriul principal care dictează planificarea şi luarea deciziilor de către strategii militari, după cum sugerează Samuel Huntington[18].

Contribuţii substanţiale ale teoriei liberale la studiile de securitate

Mai întâi, modelele pure ale comportamentului economic raţional avansate de economiştii liberali plasează forţa şi coerciţia în afara sferei teoretizării lor. În acest sens, teoria liberală a deschis calea luării în considerare a modului în care actorii ar putea obţine ceea ce doresc, împotrivindu-se recurgerii la forţă sau coerciţie în schimburile interdependente cu alţi actori. În timp, prin învăţare treptată, prin încercare şi eroare, teoria economică liberală a ajuns să afirme că actorii vor opta pentru o cooperare noncoercitivă pentru a-şi realiza preferinţele concurente, dar convergente privind câştigurile materiale[19]. Această afirmaţie rămâne adevărată chiar dacă actorii nu câştigă în măsură egală sau echivalentă. Bineînţeles că ei ştiu foarte bine că intimidarea şi constrângerea sunt incluse în deciziile umane. Ceea ce caută să cunoască este întreaga varietate de posibilităţi de cooperare voluntară, chiar dacă poate că oamenii nu vor opta pentru această soluţie de conciliere a scopurilor contradictorii. Economiştii liberali se concentrează asupra câştigurilor absolute în urma schimburilor, şi nu asupra porţiilor materiale relative şi inegale pe care le primesc actorii. Dat fiind idealul câştigului economic maxim, economiştii presupun că actorii, indiferent cât de divergente ar putea fi interesele lor economice, intră – sau pot alege să intre – într-un joc din care toată lumea câştigă. E nevoie ca actorii să confirme reciproc regulile şi disciplina pieţei libere ca strategia cea mai eficientă pentru creşterea producţiei de bogăţie economică – „cămaşa de forţă aurită”, pentru a folosi metafora frecvent citată a lui Thomas Friedman[20].

---

17. Hitch (1960) şi Gansler (1989).
18. Huntington (1957).
19. De notat paralela dintre teoria economică liberală şi explicaţia oferită de Axelrod (1984) pentru cooperarea dintre egoişti, mai ales pentru cei prinşi în dilema securităţii.
20. Friedman (2000, pp. 101-111).

În al doilea rând, modelul „pur" de comportament economic postulat de economiştii practicanţi este sprijinit, ca o contribuţie la teoria securităţii, de istoria de care acest ideal a beneficiat în practică. Stimulentele constrângătoare ale câştigului material, care impulsionează modelul economic liberal, au inspirat nenumăraţi adepţi să aplice aşteptările de cooperare între actori în cazul politicilor de securitate şi al procesului de elaborare a lor. Probabilitatea ca schimburile economice libere să promoveze pacea are o tradiţie îndelungată în teoria economică şi în practicile comerciale ale statelor. Descoperirile unor cercetări recente acordă un sprijin rezervat acestor aşteptări. Ideea pieţelor deschise şi libere, ca strategie globală de creare a „păcii eterne", poate fi identificată cu cel puţin două secole în urmă, la Immanuel Kant. În mijlocul unui sfert de secol de războaie revoluţionare care au convulsionat Europa şi coloniile sale, Kant încă afirma că „*spiritul comerţului* îl acaparează pe fiecare mai devreme sau mai târziu şi nu poate exista alături de război. Iar dintre toate puterile (sau mijloacele) aflate la dispoziţia puterii statului, probabil cel mai mult ne putem încrede în puterea *financiară*. Astfel, statele sunt obligate să promoveze cauza nobilă a păcii, deşi nu tocmai din motive de moralitate"[21].

Politica liberului schimb a fost încorporată în politicile externă şi strategică ale Marii Britanii în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului XX. În mod implicit sau explicit, acestea îşi găseau raţiunea în presupusa creare a unui cerc virtuos de opţiuni noncoercitive. Un sistem de piaţă global, voluntar, liber şi deschis ar anima actorii economici să realizeze o bunăstare materială tot mai mare *şi* pacea[22]. Aceste aşteptări au fost proiectate în politicile de securitate americane, în viziunea lui Woodrow Wilson asupra unei lumi prospere şi paşnice, prin intermediul comerţului liber global şi prin răspândirea universală a regimurilor democratice. Realizarea acestei viziuni a păcii a fost iniţial împiedicată prin respingerea de către Statele Unite a Tratatului de la Versailles şi prin refuzul de a se alătura Ligii Naţiunilor după primul război mondial. Viziunea wilsoniană a reapărut după al doilea război mondial, prin sprijinirea Naţiunilor Unite de către Statelor Unite şi construirea de către ONU a unui sistem comercial liberal, precum şi prin creşterea numărului de regimuri democratice din lume potrivit doctrinei Truman şi cu asistenţa acordată prin Planul Marshall[23].

---

21. Kant (1991, p. 114). Subliniere în textul original.
22. Cain (1979), Irwin (1996), Hobson (1919) şi Howe (1997).
23. Levin (1968), Acheson (1969), Cooper (1968), Ruggie (1982) şi Mandelbaum (2002, pp. 17-44).

În al treilea rând, modelul economic clasic, oricare ar fi neajunsurile şi limitările sale intrinsece ca paradigmă a securităţii, contribuie la explicarea impactului pieţelor capitaliste globale asupra deciziilor majorităţii statelor comuniste, mai ales China şi Uniunea Sovietică, de a-şi abandona sistemele economice planificate şi de a se adapta la un model occidental de schimb pe piaţa liberă. Deşi aceste state s-au opus adoptării principiilor politice democratice liberale, ele şi-au reformat sistemele economice de comandă potrivit modelului occidental, pentru a valorifica puterea demonstrată a pieţelor globale deschise ca forţă motrice a creşterii economice susţinute şi a inovaţiei tehnologice. Implozia Uniunii Sovietice şi sfârşitul războiului rece pot fi regăsite într-o măsură distinctă în stimulentele pentru „comerţ" generate de pieţele capitaliste globale. Cu două secole mai devreme, Immanuel Kant prevăzuse deja, în zorii revoluţiei industriale, implicaţiile potenţial uriaşe pentru pace ale schimbului economic liber[24].

Implicaţii contrastante ale actorilor raţionali strategici şi economici

Factorii de decizie pentru strategie şi politică externă se bazează în mare parte pe aparatul conceptual şi metodologic elaborat, dezvoltat de economiştii interesaţi de propriul domeniu de activitate. Ceea ce este deseori trecut cu vederea în acest transfer interdisciplinar de concepte şi ceea ce subliniază capitolul de faţă sunt aşteptările contrastante privind comportamentul indivizilor şi al statelor, care propulsează aspectul economic, respectiv modelul de comportament hobbesian sau de orientare realistă. Competiţia modelelor „pure" ale securităţii, în jurul căreia gravitează volumul de faţă, nu trebuie să acopere sau să minimizeze exploatarea utilă a instrumentelor economice pentru scopurile ambelor modele, în ciuda finalităţilor lor diferite. Această observaţie nu este atât de paradoxală pe cât ar părea la prima vedere. Este important să ne amintim că modelul actorului raţional este un construct analitic. Valorile sau stimulentele substanţiale care propulsează modelul şi rezultatele sale depind de actorii aleşi de analişti pentru studiu, precum şi de valorile atribuite

24. Kant (1991, p. 114).

comportamentului lor. În privinţa acestor aspecte cruciale, economiştii şi strategii militari se îndreaptă în direcţii diferite[25].

Economiştii explică modul în care actorii alocă muncă, pământ, capital, cunoaştere şi resurse antreprenoriale – toate, în cantităţi limitate – pentru a oferi bunuri şi servicii cât sunt consumatorii dispuşi să cumpere. Ei presupun că actorii sunt implicaţi în schimburi *voluntare* prin intermediul pieţelor libere, deschise. În condiţiile pieţelor tot mai integrate şi globalizate, cumpărătorii şi vânzătorii îşi adaptează comportamentul unii la ceilalţi, fără o direcţionare centralizată, adaptându-se la preţurile relative ale bunurilor şi serviciilor semnalate de pieţe. Accentul cade pe producerea şi crearea unei prosperităţi materiale, la nivelurile de ofertă, în cantitatea şi cu o calitate acceptate de cumpărători şi vânzători, definită prin preţuri, ca înregistrare a preferinţelor convergente.

În schimb, strategii militari întreabă cum ar putea statul să aleagă dintr-un meniu de opţiuni coercitive, inclusiv manipularea ameninţărilor, pentru a obţine comportamentul dorit din partea prietenilor şi duşmanilor, cu scopul de a-şi asigura preferinţele de securitate cu cele mai scăzute costuri şi riscuri. Cum poate capacitatea de a „ucide, răni şi mutila" a unui stat să fie utilizată efectiv şi eficient pentru a influenţa comportamentul unui oponent într-un sens favorabil, după cum a pus problema scopuri-mijloace un strateg frecvent citat[26]. În timp ce sistemul de piaţă „ideal" este în mod fundamental consensual, iar regulile sunt reciproc definite de participanţi în căutarea intereselor proprii, sistemele de securitate sunt involuntare ca funcţie a relaţiei coercitive care defineşte schimbul dintre rivali.

Această a doua întrebuinţare a modelului actorului raţional conturează într-un mod limitat problema securităţii cu care se confruntă un stat. Sunt pierdute din vedere strategiile care exclud recurgerea la forţă pentru depăşirea diferenţelor. Prin faptul că se alege dintr-un meniu de capacităţi violente aflate la dispoziţia unui stat, prin mijloace proprii sau prin acces la bunurile aliaţilor, o problemă economică având potenţiale beneficii reciproce este transformată într-o problemă militară strategică cu pierderi reciproce. Acestea sunt estimate prin câtă rănire, mutilare, ucidere, distrugere sunt necesare pentru a ieşi învingător dintr-un schimb sau conflict. Cu alte cuvinte, care

---

25. Vezi tabelul 1.1, care prezintă o comparaţie între realişti şi teoria economică liberală.
26. Vezi Schelling (1966, capitolul 1, pp. 1-34), despre diplomaţia violenţei.

este cel mai bine calculat set de capabilităţi şi strategii pentru a împiedica un adversar să facă ceea ce eu nu vreau – de pildă, să atace un aliat ; să îl învingă dacă atacă sau să îl constrâng să acţioneze cum doresc eu. Dar cum pot forţa sau ameninţările să îl facă pe un rival să nu mai producă arme de distrugere în masă, să nu mai desfăşoare campanii de purificare etnică sau să nu mai adăpostească terorişti ? Utilizarea conceptelor economice în aceste scopuri distructive contrastează puternic cu utilizarea lor de către economişti. Moneda de schimb nu o contribuie câştigurile economice reciproc satisfăcătoare, ci distrugerea reală – sau cu care s-a ameninţat – a ceea ce este de preţ pentru adversar. Concentrarea operaţională constă în aducerea sau ameninţarea cu aducerea artileriei la ţintă. Comportamentul raţional se calculează în victime şi pierderi materiale şi nu în câştiguri materiale sau satisfacţii personale.

După cum o ilustrează evoluţia luptei militare dintre americani şi sovietici, răspunsurile la aceste întrebări fundamentale nu au fost nici evidente, nici dezbătute timp de aproape jumătate de secol, în cursul războiului rece. După cum se descrie în capitolul 3, raţionalitatea a defilat simultan sub sloganurile concurente ale Distrugerii Reciproce Asigurate (Mutually Assured Destruction – MAD) şi ale strategiei de purtare a războaielor nucleare sau de utilizare a armamentului nuclear (NUTS)*. Apărarea Europei a presupus poziţionări strategice de forţe convenţionale extinse versus propuneri de strategii *trip wire* cu folosirea timpurie a armelor nucleare tactice, utilizabile în cadrul teatrului de operaţiuni, precum şi a celor cu rază lungă de acţiune. Războiul din Vietnam şi cel din Afganistan au adâncit întrebarea dacă toate confruntările dintre superputeri se aflau într-o legătură cauzală – pierderea unui aliat semnala căderea pieselor de domino aliate de pretutindeni – sau dacă câştigurile şi pierderile regionale erau inegale în alcătuirea unor balanţe de putere globale şi schimbătoare între superputeri. Jocul era unul de sumă zero, nu unul în care ambele părţi puteau câştiga.

Incertitudinile din jurul acestor opţiuni strategice au făcut prea puţin pentru a zdruncina utilizarea modelelor economice „pure” sau „ideale” şi a instrumentelor conceptuale şi metodologice asociate cu ele în conturarea şi direcţionarea dezbaterilor. La rândul lor, nici factorii de decizie nu au fost împiedicaţi să îşi justifice în mod implicit hotărârile ca aplicaţii ale alegerii raţionale, ca reacţie la mişcările militare, reale sau anticipate, ale adversarului. Logica

---

* Acronimele sugerează două echivalente în limba engleză pentru „nebun” (*mad*, *nuts*) (n.t.).

aparent constrângătoare a modelului actorului raţional a avut efectul de a estompa sau a minimaliza costurile implicate de reacţionarea prin forţă la scenariile cele mai sumbre. Însăşi conceptualizarea unei probleme de securitate a fost, în sine, un factor explicativ al alegerilor actorilor. Odată exprimate în aceşti termeni polarizanţi, incertitudinile au fost eliminate de analist şi de factorul de decizie. Actorilor li s-au atribuit valori şi angajamente astfel încât să facă modelele funcţionale. Avertismentul prim-ministrului britanic Winston Churchill, potrivit căruia adversarul trebuie să fie întotdeauna luat în considerare în termenii evaluării efectuate de *rival* privind problemele *lui* strategice şi soluţiile *lui* armate probabile, a fost în general neglijat sau ignorat în gândirea multor planificatori. Aceştia au fost sensibili – după cum au sugerat numeroşi critici – mai curând la modurile de operare ale modelului actorului raţional, şi nu la o examinare rece, empirică a puterii, intenţiilor şi comportamentului adversarului.

Tendinţa de a greşi din cauza unei încrederi prea mari în modelele pure de luare raţională a deciziilor – care mai curând afirmă, în loc să verifice empiric ipotezele şi obiectivele gândirii, deciziilor şi acţiunilor strategice ale adversarului – a fost deja descrisă ca o forţă motrice obsesivă a cursei înarmărilor nucleare a superputerilor. Competiţia poate fi explicată mai curând prin urmărirea excesivă a logicii pure legată de scenariile cazului celui mai defavorabil şi aplicată capacităţii presupuse de descurajare nucleară, şi nu prin utilitatea reală a acestor arme, dacă ar fi folosite, sau prin comportamentul probabil al rivalilor atunci când se văd ameninţaţi de aceste arme[27].

Aceeaşi tendinţă de ignorare a adversarului prin afirmarea a ceea ce ar face analistul sau factorul de decizie, şi nu a ceea ce adversarul ar fi dispus să facă pentru a câştiga un război a fost esenţială mai ales în politicile americane din timpul războiului din Vietnam. Pentru că analiştii şi factorii de decizie americani au presupus că ambele tabere înţelegeau implicaţiile acţiunii raţionale, factorii de decizie americani au considerat că ambele părţi acţionau potrivit aceloraşi ipoteze, alcătuind ceea ce un analist eminent a denumit

27. Vezi capitolul 3 pentru criticile la adresa modelului actorului raţional, din cauza eşecului său de a explica adecvat alcătuirea psihologică a rivalilor, precum şi felul în care aceştia procesează informaţia privind comportamentul adversarului şi reacţionează faţă de propriile percepţii psihologice, şi nu neapărat raţionale sau logice ale ameninţărilor – George şi Smoke (1974), Morgan (1983, 2003), Jervis (1976), Jervis, Lebow şi Stein (1985), precum şi Lebow (1981).

„limbaj de acţiune militară" coerent[28]. În ciuda experienţei şi observaţiilor contrare, părea rezonabil ca ceea ce ar fi motivat factorii de decizie americani de a acţiona sau nu în faţa ameninţării coercitive sau a forţei militare să producă o reacţie similară şi din partea unui adversar. Analiştii proiectau o varietate definită şi limitată de scenarii care să îi fie disponibile adversarului, despre care factorii de decizie considerau că epuizează opţiunile fezabile sau „raţionale" de reacţie a adversarului la formele de „ucidere, rănire şi mutilare", aplicate în mod diferit[29].

Dar dacă adversarul avea un set complet diferit de ipoteze privind valoarea şi mizele conflictului şi ale varietăţii de strategii militare fezabile, unele considerate a fi prea costisitoare sau riscante de către iniţiatorul diplomaţiei coercitive? Cine cedează primul atunci când se aplică două „modele raţionale" discordante? O consecinţă pentru politicile de securitate americane din Vietnam a fost subestimarea sistematică a hotărârii Vietnamului de Nord şi a conducerii sale de a accepta pierderi considerate a fi „iraţionale" de către factorii de decizie americani, ce reacţionau în funcţie de concepţiile lor asupra comportamentului raţional[30]. Raţionamentul este circular. Adversarul, ale cărui reacţii trebuie calculate, este exclus într-un mod convenabil din schimbul de ameninţări cu „uciderea, rănirea şi mutilarea". În schimb, scopurile, interesele şi nivelurile de tolerare a prejudiciilor îi sunt impuse de strategi rivalului, ca şi cum scopurile, interesele şi nivelurile lor de tolerare ar fi similare. Modelul – şi nu experienţa – propulsează analiza şi luarea deciziilor.

MODELUL ECONOMIC CLASIC CA PARADIGMĂ A SECURITĂŢII

Libertate *versus* coerciţie

Înainte de a evalua modelul economic clasic pentru explicarea izbucnirii şi sfârşitului războiului rece, trebuie să acordăm atenţie asumpţiilor-cheie şi instrumentelor sale conceptuale, întrucât ele sunt legate în mod specific de

28. Schelling (1966, pp. 146-147).
29. Halberstam (1972) dezvăluie repercusiunile grave ale acestui tip de analiză atunci când a fost aplicat în cazul conflictului din Vietnam.
30. Fitzgerald (1972) şi Halberstam (1972).

maximizarea bogăţiei şi bunăstării. Am introdus deja noţiunile referitoare la actorii raţionali egoişti, care iau decizii în scopul urmăririi intereselor, ţelurilor şi valorilor lor în condiţiile unor resurse insuficiente. Ele trebuie dezvoltate. În lipsa unei perspective iniţiale, fie ea şi inevitabil incompletă, a implicaţiilor acestor ipoteze şi concepte, va fi dificil să apreciem impactul gândirii economice liberale asupra teoriei şi practicii securităţii.

Propunând o teorie aplicabilă puterii statelor, ceea ce este Thomas Hobbes pentru realism e Adam Smith pentru liberalismul economic în analiza *Avuţiei naţiunilor*, lucrarea sa cea mai apreciată[31]. Smith a propus o idee complet diferită de cea a lui Hobbes, dar aparent nu mai puţin universală privind ce înseamnă a fi uman. A prevăzut un viitor mult mai luminos şi mai prosper pentru această specie gânditoare şi cu talente lingvistice decât au făcut-o Hobbes şi adepţii lui pesimişti. Nu mai puţin devotat gândirii raţionale decât omologul său realist, Smith a plecat pur şi simplu dintr-un punct radical diferit al raţionalităţii. Ceea ce este „real" pentru Smith contrazice ceea ce este „real" pentru Hobbes şi pentru majoritatea teoreticienilor despre care am discutat deja. Pe baza observaţiilor sale privind comportamentul uman, Smith conchide că oamenii caută „opulenţa" sau, pur şi simplu, bogăţia şi bunăstarea materială[32]. Smith a afirmat că urmărirea opulenţei se realizează mai eficient prin cooperarea indusă pe cale consensuală, nu coercitivă. Schimburile voluntare, libere şi reciproc adaptative reprezintă cheia sporirii prosperităţii materiale. Pentru Smith, „înclinaţia oamenilor de a face trocuri, barter şi schimburi de obiecte" îi deosebeşte de toate celelalte animale. Potrivit lui, această înclinaţie este „consecinţa necesară a facultăţilor de raţionare şi vorbire", afirmaţie care stă la baza teoriei moderne a actorului raţional în economie[33].

Smith a presupus că indivizii care îşi urmăresc propriile interese – unităţile sale de analiză, în mare parte precum cele hobbesiene – intră în aceste schimburi pentru beneficii materiale reciproce, dar din puncte de pornire diferite. Egoiştii binevoitori ai lui Smith aveau diferite înzestrări personale – inteligenţă, imaginaţie, creativitate, dexteritate –, acumulau resurse (pământ, capital şi cunoaştere) şi îşi dezvoltau obiceiuri bazate pe hărnicie şi disciplină. Prin contrast cu animalele, considera Smith, oamenii care făceau trocuri, barter şi

---

31. Smith (1937).
32. Smith (1937), mai ales volumul I, pp. 3-21.
33. Smith (1937, p. 21).

comerţ depăşeau limitările unui animal, care este „obligat să se susţină şi să se apere, în mod separat şi independent, şi nu obţine nici un fel de avantaj de pe urma varietăţii de talente cu care natura i-a înzestrat pe indivizii din aceeaşi specie”[34]. „În cazul oamenilor, dimpotrivă”, concluziona Smith, „geniile cele mai diferite sunt utile unele pentru celelalte; produsele diferite ale talentelor fiecăruia, prin înclinaţia generală de a face trocuri, barter şi schimburi, fiind cuprinse, să zicem, într-un stoc comun, din care fiecare om poate cumpăra orice parte din produsele talentelor celorlalţi oameni pe care are ocazia să o dobândească”[35].

Smith a mai afirmat că, dacă aceşti actori cu interese materiale ar coopera în aplicarea principiilor diviziunii muncii şi ale specializării, atunci bogăţia colectivă *şi* individuală ar fi lărgită. Celebra povestire a lui Smith privind fabrica de bolduri a ilustrat aceste principii de comportament social ca surse ale bogăţiei tot mai mari. El a observat că, împărţind sarcinile legate de fabricarea boldurilor – desenare, tăiere, ascuţire şi finisare –, zece oameni puteau face peste 48 000 de bolduri pe zi. „Dar dacă toţi ar fi muncit separat şi independent, fără ca vreunul dintre ei să fi fost instruit într-o muncă specifică, atunci cu siguranţă că nici unul nu ar fi putut face douăzeci de bolduri pe zi sau poate chiar nici unul…”[36]

Principiile diviziunii muncii şi specializării, odată aplicate şi globalizate în relaţiile sociale prin pieţele transnaţionale, deschideau calea abilităţilor şi dexterităţii. Timpul şi costurile de tranzacţie erau reduse întrucât muncitorii nu erau nevoiţi să treacă de la o operaţie la alta în producţia de bunuri[37]. Se putea şi era probabil ca experţii cu ochiul format să aducă inovaţii pentru îmbunătăţirea producţiei în domeniul lor de specializare. Această eficienţă urma să fie răspândită în economia internă şi mondială. Sinergismul care decurgea din consolidarea reciprocă a acestor proprietăţi pozitive ale specializării avea să propulseze şi mai mult bogăţia pentru toţi cei implicaţi în sistemul de piaţă[38]. Bogăţia colectivă urma să fie maximizată în cel mai înalt grad. Părţile divizate între cei implicaţi în aceste schimburi, indiferent de valoarea

---

34. Smith (1937, p. 16).
35. Smith (1937).
36. Smith (1937, pp. 4-5).
37. Williamson (1975) şi North (1990).
38. Irwin (1996, pp. 75-86) rezumă opiniile lui Smith privind beneficiile liberului schimb. Vezi şi Smith (1937, pp. 9 şi urm.).

alocărilor, urmau să fie pentru fiecare contributor mai mari decât atunci când se acţiona individual sau într-o înţelegere parţială şi constrânsă, ca în cazul breslelor monopoliste. Tortul ar fi fost mai mare. Porţiile individuale, deşi mai reduse, rămâneau suficient de mari ca o consecinţă a diviziunii muncii, a specializării tot mai mari, a avantajului comparativ şi a lărgirii schimburilor prin intermediul pieţelor în extindere în interiorul statelor şi între naţiuni.

Pornind de la un model uman cu un standard diferit – omul economic, amabil, şi nu omul nesuferit, avid după putere –, Smith a ajuns la o viziune a prosperităţii fără limite, mai optimistă decât cele ale omologilor săi hobbesieni. Postulând asumpţia alegerii libere în urmărirea dorinţelor egoiste de câştig material prin exploatarea înzestrărilor şi resurselor disponibile, egoiştii urmau să-şi promoveze simultan interesele proprii şi pe cele ale altora. Viziunea lui Smith asupra convergenţei binelui personal cu cel colectiv, dacă egoiştii au libertate totală în alegerile lor *sociale*, este descrisă în mod clar în acest pasaj citat frecvent :

> Însă omul are o ocazie aproape constantă să primească ajutorul semenilor săi şi nu are rost să îl aştepte numai ca urmare a bunăvoinţei lor. El va avea mai multe şanse să predomine dacă poate să le întoarcă grija de ei înşişi în favoarea lui şi să le arate că este în avantajul lor să facă pentru el ceea ce le cere. Oricine îi oferă altuia un târg de orice fel propune acest lucru… Nu ne aşteptăm să ne luăm cina ca urmare a bunăvoinţei măcelarului, berarului sau brutarului, ci ca urmare a intereselor lor. Răspundem nevoilor noastre şi nu apelăm la omenia lor, ci la grija lor faţă de ei înşişi, nu le vorbim niciodată despre nevoile noastre, ci despre avantajele lor.[39]

În acest punct, Smith s-a desprins într-un mod decisiv de secole de gândire şi practică economică occidentală. Implicaţiile pentru o teorie a securităţii nu au fost mai puţin profunde. Grecii şi romanii din Antichitate, precum şi societăţile medievale occidentale s-au opus eliberării comerţului de constrângerile sociale, politice şi morale. Alte culturi şi civilizaţii au făcut la fel[40]. Societăţile tradiţionale se temeau de ceea ce considerau a fi consecinţe costisitoare sub aspect social ale schimbului economic liber şi neîngrădit. Ele au prevăzut conflicte tot mai mari cu alte societăţi, pe măsura apariţiei competiţiei economice. Se temeau mai ales de efectul pe care urmărirea neînfrânată a câştigului material l-ar avea asupra stabilităţii societăţii şi asupra capacităţii

---

39. Smith (1937, p. 14).
40. Polanyi (1968), Polanyi, Arensberg şi Pearson (1957).

acesteia de a-şi perpetua valorile de-a lungul generaţiilor. Promovarea intereselor şi drepturilor personale şi individuale proprii subminează practica virtuţilor civice în serviciul idealurilor societale[41]. Câştigul material personal ar fi privilegiat în defavoarea servirii idealurilor societale.

De asemenea, a existat convingerea larg răspândită, experimentată de aceste preocupări reafirmate în prezent în contextul discuţiei despre gândirea marxistă şi cea neomarxistă, analizate în continuare. Pentru o minte modernă este dificil să înţeleagă că societatea militarizată şi anticomercială a Spartei era mai admirată decât democraţia Atenei şi modul său de a promova comerţul[43]. Sparta antidemocratică limita ceea ce percepea drept practici sociale corupte ale unor societăţi permisive. Aceste valori sociale conservatoare se aflau la baza sistemului social medieval creştin de o mie de ani, ele animând cea mai mare parte din lumea neoccidentală în prezent, indiferent de dimensiunile impactului modernizării asupra acestor societăţi refractare[44].

societăţi[42], potrivit căreia urmărirea necontrolată a bogăţiei şi acumularea sa inegală, ce lărgea prăpastia dintre bogaţi şi săraci, ar incita conflictul de clasă,

Autorii mercantilişti de mai târziu, din perioada postmedievală, deşi favorizau comerţul internaţional, opuneau obiecţii liberului schimb şi tranzacţiilor comerciale neîngrădite din multe motive similare. Aceştia erau convinşi că o asemenea politică libertină va avea ca rezultat „o lipsă de armonie între interesele publice şi cele private”[45]. Ei favorizau intervenţia coercitivă a statului pentru a împiedica alocările greşite ale resurselor şi deformarea valorilor sociale preţuite înspre ceea ce teoreticienii economici liberali numeau drepturi şi interese individuale[46]. Aceşti autori susţineau tarifele impuse bunurilor de import şi protejarea industriilor interne pentru a crea condiţiile unui echilibru

---

41. Rahe (1984).
42. Articolele din *Federalist*, scrise în apărarea Constituţiei americane, sunt profund preocupate de această ameninţare percepută la adresa conducerii democratice. Vezi mai ales nr. 10, semnat de James Madison – *Federalist* (f.a., pp. 53-62). Vezi şi Pearson (1977) şi Polanyi (1968).
43. Rahe (1984, 1992).
44. Tensiunea dintre modernizare şi tradiţie a fost dezvoltată mai întâi de Ferdinand Tönnies (1957). Perspectivele sale au fost preluate de un şir lung de comentatori de-a lungul secolului, fără a fi întotdeauna atribuite sursei. Pentru actualizări moderne, vezi Barber (1995) şi Friedman (2000).
45. Irwin (1996, p. 44).
46. Irwin (1996, pp. 10-44).

comercial favorabil, a spori fluxul aurului către trezoreria statului şi a promova dezvoltarea economică internă şi ocuparea forţei de muncă[47]. În timp ce clasa comercianţilor creştea sub aspectul statusului şi poziţiei în ochii gânditorilor mercantilişti, aceştia nu manifestau vreo tendinţă de a acorda prioritate schimburilor comerciale în faţa altor valori sociale, mai ales a puterii şi intereselor statului. Politicile lor erau îndreptate spre creşterea veniturilor monarhului şi a rentelor funciare şi angajarea săracilor la nivel de subzistenţă.

Smith a susţinut schimbări radicale ale politicilor economice de stat. Ele au dus la crearea unui sistem global complet nou de luare a deciziilor dedicat producerii şi răspândirii bogăţiei – o schimbare revoluţionară fundamentală în relaţiile internaţionale şi în politica globală, prin comparaţie cu sistemul mercantilist, pe care l-a înlocuit în cele din urmă. Se recomanda mai puţină intervenţie din partea statului, contându-se tot mai mult, la nivelul individual şi social, pe extinderea la maximum a instituţiei pieţelor globale deschise şi libere. Pieţele libere urmau să asigure „avuţia naţiunilor" prin descătuşarea energiilor creatoare şi a talentelor indivizilor care îşi urmăreau propriile interese. Ignorând frontierele de stat, pieţele erau adecvate pentru exploatarea beneficiilor care decurgeau din diviziunea muncii şi specializare.

Pieţele, ca instituţie socială, şi stimulentele generate de ele ar răspunde cel mai bine la înzestrările speciale ale indivizilor – priorităţile lor în trocuri şi barter[48]. Ei ştiau cel mai bine ce îşi doreau, lucru pe care nu l-ar putea ghici niciodată un stat sau planificator, întrucât preferinţele lor erau în mod fundamental subiective şi personale. Numai indivizii îşi cunoşteau dorinţele. Spre deosebire de economiile planificate, pieţele voluntare erau capabile să concretizeze aceste preferinţe subiective prin preţuri care, teoretic, se puteau răspândi în toată lumea. Indivizii aveau interesul să îşi folosească talentele, resursele şi cunoştinţele în avantajul lor pentru a-şi promova poziţiile materiale prin reacţia faţă de direcţiile pieţei. Pieţele libere îndeplineau sarcina herculeană, nesatisfăcută de statele-naţiune – şi cu atât mai puţin de imperii – de coordonare consensuală zilnică a schimburilor dintre miliarde de cumpărători şi vânzători, fără efort, în mod eficient – şi paşnic.

După cum au dezvoltat teoreticienii clasici de mai târziu gândirea lui Smith, interesul uman individual şi libertatea de alegere, atunci când sunt mediate prin competiţia riguroasă prezentă pe pieţele globale, promit cel mai mare bine

47. Irwin (1996, pp. 27-44).
48. Pentru o actualizare a gândirii lui Smith sub o formă accesibilă, vezi Lindblom (2001).

pentru cei mai mulţi oameni[49]. Promisiunea nu se limita numai la englezi sau la europeni, ci se extindea asupra tuturor popoarelor implicate pe pieţele globale, indiferent de religie, cultură, etnie, rasă sau limbă. Pentru creşterea avuţiei naţiunilor, trebuia sporită mai întâi avuţia indivizilor. După cum a afirmat Smith, acest fapt era îndeplinit în mod optim lăsându-l pe individ:

> ...perfect liber să îşi urmărească interesul propriu în felul său, precum şi să îşi aducă efortul şi capitalul în competiţie cu oricare alt om sau grup de oameni (deci şi cu străinii). Suveranul este complet eliberat de o sarcină pentru îndeplinirea căreia nici o înţelepciune sau cunoaştere omenească nu poate fi suficientă vreodată: sarcina de a supraveghea efortul indivizilor privaţi şi de a-l îndrepta către folosinţele cele mai potrivite interesului societăţii.[50]

Smith a extins această prevedere şi asupra relaţiilor dintre state şi popoare. Nu avea nimic de spus în favoarea imperiilor – occidentale sau neoccidentale – ca soluţie pentru bogăţia naţională. Performanţa lor economică era în mod inevitabil suboptimală. Ele protejau privilegiile şi preferinţele pentru cei puţini în defavoarea bogăţiei şi bunăstării celor mulţi, inclusiv, în mod ironic, puţinele avantaje ale sistemelor economice imperiale (după cum au descoperit elitele sovietice de mai târziu). Imperiile descurajau iniţiativa creatoare şi inventivitatea şi exploatau forţa de muncă internă şi externă, în loc să se bazeze pe efectele diviziunii muncii, care funcţiona pe pieţele globale competitive. Smith s-a opus în aceeaşi măsură şi monopolurilor corporatiste interne sau breslelor profesionale, ca limitări impuse liberului schimb.

Libertatea de alegere, teoria pieţelor şi pacea

Aşadar, care este legătura dintre această scurtă trecere în revistă a conceptelor-cheie ale teoriei economice clasice şi securitate? Gândirea liberală explică de ce oamenii au motive şi stimulente puternice să *nu* recurgă la forţă pentru a obţine ceea ce îşi doresc. Ea abordează înclinaţiile oamenilor şi statelor spre pace sau reducere a conflictelor, înclinaţii care se încadrează în mod clar în perspectiva volumului de faţă privind setul de opţiuni şi acţiuni ce constituie

---

49. Hayek (1948, 1960, 1988).
50. *Apud* Irwin (1996, p. 84).

fenomenul securităţii. Teoria economică liberală postulează proprietăţile libertăţii, creativităţii, interesului propriu, raţionalităţii şi capacităţii de folosire a limbajului ca trăsături distincte ale alcătuirii umane. Aceste proprietăţi, atunci când sunt concentrate în scopul câştigului material, generează armonie, potrivit gânditorilor liberali. Tensiunea clasică dintre interesul propriu şi binele social se relaxează pentru că un sistem de schimburi voluntare, avansat de pieţele globale, se bazează pe interesul propriu; sistemul social voluntar asociat cu pieţele libere influenţează şi canalizează egoismul pentru a produce beneficii sociale neintenţionate, dar pozitive, care nu ar putea fi altfel încurajate sau realizate prin coerciţie ori presiuni moraliste.

Smith a prevestit că pieţele mereu în extindere vor coordona în mod automat, ca sisteme sociale de construcţie umană, schimburile dintre actorii economici care îşi urmăresc propriile interese, pentru binele lor şi pentru al altora. Actorul individual era „condus de o mână invizibilă [piaţa, regulile şi instituţiile ei] pentru a promova un final ce nu făcea parte din această intenţie. Şi nici nu este întotdeauna spre răul societăţii că nu făcea parte din ea. Urmărindu-şi propriile interese, el le promovează frecvent pe cele ale societăţii într-un mod mai eficient decât atunci când intenţionează cu adevărat să le promoveze”[51]. Armonia se produce prin învăţarea din experienţă – iniţial mai mult prin încercare şi eroare decât prin conştientizare şi planificare. Oamenii îşi pot încununa cu succes eforturile personale pentru obţinerea bogăţiei prin cooperarea liberă în cadrul sistemului de piaţă. Dacă este liberă şi deschisă, avuţia naţiunilor lor va spori şi se va reproduce.

Interesele materiale specifice ale actorilor nu converg cu necesitate în condiţii de competiţie liberă şi deschisă. Ne putem aştepta ca actorii să fie de acord – şi sunt de acord – privind preferinţa pentru un sistem social bazat pe principii de piaţă şi norme ale libertăţii. Sub acest aspect există o convergenţă a intereselor, consolidată de experienţa benefică cu instituţiile care sprijină şi protejează schimbul liber. În condiţiile asumpţiei privind „operaţiunile pieţei pure”, teoria economică liberală afirmă că nici un alt sistem socioeconomic nu este capabil să producă bogăţie la fel de eficient sau efectiv, cu scopul de a întâmpina cererile neobosite de „mai mult acum” ale popoarelor lumii. Adepţii liberalismului economic resping critica marxistă potrivit căreia sistemul este în mod fundamental inechitabil. Mai curând, se afirmă că el promovează

51. Smith (1937, p. 423).

echitatea prin aplicarea principiului *quid pro quo*[52]. Ei resping previziunea marxistă potrivit căreia sprijinul faţă de sistemul de piaţă va fi în cele din urmă retras de clasa defavorizată tot mai numeroasă, ca o consecinţă a distribuţiei inegale şi inechitabile a bogăţiei. Ceea ce constituie un punct slab fatal pentru marxişti este un punct forte pentru liberalii economici. De ce, întreabă aceştia din urmă, să împarţi bogăţia în mod egal la toţi, în defavoarea celor care contribuie mai mult prin priceperea şi munca lor asiduă, precum şi prin disciplină, creativitate, iniţiativă inovatoare şi inventivitate?

De asemenea, nu va apărea nici problema supraproducţiei pentru că piaţa se autoreglează în timp, prin ajustarea cererii şi ofertei. Se presupune că urmărirea câştigului material prin troc şi barter nu are limite clar identificate în condiţiile schimbătoare, dar niciodată posibil de depăşit în totalitate ale resurselor sărace[53]. Ingeniozitatea umană, alimentată de apetituri materiale nelimitate, odată eliberată prin stimulentele şi metodele pieţelor globale, creează încontinuu noi tehnologii şi capacităţi care economisesc forţa de muncă şi capitalul, precum şi produse şi servicii. Acestea sunt răspândite pe pieţe noi, create de antreprenori iscusiţi. Lăsate să funcţioneze potrivit dinamicii proprii, pieţele împreună cu sistemele globale de descoperiri ştiinţifice şi inovaţii tehnologice se îndreaptă în mod inexorabil (şi raţional) spre o integrare economică mondială tot mai mare, un impuls pentru creşterea şi dezvoltarea economică susţinută.

Smith şi autorii de mai târziu au perfecţionat această imagine „pură" sau „ideală" a prosperităţii prin identificarea premiselor politice ale realizării acestor beneficii. Mai întâi, capacitatea statului de a confisca proprietăţi private şi de a impune reglementări oneroase asupra schimburilor de pe pieţele libere, modificând şi frustrând preferinţele actorilor, trebuia să fie limitată. Aşadar, statul liberal este cel care se amestecă cel mai puţin. Pentru teoreticianul şi practicianul liberal, puterile coercitive ale statului trebuie să fie limitate pentru ca modelul pieţei libere să poată funcţiona în sensul producerii unui număr cât mai mare de bunuri materiale pentru cât mai mulţi indivizi. Apoi, statul trebuie să fie supus voinţei populare şi răspunderii electorale, definite în mod fundamental prin aderarea sa la regulile şi disciplina pieţei, la protejarea proprietăţii private şi la dispunerea liberă de aceasta. În

52. Lindblom (2001) acordă o foarte mare importanţă acestei afirmaţii.
53. Alchian şi Allen (1969, pp. 2-37).

al doilea rând, trebuie pus capăt monopolurilor sprijinite de stat sau subvenţiilor risipitoare, care susţin industrii necompetitive. Acestea intră în conflict cu beneficiile pieţelor competitive, întrucât preţurile sunt stabilite prin ordin şi coerciţie, nu prin schimburile libere dintre cumpărătorii şi vânzătorii de pe piaţă. În cele din urmă, obstacolele din calea schimburilor comerciale transfrontaliere, mai ales tarifele, trebuie să fie eliminate pentru garantarea funcţionării libere a principiului avantajului comparativ dintre populaţiile şi statele care fac tranzacţii[54]. Altfel, cei implicaţi în piaţă nu se vor bucura de toate beneficiile diviziunii muncii şi specializării, elemente cheie pentru prosperitatea economică.

Armonia decurge din recunoaşterea tot mai largă de către oameni a faptului că bogăţia şi bunăstarea mai mari depind de aceste schimburi libere. Aceste valori depind de construirea unui sistem social dedicat menţinerii şi promovării lor. Principiile pe care se bazează pieţele şi sistemul de piaţă ca sistem social – libertatea opţiunilor individuale – sunt contrare celor pe care se fundamentează statul modern şi sistemul de state predominant[55]. În termeni simpli, libertatea şi coerciţia, ca principii competitoare aflate la baza pieţelor şi, respectiv, a statelor, sunt în mod fundamental incompatibile în teorie, chiar dacă în practică are loc o acomodare temporară. Totuşi, ambele instituţii, după cum admitea Smith, răspundeau nevoilor şi cererilor umane. Lumea de Leviathani a lui Hobbes, cu un monopol legitim asupra violenţei, a creat o ordine politică care a lăsat toate statele să se apere singure prin mijloace violente proprii, pentru promovarea intereselor lor.

În timp ce Smith a înfruntat dilema echilibrului dintre libertate şi coerciţie ca revendicări egale, deşi contradictorii, ca baze ale instituţiilor umane ce satisfac nevoile de bunăstare şi, respectiv, cele de securitate, realiştii şi mai ales neorealiştii, precum Kenneth Waltz, refuză să abordeze această dublă problemă intimidantă, de creare a unui echilibru între revendicările rivale pentru dezvoltarea unei teorii a securităţii coerente şi cu sferă explicativă largă. În loc să recunoască, precum Smith, că fiecare este indispensabilă pentru ordinea socială şi bunăstarea publică, aceşti teoreticieni ai securităţii elimină dilema. La nivel conceptual se afirmă că un model abstract, parcimonios al securităţii are o existenţă autonomă faţă de ciocnirea interdependentă,

54. Rosecrance (1986).
55. Lindblom (2001).

observată, dintre libertate şi coerciţie, reflectată în opţiunile conflictuale făcute de actorii angrenaţi în sistemele de state şi de pieţe. Apoi, cu riscul falsificării problemei *reale* cu care se confruntă societăţile umane, este evitată reconcilierea revendicărilor rivale ale acestor sisteme sociale în mod simultan, şi nu în serie şi succesiv. Distincţia dintre *low politics* (economia) şi *high politics* (securitatea) nu reuşeşte să abordeze imperativele contradictorii ale ordinii societale, supravieţuirii şi reproducerii şi nici pe cele ale dezvoltării socioeconomice, imperative afirmate de stimulentele conflictuale generate de aceste sisteme sociale ca structuri de putere şi impuse opţiunii umane şi politicilor publice. Fiecare sistem şi structură de putere, în ciuda cererilor lor concurente, sunt necesare, dar nu şi suficiente pentru reproducerea unei ordini globale liberale.

Din perspectivă neorealistă waltziană, lansarea unui atac împotriva teoriilor economice ale lui Karl Marx şi Adam Smith şi eliminarea lor din studiile de securitate capătă sens. Ambele teorii proiectează o semnificaţie mai largă şi mai profundă a societăţilor umane şi a instituţiilor lor conducătoare, ca având un rol fundamental pentru apărarea şi reproducerea acestor societăţi. Cei doi teoreticieni nu converg în privinţa sistemelor sociale celor mai potrivite pentru promovarea teoriilor lor economice. Evaluările lor contradictorii privind efectele sociale benefice ale pieţelor globale constituie punctul de divergenţă evident şi cel mai semnificativ. Totuşi, ei sunt de acord în mod implicit că dimensiunile teoriei realiste şi neorealiste a securităţii sunt prea limitate şi, în final, imposibil de susţinut dintr-o perspectivă teoretică *sau* una a politicilor, ca reprezentare exactă a comportamentului actorilor. Aşteptările lor privind interdependenţa economică sporită şi tot mai răspândită a popoarelor şi statelor lumii provoacă în mod fundamental relevanţa şi credibilitatea teoriei realiste şi neorealiste, în sensul transpunerii exacte a realităţilor comportamentului actorilor. Ei resping această revendicare exclusivistă, de explicare a comportamentului de securitate al indivizilor, naţiunilor sau statelor pur şi simplu prin referire la forţă şi violenţă[56].

Potrivit lui Smith, urmărirea egoistă a câştigului material este o forţă universală şi irezistibilă – *force profonde*, după cum ar spune francezii – dacă i se acordă libertate deplină de a se exprima pe pieţe sau, mai general, în asociaţiile *voluntare* de toate tipurile care alcătuiesc societăţile interne,

56. Waltz (1979, pp. 20 şi urm.).

internaţionale şi civile. Dacă iniţial erau puţini cei care recunoşteau că pieţele globale aveau consecinţa neintenţionată, dar benefică, de creare a unei bogăţii colective pentru toate naţiunile, marea realizare intelectuală a lui Smith a fost de a exprima pentru totdeauna ceea ce putea fi creat social prin puterea raţiunii şi a reflecţiei. Este important să subliniem faptul că Smith a afirmat nevoia ca puterea de stat să asigure ordinea internă şi apărarea externă, dar la fel de semnificativă este evidenţierea faptului că sistemele voluntare de schimb liber au eliminat stimulentul de recurgere la forţă în tranzacţiile dintre indivizi şi state, în urmărirea bogăţiei şi bunăstării personale şi colective[57].

Smith nu a dus niciodată implicaţiile teoriei sale economice şi ale principiului libertăţii pe care se baza aceasta în punctul final logic sau „pur". Acordându-i statului o marjă mare de intervenţie în interesul păcii interne şi al apărării externe, el a permis ca statul liberal să se bucure de fapt de mai multe venituri pentru aceste scopuri decât un stat mercantilist, care se amesteca în schimbul liber[58]. Schimburile de pe piaţa liberă creşteau dimensiunile tortului economic al fiecărei naţiuni, măsurat prin bunuri şi servicii reale. Cât priveşte indivizii, pe măsură ce tortul economic se mărea, feliile acordate statului liberal, limitat erau proporţional mai mici decât cele ale statelor mercantiliste sau autoritare, însă mărimea absolută a feliei era mai mare. Smith a anticipat acest rezultat ironic conform căruia un stat mai puţin puternic putea să îşi sporească puterea profitând de pe urma schimburilor libere dintre cetăţenii săi. Descoperirile istoricilor economiei acordă greutate acestei perspective[59].

Acest rezultat contra-intuitiv are o mare relevanţă pentru aplicarea teoriei economice liberale în cazul sfârşitului războiului rece şi în cel al ascensiunii Statelor Unite ca superputere unică. În general, în prezent, susţinerea răspândirii militare globale a Statelor Unite necesită 4% din produsul naţional brut în creştere, ceea ce o plasează pe primul loc faţă de oricare altă putere sau chiar grup de puteri mari. Cheltuielile Statelor Unite pentru apărare sunt mai mari decât totalurile combinate ale statelor membre în Consiliul de Securitate al ONU, în NATO şi în Uniunea Europeană. Şi mai general, atracţia exercitată de pieţele libere s-a dovedit a fi în cele din urmă constrângătoare pentru factorii de decizie comunişti sovietici şi chinezi. Interesele lor ideologice şi

---

57. Smith (1937).
58. Vezi volumul V, pp. 653-900. Istoricii economici confirmă prognoza lui Smith – Jones (1988, 1987) şi North şi Weingast (1989).
59. Jones (1988, 1987).

chiar cele politice personale s-au dovedit a fi insuficiente pentru a se împotrivi atracţiei generate de acest sistem de putere, social construit, creat în teorie (deşi nu întotdeauna dovedit în practică) pe baza principiului consimţământului, şi nu al coerciţiei.

Succesorii liberali ai lui Smith i-au împins raţionamentul dincolo de limitele hobbesiene pe care le-a recunoscut. Această erodare a moştenirii lui Smith a marginalizat treptat teoria hobbesiană la aspectul explicării practicilor economice[60]. Pentru scopurile noastre, corpusul teoriei dezvoltat de teoreticienii liberali de după Smith alcătuieşte ceea ce capitolul de faţă prezintă ca fiind modelul economic liberal „pur", eliberat în mare parte de insistenţa lui Smith asupra centralităţii rolului de securitate al statului şi asupra obligaţiei lui de a asigura bunuri colective, cum ar fi şoselele, podurile şi educaţia – lăsând la o parte responsabilitatea statului modern de a le oferi cetăţenilor săi bunăstare – reţele de siguranţă, securitate socială şi asigurări de sănătate. Tocmai acest model „pur", o purificare a poziţiei iniţiale a lui Smith (pe care probabil că el ar fi respins-o), constituie teoria liberală *atât* pentru dezvoltarea economică, *cât şi* pentru securitate. Există justificări pentru includerea acestui model liberal „pur" ca paradigmă a securităţii, întrucât cerinţele sociale de a face modelul să funcţioneze pentru multiplicarea prosperităţii constrâng şi, pentru mulţi liberali, neagă sub aspect teoretic stimulentele de recurgere la forţă sau violenţă în relaţiile sociale, în special în cele dedicate producerii şi schimbului de bogăţie. Pentru aceşti teoreticieni liberali „puri", statul coercitiv este un prădător[61], o poziţie pe care nu toţi economiştii ar accepta-o.

Gânditorii liberali de mai târziu au deplasat perspectivele lui Smith spre un punct final care, în forma sa ideală, era în mod clar antihobbesian. Spre deosebire de realişti şi neorealişti, ce evită orice idee potrivit căreia teoriile lor au implicaţii pentru dezvoltarea socioeconomică, mulţi dintre aceşti gânditori au afirmat că urmărirea libertăţii şi a idealului pieţei, al schimburilor consensuale

60. După cum au recunoscut cu reţinere mai mulţi teoreticieni economici liberali eminenţi, crearea unei ordini sociale preexistente şi definirea adecvată a drepturilor de proprietate de către stat constituie premise ale avuţiei naţiunilor. Vezi mai ales lucrările lui Douglass North (1986, 1990; North şi Weingast, 1989). Iniţial, North a încercat, în lucrarea din 1973 scrisă împreună cu Robert Thomas, să explice creşterea economică prin referire numai la schimbul de piaţă: North şi Thomas (1973). Ulterior, şi-a modificat această opinie în lucrările de mai târziu, care i-au adus Premiul Nobel pentru economie. Vezi şi Lindblom (2001).
61. Vezi, de exemplu, Tilly (1985), Olson (1982), precum şi Buchanan şi Tulloch (1965).

şi cooperante dintre indivizi era calea spre pace. Aceştia au avansat o concepţie complet diferită privind modul de realizare a securităţii, altul decât prin utilizarea sau ameninţarea cu forţa sau prin urmărirea unor politici realiste ale balanţei de putere. Pentru aceşti teoreticieni şi activişti, pieţele globale deschise, libere erau necesare nu numai pentru bogăţia naţiunilor, ci şi pentru pacea lor. Au extins perspectiva lui Immanuel Kant privind proprietăţile comerţului de promovare a păcii, construind peste edificiul conceptual al lui Smith. Pentru aceşti moştenitori ai lui Smith, promovarea schimbului economic înseamnă *ipso facto* promovarea păcii. Aceste argumente nu au fost formulate într-o singură zi, ci a durat două secole ca ele să fie construite. Ele continuă să fie extinse şi revizuite şi în prezent.

Trasarea evoluţiei treptate şi întrerupte a doctrinei liberale a securităţii în decurs de peste două secole se află mult dincolo de dimensiunile discuţiei de faţă. O modalitate de rezolvare a acestei probleme constă în evidenţierea gândirii unor practicieni şi teoreticieni liberali renumiţi, precum şi în identificarea principalelor legături create de ei între schimbul economic şi pace. Acestea încă se bucură de putere explicativă şi susţinere din partea multor teoreticieni şi practicieni din prezent[62]. Primul grup este alcătuit din activişti şi publicişti politici – Richard Cobden, Norman Angell şi John Hobson. Al doilea grup este reprezentat de doi dintre cei mai celebri economişti-filosofi ai secolului XX – Joseph Schumpeter şi Friedrich von Hayek.

Richard Cobden a făcut multe eforturi să pună în practică principiile liberale ale lui Smith. Ca membru al Camerei Comunelor şi, mai târziu, ca ministru de Stat, a sprijinit puternic eliminarea tarifelor pe importurile de alimente în Marea Britanie. Ca ministru şi parlamentar, a promovat şi comerţul liber şi a încurajat tratate de liber schimb între state pentru liberalizarea relaţiilor economice globale. Acestea au fost concepute pentru a crea o reţea socioeconomică tot mai densă, pentru consolidarea interdependenţei reciproce a oamenilor, peste frontierele de stat. A doua aşteptare porneşte de la convingerea lui Smith potrivit căreia actorii economici îşi coordonează în mod natural eforturile, ca şi cum ar fi ajutaţi de o mână invizibilă, dacă politicile coercitive ale statului nu îi împiedică. Revoluţia industrială i-a impulsionat pe Cobden şi pe aliaţii lui liberali să susţină comerţul liber şi să pună în aplicare presupusele beneficii ale acestuia pentru convertirea înclinaţiilor spre război ale statelor.

---

62. Mueller (1989).

Ca lider industrial al lumii, interesele Marii Britanii faţă de comerţul liber au corespuns cu poziţia sa competitivă ascendentă. Ceea ce era benefic pentru interesele comerciale britanice urma să fie benefic şi pentru populaţiile lumii. Important pentru scopurile noastre este argumentul puternic al liberalilor economici, precum Cobden, conform căruia comerţul global asigură prosperitatea *şi* pacea, componente centrale ale paradigmei economice liberale a securităţii[63].

Cobden a valorificat arsenalul conceptual al lui Smith pentru a-şi promova ideea cosmopolită privind o „comunitate globală de indivizi care cooperează voluntar" ca fundament al păcii eterne[64]. Ca ideal de urmărit, aceasta ar apărea în mod independent şi autonom, ca instituţie socială care ar transforma statul şi sistemul de state, marcat de competiţie armată, balanţe de putere şi război[65]. Statul ar fi retrogradat la protejarea proprietăţii private şi la consolidarea contractelor reciproc consimţite între indivizi care acţionează liber. Puterea coercitivă a statului, exprimată prin războaie, va dispărea treptat din prim plan şi va fi înlocuită de o societate liberală globală paşnică şi liberă. Karl Marx a împărtăşit această viziune a unei lumi paşnice, chiar dacă, după cum vom vedea, din motive cu totul opuse. În timp ce idealul liberal era proiectat ca o populaţie mondială alcătuită din indivizi autonomi şi liberi, Marx a prezis o lume socialistă, fără stat, condusă de o clasă muncitoare globală.

Cobden s-a aşteptat ca interdependenţa economică tot mai mare să genereze un sprijin mondial faţă de extinderea pieţelor deschise, un cerc virtuos cu o forţă motrice proprie. Prin contrast cu un sistem de state care exploatează

---

63. Aceste idei au cunoscut o răspândire largă în Europa. Vezi, de exemplu, opiniile economice ale lui Jean-Baptiste Say, a cărui teorie privind creşterea economică şi pacea a alcătuit o doctrină unitară şi coerentă – Silberner (1946, pp. 69-91). Jurnalişti precum Thomas Friedman sugerează acelaşi lucru atunci când observă că naţiunile cu francize McDonald's nu intră în conflict. Vezi Friedman (2000, pp. 248-275) pentru „teoria păcii", în care apar „arcele aurii" ale restaurantelor McDonald's.
64. Să observăm că Immanuel Kant (1970, 1991, pp. 41-53, 93-130) a respins această soluţie la pacea eternă cu argumentul că diferenţele naţionale şi lingvistice îi împiedicau apariţia. În schimb, soluţia sa la problema păcii a fost crearea unei coaliţii de republici. Poziţia lui Kant constituie baza afirmaţiei behavioriste cu largă susţinere în prezent potrivit căreia „democraţiile nu se luptă între ele". Pentru o revizuire şi critică recentă a literaturii bogate dedicate acestei afirmaţii, precum şi pentru o încercare de a oferi o bază teoretică observaţiei, vezi Lipson (2003).
65. Comparaţi această viziune asupra guvernării globale cu cea a lui Kant şi Hedley Bull (1977, capitolul 4).

proprietatea ca bază a dezvoltării economice interne şi mondiale, o societate civilă globală în curs de formare – incluzând comunitatea lui Cobden de indivizi luminaţi, uniţi prin umanitatea lor împărtăşită şi nedivizaţi de diferenţe naţionale, etnice, religioase sau culturale – va privilegia înclinaţiile paşnice voluntare ale schimbului economic liber, va limita puterea coercitivă a statului şi va controla înclinaţiile spre război ale sistemului de state. Oamenii vor înţelege treptat că „războiul şi arsenalul său erau incompatibile cu noua interdependenţă economică”[66]. Teoria pieţelor şi urmărirea îmbunătăţirii materiale dictau această logică ca o lecţie învăţată din evoluţia societăţilor umane.

Cobden a estompat distincţia dintre politicile economice interne şi internaţionale, asupra căreia insistă majoritatea teoreticienilor securităţii analizaţi până acum. Comunitatea indivizilor cooperanţi stătea mărturie pentru viziunea lui asupra rezultatului prevăzut al ideilor privind schimbul economic liber. În ţara sa, el s-a opus puterii politice a aristocraţiei funciare britanice, care monopoliza poziţiile de autoritate din guvern, armată, serviciul diplomatic, viaţa colonială şi cea ecleziastică[67]. A existat aşteptarea ca eliminarea tarifelor pentru cereale prin abrogarea Legii cerealelor în 1846 şi eliberarea pieţelor britanice de sub controlul statului să distrugă monopolul de coaliţie deţinut de aceste grupuri. A fost invocat un sistem de piaţă global pentru subminarea controlului lor asupra puterii interne. De asemenea, se presupunea că eliberarea de sub opresiune urma să slăbească interesele grupurilor care erau în favoarea coloniilor şi a imperiului, ca soluţie pentru îndeplinirea obiectivului britanic de bogăţie şi bunăstare economică. Pieţele capitaliste globale ar putea face ca preferinţele imperiale să fie costisitoare, iar coloniile împovărătoare – mai curând ţinute sub cizmă decât ridicate prin vot – inutile şi redundante. Politicile economice britanice, ghidate după principiile liberale ale lui Cobden, ar asigura securitatea dacă alte state ar urma exemplul Marii Britanii. Acestea i-ar urma exemplul dacă logica pieţelor libere ar fi urmărită ca soluţie superioară a ordinii şi bunăstării globale, în locul sistemului balanţei de putere existent la acea vreme[68].

---

66. Cain (1979, p. 240).
67. Cain (1979, pp. 233 şi urm.).
68. Întrucât în volumul de faţă ne preocupă expunerea proprietăţilor ideale sau pure ale paradigmelor de securitate rivale, nu putem insista asupra istoriei reale a punerii lor în practică prin politici. Pentru cazul britanic, vezi Irwin (1996), Howe (1997) şi Semmel (1970). Marea Britanie a urmat o politică a uşilor deschise până la primul

Primul război mondial a dat o lovitură devastatoare teoriei liberale. Extinderea de către Cobden a teoriei economice liberale asupra păcii a părut iluzorie, chiar dăunătoare atunci când era aplicată în cazul politicilor naţionale de securitate. În ajunul primului război mondial, succesorul liberal al lui Cobden, Norman Angell, a expus în mod nepotrivit convingerea lui Cobden potrivit căreia războiul nu era posibil între state tot mai interdependente economic, din cauza costurilor sale ridicate[69]. În statele Europei se ţinea seama în aceeaşi măsură şi de argumentul lui John Hobson conform căruia imperiile europene erau risipitoare şi constituiau o sursă centrală de conflict şi război[70]. În schimb, principalele puteri europene se bazau pe imperii ca fiind indispensabile în lupta pentru hegemonie în Europa şi în lume. Statele dezvoltate de pe glob, concentrate în Europa Occidentală şi în America de Nord, nu mai fuseseră niciodată în istoria lor atât de interdependente economic, fapt măsurat prin comerţ şi toate formele de schimb economic, inclusiv investiţii şi deplasarea populaţiilor naţionale dincolo de graniţele de stat, şi totuşi ele s-au aruncat într-un război mondial[71]. Ce nu a mers bine?

Răspunsul gânditorilor liberali a fost că vina nu era a doctrinei liberale. În mare parte ca în cazul afirmaţiilor lui George Bernard Shaw despre creştinism, liberalii au insistat pe ideea că liberalismul nu era eronat; pur şi simplu nu fusese niciodată aplicat în totalitate. Conflictele apăreau şi războaiele izbucneau întrucât practicile liberale nu ar fi fost suficient puse în practică pentru a produce armonia prevestită de liberali „între producători şi consumatori, o armonie care va înlocui orice conflict de interese temporar”[72]. Această reacţie liberală faţă de război în secolul XX nu poate fi rezumată cu uşurinţă. Teoreticienii liberali, precum cei din tabăra realistă, îşi asumă o varietate de poziţii chiar dacă împărtăşesc anumite ipoteze privind natura umană, relaţia dintre stat şi societatea civilă, precum şi logica şi modurile de funcţionare a pieţelor[73].

---

război mondial, deşi concurenţii săi au început treptat să îşi protejeze industriile interne prin politici economice restrictive şi să pună accent pe preferinţele imperiale. Semmel şi Howe descriu politicile britanice de imperialism al liberului schimb. Pentru o critică neomarxistă, vezi Hobsbawm (1975, 1969).

69. Angell (1909).
70. Cain (1978).
71. Hirst şi Thompson (1999).
72. Gilpin (1987, p. 30).
73. După cum remarcă Robert Gilpin, liberalismul apare în forme numeroase: „clasic, neoclasic, keynesian, monetarist, austriac, aşteptarea raţională etc. Aceste variante

Pe scurt, doi teoreticieni liberali – Joseph Schumpeter şi Friedrich von Hayek –, ale căror lucrări sunt larg recunoscute drept cele mai semnificative pentru această şcoală de gândire, pot fi evidenţiaţi ca reprezentanţi ai acestei poziţii. Schumpeter a apărat capitalismul şi pieţele capitaliste ca surse ale păcii şi prosperităţii, în contradictoriu cu afirmaţiile lui Vladimir Ilici Lenin, abordat în continuare, potrivit căruia capitalismul conduce la imperialism şi produce conflict şi război la nivel global, cu referire în special la primul război mondial. Schumpeter nu a identificat rădăcinile imperialismului în capitalism, apărând extinderea pieţelor ca un antidot al acestor dezastre. La rândul său, Friedrich von Hayek şi-a concentrat atacul împotriva ameninţării la libertatea umană – economică şi politică – reprezentată de comunismul revoluţionar de după primul război mondial. Luate împreună, scrierile lor vaste se numără printre cele mai puternice apărări ale doctrinei liberale şi critici profunde la adresa explicaţiilor privind conflictul global, avansate de realism (alături naţionalismului) şi marxism.

Schumpeter a identificat imperialismul drept cauză principală a primului război mondial. Spre deosebire de Lenin, el a definit imperialismul ca „dispoziţia fără obiect a statului către expansiune forţată nelimitată”[74]. Acesta era susţinut de două elemente principale. Potrivit lui Schumpeter, primul decurgea din afirmarea elitelor aristocratice, care aveau un interes de clasă faţă de război. Ele au creat şi au sprijinit sistemele militare, care le-au perpetuat statutul social dominant şi puterea. Au exploatat şi au distrus capitalul şi forţa de muncă productivă din societate. Au supravieţuit şi s-au perpetuat jefuind capitalul economic şi social al societăţilor. De asemenea, ele au incitat „atavisme sociale” remanente la nivelul masei populaţiei. Schumpeter a asociat aceste atavisme cu naţionalismele virulente care au aruncat în război popoarele Europei, cu scopul de a-şi impune voinţele naţionale asupra altor state imperialiste europene şi asupra populaţiilor subordonate din lume.

Sistemul socioeconomic şi politic global inspirat de capitalismul liberal s-a opus dominaţiei claselor aristocratice, rămăşiţe ale unui trecut feudal, şi

---

diferă, de la cele care acordă prioritate egalităţii şi tind spre democraţia socială şi intervenţionismul statului pentru realizarea acestui obiectiv până la cele care pun accent pe libertate şi nonintervenţionism în defavoarea egalităţii sociale” (1987, p. 27). Pentru diverse opinii, vezi Friedman (1962), Friedman şi Friedman (1980), Keynes (1936), Hobson (1902) şi Mill (1848a, 1848b).

74. Schumpeter (1955).

sistemelor militare care le sprijineau puterea internă şi internaţională. Potrivit concepţiei lui Schumpeter privind rolul „ideal" al oamenilor de afaceri în operaţiunile de piaţă, se presupune că ei vor fi interesaţi în primul rând de pace, nu de război ; de pieţe libere, deschise, şi nu de monopoluri cu subvenţii interne. Cu atât mai puţin erau interesaţi de expansiunea imperialistă. Această soluţie la bunăstarea internă a condus la colonii costisitoare, resurse risipite ce ar fi fost investite mai profitabil în proiecte civile, armate numeroase pentru oprimarea populaţiilor locale şi birocraţii civile sufocante pentru administrarea lor. Aceste resurse puteau fi folosite mai eficient pentru producţie şi inovaţie, precum şi pentru creşterea avuţiei naţiunii şi a tuturor cetăţenilor săi.

Războiul împiedica şi dezvoltarea tehnologică. Eforturile antreprenorilor generate de stimulentele pieţei pentru profit au fost împiedicate de pregătirile de război şi de conflictele armate. Idealul schimbului economic liberal nu făcea distincţie între atributele naţionale, etnice, religioase sau culturale ale cumpărătorilor şi vânzătorilor sau ale consumatorilor şi producătorilor. Pieţele ca sistem social şi capitalismul ca forţa lor motrice au calmat şi au redus atavismul autodistructiv al grupărilor sociale antagonice. Teoretic, toţi indivizii erau liberi şi egali atunci când negociau pe piaţă la nivel global, dincolo de graniţele naţionale şi de stat. Schimburile economice „pure", în concordanţă cu teoria liberală, eliminau relevanţa tuturor celorlalte proprietăţi sau caracteristici pe care oamenii le-ar putea crea sau inventa în alcătuirea identităţilor lor – religie, cultură, origini etnice, naţionale şi tribale sau limbă. Dacă individul s-ar reduce la „omul economic", iar cetăţenii la consumatori, atunci conflictele provocate de aceste diferenţe sociale s-ar dilua şi dizolva. Ceea ce nu înseamnă că aceste revendicări non-materiale asupra libertăţii umane trebuie să fie desconsiderate : mai curând ele trebuie folosite prin accentuarea impactului lor asupra eficienţei şi eficacităţii cu care pieţele capitaliste creează bogăţie ca premisă esenţială pentru ca aceste libertăţi să prospere.

Hayek a atacat fără încetare planificarea centrală de stat[75]. Conflictele interstatale ar fi reduse semnificativ – şi poate eliminate – de stimulentele pieţelor deschise, potrivit raţionamentului lui Hayek. Cooperarea liberă şi voluntară prin tranzacţiile de piaţă dintre indivizi raţionali şi informaţi ar produce o utilizare optimă a resurselor economice şi ar promova şi susţine bunurile colective preţuite. Nu era nevoie de vreun planificator sau de puterea

75. Hayek (1944, 1988).

dirijistă a unui stat pentru reconcilierea diverselor interese ale indivizilor. În timp ce Hobbes a insistat că numai un monopol al violenţei concentrat în Leviathan sau stat putea rezolva această problemă a intereselor neconvergente, Hayek şi adepţii abordării liberale au conceput o soluţie noncoercitivă pentru coordonarea preferinţelor umane conflictuale, prin crearea şi protejarea pieţelor globale şi a sistemului global de piaţă.

Hayek a transformat dilema hobbesiană a securităţii în ceea ce considera a fi o problemă economică rezolvabilă. Provocarea unei ordini economice raţionale era reprezentată de următoarea formulă a lui Hayek: „Pe scurt, [condiţiile] constau în faptul că ratele marginale de substituire între oricare două bunuri sau doi factori trebuie să fie aceleaşi, în toate utilizările lor diferite”[76]. Cu alte cuvinte, resursele materiale aflate la dispoziţia indivizilor aveau un număr aproape infinit de utilizări posibile. Fiecare opţiune implica în mod necesar costuri de oportunitate generate de alegerea unui anumit curs al acţiunii, în scopul unui interes particular. Dar cum putea societatea să distingă între aceste interese individuale divergente şi conflictuale astfel încât să producă beneficiul cel mai mare pentru cât mai mulţi indivizi, *potrivit concepţiilor indivizilor privind interesele proprii*?

Hayek a afirmat că această problemă socială putea fi rezolvată numai descoperind o modalitate prin care opţiunile libere ale indivizilor să exprime cunoaşterea intereselor lor, aşa cum numai ei înşişi puteau să le cunoască şi să le exprime. Răspândirea acestei cunoaşteri la nivelul stărilor psihice subiective ale indivizilor elimina – din punct de vedere teoretic şi practic – posibilitatea ca planificatorii să cunoască acele interese. Cu atât mai puţin ar fi putut un stat, mai ales unul care deţinea mijloacele de producţie, să rezolve această problemă socială. Impunerea voinţei sale era o dovadă suficientă a eşecului. Monopolul şi controlul statului asupra resurselor economice ale naţiunii vor constrânge, vor distorsiona şi vor devia în mod inevitabil alegerile economice şi politice ale indivizilor şi vor falsifica exprimarea intereselor, împiedicându-le realizarea. Numai pieţele libere, deschise puteau face faţă acestui test al cunoaşterii.

Consumatorii şi producătorii îşi puteau exprima interesele conflictuale pentru a stabili valoarea revendicărilor lor concurente sub forma preţurilor. Cunoaşterea individuală a intereselor era transformată în preţuri de piaţă cu

76. Hayek (1948, p. 77).

posibilitate de integrare globală, cu scopul realizării intereselor materiale. Această semnalizare era instantanee şi, teoretic, globală. Citându-l în mod favorabil pe confratele său liberal Ludwig von Mises, Hayek a susţinut că numai pieţele competitive puteau rezolva problema economică socială pe care el a formulat-o în termenii coordonării preferinţelor conflictuale ale indivizilor în condiţiile unor resurse insuficiente. Toate celelalte soluţii coercitive sau dirijiste vor conduce întotdeauna la rezultate mai puţin decât optime : „Ideea esenţială, în privinţa căreia profesorul Mises a mers cu mult mai departe decât predecesorii săi, a fost demonstrarea detaliată a faptului că o utilizare economică a resurselor disponibile este posibilă numai dacă această stabilire a preţurilor este aplicată nu doar produsului final, ci şi tuturor produselor intermediare şi factorilor de producţie, şi că nu poate fi conceput un alt proces care să ţină seama în acelaşi fel de toate faptele relevante, cum o face procesul de stabilire a preţurilor pe piaţa competitivă”[77].

Ulterior, acest raţionament a fost extins la nivelul deciziilor politice. Ele se refereau nu numai la sprijinirea în mod noncoercitiv a soluţiilor pieţei pentru problema esenţială a reconcilierii intereselor divergente cu resursele insuficiente, ci şi la sprijinirea definirii condiţiilor pentru libertatea umană şi alegerea în viaţa publică. Acestea implicau mai mult decât libertatea opţiunilor consumatorului sau a angajării, restricţionate în sistemele autoritariste. Aceste libertăţi erau garantate oriunde dominau pieţele libere. De asemenea, ele constituiau şi premisele menţinerii libertăţii de alegere, întrucât realizarea lor presupunea existenţa proprietăţii private, precum şi utilizarea şi dispunerea sa neîngrădită. În lipsa acestor condiţii de alegere liberă a modului de utilizare a resurselor sale materiale, individul nu ar avea mijloacele prin care să limiteze puterea coercitivă a statului.

Ca şi preţurile pe piaţă, votul în alegeri libere şi corecte a devenit expresia intereselor individuale[78]. Întrucât nu exista o metodă ştiinţifică prin care să se stabilească valorile privilegiate în sferele sociale, economice şi politice, pieţele libere şi alegerile libere au constituit soluţii mai bune la aceste probleme sociale decât sistemele alternative bazate pe coerciţie. Reflectând bine, actorii raţionali nu puteau cădea de acord asupra intereselor, scopurilor şi valorilor preţuite, însă puteau fi de acord să afirme modelul pur sau ideal pentru

77. *Apud* Hayek (1948, p. 143). Vezi şi Mises (1922, 1949, 1956).
78. Vezi Buchanan (1959, 1988), precum şi Buchanan şi Tullock (1965).

efectuarea alegerilor sociale şi furnizarea bunurilor colective afirmat de Hayek şi de liberali. Aceasta era o viziune convergentă cel puţin asupra regulilor raţionale prin care trebuiau să fie exprimate interesele economice şi politice ale individului : prin intermediul pieţelor libere şi al alegerilor libere şi corecte. Pieţele libere conduceau la regimuri politice libere şi o conducere democratică ; ambele conlucrau pentru pace şi prosperitate. Parafrazându-l pe Smith, nu înclinaţiile altruiste ale statelor au fost cele care au instituit pacea, ci egoismul cu care ele au urmărit bogăţia şi bunăstarea, cerute de populaţiile în faţa cărora sunt responsabile, a promovat pacea prin prosperitate.

Provocarea marxistă şi leninistă la adresa idealului liberal

În această evaluare a paradigmelor securităţii, ar părea şi mai puţin justificată includerea teoriilor lui Karl Marx şi a numeroşilor săi adepţi decât ale adepţilor liberalismului economic. În definitiv, mulţi s-ar putea întreba : „Cine mai este astăzi marxist ?" – întrebare retorică şi pusă prematur, după cum o sugerează discuţia următoare. Este adevărat şi că teoria economică liberală poate cel puţin să aibă pretenţia că a câştigat minţile, dacă nu şi inimile multor indivizi şi state, în absenţa unei alternative[79]. China, Federaţia Rusă, celelalte republici care au făcut parte din Uniunea Sovietică, precum şi toate statele est-europene foste membre ale Pactului de la Varşovia au abandonat experimentul comunist al economiilor centralizate, dirijate de stat. Cele trei republici baltice din Uniunea Sovietică sunt programate, alături de majoritatea ţărilor din fostul Pact de la Varşovia, să adere la Uniunea Europeană, cea mai mare grupare regională de pieţe din lume*.

Sunt extrem de semnificative implicaţiile pentru securitatea internaţională ale acestor îndepărtări de modelele economice de comandă şi ale adaptării la modelul economic liberal – o idee esenţială în discuţia care urmează şi care

79. De exemplu, vezi Gilpin (2001), Soros (2000), Friedman (2000), Gill (1997) şi Levy-Livermore (1998).

* Aderarea la Uniunea Europeană a statelor membre în fostul Pact de la Varşovia a avut loc în două etape (2004 şi 2007). Toţi foştii aliaţi est-europeni ai URSS sunt acum membri ai UE, lor adăugându-li-se republicile baltice postsovietice şi Slovenia postiugoslavă (n.t.).

evaluează explicaţia oferită de paradigma liberală pentru sfârşitul războiului rece[80]. Cu excepţia regimurilor comuniste din Cuba şi Coreea de Nord sau a statelor-prădător, precum Myanmarul, populaţiile lumii şi statele lor reprezentative par că aplaudă cu o singură mână sistemul capitalist global şi adoptă ceea ce Thomas Friedman numeşte „cămaşa de forţă aurită", inclusiv regulile şi reglementările sale[81]. Previziunea lui Karl Marx potrivit căreia revoluţia comunistă va distruge capitalismul, o bravadă preluată de liderul sovietic Nikita Hruşciov pe parcursul războiului rece, s-a dovedit a fi pur şi simplu greşită[82]. Aşadar, ce se poate afla despre securitate în urma examinării unui model marxist şi a ramificaţiilor sale prolifice?

Scrierile academice voluminoase despre Marx şi marxism oferă la prima vedere dovezi privind faptul că excluderea acestei teorii dintre preocupările legate de securitate ar fi o greşeală gravă. Două consideraţii – una conceptuală, cealaltă politică şi practică – sunt în mod special relevante pentru discuţia noastră[83]. Mai întâi, Marx avansează o teorie a conflictului, revoluţiei şi luptei armate care încă deţine o putere explicativă în epoca de după războiul rece, mai ales în ce priveşte tulburările şi războaiele civile din zonele în curs de dezvoltare. Dacă rădăcinile violenţei şi recurgerii la forţă sau ameninţări coercitive din partea claselor şi statelor rivale sunt mai mari şi mai profunde decât cele identificate de Marx, mai ales prin faptul că el atribuie conflictul global înclinaţiilor expansioniste şi prădătoare ale capitalismului, accentul pus pe exploatarea celor mulţi de către cei puţini are în continuare relevanţă pentru numeroşi oameni, ca justificare a sărăciei şi privaţiunilor lor[84]. În timp

---

80. Teoreticienii realişti şi neorealişti nu vor fi de acord cu evaluarea. Vezi respingerea de către Kenneth Waltz (1979, pp. 20 şi urm.) a teoriei marxiste, în expunerea privind neorealismul. Pentru o interpretare indulgentă a lui Marx din perspectivă liberală, vezi North (1986).
81. Friedman (2000, pp. 101-111).
82. Kornai (1992).
83. Studierea teoriei şi practicii marxiste constituie o muncă de o viaţă. Sublinierea câtorva conceptele-cheie ale lui Marx care au legătură cu securitatea abia atinge suprafaţa operelor sale voluminoase sau a numărului uriaş de comentarii apărute în decurs de peste un secol. Ilustrative sunt lucrările următoare, care oferă şi referinţe bibliografice generoase: Cohen (2000), Elster (1985, 1986a), Giddens (1971) şi Elliott (1981).
84. O mare parte a reacţiilor potrivnice faţă de globalizarea pieţelor capitaliste se bazează pe ipotezele marxiste, actualizate ca reacţie la noile forţe care propulsează pieţele capitaliste avansate. Ilustrativ este Sassen (1998). Mulţi adepţi ai pieţelor globale şi ai capitalismului, unii precum George Soros, care a dobândit profituri impresionante în

ce există aşteptarea ca pieţele capitaliste globale să elibereze indivizii de tabuurile tradiţionale şi de spolierea practicată de stat, teoreticienii inspiraţi de Marx afirmă că noii imperialişti sunt capitalismul şi corporaţiile multinaţionale care domină pieţele globale. Aceasta este convingerea clară a multor neomarxişti influenţi în prezent[85].

Marx şi marxiştii de toate orientările nu numai că deplâng inegalitatea economică şi marile disparităţi dintre venituri în interiorul statelor şi între ele, ci încearcă şi să demonstreze că aceste condiţii sunt consecinţele inevitabile ale capitalismului ca sistem social. Potrivit acestor critici, inegalităţile legate de bogăţie, de bunăstarea economică şi de puterea politică produse de sistemul de piaţă generează un conflict continuu între clase. Aceste conflicte propulsează politica internaţională şi explică revoluţiile interne şi războaiele internaţionale ca fiind componente ale unui sistem aflat într-o criză cronică. Critica lui Marx la adresa capitalismului ca sursă principală a conflictului şi violenţei dintre grupuri şi state rămâne una din cele mai profunde şi mai pertinente explicaţii ale motivului pentru care oamenii şi statele recurg la forţă şi ameninţări coercitive pentru a-şi promova interesele politice şi economice şi imperativele morale.

În al doilea rând, numeroasele neajunsuri izbitoare ale teoriei marxiste nu trebuie să umbrească atracţia puternică şi continuă exercitată de această doctrină asupra a milioane de oameni din întreaga lume[86]. Explicaţia oferită pentru conflictul social şi înlocuirea în cele din urmă a capitalismului cu un comunism mondial nu pot fi falsificate prin simpla referire la colapsul Uniunii Sovietice sau la abandonarea modelului socialist. Atât timp cât se afirmă că rezultatul final al contradicţiilor din interiorul capitalismului va apărea în viitorul îndepărtat, ipotezele marxiste rămân imposibil de falsificat, indiferent cât de mult par să contrazică experienţa actuală[87].

Dacă teoria şi logica marxiste sunt circulare şi, ca o consecinţă, problematice ca explicaţie convingătoare a modului de funcţionare a capitalismului şi a felului cum creează el o ordine a securităţii pentru protejarea şi promovarea

---

urma unor investiţii inspirate, sunt preocupaţi de capacitatea de rezistenţă a pieţelor. Vezi, de exemplu, Rodrik (1997), Gilpin (2000, 2001), Soros (2000) şi Stiglitz (2002).

85. Vezi Hardt şi Negri (2000, 2004), precum şi Harvey (2001, 2003).

86. Pentru o prezentare şi o critică a operei lui Marx, vezi Elster (1985). Pentru o abordare mai îngăduitoare, vezi lucrarea ulterioară a lui Elster (1986a) şi mai ales apărarea pe care o construieşte G.A. Cohen (2000).

87. Gilpin (1987) face această afirmaţie, în capitolul 2, pp. 25-64, o critică aplicabilă în egală măsură şi gândirii economice liberale.

intereselor sale, ele rămân convingătoare ca *ideologie*. Încă este capabilă să mobilizeze milioane de oameni pentru a lansa provocări la adresa ascensiunii capitalismului după războiul rece. Oferă un corp doctrinar ce raliază sentimentele populare şi cererile pentru o împărţire mai egalitară şi mai echitabilă a bogăţiei lumii decât poate fi realizată prin regulile şi instituţiile principale ale pieţelor capitaliste. Ca ideologie (al cărei persistenţă şi putere de atracţie trebuie să fie, de asemenea, explicate), marxismul a oferit o raţiune pentru existenţa regimurilor comuniste din Uniunea Sovietică şi China. Până când neajunsurile interne ale economiei centrate pe stat, dirijată în mod birocratic, au fost dezvăluite în a doua jumătate a secolului XX, se poate afirma că marxismul ca justificare a deţinerii de către stat a mijloacelor de producţie a fost forţa socială dominantă în lumea în curs de dezvoltare în decursul primei generaţii a decolonizării de după al doilea război mondial.

Mutaţiile marxismului, sub forma unui corpus doctrinar care provoacă capitalismul, atestă forţa sa politică, dacă nu şi coerenţa lui ca teorie economică. Sub această deghizare ideologică, drept respingere a ordinii dominante de securitate – capitalistă, liberală, occidentală – de care depind pieţele globale, dogmele marxiste trebuie să fie recunoscute ca o forţă vitală în orice efort de teoretizare a securităţii internaţionale. Puterea de mobilizare a sentimentelor şi voinţei populare în lume, fluctuând mai mult de un secol şi jumătate, devine una dintre principalele sale justificări ca paradigmă a securităţii, dincolo de revendicările eronate ca teorie economică sau socială. În calitate de critică ideologică şi morală la adresa eşecurilor capitalismului de a aborda o mare varietate de inegalităţi şi nedreptăţi evidente, teoria marxistă îşi dezvăluie capacitatea de a atrage grupuri din toată lumea, care se opun ordinii dominante a securităţii internaţionale şi interdependenţei dintre aceasta şi pieţele capitaliste globale.

În spaţiul restrâns disponibil pentru abordarea lui Marx şi a gândirii marxiste, vom pune accent pe ceea ce uneşte numeroasele puncte de vedere opuse din această tradiţie. Pur şi simplu este imposibil, chiar dacă *am avea* mai mult spaţiu, să-i satisfacem pe marxişti sau pe criticii lor în privinţa afirmaţiei că există un singur corpus doctrinar care interpretează definitiv scrierile lui Karl Marx. Desprinderea contribuţiilor empirice şi social-ştiinţifice ale lui Marx de recomandările privind politicile publice este o sarcină nu mai puţin intimidantă. Întrucât marxismul continuă să inspire anumite popoare în căutarea unor schimbări fundamentale a condiţiilor socioeconomice şi politice, iar pe unele să le îndemne să recurgă la forţă sau ameninţări în

scopul producerii schimbărilor, doctrina marxistă poate, prin recul, să explice comportamentul acestor activişti sau state. Paul Samuelson, un economist neoliberal remarcabil, laureat al Premiului Nobel, l-a respins pe Marx ca fiind un teoretician economic postricardian minor[88]. E posibil ca Samuelson să fi avut dreptate afirmând că Marx nu se putea compara cu David Ricardo ca teoretician economic liberal (şi de ce să nege Marx acest lucru?), dar observaţia sa depreciativă pierde din vedere multe cauze ale importanţei lui Marx, mai ales pentru studiile de securitate. Dacă Marx se află în mod clar în afara graniţelor „teoriei" economice liberale dominante, problemele pe care le semnalează cu privire la efectele generatoare de conflict ale inegalităţii economice, un produs inevitabil al pieţelor libere, rămân serioase şi extrem de semnificative pentru adepţii capitalismului. De asemenea, filipicele lui Marx împotriva capitalismului inspiră provocări extraordinare la adresa menţinerii şi extinderii sistemului de piaţă şi a fundamentului său precar, ordinea internaţională actuală[89].

Discuţia este împărţită în două secţiuni. Prima abordează teoria lui Marx privind schimbarea socioeconomică, făcând referire specială la implicaţiile gândirii lui pentru teoria securităţii, precum şi la stimulentele rezultatelor pieţei, care determină recurgerea la forţă şi ameninţări. A doua secţiune trece de Marx şi ajunge la Lenin, care a dezvoltat marxismul pentru a explica primul război mondial ca rezultat inevitabil al expansiunii imperialiste a capitalismul şi al conflictului din interiorul său. Variantele multiple ale gândirii marxiste şi de orientare marxistă sunt unite, fragil, de convingerea că dezvoltarea economică instabilă, inegală şi inechitabilă a economiei mondiale decurge din neajunsurile fundamentale şi insurmontabile din interiorul sistemului capitalist. Disparităţile evidente în ce priveşte bunăstarea socială dintre statele occidentale dezvoltate şi ţările în curs de dezvoltare, mult mai numeroase, ar crea condiţiile morale şi politice pentru ca teoria şi ideologia marxiste să prospere. Decalajele cronice dintre bogaţi şi săraci, despre care se afirmă că se accentuează, galvanizează eforturi neobosite de reformare radicală sau de răsturnare a ordinii socioeconomice mondiale, acuzată de inechitate. Dacă dorim să oferim o descriere completă a surselor insecurităţii internaţionale, atunci trebuie să includem aceste provocări în discuţia despre securitate.

---

88. Singer (2000).
89. Această afirmaţie este dezvoltată de Gilpin (1987, 2000, 2001).

Marx şi răsturnarea violentă a capitalismului

Ca şi Adam Smith, Marx a privilegiat dimensiunea economică a naturii umane. Spre deosebire de Smith, a respins modelul liberal ca reţetă a păcii şi prosperităţii. Marx a descris urmărirea bogăţiei şi bunăstării materiale ca fiind o iniţiativă socială sau colectivă. Nu era privită ca o activitate desfăşurată de indivizii cu motivaţii egoiste ai lui Smith. Marx a acceptat faptul că oamenii „fac trocuri şi barter", proprietăţi asociate în mod direct cu capitalismul, dar aceste înclinaţii erau accidentale în raport cu ceea ce, pentru el, este doar expresia unui proces social evolutiv, care creează treptat mijloace de producţie mai eficiente şi duce la progresul material al oamenilor şi al societăţilor umane. În timp ce liberalii pornesc de la ipoteza indivizilor raţionali, capabili să facă alegeri economice pe piaţă pentru a-şi maximiza bogăţia materială cu efecte benefice sub aspect social ca produse secundare, în mare parte neintenţionate, ale eforturilor lor, Marx a afirmat că specia umană este un actor social cu motivaţii materiale, al cărui destin, ghidat de pretinsele descoperiri social-ştiinţifice ale acestui autor, urma să capteze şi să controleze forţele materiale ce modelează evoluţia umană. Obiectivul care alimenta comportamentul speciei era progresul material. Acesta era dictat de un proces evolutiv, în care mijloace sau forţe de producţie tot mai puternice erau descoperite şi aplicate ca fiind cele mai bune practici sociale. Într-un cadru de analiză marxist, raţionalitatea se exprimă în timp, spaţiu şi circumstanţe istorice ca un proces social, nu individual, de opţiune şi acţiune.

Friedrich Engels, susţinătorul şi colaboratorul lui Marx, a rezumat ceea ce a considerat a fi contribuţia lui Marx la explicarea evoluţiei sociale şi, implicit, a conflictului social :

> Aşa cum Darwin a descoperit legea dezvoltării naturii organice, tot astfel Marx a descoperit legea dezvoltării istoriei umane : simplul fapt... că oamenii trebuie mai întâi să mănânce, să bea şi să aibă adăpost şi haine înainte de a se preocupa de politică, ştiinţă, artă, religie... că, prin urmare, producerea mijloacelor materiale imediate de subzistenţă şi, în consecinţă, gradul de dezvoltare economică atins... într-o epocă creează fundamentul evoluţiei instituţiilor statului, a conceptelor juridice, a artei şi chiar a ideilor despre religie ale oamenilor respectivi şi în lumina lor trebuie aşadar să fie explicate acestea din urmă, şi nu invers, după cum s-a întâmplat până acum.[90]

---

90. Elliott (1981, p. 334).

Perspectiva lui Marx asupra evoluţiei materialismului istoric[91], după cum a explicat Engels, făcea deosebire între forţele primare de producţie, ca răspuns la nevoile umane bioeconomice inevitabile şi ineluctabile, şi relaţiile umane de producţie dintre consumatori şi furnizori, care decurg din forme de producţie evolutive şi tot mai sofisticate din punct de vedere tehnologic. Întâietate aveau „forţele de producţie" sau ceea ce teoria contemporană consideră în mare parte a fi transformarea descoperirilor ştiinţifice într-un proces neîncetat, deşi nu liniar, de inovaţie tehnologică. La rândul lor, aceste moduri de producţie creau structuri de putere ierarhice dominate de clasele care le deţineau şi le controlau. În mod similar cu teoria economică liberală, care stipulează că actorii economici raţionali îşi vor maximiza întotdeauna câştigurile în condiţiile unor resurse insuficiente, Marx a afirmat că omenirea va alege întotdeauna sistemul cel mai productiv[92]. Sub acest aspect, liberalii şi marxiştii sunt de acord. Marxiştii afirmau că urmărirea mijloacelor de producţie mai bune era mai curând înrădăcinată în evoluţia socială umană, nu direcţionată de alegerile individuale ale egoiştilor creativi.

Oamenii intră în relaţiile sociale pentru a adapta şi a exploata aceste forţe de producţie în căutarea unei prosperităţi materiale tot mai mari. Forţele de producţie evoluează în timp la niveluri tot mai eficiente şi mai productive. Această energie bioeconomică a animat oamenii de pretutindeni, indiferent de circumstanţele temporale sau spaţiale. Procesele evolutive de producţie au fost concepute ca motorul schimbării sociale. Sistemele economice succesive au fost create şi promovate nu atât prin opţiune conştientă sau intenţionată (cel puţin până la descoperirile teoretice ale lui Marx, potrivit lui Engels), cât prin adaptarea instinctivă a oamenilor la condiţiile materiale dominante care le defineau existenţa. Marx a fost unul dintre primii teoreticieni care au recunoscut implicaţiile revoluţiei industriale ca imbold al răspândirii fără precedent a pieţelor globale şi al expansiunii imperialiste europene. Asimetriile puterii economice şi politice cauzate de pieţele capitaliste au constituit o condiţie complet nouă şi revoluţionară în evoluţia socială a oamenilor[93].

---

91. Concepţia lui Marx asupra materialismului istoric a evoluat şi s-a modificat în decursul vieţii sale, ajungând într-un final la contradicţiile interne care rămân nerezolvate, după cum explică în detaliu Elster (1985). Pentru o prezentare mai accesibilă şi mai rezonantă a teoriei lui Marx privind materialismul istoric, vezi Cohen (2000).
92. Această afirmaţie îi aparţine lui Singer (2000).
93. Marx şi Engels (1948).

Dacă dezvoltarea materială progresivă a omenirii era inevitabilă pe măsură ce forţele de producţie superioare înlocuiau mecanisme inferioare, atunci nu mai puţin inevitabilă a fost apariţia unui proces de dezvoltare socială impulsionat de o luptă de clasă între bogaţi şi săraci, care a decurs din aceste forţe productive. Aceste clase s-au format în urma luptei dintre formele de producţie vechi şi cele noi. Forţele de producţie schimbătoare în fiecare epocă din evoluţia materială a omenirii au generat un set complex de *relaţii sociale* de producţie, care exploatau modurile de producţie noi şi mai eficiente. Aceste relaţii de producţie au devenit ceea ce poate fi denumit un sistem social, care era compatibil cu substraturile condiţiilor materiale ale producţiei. Suprastructura de putere rezultată a stabilit care preferinţe urmau să fie privilegiate şi cine dobândea mai multă bogăţie decât alţii în societăţile umane.

Cei care ocupau poziţii de autoritate în aceste suprastructuri bazate pe o stare evolutivă dată, de dezvoltare materială, constituiau o clasă conducătoare. La suprafaţă, poate părea că politica locală şi globală, precum şi conflictele sunt animate de consideraţii atribuite oamenilor de către realişti sau instituţionaliştii liberali, însă aceste fenomene de suprafaţă, considera Marx, au legătură mai curând cu forţele de producţie globale fundamentale şi tot mai puternice. Pentru el, acestea constituiau fundamentul unei ştiinţe a societăţilor umane, idee subliniată de Engels. În momentul în care o anumită suprastructură, ancorată în metode mai puţin eficiente de producere a bogăţiei materiale, intra în contact cu un sistem de producţie superior, avea loc o ciocnire de forţe sau relaţii sociale de producţie până când acest ultim sistem mai inovator triumfa ca temelie a unei noi ordini sociale.

Conflictul politic şi revoluţia erau impulsionate de tensiunea dintre o formă de producţie şi suprastructura care o sprijinea, pe de o parte, şi noua formă de producţie, cu structura ei socială concurentă, pe de altă parte. Fiecare structură de putere are propria ordine de securitate adecvată şi preferată. Fiecare sprijină şi protejează fie clasa aflată la putere, dar al cărei control este pe cale de dispariţie întrucât e legat de un sistem de producţie în declin, fie clasa în afirmare, asociată cu noua epocă de putere productivă. Politica şi conflictul armat sunt introduse în ciocnirea dintre aceste clase rivale, ale căror interese sunt legate în mod inextricabil de o anumită etapă a evoluţiei materiale a societăţilor umane. În forma sa progresivă, politica, înţeleasă ca luptă pentru putere, promovează noul sistem de producţie; în forma sa regresivă, ea sprijină un sistem care nu mai este optim, fiind condamnat să fie răsturnat şi eliminat în

cele din urmă. Drepturile de proprietate şi autoritatea conducătoare pe care se bazează al doilea sistem amână, dar nu pot opri dizolvarea vechii ordini. După cum observă Jon Elster, un erudit al teoriei marxiste, noile forţe de producţie „o vor face, inevitabil, să dispară”[94].

Marx a surprins succint acest proces de evoluţie materială, precum şi cioc-nirea dintre forţele de producţie concurente, pe de o parte, şi bazele politice şi ordinile de securitate asociate acestora, pe de altă parte, în prefaţa la volumul *Contribuţii la critica economiei politice*. Merită să îl citäm pe Marx în între-gime, de vreme ce comentariile nu pot îmbunătăţi expunerea teoriei marxiste :

> În producţia socială a vieţii lor, oamenii intră în relaţii determinate, necesare, independente de voinţa lor – *relaţii de producţie* –, care corespund unei trepte de dezvoltare determinate a forţelor lor de producţie materiale. Totalitatea acestor relaţii de producţie constituie structura economică a societăţii, baza reală pe care se înalţă o suprastructură juridică şi politică şi căreia îi corespund forme determi-nate ale conştiinţei sociale. Modul de producţie a vieţii materiale determină în genere procesul vieţii sociale, politice şi spirituale. Nu conştiinţa oamenilor le deter-mină existenţa, ci, dimpotrivă, existenţa lor socială le determină conştiinţa. Pe o anumită treaptă a dezvoltării lor, *forţele de producţie materiale* ale societăţii intră în contradicţie cu *relaţiile de producţie* existente sau, ceea ce nu este decât expresia juridică a acestora din urmă, cu relaţiile de proprietate în cadrul cărora ele s-au dezvoltat până atunci. Din forme ale dezvoltării forţelor de producţie, aceste relaţii se transformă în cătuşe ale lor. Atunci începe o epocă de revoluţie socială.[95]

Marx a încercat să dea o expresie concretă acestei prezentări abstracte a materialismului istoric. „Presa manuală”, observa el, „ne dă societatea cu seniori feudali ; moara cu aburi, societatea cu capitalişti industriali”[96]. Presa manuală era o metaforă a forţelor de producţie legate de societatea feudală europeană bazată pe proprietăţi funciare şi agricultură. Stăpânul moşiei con-trola şerbii care lucrau pământul sub conducerea lui. De asemenea, şerbii

---

94. Elster (1986a, p. 142).
95. Marx (1970, pp. 3-4) – s.n. [Traducerea în limba română preluată din Karl Marx şi Friedrich Engels, *Opere alese în două volume*, ed. a III-a, Editura Politică, Bucureşti, 1966]. Vezi şi *Optsprezece Brumar al lui Ludovic Bonaparte*. Elliott (1981, p. 399) : „Oamenii îşi făuresc singuri istoria, dar nu o fac după bunul plac ; nu o construiesc în circumstanţe alese de ei înşişi, ci în circumstanţe întâlnite direct, date şi transmise din trecut”.
96. *Apud* Singer (2000, p. 49).

erau legaţi de pământ. De obicei, ei nu se puteau muta pe altă moşie şi nici nu se puteau ridica deasupra condiţiei sociale în care se născuseră. Seniorii intrau în relaţii de vasalitate ca garanţie a protecţiei reciproce. Această supra-structură, bazată pe transferul de autoritate politică prin sânge şi obicei şi pe productivitatea pământului, energiei umane, animalelor domestice şi uneltelor manuale pentru supravieţuire economică – deţinute şi controlate de seniorii feudali –, alcătuia un sistem de securitate descentralizat şi localizat, ca apărare împotriva atacurilor din exterior şi ca garanţie a păcii la nivel local. Inovaţiile tehnologice şi apariţia pieţelor capitaliste vor provoca şi vor transforma în final acest sistem de securitate difuz şi înclinat spre conflict într-un sistem imperia-list capitalist global, creatorul şi precursorul unei ordini socialiste globale.

Odată cu înlocuirea, ca principal mijloc de producţie, a presei manuale, asociată cu feudalismul, cu motorul cu aburi, ca metaforă a industrializării europene, a apărut o nouă clasă capitalistă care a lansat o provocare puterii aristocratice. Revoluţia engleză şi cea franceză au fost descrise de Marx ca o luptă între aceste clase şi suprastructurile rivale cărora le erau tributare. Sistemul fabricilor nu putea exista sub constrângerile proprietăţii private, aşa cum erau ele definite prin codurile rigide de care erau legaţi seniorul şi şerbii. A fost necesar ca forţa de muncă să fie îndepărtată de pământ, să fie făcută mobilă şi supusă unor preţuri flexibile pentru a răspunde imediat şi eficient cererilor aflate în proces de schimbare rapidă ale modului capitalist de pro-ducţie care apăreau în urma industrializării, inovaţiei tehnologice şi pieţelor globalizatoare. Sistemul fabricilor de care depindea expansiunea capitalistă putea lua fiinţă numai odată cu eliminarea feudalismului, şerbiei şi sclavagis-mului şi cu apariţia forţei de muncă „libere", ca bun de vânzare şi cumpărare pe piaţă.

Afirmarea clasei capitaliste, aflată în posesia acestor noi mijloace de producţie industrială, a deschis calea apariţiei unei clase muncitoare. Pentru Marx, lupta celor două clase a precedat etapa finală a materialismului istoric. Toată istoria trecea prin lupta de clasă : „Oamenii liberi şi sclavii, patricienii şi plebeii, seniorii şi şerbii, conducătorii breslelor şi zilierii – într-un cuvânt, opresorii şi oprimaţii... duceau o luptă neîntreruptă... care de fiecare dată sfârşea printr-o reconstituire revoluţionară totală a societăţii sau prin ruina-rea claselor concurente"[97]. Marx a prevăzut aceeaşi soartă pentru capitalism

97. *Apud* Elliott (1981, p. 29).

şi clasa capitalistă; el şi succesorii lui au făcut eforturi pentru a-şi asigura împlinirea predicţiei, evidenţiind motivul pentru care doctrina marxistă şi neomarxistă este o forţă politică atât de puternică şi de convingătoare. Au fost adăugate şi predicţiile referitoare la ascensiunea viitoare a socialismului ca sistem de guvernare globală, precum şi obligaţia de îndeplinire a acestei previziuni.

Unice în privinţa modurilor de producţie capitaliste, după cum au recunoscut marxiştii şi neomarxiştii, erau stimulentele pe care le generau pentru integrarea omenirii într-un singur sistem unificat de producţie economică. Aşa cum prevăzuse deja Adam Smith, acesta s-ar fi realizat prin crearea pieţelor globale. Capitalismul prospera prin „troc şi barter" şi prin extinderea debuşeelor capacităţii sale productive tot mai mari prin pieţele care aveau să cuprindă în final întreaga lume. Rolul istoric al capitalismului era de a crea acest sistem social şi noua structură de putere. Marx a salutat conducerea imperialistă britanică în India ca împlinire a progresului material. Aceasta a înlocuit sistemul feudal al Indiei, un sistem rigid de caste, şi i-a distrus manufacturile artizanale şi mai ales industria bumbacului, prin inundarea pieţelor cu bunuri britanice ieftine.

Dar, potrivit teoriei marxiste, capitalismul, asemenea feudalismului pe care l-a înlocuit, era predestinat să se prăbuşească tocmai din cauza propriului succes. Se afirma că acest rezultat ironic decurgea din contradicţiile interne ale capitalismului ca sistem social. Capitalismul era predestinat supraproducţiei. Se prevedea că, în loc să elibereze piaţa prin reducerea preţurilor şi absorbţia pierderilor, capitaliştii se vor comporta într-un mod autodistructiv, exploatând forţa de muncă. Rata în scădere a profitului şi clasa tot mai alienată a muncitorilor din întreaga lume, care se opuneau invariabil conducerii capitaliste şi se dedicau răsturnării ei, creau o stare permanentă de criză pentru sistemul capitalist. Exploatarea decurgea din ceea ce Marx acuza a fi structuri inerente ale sistemului capitalist, respectiv stimulente în sensul păstrării de către capitalişti a celei mai mari părţi din valoarea materială a bunurilor şi serviciilor create prin muncă. Marx a afirmat că valoarea economică se creează în mod clar numai prin inputul de muncă, nu şi de capital, cunoaştere tehnico-ştiinţifică sau spirit antreprenorial, ca forţe motrice ale producţiei şi inovaţiei. Întrucât muncitorii nu se puteau bucura de roadele efortului lor, capitalismul urma să se distrugă printr-o competiţie nemiloasă în exploatarea şi alienarea muncitorilor. Şi teoreticienii liberali postulau capacitatea muncii de a crea valoare, însă ei

respingeau refuzul marxist de a include pământul, capitalul, inovaţia tehnologică, spiritul antreprenorial şi cunoaşterea în ecuaţia valorii adăugate[98].

Pentru marxişti, competiţia necontrolată poate conduce la concentrarea capitalului, întrucât cei incapabili să ţină pasul cu rivalitatea economică ar da faliment şi ar îngroşa rândurile muncitorilor săraci, reduşi la niveluri de subzistenţă şi sărăcie extremă. S-ar acumula presiuni de găsire a unor pieţe externe pentru compensarea acestor înclinaţii capitaliste rapace. Astfel s-ar adânci criza, care ar putea trece apoi în mod inevitabil de la nivel naţional la nivel global. Exploatarea forţei de muncă, acum extinsă în toată lumea, ar spori numărul muncitorilor nemulţumiţi, în timp ce l-ar reduce pe cel al capitaliştilor, precum şi puterea lor economică şi politică. În final, acest sistem de relaţii economice ar fi răsturnat de aşa-zisele contradicţii interne. Ar apărea o ordine socialistă mondială, în care mijloacele de producţie ar fi deţinute şi controlate de o clasă muncitoare în ascensiune. Un sistem economic socialist global ar fi *ipso facto* o ordine mondială de securitate, condusă de Internaţionala Comunistă în numele intereselor unui proletariat sau a unei clase muncitoare globale.

Rolul statului în procesul revoluţionar : contribuţia lui Lenin la teoria marxistă a conflictului şi revoluţiei

Teoria lui Marx privind conflictul, înrădăcinată în concepţia sa privind materialismul istoric, s-a confruntat cu două provocări – una teoretică, cealaltă politică. Prima se referea la eşecul revoluţiei socialiste în statele industriale avansate ; a doua privea decizia mişcărilor socialiste naţionale de a-şi sprijini statele în primul război mondial, şi nu de a declanşa o revoluţie socialistă globală. Până la izbucnirea războiului, teoria marxistă considera că aceste partide socialiste cu bază naţională erau avangarda luptei revoluţionare împotriva capitalismului. Revoluţiile din 1848, care au zguduit Europa, ceea ce i-a făcut pe Marx şi Engels să prevestească venirea utopiei comuniste în *Manifestul Partidului Comunist*, au consolidat, de fapt, conducerea autoritară pe continent. Răscoala Comunei din Paris din 1870, în ajunul înfrângerii Franţei în războiul cu Prusia, a fost în mod decisiv înăbuşită de ceea ce avea să devină

98. Schumpeter (1954).

A Treia Republică franceză. Controlul burgheziei şi al clasei capitaliste asupra statului a fost sporit, nu diminuat.

Aceeaşi afirmaţie se aplica şi în cazul Germaniei, care se impunea cu rapiditate ca principalul stat industrial de pe continent. Partidul socialist din Germania, cel mai mare din Europa, a adoptat o poziţie conciliantă faţă de stat şi interesele capitaliste, căutând puterea mai curând prin voturi, şi nu prin gloanţe. Aceste eşecuri ale reformei socialiste interne, care contraziceau teoria marxistă, au fost agravate de primul război mondial. Loialităţile naţionale au zguduit solidaritatea Internaţionalei socialiste. În loc să se opună împreună războiului ca urmare a intereselor lor de clasă, muncitorii şi-au sprijinit naţiunile în lupta imperiilor Europei pentru hegemonie mondială.

Aceste goluri şi contradicţii din teoria marxistă decurgeau în mare parte din concepţia sa asupra statului modern, insuficient dezvoltată. Iniţial, Marx a considerat statul ca fiind nimic mai mult decât „un comitet care administrează treburile obşteşti ale întregii clase burgheze”[99]. Spre deosebire de realişti, Marx nu a atribuit statului o existenţă independentă de lupta de clasă ca motor al conflictului din relaţiile internaţionale. Acest lucru a ridicat o întrebare importantă: de ce nu au acaparat capitaliştii statul atunci când s-a părut că au o şansă, în 1848 şi 1870 – precum şi ulterior? De ce au sprijinit muncitorii războiul dintre puterile imperialiste europene? Vladimir Ilici Lenin a oferit răspunsuri convingătoare din punct de vedere politic, dacă nu empiric, la aceste întrebări în *Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului*, lucrare publicată în 1916, în toiul primului război mondial.

Lenin a respins poziţia teoreticienilor socialişti moderaţi, precum Karl Kautsky, potrivit căreia capitalismul se va reforma, va depăşi lupta de clasă şi îşi va împiedica execuţia istorică prin răsturnare violentă. Cooperarea cu capitaliştii nu era răspunsul pentru ascensiunea clasei muncitoare. Lenin a respins această opţiune în baza unor argumente politice teoretice şi practice. Un compromis nu ar fi făcut decât să amâne victoria inevitabilă a proletariatului. Mai bine să se accelereze decât să se încetinească marşul inevitabil al istoriei, prevăzut de teoria marxistă. Cooperarea dintre partidele socialiste şi statele dominate de capitalişti, în afară de anumite aranjamente tactice de

---

99. *Manifestul Partidului Comunist* [vezi traducerea în limba română apărută la Editura Politică, Bucureşti, 1962]. Vezi şi Elster (1985, pp. 298-458, 1986a, pp. 141-167) pentru o critică detaliată a teoriei marxiste privind statul.

utilitate contingentă, era considerată imposibilă din punct de vedere teoretic, date fiind contradicţiile dintre un sistem socialist şi unul capitalist mondial[100].

De asemenea, Lenin a respins opinia potrivit căreia războiul era un conflict global pentru hegemonie între marile puteri. El a dezvoltat gândirea marxistă, avansând ideea potrivit căreia capitalismul atinsese un nivel nou şi mai înalt al conflictului decât prevăzuse Marx. A fost de acord cu Marx că, luat ca sistem economic, capitalismul realizase rezultatul social final fundamental al materialismului istoric prin socializarea producţiei globale de bunuri. Mai mult, a adăugat că lupta pentru materii prime a unor pieţe, în condiţiile unor profituri în scădere şi ale exploatării forţei de muncă, dicta tot mai mult căutarea capitalistă de pieţe, colonii şi imperii în exterior. Această extindere a puterii statului şi a dominaţiei sale imperialiste asupra populaţiilor lumii, inclusiv asupra muncitorilor din societăţile industriale occidentale avansate, era descrisă ca trecând treptat sub controlul unor conglomerate financiare uriaşe. Ele aveau sarcina de a folosi puterile coercitive ale statului în scopul de a-şi susţine competiţia globală pentru pieţe şi putere. Muncitorii erau amăgiţi să creadă că primul război mondial era o luptă între state şi populaţii naţionale, nu o etapă finală a luptei de clasă globale, dintre capitalul financiar şi un proletariat potenţial unit.

Lenin şi-a rezumat explicaţia pentru primul război mondial şi şi-a justificat predicţia potrivit căreia capitalismul se va prăbuşi în final ca o consecinţă a luptei globale pentru un control imperialist asupra lumii : „Imperialismul *este* însuşi capitalismul în acea stare a dezvoltării în care a fost instituită dominaţia monopolurilor şi a capitalului financiar ; în care divizarea lumii între trusturile internaţionale a început ; în care împărţirea tuturor zonelor globului între marile puteri capitaliste a fost încheiată”[101]. Ceea ce poate că a părut a fi o luptă pentru hegemonie mondială între state-naţiune, după cum o descrie teoria realistă, pentru Lenin a fost în realitate o faţadă a continuării luptei de clasă sub o altă înfăţişare. Capitaliştii financiari care controlau puterea coercitivă a marilor puteri au căutat să îşi asigure poziţiile monopoliste printr-un război

---

100. Neomarxiştii susţin în continuare această ipoteză. Vezi Hardt şi Negri (2000, 2004).
101. Lenin (1977, p. 89) – s.n. Această perspectivă a explicaţiei lui Lenin contrastează cu cea a specialiştilor care afirmă că Lenin „a înlocuit o critică politică a capitalismului în care actorii principali au devenit statele-naţiune mercantiliste...”. Vezi Gilpin (1987, p. 40).

mondial[102]. Adăugirea lui Lenin la teoria marxistă a fost concepută pentru a accelera procesul de învăţare socială a muncitorilor şi pentru a le spori conştientizarea luptei de clasă prin renunţarea la război, ca fiind generat de urmărirea intereselor naţionale, şi nu a celor de clasă.

Evaluarea paradigmei economice liberale şi a celei marxiste

Cum explică aceste două paradigme izbucnirea şi sfârşitul războiului rece şi a colapsului Uniunii Sovietice? În acest punct critic al evoluţiei sistemului internaţional, teoria economică liberală pare că iese câştigătoare din dezbatere. De asemenea, teoria economică liberală lansează provocări serioase teoriilor realiste, neorealiste şi instituţionaliste. În mod ironic, modelul actorului raţional utilizat de aceste ultime teorii ale securităţii şi aplicat în mare măsură de analiştii strategici decurge din teoria economică liberală predominantă. Prin simpla înlocuire a maximizării câştigurilor materiale cu puterea militară strategică şi diplomatică, economiştii liberali avansează o explicaţie în mod plauzibil necesară, dacă nu şi suficientă, pentru sfârşitul războiului rece. Totuşi, această direcţie de argumentare este mai puţin convingătoare atunci când încearcă să explice implozia Uniunii Sovietice ca stat sau dezintegrarea sa în republicile constituente, până atunci pioni ai Kremlinului. Trebuie să se facă distincţie între cele două urmări interdependente pentru a evalua în mod adecvat capacitatea gândirii liberale de a explica aceste două rezultate extrem de importante.

Realiştii interpretează reformele economice instituite de regimul Gorbaciov ca o acţiune a puterii de stat, şi nu ca o reacţie la imperativul de bogăţie şi bunăstare, avansat de teoreticienii şi practicienii economici liberali. Privite în acest cadru restrâns, destinderea şi reforma economică sunt considerate nimic mai mult decât încercări de sporire a capacităţilor militare pe termen lung ale Uniunii Sovietice în competiţia cu Occidentul. Politicile de relaxare, schiţate în capitolul 3, sunt descrise ca manevre strategice în lupta neîncetată pentru

102. Vezi critica lui Schumpeter (1955), menţionată anterior, bazată pe teoria economică liberală.

putere dintre state. Din această perspectivă, nu a existat aşteptarea ca statul sovietic să facă implozie sau ca războiul rece să se sfârşească într-un timp scurt. Într-adevăr, reformele economice sunt înţelese ca o asigurare a continuării războiului rece pe o perioadă nedeterminată, conform rivalităţii dintre statele mari. Ceea ce nu s-a întâmplat.

Teoria economică liberală explică politicile de relaxare ale lui Gorbaciov şi dezintegrarea Pactului de la Varşovia ca reacţii la constrângerile şi provocările create de pieţele libere ca *sistem de putere*. Relaxarea conflictului militar dintre Est şi Vest şi reducerea bugetelor pentru apărare au fost premise ale transferului unor resurse naţionale insuficiente către nevoi economice civile. Eliminarea poverii imperiului prin retragerea din Afganistan şi sistarea ajutoarelor acordate statelor slabe, falimentare, din exterior urmau să elibereze şi alte resurse pentru implementarea reformelor economice interne. Reducerea costurilor de menţinere a economiei planificate şi a controlului asupra regimurilor socialiste şi a economiilor eşuate din Europa de Est a pregătit intrarea forţelor de piaţă în sfera de influenţă sovietică, trecând peste graniţele naţionale. Mai important, relaxarea a încurajat comerţul şi investiţiile occidentale în Uniunea Sovietică, îmblânzită în faţa regulilor pieţei. De asemenea, tehnologia occidentală urma să fie transferată pe măsură ce schimburile economice se intensificau.

În lipsa acestor schimbări politice şi reforme economice profunde, Uniunea Sovietică ar fi continuat să rămână izolată de forţele producătoare de bogăţie ale pieţelor şi competiţiei globale. După cum au recunoscut liderii sovietici, urmărirea bogăţiei şi bunăstării nu era un imperativ de stat mai puţin important decât securitatea. Regimul sovietic era obligat să aleagă între continuarea conflictului strategic profund din cadrul bipolar constrângător al războiului rece şi dezvoltarea economică – „arme sau hrană", cu alte cuvinte. O elită sovietică tot mai deziluzionată, confruntată cu eşecul monumental al experimentului socialist şi cu nemulţumirile populare în creştere privind stagnarea economică, a conspirat să crească presiunile pentru reformă. Reformatorii sovietici au optat pentru adaptarea radicală a economiei sovietice la sistemul de piaţă occidental.

Dar atunci de ce a făcut implozie statul sovietic? De ce un factor de decizie cu experienţă, raţional, precum Gorbaciov, care navigase cu inteligenţă şi pricepere pe ape politice înşelătoare pentru a-şi asuma controlul asupra Uniunii

Sovietice, a lansat politici economice şi a promovat reforme politice care au condus involuntar la dispariţia partidului comunist şi a statului sovietic, în fruntea cărora se afla şi în care rezidau puterea şi autoritatea sa personală? Acest fapt nu pare să fie raţional. Şi nici comportamentul lui Gorbaciov nu a coincis cu aşteptările modelului actorului raţional. Acesta prevede că actorul va evalua consecinţele acţiunilor lui şi va alege mişcările şi strategiile optime pentru a-şi maximiza interesele. Aceste ipoteze curajoase au fost în mod clar imposibil de realizat de regimul Gorbaciov.

Observatorii externi avizaţi în privinţa economiei sovietice nu au fost mai puţin surprinşi decât realiştii de impactul distrugător rapid al reformelor economice asupra statului sovietic[103]. Pe de o parte, modelul actorului raţional *economic* dezvăluie o logică evident constrângătoare a reformelor economice şi presiunile decisive exercitate de ele pentru a deschide un stat faţă de pieţele globale, libere, în vederea realizării scopurilor de securitate. Pe de altă parte, modelul, ca instrument analitic, nu reuşeşte să ofere o explicaţie plauzibilă pentru implozia statului sovietic şi dezmembrarea în cele cincisprezece republici constituente. Modelul liberal nu poate să explice conflictele etnice, naţionale şi religioase declanşate de colapsul Uniunii Sovietice şi izbucnirea lor în fostele sale teritorii[104]. Potrivit teoriei liberale, aceste rivalităţi se diminuează odată cu lărgirea pieţelor globale (sau, dacă invocăm un model marxist, odată cu impunerea unui sistem socialist)[105]. Cu atât mai puţin poate teoria liberală să explice războaiele naţionale şi religioase violente din Balcani din anii '90, în condiţiile în care, se afirmă, ostilităţile fuseseră ţinute sub control de conducerea comunistă titoistă şi de presiunile conflictului războiului rece.

Spre meritul său şi în contrapunct cu teoria realistă, gândirea economică liberală poate demonstra, în baza teoriei testate empiric, a experienţei vaste şi practicii relevante, că oricare popor sau stat care se împotriveşte adaptării la instituţiile economice de piaţă, la rigorile competiţiei globale şi la diviziunea muncii va pierde cursa. Însă liberalismul nu cuprinde o teorie coerentă sau convingătoare a statului şi nici una mai generală privind puterea lui coercitivă, în afară de o tendinţă de a descrie statul ca fiind prădător şi disfuncţional sub

---

103. Kornai (1992).
104. O excepţie în acest sens o contituie Carrère d'Encausse (1993).
105. Pentru opinii diferite, care lansează provocări la adresa viziunii teoriei economice liberale, vezi Chua (2003) şi Saul (2004).

aspect social[106]. Întrucât aceste preocupări sunt eliminate din câmpul gândirii liberale clasice (cu excepţia lui Smith) – adică de ce şi cum a fost format statul şi care sunt rolurile sale socioeconomice esenţiale[107] –, teoreticienii liberalismului economic nu sunt mai bine pregătiţi decât rivalii lor realişti-neorealişti-instituţionalişti să explice colapsul statului sovietic. Ei pot explica de ce presiunile pentru reforme economice s-au dovedit irezistibile dacă era ca Uniunea Sovietică să nu piardă cursa pentru supravieţuire, dar nu şi de ce ea a făcut implozie – dezmembrându-se în unităţi naţionale care erau, la rândul lor, divizate intern în grupuri cu identităţi conflictuale. Teoria liberală nu este de folos nici în privinţa sincronizării acestor transformări revoluţionare. În lipsa unei explicaţii plauzibile a formării sau colapsului statului, teoria liberală nu poate răspunde exact de ce s-a sfârşit războiul rece – şi încă în mod atât de brusc şi neaşteptat. Poate avea pretenţia rezonabilă de a constitui o parte din explicaţia necesară privind aceste evenimente cruciale, însă pentru o justificare satisfăcătoare trebuie invocate şi alte forme de „raţionalitate", întrucât au funcţionat alţi actori şi factori, care lansează o provocare paradigmei liberale şi competitorilor săi realişti.

Ceea ce poate fi într-adevăr atribuit teoriei liberale este previziunea conform căreia o economie planificată va fi în cele din urmă forţată să se adapteze la rigorile modelului de piaţă sau va fi „scoasă" în afara procesului social evolutiv. Într-adevăr, printr-un contrast puternic cu aşteptările realiste şi neorealiste potrivit cărora un stat va fi eliminat din joc dacă nu reuşeşte să se adapteze cu succes la ameninţările puterii strategice lansate de rival, statul sovietic a fost „scos în afara jocului" pentru că nu a reuşit să se adapteze la disciplina practicilor pieţei libere. *Perestroika* a dezlănţuit forţe puternice, care au creat presiuni insuportabile asupra regimului economic şi politic sovietic. Până în prezent, Beijingul a reuşit să controleze forţele politice declanşate de propria restructurare. Forţele sale de poliţie sau militare nu au fost divizate

106. Tilly (1985) şi Olson (1982). Bineînţeles că nu toţi economiştii liberali susţin această opinie. Adam Smith nu a susţinut-o, însă există o suspiciune fundamentală la adresa puterii în gândirea liberală, inclusiv în componenta sa economică, după cum a observat Lord Acton: „Puterea tinde să corupă, iar puterea absolută corupe în mod absolut".
107. Bineînţeles că nu toţi teoreticienii liberali pot fi ţinta acestei caracteristici, aşa cum o demonstrează Adam Smith, care a înţeles foarte bine importanţa unui stat puternic, dar nu arogant ca sprijin esenţial al sistemului de piaţă.

sau descompuse prin privilegierea reformei politice şi a deschiderii faţă de dezvoltarea economică. Să ne amintim de înăbuşirea revoltei populare în masacrul din Piaţa Tiananmen din primăvara anului 1989. De asemenea, liantul puternic al identităţii naţionale şi rasiale, absent în cazul sovietic, împiedică dezmembrarea regimului de la Beijing în componente naţionale, etnice, lingvistice şi religioase, care s-au menţinut de-a lungul scurtei istorii a Uniunii Sovietice.

Nici una dintre paradigmele examinate până acum – în mod clar nu marxismul – nu poate explica puterea de rezistenţă a politicii identitare şi a capacităţii sale continue de a incita conflicte religioase, culturale, naţionale, etnice şi tribale. Aceste rivalităţi de durată au fost fie controlate temporar, fie absorbite de conflictul războiului rece. Nu ar fi trebuit să surprindă – deşi i-a uimit pe mulţi – faptul că aceste conflicte au reapărut odată cu eliminarea constrângerilor sistemului bipolar al superputerilor[108]. Războiul rece nu a creat aceste rivalităţi, multe dintre ele existând cu sute de ani înaintea apariţiei sale[109]. Există dovezi care sugerează că superputerile controlau şi îngrădeau aceste rivalităţi fundamentale, pentru a le împiedica escaladarea într-o conflagraţie globală, chiar în timp ce Moscova şi Washingtonul îşi căutau aliaţi, clienţi şi surogate pentru a-şi îmbunătăţi poziţiile relative în războiul rece[110]. Insurgenţele interne care afectează acum Federaţia Rusă şi multe alte foste republici ale URSS au fost reprimate de statul sovietic autoritarist. În prezent, războaie civile devastează Federaţia Rusă, după un deceniu de eforturi eşuate de a-i controla pe rebelii ceceni. Georgia şi majoritatea republicilor cu populaţie musulmană – Uzbekistan, Turkmenistan, Kîrgîzstan şi Kazahstan – se află în război civil latent sau deschis. Armenia şi Azerbaidjanul rămân duşmani aprigi. Războaiele balcanice, declanşate de dezmembrarea Iugoslaviei, au fost încheiate numai ca urmare a intervenţiei masive, a bombardamentelor NATO, şi a ocupaţiei militare. Iar Cehoslovacia s-a descompus în două părţi, Republica Cehă şi Republica Slovacă.

---

108. Autorii preocupaţi de conflictul etnic au fost destul de conştienţi de aceste divizări. Vocile lor nu s-au putut auzi din cauza zgomotului asurzitor al retoricii războiului rece. Vezi, de exemplu, Gurr (1993), Jones, Connor şi Powell (1991), McNeill (1986), Smith (1937), Smith (1981) şi Gellner (1983).
109. Goertz şi Diehl (1993).
110. Kolodziej şi Kanet (1991) susţin această idee.

Paradigmele abordate până acum nu se dovedesc utile nici pentru înţelegerea conflictelor care inflamează zone extinse din lumea în curs de dezvoltare, mai ales după războiul rece. Lista luptelor armate dintre populaţii cu identităţi sociale conflictuale este lungă şi sângeroasă: Sri Lanka (budiştii împotriva tamililor), Rwanda şi Burundi (tutsi împotriva hutu), Sudan (musulmanii împotriva creştinilor şi animiştilor) şi Congo (diviziunile tribale). Acestora trebuie să le adăugăm lupta dintre israelieni şi palestinieni şi rupturile adânci din comunitatea musulmană dintre sunniţi şi şiiţi, precum şi alte grupuri, răspândite din Africa de Nord până în Asia de Sud-Est. Trebuie să includem aici şi peste jumătate de secol de lupte armate şi curse ale înarmărilor – iar acum un impas nuclear – între India şi Pakistan pentru Kaşmir, cu originea în două idei incompatibile asupra legitimităţii statului[111]. Disputa invocă două principii contradictorii ale autorităţii politice şi suveranităţii – o Indie seculară împotriva unui Pakistan musulman. În Asia de Nord-Est, un aprig diferend divizează cele două Coree şi cele două Chine*, mai curând prin diferenţe de clasă şi regim decât prin cele etnice, rasiale sau lingvistice. În Cornul Africii întâlnim cazul uimitor al regimurilor marxiste rivalizând unul cu altul.

Marxismul nu trece testul măsurilor calitative ale politicii identitare sau ale conflictelor dintre regimuri în privinţa legitimităţii. Liderii sovietici au căutat să depăşească aceste diferende determinate istoric prin crearea „noului om socialist”[112]. Acest om socialist s-a dovedit a fi „gol pe dinăuntru”, odată supus la testul aspiraţiilor politice nerăsplătite ale multor popoare care alcătuiau fosta Uniune Sovietică. Printre cele mai puternice dintre ele se numărau grupurile asociate cu identităţi naţionale, etnice, culturale şi religioase, care se luptau pentru o autonomie mai mare şi independenţă. Ele s-au împotrivit autorităţii conducerii centrale şi impunerii unei cetăţenii omogenizate în acord cu doctrina socialistă.

Apelurile la diviziunea sau solidaritatea de clasă au prea puţină relevanţă – sau chiar deloc – în eforturile de explicare a dezmembrării Uniunii Sovietice şi a sfârşitului războiului rece. Astfel de referiri au avut un oarecare efect în primele etape ale decolonizării. Elitele au folosit dogma marxistă ca să-şi mobilizeze populaţiile în lupta pentru independenţă naţională şi să-şi menţină

---

111. Kochanek (2003).

* Republica Populară Chineză şi Republica China (Taiwan) (n.t.).

112. Kaiser (1994) şi Carrère d'Encausse (1993).

puterea prin intermediul forţei coercitive a statului, până când promisiunile unei vieţi mai bune au fost compromise de politicile economice neproductive. Acest tipar urma, în mare, procesul sovietizării din primele zile ale Revoluţiei bolşevice din Rusia. Doctrina marxistă a mobilizat sute de milioane de oameni să se opună puterii occidentale. La acest nivel, marxismul, ca ideologie şi forţă politică, contribuie la o explicare a evoluţiei iniţiale a războiului rece, dar nu justifică mai bine încheierea lui rapidă şi neaşteptată.

În mod similar, odată ce modelul capitalist occidental de dezvoltare economică a devenit predominant, aşteptarea marxistă privind revoluţia socialistă globală pare a fi continuu înşelată. Capitalismul occidental, indiferent de neajunsurile sale, a dat dovadă de capacităţi de refacere remarcabile atunci când a fost provocat de populaţii opozante. Perspectiva unei revoluţii muncitoreşti mondiale este, pentru moment, îngropată. Nu există nici o limită perceptibilă a descoperirilor ştiinţifice şi a inovaţiilor tehnologice continue, propulsate de perspectiva unor câştiguri materiale enorme, posibile în urma vânzării unor produse noi la scară mondială, care ar putea ajunge la şase miliarde de consumatori, din perspectiva atingerii unui număr de nouă-zece miliarde de locuitori ai planetei până la mijlocul secolului. În loc să deschidă calea socialismului, dinamismul capitalismului, stimulentele sale pentru inovaţie şi pieţele tot mai integrate (definite printr-un sistem de preţuri global şi uniform) par să fie de neînlocuit ca sistem social dedicat avuţiei naţiunilor – în ciuda numeroaselor şi izbitoarelor sale neajunsuri[113].

Date fiind aceste neajunsuri ale ideologiei marxiste şi ale practicii socialiste, suntem tentaţi să respingem ideea că marxismul ar putea analiza cu succes conflictele internaţionale şi luptele armate. Aşa-zisa transformare a fostelor state cu o economie planificată într-un model de piaţă occidental şi adoptarea acestuia în multe ţări în curs de dezvoltare par să prevestească moartea marxismului. Totuşi, anunţarea dispariţiei sale pare a fi prematură. Nu departe de flexibilitatea paradigmelor deja abordate atunci când sunt confruntate cu fapte noi, gândirea marxistă a renăscut ca pasărea Phoenix din propria cenuşă, dar sub o formă diferită de rădăcinile sale clasice. Dacă teoria marxist-leninistă

113. Dezbaterea privind beneficiile sociale, poverile şi eşecurile pieţei ca sistem social este amplă, prolixă şi neconcludentă. Pentru început, vezi Lindblom (2001) şi citatele aferente.

clasică şi previziunile sale privind dezvoltarea socioeconomică a lumii au fost depăşite de evenimente, critica marxistă la adresa neajunsurilor capitalismului continuă să provoace mutaţii care au implicaţii pentru dezvoltarea teoriei securităţii.

Teoria Sistemului Mondial Modern (SMM) este ilustrativă. Acest hibrid de inspiraţie marxistă afirmă existenţa unui sistem capitalist mondial, care încorporează pieţe globale, state-naţiune şi culturi. După cum observă Immanuel Wallerstein, „capitalismul şi economia-lume globală (adică o *unică diviziune a muncii*, dar multiple entităţi politice) sunt feţe opuse ale aceleiaşi monede. Una nu o cauzează pe cealaltă. Pur şi simplu definim acelaşi fenomen indivizibil prin caracteristici diferite”[114]. Din această perspectivă a sistemului total şi a diviziunii muncii organizate şi propulsate de stimulentele pieţelor capitaliste care funcţionează în timp şi spaţiu, dincolo de frontierele naţionale, pentru a transforma regimuri şi culturi cu scopul de a le fi îndeplinite ordinele, critica marxistă este redirecţionată şi amplificată pentru a provoca sistemul capitalist. Critica SMM nu iartă nici statul-naţiune ca stâlp de susţinere al sistemului mondial, nici ideologia şi cultura construite spre a-l legitima[115]. Teoria SMM împarte această structură de putere în trei segmente : un nucleu dominant, o semiperiferie şi o periferie. Nucleul statelor capitaliste, în ascensiune aflându-se Statele Unite şi Uniunea Europeană (şi Japonia), manipulează periferia şi controlează semiperiferia prin intermediul pieţelor globale, în numele intereselor capitaliste dominante. SMM conchide că această condiţie socioeconomică globală exploatează în permanenţă popoarele subdezvoltate, împiedicându-le să îşi dezvolte economiile. Rezultatul este o sărăcie cronică pentru a cărei atenuare nu se face nimic şi o prăpastie tot mai mare între bogaţi şi săraci. Aceste disparităţi legate de resurse, precum şi de capital, capacitate tehnologică şi de producţie creează condiţiile unor conflicte de clasă perpetue şi constante. La rândul lor, condiţiile generează stimulente pentru ca populaţiile exploatate şi nemulţumite să recurgă la forţă, violenţă şi terorism, spre a distruge ceea ce percep a fi un sistem opresiv.

---

114. *Apud* Brewer (1990, p. 176), care dezvoltă o critică sistematică la adresa principalelor variante ale teoriilor marxiste despre imperialism (s.n.). Printre autorii aparţinând Şcolii Sistemului Mondial Modern se numără Wallerstein (1974), Frank (1969) şi Baran (1958). Gilpin (1987, pp. 67-72) oferă un rezumat util.
115. Robbins (2002).

În timp ce marxismul, Sistemul Mondial Modern şi alte mutaţii marxiste au pierdut runde cruciale, începând cu sfârşitul războiului rece, în lupta pentru supremaţie ca paradigmă de securitate dominantă, neajunsurile şi eşecurile sistemului capitalist de a aborda în mod adecvat cererile popoarelor vizând dezvoltarea economică susţinută, o cotă-parte mai mare din bogăţia lumii şi reducerea decalajului de bogăţie şi a discrepanţei de venituri dintre bogaţi şi săraci oferă muniţie pentru atacul marxist. Aceste inegalităţi şi inechităţile asociate sunt citate ca surse de instabilitate, conflict şi ameninţări la adresa securităţii globale[116]. Dacă secolul XX este considerat un laborator în care pieţelor libere şi celor de comandă le-a fost testată capacitatea de a spori bogăţia şi de a distribui bunăstarea, este clar că economiile planificate nu au trecut testul. Mai puţin clar este dacă soluţia pieţelor deschise, libere va trece testul pentru împiedicarea nemulţumirii sociale globale, a disensiunilor, a conflictelor şi a luptelor armate într-o lume globalizată şi globalizatoare. Adepţii sistemului capitalist global, deschis şi liber nu sunt mai puţin preocupaţi decât oponenţii lor de găsirea unor soluţii la aceste neajunsuri ale teoriei economice liberale[117]. Analiza de faţă privind paradigmele securităţii nu poate aborda aceste aspecte în spaţiul alocat discuţiei noastre. Totuşi, dezvoltarea viitoare a teoriei securităţii va trebui să se confrunte cu aceste provocări referitoare la sfera preocupărilor sale. Altfel, nu va reuşi să explice de ce popoarele din întreaga lume, mai ales din zonele în curs de dezvoltare, sunt determinate să recurgă la forţă pentru a obţine ceea ce doresc şi dreptul la exprimare, atunci când sunt deposedate de securitatea economică la care consideră tot mai mult că au dreptul.

---

116. Vezi Kolodziej (1992a, 1992b) şi mai ales opiniile specialiştilor în securitate, precum şi prioritatea pe care ei o acordă acestor dezbateri privind disparităţile economice, subdezvoltarea şi sărăcia ca principale ameninţării la adresa securităţii, cu care se confruntă statele-naţiune, sistemul de state-naţiune şi populaţiile lumii.
117. Vezi, de exemplu, Krugman (1990), Soros (2000), Stiglitz (2002), Strange (1986, 1988), Thurow (1996) şi Lindblom (2001).

Teme pentru discuţii

1. Modelul actorului raţional în luarea deciziilor este utilizat extensiv de teoreticienii şi practicienii securităţii ca să explice comportamentul actorilor, mai ales pe cel al statelor. Care sunt trăsăturile distincte ale acestui instrument conceptual şi metodologic şi sub ce aspecte diferă punerea sa în practică de către analiştii securităţii şi economişti?
2. Ce rol joacă ipoteza resurselor insuficiente în elaborarea politicilor strategice şi de securitate? În ce mod se aplică această constrângere alegerilor care afectează nivelurile cheltuielilor pentru apărare şi dezvoltarea sistemelor şi forţelor armate? Cum se aplică acestea compromisului tradiţional „arme sau hrană"?
3. Care au fost amendamentele lui Vladimir Ilici Lenin la teoria marxistă privind revoluţia armată globală împotriva sistemului capitalist? În ce mod a încercat Joseph Schumpeter să contrazică poziţia şi explicaţia lui Lenin privind primul război mondial?
4. Comparaţi ipotezele privind comportamentul uman ale lui Adam Smith cu cele ale teoreticienilor clasici ai securităţii abordaţi în capitolul 2. Care sunt rolurile atribuite statului de fiecare dintre ei? Faceţi o legătură între gândirea lor şi perspectiva asupra securităţii şi studiilor de securitate propusă în volumul de faţă.
5. Evaluaţi capacitatea liberalismului economic şi a marxismului de a explica apariţia, evoluţia şi prăbuşirea sistemului bipolar al războiului rece.

Sugestii de lectură

Friedrich von Hayek (1948), *Individual Freedom and Economic Order*, The University of Chicago Press, Chicago. Pledoaria lui Hayek în favoarea pieţelor se bazează pe afirmaţia lui potrivit căreia pieţele promovează libertatea umană. Numai indivizii, argumentează Hayek, îşi cunosc preferinţele, iar pieţele „pure", constituite prin schimburile voluntare dintre actori, concretizează aceste preferinţe prin intermediul preţurilor, oferindu-le actorilor interdependenţi informaţii asupra măsurii în care este dispus fiecare să plătească pentru bunuri şi servicii, precum şi randamentele aşteptate din partea forţei de muncă, a pământului şi capitalului pentru cei care oferă aceste beneficii materiale.

V.I. Lenin (1977), *Imperialism*, International Publishers, New York [ed. rom.: „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului", în *Opere alese*, Editura Politică, Bucureşti, 1970]. Contribuţia lui Lenin la teoria marxistă pentru a explica

primul război mondial în termeni economici, nu politici sau militar-strategici, a avut un impact profund asupra gândirii secolului XX privind conflictul, meritând să fie lecturată ca o expunere a marxismului atât polemică, cât şi teoretică, având încă influenţă în rândurile intelectualilor şi decidenţilor politici, în ciuda neajunsurilor şi respingerii sale de către majoritatea statelor şi popoarelor în urma eşecului experimentului socialist.

Charles E. Lindblom (2001), *The Market System : What It Is, How It Works, and What to Make of It*, Yale University Press, New Haven. Aceasta este o descriere scurtă şi accesibilă a modului de funcţionare a pieţelor, o evaluare non-tehnică a impactului lor asupra bunăstării umane, precum şi o critică echilibrată la adresa punctelor slabe şi a celor tari ale acestora ca instituţie socială.

Karl Marx (1970), *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Progres, Moscova [ed. rom. : *Contribuţii la critica economiei politice*, ediţia a III-a, Editura Politică, Bucureşti, 1966]. Introducerea la acest volum rezumă în mai puţin de zece pagini teoria lui Marx asupra materialismului istoric şi a implicaţiilor sale pentru evoluţia capitalismului şi prevestirea unei revoluţii socialiste mondiale.

Dani Rodrik (1997), *Has Globalization Gone Too Far ?* , Institute for International Economics Washington, DC. Deşi experimentul socialist sub forma sovietică a dat faliment, există tot mai multe critici la adresa pieţelor capitaliste globale ca soluţie a pretenţiilor la bunăstare ale populaţiilor lumii. Acest volum, deşi conceput în termenii teoriei economice liberale predominante, identifică unele dintre principalele neajunsuri ale opţiunii de a te baza exclusiv pe pieţele nereglementate în vederea satisfacerii nevoilor materiale ale miliardelor de oameni din toată lumea.

Joseph A. Schumpeter (1955), *Imperialism*, Meridian, New York. Această lucrare este o replică la teoria lui Lenin privind imperialismul, formulată dintr-o perspectivă economică liberală de unul dintre cei mai remarcabili economişti ai secolului XX.

Peter Singer (2000), *Marx : A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford. Această scurtă descriere a lui Marx şi a marxismului rezumă conceptele marxiste cheie şi impactul lor asupra gândirii occidentale. Lucrarea constituie un util punct de pornire în ceea ce constituie un proiect de o viaţă pentru adevăratul specialist în marxism.

Adam Smith (1937), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Modern Library, New York [ed. rom. : *Avuţia naţiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*, Editura Universitas, Chişinău, 1992]. Nu există substitut pentru lectura în original a lui Smith. Capitolul de faţă citează câteva pagini relevante ca punct de plecare. Perspectiva amplă a lui Smith include atât pieţele, cât şi statul, abordare instituţională neglijată de curentul principal al teoriei economice liberale.

Partea a III-a

VALIDAREA TEORIILOR SECURITĂŢII

Capitolul 6

Behaviorismul

Capitolele 6 şi 7 de îndepărtează de discuţia anterioară. Programele de cercetare behavioriste şi constructiviste pot fi descrise mai curând ca „abordări", şi nu ca „paradigme". Adepţi din ambele tabere consideră că deschid căi noi în dezvoltarea teoriei internaţionale şi a studiilor de securitate[1]. Ambele şcoli includ o varietate mare şi contradictorie de specialişti şi analişti. Membrii fiecărei tabere sunt uniţi mai curând prin metodele pe care le folosesc şi evidenţele pe care se bazează decât prin asumpţiile emise sau împărtăşite în legătură cu vreo noţiune invariantă despre comportamentul ori natura umană. Paradigmele abordate în capitolele următoare afirmă, implicit sau explicit, anumite interese şi preferinţe definite ale actorilor, precum şi existenţa anumitor tendinţe sau tipare persistente în opţiunile şi comportamentul oamenilor. Ele sunt considerate inerente alcătuirii indivizilor sau actorilor (realiştii şi liberalii clasici) ori fixate în structurile sociale din care fac parte indivizii sau actorii colectivi (neorealiştii, instituţionaliştii liberali şi marxiştii)[2].

Deşi metodele lor sunt cât se poate de diferite, cercetătorii behaviorişti şi constructivişti sunt de acord în mod implicit că, dacă există într-adevăr o esenţă a fiinţei umane, atunci aceasta rămâne să fie descoperită, şi nu postulată. Ideea unei naturi umane definitive este considerată fie imposibil de cunoscut (behaviorismul ştiinţific), fie problematică, în funcţie de schimburile sociale dintre oameni înzestraţi conceptual cu abilităţi lingvistice, creativi şi liberi,

---

1. Această revendicare le aparţine lui James Fearon şi Alexander Wendt (2002), reprezentând abordările behavioristă sau raţională, respectiv constructivistă ale securităţii.
2. Waltz (1959) rezumă dezbaterile dintre filosofi şi oamenii de ştiinţă din decursul a peste două milenii sub aspectul explicaţiilor contradictorii privind sursele conflictului şi cooperării umane, împărţindu-i pe aceşti teoreticieni în trei şcoli de gândire, fiecare cu imaginea sa distinctă asupra comportamentului uman, care provine din indivizi, din structurile socioeconomice şi politice interne şi, respectiv, din sistemul de state descentralizat.

precum şi în funcţie de schimburile dintre agenţii lor, care dau sens şi semnificaţie relaţiilor acestora şi care sunt autorii alcătuirii sau construcţiei lor sociale (constructiviştii).

Capitolele 6 şi 7 identifică proprietăţile principale ale acestor două abordări contrastante, începând cu programul de cercetare behaviorist. Fiecare şcoală de gândire va fi evaluată sub aspectul contribuţiei sale la studiile de securitate. Pentru a fi echitabili, iniţial fiecare va fi evaluată atât în termeni proprii, cât şi în cei invocaţi în lucrarea de faţă, şi anume capacitatea de a explica sfârşitul războiului rece.

Cititorul nu trebuie să îşi facă iluzii că această discuţie privind abordările behavioriste sau raţionaliste ale securităţii va fi cuprinzătoare sau concludentă. Acest avertisment este impus tocmai de volumul şi dimensiunile vaste ale programelor de cercetare grupate sub denumirea de behaviorism. O trecere în revistă din 2002 a studiilor behavioriste despre război şi conflictul armat conţine 1 300 de titluri, în comparaţie cu cele 700 dintr-o analiză similară publicată în 1989[3]. După cum se observă în capitolul 7, volumul contribuţiilor constructiviste nu a crescut în acelaşi ritm, însă tendinţele rămân ascendente şi susţinute[4]. Date fiind numărul şi complexitatea lucrărilor, se recomandă deosebiri şi selectivitate, chiar dacă oricare opţiune, indiferent cât de justificată, nu poate fi în totalitate corectă pentru toţi adepţii unei concepţii behavioriste sau ai uneia constructiviste.

Strategia adoptată în discuţia de faţă este de a identifica un exponent larg recunoscut al cercetării behavioriste şi de a ne baza pe acest surogat ca model al întregii tabere. Pentru abordarea behavioristă, programul de cercetare al teoriei tranziţiei puterii (pe care o vom numi în continuare teoria TP) va fi evaluat ca exponent al unei abordări behavioriste sau, după cum preferă unii, raţionaliste a studiilor de securitate. Cercetările privind tranziţia puterii încearcă să explice de ce izbucneşte războiul global, cu răspândire sistemică, mai ales între marile puteri – întrebare cu o importanţă centrală evidentă pentru preocupările de securitate.

Această alegere este susţinută prin trei consideraţii. Mai întâi, programul de cercetare TP nu se bazează pe anarhie şi nu presupune existenţa unor conflicte insurmontabile şi nonconvergente între marile puteri, referitoare la

---

3. Midlarsky (1989, 2000).
4. Vezi următoarele lucrări extensive: Adler şi Barnett (1998), Katzenstein (1996), Ruggie (1998), Wendt (1999), Adler (1997, 2002), precum şi Fearon şi Wendt (2002).

preferinţe. Acestea sunt diferenţe-cheie în sensul unei poziţii realiste şi, mai ales, al uneia neorealiste. TP oferă un punct util de comparaţie între aceste şcoli de gândire rivale. În principiu, în cercetarea TP nu există viduri de putere. Cele care pot apărea temporar sunt imediat umplute de state aflate în competiţie pentru hegemonie. Puterea, ca şi natura, urăşte vidul. Războaiele dintre marile puteri sunt explicate prin diferite configuraţii de putere între puterile dominante şi pretendenţii la supremaţie, precum şi prin ratele dinamice ale schimbării valorilor materiale ale acestor concurenţi, ca funcţie a capacităţilor lor interne de a mobiliza resurse materiale şi umane în competiţia cu alte state. Aceste configuraţii şi transformările de putere generate în interiorul lor creează o structură de putere care fie încurajează, fie descurajează războiul.

Izbucnirea unui război între un stat contestatar şi puterea dominantă, date fiind anumite condiţii sau un prag de putere realizată între aceştia, depinde, potrivit teoreticienilor TP, de evaluarea realizată de contestatar pentru a stabili dacă interesele sale sunt servite de sistemul existent. Această evaluare subiectivă a valorii pozitive a statu-quoului de către contestatar influenţează decisiv implicaţiile politice şi de cele legate de securitate ale distribuţiei materiale a puterii între statele rivale. Această evaluare este considerată fie o ameninţare, fie un sprijin al preocupărilor şi preferinţelor centrale ale contestatarului, indiferent care ar fi ele. Iată cum explică un susţinător important al teoriei tranziţiei puterii :

> Tranziţia puterii diferă în mod fundamental de gândirea realistă. Mai precis, realiştii consideră că sistemul internaţional este anarhic şi că toţi actorii reacţionează în mod identic faţă de un stimul dat. Prin contrast, teoriile tranziţiei puterii afirmă că statele nu vor reacţiona faţă de imperativele internaţionale în acelaşi mod decât dacă împărtăşesc evaluări similare ale statu-quoului… Acest accent important asupra evaluărilor statu-quoului deosebeşte în mod clar teoriile tranziţiei puterii de realism, unind politica internă şi cea internaţională într-o singură perspectivă.[5]

În asocierea cauzală a condiţiilor materiale ale puterii dintre contestatar şi hegemon cu evaluarea subiectivă a balanţei de putere dintre ei în serviciul intereselor contestatarului, programul de cercetare TP poate crea o punte de legătură între cercetarea behavioristă sau raţionalistă şi constructivism – două abordări care, la prima vedere, par a fi contradictorii. Prin includerea ideii de

5. Kugler şi Lemke (2000, p. 133).

„satisfacţie" între preocupările lor, TP şi constructivismul recunosc „ideile", o variabilă subiectivă, ca forţă motrice cheie a comportamentului statelor[6]. După cum explică discuţia următoare, această punte de legătură rămâne să fie construită, în prezent turnându-se fundaţia conceptuală pentru înălţarea unui astfel de edificiu.

Teoreticienii tranziţiei puterii pretind că explică mai bine războiul – sau lipsa lui – decât realiştii, care se concentrează asupra unei presupuse condiţii internaţionale de anarhie permanentă şi aşa-zis insurmontabilă, atât ca o cauză, cât şi ca o condiţie a comportamentului statului. Prin contrast, teoreticienii TP consideră politica internă şi cea internaţională, cu reglementarea şi determinarea lor reciproce, drept similare şi, teoretic, capabile să alcătuiască un domeniu unificat de acţiune a statului. Ambele implică existenţa unei ierarhii a puterii. După cum observă un comentator atent, „nucleul teoriei tranziţiei puterii presupune că ordinea internaţională organizată ierarhic conţine reguli asemănătoare cu regulile sistemelor politice interne, «în ciuda absenţei unui cod constrângător de legi internaţionale»"[7]. Se face o analogie între grupurile care concurează pentru putere în cadrul unui regim intern şi statele aflate în luptă neobosită pentru putere, bani şi privilegii. În ambele cazuri, pretendenţii ameninţă structura de putere existentă şi pe cei aflaţi pe poziţii superioare în fiecare domeniu. Armonizarea potenţială dintre politica internă şi cea internaţională se îndepărtează în mare măsură de dihotomia realistă dintre aceste două domenii[8].

În al doilea rând, pornind de la integrarea politicii interne şi a celei interstatale, cercetarea TP poate fi extinsă asupra actorilor şi factorilor care operează la nivelul sistemic şi la cel transnaţional de analiză – adică la toate nivelurile de iniţiativă a actorilor schiţate în capitolul 1. Teoria TP se concentrează asupra relaţiilor dintre statele mari şi asupra conflictelor dintre hegemon sau statul dominant şi rivalii săi, în funcţie de perioada istorică analizată.

---

6. În mod destul de interesant, James Fearon şi Alexander Wendt, fiecare reprezentând o tabără diferită, sunt, de asemenea, optimişti în ideea că între aceste două abordări pot fi create punţi de legătură ; în principal prin metodologie şi un interes comun faţă de întrebările ridicate de fiecare grup pentru a fi studiate (2002).
7. DiCicco şi Levy (1999, p. 585). Vezi şi Kugler şi Lemke (1989, p. 172), precum şi Lemke (1996, p. 8).
8. Estomparea delimitărilor dintre politica internă şi cea internaţională în condiţii de anarhie este analinată de Milner (1993).

Măsurătorile folosite pentru urmărirea acestei competiţii gravitează în jurul puterii materiale tehnico-economice *şi* al estimării subiective a nivelurilor de satisfacţie a actorilor statali, într-o ordine internaţională predominantă. Aceste dimensiuni – componentele obiectivă şi subiectivă ale preocupării faţă de tranziţia puterii – surprind în mod esenţial comportamentul statelor la toate cele patru niveluri care prezintă interes pentru lucrarea de faţă. Războiul dintre marile puteri este cu necesitate global sau sistemic, întrucât miza e reprezentată de ordinea internaţională. Există o convergenţă implicită între câmpul posibil al programului de cercetare TP şi caracterizarea din volumul de faţă, din capitolul 3, a războiului rece ca luptă între două superputeri, cu scopul de a defini sistemul internaţional şi politica globală în funcţie de preferinţele proprii. Conflictul lor predestinat, dacă nu fatal, a fost *ipso facto* o competiţie pentru a-şi impune preferinţele conflictuale privind ordinea şi guvernarea mondiale asupra celeilalte şi asupra altor popoare şi state.

Relaţiile interstatale schimbătoare ale marilor puteri definesc o anumită ordine în istorie, precum şi dinamica şi structura de putere unice din perioada abordată. Politica internă a unui stat constituie creuzetul în care se conturează satisfacţia sau insatisfacţia unui stat faţă de o anumită ordine mondială şi ameninţările reprezentate de un hegemon dominant. Principala metodă folosită de teoreticienii tranziţiei puterii pentru a explica războiul depinde de dimensiunile şi de rata schimbării puterii tehnologice şi economice dobândite de state. Deşi nu face parte din teoria TP (un neajuns explicat în continuare), determinarea creşterii resurselor materiale depinde în mod esenţial de exploatarea de către stat a ceea ce constituie un sistem economic transnaţional tot mai globalizat. Acesta este al patrulea nivel de analiză la care poate fi observat şi explicat comportamentul unui stat, inclusiv politicile sale de securitate[9].

În al treilea rând, teoria TP este un program de cercetare coerent, focalizat, delimitat clar şi (discutabil) progresiv. Afirmaţia este susţinută de un corpus tot mai mare de dovezi şi de studii publicate, care vin în sprijinul formulărilor TP[10]. Atribute care califică TP ca model de cercetare behavioristă, mai ales cu

9. Wendt (1994). Bineînţeles că am putea trece în revistă şi alte programe de cercetare behavioriste şi constructiviste dacă nu am fi constrânşi de limitările de spaţiu. Pentru alte abordări relevante, vezi nota 1.
10. În afară de referirile la A.F.K. Organski şi Jacek Kugler de pe parcursul acestei discuţii, vezi Lemke (2002) pentru un rezumat al acestei literaturi de specialitate tot mai vaste, inclusiv propriile lucrări.

referire la teoriile structurale ale relaţiilor internaţionale şi securităţii. Acestea din urmă conturează condiţiile materiale – capabilităţile tehnico-economice şi militare – ale diadelor de state. Observaţiile asupra distribuţiilor respective şi comportamentul aşteptat al statelor alcătuiesc fundamentul explicaţiilor structurale privind motivele pentru care statele fac ceea ce fac. În mod specific, teoria TP se bazează pe replicarea acestor date cu scopul de a atribui probabilităţi privind războiul între statele dominante şi cele contestatare.

Trebuie să menţionăm şi alte programe de cercetare behavioriste importante, ce trec cele trei teste la care a fost supusă teoria TP. De exemplu, cercetarea asupra corelativelor războiului (Correlates of War – COW) a adus contribuţii extinse la măsurarea şi probabilitatea războiului între state[11]. Pe când cercetătorii TP se bazează deseori pe date şi indici COW, cercetătorii COW nu pun accent pe semnificaţia crucială a „satisfacţiei" sau „insatisfacţiei" faţă de statu-quo ca indicator-cheie al războiului dintre puterile dominante şi puterile pretendente. Ele constituie „valoarea adăugată" a TP la studiile behavioriste asupra războiului şi păcii.

În mod similar, propunerea îndelung dezbătută privind „pacea democratică" ar fi putut fi aleasă ca exponent al cercetării behavioriste[12]. În timp ce primele cercetări puneau accent pe relaţia dintre regimurile democratice şi pace, studiile mai recente abordează cele patru niveluri de analiză a statelor şi actorilor pentru a oferi un context mai cuprinzător, de evaluare a ponderii conducerii democratice ca determinant-cheie al păcii[13]. Statutul nedeterminat al acestui program de cercetare pentru adepţii şi criticii săi, ridicând problema dacă observarea unei rezolvări nonviolente a conflictelor dintre democraţii pe o perioadă limitată constituie o teorie, îi reduce într-o anumită măsură valoarea pentru discuţia noastră până când această dezbatere internă va fi rezolvată într-un mod mai concludent[14].

---

11. Geller şi Singer (1998), Singer şi Diehl (1990), precum şi Singer, Bremer şi Stuckey (1972).
12. Doyle (1986, 1983).
13. Russett (1993), Russett şi Starr (2000), Russett şi Oneal (2001). Aceasta din urmă, intitulată *Triangulating Peace*, este deosebit de relevantă prin efortul de a relaţiona alcătuirea regimurilor democratice (ideologică şi instituţională) cu schimburile economice transnaţionale ale unui sistem comercial deschis şi instituţiile internaţionale dedicate rezolvării pe cale paşnică a conflictelor interstatale.
14. Lipson (2003) trece în revistă şi evaluează criticile la adresa tezei păcii democratice şi susţine puterea sa explicativă, cu argumente teoretice.

Să observăm şi că un număr mare de programe de cercetare *strategică* variate ar fi putut fi folosite pentru a ilustra abordarea behavioristă. Prin contrast cu abordările structurale, precum COW şi TP, programele de cercetare strategică se concentrează asupra procesului de luare a deciziilor : pentru realizarea preferinţelor lor concurente, complementare sau convergente, actorii depind de alegerile şi comportamentele lor reciproc contingente. Programul de cercetare al lui Robert Axelrod, descris în capitolul 4, exemplifică acest tip de studiu behaviorist sau raţionalist[15]. „Prin contrast", după cum explică un specialist TP, „teoriile structurale se concentrează asupra realităţilor fizice fără a ţine seama în mod explicit de modul în care factorii de decizie calculează cum ar trebui să reacţioneze faţă de acele realităţi fizice. Teoria tranziţiei puterii este o teorie structurală pentru că emite ipoteza conform căreia, date fiind anumite regularităţi structurale în relaţiile dintre două state, este de aşteptat să fie observate anumite politici externe"[16].

Să ne amintim că ne preocupă în primul rând prezentarea abordării behavioriste şi nu trecerea în revistă a numeroaselor programe de cercetare, care ne-ar putea servi drept surogat. Alternativele sugerate în lucrarea de faţă subliniază scopurile convergente ale cercetărilor behavioriste, în ciuda diferenţelor dintre punctele lor de plecare, metodele şi preferinţele referitoare la evidenţe. Constrângerile de spaţiu ne limitează opţiunile, iar alegerea unei abordări prezintă avantajul unei discuţii concentrate. Din fericire, există câteva volume care intră mai în profunzime decât lucrarea de faţă, identificând varietatea de programe de cercetare reunite sub acest titlu şi subliniind punctele tari şi pe cele slabe ale acestor abordări behavioriste şi raţionaliste[17].

Strategia de selecţie (potenţial discriminatorie) a volumului de faţă, adoptată pentru a ne servi scopurilor de caracterizare şi evaluare a abordării behavioriste, este în mod evident o soluţie imperfectă pentru obiectivul de a

---

15. Alte exemple importante ale acestui tip de cercetare, asociat cu teoria jocurilor, sunt Brams şi Kilgour (1988), precum şi Bueno de Mesquita (1981). Acest tip de cercetare strategică nu trebuie să fie confundat cu formularea unor politici strategice, în care scopul constă în direcţionarea utilizării sau ameninţării cu forţa pentru a sili adversarul să se supună în faţa voinţei unui actor. Pentru această perspectivă limitată asupra strategiei şi gândirii strategice, vezi Gray (1999).
16. Lemke (2002, pp. 38-39).
17. Cercetări şi analize comprehensive se găsesc în Breecher şi Harvey (2002), Carlsnaes, Risse şi Simmons (2002), precum şi Midlarsky (2000, 1989).

descrie în mod exact contribuţiile acestei orientări la studiile de securitate. Pentru scopurile noastre, este suficient dacă discuţia stabileşte că TP, ca program de cercetare, deţine o putere explicativă, indiferent de neajunsurile sale, pe care nu o putem găsi dacă ne referim la paradigmele deja abordate. Această evaluare creează o ipoteză potrivit căreia, luate împreună, programele de cercetare behavioristă – structurale sau strategice – pot intra în competiţia pentru hegemonie în studiile de securitate. Teoria TP şi abordarea behavioristă merită o analiză serioasă pentru ca această trecere în revistă a studiilor de securitate să fie completă. În orice caz, abordarea behavioristă oferă instrumente critice importante pentru evaluarea principalelor teorii ale relaţiilor internaţionale şi a implicaţiilor lor, prin supunerea acestor rivale la teste de validare empirice riguroase.

Abordarea behavioristă: studiul ştiinţific al războiului şi al păcii

Cercetarea behavioristă încearcă să aplice modelul ştiinţelor biologiei şi fizicii în cazul actorilor internaţionali individuali sau colectivi examinaţi. Actorilor internaţionali ca unităţi evaluate nu li se atribuie vreo tendinţă predeterminată sau prescrisă de a acţiona într-un anumit mod. Se contează pe observaţii pentru a se oferi răspunsuri după ce li s-a testat validitatea, prin replicarea repetată a unui anumit plan sau proiect de cercetare. Se avansează ipoteze sau enunţuri, însă există o decizie conştientă în cadrul protocolului ştiinţific de a evita anumite aşteptări prezumtive în privinţa comportamentului actorilor înainte ca toate dovezile – pro sau contra – să fie introduse în ecuaţie[18]. În aplicarea unui standard ştiinţific riguros studiilor de securitate, behavioriştii se abţin să afirme dinainte care ar putea fi alcătuirea oamenilor şi să ofere vreo explicaţie sau predicţie privind înclinaţiile actorilor internaţionali – spre pace ori spre război. Acest aspect rămâne să fie descoperit de cercetarea ştiinţifică.

18. Pentru acest argument, vezi dezbaterea dintre Hedley Bull (1969) şi J. David Singer (1969), care pledează pentru abordarea clasică, respectiv pentru cea ştiinţifică a relaţiilor internaţionale. Vezi şi critica lui Kenneth Waltz la adresa abordării inductive, pornind de la enunţuri, a lui Singer şi a adepţilor săi behavioriştii, ca fiind neteoretică (1979, capitolul 1).

Bineînţeles că savanţii behaviorişti presupun în mod implicit că oamenii pot fi studiaţi prin aceleaşi metode obiective utilizate în ştiinţele fizicii sau biologiei. Unii analişti, mai ales constructiviştii, consideră că această ipoteză este înşelătoare, îndrăzneaţă şi posibil dăunătoare. Ei acuză că această abordare reduce studiul oamenilor la cel al obiectelor neînsufleţite sau subumane studiate în fizică ori biologie şi că limitează studierea comportamentului uman la metodele de observare şi validare ale acestor ştiinţe[19]. Obiecţia lor e că ipoteza uniformităţii obiectelor de studiu umane şi nonumane falsifică şi, conştient, dar fără justificare, depreciază proprietăţile unice – vorbire, idei, învăţare şi creare a unor valori – care deosebesc oamenii şi societăţile lor de obiectele nonreflexive şi nonreflective din jurul lor[20]. De asemenea, după cum se arată în capitolul 7, ei au rezerve serioase privind înclinaţia cercetării behavioriste către marginalizarea sau ignorarea contextelor socioeconomice şi politico-morale diverse şi contradictorii care le permit actorilor să acţioneze ca unităţi ori constructe sociale în timp, spaţiu şi împrejurări istorice[21].

În loc să întrerupem din nou această discuţie despre cercetarea behavioristă printr-o critică extinsă a punctelor de plecare sau a ipotezelor aflate la baza abordării respective, să le oferim acestor specialişti şi analişti ocazia să se explice în termeni proprii, prin contribuţiile lor la studiile de securitate. Aplicată de cercetătorul behaviorist, abordarea ştiinţifică încearcă să detecteze tipare în comportamentul actorilor analizaţi, în mare parte conform scopului triumviratului din capitolul 2. Deosebirea dintre ei nu constă în obiectul de studiu, ci în metodele pe care se bazează pentru a descoperi tendinţele generale ale comportamentului uman şi social. Ambele se ghidează după o abordare nomotetică, şi nu idiografică (adică istorică). Cea din urmă caută să descrie evenimente, de obicei în succesiune, cu exactitate şi în detaliu – de pildă, cele care au condus la primul sau la al doilea război mondial. Acestea sunt înregistrate cu atenţie, fără a se propune o teorie privind motivul apariţiei evenimentelor care să poată fi aplicată şi în alte cazuri sau condiţii similare[22]. Pentru

---

19. Vezi, de exemplu, Onuf (1989) şi Walker (1993, 1989).
20. Din perspective diferite, dar convergente, unii teoreticieni sociali avansează această critică. Giddens (1984), Morgenthau (1951a) şi Weber (1958).
21. Unii cercetători behaviorişti nu vor fi de acord. Vezi Goertz (1994).
22. Schroeder (1997) dezvoltă această distincţie şi diviziune a muncii dintre istorici şi specialiştii în ştiinţe sociale, după cum apare şi în celelalte articole din acest simpozion

teoreticienii sociali care urmează o abordare nomotetică, aceste tipare de comportament al actorilor identifică „legi" fundamentale. Ele guvernează şi ghidează deciziile şi acţiunile unităţilor sociale sau ale actorilor analizaţi. Aceste modele sau legi ori reguli generale „explică" ce anume îi motivează pe actori[23]. Scopul este crearea unor generalizări sau ipoteze privind actorii observaţi, fie în limitele sau parametrii definiţi de cercetător, fie, mai ambiţios, pentru a putea prezice comportamentul actorilor, indiferent de deosebirile de timp, spaţiu sau împrejurări[24]. Teoreticienii sociali behaviorişti, ca şi omologii lor din ştiinţele fizicii şi biologiei, se abţin de obicei de la a face evaluări morale ale comportamentului observat. Accentul cade pe „ce este" acel comportament, nu pe „care ar trebui să fie" alegerile şi comportamentul actorului. Pur şi simplu numiţi-o „ceea ce se vede".

Contribuţiile unuia dintre primii adepţi ai unei ştiinţe sociale, în sens propriu, aplicată comportamentului statelor şi, în mod specific, înclinaţiei lor de a duce războaie, ilustrează căutarea unor principii fundamentale sau legi privind comportamentul. Studiul magistral asupra războiului al lui Quincy Wright, un precursor al cercetării behavioriste postbelice privind conflictul armat, a căutat să descopere regulile fundamentale care îndreaptă sau îndepărtează statele de război, în contextul mai general al politicii interne şi globale şi al forţelor socioeconomice şi culturale în care acţionează statele[25]. Aceste regularităţi au fost considerate legi. Având o formaţie de jurist specializat în dreptul internaţional, Wright a inversat logica aplicării legilor scrise, textuale

---

găzduit de *International Security*. Distincţiei dintre abordarea nomotetică şi cea idiografică nu trebuie să i se acorde o importanţă foarte mare, întrucât legile ştiinţelor sociale trebuie în mod necesar să aibă un conţinut istoric.

23. Vezi critica lui Kenneth Waltz (1979, pp. 1-13) privind căutarea unor tipare sau legi, în loc de explicaţii pentru apariţia lor.
24. Un exemplu pentru acestea din urmă este teoria lui Adam Smith privind pieţele sau ipoteza lui Jared Diamond (1997) potrivit căreia o explicaţie necesară, deşi nu suficientă, pentru diferenţele de putere observate în societăţile şi statele lumii în prezent decurge din poziţionarea lor geografică pe glob.
25. Wright (1956, 1942). De observat că mulţi behaviorişti îl citează pe Lewis F. Richardson ca pionier al acestei abordări, şi nu pe Quincy Wright. Opera lui Richardson se concentrează exact asupra măsurării cursei înarmărilor şi competiţiilor mortale dintre state, bazându-se pe tehnica ecuaţiilor diferenţiale. Lucrările sale acordă prea puţină atenţie contextelor în care se comportă statele. Dat fiind scopul volumului de faţă, abordarea lui Wright este mai potrivită în cazul nostru decât preocupările mai limitate ale lui Richardson (1960a, 1960b).

pentru rezolvarea conflictelor de interese sau valori, încercând să stabilească factorii şi forţele care au creat aceste legi. Ele erau „legi" sau tipare ale gândirii, deciziilor şi comportamentului uman mai fundamentale şi mai profunde decât înscrisurile folosite de jurişti.

În acest sens, nu a surprins faptul că Wright a redefinit războaiele ca forme imperfecte de legi, a căror „perfecţiune" ar fi fost atinsă în condiţii de pace, ca stare socială. El a afirmat posibilitatea ca, treptat, conflictele să fie rezolvate prin apeluri la dreptul internaţional prevalent şi la ordinea bazată pe o înţelegere naturală sau ştiinţifică a comportamentului uman. Această stare idealizată a legii naturii sau a păcii pure, nu mai puţin ideală decât, de pildă, jocurile finale pure ale lui Thomas Hobbes şi Adam Smith, ar îndrepta legea imperfectă a războiului spre legea perfectă a păcii, în care valorile şi preferinţele umane conflictuale ar fi aduse la un numitor comun sau unificate prin mijloace şi motivaţii nonviolente ghidate de rezultatele cercetărilor ştiinţifice. Pacea ar fi definită nu prin forţă sau ameninţări, ci prin consimţirea reciprocă a unor legi şi norme care unesc comunităţile şi statele conform cu ceea ce Wright presupunea că ar fi descoperirea ordinii în natură – neînsufleţită, însufleţită şi umană – de către specialistul din domeniul ştiinţelor sociale.

Wright a definit războiul ca „o stare a legii şi o formă de conflict care implică un grad ridicat de egalitate juridică, de ostilitate şi de violenţă în relaţiile dintre grupuri umane organizate..."[26]. Aceasta constituie o încercare de a defini „războiul" astfel încât să poată fi folosită de alţi cercetători ca o definiţie posibil universală a războiului. Această definiţie aşa-zis „operaţională", de îndrumare a cercetărilor, a fost concepută pentru a organiza un program de cercetare căruia să i se poată alătura şi alţii, cu scopul de a lucra împreună pentru acumularea cunoştinţelor referitoare la război şi la caracteristicile sale. Printre acestea din urmă se numărau factorii care îndreptau statele sau „grupurile organizate" spre război sau pace, tiparele schimburilor armate declanşate odată cu începerea războiului, precum şi factorii şi forţele necesare pentru readucerea statelor şi grupurilor la o stare de pace, în care legile şi normele să le poată reglementa din nou relaţiile.

Definiţia pe care o dă Wright războiului implica faptul că „grupurile umane organizate" aveau o influenţă semnificativă asupra a ceea ce „legile" ar fi definit drept relaţiile lor reciproce. Probabil că natura constrânge opţiunile şi

26. Wright (1942, p. 13).

posibilităţile umane, însă specia nu se supune necesităţii, aşa cum poate că se supun forţele universului fizic sau speciile inferioare de animale. Dacă toţi savanţii ar cădea de acord – problemă nu lipsită de importanţă – în privinţa obiectului lor de studiu – războiul şi pacea –, atunci ei ar putea să identifice şi să înregistreze regularităţile de la nivelul izbucnirii, desfăşurării şi încheierii războaielor dintre state, societăţi umane şi grupuri. Aceste observaţii s-ar desprinde de ceea ce oamenii de ştiinţă ar putea simţi sub aspect emoţional, politic sau moral faţă de ceea ce observă. Pentru Wright, cercetarea behavioristă putea pretinde că descoperirile sale sunt „ştiinţifice" la fel cum explicaţiile date rabiei, ca boală, sunt independente de sentimentele noastre faţă de animalul purtător.

Urmărind cunoaşterea motivelor şi modului în care statele acţionează, şi nu a celor ghicite sau dorite de noi pentru comportamentul lor, cercetarea behavioristă caută în mod implicit să îndrepte politicile statului spre pace, îndepărtându-le de război, prin punerea în aplicare a acestor cunoştinţe pentru a influenţa relaţiile dintre state[27]. Sub acest aspect, ca şi şcolile de gândire deja abordate, ea poate fi un instrument pentru luarea unor decizii şi conceperea unor politici publice mai bune. După ce legile au fost descoperite ca fiind inerente comportamentului statelor sau al „grupurilor umane organizate", statele şi alţi actori internaţionali pot fi îndrumaţi cu privire la măsurile pe care le pot lua în mod eficient pentru împiedicarea războiului sau controlarea efectelor sale devastatoare. Elogiind exemplul lui Wright, un adept al abordării ştiinţifice a studiului războiului şi păcii a afirmat: „Războiul, pentru a fi abolit, trebuie să fie înţeles. Pentru a fi înţeles, trebuie să fie studiat. …Lucrarea lui Quincy Wright marchează începutul unei părţi importante din ceea ce a devenit cunoscut în prezent drept «studiul păcii»"[28]. Aceste cauze sau condiţii ale războiului, dacă sunt validate prin metode ştiinţifice, ar putea fi manipulate pentru a pune capăt războiului sau a ameliora efectele sale negative, în mare parte la fel cum ştiinţele medicale depind de cunoaşterea funcţiilor biologice în intervenţia pentru prevenirea sau eradicarea bolilor.

Urmând calea ştiinţelor exacte, behavioriştii invită şi alţi cercetători din domeniul ştiinţelor sociale să le reproducă observaţiile şi să le valideze

---

27. Pentru o reiterare în termeni moderni ai dezbaterii dintre Bull şi Singer, menţionată mai sus, vezi dialogul dintre James Fearon şi Alexander Wendt (2002).
28. Fearon şi Wendt (2002, p. xii); observaţiile lui Karl Deutsch, un pionier al studiului ştiinţific al războiului şi securităţii.

generalizările, după cum fizicienii şi biochimiştii se aşteaptă ca alţi confraţi să le reproducă şi să le verifice dovezile şi descoperirile. Există aşteptarea ca specialiştii în ştiinţe sociale să stabilească – în mod clar şi exact – metodele utilizate în observaţiile lor şi regulile privind evidenţele în colectarea datelor. De asemenea, ei sunt obligaţi să îşi supună cu rigurozitate şi meticulozitate generalizările dovezilor adunate şi testelor aplicate măsurătorilor lor. Ei nu lucrează singuri. Îşi consideră studiul o componentă a unui program de cercetare la care iau parte şi alţi specialişti. Ca şi Wright, ei se aşteaptă ca această întreprindere comună să acumuleze cunoaştere[29]. De exemplu, să luăm drept model descoperirea lanţului molecular al ADN-ului ca piatră de temelie a organismelor vii. Această descoperire a pus bazele alcătuirii genomului uman o jumătate de secol mai târziu ca hartă biologică şi punct de referinţă care să îi ajute pe oamenii de ştiinţă în eforturile lor de a explica procesele vieţii. Pornind de la această cunoaştere acumulată, specialiştii în ştiinţele exacte deţin baza de date necesară pentru dezvoltarea unor metode de tratament al bolilor şi disfuncţiilor fizice.

În cele din urmă, specialiştii behaviorişti încearcă să îşi formuleze întrebările şi proiectele de cercetare astfel încât să poată găsi răspunsuri prin observarea comportamentului unităţilor analizate. Aceste observaţii nu au loc într-un vid conceptual sau metodologic. Ele depind de definiţiile operaţionale ale unităţii analizate pentru a avea un actor standard sau generic, precum statul, care să poată fi reprodus în investigaţiile altor cercetători. Natura acestor unităţi sau actori – precum statele, consumatorii, organizaţiile internaţionale etc. – este definită de cercetători care cooperează. Se afirmă că aceste înţelegeri funcţionale şi acorduri intersubiective privind modul de concepere a „realităţii" i-ar împiedica să introducă în cercetare valorile şi preconcepţiile lor ca observatori. Apoi, datele sau evidenţele sunt ordonate în funcţie de criterii sau indici care totalizează, după caz, frecvenţele şi intensitatea comportamentului actorilor.

Pe parcursul acestor investigaţii, cercetătorii sunt obligaţi să conceapă teste prin care să falsifice ceea ce au descoperit pentru a-şi verifica rezultatele şi pentru a se asigura că îşi supun cercetarea unor teste dure şi exacte. Falsificarea ipotezelor sau a afirmaţiilor este esenţială în cercetarea socioştiinţifică privind securitatea. O mare parte din dovezile şi observaţiile de la care se porneşte

29. Zinnes (1976).

sunt istorice, iar unităţile de analiză sunt corpuri colective. Dat fiind tipul de observaţii aflate cel mai frecvent la dispoziţia cercetătorilor, studiile de securitate şi relaţii internaţionale se apropie mai mult de geologie sau astronomie decât de biochimie ori fizică. Aceste din urmă discipline depind în mare parte de experimente controlate în laborator pentru a le fi validate afirmaţiile sau ipotezele privind, de pildă, comportamentul luminii sau al electricităţii ori proprietăţile proteinelor şi funcţiile lor biologice.

Bineînţeles că metoda experimentală deţine o poziţie utilă şi respectată în relaţiile internaţionale. Ea este adecvată mai ales în cercetarea psihologică, teoria jocurilor şi simulări[30]. Acestea fiind spuse, volumul uriaş de cercetări în domeniul relaţiilor internaţionale – şi, în particular, studiile de securitate – au un conţinut preponderent istoric. Deseori, actorii observaţi nu mai există. Şi nici actorii al căror comportament este observat în timp real nu pot fi supuşi cu uşurinţă metodelor experimentale de laborator. Comportamentul acestor actori cu greu poate fi controlat prin metodele posibile în experimentele din fizică, biologie sau psihologie. Actori precum statele, OIG-urile, ONG-urile şi alte corpuri sau instituţii colective – partide politice, mişcări sociale ori regimuri interne – nu pot fi supuşi controalelor directe, impuse de cercetător, cu excepţia celor definite de el în protocoalele sale, care îi limitează observaţiile.

Date fiind aceste constrângeri, este important ca unităţile aflate sub observaţie să fie definite în mod strict –, de exemplu, „mari puteri”, „hegemon” sau „regimuri democratice” –, iar evidenţele şi procedurile legate de comportamentul acestor actori să fie considerate permeabile la reproducerea testelor şi la falsificarea rezultatelor. Întotdeauna cercetătorii sunt tentaţi să citeze în mod selectiv date şi observaţii care le sprijină ipotezele, în timp ce neglijează sau resping dovezi contrare[31]. După cum am sugerat deja, paradigmele din capitolele anterioare sunt vulnerabile în faţa criticii potrivit căreia nici una dintre ele nu poate fi falsificată în mod concludent, întrucât adepţii lor dau dovadă de ingeniozitate atunci când oferă explicaţii ad-hoc pentru neajunsurile lor sau când invocă un viitor nedeterminat ca validare finală a explicaţiilor şi

30. Axelrod (1984) a utilizat simulări ale teoriei jocurilor cu rezultate extraordinare. Pentru o critică indulgentă a metodelor experimentale de laborator, vezi Levy (1992a, 1992b).
31. Exemplele abundă întrucât este mai curând o excepţie decât o regulă ca, atunci când se supune dezbaterii publice o opinie sau o valoare socială, să fie citate opinii contrare şi dovezi contradictorii. Vezi Jervis (1976), care cercetează aceste neajunsuri, mai ales citările selective de date istorice, spre a sprijini o idee problematică.

previziunilor privind comportamentul statului[32]. Conceperea unor teste pentru falsificare şi căutarea neobosită a unor dovezi contradictorii constituie modalităţi de controlare a tentaţiei de „a măslui datele", astfel încât ele să se potrivească concluziilor comandate dinainte.

Programul de cercetare al tranziţiei puterii

După cum am observat deja, cercetătorii tranziţiei puterii resping ideea potrivit căreia ei ar ţine de o ramură a realismului cu care sunt deseori şi în mod eronat asociaţi[33]. Teoreticienii tranziţiei puterii îşi consideră cercetarea modelată de ştiinţele exacte, fără a se baza pe ipoteze realiste centrate pe competiţia pentru putere dintre state sau pe manevrele schimbătoare şi neîncetate ale balanţei de putere. Se afirmă că abordarea lor este falsificabilă şi „raţională"[34]. Cercetătorii TP afirmă că, înţeleasă ca întreprindere ştiinţifică, munca lor constituie un program de cercetare progresiv. După cum susţin doi dintre cei care au adus contribuţii remarcabile la teoriile tranziţiei puterii, „într-un sens lakatosian, poate că tranziţia puterii este cel mai productiv program de cercetare sau paradigmă aflat la dispoziţia cercetătorilor relaţiilor internaţionale"[35]. Teoriile TP ar explica ceea ce alte teorii nu explică, precum şi multe altele ; de asemenea, ar genera proiecte noi, pe linia programului lor de cercetare, care descoperă factori sau evenimente noi, neglijate de alte teorii. Cu ce anume contribuie teoriile tranziţiei puterii la studiile de securitate ca să le garanteze această autoapreciere expansivă ?

Teoriile tranziţiei puterii pun o întrebare limitată, dar importantă : când şi de ce se transformă în război conflictele dintre marile puteri ? TP lansează o provocare la adresa modelului realist al balanţei de putere. Respinge modelul realist ca fiind depăşit şi nepotrivit cu modul contemporan de funcţionare a sistemului internaţional, indiferent cât de util le-ar fi fost, în trecut, specialiştilor

32. Mai ales Gilpin (1987, pp. 25-64).
33. Lebow (1995), de exemplu, reuneşte aceste şcoli de gândire.
34. Kugler şi Lemke (2000). Trei comentatori ai teoriei TP sunt de acord cu autoevaluarea specialiştilor TP potrivit căreia munca lor constituie un program de cercetare distinct de gândirea realistă : Vasquez (1996), DiCicco şi Levy (1999).
35. Kugler şi Lemke (2000, p. 160).

şi practicienilor din domeniul relaţiilor internaţionale[36]. Despre acesta se afirmă că ignoră sau neglijează noile condiţii de putere care determină comportamentul statului în era modernă. Modelul realist al balanţei de putere postulează pacea ca funcţie sau derivat al unei balanţe de putere dintre principalele state. Războaiele nu vor avea loc dacă statele menţin un echilibru brut al puterii, ca un control asupra oricărui stat sau a oricărei alianţe de state care caută să domine prin perturbarea balanţei[37]. Paritatea cheamă la pace. Evoluţia relaţiilor internaţionale este concepută ca fiind propulsată de urmărirea neîncetată a echilibrului de către statele mari. Acesta este creat prin unirea puterii interne a statelor mari cu cea a aliaţilor, împotriva puterii statelor rivale, pentru a garanta supravieţuirea alianţei. Rezultatul acestor mişcări repetate este un sistem descentralizat de state, ca garanţie instituţională a autonomiei şi independenţei statelor din sistem[38].

A.F.K. Organski, primul care a formulat teoria TP[39], a afirmat că modelele balanţei de putere, indiferent de formularea lor, nu puteau să explice războiul dintre marile puteri – şi nici pacea[40]. Deşi este de acord cu realiştii că statele constituie actorii principali în relaţiile internaţionale, teoria TP consideră modelul balanţei de putere defectuos mai ales în condiţiile actuale ale modernizării şi industrializării mondiale neîncetate. Toate statele sunt descrise ca trecând prin aceste procese de transformare în măsuri diferite şi cu rate diferite ale schimbării. Capabilităţile de putere ale statelor se află aşadar într-o schimbare

---

36. Organski şi Kugler (1980, p. 14). Acest rezumat al teoriilor tranziţiei puterii este alcătuit din câteva surse-cheie. Pentru a evita citările excesive, principalii autori care şi-au adus contribuţiile sunt identificaţi în ordine cronologică : Kugler şi Organski (1989), Kugler (1990), Lemke (1996), Kugler şi Lemke (2000), precum şi Tammen *et al.* (2000). Vezi aceste lucrări pentru alte referinţe, precum şi cele de mai jos. Foarte utile sunt criticile lui Vasquez (1996), precum şi DiCicco şi Levy (1999).
37. Cea mai recentă reluare a acestor argumente se află în Vasquez şi Elman (2003), care, destul de interesant, aproape că nu acordă atenţie provocării TP şi cuprinde articole ce, în esenţă, dezbat atât revendicările teoriilor balanţei de putere, cât şi concentrarea TP asupra puterii hegemonice ca elemente-cheie ale explicării războiului şi păcii. Vezi Schroeder (2003).
38. Bull (1977) rezumă poziţia realistă şi modul în care aceasta explică ordinea şi guvernarea globală ca bazându-se pe balanţa de putere, fundamentul dreptului internaţional şi al comportamentului moral al statelor.
39. Organski (1958, pp. 338-376).
40. Adepţii lui Organski susţin cu aceeaşi vehemenţă utilitatea teoriei TP pentru concepe-rea politicilor. Kugler şi Lemke (2000) se dedică stabilirii acestei poziţii.

continuă ca o consecinţă în mare parte a dezvoltării lor *interne*. Aceste modificări ale capabilităţii materiale la nivelul unităţii statului, în principal cele tehnico-economice pe care statele sunt capabile să le genereze prin eforturi interne, produc schimbări ale distribuţiei puterii între statele din interiorul sistemului. Aceste schimbări se cristalizează sub forma unei ierarhii de putere, şi nu a unei balanţe de putere, ce caracterizase secolele anterioare ale relaţiilor interstatale, în perioada premodernă. Din perspectiva teoriilor TP, hegemonul dintr-o anumită perioadă şi rivalii săi potenţiali constituie preocuparea centrală a cercetării relaţiilor internaţionale şi securităţii. Teoriile TP contestă în mod direct ideea că alianţele schimbătoare, agreate de realism, ar fi suficiente pentru a explica pacea şi existenţa unei minime guvernări şi ordini internaţionale sub presiunile neîncetate ale modernizării, creşterii economice susţinute şi inovaţiilor tehnologice rapide şi neobosite. Puterea prevalentă aduce cu sine pacea.

O scurtă privire asupra evoluţiei sistemului internaţional din ultimele două secole ilustrează esenţa TP. În secolul al XIX-lea, Marea Britanie s-a afirmat ca putere dominantă în relaţiile internaţionale datorită iniţierii şi poziţiei de frunte în revoluţia industrială – dominaţia sa tehnico-economică – şi transformării acestor capacităţi într-o putere maritimă fără rival. La mijlocul secolului XX, Statele Unite au înlocuit Marea Britanie ca putere mondială dominantă, respingând provocările Germaniei şi Japoniei în al doilea război mondial. Ulterior, s-au ridicat la statutul de unică superputere, odată cu autodistrugerea Uniunii Sovietice.

Direcţia de analiză a TP este în mod special pertinentă în prezent şi oferă încă o justificare pentru concentrarea asupra teoriilor respective. În prezent, nu există nici un stat şi nici o alianţă de state care să poată constitui o provocare la adresa puterii militare a SUA sau la varietatea capabilităţilor sale tehnico-economice, în epoca de după războiul rece. TP susţine că are de afirmat ceva nou şi convingător în privinţa unor asemenea momente hegemonice în relaţiile dintre state şi popoare, revendicare abordată în continuare.

Sunt citate trei variabile ca factori determinanţi ai puterii materiale a unui stat: dimensiunea populaţiei, capacităţile tehnico-economice de producţie şi cea de mobilizare în scopul controlării acestor resurse umane şi materiale în competiţia cu alte state. Aceşti factori converg pentru a produce o ierarhie a puterilor care să alcătuiască structura de bază a unei ordini internaţionale similare regimurilor interne. Sub Statele Unite, care ocupă acum o poziţie de vârf,

se află aşa-numitele mari puteri, mai mici totuşi : China, Japonia, Germania şi Uniunea Europeană (dacă va fi cu adevărat federalizată şi integrată), precum şi Rusia, care poate că se va reafirma mai târziu. China şi, posibil, India sunt identificate ca următorii contestatari posibili ai puterii americane, însă nu înainte de a înregistra mai multe puncte după criteriile în jurul cărora gravitează teoria TP, pentru a se poziţiona drept contestatari ai hegemoniei americane. La un nivel inferior al piramidei se situează Franţa, Italia şi Brazilia, iar cu mult sub acestea se află majoritatea celorlalte state din sistemul internaţional – toate fiind puteri mici, potrivit standardelor TP.

Cercetătorii TP au conceput cu atenţie aceste trei variabile, măsurându-le schimbările survenite într-un interval de peste un secol şi jumătate, începând cu războaiele napoleoniene (perioadă în care au început să fie disponibile tot mai multe date economice relevante). Ei compară schimbările relative în puterea statelor mari prin examinarea perechilor sau diadelor de relaţii din acest interval de timp. Un interes special îl prezintă rivalităţile dintre statele dominante şi cele contestatare din fiecare perioadă istorică, precizată de planul cercetării. Contestatarul este definit printr-un criteriu cantitativ care poate fi replicat şi verificat de alţi cercetători. Un stat devine un contestatar la adresa puterii şi ierarhiei dominante existente atunci când atinge 80% sau mai mult din capabilităţile materiale ale statului dominant[41].

Această relaţie de putere, care poate fi măsurată, este esenţială pentru teorie. Organski şi colaboratorii săi explică pacea sau absenţa războiului ca o consecinţă a acestor criterii ale hegemoniei. Dezechilibrul clar şi identificabil al puterii, favorizând statul dominant, defineşte ordinea internaţională. Atât timp cât acest dezechilibru se menţine, definit prin testul pragului de 80%, nu are loc nici un război. Totuşi, odată ce un contestatar se apropie sau depăşeşte acest prag, se creează în mod obiectiv o condiţie necesară, dacă nu şi suficientă, pentru declanşarea unui război global, sistemic. Dezechilibrul puterii, nu echilibrul sau paritatea este cel care menţine – şi a menţinut – pacea globală. Descoperirile cercetărilor TP, testate prin metode statistice standard, invocă dovezi potrivit cărora există o corelaţie semnificativă şi o conexiune presupus cauzală între pace şi prezenţa unui hegemon. Această corelaţie decurge din observarea comportamentului statelor şi al relaţiilor

41. Prezentarea cea mai explicită a modelului iniţial al TP se găseşte în Organski şi Kugler (1980, pp. 13-63).

schimbătoare dintre marile puteri începând cu Congresul de la Viena din 1815 şi până în prezent.

Potrivit teoriilor TP, izbucnirea războiului depinde de încă o variabilă crucială, în afară de criteriile materiale, deja menţionate, ale puterii hegemonice. Un rival (sau o alianţă de state rivale) poate să treacă testul celor 80%, dar să hotărască să nu îi lanseze o provocare hegemonului. Variabila adăugată gravitează în jurul satisfacţiei rivalului (sau a posibilei alianţe rivale) faţă de ordinea creată de hegemon. Contestatarul trebuie să fie nesatisfăcut de statu-quo, despre care se presupune că privilegiază interesele hegemonului în cadrul ordinii internaţionale predominante, bazată pe puterea acestuia. Teoriile TP afirmă că posibilitatea izbucnirii unui război între mari puteri creşte dacă un contestatar depăşeşte rapid o putere dominantă *şi* este nemulţumit de poziţia sa sub conducerea hegemonului. Pentru a evita războiul, hegemonul este obligat să îl mulţumească pe contestatar sau să se confrunte cu perspectiva războiului. Atât timp cât dominaţia sa nu este contestată, nu există nici război. Ca actor raţional, contestatarul nu ar avea nici o speranţă să domine. Şi invers, hegemonul ar avea puţine stimulente să atace un contestatar potenţial. De ce să atace dacă se află în vârful ierarhiei? O descoperire interesantă a cercetării TP este impactul diferit al stimulentelor pentru război asupra puterii dominante şi a celei contestatare. Dovezile invocate până în acest punct de cercetătorii TP sugerează că există mai multe şanse ca statul contestatar să declanşeze ostilităţi decât hegemonul vizat.

În afară de respingerea modelelor balanţei de putere din teoria realistă, TP discută şi despre sursele schimbării care declanşează războaie. Acestea se ancorează în principal în procesele interne prin care statele dobândesc capacităţi tehnico-economice. Răspândirea puterii în sistemul internaţional decurge mai ales din schimbările de la nivelul capabilităţilor statelor, şi nu din alianţe. Ierarhia de putere rezultată, indusă de schimbările cu cauze interne ale capacităţilor statului, confruntă contestatarul cu o opţiune strategică, şi anume conducerea acestuia din urmă decide dacă este sau nu satisfăcută de statu-quo. Realismul atribuie sursele de conflict impulsurilor statelor către putere în relaţiile interstatale. Politica internă şi dezvoltarea tehnico-economică sunt plasate într-o cutie neagră şi eliminate din analiză. Nici politica internă, nici stările psihice subiective ale conducătorilor nu figurează în gândirea realistă clasică sau tradiţională ca fiind motivaţii ori determinanţi centrali şi decisivi

ai comportamentului statelor, mai ales în relaţia dintre hegemon şi potenţialul contestatar.

Teoria TP identifică şi acuză în mod special neorealismul waltzian pentru eşecul de a oferi o explicaţie privind modificările de putere şi concentrarea sa, în timpul războiului rece, asupra presupusei stabilităţi a balanţei bipolare de putere, acuzaţie faţă de care neorealismul este vulnerabil[42]. Neorealismul nu este preocupat de aceste schimbări ale capacităţilor materiale la nivel interstatal sau la cel al unităţii, cu toate că definiţia pe care o dă sistemului de state depinde de unităţi autonome şi de distribuţia capacităţilor de a recurge la violenţă între ele. Mai mult, TP adaugă dimensiunea satisfacţiei, valoare fundamental subiectivă. Această variabilă este exclusă de majoritatea realiştilor ca fiind „nerealistă" şi un impediment în calea aprecierii obiective a comportamentului statului. Preferinţele nu sunt esenţiale pentru teorie întrucât, pentru a obţine ceea ce doresc, actorii sunt obligaţi să caute puterea. Astfel, preferinţele sunt neutralizate. Ele nu contează ca factori cruciali în modelarea şi impulsionarea comportamentului statului[43]. Pentru neorealişti, capabilităţile domină bunele intenţii sau preferinţele specifice atribuite rivalilor[44].

Prin contrast cu aceste şcoli de gândire, TP afirmă că descoperirile sale sunt confirmate de un proiect de cercetare care trece teste ştiinţifice riguroase. Doar câteva dintre caracteristicile acestui proiect pot fi descrise aici. Potrivit protocoalelor ştiinţifice, este necesară specificarea atentă a dimensiunilor investigaţiei ştiinţifice : stabilirea exactă a unităţilor (statele) şi replicarea observaţiilor privind comportamentul statelor şi schimburile lor repetate şi reciproce. Aceste sarcini ale cercetării constituie elemente pregătitoare pentru delimitarea criteriilor fundamentale, de estimare a dimensiunilor comportamentului statelor şi a înclinaţiei lor spre război : diferenţele de putere ; tendinţele probabile ale diverselor configuraţii de putere de a se îndrepta spre război sau pace ; nivelurile de satisfacţie ale rivalilor potenţiali faţă de statu-quo ; viteza ascensiunii posibilului candidat la statutul de contestatar ; flexibilitatea puterii dominante în ce priveşte adaptarea la schimbările din distribuţia puterii ; încrederea reciprocă a marilor puteri rivale de a-şi ajusta

---

42. De exemplu, Waltz (1964).
43. Pentru o perspectivă alternativă, vezi Moravscik (1997).
44. Cititorii atenţi ai capitolului 4 vor observa că această afirmaţie este respinsă de unii teoreticieni realişti, care pun accent pe intenţii în defavoarea capabilităţilor pentru a explica alianţele ; de exemplu, Walt (1987).

interesele comune şi cele conflictuale[45]. După cum am observat deja, paritatea este definită printr-un test aplicat puterii deţinute de contestatar, de cel puţin 80% din totalul puterii statului dominant. Depăşirea „are loc atunci când o putere în afirmare intră în segmentul de creştere abrupt al traiectoriei endogene de creştere şi se dezvoltă economic cu o rată mai rapidă decât puterea dominantă"[46]. De observat proeminenţa acordată de TP proceselor interne în defavoarea factorilor externi sau exogeni, ca să explice comportamentul statului şi prezenţa ori absenţa ameninţărilor la adresa securităţii şi a războiului.

Războiul nu este nici autosuficient şi autoexplicativ. Trebuie să fie definit pentru a se face distincţie între luptele dintre marile puteri şi conflictele dintre puterile mai mici, indiferent cât de distrugătoare şi intense ar putea fi acestea din urmă. În proiectul de cercetare TP, acestea sunt limitate la războaie între puteri în care „numărul de victime în luptă a atins niveluri mai ridicate decât în oricare alt război anterior"[47], iar statul înfrânt a suferit pierderi teritoriale sau în rândul populaţiei. Proiectul de cercetare *The War Ledger*, dezvoltat de Organski şi Jacek Kugler, a introdus şi alte precizări pentru a genera un set de date privind relaţiile statelor, care să poată fi testat statistic astfel încât să falsifice ipotezele TP. Ideea generală care trebuie să fie accentuată din nou este că studiile behavioriste presupun specificarea unităţilor, observaţiilor şi cauzelor explicative propuse pentru a fi testate, precum şi modul de desfăşurare a acestor operaţiuni de cercetare. Aceste metode şi posibilitatea ca o problemă supusă studiului să fie concepute astfel încât dovezile, criteriile şi testele să poată fi replicate de alţi cercetători constituie criterii esenţiale pentru îndeplinirea cerinţelor exigente ale studiului behaviorist.

De la debutul său de acum aproape jumătate de secol, evoluţia studiului TP sugerează că este un program de cercetare progresivă. În timp ce iniţiatorii săi (Organski şi Kugler) îşi susţin cu tărie opinia potrivit căreia cercetarea lor se ocupă de marile puteri şi, în acest cadru, de statele dominante şi de cele contestatare, mulţi adepţi ai TP insistă că modelul poate – şi trebuie – să fie aplicat în cazul tuturor diadelor de state[48]. Douglas Lemke a depus cele mai mari

---

45. Aceste criterii şi calcule complexe sunt discutate pe larg în citările referitoare la teoria TP, în lucrarea de faţă. Acestea sunt inventariate şi evaluate pe scurt în DiCicco şi Levy (1999).
46. Tammen *et al.* (2000, p. 23).
47. Organski şi Kugler (1980, p. 46).
48. Houweling şi Siccama (1988).

eforturi pentru a aplica teoria TP statelor mai mici şi ierarhiilor regionale. Într-o reformulare şi o dezvoltare elaborată ale modelului TP[49], Lemke identifică 21 de ierarhii locale între state dominante şi state contestatare, în America de Sud (4), Orientul Mijlociu (3), Extremul Orient (5) şi Africa (9). Aceste ierarhii regionale alcătuiesc o structură complexă de ierarhii multiple mărginite de un sistem dominant. Fiecare ierarhie locală este definită în mod operaţional (şi fără referire la diverse preferinţe ale statelor sau la regimuri) prin capacitatea lor *potenţială* de a lansa operaţiuni militare una împotriva alteia. Capacitatea unui stat este măsurată prin modificarea adaptării de către Bueno de Mesquita a „gradientului pierderii de putere" al lui Kenneth Boulding. Acest standard măsoară puterea unui stat, despre care se presupune că scade sau se disipează odată cu distanţa geografică[50].

Lemke observă tipare ale războiului şi păcii în aceste patru regiuni, care confirmă aşteptările TP privind puterile semnificative, deşi Lemke estimează că probabilitatea războiului diferă în regiunile respective. Războiul sau pacea, ca rezultat al unei diade stat dominant – stat contestatar, este măsurat(ă) ca funcţie a distribuţiei puterii între aceste state mai mici în cadrul ierarhiilor regionale şi în funcţie de „insatisfacţia" contestatarului faţă de starea de fapt, despre care se afirmă că e impusă de puterea dominantă din fiecare ierarhie. Capabilităţile de putere se măsoară prin produsul intern brut şi prin indicii de putere COW; „insatisfacţia", prin creşterea ratelor cheltuielilor militare, ca element prevestitor al intenţiei unui stat contestatar de a lansa un război spre a-şi afirma dominaţia.

Critica abordărilor de tip TP: ca ştiinţă şi ca explicaţie pentru sfârşitul războiului rece

Această evaluare vine în sprijinul opiniei criticilor şi adepţilor TP potrivit căreia teoria contribuie la cercetarea behavioristă a securităţii şi, cu studiul lui Lemke ca dovadă, constituie un program de cercetare progresivă conform standardelor lui Lakatos[51]. Provocarea lansată de TP modelelor balanţei de

49. Lemke (2002).
50. Vezi Boulding (1962) şi Bueno de Mesquita (1981).
51. Relevante sunt lucrările lui Waltz (1964), DiCicco şi Levy (1999), Midlarsky (2000) şi Vasquez (1996).

putere şi descoperirile studiilor sale riguroase inspiră tot mai mulţi cercetători tineri să extindă şi să adâncească acest proiect de cercetare[52]. Teoreticienii TP îşi testează în mod extensiv modelul pentru a demonstra o corelaţie strânsă între paritate şi război, o provocare pe care teoria realistă încă nu a tratat-o în mod adecvat. Cercetarea TP a scos la lumină şi importanţa *ratei* modificărilor puterii ca factor critic care explică declanşarea războiului. De asemenea, semnificativ este accentul pus de TP pe evaluările subiective efectuate de statele contestatare privind cât de bine le sunt protejate interesele şi cât de mult contează influenţa lor ca membri inferiori într-un sistem hegemonic.

Iată concluzia unui specialist recunoscut, cu referire la evaluarea cercetării TP :

> S-au învăţat foarte multe despre paritate şi război cu ajutorul metodei ştiinţifice. ...Proiectul *The War Ledger* şi perspectiva lui Organski şi Kugler deţin un rol major în acest efort, prin iniţierea unui program de cercetare ştiinţifică ce ne ajută să înlăturăm o mare parte a confuziei din abordările axate pe politica de putere şi pe capabilităţile de putere şi să identificăm rolul jucat de tranziţiile puterii în conflict şi în declanşarea războiului... Teoretizarea asociată cu teza tranziţiei puterii continuă să producă noi intuiţii, noi descoperiri şi noi propuneri de cercetare. Dată fiind etapa încă de început a ştiinţei păcii, nu putem cere mai mult.[53]

Această recomandare prudentă evidenţiază problemele teoriei TP în termenii proprii, după cum afirmă în mod clar criticii indulgenţi, abordaţi în continuare. Spre lauda lor, teoreticienii TP se numără printre cei mai duri critici ai propriei opere. În volumul de faţă putem sublinia doar criticile principale. Acestea deschid calea pentru o evaluare a relevanţei teoriei TP în privinţa războiului rece.

Mai întâi, există problemele asociate cu sfera de cuprindere şi cu eşantionul redus utilizat în proiectul *The War Ledger*. După cum am sugerat deja, aşa cum au arătat Lemke şi colaboratorii săi, nu există un motiv teoretic pentru care TP să nu fie aplicată tuturor diadelor de state concurente. Eşantionul de diade alcătuite din mari puteri şi state dominante – state contestatare este cu necesitate limitat în intervalul de timp cercetat şi afectat de variabilele dezvoltării economice, ca factor determinant cheie în TP. Constrângerile limitează generalizările posibile de-a lungul timpului şi în diverse circumstanţe.

---

52. Vezi autorii care semnează o actualizare a teoriei TP : Tammen *et al*. (2000).
53. Vasquez (1996, p. 53). Vezi şi Vasquez (1993, pp. 98 şi urm.).

Această limitare este susţinută de aplicabilitatea TP în cazul celor două războaie mondiale. Nici unul din ele nu a debutat printr-un atac al contestatarului (Germania) asupra statului dominant (Marea Britanie), ci printr-un atac împotriva altor state mai mici, ajungând ulterior la nivelul principalelor state[54]. De asemenea, uimeşte şi ocolirea Statelor Unite ca ţintă reală şi finală a puterii germane, dată fiind puterea sa economică şi militară în ascensiune. Şi Uniunea Sovietică iese din calculul acestei analize. Deja înainte de al doilea război mondial, ambele superputeri în afirmare erau concurente la hegemonie. Aceste reguli de excludere, invocate de programul de cercetare *The War Ledger*, limitează în mod nejustificat proiectul de cercetare şi dimensiunile posibile ale aplicabilităţii sale.

Alte descoperiri în afară de TP ar putea explica războiul (sau pacea) dintre marile puteri. Wallensteen afirmă că nu a putut găsi o relaţie sau corelaţie cauzală între război şi TP, în urma unei examinări sistematice a unor perechi de state din intervalul cuprins între 1816 şi 1976[55], deşi datele TP, în aceeaşi măsură plauzibile, demonstrează contrariul. Sunt necesare mai multe testări pentru arbitrarea acestor revendicări conflictuale. În acest sens, o comparaţie între Organski şi descoperirile altor cercetători ai TP creează şi mai multă nedumerire. În timp ce Organski poate explica războiul în cinci sau zece tranziţii ale puterii, Houweling şi Siccama[56], utilizând o definiţie mai largă a statelor mari, identifică opt tranziţii care au ca rezultat războiul, precum şi nouă ce nu se finalizează prin război. Cu asemenea rezultate amestecate din punctul de vedere al semnificaţiei statistice, există o mare posibilitate ca alţi factori, în afara celor pe care se bazează teoria TP, să funcţioneze în explicarea declanşării unui război. Aceste circumstanţe nu neagă TP ca explicaţie, ci, mai curând, problematizează şi diluează capacitatea sa de a integra teoria securităţii şi relaţiilor internaţionale. De asemenea, aceste puncte slabe ridică întrebări privind existenţa unei conexiuni cauzale puternice între război şi TP sau este vorba de un caracter „aleator şi fals" al relaţiei, cum sugerează un critic binevoitor al teoriei TP[57].

Deşi se pot face multe afirmaţii despre rigoarea şi parcimonia prezente în modelarea conflictelor state dominante – state contestatare (atribute lăudate

54. Vasquez (1993, pp. 103-104).
55. Wallensteen (1981).
56. Houweling şi Siccama (1988).
57. Vasquez (1996, p. 44).

ale cercetării behavioriste), capacitatea studiilor TP de a surprinde cu exactitate contexte istorice şi relevanţa lor pentru explicarea comportamentului de securitate rămâne un neajuns grav al acestui program de cercetare, după cum se subliniază în criticile menţionate. Concentrarea hotărâtă a modelului TP asupra războiului interstatal nu atinge standardul ambiţios instituit de triumviratul de teoreticieni din capitolul 2. Ei nu sunt preocupaţi numai de războaiele interstatale şi intersocietale (Clausewitz şi Tucidide), ci şi de motivul pentru care toţi actorii – nu numai statele – fie recurg la forţă, fie nu o fac pentru a obţine ceea ce doresc în schimburile interdependente şi reciproc contingente cu alţi actori (Hobbes). Limitarea preocupărilor la modelarea relaţiilor interstatale conduce, după cum recunosc unii specialişti ai TP[58], la concluzii aberante, cum ar fi etichetarea Africii ca o zonă de pace datorită nivelului scăzut al războaielor interstatale din interiorul său. Integrarea numeroaselor lupte violente larg răspândite şi continue din Africa într-un program de cercetare TP ar presupune o reformulare majoră a modelului, fapt cu potenţial de risc pentru integritatea sa internă din cauza ajustărilor ad-hoc. Pentru a face TP mai relevantă, trebuie în mod implicit să i se reducă din precizie şi să i se relaxeze rigoarea severă. În prezent, nu există vreo explicaţie pentru uciderea şi rănirea a milioane de locuitori prinşi în conflictele civile profunde din Sudan (peste un milion de morţi), Congo (peste trei milioane), Rwanda şi Burundi (peste un milion), fără a mai menţiona alte sute de mii în conflictele din estul, vestul şi sudul Africii.

În forma sa actuală, TP nu a conceput vreo modalitate de abordare a conflictelor civile, care domină tot mai mult politica internaţională, prin contrast cu reducerea cazurilor şi a probabilităţii războaielor interstatale. În condiţiile unei lumi globalizatoare care estompează distincţia dintre politica internă şi cea internaţională, acesta constituie un serios punct slab al puterii explicative a TP privind războiul şi conflictele violente – sau absenţa lor. Într-un anumit sens, este o discontinuitate ironică, întrucât TP leagă totuşi capabilităţile interne şi schimbările de la nivelul acestor forme de putere materială de conflictul internaţional. De asemenea, introduce variabila surprinzătoare a „satisfacţiei" sau „insatisfacţiei" în calculele statelor ca determinant-cheie al războiului şi păcii. Aceste idei şi percepţii asupra legitimităţii, de care se leagă în mod implicit, par că pot fi extinse şi la nivelul altor conflicte armate decât cele interstatale.

---

58. Lemke (2002, pp. 161-206).

Dacă „satisfacţiei" i se acordă statutul de variabilă centrală, atunci cercetarea TP actuală nu reuşeşte să o măsoare. Până la apariţia unor noi studii şi a unor criterii mai convingătoare de măsurare a „satisfacţiei" unui posibil rival faţă de conducerea unui hegemon, acest gol din programul de cercetare TP trebuie să fie acoperit pentru ca teoria să poată să dobândească o mai mare putere explicativă şi să câştige o susţinere mai largă în rândul analiştilor securităţii. Adepţii TP recunosc acest neajuns[59]. Acolo unde au avut loc progrese în măsurarea insatisfacţiei, rezultatele au aruncat noi îndoieli privind accentul pus de TP pe factorii materiali în explicarea războiului. Pentru unii cercetători TP, măsurarea insatisfacţiei contestatarului faţă de statu-quo pare a fi mai importantă pentru prezicerea declanşării ostilităţilor decât tranziţiile puterii *per se*. Woosang Kim raportează aceste descoperiri conflictuale într-o serie de calcule, atent realizate, privind tranziţiile de alianţe şi egalitatea dintre rivali pentru dominaţie[60]. Utilizând criterii diferite, dar comparabile cu cele folosite de *The War Ledger*, cercetarea lui Kim, după cum observă autorul, „sprijină afirmaţiile lui Organski potrivit cărora egalitatea aproximativă dintre părţi şi statele în afirmare tot mai nesatisfăcute sporesc şansele de război. Celelalte ipoteze ale sale nu fac faţă la fel de bine... Tranziţiile în sine nu au nici un efect asupra probabilităţii declanşării unui război"[61]. Cercetarea lui Kim constituie o posibilă desprindere de ipotezele TP. Dacă va fi confirmată de mai multe cercetări şi testări, ar putea contesta chiar teoria TP însăşi.

Evaluarea lui John Vasquez pare fundamentată. TP este o explicaţie necesară, dar nu şi suficientă a războaielor. Aplicabilitatea sa, chiar şi în cazul unor mari puteri, este problematică[62]. Adepţii TP admit aceste critici, dar le consideră o provocare pentru efectuarea unor noi cercetări, nu un punct slab inerent al teoriei. Şi ei sunt conştienţi de noile complexităţi[63]. De ce să respingă statul dominant ameninţat ideea unui război preventiv pentru a opri un contestatar înainte ca acesta să devină prea puternic? Sau de ce nu este un stat contestatar satisfăcut de statu-quo atunci când atinge paritatea şi chiar prevalenţa? Cazul Uniunii Sovietice din timpul lui Stalin şi al Statelor Unite

59. Kugler şi Lemke (2000, pp. 136-137).
60. Kim (1991, 1996), Kim şi Morrow (1992).
61. *Apud* Vasquez (1996, p. 46).
62. Vasquez (1996).
63. Pentru un rezumat excelent şi o evaluare a atacurilor generice la adresa teoriei TP, vezi Lemke (2002, pp. 27-35).

în perioada ulterioară războiului rece ridică aceste întrebări. Până când teoria TP va fi capabilă să abordeze aceste preocupări, criticile de mai sus îi limitează puterea explicativă. Totuşi, aceste critici nu îi resping pretenţia – ca program de cercetare important, deşi circumscris, alături de şcolile de gândire concurente – de a fi luată în calcul pentru a se estima probabilitatea izbucnirii anumitor tipuri de război, o realizare nu lipsită de semnificaţie.

Tranziţia puterii şi sfârşitul războiului rece

Ce ne spune TP despre sfârşitul războiului rece? Se pare că rivalitatea de jumătate de secol dintre Statele Unite (ca hegemon) şi Uniunea Sovietică (drept stat contestatar) califică TP în lupta teoretică pentru explicarea izbucnirii, evoluţiei şi sfârşitului brusc ale războiului rece. TP este un antidot parţial pentru paradigmele din capitolul 4, mai ales pentru neorealism. Descrie relaţiile internaţionale mai curând ca un proces dinamic, nu ca un sistem static, surprins prin instantanee ale capacităţilor materiale ale statelor aparent împietrite în timp şi spaţiu. TP descrie schimburile dintre mari puteri ca un proces continuu şi caută să măsoare această dezvoltare evolutivă. Se împotriveşte asumpţiei la îndemână (şi înşelătoare) potrivit căreia lupta superputerilor – sau competiţia dintre oricare contestatar şi hegemon – poate fi redusă la o singură valoare dată[64].

TP pune accent pe relaţiile de putere dinamice, continue şi schimbătoare dintre hegemon şi contestatar, urmărite pe parcursul competiţiei lor tehnico-economice şi al transformării acestor componente principale ale puterii în capabilităţi militare. Dacă aşa stau lucrurile, atunci de ce contestatarul (Uniunea Sovietică) nu a declanşat ostilităţile, potrivit aşteptărilor teoriei TP? Deşi teoreticienii TP nu examinează această întrebare în mod direct, probabil că răspunsul ar fi determinat de ipotezele aflate la baza proiectului lor de cercetare a ceea ce înseamnă putere contestatară şi putere dominantă. Răspunsul evident este că Uniunea Sovietică nu a atins niciodată un nivel de putere tehnico-economică de 80%, pentru a se califica drept contestatar credibil. Acest fapt nu explică de ce a renunţat la provocarea începută chiar odată cu Revoluţia bolşevică din 1917. Şi invers, poate că Uniunea Sovietică nu a atins niciodată statutul

64. Lebow (1995) este cel care formează această critică.

de contestatar credibil. În acest caz, *The War Ledger* nu ar fi adecvat experienţei războiului rece şi, în principiu, puterea explicativă şi chiar relevanţa lui ar fi limitate.

Totuşi, este important să subliniem faptul că puterea militară a Uniunii Sovietice rămânea suficient de înfricoşătoare, întrucât un atac nuclear total ar fi distrus Statele Unite ca societate umană funcţională. În acest sens, se pare că a atins criteriul de 80%. Bineînţeles că Uniunea Sovietică ar fi fost distrusă de un contraatac nuclear lansat de Statele Unite, întrucât forţele invulnerabile americane nu ar fi putut fi dezarmate în urma primei lovituri sovietice. Teoria TP este suficient de robustă pentru a da explicaţii privind războiul rece prin invocarea măsurării capacităţilor economice. Pur şi simplu, Uniunea Sovietică nu a avut suficiente mijloace materiale pentru a lansa o provocare hegemonului american, rămânând tot mai mult în urmă odată cu trecerea timpului.

Această direcţie de interpretare explică prea mult şi, prin urmare, prea puţin din ceea ce trebuie să ştim despre finalul celui mai ameninţător conflict la adresa speciei umane din evoluţia conflictelor interstatale. Criticii TP, precum Vasquez, acuză că aceasta nu este o teorie credibilă, care să explice de ce apar războaiele. În cazul războiului rece, neajunsul său, asemenea majorităţii teoriilor abordate în capitolele anterioare (cu excepţia teoriei liberale), se ancorează în incapacitatea de a explica de ce s-a instalat pacea – brusc şi pe neaşteptate. Concentrându-se asupra declanşării războiului, teoria TP ne informează prea puţin asupra condiţiilor internaţionale şi a mecanismelor sau proceselor de decizie interne, care aduc pacea şi rezolvarea conflictului; în schimb, o face în mod indirect, şi anume este măsurată puterea unui contestatar pentru a se stabili dacă ocupă o poziţie de pe care să se lupte cu un hegemon. După cum observă Mannus Midlarsky într-o comparaţie între teoria TP, ca abordare structurală, şi teoria jocurilor, ca program de cercetare strategică, „o focalizare pe tranziţia puterii dezvăluie un gol în teorie. În timp ce tranziţia puterii se concentrează în mod tipic asupra schimburilor dintre contestatar şi statul dominant, perspectiva teoriei jocului dezvăluie importanţa concesiilor necesare pentru acomodarea paşnică a contestatarului. Valoarea războiului şi valoarea concesiilor trebuie să fie comparate de toate părţile implicate într-o dispută, dar teoria TP o specifică numai pe prima”[65]. O asemenea comparaţie ar presupune evaluări ale preferinţelor statelor regionale –

65. Midlarsky (2000, p. xvii).

variabilă care nu este inclusă în modelul TP clasic, fiind abia de curând abordat de specialişti[66].

Ideea TP de „satisfacţie" nu se potriveşte cu dovezile de „insatisfacţie" a membrilor elitei sovietice faţă de URSS, ca stat, regim sau model de dezvoltare economică. Interesant de observat, ceea ce teoria TP actuală neglijează, este insatisfacţia unui segment important al elitei sovietice privind rigiditatea conducerii comuniste, poverile tot mai mari ale imperiului şi involuţia economiei de comandă. Concentrându-se asupra unui segment al elitei nemulţumite, dar încă puternică, care îşi regreta pierderea poziţiilor, insatisfacţia – variabilă-cheie pentru explicarea schimbării (şi a sfârşitului războiului rece) – deplasează cercetarea şi analiza la un nivel de analiză mai distinct şi discriminant decât în cazul postulării unei insatisfacţii colective atribuite de TP unui stat, şi nu coaliţiilor conducătoare *din interiorul* statului. Sub acest aspect, „contestatarul" ar fi descompus în facţiuni războinice în interiorul statului sovietic, fiecare luptându-se pentru putere şi control asupra autorităţii coercitive şi capabilităţilor materiale ale statului. Acest conflict intern ar defini, apoi, nivelul de satisfacţie a statului. Într-adevăr, şi prin contrast cu realiştii care consideră conflictul de grup ca motor al expansiunii imperialiste şi al războiului, se poate afirma că o elită fragmentată – cum e cazul sovietic – constituie forţa motrice neconştientizată a păcii, nu a războiului[67].

După cum explică teoria economică liberală, actorii raţionali – şi teoreticienii TP se autodefinesc ca analişti ai alegerii raţionale[68] – vor opta întotdeauna pentru mai multă, nu mai puţină bogăţie materială. Ei se vor adapta la cele mai bune practici tehnico-economice pentru a-şi asigura bogăţia maximă şi creşterea economică susţinută. Teoreticienii liberali au prezis că, în cele din urmă, Uniunea Sovietică va fi obligată să adopte modelul occidental al pieţelor libere, deschise, pentru a intra în competiţie. TP poate măsura capabilităţile de putere, întrucât este un exerciţiu economic direct, care se bazează pe date disponibile imediat, deşi uneori controversate, ce descriu dimensiunile evolutive ale produsului intern brut al unei naţiuni. Ceea ce TP nu poate explica cu uşurinţă şi nici nu manifestă interes să abordeze este motivul pentru care sistemul de piaţă a devenit sistemul de putere dominant al dezvoltării economice

66. Tammen *et al.* (2000) şi Lemke (2002).
67. Snyder (1991).
68. Kugler (2000, pp. 129-163).

globale. Şi, de asemenea, cum şi de ce sistemul de piaţă occidental globalizat a înghiţit în mod fatal statul sovietic şi economia planificată.

Se consideră că sistemul de piaţă este mai curând un dat, fără a fi privit ca o enigmă ce trebuie explicată şi ca o structură de putere în sine, distinctă de sistemul statelor-naţiune, care are impact asupra opţiunilor statelor. Dacă introducem o perspectivă economică liberală sau una de inspiraţie marxistă ori neomarxistă[69], sistemul de piaţă poate fi conceput ca forţă motrice a sistemului internaţional. După cum explică aceşti teoreticieni, sistemul de putere şi opţiune poate fi distins de rezultatele sistemului, şi anume de produsul său material[70]. Teoria TP se bazează în mod efectiv pe măsurările PIB în identificarea hegemonilor şi contestatarilor, precum şi a condiţiilor care afectează izbucnirea războiului. PIB ca măsurătoare este mai curând o condiţie decât o cauză explicativă pentru procesele sociale ale alegerilor efectuate de actori, procese asociate cu pieţele libere, după cum demonstrează teoria economică liberală. Aşadar, criteriul PIB depinde de această variabilă primară a structurii sociale pentru a avea putere explicativă.

Teoria TP descrie evoluţia puterii unui stat ca fiind autonomă şi independentă de un sistem de piaţă tot mai integrat. Politicile şi reacţiile sale nu sunt legate de stimulentele generate de acest sistem social global. Sistemul de piaţă constrânge opţiunile statelor şi impune conformarea la regulile pieţei pentru ca creşterea economică şi inovaţia tehnologică să fie protejate. Datorăm aceste intuiţii teoriei economice liberale. Chiar şi observarea întâmplătoare a modurilor de funcţionare ale pieţelor globale şi extinderea lor la fiecare segment important al activităţii economice oferă zilnic dovada puterii de atracţie exercitate de sistemul de piaţă global. Studiile TP răspund parţial acestei critici, postulând schimbarea economică internă ca determinant crucial al capabilităţilor şi comportamentului statului, precum şi al modului de funcţionare a sistemului de state – contrastând puternic cu proiectul de cercetare limitat al neorealismului. Totuşi, nu reuşesc să ne explice de ce ar trebui un stat să îşi reformeze regimul politic intern spre a dobândi capacitatea materială necesară pentru a ţine pasul cu un stat dominant şi de ce, în mod paradoxal, ar trebui să preia un model pe care anterior îl respingea, adoptând practicile economice ale rivalului.

---

69. Hardt şi Negri (2000).
70. Lindblom (2001).

Aflăm puţine din teoria TP despre mecanismele, stimulentele şi procesele de luare a deciziilor sau despre direcţia alegerilor presupuse raţionale, care determină regimurile să se transforme, să modifice configuraţiile de putere şi distribuţia influenţei şi a puterii actorilor interni pe parcurs. Elitele, nu mai puţin decât statele, concurează pentru hegemonie internă. În momentul actual al dezvoltării proiectului său de cercetare, TP nu oferă o punte conceptuală între aceste două niveluri ale competiţiei dintre elite şi dintre state. Pentru a explica declanşarea şi sfârşitul războiului rece, teoria TP va fi obligată să îşi depăşească limitele care îi restrâng cercetarea.

Întrucât cea mai mare parte a studiilor TP atribuie o forţă cauzală preponderentă condiţiilor obiective ale configuraţiilor de putere relative şi temporare, comportamentul regimului sovietic în ultimele sale momente este contrar aşteptărilor cercetării TP. Diminuarea puterii militare sovietice la iniţiativa lui Gorbaciov, dizolvarea imperiului sovietic în Europa de Est şi renunţarea la intervenţia militară în străinătate contrastează puternic cu comportamentul preconizat al marilor puteri, implicate în rivalităţi adânci pentru dominaţie internaţională. Potrivit TP, aceste state nu ar căuta altceva decât să rămână pe poziţii comparabile cu cele ale rivalilor şi să îşi impună ordinea în sistemul global.

Aceste diferenţe accentuate faţă de aşteptările TP indică, după cum sugerează criticii[71], o transformare a valorilor şi intereselor politice fundamentale în interiorul unui segment semnificativ al elitei sovietice. Această tranziţie a valorilor nu poate fi explicată cu uşurinţă prin referire doar la tranziţiile puterii. TP constituie şi o enigmă pentru epoca de după războiul rece. Federaţia Rusă, ca rămăşiţă a Uniunii Sovietice, continuă să manifeste o insatisfacţie gravă faţă de hegemonia americană, deşi elitele sale conducătoare au abandonat rolul de contestatar din vremea Uniunii Sovietice, în ciuda faptului că deţine forţe militare şi poliţieneşti extraordinare. Să ne amintim de împotrivirea intensă şi continuă a Federaţiei Ruse faţă de extinderea NATO spre est, pentru a include foste republici şi sateliţi ai Uniunii Sovietice, faţă de abandonarea unilaterală de către Washington a tratatului referitor la rachetele antibalistice (ABM), precum şi faţă de războiul SUA împotriva Irakului.

Pur şi simplu trebuie să se explice prea mult – sau să se elimine prea multe dintre faptele necesitând explicaţii – pentru ca TP să contribuie la înţelegerea

71. Vezi capitolul 7.

sfârşitului războiului rece : extraordinara paritate militară sovietică cu Statele Unite s-a risipit aproape peste noapte, fără să aibă loc o luptă ; renunţarea la dreptul său de a dicta realinierile strategice ale sateliţilor din Pactul de la Varşovia ; abandonarea statutului şi influenţei de mare putere ; autodizolvarea statului, regimului şi imperiului sovietice ; alunecarea ulterioară în război civil a Federaţiei Ruse şi a unora dintre fostele republici. Poate că TP va aborda aceste neajunsuri mai târziu, ca program de cercetare progresivă, dar se pare că la orizont nu se preconizează descoperiri imediate, cu care specialiştii TP să umple aceste goluri.

Există motive să credem că Uniunea Sovietică poate că ar fi rezistat ca stat rival, în ciuda adoptării sistemului de piaţă occidental. Acest fapt lasă fără răspuns întrebarea privind motivul prăbuşirii comunismului şi al imploziei statului sovietic. Aceste dovezi evidente şi explicarea lor se află în afara câmpului TP. Nici şcolile de gândire abordate anterior, nici TP nu deţin o teorie a statului. Potrivit criticilor, TP nu oferă nici o teorie a sistemului de piaţă, ca sursă a puterii economice aflate la baza hegemoniei americane, punctul central al explicaţiilor TP.

Se presupune pur şi simplu existenţa acestor structuri de putere ca şi cum ar fi împietrite în timp, deşi teoria TP afirmă că aceste forţe dinamice descriu politica internaţională mai bine decât hărţile conceptuale realiste (schimbătoare şi contradictorii).

TP abordează problema importantă, dar fundamental secundară a explicării modificărilor de putere şi a conflictelor dintre marile puteri ca o funcţie a nivelului „satisfacţiei" subiective a statului contestatar faţă de statu-quo. Preferinţele regimurilor contează, iar modul de creare şi evoluţia lor necesită explicaţii. Aceste întrebări sunt în mare parte închise într-o „cutie neagră" de cercetarea TP, cu excepţia a ceea ce încă este o căutare eşuată a unor criterii-surogat pentru măsurarea „satisfacţiei" sau „insatisfacţiei", independentă de conţinutul esenţial al acestor preferinţe importante, multiple, schimbătoare şi determinante[72]. Poate că Uniunea Sovietică ar fi continuat să fie un element contestatar într-un regim politic liberal, însă nu a făcut-o. Atunci de ce s-a produs implozia, chiar pe măsură ce se adapta la un model politic şi economic occidental ?

---

72. Pentru a urmări mai pe larg această idee, vezi Moravscik (1997).

Acesta este călcâiul lui Ahile al teoriei TP. Deşi nu reuşeşte să abordeze nevoia unei teorii a statului sau a sistemului de piaţă, ea nu este mai puţin interesată să explice apariţia identităţilor sociale ca motiv fundamental al emergenţei, evoluţiei, declinului şi dispariţiei comunităţilor politice şi statelor. Acest gol din teoria TP este sugerat de explicaţia sa lacunară pentru dispariţia Uniunii Sovietice ca stat contestatar : „Nepotrivirile planificării centralizate şi numeroasele eşecuri ale sistemului politic sovietic au scos Rusia din calculul contestatarilor, cel puţin în viitorul previzibil”[73]. Să observăm eliziunea dintre sistemul politic sovietic şi Rusia. Între aceste două substantive se află colapsul Uniunii Sovietice, dezintegrarea în cincisprezece republici şi transformarea lor aproape instantanee în cincisprezece state-naţiune independente. Odată cu dezmembrarea Uniunii Sovietice în componentele sale, războiul rece a luat sfârşit, iar hegemonia americană a fost confirmată. Simpla putere materială sau militară nu explică în mod adecvat transformarea politicii mondiale. Trebuie să fie explorat un sens mai profund şi mai convingător al „insatisfacţiei” şi să fie concepute mijloace adecvate care funcţionează mai bine decât apelurile la aşa-numita insatisfacţie a unui stat faţă de ordinea internaţională[74]. În acest caz, pacea, şi nu războiul pare să se fi instalat ca o consecinţă a câtorva insatisfacţii convergente : cea a unei componente semnificative a elitei sovietice faţă de conducerea autoritară, pe fondul revendicării unei mai mari libertăţi personale şi de grup ; poverile umane şi materiale ale imperiului ; cererile de autodeterminare ale naţionalităţilor oprimate, inclusiv, în mod ironic, cele ale ruşilor ; cererile tot mai numeroase şi mai constrângătoare ale membrilor Pactului de la Varşovia de a-şi redobândi independenţa ca state suverane, înaintate cel mai vehement de statele baltice şi Polonia.

Discuţia se încheie în coadă de peşte, ceea ce are impact nu numai asupra teoriei TP, ci şi asupra tuturor paradigmelor din volumul de faţă. Ce anume explică insatisfacţia unui hegemon ? Prin definiţie, el obţine ceea ce doreşte. Defineşte ordinea internaţională în termenii intereselor şi statutului său privilegiat. Atunci, cum poate fi înţeles impulsul unilateral ulterior războiui rece al politicii externe şi de securitate americane, în termenii binomului

---

73. Kugler şi Lemke (2000, p. 146).
74. Timor Kuran (1991, 1995) oferă o cale spre cercetarea empirică a sprijinului subiectiv al indivizilor faţă de regimuri, care este promiţătoare sub aspectul explicării colapsului surprinzător al conducerii sovietice şi comuniste din sateliţii incluşi în Pactul de la Varşovia.

contestatar-hegemon din teoria relaţiilor internaţionale şi securităţii ?[75] De la sfârşitul războiului rece, administraţiile americane succesive au contribuit la ceea ce constituie în prezent dovezile tot mai numeroase ale unei puteri dominante care este fundamental nesatisfăcută de ordinea internaţională. Statele Unite urmăresc schimbări fundamentale ale ordinii internaţionale şi ale regimurilor din ţările vizate, care contrazic politicile americane şi intere-sele de securitate declarate. Intervenţii militare s-au înregistrat în America Centrală şi de Sud, Asia, Africa şi Europa, mai ales în Balcani. De asemenea, să observăm şi respingerea de către Statele Unite a numeroase tratate multi-laterale care intră în conflict cu interesele naţionale americane mărturisite. Printre acestea se numără Protocolul de la Kyoto privind încălzirea globală, tratatul interzicerii totale a testelor nucleare, interzicerea minelor antipersonal, acorduri internaţionale pentru limitarea producerii de arme biochimice de distrugere în masă, precum şi crearea unui Tribunal Penal Internaţional.

Punctul culminant al acestor poziţii potrivnice a fost declararea doctrinei atacului militar preemptiv şi preventiv, cu scopul de eliminare a ameninţărilor anticipate la adresa securităţii venite din orice parte, stat sau nonstat, de oriunde în lume[76]. Această poziţie doctrinară strategică nu reprezintă nişte cuvinte goale de sens sau pur şi simplu reafirmarea unui drept revendicat de toate statele suverane. Invadarea Irakului condusă de americani, căreia i s-au opus Consiliul de Securitate al ONU şi unii dintre principalii aliaţi ai SUA din NATO, are scopul de a transforma regimul irakian şi, în general, politica din Orientul Mijlociu, potrivit preferinţelor sau dorinţelor americanilor. Aceste mişcări hegemonice de consolidare şi extindere a dominaţiei globale americane pot să prevestească o eră total nouă a politicii interstatale şi să conducă la forme complet noi de ameninţări la adresa securităţii internaţionale. Până acum, eforturile de teoretizare au gravitat în jurul ideilor privind balanţa de putere în condiţii de multipolaritate sau bipolaritate în perioada războiului rece. Agenda cercetărilor din domeniul relaţiilor internaţionale şi al securităţii trebuie să abordeze acum logica unei lumi posibil unipolare, precum şi impli-caţiile sale pentru guvernarea statelor şi popoarelor de pe glob.

---

75. Raţiunea recurgerii unilaterale la forţa militară fie pentru a împiedica un atac, fie, precum în Irak, pentru a lansa un război preventiv este ilustrată de strategia de securitate a Statelor Unite. United States, „The National Security Strategy of the Unites States of America" (2002).
76. United States, „The National Security of the Unites States of America" (2002).

Dacă înţelegem Statele Unite mai curând ca o putere *revoluţionară*, şi nu ca un hegemon global satisfăcut şi orientat către statu-quo, atunci teoria TP (precum şi paradigmele din capitolele 4 şi 5) trebuie să îşi extindă agenda (agendele) de cercetare pentru a-i explica comportamentul expansionist[77]. O putere revoluţionară caută mai mult decât starea de fapt anterioară. Ea depune eforturi în sensul unei schimbări fundamentale a modului de guvernare a relaţiilor dintre popoare şi state. În ciuda puterii tehnico-economice şi militare copleşitoare, Statele Unite declanşează război împotriva unor puteri mai mici, precum Irakul, şi ameninţă alte state, chiar foşti aliaţi, cu răzbunarea, dacă nu se conformează hotărârii sale declarate de a schimba după dorinţă atât relaţiile de putere externe dintre state, cât şi sistemul de state. La fel de important, Statele Unite îşi exercită puterea coercitivă pentru a reforma regimuri, făcându-le să se potrivească preferinţelor dominante ale coaliţiei conducătoare interne. Mai curând un impuls ideologic comun şi o credinţă în excepţionalismul american decât competiţia dintre elite sau dintre marile grupuri de putere par a avea o oarecare forţă explicativă în ceea ce priveşte expansiunea imperialistă americană[78]. Statele Unite îşi justifică acţiunile atât în termenii politicii de putere sau *macht* din doctrina realistă tradiţională a securităţii naţionale, cât şi prin scopurile nobile, de promovare în lume a pieţelor globale, a valorilor democratice şi a drepturilor omului[79]. Este ca şi cum Thomas Hobbes, Adam Smith şi Immanuel Kant ar mărşălui sub acelaşi stindard şi în acelaşi ritm de tobe. Ca program de cercetare, teoriile tranziţiei puterii sunt în prezent incapabile să explice paradoxul unei puteri dominante sau al unui hegemon nesatisfăcut de propriul succes. Nici alte paradigme şi abordări nu se prezintă mai bine.

---

77. Ideile provocatoare ale istoricului William Appleton Williams (1972, 1973, 1978, 1980) sub acest aspect sunt relevante, chiar dacă sunt trecute cu vederea, pentru explicarea expansiunii americane mai întâi spre Vest, apoi în întreaga lume. Explicaţia lui Williams face referire la forţa ideologiei care, potrivit analizei sale, i-a determinat pe americani, ce erau, de altfel, divizaţi din punct de vedere politic, să urmărească politici expansioniste, întrucât împărtăşeau imaginea Americii ca model al lumii – fie prin consimţământ, fie prin recunoaşterea forţată de către alte popoare. O parte din dovezile indirecte în sprijinul tezei lui Williams privind imperialismul cu motivaţie ideologică se află în teza lui Louis Hartz (1955) asupra excepţionalismului american.
78. Pentru o opinie contrară, vezi Snyder (1991).
79. Snyder (1991).

Teme pentru discuții

1. De ce explicația behavioristă sau rațională şi cea constructivistă sunt caracterizate mai curând ca abordări decât ca paradigme ale relațiilor internaționale şi studiilor de securitate?
2. Faceți deosebirea între explicația realistă şi cea a tranziției puterii privind pacea şi războiul.
3. Care sunt componentele principale ale proiectului de cercetare al teoriei tranziției puterii? Explicați de ce acest proiect de cercetare trece testele cercetării behavioriste în paralel cu investigația din domeniul ştiințelor fizice şi naturale.
4. Din ce puncte de vedere abordările behavioriste sau raționaliste nu îndeplinesc standardele modelului de cercetare împrumutate din ştiințele exacte?
5. Poate fi considerată teoria TP un program de cercetare progresivă în termenii în care Imre Lakatos înțelege teoria? Sunteți de acord că TP trece testele lakatosiene?
6. Evaluați capacitatea teoriei tranziției puterii de a explica începutul, evoluția şi colapsul sistemului bipolar al războiului rece.

Sugestii de lectură

Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth A. Simmons (ed.) (2002), *Handbook of International Relations*, Sage, Londra. Acest volum, împărţit în principalele subdiviziuni ale disciplinei, evaluează starea actuală a teoriei relaţiilor internaţionale. Eseurile semnate de James Fearon şi Alexander Wendt privind abordările raţionaliste şi constructiviste, precum şi cele ale lui Jack Levy asupra războiului şi păcii constituie lecturi esenţiale pentru un cercetător serios.

Michael Breecher şi Frank P. Harvey (ed.) (2002), *Millennial Reflections on International Studies*, University of Michigan Press, Ann Arbor. Acest volum colectiv le este accesibil teoreticienilor în formare şi practicienilor aspiranţi. Secţiunea privind studiile de securitate este deosebit de interesantă.

Jonathan M. DiCicco şi Jack S. Levy (1999), „Power Shifts and Problem Shifts : The Evolution of the Power Transition Research Program", *Journal of Conflict Resolution*, nr. 43, pp. 675-704. Capitolul de faţă s-a bazat în mare parte pe această critică bine documentată şi constructivă a teoriei TP.

Daniel S. Geller şi J. David Singer (1998), *Nations at War : A Scientific Study of International Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge. Acesta este un rezumat excelent al cercetării *Correlates of War*, oferit de doi dintre principalii săi adepţi.

Jacek Kugler şi Douglas Lemke (2000), „The Power Transition Research Program", în Manus I. Midlarsky (ed.), *Handbook of War Studies II* (pp. 129-163), University of Michigan Press, Ann Arbor. Acest scurt eseu rezumă bine ceea ce cercetătorii tranziţiei puterii consideră a fi contribuţia lor la teoria relaţiilor internaţionale şi la studiile de securitate.

Douglas Lemke (2002), *Regions of War and Peace*, Cambridge University Press, Cambridge. Această lucrare extinde teoria TP asupra a patru regiuni ale lumii şi oferă dovezi pentru capacitatea TP de extindere progresivă.

Manus I. Midlarsky (ed.) (1989), *The Handbook of War Studies*, Unwin Hyman, Boston ; Manus I. Midlarsky (ed.) (2000), *Handbook of War Studies II*, University of Michigan Press, Ann Arbor. Aceste două volume constituie treceri în revistă şi critici excelente la adresa cercetării behavioriste.

Bruce Russett şi John R. Oneal (2001), *Triangulating Peace*, W.W. Norton, New York. Lucrarea constituie o introducere pentru studenţi în teza păcii democratice, care enunţă această propoziţie în contextul mai larg al politicii interne, interguvernamentale, transnaţionale şi internaţionale.

Ronald L. Tammen, Jacek Kugler, Douglas Lemke, Carole Alsharabati şi Brian Efird (2000), *Power Transitions : Strategies for the 21st Century*, Chatham House, New York. Acest volum colectiv prezintă o gamă largă de cercetări şi descoperiri ale abordării în termenii tranziţiei puterii, împreună cu implicaţiile lor în planul politicilor publice.

John A. Vasquez (1993), *The War Puzzle*, Cambridge University Press, Cambridge. În acest volum, Vasquez trece în revistă şi evaluează critic cercetarea behavioristă privind războiul şi pacea. Lucrarea constituie o pregătire utilă pentru critica sa argumentată privind proiectul de cercetare al abordărilor tranziţiei puterii din „When Are Power Transitions Dangerous ? ", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War : Evaluations and Extentions of the War Ledger* (pp. 35-73), University of Michigan Press, Ann Arbor, 1996. Această critică o completează pe cea a lui Jonathan DiCicco şi Jack S. Levy, menţionată mai sus.

Quincy Wright (1942), *A Study of War*, University of Chicago Press, Chicago. Wright este un pionier în domeniul studiilor de securitate, mai ales din perspectiva studiilor asupra păcii, în care încearcă să explice războiul şi conflictul armat, ca premisă a descoperirii unor modalităţi de limitare sau eliminare a lor ca mijloace de rezolvare a conflictelor.

Capitolul 7

Constructivismul

Poate o abordare constructivistă să explice comportamentul statului şi modurile de funcţionare ale sistemului de state-naţiune mai bine decât rivalele sale? Poate oferi perspective teoretice şi recomandări politice practice pentru a atenua sau a rezolva dilema securităţii cu care se confruntă popoarele şi statele, într-un mod care să depăşească limitele paradigmelor dominante şi ale abordărilor behavioriste? Care este „valoarea adăugată" studiilor de securitate de către constructivism?

Mulţi constructivişti sunt ei înşişi nesiguri în privinţa răspunsurilor la aceste întrebări. Ei au căzut de acord că principalele teorii sunt greşite şi posibil înşelătoare ca repere pentru formularea politicilor. Totuşi, constructivismul se îndreaptă mai curând spre ridicarea unor semne de întrebare privind teoriile predominante decât spre avansarea unei paradigme alternative pentru studierea securităţii şi a relaţiilor internaţionale. După cum observă Nicholas Onuf, unul dintre principalii fondatori ai acestei şcoli de gândire, „constructivismul nu este o teorie"[1]. Este o abordare a investigaţiei sociale. Este relevant şi pertinent mai ales ca instrument critic îndreptat împotriva teoriilor empirice şi normative cu susţinere largă[2]. După cum insistă Onuf, din această perspectivă, „constructivismul se aplică tuturor domeniilor investigaţiei sociale" şi „este o modalitate de studiere a relaţiilor sociale – orice tip de relaţii sociale"[3].

În consonanţă cu practicile constructiviste, discuţia următoare problematizează revendicarea lui Onuf pentru a evalua „valoarea adăugată" de constructivism studiilor de securitate şi teoriei relaţiilor internaţionale. Deşi

---

1. Onuf (1998, p. 58).
2. Wendt (1999) dezvoltă această idee cu multe detalii. Revizuirea şi evaluarea profundă oferite de Emanuel Adler (2002) asupra cercetării constructiviste afirmă aceeaşi idee.
3. Onuf (1998, p. 58).

constructiviştii evită să denumească „teorie" eforturile lor, în sensul prezentat în capitolul 1, este clar că afirmaţiile constructiviste au avut – şi continuă să aibă – un impact major asupra modalităţilor de desfăşurare a investigaţiilor sociale. Tot mai mulţi analişti academici i se alătură. Numărul lucrărilor lor creşte în secţiunile de cercetare din cadrul conferinţelor specializate. În prezent, chiar unii dintre cei mai aspri critici admit relevanţa acestei abordări, acordându-i statutul de paradigmă principală a relaţiilor internaţionale, alături de celelalte două, realismul şi liberalismul, în ciuda respingerii de către constructivişti a afirmaţiei potrivit căreia au creat o nouă paradigmă[4]. Depăşind cu mult dimensiunile principalelor teorii ale securităţii în prezent, constructivismul este important mai ales pentru descrierea securităţii individuale şi a statului drept construcţii sociale care pot fi reformulate la nesfârşit de către actori doritori şi înzestraţi cu voinţă, şi nu drept un concept static, blocat în condiţii determinate şi neschimbătoare, după cum sunt obişnuiţi să presupună realiştii şi neorealiştii. Tot mai mulţi teoreticieni şi practicieni ai relaţiilor internaţionale se bazează pe instrumentele conceptuale ale constructivismului, mai ales pe îndepărtarea acestuia de ideile convenţionale privind cauzalitatea şi teoria empirică, atunci când abordează politica şi securitatea internaţionale. Aşadar, un analist bine informat al securităţii este obligat să îi examineze revendicările cu seriozitate.

Mulţi constructivişti – probabil majoritatea – sunt sceptici în privinţa afirmaţiei că abordarea şi corpusul lucrărilor lor constituie o „paradigmă"[5]. Majoritatea adepţilor sunt mulţumiţi cu termenul *abordare*, parţial pentru că mulţi dintre ei sunt sceptici cu privire la *orice* pretenţie de „cunoaştere". Pentru mulţi, afirmaţiile constructiviste privind deţinerea unei cunoaşteri speciale sau teoretice sunt pur şi simplu „acte discursive". Ele îi atribuie vorbitorului o poziţie sau un statut privilegiat. Constructiviştii se îndoiesc de orice pretenţii de deţinere a unei cunoaşteri speciale – inclusiv cele proprii – care ar putea conferi autoritate unei persoane sau unui grup în raport cu altele. Teoria, ca grup de acte discursive, nu este privită pur şi simplu ca o modalitate de explicare a comportamentului social sau ca o formă de adevăr obiectiv. Mai curând, mulţi constructivişti reduc teoria la acte discursive care urmăresc puterea. Astfel, teoria şi revendicările sale de „adevăr" constituie o invitaţie pentru constructivişti să expună şi să se împotrivească aspiraţiilor de putere

4. Walt (1998).
5. Onuf (1998, 1989).

ale şcolilor de gândire rivale. De asemenea, mulţi constructivişti se îndoiesc chiar de posibilitatea existenţei unei teorii a relaţiilor internaţionale de tipul urmărit de majoritatea teoreticienilor şi analiştilor abordaţi până acum[6]. Dacă este sau nu constructivismul o paradigmă este mai puţin important în acest punct al discuţiei decât recunoaşterea contribuţiilor constructiviştilor la teoretizarea securităţii şi relaţiilor internaţionale prin dedicarea lor constantă problematizării tuturor pretenţiilor de „cunoaştere" teoretică. Dintre acestea, cel mai atent analizate şi violent atacate sunt afirmaţiile care îi atribuie statului un monopol al violenţei legitime. „Valoarea adăugată" a constructivismului, ca mod de înţelegere a securităţii, se concentrează mai ales asupra provocării sale lansate la adresa altor şcoli de gândire – şi, în mod paradoxal, la adresa propriilor revendicări de cunoaştere[7].

Descoperirile constructiviste identifică un număr tot mai mare de reguli de construcţie socială care orientează comportamentul indivizilor, grupurilor şi statelor. Acest corpus de studii oferă tot mai multe dovezi empirice, în mare parte sub forma unor naraţiuni descriptive, pentru a sprijini afirmaţia că normele împărtăşite, create de actorii înşişi, îi constrâng şi le permit, în acelaşi timp, să acţioneze. Despre aceste norme internalizate, validate de actori, se afirmă că explică într-o măsură semnificativă comportamentul şi rezultatele tranzacţiilor sociale, dincolo de influenţa condiţiilor materiale cu impact asupra actorilor[8]. Însă aceste descoperiri disparate nu alcătuiesc o teorie despre reguli

---

6. Vezi capitolul 1 pentru o scurtă descriere a elementelor unei teorii sociale, din perspectiva cărora este alcătuit volumul de faţă. În timp ce acest capitol manifestă înţelegere faţă de proiectul constructivist, el rămâne tributar posibilităţii unei ştiinţe sociale obiective, dacă nu dezinteresată, propunere respinsă de mulţi constructivişti. După cum sugerează discuţia în continuare, lucrarea de faţă urmăreşte valoarea, limitată de rezervele exprimate mai jos, în constructivismul lui Alexander Wendt şi Peter Katzenstein şi al colegilor lor – aşa-numiţii constructivişti „moderaţi", nu „radicali". Vezi Katzenstein (1996) şi Wendt (1992, 1994, 1995, 1999, 2000).
7. Disputele interne dintre constructivişti alcătuiesc un corpus tot mai mare de lucrări. Vezi, de exemplu, Kubalkova (2001a, 2001b), Kubalkova, Onuf şi Kowert (1998), precum şi Fierke şi Jorgensen (2001).
8. Finnemore (1996) şi Klotz (1995) descriu, fiecare în parte, modul în care normele influenţează comportamentul actorilor în definirea intereselor naţionale şi în subminarea sistemului sud-african de apartheid rasial. Vezi Ruggie (1998, pp. 862-869) pentru o schiţă clară a unor studii de caz importante, precum şi Katzenstein (1996), Fearon (2002) şi Wendt (1999) integral. Constrângerile de spaţiu ne limitează discutarea acestor studii.

şi instituţii construite care structurează şi alcătuiesc organizarea societală şi comportamentul uman în societăţile omeneşti analizate în timp şi spaţiu, aşa cum se întâmplă cu revendicările anistorice cuprinzătoare ale realiştilor, liberalilor şi marxiştilor. Şi invers, datele contrare şi reconstituirile istorice contrapunctuale avansate de constructivişti nu pot fi ignorate cu uşurinţă de şcolile de gândire rivale, doar pentru că ele ar putea să nu corespundă statutului de paradigmă sau să se afle în afara câmpului, metodelor şi testelor de validare ale teoriilor despre securitate deja existente.

Constructiviştii pretind că explică sau cel puţin oferă dovezi provizorii ce demonstrează modul în care actorii politici – dumneavoastră, eu, statele, partidele politice, organizaţiile internaţionale şi alţii – îşi dobândesc identităţile şi, mai exact, felul cum aceste identităţi generează interesele materiale şi imateriale ale actorilor. În timp ce realiştii afirmă că interesele statelor sunt fixe şi eterne, constructiviştii răspund că acestea din urmă reacţionează la identităţile în schimbare ale actorilor, inclusiv la cele ale statelor, privite ca actori reificaţi. Constructiviştii, mai ales Alexander Wendt, a cărui operă o vom trece în revistă pe scurt, consideră că statele pot avea identităţi diferite şi, în consecinţă, interese variate. Prin urmare, statul nu este un dat, ci un construct social în sine. Dacă ar putea să se explice (nu doar să se afirme) legătura cauzală dintre identităţi şi interese, precum şi în ce fel această legătură are impact asupra politicilor de securitate în gândirea actorilor sau agenţilor, în comunicarea lor reciprocă şi în practicile sociale (de exemplu, state care dau semne de război sau pace ori care adună forţe militare şi apără teritorii), atunci constructivismul ar aduce o contribuţie semnificativă la studiile de securitate şi la teoria relaţiilor internaţionale. Pentru a atinge acest nivel de putere explicativă, constructiviştii ar trebui să arate ceea ce încă rămâne problematic: faptul că explicaţiile pe care le dau evenimentelor sociale şi practicilor actorilor depăşesc interpretările alternative extrase din paradigmele concurente privind relaţiile internaţionale şi securitatea[9].

Pentru a surprinde, cel puţin temporar, impactul afirmaţiilor şi teoretizărilor constructiviste asupra relaţiilor, politicii şi securităţii internaţionale, este necesară o oarecare înţelegere a aparatului conceptual complex (şi foarte controversat) dezvoltat de constructivişti. O familiarizare cu acest aparat constituie o premisă pentru a încerca o evaluare a „valorii adăugate" de

9. Această idee se află în centrul dezbaterii dintre raţionalişti (behaviorişti) şi constructivişti.

constructivism la studiile de securitate. Constrângerile de spaţiu ne împiedică să abordăm pe larg diversitatea perspectivei constructiviste şi a literaturii sale prolifice[10]. Această sarcină este complicată şi mai mult de diviziunile profunde dintre constructivişti privitoare la ce anume fac şi cum fac. Pentru a atenua parţial – dacă nu chiar pentru a depăşi – această constrângere, discuţia va sublinia mai întâi abordarea şi contribuţiile lui Alexander Wendt, unul dintre principalii deschizători de drumuri ai constructivismului. Înţelegerea aparatului său conceptual, elaborat pentru a explica politica internaţională, constituie o introducere utilă în gândirea constructivistă şi relevanţa ei pentru securitate. Specificarea elementelor-cheie ale gândirii lui Wendt constituie şi o premisă a încadrării adecvate a abordării şi contribuţiilor lui ca surogat pentru gândirea constructivistă, în acest domeniu de analiză tot mai extins. În interesul dezvăluirilor complete (dar cu riscul complexităţii inoportune), în continuare vom rezuma obiecţiile neobosite ale unor colegi constructivişti împotriva creditării lui Wendt ca reprezentant credibil şi vom contura conceptualizarea lor alternativă privind proiectul constructivist[11].

Lăsând la o parte criticii constructivişti, valoarea lui Wendt decurge tocmai din încercarea lui de a crea o legătură între gândirea constructivistă şi celelalte paradigme şi abordări discutate în lucrarea de faţă. Acest efort sincretic este respins de constructivistii radicali sau de adepţii „ideilor până la capăt". Ei îi consideră mişcarea eronată din punct de vedere intelectual, în mare parte din cauză că Wendt alege să considere tema statului şi explicaţiile comportamentului acestuia o problemă ontologică, şi nu una epistemologică. Constructivistii radicali se concentrează în principal (unii în exclusivitate) asupra *cunoaşterii* a ceea ce *este* real, în loc să afirme fără nici o îndoială că statul e real. Ei insistă că prima sarcină a analiştilor constructivişti este de a aborda întrebarea, încă fără răspuns, privind modul în care actorii se cunosc pe ei înşişi şi mediile lor sociale, precum şi felul cum acţionează conform acestor idei sau conceptualizări[12]. Cuvintele ca acte discursive, care creează cunoaştere şi acţiuni umane legate de reguli, sunt considerate a fi mai edificatoare şi mai

---

10. Referinţele din acest capitol oferă doar câteva exemple din această literatură prolifică.
11. Wendt (2000) recunoaşte acest lucru, dar fără regrete. Vezi notele 5 şi 7 pentru obiecţii serioase la constructivismul lui Wendt şi la presupusul său compromis cu gândirea raţionalistă predominantă. În mod specific, vezi critica lui Maja Zehfuss (2001). Vezi şi Zehfuss (2002) pentru o analiză şi o critică extinse.
12. Campbell (1992). Vezi şi critica sa şi cele ale următorilor autori : Campbell (2001), Doty (2000), Smith (2000) şi Adler (2002).

explicative decât identităţile stipulate, precum statele lui Wendt. A înţelege modul în care oamenii se cunosc pe ei înşişi şi creează condiţiile sociale, pentru ei şi pentru alţi actori, precum statele, e probabil prima mişcare potrivită în analizarea fenomenelor politice şi, în mod specific, în explorarea aspectelor de securitate. Epistemologia se opune ideilor convenţionale privind ceea ce este real (statele), respectiv ontologiei. „Calea de mijloc" autodeclarată a lui Wendt se potriveşte discuţiei noastre, indiferent cât de neplăcut ar fi pentru constructiviştii radicali, întrucât autorul rămâne în limitele teoriilor şi abordărilor concurente care domină în prezent gândirea privind securitatea, tema principală a lucrării de faţă[13].

Urmând implicit o recomandare a lui Lakatos pentru validarea teoriei, scopul lui Wendt este mai curând de a lărgi sfera explicării comportamentului actorilor, mai ales al statelor, şi nu de a respinge teoriile predominante sau abordările behavioriste, precum îşi propun constructiviştii radicali. Obiectivul declarat al lui Wendt este de a subsuma acest corpus de cunoştinţe celor considerate de el a fi sfera de cuprindere mai mare şi puterea explicativă mai pătrunzătoare a teoretizării constructiviste. Îşi propune să schimbe sensul săgeţilor cauzale ale teoriilor empirice dominante. Puterea, interesul şi forţele materiale care animă comportamentul individului şi statului sunt în continuare descrise de Wendt ca preocupări centrale ale teoreticienilor relaţiilor internaţionale şi ai securităţii. Deşi recunoaşte că „puterea şi interesele sunt factori importanţi ai vieţii internaţionale", el afirmă că, „întrucât efectele lor sunt o funcţie a ideilor cultural constituite, acestea din urmă trebuie să fie punctul nostru de plecare"[14].

Wendt doreşte mai ales să încrucişeze săbiile cu neorealismul. Observaţi titlul principalei sale lucrări, *Social Theory of International Politics*, cu trimitere evidentă la volumul lui Waltz, *Theory of International Politics*[15]. Ca o punte de legătură cu gândirea prevalentă, provocarea lui Wendt constituie şi un punct de plecare pentru înţelegerea revendicărilor constructiviştilor adepţi ai „ideilor până la capăt", ce îl resping pe Wendt şi gândirea predominantă. Aşadar, cercetătorului i se prezintă o dezbatere cu trei direcţii între Wendt, şcolile raţionaliste ale teoriei securităţii şi confraţii constructivişti, care resping atât lucrarea lui, cât şi teoria empirică. În această dezbatere complexă

13. Wendt (2000, 1999).
14. Wendt (1999, p. 41).
15. Compară Wendt (1999) cu Waltz (1979).

este important să nu uităm că tipul de constructivism al lui Wendt se pretinde a fi mai comprehensiv şi mai cuprinzător ca abordare a teoriei, practicii şi cercetării decât şcolile de gândire alternative în privinţa relaţiilor internaţionale şi securităţii, însă nu şi o abandonare totală a acestor poziţii şi cu atât mai puţin a intuiţiilor pe care ele le oferă[16].

Constructivismul şi criticii săi

De ce a apărut constructivismul pentru a provoca teoriile prevalente? Ce îi desparte pe constructivişti de şcolile de gândire abordate deja în lucrarea de faţă? Cum explică ei modul de construire socială a actorilor, precum şi felul cum şi motivul pentru care gândesc şi se comportă ei? Şi care este legătura dintre răspunsurile la aceste întrebări şi securitate, aşa cum înţeleg constructiviştii această problemă?

Pe măsură ce vom răspunde la aceste întrebări, celor mai duri detractori constructivişti ai lui Wendt le va fi foarte clar că, din câteva motive aflate dincolo de constrângerile de spaţiu, nu le vom prezenta integral poziţiile. Proiectul constructivist este o lucrare în desfăşurare. Problemele legate de învăţare, ridicate de constructiviştii radicali, nu au primit niciodată un răspuns care să îi satisfacă pe specialişti şi teoreticieni, în cei două mii de ani de când au fost enunţate de greci pentru prima dată[17]. Aşadar, abia dacă le putem răspunde în acest volum. Ceea ce poate într-adevăr să facă discuţia noastră este să aducă în acelaşi loc unele dintre ideile esenţiale controversate ale acestor oponenţi aflaţi într-o luptă conceptuală, pentru a le permite cititorilor să hotărască singuri.

Discuţia urmăreşte să le ofere cercetărilor prudenţi instrumente conceptuale utile pentru a le permite să compare ipotezele constructiviste cu cele ale rivalilor raţionalişti şi behaviorişti, evidenţiind revendicarea constructivistă de a reprezenta o desprindere radicală de teoretizarea prevalentă în relaţiile internaţionale. Această mişcare va facilita evaluarea „mărfurilor" conceptuale

16. Această nuanţă de compromis este evidentă în special în Fearon şi Wendt (2002).
17. Emanuel Adler şi Michael Barnett (2002), James Fearon şi Alexander Wendt (2002), precum şi Forumul (2000) organizat de *Review of International Studies* privind lucrarea lui Wendt *Social Theory of International Politics* oferă introduceri utile şi bine documentate în aceste dezbateri.

concurent, oferite la vânzare de fiecare şcoală pe piaţa ideilor. Ideea generală care dinamizează această discuţie, în ciuda poziţiilor extreme ale practicienilor, sprijină revendicarea constructivistă a poziţiei de pretendent credibil – deşi în devenire – la rolul de lider în înţelegerea şi explicarea politicii internaţionale şi securităţii. După construirea acestui cadru conceptual, vom schiţa structura specifică a constructivismului lui Alexander Wendt, continuând cu o evaluare a contribuţiilor lui la gândirea constructivistă, inclusiv cu rezervele declarate de criticii lui constructivişti. Ca în cazul tuturor pretendenţilor la hegemonie, discuţia va evalua măsura în care gândirea constructivistă constituie o contribuţie la explicarea războiului rece şi a dispariţiei acestuia.

Este important să înţelegem de la început semnificaţia atribuită de constructivişti cauzalităţii şi să le evaluăm afirmaţia potrivit căreia ei oferă o explicaţie fundamentală a schimburilor sociale dintre actori mai adâncă şi mai profundă decât cele concurente. În forma sa extremă, postmodernistă, radicală, constructivismul pune sub semnul întrebării – adică problematizează – toată cunoaşterea, mai ales cunoaşterea socială. Cei ce aparţin acestei ramuri a constructivismului resping afirmaţia insistentă a majorităţii celorlalţi specialişti în ştiinţele sociale potrivit căreia cunoaşterea descoperită şi avansată de ei poate fi obiectivă şi independentă de interesele şi părtinirile „omului de ştiinţă" ce observă. Ei resping ideea conform căreia cunoaşterea poate fi separată de observator. Pentru ei, cunoaşterea, creată de oameni prin limbaj, este inevitabil şi inerent afectată de privilegii, putere şi interes propriu. Această acuzaţie este îndreptată chiar şi împotriva ştiinţelor fizicii şi biologiei. Spre deosebire de Wendt, aceşti constructivişti radicali insistă asupra ideii că toată cunoaşterea este relativă, iar validarea ei temporară depinde de construcţia sa socială. Ei reduc căutarea cunoaşterii la o luptă neobosită, în care cei ce controlează instrumentele lingvistice pentru a dicta cursul şi rezultatul bătăliei câştigă putere şi privilegii în defavoarea altora[18]. Cuvintele, ca simboluri ale semnificaţiei şi autorităţii, au o importanţă decisivă pentru constructivişti. Universurile fizice, biologice şi sociale locuite de oameni sunt mute până când ei le dau glas şi viaţă. Pentru constructiviştii adepţi ai „ideilor până la capăt", aceste voci nu sună niciodată „adevărat" ; ele sunt întotdeauna „false" şi servesc interesele pe care le privilegiază.

---

18. Foucault (1980, 1982).

În continuare, aspectul cauzalităţii pune problema distincţiei dintre importanţa cauzală a agenţilor şi a structurilor social construite care le permit să acţioneze în anumite moduri. Pentru constructivişti, este vorba de distincţia între importanţa actorilor sau agenţilor şi cea a normelor, regulilor şi instituţiilor pe care ei le creează şi care le fac posibilă acţiunea. Ambele părţi se constituie reciproc ; modurile lor de funcţionare sunt simultane şi instantanee. Surprinderea semnificaţiei acestor afirmaţii dezvăluie o dimensiune esenţială a abordării şi a proiectului constructivist. Nu există o modalitate simplă de a rezuma toate elementele relevante ale acestei probleme, în prezent inabordabilă, privind modul de creare a actorilor şi structurilor, şi nici de a trata imparţial poziţiile divergente susţinute de constructivişti şi opozanţii lor referitoare la acest proces[19]. Formularea problemei ca o întrebare poate cel puţin să însoţească aspectul dezbătut : pot „faptele sociale" să fie explicate numai prin referire la gândirea şi acţiunile *agenţilor* sau actorilor prezumtiv independenţi şi autonomi care produc fapte sociale precum cumpărarea şi vânzarea pe pieţele globale sau declanşarea unor războaie ? Sau sunt teoreticienii şi observatorii obligaţi să susţină existenţa unor idei împărtăşite colectiv şi afirmate de actori – *structuri* de idei şi cunoaştere – pentru a înţelege şi explica gândirea şi comportamentul actorilor ? În funcţie de constructivistul examinat, această problemă de tip „oul sau găina" se rezolvă de obicei mai curând prin stipulare decât prin avansarea unor dovezi constrângătoare sau convingătoare de către analist.

Conform testului lakatosian al validării şcolilor de gândire concurente, este relevant să ne amintim că proiectul constructivist are rădăcini adânci în gândirea socială occidentală. Max Weber şi Emile Durkheim au deschis calea gândirii constructiviste cu peste un secol în urmă. Weber a afirmat în mod implicit problema agent-structură, insistând asupra ideii că oamenii sunt „*fiinţe culturale* înzestrate cu capacitatea şi voinţa de a adopta o atitudine conştientă faţă de lume, precum şi de a-i conferi o *semnificaţie*"[20]. Lumea fizică şi biologică, care include cadrul de desfăşurare a schimburilor umane, este surdă şi mută. Acest mediu şi obiectele din care este alcătuit nu au un sens sau

19. O introducere relevantă în această problemă poate fi găsită în Giddens (1984, 1993), Dessler (1989), Wendt (1989, 1999) şi Carlsnaes (1992). În ultima lucrare citată, vezi capitolul 4, pp. 139-193, şi referinţele din acest volum.
20. *Apud* Ruggie (1998, p. 856). Această discuţie apelează la înţelegerea avizată a lui Ruggie privind evoluţia gândirii constructiviste şi la felul în care autorul i-a citit pe Weber şi Durkheim. Vezi mai ales Weber (1968) şi Durkheim (1984, 1993).

o semnificaţie în sine decât în măsura în care oamenii le atribuie valoare socială. Valoarea, sensul şi semnificaţia ataşate acestui mediu natural şi schimburilor sociale constituie procesul de creare a „faptelor sociale". Aceste fapte ne umplu schimburile sociale şi gândirea, indiferent dacă suntem conştienţi sau nu de impactul lor asupra noastră. Este important să ne dăm seama că, în timp ce mediul natural există indiferent de semnificaţia pe care i-o atribuim, nu acelaşi lucru se întâmplă şi în cazul schimburilor sociale. Printre acestea din urmă se numără valorile religioase şi culturale, identităţile naţionale şi etnice împărtăşite, noţiuni profund preţuite ale legitimităţii politice şi ale principiilor suveranităţii şi securităţii statului. Şi acestea se extind asupra unor aspecte mai lumeşti, cum ar fi evenimentele sportive, tradiţiile de familie sau ritmurile anuale ale zilelor de sărbătoare.

Nici Weber şi nici Durkheim nu considerau că faptele şi practicile sociale pot fi explicate sau înţelese în mod adecvat prin simpla lor reducere la gândirea şi acţiunile agenţilor individuali. Indivizii sunt ancoraţi în structuri ideaţionale, pătrunse de valori. Acestea le inspiră gândirea asupra lumii şi asupra lor înşile. Aceste prisme cu valoare socială conferă lumilor sociale şi fizice din jurul lor o varietate refractată de semnificaţii. La rândul lor, aceste „varietăţi de semnificaţii" generează stimulente pentru acţiune. Weber a considerat, de exemplu, că revoluţia protestantă şi noul său spirit, care lega libertatea umană de obligaţia morală – un sentiment de autonomie personală şi responsabilitatea inerentă faţă de mântuirea proprie – constituiau o explicaţie necesară, dacă nu şi suficientă[21], a răspândirii sistemului de piaţă şi capitalismului în toată lumea. Potrivit lui Weber, valoarea nouă şi larg acceptată privind autonomia şi responsabilitatea individuală, promovată de ruptura protestantă faţă de catolicism prin afirmarea unei legături directe între om şi fiinţa supremă, a creat condiţiile pentru funcţionarea eficientă a pieţelor. Egoiştii benigni ai lui Adam Smith, ca un construct social, au secularizat ideea protestantă a bunului creştin care, deşi animat de câştigul personal material, avea o obligaţie implicită de a le oferi altora bunuri colective. Astfel, după cum se descrie în capitolul 5, sistemul de comandă, coercitiv al lui Hobbes urma să fie transformat într-un sistem de piaţă consensual, lockean, în care bunurile private şi cele publice vor fi armonizate de „mâna invizibilă" a pieţei.

21. Weber (1958). Este inutil să mai menţionăm că ipoteza lui Weber rămâne foarte controversată. Vezi Mommsen (1992) şi Swedberg (1998).

Durkheim, dezvoltând intuiţiile lui Weber, a avansat ideea existenţei unei conştiinţe colective, un set de idei şi credinţe împărtăşite, care animau gândirea şi comportamentul membrilor unei anumite societăţi. Ele erau incluse în înseşi identităţile membrilor societăţii şi în concepţiile lor unii faţă de ceilalţi, incluzând puterea lor relativă, autoritatea şi statutul. Percepţiile colective modelau felul în care erau percepuţi şi evaluaţi alţii. Aceste „idei" şi „credinţe", indiferent cum au apărut, alcătuiau în esenţă o structură nu mai puţin reală sau constrângătoare decât condiţiile materiale care limitau sau facilitau gândirea, opţiunile şi acţiunile umane. Aceste idei şi practicile sociale asociate erau reflectate şi reafirmate ca „fapte" social create prin limbaj (individul autonom), practici comune de conduită socială (schimbul de piaţă globală prin mecanismele preţurilor), adeziune la norme (drepturile omului) şi acces la principalele instituţii sociale şi la autoritatea conferită de ele indivizilor şi grupurilor (ierarhia familială, rolurile profesionale, legitimitatea statului etc.). Aceste idei colective erau forţe sociale identificabile, deşi invizibile şi nonmateriale, care sporeau puterea actorilor şi le animau comportamentul – ceea ce Rousseau ar fi numit pe vremuri voinţă generală.

Pornind de la contribuţiile lui Weber şi Durkheim la gândirea socială, constructiviştii, indiferent dacă îşi recunosc sau nu datoria, au creat noi instrumente conceptuale pentru cercetarea şi expunerea acestor structuri colective de idei. Ei îşi menţin atenţia asupra explicării modului în care actorii, ce posedă inteligenţă, autoreflectare şi reflexivitate (acţionând asupra lor înşişi), creează şi sunt creaţi de aceste fapte sociale, într-un mod atât de distinct de corpurile neînsufleţite sau de cele simţitoare nonumane, care alcătuiesc universul natural. Potrivit constructiviştilor, răspunsurile la aceste întrebări descurajante oferă noi perspective asupra cauzelor şi condiţiilor războiului şi păcii[22].

22. Ruggie (1998) ancorează în mod util gândirea constructivistă în contribuţiile acestor fondatori ai sociologiei. Searle (1995) dezvoltă aceste legături. Pentru o analiză a implicaţiilor constructivismului pentru securitate, vezi Katzenstein (1996), precum şi Adler şi Barnett (1998).

Repere constructiviste comune

Pe acest fundal abia schiţat, putem să identificăm câteva teme constructiviste comune şi larg răspândite. Mai întâi, toată cunoaşterea este construită social. Cunoaşterea naturii sau a semnificaţiei sociale şi a schimburilor sociale depinde de o fiinţă umană informată. Prin urmare, ceea ce este cunoscut e construit social şi colectiv şi nu depinde în mod inerent de obiectele – neînsufleţite sau sociale – cu care este asociat. În al doilea rând, relaţiile sociale construite de oameni *constituie* cunoaştere socială pe care se bazează agenţii gânditori, reflectivi şi reflexivi pentru a se adapta la mediile lor sociale şi fizice. După cum explică Emanuel Adler, „aceasta înseamnă că semnificaţii colective diferite sunt ataşate lumii materiale de două ori, ca realitate socială şi în calitate de cunoaştere ştiinţifică. Cu alte cuvinte, cunoaşterea reprezintă atât o resursă utilizată de oameni în viaţa lor cotidiană pentru construirea realităţii sociale, cât şi teoriile, conceptele, semnificaţiile şi simbolurile folosite de oamenii de ştiinţă pentru a interpreta realitatea socială”[23]. Grecii antici au surprins intuitiv aceste elemente ale condiţiei umane prin afirmaţia : „Omul este măsura tuturor lucrurilor”. Dacă nu există un om care să audă un copac căzând, atunci acesta nu a căzut ca eveniment sau fapt *social*. Ideea de „copac” nu este dată de copac sau de semnificaţia impactului său fizic asupra pământului, ca funcţie a forţei gravitaţionale. Aceste „idei” apar prin intermediul oamenilor înzestraţi cu auz şi gândire. În mod similar, ideile de „bine” sau „rău” nu sunt inerente universului fizic sau biologic ori relaţiilor sociale ca atare, independent de semnificaţia şi sensul acordat de oameni. Ele sunt particule elementare, dacă doriţi, ale identităţilor umane drept constructe sociale.

Wendt adaugă o a treia şi o a patra dimensiune la aceste principii larg împărtăşite. El afirmă că structura relaţiilor umane – dintre indivizi, grupuri sau state – este în primul rând rezultatul ideilor împărtăşite, şi nu al forţelor materiale, după cum ar pretinde marxiştii. Această afirmaţie provoacă în mod direct toate şcolile de gândire abordate până acum. Wendt afirmă că asocierile şi schimburile dintre oameni sunt definite în principal prin concepţiile

23. Adler (2002, p. 95).

ideaţionale umane asupra condiţiilor lor materiale, fie acestea violenţă, resurse economice sau tehnologie.

Poate că două exemple contemporane vor ilustra poziţia lui Wendt la un nivel general de analiză, distinct de atacul său împotriva gândirii neorealiste a lui Waltz. A fost nevoie de mii de ani de cunoaştere umană acumulată până când un bob de nisip să fie identificat ca purtător al unui cip de calculator, iar apoi ca o legătură-cheie dintr-un sistem de comunicaţii globale. Nu mai puţin creatoare şi subordonată ideilor umane a fost construirea unei societăţi sufi-cient de modernizată, industrializată şi sofisticată tehnologic încât să poată produce un Bill Gates, al cărui procesor de cuvinte universal adoptat a putut să avanseze bunăstarea materială a miliarde de oameni. În lumea lui Wendt, aceste condiţii materiale erau dinamizate de „idei" nonmateriale care determi-nau şi modelau condiţiile materiale ale vieţii sociale, poziţie aflată într-un contrast puternic cu cea a lui Marx.

Acest proces evolutiv dezvăluie şi un al patrulea principiu al constructi-vismului – crearea unor identităţi noi. Ideile schimbătoare referitoare la cine cred actorii că sunt le definesc interesele şi nu invers, după cum postulează o mare parte din ştiinţa socială. Identităţile şi interesele sunt construite din idei împărtăşite. Ele nu sunt nici date de natură, nici eterne şi neschimbătoare. Adică: nici o idee nouă, nici o identitate nouă, nici o nouă construcţie socială, nici un nou interes faţă de inovaţie şi acumulare materială, nici o industrie a calculatoarelor şi nici un Bill Gates.

Prin contrast, ceea ce îi deosebeşte pe majoritatea teoreticienilor analizaţi în acest volum de constructivişti este accentul pus de ei pe condiţiile materiale ale opţiunilor cu care se confruntă actorii sau agenţii, şi nu pe ideile sau structurile ideaţionale ale cunoaşterii, construite de actori pentru a explica şi astfel a conferi valoare mediilor lor sociale şi naturale. Constructiviştii pretind că tocmai pe această „cunoaştere" se bazează actorii când iau decizii privind adaptarea la aceste circumstanţe[24]. Agenţii umani îşi construiesc identităţile care le permit să acţioneze, fiind în acelaşi timp constrânşi de ele. Acestea, la rândul lor, sunt definite prin regulile, normele şi instituţiile afirmate de actori. Aceste raporturi agent-structură, mereu schimbătoare, evoluează printr-un proces neîncetat de afirmare, respingere sau mutaţie socială prin care agenţii

24. Giddens (1984, 1993) dezvoltă acest proces de adaptare socializată cu detalii chi-nuitoare şi repetitive.

se redefinesc şi revizuiesc structurile care le permit să acţioneze aici şi acum şi care, în acelaşi timp, le limitează gradul de libertate.

Aceasta nu înseamnă că teoreticienii abordaţi anterior nu iau în considerare sau trivializează ideile ori credinţele ca determinanţi-cheie ai comportamentului actorilor. Mai curând, ei afirmă că factorii materiali pot explica variaţia comportamentului uman şi al agenţilor în moduri mai concludente şi mai definitorii decât apelurile la ceea ce Calvin, în benzile desenate „Calvin şi Hobbes", numeşte „Nevăzutele". Pentru specialiştii în ştiinţe sociale de orientare pozitivistă şi empirică, aceste idei „Nevăzute" se referă la date sociale neobservabile, care în mare parte nu pot fi cunoscute sau care sunt inaccesibile. Falsificarea efectului cauzal pretins al acestor factori care scapă observaţiei este dificilă, poate chiar imposibilă, pentru mulţi dintre cei fără convingeri constructiviste. Majoritatea rivalilor constructivismului privilegiază forţele materiale şi condiţiile externe ca „impulsionând şi modelând" comportamentul actorilor, după cum afirmă Kenneth Waltz. Realiştii şi neorealiştii se bazează în principal pe forţă pentru a explica alegerile şi comportamentul actorilor; liberalii şi marxiştii – pe nevoile bioeconomice în condiţiile unor resurse materiale insuficiente şi stări tehnologice date; iar instituţionaliştii liberali – pe norme împărtăşite pentru a facilita adaptarea actorilor egoişti în urmărirea câştigurilor *materiale* reciproce, deşi apreciate în mod diferit[25].

Criticile constructiviste la adresa principalelor paradigme

Constructivismul a apărut în mare parte ca reacţie la ceea ce mulţi considerau a fi neajunsuri fundamentale în principalele teorii ale politicii internaţionale şi securităţii. Despre aceste neajunsuri se afirmă că inspiră explicaţii ale comportamentului actorilor – cum ar fi cunoaşterea convenţională – care pot fi înşelătoare, întrucât au tendinţa de a afirma relaţii de putere deja existente.

25. Unii teoreticieni aduc obiecţii la acuzaţia constructivistă potrivit căreia ideile sunt marginalizate în relaţiile internaţionale contemporane. Vezi afirmaţia lui Robert Keohane conform căreia ideile îi ajută pe actori să realizeze o legătură între preferinţele lor şi strategiile eficiente, să aleagă dintre strategii alternative şi să creeze norme şi instituţii care să faciliteze schimburile viitoare. Vezi Goldstein şi Keohane (1993) şi replica lui Keohane (2002) la adresa criticii lui Wendt şi Ruggie (1998, pp. 866-867).

Statul şi cei aflaţi în posesia monopolului său de violenţă constituie ţinte prioritare ale atacului constructivist. Teoriile prevalente în politica internaţională afirmă existenţa statului ca un dat ce nu necesită o explicaţie. Această „idee" weberiană larg acceptată (dar nu suficient studiată) privind statul şi accesoriile sale coercitive este avansată fără a i se explica originile sociale sau a i se justifica pretenţiile la autoritate şi putere. Şi teoreticienii economici liberali, care afirmă existenţa unui individ presocial sau asocial ca unitate primară de analiză socială, precum şi asumpţia unui actor reificat necontestat, trebuie să facă faţă atacului şi mâniei constructiviştilor. Pieţele şi egoiştii care le fac să funcţioneze sunt consideraţi constructe sociale în aceeaşi măsură ca statul. Aceste unităţi sociale nu sunt mai puţin problematice decât statele. În mod similar, omul economic al lui Marx, ca un construct social, nu este cu necesitate determinat, fără a se putea schimba, ca o consecinţă a inovaţiei tehnologice şi schimbărilor de la nivelul drepturilor de proprietate. Identităţile nu sunt pre-formate. Ele nu se află dincolo de capacitatea agentului de a recalcula şi, în acest sens, de a redefini ce anume înseamnă a fi uman. Ideile inspiră schimbarea tehnologică şi practicile economice.

Constructiviştii aduc obiecţii la adresa alegerilor făcute de teoreticienii rivali în definirea alcătuirii actorilor şi a sistemelor studiate. Teoreticienii rivali sunt criticaţi pentru că nu reuşesc să dezvolte o teorie privind modul de apariţie a diferiţilor agenţi şi a intereselor lor. Sunt problematizate ideile referitoare la actorii raţionali, priviţi ca actori (state) individuali autonomi, calculaţi, egoişti şi posibil omniscienţi. Indiferent dacă se oferă explicaţii privind piaţa sau sistemul de state, se stipulează că actorul are interesul de a maximiza bogăţia sau, respectiv, puterea. Sistemul de state este redus la comportamentul statelor ; sistemul de piaţă la acţiunea indivizilor, ca şi cum aceştia s-ar explica de la sine. Aceste ipoteze neexaminate, provocate de construcţionişti, invocă problema alcătuirii sociale a acestor unităţi de analiză preferate de teoriile prevalente ; cum să fie studiaţi actorii (indivizi sau state sau alţi agenţi) ; cum şi-au dobândit identităţile şi interesele curente ; şi cum se schimbă în timp aceste ultime proprietăţi.

Pentru constructiviştii de toate orientările, asumpţiile dominante în ştiinţa socială – identităţi şi interese statice şi neschimbătoare şi stipularea unei traiectorii predeterminate a comportamentului – limitează sever investigaţia socială la gândirea de tip mijloace-scop, sau la gândirea instrumentală îngustă şi urmărind propriile interese. Explicaţiile devin circulare : actorii îşi schimbă

preferinţele ca reacţie la utilitatea instrumentală funcţională a unor astfel de modificări, pentru a servi interesele şi identităţile fixe ale statelor sau indivizilor. Ceea ce este cel mai important în privinţa actorului examinat e respins imediat: *cum au fost creaţi din punct de vedere social aceşti actori, cum se înţeleg ei pe sine, cum relaţionează reciproc având identităţi reciproc construite şi cum se formează şi sunt generate interesele lor ca răspuns la aceste identităţi*. Identităţile construite şi interesele corespunzătoare constituie aspecte fundamentale care trebuie să fie explicate, întrucât răspunsurile la aceste întrebări trebuie inevitabil să preceadă analiza strategică şi gândirea de tip mijloace-scop. Iar construirea acestor puncte de plecare – identităţile schimbătoare ale actorilor şi interesele diferenţiate – este întotdeauna deschisă întrebărilor şi, prin urmare, problematică.

Constructiviştii resping gândirea de tip „ca şi cum" din teoria socială predominantă. Actorii sunt asumaţi fără dovezi sau explicaţii „ca şi cum" s-ar îndrepta pe o traiectorie fixă şi rigidă pentru a obţine ceea ce analistul (şi nu subiectul investigaţiei) afirmă că le sunt preferinţele. Realiştii şi cei de orientări similare presupun că statele dintr-un sistem descentralizat vor căuta putere pentru a obţine ceea ce doresc, pentru a supravieţui şi a prospera. Incapabile să depăşească această dilemă a securităţii asumată, condiţie despre care se afirmă a fi inerentă sistemului de state, statele vor manifesta aceste eforturi „ca şi cum" constrângerile ar fi atemporale şi irevocabile.

Şi liberalii clasici, ca şi realiştii, consideră că indivizii vor acţiona „ca şi cum" ar fi egoişti. În timp ce realiştii sunt incapabili să imagineze convergenţa dintre preferinţele egoiste private şi cele colective, liberalii sunt convinşi că aceste convergenţe pot fi realizate prin mecanisme sociale voluntare. Urmând calea lui Adam Smith, ei se aşteaptă ca egoiştii inteligenţi să treacă peste preferinţele conflictuale prin intermediul unui sistem de piaţă tot mai extins şi, în punctele în care converg de la început, să îşi coordoneze eforturile pentru câştiguri comune. Egoiştii vor exploata principiile diviziunii muncii şi avantajul comparativ cu scopul de a produce bogăţie la cel mai mic preţ cu un beneficiu maxim, precum şi inovaţie durabilă în timp de care să profite mai mulţi. Indivizii vor acţiona în acest fel „ca şi cum" reformularea naturii umane de către Smith ar fi „adevărată", definită prin stipularea unui atribut despre care se afirmă că este în mod inevitabil constrângător – de „a face troc, barter şi schimburi". Şi marxiştii cred în marşul inevitabil al schimbării

tehnologice, care îi face pe oameni ceea ce sunt şi stabileşte limite (chiar dacă sunt contingente) ale identităţilor sociale pe care ei le pot construi.

Constructiviştii subliniază ceea ce ei insistă că sunt costurile enorme în planul cunoaşterii ale gândirii limitate de tip „ca şi cum". Există întrebări profunde, ce nu primesc răspuns : cine sunt oamenii, de ce şi cum se comportă, care este perspectiva lor ca specie. Aceste neajunsuri sunt în mod special grave şi semnificative atunci când se referă la confruntarea cu provocările la adresa securităţii personale şi a statului. „Dar dacă" statele ar fi capabile să coopereze şi să îşi depăşească egoismul presupus, şi ar face acest lucru întrucât consideră cooperarea nu numai benefică în esenţă, ci şi un bun politic pozitiv, cu valoare în sine ?[26] După cum susţine Wendt în discuţia de mai jos, sistemul de state şi rolurile acestora din cadrul sistemului actual demonstrează o slăbire treptată a lumii hobbesiene, despre care realiştii şi neorealiştii afirmă că nu se poate schimba. În mod similar, „dar dacă" gândirea îi evidenţiază observatorului posibilitatea ca indivizii să acţioneze deseori – probabil că de cele mai multe ori – contrar aşteptării economice liberale privind egoismul şi achiziţia auto-interesată de bogăţie materială ?[27] Pentru mulţi economişti neoliberali, acţiunea din considerente altruiste ar fi echivalentă cu acţiunea iraţională[28], din perspectiva definită de aşteptările stipulate de modelul liberal al omului raţional economic standard, cu priorităţi materiale.

Sau „ce-ar fi dacă" şi Marx s-a înşelat ? Dar dacă stimulentele pentru exploatarea capitalistă şi expansiunea imperialistă, afirmate de teoria marxistă, ar putea fi controlate prin reforme socioeconomice şi politice interne şi internaţionale, precum cele iniţiate imediat după al doilea război mondial de statele democratice liberale care au adoptat un regim de comerţ liber ?[29] Şi, dintr-o perspectivă radical contrastantă, de ce să presupunem, s-ar întreba constructiviştii, că evoluţia umană urmează un principiu al determinării

---

26. Schroeder (1994b, 2003, 2004) afirmă că oamenii de stat europeni au înţeles nu numai că războiul le ameninţa statele şi regimurile, ci şi că soluţiile paşnice la conflictele dintre state şi regimuri erau benefice în sine, prin crearea unei comunităţi de securitate europeană, cu înclinaţii spre cooperare consensuală, şi nu coercitivă.
27. Frank (1988). Opinia diferită a lui Frank nu se apropie de poziţia dominantă din teoria economică convenţională, însă ea câştigă susţinători. De asemenea, relevante sunt primele critici la adresa gândirii economice liberale înaintate de Polanyi (1944, 1959) şi Durkheim (1993).
28. Pentru o opinie contrară, vezi Frank (1988).
29. Ruggie (1982) şi Cooper (1968).

istorice şi că acest proces este dictat de un imperativ şi o preocupare raţionale, esenţiale şi funcţionale vizând eficienţa? Aborigenii australieni şi-au reprodus cu succes modul de viaţă socială mai bine de 40 000 de ani. Potrivit gândirii constructiviste, ei au acţionat la fel de raţional precum oricare om modern actual. Nu există o singură formă imuabilă şi universală de raţionalitate, cu excepţia perspectivei unui număr nelimitat de raţionalităţi, create şi construite de actori ca sisteme mărginite temporar, ale căror identităţi variabile sunt folosite în structuri de semnificaţii care îi constrâng, dar în acelaşi timp le permit să acţioneze sub aspect social în moduri considerate de ei a fi rezonabile şi raţionale.

Constructiviştii sunt în mare parte convinşi că deschiderea cercetării faţă de studiul alcătuirii agenţilor şi construcţiei lor sociale va privilegia întrebările de tip „dar dacă" în defavoarea gândirii de tip „ca şi cum", pentru a explica modul în care agenţii umani definesc „securitatea". Contrafactualele înving metodele factuale în abordarea constructivistă pentru că se apropie mai mult, ca metodologie de analiză, de capacităţile creative, reflective şi reflexive ale agenţilor umani, care sunt înzestraţi cu abilităţi lingvistice şi conceptuale unice. Cu alte cuvinte, constructiviştii insistă că ceea ce ei văd ca „real" ar putea fi maleabilitatea nelimitată a identităţilor şi intereselor actorilor, precum şi structurile sociale care modelează aceşti actori şi cărora li se conformează comportamentul. Această „umbră a viitorului" constructivistă, ca să-l citäm pe Robert Axelrod[30], oferă mai multă putere explicativă pentru comportamentul actorilor şi deschide cercetarea în faţa unei varietăţi mai mari de schimbări posibile, spre deosebire de cât ar putea permite teoriile statice prevalente de tip „ca şi cum". Exprimarea în acest fel a alcătuirii şi alegerilor agenţilor problematizează şi provoacă structurile de putere existente şi poziţiile apreciate ale actorilor privilegiaţi pe care ele le sprijină.

Constructiviştii pretind că interpretarea lor privind „realitatea" depăşeşte explicaţiile convenţionale privind comportamentul actorilor, precum şi afirmarea şi dispariţia tuturor sistemelor sociale, inclusiv a practicilor care le susţin sau le erodează. Varietatea alegerilor actorilor şi posibilităţile de transformare sunt în mod simultan (şi paradoxal) întotdeauna limitate, dar deschise la reformulări nelimitate. După cum observă Wendt (pe urmele lui Anthony Giddens), „atât în ştiinţele sociale, cât şi în cele naturale, observarea lumii

30. Axelrod (1984).

este afectată de teoriile noastre, însă numai teoriile social-ştiinţifice au potenţialul de a deveni şi o parte din lumea lor. Astfel de transformări violează ipotezele teoriei cauzale a referinţei, întrucât realitatea este cauzată de teorie, şi nu invers"[31].

Dacă oamenii sunt liberi să construiască lumea după placul şi voinţa lor, aşa cum afirmă majoritatea constructiviştilor – reafirmând ideile lui Rousseau vechi de peste două secole –, şi dacă şi statele sunt libere să creadă ce vor despre anarhie, atunci această „cunoaştere" a alcătuirii actorilor (ontologia), înţelegerea lor conştientă şi capacitatea de re-creare nelimitată a acestei „cunoaşteri" (epistemologia) conspiră pentru a privilegia gândirea şi acţiunea de tip „dar dacă" în defavoarea teoriei şi practicii de tip „ca şi cum". Celebra şi mult repetata afirmaţie ontologică (şi morală) a lui Jean-Jacques Rousseau, privind condiţia umană, de la începutul *Contractului social* – că oamenii se nasc liberi, dar peste tot sunt înlănţuiţi – este reafirmată şi prezentată ca fiind atât cunoaştere, cât şi un ghid şi o chemare la acţiune pentru a transforma aceste cuvinte în realitate[32].

Criticile constructiviste la adresa gândirii de tip „ca şi cum" conduc în mod logic la o înţelegere constructivistă unică a cauzalităţii, în principal cu referire la explicarea schimbării sociale. Constructiviştii fac distincţia între explicaţiile cauzale şi cele constitutive ale comportamentului actorilor sau agenţilor. În analiza cauzală convenţională există o ipoteză potrivit căreia, atunci când spunem, după cum observă Wendt, că „X îl cauzează pe Y, presupunem că (1) X şi Y există în mod independent unul de celălalt, (2) X îl precedă în timp pe Y şi (3), dacă nu ar fi fost X, Y nu ar fi apărut"[33]. În esenţă, această caracterizare reproduce încercarea larg citată a lui Robert Dahl de a operaţionaliza conceptul de *putere* ca fiind ceea ce constituie o cauză a unei acţiuni a lui A, pe care A nu ar face-o în absenţa puterii exercitate de B[34]. Acest mod de gândire se aplică cu siguranţă în cazul afirmaţiilor privind lumea fizică şi biologică naturală. El exemplifică şi ipotezele epistemologice ale teoriei behavioriste. Constructiviştii afirmă că această înţelegere a cauzalităţii, aplicată relaţiilor umane, sociale şi comportamentului agenţilor, conduce pe o

---

31. Wendt (1999, p. 76).
32. Rousseau (1950).
33. Wendt (1999, p. 79).
34. Dahl (1957).

cale greşită şi falsifică modul de construire a cunoaşterii sociale şi modul corect şi exact de explicare a comportamentului agenţilor[35].

Constructiviştii susţin (în ciuda rezervelor lui Wendt prezentate mai jos) că agenţii – precum şi procesele prin care sunt construiţi social – nu sunt independenţi şi autonomi, ci sunt constituiţi reciproc de semnificaţiile şi ideile ce îi alcătuiesc. Aceste idei formează structuri sociale care definesc identităţile şi interesele acestor actori sau agenţi. Ştiinţa socială convenţională reduce în mare parte aceste structuri constructiviste la cunoaşterea culturală comună sau împărtăşită. Prin contrast, constructiviştii invocă ceea ce denumesc cunoaştere colectivă, care defineşte identitatea şi interesele agenţilor. Aceştia din urmă sunt liberi în relaţiile şi practicile lor reciproce să afirme, să modifice sau să respingă structurile colective de cunoaştere în timp. Acest proces de afirmare, reproducere, mutaţie, respingere şi schimbare a identităţilor şi structurilor sociale este mutual constituit. Nu poate fi localizat sau redus la lanţuri concrete cauză-efect sau mijloace-finalitate, după cum este descris în ştiinţa socială convenţională în care, potrivit lui Waltz, structura dictează comportamentul actorului (adică al statului) sau alegerile raţionale ale actorilor individuali în urmărirea câştigului material (teoria economică liberală) se cristalizează în modele recurente sau structuri de piaţă.

Proprietăţile agenţilor nu există separat de normele, regulile şi instituţiile construite social, care le modelează. Această construcţie bazată pe reguli constituie cunoaşterea socială şi defineşte cine sunt agenţii în calitate de constructe sociale, după cum o exprimă practicile sociale adecvate identităţilor lor. Aceşti agenţi sunt parte integrantă a propriilor construcţii sociale, indiferent dacă sunt conştienţi sau nu de rolurile lor în „construirea" sau transformarea

---

35. După cum se explică în capitolul 1, volumul de faţă adaptează o concepţie largă şi cuprinzătoare a cauzalităţii empirice sau behavioriste. Permite observarea unei varietăţi mai mari de activităţi umane ca explicaţii ale gândirii şi acţiunii umane. Afirmă importanţa, deseori determinantă, a rolului cauzal al valorilor, idelor şi stărilor psihice subiective pentru a explica ce fac actorii, de ce şi cum o fac. Acest lucru este în mod special relevant pentru a înţelege ceea ce semnifică actorii prin securitate, precum şi modul în care fac faţă acestei idei şi cunoaşterii necesare abordării acestui imperativ. În mod clar, ipotezele privind cauzalitatea sunt inadecvate poziţiei constructiviştilor adepţi ai „ideilor până la capăt", unii dintre ei respingând posibilitatea existenţei unei ştiinţe sociale obiective, capabilă să acceseze stările psihice subiective ale actorilor din perspectiva părtinitoare a observatorului.

lor înşile. Astfel, constructiviştii atacă două ipoteze-cheie ale logicii cauzale, prevalente. Mai întâi, X şi Y, concepute ca variabile diferite, nu există în mod independent una faţă de cealaltă. În al doilea rând, relaţia dintre aceste două variabile nu este secvenţială, ci simultană şi reciproc constitutivă.

Poate că un exemplu va ajuta la ilustrarea revendicării constructiviste de „valoare adăugată" pentru explicarea comportamentului agenţilor, stipulând construcţia socială reciprocă a agenţilor şi structurii prin idei şi cunoaştere colective. Să luăm distincţia, construită social, dintre stăpân şi sclav. Odată ce aceste fapte şi relaţii sociale sunt puse în mişcare şi instituţionalizate în actele discursive lingvistice şi în practicile actorilor şi agenţilor, ca elemente continue ale interacţiunilor lor sociale, ele definesc în mod esenţial identităţile şi interesele stăpânului şi sclavului. Gândirea şi acţiunile acestor actori pot fi explicate prin intermediul semnificaţiilor construite social ataşate condiţiilor lor sociale.

Aceste construcţii sociale şi rolurile atribuite actorilor din interiorul lor mai pot fi ilustrate prin două exemple. Eseul lui George Orwell „Împuşcarea unui elefant", descrie acest proces de creare a identităţii-interesului ca o funcţie a interacţiunii sociale. Orwell, autorul romanelor *Ferma animalelor* şi *1984*, îşi aminteşte de experienţa sa ca funcţionar civil al guvernului britanic în Asia de Sud. Descrie modul în care populaţia locală pe care o administra s-a aşteptat ca el să ucidă un elefant considerat a fi violent. În ciuda rezervelor sale privind uciderea elefantului, el consideră că era nevoit să acţioneze potrivit aşteptărilor celor subordonaţi lui. Dacă ar fi făcut altfel, ar fi contrazis imaginea colectivă împărtăşită în privinţa lui Orwell ca reprezentant al stăpânirii britanice şi în privinţa identităţii şi rolurilor atribuite, în mod ironic, acestei poziţii de către supuşii indieni ai stăpânirii britanice[36].

Există şi exemplul generalului francez care a fost trimis la Curtea Marţială de A Cincea Republică Franceză gaullistă din cauza complicităţii sale la o lovitură de stat eşuată. Apărarea lui este similară cu raţionalizarea de către Orwell a ceea ce urma să facă, în ciuda propriei păreri. Generalul a declarat curţii că a fost conducătorul trupelor sale şi că a fost nevoit să se supună cererilor lor. O parafrazare nu tocmai reuşită a justificării generalului ar putea fi exprimată astfel : „Eu eram şeful. Prin urmare, era imperativ să îi ascult".

---

36. Orwell (1954).

Să reflectăm câteva momente la războiul civil american. Poate fi el înţeles în termeni constructivişti ? Problema consta în perpetuarea sclaviei ca practică socială legitimă şi autoritatea celor câteva state de a menţine această instituţie în ciuda autorităţii guvernului federal şi a poporului american unit în scopul de a elimina ceea ce mulţi considerau a fi o instituţie abominabilă din punct de vedere moral. Aceste revendicări ca fapte sociale şi forme concurente şi ireconciliabile de înţeles, semnificaţie, valoare şi credinţe – de cunoaştere – au produs o luptă cu caracter de război civil. În gândirea constructivistă, aceşti agenţi şi aceste structuri mutual construite aflate în opoziţie conferă semnificaţie şi raţionalitate prejudiciilor fizice considerabile şi măcelului. Bineînţeles că aceasta nu este raţionalitatea instrumentală, de tip mijloace--finalitate, din cea mai mare parte a investigaţiei ştiinţei sociale prevalente. Ea este raţionalitatea *substanţială* a unui devotament profund al actorilor faţă de ceea ce agenţii construiesc drept scopuri sociale fundamentale – abolirea sau menţinerea sclaviei. Această nouă semnificaţie ataşată identităţii americane, privind egalitatea fundamentală între rase, generează schimbări la nivelul practicilor sociale şi al înţelesurilor împărtăşite, referitoare la normele, regulile şi instituţiile care trebuie să fie valorizate ca fiind legitime. Se afirmă despre aceste „idei" noi şi despre practicile sociale schimbate asociate lor că sunt indicii mai bune pentru explicarea comportamentului actorilor decât simpla invocare a calculelor instrumentale ale actorilor referitoare la eficienţa şi utilitatea funcţională a acţiunilor lor. În schimb, constructivişti pun accent pe „potrivirea" acţiunilor în raport cu identităţile agenţilor, nu pe *consecinţele* de tip mijloace-finalităţi ale alegerilor şi strategiilor lor.

În gândirea constructivistă, victoria Uniunii a plasat republica americană pe o direcţie complet diferită decât cea a Constituţiei iniţiale. A pus capăt sclaviei prin adoptarea amendamentelor al treisprezecelea, al paisprezecelea şi al cincisprezecelea ale Constituţiei. De asemenea, a iniţiat eliminarea discriminării rasiale sprijinite de stat. A declanşat o mişcare pentru drepturile civile care continuă şi în prezent. Pe măsură ce identitatea americanilor se îndepărta de inegalitatea de rasă, de gen şi etnică, apropiindu-se de cea a egalităţii dintre toţi cetăţenii, identitatea nou creată a generat reguli, norme, instituţii şi practici care să facă această construcţie socială să funcţioneze. Realizată succesiv, o alăturare particulară agent-structură la un moment dat constituie produsul unui proces netulburat de construire neîncetată, indiferent

dacă este sau nu considerată a fi reproducerea, mutaţia ori transformarea unei set social definit.

Extinderea explozivă a revendicărilor privind drepturile omului în toată lumea, declanşată de Revoluţia franceză şi de proclamarea drepturilor cetăţeanului, pare, la rândul său, relevantă pentru poziţia constructivistă referitoare la agenţii reciproc constituiţi şi la structurile care produc fapte sociale. Se spune că lui Ciu En-lai, liderul comunist chinez cu studii la Paris, i-ar fi fost cerută părerea privind Revoluţia franceză, iar el ar fi răspuns: „Este prea devreme să dau un răspuns". Semnificaţia acestei observaţii este că ideile de libertate şi egalitate ar fi proprietăţi universale. Se presupune că oamenii deţin aceste drepturi pur şi simplu pentru că sunt oameni. Această redefinire a drepturilor omului a evoluat timp de două secole, devenind una dintre cele mai dinamice forţe care animă politica internaţională[37]. Dacă ideea de drepturi ale omului apare sub diferite forme în societăţi diverse şi divergente, nu mai puţin evident este faptul că ea constituie şi ceea ce francezii numesc *force profonde*. În terminologia constructivistă, această *force profonde* devine tot mai mult un fapt social global care modelează cunoaşterea culturală a agenţilor raţionali gânditori, reflectivi şi reflexivi şi care le structurează comportamentul în toate societăţile umane, ca o mişcare globală aparent irezistibilă[38].

Agenţii umani au devenit treptat conştienţi de valorile lor colective şi comune ca oameni. Presiunile pentru protejarea şi exercitarea acestor drepturi continuă să se acumuleze în lume[39] pe măsură ce popoarele de pretutindeni depun eforturi să îşi transforme condiţiile socioeconomice şi politice potrivit acestor idei noi despre ce anume înseamnă a fi uman. Nu înseamnă că extinderea acestor valori culturale noi „se va concretiza" în practici sociale la nivel universal. Să ne amintim de masacrul chinez din Piaţa Tiananmen din 1989, de genocidurile din Rwanda şi Bosnia, precum şi de războiul civil neîncetat din multe regiuni ale lumii – din Sudan şi Africa Centrală şi de Vest, acolo unde conflictul se apropie de jocul final hobbesian. Important este că, potrivit principiilor constructiviste, nici ideile despre drepturile omului, nici răul reprezentat de sclavie şi genocid şi nici eliminarea acestor practici nu pot

37. Searle (1995).
38. Această direcţie de analiză este dezvoltată în volumul editat de autor, Kolodziej (2003).
39. Pentru dovezi în sprijinul acestei afirmaţii, vezi Kolodziej (2003, *passim*).

fi atribuite cu uşurinţă sau în mod plauzibil existenţei indivizilor autonomi, independenţi şi fără legături sociale – o afirmaţie majoră a gândirii constructiviste.

Umplerea golului: lumea lui Wendt[40]

Să examinăm acum mai în profunzime o poziţie constructivistă închegată şi prezentată exhaustiv, şi anume cea a lui Alexander Wendt. Constructivismul lui Wendt răspunde la trei provocări. Prima este neorealismul lui Kenneth Waltz, testul fundamental pentru forma de constructivism a lui Wendt. A doua o constituie critica lui Wendt la adresa principalelor paradigme ale ştiinţei sociale şi încercarea lui de a subsuma acest corpus de studii academice dimensiunilor mai vaste ale proiectului constructivist.. Provocarea finală vine din partea multora dintre confraţii săi constructivişti care consideră, după cum s-a sugerat anterior, că el face prea multe concesii faţă de poziţiile teoretice prevalente. Urmărind evoluţia răspunsurilor lui Wendt la cele trei grupuri de critici, în timp ce le respinge atacurile, putem surprinde o nuanţă de intensitate a dezbaterii, precum şi diferenţe izbitoare între oponenţi. De asemenea, putem descoperi şi o oarecare apreciere a efortului erudit al lui Wendt de a naviga pe aceste ape tulburi pe o cale pe care el o numeşte *via media*, în mare parte spre dezamăgirea scepticilor constructivişti.

Wendt apreciază teoria structurală a lui Waltz privind comportamentul statului ca fiind un pas adecvat într-o direcţie greşită. El afirmă puterea explicativă a abordării structurale, însă respinge condiţiile materiale, precizate de Waltz, ale impactului cauzal al structurii asupra comportamentului agenţilor (adică al statelor). În mod specific, anarhia este respinsă ca lipsită de o forţă cauzală şi pentru că nu e o condiţie care precedă construirea de către state a identităţilor şi intereselor lor reciproc recunoscute (şi schimbătoare). Wendt priveşte anarhia ca pe un vas gol, lipsit de orice semnificaţie în absenţa înţelesului uman şi a practicilor rezultate, care definesc această condiţie. Concentrându-se asupra statului, şi nu a indivizilor, după cum ar prefera mulţi dintre adepţii săi

---

40. Subtitlul este împrumutat, cu mulţumiri, dintr-o critică a constructivismului moderat al lui Wendt, exprimată de un constructivist „radical", adept al „ideilor până la capăt" – Steve Smith (2000).

constructivişti, Wendt descrie statele în sensul că şi-au „constituit" relaţiile în termenii ideilor împărtăşite privind ce este statul şi, în consecinţă, care îi sunt interesele. Structura de putere a lui Waltz – o distribuţie descentralizată a capacităţilor de violenţă în rândul statelor – şi atribuirea către state a unei preocupări neîncetate şi neobosite pentru supravieţuire şi securitate sunt, potrivit criticii lui Wendt, „subspecificate"[41]. Importanţa atacului lui Wendt constă în faptul că este lansat de pe terenul lui Waltz, nu de pe o poziţie avantajoasă aflată în afara cadrului neorealist al lui Waltz. Statele nu sunt blocate într-o matrice waltziană. Ele pot să se desprindă de aceasta şi să facă din anarhie ce vor sau ce visează[42]. În lumea statelor lui Wendt, se poate concepe chiar ca statele să depăşească dilema securităţii din realism[43].

Wendt susţine că statele au la dispoziţie o gamă largă de opţiuni pentru a relaţiona. Caracterizarea făcută de Waltz sistemului descentralizat de state nu reuşeşte să distingă sau să ofere vreo recomandare pentru alegerea setului de relaţii anarhice de urmărit. De exemplu, statele ar putea considera că supravieţuirea lor presupune o postură de statu-quo. În acest caz, descurajarea şi acomodarea constituie strategii şi practici raţionale adecvate. Sau frica lor faţă de statele percepute ca duşmane poate fi atât de copleşitoare, încât o poziţie revizionistă, de extindere a puterii lor şi de eliminare a adversarilor, precum şi de reprimare permanentă a ameninţărilor prin forţă militară, poate constitui strategia preferată – şi percepută ca raţională. Distincţia rigidă pe care o face Waltz între structură şi stat, ca variabilă independentă şi, respectiv, dependentă, respinge în mod inexplicabil orice legătură cauzală dintre distribuţia capabilităţilor ca structură şi capabilităţile materiale schimbătoare care apar în interiorul statelor – astfel de schimbări fiind inerente în alcătuirea evolutivă a acestor structuri materiale ale violenţei.

Dezvoltând această direcţie de analiză, Wendt consideră evident faptul că Waltz strecoară în structura de putere concepută de el proprietăţi ale statelor – cum ar fi identităţile şi interesele lor schimbătoare –, proprietăţi care, de fapt, realizează efortul explicativ atribuit anarhiei. Rolul autoajutorării, atitudinea de egoism centrat pe propriul interes şi urmărirea securităţii alcătuiesc o concepţie particulară asupra anarhiei, după cum afirmă Waltz. Aceste proprietăţi

---

41. Această idee este prezentă şi la doi realişti. Vezi Christensen şi Snyder (1990), dar mai curând dintr-o perspectivă strategică, nu sistemică.
42. Wendt (1992).
43. Wendt (2003).

ale anarhiei waltziene propulsează sistemul şi comportamentul statelor. Întrucât în gândirea constructivistă aceste proprietăţi sau idei privind statul definesc identităţile statelor unele faţă de celelalte, ele creează o structură nonmaterială de idei, care le constituie reciproc. Această structură este înrădăcinată în însăşi identitatea statelor – ceea ce le face reale – şi e mai puternică şi mai coercitivă decât constrângerile materiale ale lui Waltz, care par că nu pot fi manipulate sau transformate. Agentul şi structura de idei care animă şi inspiră actorul nu sunt separate şi distincte, ca şi cum structura „ar cauza" comportamentul statului ca reacţie la interesele eterne de supravieţuire. Privită din lumea lui Wendt, descrierea de către Waltz a anarhiei reprezintă doar una din trei forme posibile de culturi sau structuri de idei şi cunoaştere, dintre care statele ar putea alege. Wendt portretizează statele ca fiind absolut libere să creeze orice formă de anarhie doresc. Aceste forme pot varia de la conflictul neîncetat la pacea eternă, plecând de la Hobbes şi ajungând la Kant prin intermediul lui Locke.

Fiecare poate fi distinsă în termenii în care statele le percep sau şi le imaginează pe celelalte ca fiind duşmani (analogia waltziană), rivali sau prieteni. Aceste concepţii privind identitatea statelor ca duşmani, rivali sau prieteni nu sunt dictate de o anarhie alcătuită în mod uniform. Structura anarhică specifică constituie produsul mutual constituit, rezultat din interacţiunile statelor. Cristalizarea acestor construcţii în structuri ideaţionale asumă, simultan, un rol cauzal în acest proces circular şi repetitiv de schimburi constante şi reproduse. Ca tipuri ideale, fiecare formă de anarhie creată cultural deţine o logică distinctă a identităţii, interesului, rolului şi utilizării adecvate a puterii *hard* şi *soft* de către stat. Cultura hobbesiană a anarhiei este comparabilă în mod favorabil cu modelul hobbesian deja descris detaliat în volumul de faţă. Wendt consideră că, deşi este posibil ca sistemul de state să fi apărut din anarhia hobbesiană, în prezent el evoluează potrivit unui sistem lockean, în care statele se consideră mai curând rivali decât duşmani.

Este posibil ca logica şi efectele comportamentale ale unui sistem hobbesian şi lockean să se suprapună într-o perioadă istorică, întrucât statele pot oscila de la ostilităţi armate şi război la pace şi cooperare, apoi din nou la război. Procesul de schimbare la nivelul identităţilor, intereselor, practicilor statelor şi al regulilor, normelor şi instituţiilor adecvate este descris ca fiind în mod clar mai dinamic şi mai fluctuant decât prevede analiza waltziană. Acest corpus de idei fundamental şi mereu schimbător, potrivit căruia acţionează

statele, poate fi, se pare, identificat atât de către statele care îl produc, cât şi de observatorul foarte atent din exterior (Wendt şi confraţii săi constructivişti), ca formă de cunoaştere şi ca explicaţie a comportamentului statului.

Potrivit lui Wendt, statele aflate în condiţiile anarhiei lockeene acceptă statu-quoul şi respectă suveranitatea altor state. Revizionismul nu este permis ca opţiune strategică şi practică. Având o marjă mai mare de libertate în confruntarea sau depăşirea ameninţărilor la adresa securităţii sau a influenţei lor şi mai puţine preocupări faţă de posibilitatea erodării suveranităţii proprii, statele pot să-şi asume mai multe riscuri în cooperarea cu alte state, să preţuiască interacţiunile viitoare cu alte state (după cum prezice Axelrod)[44] şi să aleagă câştigurile absolute, nu pe cele relative (aşa cum afirmă Keohane)[45]. Forţa militară cedează treptat în faţa forţei nemilitare şi a ceea ce Joseph Nye numeşte *soft power* într-un sistem lockean de interdependenţă tot mai mare[46]. Dacă izbucneşte un război, atunci statele se pot aştepta la constrângeri reciproce în exercitarea violenţei şi vor fi călăuzite de precepte morale, cum ar fi teoria războiului drept[47], atât pentru a limita recurgerea la forţă, mai ales împotriva populaţiilor civile, cât şi pentru a se abţine de la provocarea înfrângerii absolute şi a prăbuşirii statelor adversarilor[48].

Aceste tendinţe sunt exemplificatoare, şi nu concludente întrucât, până la urmă, noi descriem un proces care poate să se schimbe, să se transforme şi să evolueze la nesfârşit, şi nu un joc final. Anarhia lockeană este suficient de diferită de cea hobbesiană, a războiului tuturor împotriva tuturor, pentru a alcătui o cultură a anarhiei distinctă, cu propria distribuţie unică de idei şi, respectiv, cu un corpus de cunoştinţe care să ghideze statele în interacţiunile lor, care sunt definite prin identităţile, interesele şi aranjamentele de putere constituite reciproc. Trecerea la o anarhie lockeană sau kantiană nu este determinată sau provocată de eficienţa unor noi moduri de acţiune, ci animată de concepţii complet diferite privind ce *este* un stat, ce *ar trebui să facă* el şi care sunt aşteptările statelor unele de la altele, în termenii regulilor lor comune şi ai obligaţiilor implicate de normele de comportament. În lumea lui Wendt, războiul şi preocupările legate de securitate nu sunt neapărat urgente sau prevalente.

---

44. Axelrod (1984).
45. Keohane şi Nye (1984).
46. Nye (1990), precum şi Keohane şi Nye (1989).
47. Walzer (1974).
48. Wendt (1999, pp. 282 şi urm.).

În *Social Theory of International Politics*, Wendt speculează (şi consideră că nu deţine dovezi concludente) că sistemul de state se îndreaptă spre un joc final kantian[49]. Într-un astfel de sistem, statele s-ar considera prietene. Statele, identificându-se ca prietene, generează interese cu totul noi. De asemenea, s-ar schimba radical şi calculele privind comportamentul statului. Astfel, statele ar putea accepta riscuri mai mari privind posibilitatea ca alte state să defecteze şi să le prejudicieze. Fiind concurente într-un sistem lockean căruia îi sunt devotate, statele nu ar avea teama continuă că s-ar putea transforma în „fraieri". Cooperarea, şi nu conflictul sau defectarea devine aşteptarea tipică. După cum a afirmat pentru prima dată Karl Deutsch cu referire la Uniunea Europeană în curs de formare, statele dintr-o comunitate de securitate pluralistă îşi vor considera interesele ca fiind convergente. Dacă apar ciocniri, atunci toate se pot aştepta în continuare ca diferendele să fie rezolvate în cele din urmă pe cale paşnică. Dilema securităţii inerentă anarhiei hobbesiene, care continuă să mocnească în spatele logicii sistemului lockean, ar fi depăşită sau, cel puţin, redusă în mod semnificativ la o preocupare marginală în cadrul unei ordini kantiene[50]. Majoritatea constructiviştilor, care ar putea să nu împărtăşească explicaţia oferită de Wendt pentru comportamentul de securitate al statelor, sunt totuşi de acord cu optimismul lui şi identifică şi în alte regiuni apariţia „sentimentului de «noi»" şi a comuniunii dintre state[51].

Totuşi, în acest punct Wendt se desprinde de mulţi constructivişti. În timp ce manifestă înţelegere faţă de opinia constructiviştilor adepţi ai „ideilor până la capăt" şi faţă de scepticismul lor comun privind răul real sau potenţial al statului şi nevoia de a-l depăşi, obiectivul principal al lui Wendt este de a explica realitatea socială ca scop primar al cunoaşterii sociale, nu de a aborda problema, mai descurajantă la care încă nu s-a găsit o soluţie definitivă, a modului de construire şi dobândire a acestei cunoaşteri. Acestea sunt aspecte de epistemologie, preocupările principale ale constructiviştilor radicali, nu de ontologie. Wendt acceptă statele ca fiind date, iar astfel, potrivit constructiviştilor radicali, comite eroarea gravă de a reifica statul. În loc să problematizeze

49. La momentul redactării acestei lucrări, speculaţia lui depăşeşte cu mult anarhia kantiană ca joc final al sistemului de state. Gândirea lui actuală, care nu este cuprinsă în discuţia de faţă, prevede posibilitatea ca, în cele din urmă, să apară un stat mondial – Wendt (2003).
50. Deutsch (1957).
51. Adler şi Barnett (1998), precum şi Katzenstein (1996).

statul, aşa cum îi recomandă criticii, el problematizează ideea lui Waltz referitoare la anarhie şi afirmă o morfologie a transformărilor identităţii statului, din care decurg interese adecvate şi destul de diferite şi contradictorii în raport cu cele descrise de Waltz ca fiind atribute eterne şi neschimbătoare ale statului.

În postularea statelor ca reale, Wendt caută să menţină constructivismul în interiorul sferei mai largi a teoriei prevalente a relaţiilor internaţionale. El pune între paranteze (adică dă la o parte) întrebarea privind pretenţia necondiţionată a statului de a fi menţinut şi reprodus sub o singură formă. Wendt afirmă că observatorul sau teoreticianul, în timp ce ia parte la teoria socială pe care o construieşte, poate genera în continuare cunoaştere care să treacă testele, modificate în conformitate, ale ştiinţelor naturale. În schimb, constructiviştii radicali sunt preocupaţi mai ales de crearea cunoaşterii sociale care eliberează oamenii de „structurile opresive”[52]. Astfel, modul de construire a cunoaşterii relaţiilor sociale devine o preocupare-cheie şi o provocare nu numai la adresa tipului de constructivism al lui Wendt, ci şi, mai general, la adresa revendicărilor teoriilor prevalente în ştiinţa socială. Prioritatea acordată de constructiviştii radicali epistemologiei îi plasează în dezacord cu Wendt şi la poli fundamental opuşi faţă de majoritatea specialiştilor empirici, de orientare raţională, din ştiinţa socială.

Stipularea de către Wendt a statului ca unitate care se autoorganizează, deţinând monopolul violenţei legitime, nu este în acord cu teoreticienii „radicali”. Pentru ei, formularea de către Wendt a proiectului constructivist face prea multe concesii puterii statului. Compromisul lui obstrucţionează căutarea unor mecanisme alternative ale conducerii şi ordinii sociale. Dacă statul este o idee, atunci el poate fi schimbat printr-o transformare voluntară şi intenţionată – perspectivă afirmată în principiu de Wendt, însă el e sceptic în privinţa realizării sale în viitorul apropiat. Această perspectivă tolerantă asupra statului, după cum acuză criticii lui Wendt, desparte efectiv statul ca agent de structura care l-ar constitui. Se afirmă că această mişcare le cedează prea mult teren conceptual altor teoreticieni ai securităţii şi relaţiilor internaţionale, mai ales realiştilor, liberalilor şi instituţionaliştilor liberali. În acest sens, Wendt este acuzat că privilegiază pretenţiile de cunoaştere autoritară ale acestor şcoli de gândire. Implicaţia acestei concesii constă în faptul că reificarea statului de

52. Adler (2002, p. 107). Autorul oferă o critică excelentă, profundă a reacţiilor constructiviştilor radicali faţă de *via media* a lui Wendt.

către Wendt validează în mod neintenţionat revendicarea de către stat a monopolului violenţei legitime – tocmai atributul pus în discuţie de constructiviştii radicali.

În încercarea de a crea o punte de legătură între ştiinţa socială behavioristă sau raţionalistă şi constructivism, abordarea pragmatică a lui Wendt recunoaşte că statul va mai exista încă mult timp. Nu există un înlocuitor pentru această unitate de organizare politică şi nici o ordine mondială aşteptând momentul favorabil. Capacităţile materiale ale statului şi loialităţile pe care le impune, afirmă Wendt, nu pot fi făcute să dispară cu uşurinţă, poate chiar deloc, în viitorul previzibil. Într-adevăr, Wendt consideră că rolurile de garantare a securităţii îndeplinite de stat sunt în esenţă eterne. Aceste roluri pot fi distinse de oricare unitate socială din evoluţia societăţilor umane. Esenţială este crearea unităţilor sociale – precum statul – care pot face uz de violenţa copleşitoare şi legitimă pentru a arbitra conflicte sociale în perioadele sau epocile lor. Cuvântul *stat* este mai puţin important decât capacităţile de care dispune, pe care oamenii sunt absolut liberi să le investească în alte unităţi social create, ce apar sub forme şi modalităţi multiple în timp şi spaţiu.

În nici un caz această apărare a poziţiei lui Wendt nu îi va influenţa pe constructiviştii radicali. Iată cum îşi exprima nemulţumirea un confrate constructivist: „De ce s-a mulţumit Wendt cu o teorie constructivistă atât de restrictivă? Fiind un constructivist, Wendt ar fi trebuit să fie conştient că este necesar ca teoriile constructiviste să lase loc pentru posibilităţi structurale noi şi neaşteptate. În schimb, el oferă o teorie şi un portret al agentului şi al statului care se inserează în politică văzută ca studiul relaţiilor interstatale şi care, în cele din urmă, renunţă să introducă în teorie *constructorul ultim al lumilor* – mă refer la individul uman gânditor, deseori rezonabil, uneori surprinzător şi câteodată chiar creativ”[53]. Această scurtă trecere în revistă nu poate pune capăt definitiv dezbaterilor constructiviste. Scopul discuţiei noastre este de a pune laolaltă aspecte-cheie ale rivalilor pentru a-i permite cititorului să facă o alegere documentată.

53. Adler (2002, p. 108). Subliniere în textul original. După cum am sugerat deja, ferocitatea dezbaterilor dintre constructivişti şi dimensiunile preocupărilor lor filosofice, mai ales în privinţa opiniilor lor contrare privind aspecte fundamentale şi probleme de ontologie, epistemologie, reguli ale evidenţei, cunoaşterea descoperită pe cale cognitivă sau social construită etc., depăşesc cu mult cadrul discuţiei noastre şi cercetarea din ştiinţele sociale convenţionale.

Constructivismul şi războiul rece: Wendt şi aliaţii săi rezervaţi

Până acum, constructivismul lui Alexander Wendt a servit ca surogat pentru această şcoală de gândire complexă şi controversată. Mulţi constructivişti, inclusiv unul dintre evaluatorii anonimi ai acestei lucrări, aduc obiecţii vehemente, potrivit cărora Wendt nu le reprezintă poziţiile. Unii sunt chiar gata să îl excludă din această şcoală de gândire. Atunci, evaluarea explicaţiei oferită de el pentru războiul rece, ca şi cum ar fi *chiar* poziţia constructivistă, i-ar respinge imediat pe criticii săi constructivişti, fără a le da ocazia să îşi prezinte concepţiile privind această şcoală de gândire. Cu riscul complicării inoportune a discuţiei şi pentru a ne arăta nepărtinitori faţă de constructivişţii de toate orientările, vom rezuma şi vom evalua două explicaţii alternative constructiviste pentru sfârşitul războiului rece. Se poate afirma că ele acoperă, alături de descrierea lui Wendt, principalele facţiuni din cadrul proiectului constructivist, sub aspectul teoriei relaţiilor internaţionale şi al securităţii.

Prima poziţie constructivistă alternativă sau „moderată" se va concentra asupra lui Friedrich Kratochwil şi a colegilor lui. Kratochwil coboară sub nivelul de analiză sistemică al lui Wendt, abordând analiza politicii externe şi interne a Uniunii Sovietice. În explorarea acestor niveluri de analiză şi a actorilor sau agenţilor adecvaţi perspectivelor vizate, constructivişţii afirmă că ei intră mai în profunzime, căutând structuri cauzale primare nu numai pentru a explica sfârşitul războiului rece, subminând astfel teoriile realistă, neorealistă şi instituţionalist-liberală, ci şi pentru a institui aceste forme de constructivism mai radicale în raport cu cel al lui Wendt. Se afirmă că schimbările fundamentale ale identităţii actorilor care funcţionează în cadrul politicii interne, precum şi ale atitudinii principalilor reformatori sovietici constituie explicaţii mai convingătoare pentru sfârşitul războiului rece decât schimbările de la nivelul capabilităţilor militare ale superputerilor, în principal cel al forţelor militare. De asemenea, aceste direcţii de analiză pun în cauză concentrarea lui Wendt asupra anarhiei şi asupra reformulărilor limitat concepute ale identităţii statului, ca funcţie a interacţiunilor acestor unităţi reificate. Atât Wendt, cât şi adepţii acestei versiuni extinse a constructivismului pot fi de acord în ce priveşte schimbarea apărută. Aspectul sub care se deosebesc

constă în identificarea forţelor motrice specifice schimbării, care, în epoca de după războiul rece, ar fi transformat politica internaţională şi ar fi depăşit dilema securităţii între superputeri specifică războiului rece, despre care majoritatea nonconstructiviştilor afirmă că este inerentă relaţiilor interstatale şi sistemului de state-naţiune.

Poziţia constructivistă finală, care va fi examinată, asociată cu constructivismul radical sau al adepţilor „ideilor până la capăt", insistă asupra unor principii-cheie, minimalizate sau ignorate de Wendt şi de constructiviştii moderaţi. Ei afirmă că generalizările obiective, anistorice privind comportamentul actorilor nu sunt posibile, că nu există o regulă care să acopere comportamentul actorilor şi agenţilor dincolo de construcţia socială a acestor reguli şi că actorii sunt capabili să îşi redefinească identităţile chiar, în mod paradoxal, ca o consecinţă neintenţionată şi ironică a acţiunilor lor[54]. Acest din urmă rezultat este tocmai ceea ce se afirmă că ar fi realizat Gorbaciov în mod inconştient prin adoptarea „noii gândiri", având drept consecinţă neintenţionată distrugerea regimului pe care reformele ar fi trebuit să îl menţină. Toţi constructiviştii ar putea fi de acord că Gorbaciov a pus capăt războiului rece prin „noua gândire", însă ei nu înţeleg în acelaşi mod conţinutul sau consecinţele acesteia.

Wendt se concentrează asupra provocării adresate lui Waltz şi neorealismului şi asupra inversării sensului săgeţilor cauzale ale schimbării, spre crearea unei legături între idei, identităţi şi interese. Distribuţia capabilităţilor materiale între state este subordonată lanţului ideaţional de cauzalitate ancorat în identităţile schimbătoare ale statelor. Statele fac ce vor cu anarhia ; ele pot alege cine şi ce să fie, întrucât sunt slujitorii construcţiei lor sociale. Comportamentul statului este determinat de o structură de idei privind identităţile şi interesele, adecvate ambelor, şi nu de o structură statică a capabilităţilor de violenţă şi de distribuţia lor între state presupuse a fi date.

---

54. Onuf (1998) insistă în mod special asupra faptului că agenţii acţionează întotdeauna în condiţii de incertitudine şi că aceste acţiuni sau practici au consecinţe neintenţionate şi neprevăzute. Vezi şi lucrarea sa fundamentală (1989). Îngrădirile lui Onuf ridică probleme pentru constructivişti, întrucât şi ei afirmă că actorul competent se bazează pe constructele sale sociale pentru a se adapta la condiţiile sociale. Mai mult, de unde ştie observatorul constructivist omniscient când acţionează actorul în mod intenţionat şi conştient de consecinţele deciziilor sale sau când acţionează în mod inconştient, cu rezultate neintenţionate şi neprevăzute ? Vezi Giddens (1984, 1993), care pune accent pe competenţă în defavoarea şansei.

Analiza lui Wendt abordează şi instituţionalismul liberal, care pune accent pe norme, reguli, principii şi instituţii şi nu doar pe diferenţele materiale dintre ele, ca reprezentând constrângeri asupra statelor. Această poziţie este acuzată că nu reuşeşte să explice în mod adecvat autolimitarea statelor atunci când se folosesc de puterea lor materială pentru a obţine ceea ce doresc sau când aleg cooperarea, şi nu defectarea în schimburile cu alţi actori, în cazul în care consideră că au un avantaj atrăgător dacă încalcă un acord sau o normă. Concesia instituţionalist-liberală potrivit căreia ideile au importanţă prin faptul că ajută statele să ia decizii atunci când sunt posibile „echilibre" alternative (în termenii teoriei jocurilor) rămâne insuficientă din perspectiva criticii lui Wendt, pentru ca o investigaţie social-ştiinţifică să poată să înţeleagă şi astfel să explice identităţile, interesele şi practicile statelor sau semnificaţia atribuită de aceşti actori puterii *hard* ori *soft*. Concepţiile instrumentaliste şi egoiste ale instituţionaliştilor liberali privind comportamentul statelor îi împiedică pe aceştia să ajungă la ipoteza lui Wendt conform căreia statele pot depăşi în cele din urmă tendinţele către defectare, pentru a alcătui o comunitate de identităţi şi interese care marginalizează progresiv, până la eliminare, ideea de duşman sau de rival[55].

Dată fiind anvergura obiectivelor teoretice ambiţioase ale lui Wendt, nu este surprinzător faptul că el nu abordează pe larg războiul rece. Acest scop mai general nu îl împiedică să emită pretenţii privind relevanţa constructivismului său pentru explicarea sfârşitului războiului rece, precum şi privind motivul pentru care abordarea sa este superioară interpretărilor alternative, inclusiv celor ale criticilor constructivişti rivali. Asemenea celorlalte două poziţii constructiviste ce urmează a fi discutate, Wendt porneşte de la „noua gândire" sovietică din anii '80. „Timp de patru decenii", afirmă el, „...Uniunea Sovietică a tratat războiul rece ca un dat. Apoi, în anii '80, s-a angajat în «noua gândire», unul dintre rezultatele importante ale acestui fapt fiind conştientizarea faptului că politica externă agresivă sovietică contribuia la ostilitatea occidentală, care, la rândul său, îi forţa pe sovietici să recurgă la cheltuieli mari pentru apărare. Acţionând pe baza acestei conştientizări, pentru a concilia Occidentul, regimul Gorbaciov a pus capăt, practic, de unul singur, războiului rece"[56].

---

55. Wendt (2003).
56. Wendt (1999, p. 76).

Într-un capitol ulterior din lucrarea sa *Social Theory in International Politics*, Wendt respinge explicaţiile materialiste ale sfârşitului războiului rece, afirmând:

> Partizanii modelului forţelor oarbe (al lui Waltz)... vor spune că liderii sovietici au fost nevoiţi să îşi modifice politicile din cauza declinului în poziţia lor de putere relativă... Totuşi, numai o teorie a presiunii structurale nu poate să explice forma sub care a apărut reacţia sovietică (încheierea războiului rece, şi nu intensificarea represiunii) sau momentul apariţiei sale (declinul material exista de ceva vreme). De asemenea, ea ignoră rolul jucat în condiţionarea acestei reacţii de conştientizarea de către conducere a faptului că politicile proprii erau parte a problemei. Condiţiile structurale nu i-au forţat pe sovietici să îşi conştientizeze propriile condiţii. Comportamentul sovieticilor s-a modificat pentru că ei şi-au redefinit interesele ca urmare a faptului că şi-au privit în mod autocritic dorinţele şi convingerile reale. Modelul reflectiv al explicaţiei internaţionale surprinde acest proces într-un mod mai natural decât modelul forţelor oarbe.[57]

Se afirmă că autocunoaşterea sovieticilor şi conştientizarea impactului negativ al politicilor externă şi de securitate sovietice asupra rivalilor occidentali – în căutarea strategiilor hobbesiene ale luptelor neîncetate şi politicii balanţei de putere – au iniţiat o reevaluare şi o transformare a identităţii sovietice. În acest sens şi interesele statului sovietic s-au transformat, trecând de la recurgerea la forţă pentru a obţine ceea ce dorea de la duşmani la considerarea altor state drept rivali lockeeni, cu care conflictele puteau fi rezolvate prin mijloace nonviolente, în avantajul tuturor.

În concluziile lucrării sale, Wendt reia următoarele afirmaţii: „Noua gândire a lui Gorbaciov a fost o reevaluare profundă, conceptuală a ceea ce «era» relaţia americano-sovietică. A fost o teoretizare constitutivă, la un nivel de amator, pe baza căreia sovieticii au fost capabili să pună capăt, unilateral şi aproape peste noapte, unui conflict care părea să fi devenit împietrit”[58]. Ideea de conflict împietrit nu derivă din aparenta imposibilitate de rezolvare a conflictului în sine. Mai curând, ea decurge din semnificaţia atribuită de oameni conflictului pentru a-l face dur şi aparent rezistent la schimbare. Pietrele pot fi transformate în pulbere de puterea agenţilor înarmaţi cu idei noi despre construirea unei noi identităţi.

---

57. Wendt (1999, p. 129).
58. Wendt (1999, p. 375).

Pentru ca Wendt să îşi impună „teoria" constructivistă proprie privind sfârşitul războiului rece, ar fi trebuit să demonstreze fie (a) de ce explicaţia sa privind originea, evoluţia şi, mai ales, sfârşitul războiului rece este mai convingătoare decât alternativele, fie (b) că poziţia lui (dat fiind modul în care înţelegem teoria în volumul de faţă) este falsificabilă. Asigurările pe care ni le dă, indiferent cât de detaliat este aparatul său conceptual, nu sunt suficiente. Întrucât Wendt nu încearcă să aplice aceste teste îngemănate, scepticii sunt îndreptăţiţi să apeleze atât la criticii săi constructivişti, cât şi la paradigmele şi abordările din lucrarea de faţă, pentru a-i evalua constructivismul în lumina testului de laborator al războiului rece. Constructiviştii moderaţi şi radicali, *inter alia*, extind analiza lui Wendt asupra politicii interne şi a alcătuirii psihologice a reformatorilor sovietici precum Gorbaciov. După cum am notat anterior, Wendt ascunde într-o cutie neagră aceste dimensiuni ale agenţilor şi structurii. Criticii constructivişti moderaţi şi radicali ai poziţiei sale afirmă că aceste niveluri de analiză, precum şi ideile şi identităţile schimbătoare ale actorilor modelează şi impulsionează în mod fundamental cele trei (sau poate mai multe) sisteme anarhice de state ori societăţi de state descrise de Wendt. Contează ceea ce se află în cutia pe care scrie Hobbes, Locke şi Kant, nu cutia (sau statul) în sine.

Constructiviştii moderaţi şi războiul rece

„Noua gândire sovietică" are o semnificaţie diferită, probabil mai profundă, pentru constructiviştii moderaţi. În loc să afirme că regimul sovietic, sub îndrumarea lui Gorbaciov, a deplasat politica externă şi de securitate sovietică dinspre un tip de anarhie hobbesian spre unul lockean şi, într-o formă incipientă, spre unul kantian, după cum subliniază Wendt, constructiviştii moderaţi, precum Kratochwil şi colegii lui, sondează mai adânc decât Wendt politica internă sovietică, relaţiile blocului est-european şi starea de spirit a reformatorilor sovietici şi a lui Gorbaciov pentru a găsi răspunsuri care să explice schimbarea sistemică[59].

---

59. Koslowski şi Kratochwil (1994), precum şi Lebow şi Risse-Kappen (1995). Unii dintre cei care au contribuit la volumul lui Lebow, mai ales Kenneth A. Oye şi Jack Snyder, nu se includ pe ei înşişi în rândurile constructiviştilor şi cu atât mai puţin în cele ale constructiviştilor „radicali".

Aceşti constructivişti moderaţi privesc războiul rece prin prisma unei lupte ideologice dintre Uniunea Sovietică şi Occident. Ideile şi identităţile construite motivează conflictul şi modelează practicile de îngrădire şi politica balanţei de putere. În timp ce Wendt stipulează apariţia unei schimbări în noua gândire, Kratochwil se apleacă asupra surselor gândirii anterioare, a războiului rece, adică asupra competiţiei ideologice dintre Est şi Vest. Despre Stalin se afirmă că a abandonat perspectiva tradiţională asupra conflictului interstatal. Potrivit lui Kratochwil, el a pus în loc o politică internaţională care elimina distincţia dintre politica internă şi cea internaţională. În lumea postbelică, coaliţia partidelor comuniste din blocul estic a format o uniune imperialistă. În interiorul acestui sistem, partidul comunist se bucura de un control monopolist asupra autorităţii statului. Puterea materială a Uniunii Sovietice a menţinut intact acest sistem prin intervenţii succesive în politica internă a statelor est-europene de fiecare dată când conducerea locală a partidului comunist era ameninţată. Doctrina Brejnev, care legitima intervenţia sovietică drept practică de stat, a fost consecinţa logică a gândirii sovietice din timpul lui Stalin şi al succesorilor lui.

Atunci de ce, în timpul lui Gorbaciov, Uniunea Sovietică a renunţat la doctrina Brejnev ? Anularea sa a însemnat eliminarea conducerii comuniste în Europa de Est, dizolvarea Pactului de la Varşovia, reunificarea Germaniei, sfârşitul politicii de bloc în Europa, încheierea războiului rece, implozia statului sovietic, ascensiunea coaliţiei occidentale şi transformarea sistemului bipolar într-un sistem american unipolar. Sistemul de state s-a transformat dintr-o luptă ideologică, în care politica internă şi cea internaţională erau aspecte diferite ale aceluiaşi fenomen, în ceea ce Kratochwil numeşte „austrianizarea" imperiului sovietic din Europa de Est, a războiului rece dintre superputeri şi, mai general, a politicii internaţionale. Aceste schimbări din blocul estic, reintegrarea celor două Germanii şi relaxarea beligeranţei Statelor Unite puteau avea loc numai în urma consimţământului reciproc al tuturor părţilor. Acesta implica o trecere decisivă de la politica balanţei de putere la cea a multilateralizării consensuale a tuturor schimburilor dintre state şi la rezolvarea paşnică a conflictelor interstatale din perioada care a urmat războiului rece. În lumea de după războiul rece, construită prin reformele sovietice, Kratochwil proiectează o politică mondială în care „practic toţi actorii au respins logica generatoare a sistemului ce a făcut ca politicile balanţei de putere, cu alianţe schimbătoare, să devină maxima politică fundamentală. În schimb statele, fie ele mari, mijlocii sau mici, au optat pentru o formă de

multilateralism. De asemenea, ele au preferat soluţiile bazate pe integrare – atât în domeniul *low politics* (economie), cât şi în cel vital, al securităţii – în defavoarea celor fundamentate pe balansarea internă"[60].

Modul în care Kratochwil a prezentat contextul şi conţinutul noii gândiri sovietice care a produs aceste schimbări se deosebeşte vădit de cel al lui Wendt. Noua gândire ar fi reacţionat la criza de legitimare a partidului comunist din Uniunea Sovietică şi din sateliţii est-europeni ai Moscovei. Gorbaciov a încercat să restabilească legăturile fragile şi rupte dintre aceste partide şi populaţiile naţionale. Renunţând la doctrina Brejnev, se pare că urmărea să recâştige legitimitatea pierdută a partidului comunist, şi nu să creeze un sistem lockean. Astfel, s-au declanşat dizolvarea puterii acestor partide comuniste naţionale, dezmembrarea Pactului de la Varşovia, reunificarea Germaniei în termenii occidentali, sfârşitul confruntării superputerilor şi respingerea balanţei de putere şi a balanţei terorii. O nouă politică internaţională a apărut în urma redefinirii ideologiei comuniste şi a identităţii sovietice, ca o consecinţă a presiunilor politice din interiorul Uniunii Sovietice, tocmai de la vârful conducerii, precum şi din interiorul Pactului de la Varşovia. Aprecierile realiste sunt respinse ca insuficiente pentru explicarea acestor modificări radicale la nivelul identităţii, întrucât capabilităţile militare de ambele părţi ale faliei războiului rece se aflau, de fapt, în echilibru. Schimbărilor din practicile externe şi de securitate sovietice, adică renunţarea la doctrina Brejnev în scopul de a reabilita legitimitatea conducerii partidului comunist, li se atribuie „greutate" în explicarea sfârşitului războiului rece. Însă rămâne neexplicat motivul pentru care Gorbaciov a adoptat reforme autodistructive, care aveau să conducă la căderea lui, la pierderea statutului privilegiat al partidul comunist şi la dizolvarea statului sovietic.

Constructiviştii radicali şi războiul rece

Poziţiile constructiviste radicale resping reificarea statului de către Wendt şi construirea lui ca un dat care se explică de la sine. Statele care sunt „reale" pentru Wendt sunt problematice pentru criticii radicali. Abordarea constructiviştilor radicali este în mod hotărât epistemologică. Pentru a înţelege noua

60. Koslowski şi Kratochwil (1994, p. 133).

gândire, constructiviştii radicali afirmă că Gorbaciov trebuie să fie înţeles în termenii proprii, şi nu în cei impuşi de analist. Raţionalitatea, direcţiile logice de gândire şi stările de spirit psihologice şi cognitive *ale acestuia* sunt cele care trebuie explicate, nu cele ale observatorului, în ciuda consecinţelor lor autodistructive din final. Această poziţie epistemologică fundamentală deosebeşte în mod clar constructivismul lui Nicholas Onuf şi Vendulka Kubalkova (grupul de la Miami) de Wendt şi de constructiviştii moderaţi, precum Kratochwil şi colegii lui. În cazul de faţă, referitor la războiul rece, Kubalkova este reprezentanta constructiviştilor adepţi ai „ideilor până la capăt". Explicaţia sa privind sfârşitul războiului rece se detaşează nu numai de paradigmele abordate în volumul de faţă, ci şi de Wendt şi de constructiviştii mai puţin riguroşi şi stricţi. Kratochwil, a cărui abordare lingvistică a constructivismului este similară cu cea a lui Onuf, e acceptat într-o măsură mai mare, însă explicaţia lui privind sfârşitul războiului rece este calificată în continuare ca un eşec de a surprinde în totalitate aşa-zisa originalitate a noii gândiri sovietice şi implicaţiile ei pentru politica internaţională. În esenţă, aceasta s-a îndepărtat în mod radical de originile sale marxist-leniniste. Totuşi, se presupune că a rămas intactă insistenţa lui Gorbaciov ca partidul comunist să îşi menţină poziţia privilegiată ca unic vehicul al teoriei şi cunoaşterii sociale.

Realismul şi neorealismul sunt respinse pe scurt în mare parte pe baza argumentelor deja formulate de Wendt şi Kratochwil. Deosebit de interesantă pentru discuţia noastră este marginalizarea contribuţiilor lui Wendt la explicarea războiului rece ca fiind doar amendamente minore la teoria instituţionalismului liberal. Kubalkova şi grupul de la Miami identifică puţine diferenţe între cele două poziţii. Se consideră că ele se deosebesc în mare parte în privinţa ponderii acordate factorilor ideaţionali pentru modelarea preferinţelor, intereselor şi politicilor elitelor. Wendt pune accent pe importanţa lor în inspirarea comportamentului statelor, în timp ce instituţionaliştii liberali le resping vehement, reducând ideile la mecanisme care facilitează alegerea între direcţii de acţiune diferite[61]. Despre cele două poziţii se afirmă că împărtăşesc perspectiva potrivit căreia reforma sovietică poate fi explicată pur şi simplu ca o necesitate instrumentală şi *funcţională*, întrucât regimul se afla în criză, iar „o postură agresivă era prea greu de susţinut sub aspect material"[62].

61. Comparaţi-i pe Goldstein şi Keohane (1993), instituţionalişti liberali, cu Wendt.
62. Kubalkova (2001, p. 121).

Concluzia acestei direcţii critice este că diferenţele dintre Wendt şi instituţionaliştii liberali sunt neglijabile[63]. Toţi reduc noua gândire la cadrele lor conceptuale, în loc să „intre" în mintea sovieticilor care au creat-o. Aceasta este o acuzaţie esenţială. Pentru constructiviştii radicali, perechea ciudată compusă din instituţionalism şi constructivismul lui Wendt are implicaţii teoretice şi politice serioase. Potrivit constructiviştilor adepţi ai „ideilor până la capăt", această mezalianţă ar prezenta în mod greşit noua gândire. În consecinţă, ea distorsionează înţelegerea a ceea ce aceşti critici consideră a fi impulsul revoluţionar al noii gândiri, în încercarea sa de a reconceptualiza securitatea internaţională şi de a crea astfel o nouă cunoaştere a condiţiei umane, alături de modalităţi inovatoare de a vorbi despre politică (acte discursive) – forţe presupuse a fi esenţiale pentru depăşirea înclinaţiei spre conflict şi război a sistemului descentralizat de state. De asemenea, constructivismul lui Wendt este considerat ca fiind potenţial dăunător în elaborarea politicilor de securitate. După cum afirmă Kubalkova, „incapacitatea constructivismului lui Wendt de a aborda «noua gândire» şi de a o prezenta ca pe o hârtie de turnesol pentru valoarea constructivismului moderat devine gravă dacă această formă de constructivism este răspunsul formulat de specialiştii în relaţii internaţionale din Statele Unite pentru lumea de după războiul rece"[64].

Deşi se afirmă că identificarea de către Kratochwil a implicaţiilor abandonării doctrinei Brejnev pentru politica internaţională constituie un pas în direcţia constructivistă corectă, constructiviştii radicali, precum grupul de la Miami, consideră că această poziţie construcţionistă moderată nu reuşeşte să înţeleagă dimensiunile şi ruptura inovatoare a noii gândiri de logica realistă, prevalentă, a războiului rece. Nici una dintre aceste poziţii nu reuşeşte să dezvăluie în ce constă ruptura radicală a noii gândiri de gândirea marxist-leninistă *şi* de cea occidentală privind relaţiile internaţionale, tocmai pentru că aceste alternative la o poziţie constructivistă radicală nu exploatează pe deplin aparatul conceptual şi metodologic al constructivismului[65]. Este respinsă ideea potrivit căreia Gorbaciov şi confraţii săi reformatori erau democraţi occidentali liberali deghizaţi, descriere apropiată de cea instituţionalist-liberală. În această lumină, reformatorii sovietici par să fie impulsionaţi de idei occidentale. De asemenea, este respinsă explicaţia privind schimbarea socială de la nivelul

63. Această critică este dezvoltată detaliat în Sterling-Folker (2000).
64. Sterling-Folker (2000, p. 101).
65. Kubalkova (2001, p. 131).

politicilor externă şi de securitate sovietice oferită de instituţionaliştii liberali *şi* de mulţi constructivişti moderaţi – inclusiv Wendt, în mod clar, şi, posibil, Kratochwil –, care se bazează pe „acelaşi mecanism al eficienţei instituţionale, funcţionale" pentru a explica aceste modificări fundamentale ale comportamentului sovietic în ce priveşte politica externă[66].

O interpretare construcţionistă radicală urmăreşte să înţeleagă noua gândire în termenii acesteia, indiferent de erorile şi neajunsurile lor, nu în termenii unui observator extern[67]. Dezvoltată în contextul ideologiei marxist-leniniste, se afirmă că „identitatea" lui Gorbaciov a fost definită de socializarea şi devotamentul lui faţă de partidul comunist ca sursă unică a adevărului politic. Pentru el şi pentru mulţi dintre reformatori, comunismul rămânea „viitorul omenirii"[68]. Astfel, partidul era „învestit cu un mod superior de cunoaştere şi putea fi întotdeauna paternalist faţă de popor, care avea nevoie să fie condus şi îndrumat"[69]. Ca lider al partidului comunist, „cu rădăcinile sale *epistemologice* înfipte adânc în ideile lui Marx", Gorbaciov este prezentat ca fiind destinat, prin formarea şi angajamentul lui personal, să consolideze, în loc să rişte dizolvarea partidului şi a statului sovietic, pe care se bazau puterea şi autoritatea lui. Din acest punct de vedere şi din perspectiva autosocializării, pentru el şi adepţii noii gândiri a fost „raţional" ca, în condiţii de criză internă extremă, să fie înclinaţi să reconstituie politica mondială pe baza unor asumpţii privind identităţile şi interesele actorilor radical diferite de cele care animau superputerile şi alte state. Această transformare a fost cea care a condus la reforma politicii interne şi internaţionale, şi nu invers. Dacă partidul era sursa adevărului politic, iar identitatea lui Gorbaciov era structurată de acest sistem, atunci acţiunile lui pot fi înţelese ca un efort de a transcende limitele sistemului, dar în acelaşi timp de a menţine partidul comunist şi rolul său central ca surse ale adevărului politic.

În timp ce reafirmă cunoaşterea superioară deţinută de dogma comunistă şi de partid ca purtător de cuvânt istoric al acesteia – prin urmare, rămânând în interiorul unicei structuri de cunoaştere pe care o ştia –, noua gândire a lui Gorbaciov este interpretată ca depăşind cu mult doctrina Brejnev şi, în mod cert, cu şi mai mult cadrul limitat de analiză sistemică al lui Wendt. Pentru

---

66. Sterling-Folker (2000, p. 97).
67. Kubalkova (2001a, 2001b) dezvoltă pe larg această afirmaţie.
68. Kubalkova (2001, p. 131).
69. Kubalkova (2001, p. 114).

construcţioniştii radicali din grupul de la Miami, Gorbaciov a repudiat doctrina marxist-leninistă fundamentală a războiului de clasă inevitabil. Potrivit acestei interpretări a unei transformări la nivelul ideologiei comuniste şi, *ipso facto*, al identităţii sovietice, Gorbaciov „a afirmat că, în lumina problemelor globale care ameninţau existenţa oamenilor, societatea mondială a dobândit o importanţă mai mare decât lupta de clasă, pe care a plasat-o în plan secund”[70]. Comunismul şi partidul comunist sovietic urmau să triumfe prin respingerea conflictului superputerilor şi depăşirea sistemul de state westfalic, ancorat în război. În locul echilibrului terorii, Gorbaciov şi reformatorii săi au propus cu seriozitate „o reducere a înarmărilor, schimbări la nivelul doctrinei strategice a înarmărilor şi, în cele din urmă, o dezarmare totală, ca modalităţi de abolire definitivă a *ultima ratio regnum* a sistemului westfalic, cu statele sale suverane şi legitimarea conferită recurgerii la violenţă în relaţiile internaţionale”[71].

Dimensiunile morale ale partidului comunist ar fi fost accentuate prin intermediul reformelor care au fost concepute pentru a crea o legătură între populaţiile naţionale şi partidele comuniste locale. În loc să continue confruntarea militară şi lupta de clasă, Gorbaciov ar fi trecut la o politică a atacului cultural şi ideaţional împotriva capitalismului occidental şi a societăţilor deschise liberale ale acestuia, presupuse a fi vulnerabile. Modificarea strategiei şi a eforturilor de a dobândi un temei moral superior a avut ca rezultat o ruptură totală faţă de strategia leninistă a luptei de clasă violentă, neobosită şi neîncetată şi îndreptarea spre o strategie pentru subminarea puterii capitaliste occidentale, prin adoptarea poziţiei de „contrahegemonie” a lui Antonio Gramsci[72]. Acum se afirmă că Gorbaciov se baza pe idei superioare şi pe revendicări morale pentru a ieşi victorios în final în faţa capabilităţilor materiale superioare occidentale. Dacă această interpretare constructivistă radicală ar fi acceptată ca perspectivă definitivă a noii gândiri, atunci în mod cert ar marca o detaşare radicală atât faţă de toate teoriile anterioare ale relaţiilor internaţionale şi securităţii, cât şi faţă de abordările constructiviste rivale. O pretenţie atât de radicală merită să fie evaluată.

---

70. Kubalkova (2001, p. 139).
71. Kubalkova (2001, p. 139).
72. Gramsci (1971).

Constructivismul încotro ? O critică

Criticarea constructivismului prin evaluarea explicaţiei pe care o oferă pentru sfârşitul războiului rece este problematică. După cum afirmă clar această trecere în revistă prea sumară a aparatului conceptual complex al constructivismului şi a diviziunilor sale interne adânci, acest curent nu se prezintă ca un singur corpus coerent de gândire în acest moment al evoluţiei sale. Este o muncă în curs de desfăşurare, ai cărei adepţi sunt la fel de divizaţi între ei cum sunt şi faţă de şcolile de gândire recunoscute în domeniul securităţii, pe care le contestă. Pentru scopurile comparaţiei, este important să nu uităm că majoritatea constructiviştilor contestă principalele ipoteze metodologice, epistemologice, de evidenţă şi ontologice, care stau la baza şcolilor prevalente de teoretizare a relaţiilor internaţionale şi securităţii. Mai mult, constructiviştii radicali resping ipotezele cauzalităţii succesive, aflate la baza teoriei empirice sau raţionale – o ipoteză epistemologică afirmată în lucrarea de faţă.

Să ne amintim că explicaţia cauzală a constructivismului privitor la comportamentul agenţilor sau actorilor şi la schimbarea socială, în care agentul şi structura „sunt instanţiate" simultan în construirea lor reciprocă, nu poate fi adusă la un numitor comun cu teoria convenţională empirică, aşa cum am descris-o în capitolul 1. Constructiviştii descriu agenţii drept constructe sociale, dependente de reguli, norme şi instituţii create de ele însele. După cum afirmă Onuf cu subtilitate, „regulile fac agenţi, agenţii fac reguli"[73]. „Regulile fac agenţi din fiinţele umane individuale, dându-le ocazia să acţioneze asupra lumii. Aceste acte au consecinţe materiale şi sociale, unele dintre ele intenţionate, altele nu. Prin aceste acte, agenţii fac din lumea materială o realitate socială pentru ei înşişi ca fiinţe umane."[74]

Şi nici testele de falsificare convenţionale şi larg acceptate nu pot fi aplicate imediat pentru a valida revendicările constructiviste, în mod cert nu pe cele ale analiştilor celor mai hotărâţi, adepţi ai „ideilor până la capăt". Falsificarea în sine este controversată şi problematizată ; nu e obligatoriu recursul la Lakatos. Majoritatea constructiviştilor fie resping ferm, fie atenuează substanţial ipotezele cel mai frecvent afirmate şi principiile de analiză aflate la

73. Onuf (1998, p. 64).
74. Onuf (1998, p. 64).

baza investigaţiei sociale dominante actuale : că lumea socială şi cea naturală „se supun aceloraşi tipuri de analiză”[75] ; că faptele şi valorile sociale pot fi separate ; că pot fi descoperite regularităţi anistorice şi reguli acoperitoare care să explice comportamentul agenţilor ; că aceste tipare există independent de metodele utilizate pentru a le dezvălui[76] ; că faptele tratate ca evidenţe – empirismul – constituie arbitrul final al explicaţiilor concurente privind comportamentul actorilor şi schimbarea socială.

Pentru constructivişti, testele de falsificare fundamentate pe aceste ipoteze au o semnificaţie redusă (moderaţii) sau nici o semnificaţie („radicalii”). Iată cum se exprimă Kubalkova despre constructiviştii radicali :

> Falsificarea ipotezelor şi teoriilor… postulează o teorie a adevărului de tip corespondenţă între „lume şi cuvânt”, între „realitatea obiectivă” şi modurile în care ne-o reprezentăm. Totuşi, dacă limbajul este constitutiv în raport cu lumea… atunci nu putem să îl comparăm cu adevărat în mod semnificativ cu ceea ce descrie… Constructiviştii orientaţi spre reguli afirmă că intersubiectivitatea este un proces, care face ca toate faptele să fie *sociale*. Ca atare, sunt revendicări provizorii, unele mai bine întemeiate decât altele. Însă întotdeauna dependente de poziţia mereu contingentă a subiectului (agentului, celui care revendică), într-un flux mereu schimbător de fapte.[77]

Afirmaţiile de mai sus implică o regresie infinită de revendicări şi contrarevendicări la cunoaştere politică, inclusiv respingerea falsificabilităţii înseşi, fără un punct de plecare şi fără un punct stabil de referinţă pentru generalizări în privinţa comportamentului uman sau construit de agenţi.

În lumina acestui impas privind modul de abordare a cercetării şi teoriei – şi *ce anume* înseamnă teorie şi cunoaştere –, vom adopta două direcţii de analiză pentru a aduce critici abordării constructiviste sub aspectul explicaţiei oferite pentru războiul rece. Mai întâi, să vedem cum se raportează constructiviştii între ei, folosindu-ne de cele trei orientări, de la Wendt la poziţiile constructiviste „moderate” şi „radicale”, pentru a acoperi varietatea de opinii ale acestei abordări. În al doilea rând, vom aplica criteriile empiriste în cazul revendicărilor constructiviste, indiferent cât de numeroase ar putea fi obiecţiile constructiviştilor, pentru a aduce împreună aspecte-cheie şi a identifica

---

75. Smith (2001, p. 42).
76. Smith (2001, p. 42).
77. Kubalkova (2001, p. 75).

diferenţele dintre abordările raţionaliste şi cele constructiviste într-un cadru de analiză lakatosian. După cum se menţionează în capitolul 1, Lakatos afirmă că de fapt corpusurile de gândire teoretică pot fi privite ca nişte programe de cercetare progresive sau degenerative. Ascensiunea sau regresul acestora depinde de evaluarea răspunsurilor oferite la trei întrebări: explică o teorie ceea ce pot face alte teorii? Poate teoria să explice fapte neabordate de alte explicaţii? Şi poate ea să explice fapte şi evenimente noi, care apar în sfera de cuprindere a puterii sale explicative revendicate? Vom evalua constructivismul prin intermediul acestor teste, chiar dacă e adevărat că ele sunt dezavantajoase pentru constructivism, întrucât aceste criterii se bazează pe validarea empirică.

Constructiviştii împotriva constructiviştilor

O mare parte din puterea de analiză a tuturor constructiviştilor constă în capacitatea lor de a problematiza descoperirile empiriste. Constructiviştii observă că nici realismul, nici neorealismul nu pot explica în mod convingător sfârşitul războiului rece. Balanţa de putere şi balanţa terorii dintre cele două superputeri păreau că împiedică orice schimbare, însă războiul rece s-a încheiat într-un mod abrupt şi neaşteptat. Wendt demonstrează (şi este confirmat de cercetarea liberală şi instituţionalist-liberală) că sistemul interstatal se potriveşte mai curând cu modelul lockean decât cu cel hobbesian. Anarhia nu este un dat, ci un construct rezultat în urma schimbărilor identităţilor statelor. Pe măsură ce identităţile lor se schimbă, se modifică şi interesul lor de a sprijini, alternativ, un sistem anarhic hobbesian, lockean sau kantian.

Nici realismul şi nici abordarea sistemică a lui Wendt nu reuşesc să explice în mod convingător dezmembrarea Pactului de la Varşovia. Sub acest aspect, există alţi constructivişti care pot spune mai multe decât Wendt în privinţa dizolvării alianţei. Postularea de către Kratochwil a unei crize politice interne de legitimare în Uniunea Sovietică şi, pe plan internaţional, în interiorul Pactului de la Varşovia oferă o direcţie plauzibilă de analiză a schimbării sistemice care a decurs în urma schimbărilor fundamentale din cadrul regimului politic al Uniunii Sovietice şi din abandonarea de către acesta a practicilor intervenţioniste ale doctrinei Brejnev.

Grupul de la Miami merge şi mai departe. Avansează ipoteza incitantă potrivit căreia reformele lui Gorbaciov au avut scopul de a restitui partidului comunist poziţia privilegiată în Uniunea Sovietică şi în acelaşi timp de a

transforma sistemul westfalic ca sistem de război. În loc să afirme o revenire la „austrianizarea" politicii internaţionale şi la sistemul de război pe care se bazează, după cum susţine Kratochwil, Kubalkova şi colegii săi plasează reformele lui Gorbaciov într-un cadru strategic global, ce face ca alcătuirea politicilor interne şi a celor externe să devină un singur domeniu unificat de acţiune – o distincţie fără vreo diferenţă. Această extindere a dimensiunilor puterii explicative a constructivismului depăşeşte cu mult focalizarea bine delimitată a lui Wendt pe schimbarea de la nivelul sistemului de state sau pe cea a lui Kratochwil şi a altor constructivişti moderaţi, ale căror explicaţii pentru sfârşitul războiului rece se menţin în limitele conceptelor tradiţionale privind analiza politicilor interne şi externe.

În cele din urmă – şi nu fără consecinţe semnificative – toate formele de constructivism reintroduc puterea schimbării cauzate de agenţi în analiza socială. Idealurile, valorile şi identitatea agenţilor readuc teoria socială la nivelul preocupărilor umane şi de creaţie umană. Ele nu pot fi reduse cu uşurinţă sau în mod convenabil la constrângerile materiale pe care se fundamentează alte poziţii teoretice. Oricât de descurajantă este provocarea de a obiectiviza stările de spirit subiective ale agenţilor ca principale vehicule ale semnificaţiei şi valorii, după cum a recunoscut Max Weber cu peste un secol în urmă, constructivişţii menţin deschisă dezbaterea despre securitate, insistând că agenţii şi redefinirile autoreflective şi reflexive de către aceştia a identităţilor lor constituie vehicule ale schimbării sociale. Ei aduc argumente potrivit cărora analiza socială nu ar trebui să reducă gândirea şi acţiunea umane pentru a valida şi a se potrivi principalelor teorii sau să modeleze gândirea umană pentru a se încadra în limitele lor metodologice şi de evidenţă procustiene, autoimpuse. Se presupune că analiza socială ar trebui să explice comportamentul actorilor după cum îşi înţeleg ei condiţiile sociale, nu să sprijine descoperirile aparatului de cercetare al specialiştilor. În acest sens, constructivişţii radicali şi cei moderaţi reintroduc în analiza socială şi actorul individual, nu numai statul[78].

Totuşi, rămâne „faptul" că reformele lui Gorbaciov, *glasnost*, *perestroika* şi democratizarea, concepute pentru a salva partidul comunist şi statul sovietic, au eşuat în totalitate. Formele moderate alternative ale constructivismului lui Wendt şi Kratochwil nu oferă o explicaţie plauzibilă pentru aceste evenimente,

78. Comparaţi Evans, Rueschemeyer şi Skocpol (1985).

ci doar le constată. Se citează schimbările comportamentului sovietic şi se vorbeşte despre o criză de legitimare, dar se oferă explicaţii difuze privind motivul pentru care şi modul cum au apărut aceste realităţi politice noi sau au declanşat politici şi procese de reformă specifice, precum şi privind consecinţele acestor modificări revoluţionare. Formele alternative de constructivism nu oferă o punte de legătură – ci doar perspectiva unei legături – între raţionalism şi constructivism.

În schimb, grupul de la Miami ia taurul de coarne şi face afirmaţia, în conformitate cu exigenţele constructiviste, potrivit căreia Gorbaciov acţiona „raţional" în contextul social în care s-a format şi care îi oferea ocazia, după cum susţin constructiviştii, să „acţioneze asupra lumii"[79]. Atacându-şi toţi oponenţii, constructivişti şi nonconstructivişti, Kubalkova afirmă că „este nevoie de un act de credinţă pentru a afirma cu indiferent cât de multă convingere că oricare lider sovietic ar fi fost de acord, în numele ţării sale, să se lanseze în tranziţia confuză în care fosta Uniune Sovietică încă se află"[80].

Această direcţie de analiză îl „salvează" pe Gorbaciov ca actor „raţional" în cadrul structurii sociale care i-a modelat şi i-a determinat identitatea şi care i-a oferit, de asemenea, stimulentele pentru a acţiona în scopul salvării sistemului şi a poziţiei lui din interiorul acestuia, prin transformarea lor. Lipseşte o explicaţie a motivului pentru care el a ales politici ce au distrus sistemul, precum şi autoritatea şi puterea lui. Ceea ce lipseşte în mod stânjenitor din această analiză, în mare parte precum câinele care nu a lătrat din povestirea lui Sherlock Holmes, *Câinele din Baskerville*, este o identificare a forţelor sociale constrângătoare, privilegiate de celelalte paradigme abordate în lucrarea de faţă, ce l-au subminat pe Gorbaciov şi sistemul atât de preţuit de el. Dimensiunile gândirii constructiviste de orice orientare nu cuprind influenţa celor mai bune practici asupra producerii bogăţiei materiale – sistemul schimbului de piaţă occidental şi dependenţa sa faţă de reţelele globale de inovaţie tehnologică şi descoperire ştiinţifică. Ca o consecinţă, procesul de reformă este explicat prin referire la noua gândire, ca şi cum ea ar fi fost în totalitate neinfluenţată şi izolată de atracţiile şi tentaţiile materiale puternice ale acestor sisteme productive şi de cunoaştere, ale iniţiativei şi creativităţii umane, construcţe nu mai puţin sociale decât ideile sau identităţile.

---

79. Onuf (1998, p. 64).
80. Kubalkova (2001, p. 124).

O critică a înţelepciunii convenţionale la adresa constructivismului

Gândirea constructivistă explică prea puţin, în mod specific, de ce *glasnost*, *perestroika* şi democratizarea au fost alese ca instrumente pentru reformă şi de ce nu au avut succes. Teoriile sau abordările, mai ales cea a constructiviş-tilor radicali, nu se mulţumesc cu ideea că eşecul a fost o opţiune realistă şi că urmărirea sa a fost raţională. Uimitor este mai ales refuzul constructivişti-lor de a sublinia ceea ce pare a fi un factor evident şi conform cu orientarea lor epistemologică. Ne-am fi putut aştepta ca ei să recurgă la sentimentul naţional, o stare de spirit fundamental nematerială, ca o construcţie umană. Această forţă, ale cărei efecte au fost resimţite timp de peste două secole, contribuie la explicarea şi, în mod cert, la o mai bună înţelegere a dezmem-brării imperiului sovietic imediat după demararea *glasnost* şi a democratizării, cu toate efectele lor distrugătoare asupra sistemului sovietic, neconştientizate şi neintenţionate.

Aceste reforme au deschis calea unei noi forme de expresie a naţionalis-mului în statul sovietic. Mai mult decât noua gândire şi decât respingerea doctrinei Brejnev, naţionalismul a rupt legăturile dintre partidele comuniste din imperiu şi cele dintre statul sovietic şi poporul rus. Redeşteptarea loialită-ţilor naţionale în defavoarea angajamentelor ideologice a dezvăluit prăpastia dintre legitimitatea politică a statului sovietic în obţinerea sprijinului public şi puterea materială pe care o deţinea. Alegerea lui Boris Elţin şi înfrângerea electorală a lui Gorbaciov în Federaţia Rusă constituie dovada forţei naţio-nalismului în faţa revendicărilor discreditate ale ideologiei comuniste, fie aceasta leninistă, stalinistă sau reformatoare, de tipul celei introduse de Gorbaciov. Aşadar, presupusa intuiţie a constructiviştilor radicali potrivit căreia Gorbaciov a acţionat raţional în propriul context social are o valoare îndoielnică pentru construirea unei teorii a relaţiilor internaţionale şi securităţii cu scopul de a înţelege de ce Uniunea Sovietică a făcut implozie şi de ce războiul rece a luat sfârşit[81].

Ideile, după cum ar considera un constructivist moderat, „nu plutesc liber"[82]. Ele sunt ancorate într-un set elaborat de reguli, norme, regimuri şi instituţii, susţinute de o putere politică tangibilă şi efectivă. Naţionalismul, ca

81. Carrère d'Encausse (1993) şi Kaiser (1994).
82. Risse-Kappen (1995).

forţă puternică în cadrul relaţiilor internaţionale şi ca sursă de insecuritate profundă în politica mondială, constituie o explicaţie necesară, deşi insuficientă, a sfârşitului războiului rece. Acesta a contopit legitimarea cu monopolul violenţei deţinut de stat. După cum au prevăzut preşedintele Charles de Gaulle şi alţi realişti clasici (nu neorealişti)[83], naţionalismul este un predictor indispensabil, deşi nu întotdeauna în totalitate credibil, al colapsului imperiului sovietic. El distruge imperii. Constructivismul ca abordare a teoriei relaţiilor internaţionale şi securităţii şi-ar putea reexamina împotrivirea de a recunoaşte naţionalismul ca o forţă în construcţia socială. După cum a recunoscut Joseph Schumpeter acum câteva decenii, acesta este o forţă preraţională, atavică, ce nu poate fi redusă la calcule funcţionaliste pentru a fi înţeleasă şi explicată[84].

Putem doar să speculăm în privinţa motivului pentru care constructiviştii, ce pun un accent atât de mare pe creativitatea umană şi pe stările de spirit subiective, trec cu vederea această forţă în teoretizările lor. Recunoaşterea identităţilor şi loialităţilor naţionale, etnice, comunitare, culturale, religioase şi lingvistice ca forţe sociale cu putere de constrângere nu înseamnă că, inevitabil, constructiviştii sunt obligaţi să le susţină adoptarea şi răspândirea. Totuşi, teoria constructivistă doreşte atât de mult să sublinieze posibilitatea de a depăşi conflictul uman şi dilema securităţii prin simpla exercitare a voinţei şi dorinţei umane, încât falsifică agentul ale cărui gândire şi comportament încearcă să le explice în timp şi circumstanţe reale. Ea riscă să ignore sau să minimizeze ceea ce oamenii au ales (sau le-a fost impus) ca fiind identităţile lor, care ar putea fi mai orientate spre conflict şi spre recurgere la forţă decât spre cooperare şi consens. Gândirea eronată de tip „dar dacă" întrece descrierea şi explicaţia de tip „ca şi cum".

În mod similar, *perestroika* este minimalizată în gândirea constructivistă de toate orientările. Această trecere cu vederea poate fi atribuită în mare parte explicaţiilor cauzale intangibile, motivate de idei, ale proiectului constructivist. În acest punct, după cum se sugerează în capitolul 5, teoreticienii liberalismului economic argumentează în mod pertinent că Uniunea Sovietică nu putea concura cu soluţia Occidentului la imperativul naţional şi global al bunăstării materiale urmărit de populaţiile lumii. În mod paradoxal, nici

---

83. Kolodziej (1974).
84. Schumpeter (1955).

elitele sovietice nu-şi puteau spori bogăţia personală atât cât ar fi dorit, rămânând blocate într-o economie planificată pe care o controlau şi în cadrul căreia se bucurau de un statut privilegiat, de putere şi autoritate, dar implicând câştiguri materiale nesemnificative în comparaţie cu omologii lor occidentali. Decalajele tot mai mari dintre dezvoltarea economică şi tehnologică a Estului şi cea a Occidentului, precum şi experienţa zilnică a privaţiunilor elitelor sovietice au generat stimulente, după cum anticipează teoria economică liberală, pentru o gândire nouă care să se adapteze la cele mai bune practici occidentale – un sistem comercial economic deschis.

Explicaţia concepută în mod îngust de Wendt privind comportamentul statului ca produs al schimburilor interstatale care instanţiază o cultură a cunoaşterii sau ideilor în rândul statelor nu poate satisface construirea unui sistem material complet diferit şi competitiv – pieţele globale bazate pe dobândirea neîncetată a unei cunoaşteri ştiinţifice noi şi punerea în aplicare a acesteia în cadrul tehnologiei inovatoare. Ne-am fi aşteptat ca Wendt şi confraţii săi constructivişti să insiste cel puţin asupra ideii că sistemul de piaţă poate fi o descoperire ideaţională şi o ideologie în sine. Friedrich Hayek şi confraţii lui liberali, care în mod clar nu sunt constructivişti, nu întâmpină dificultăţi în argumentarea acestei afirmaţii, după cum se arată în capitolul 5.

Din puncte de vedere teoretice radical divergente, Karl Marx şi Adam Smith sunt de acord că pieţele, precum şi interacţiunile şi procesele sociale asociate cu ele au mai curând legătură cu fapte concrete decât cu reflecţia asupra acestor instituţii sociale. Condiţiile materiale create de pieţe şi industrializare au un impact puternic asupra opţiunilor oamenilor. Ideile şi valorile care conferă sens şi semnificaţie relaţiilor umane şi care legitimează exerciţiul puterii de stat sunt încadrate într-un set preexistent de condiţii materiale sau ceea ce Charles Lindblom numeşte determinanţi anteriori[85]. Ei modelează şi impulsionează gândirea, alegerile şi acţiunea. Această ordine transnaţională de schimburi dintre actorii statali şi nonstatali care alcătuiesc sistemul de piaţă global şi uriaşul corn al abundenţei ce decurge din acest sistem social structurează atât interesele şi stimulentele umane, cât şi varietatea de opţiuni aflate la dispoziţia participanţilor din sistemul de piaţă.

Stimulentele generate de aceste condiţii materiale de inovaţie tehnologică şi globalizarea sistemului de piaţă cu scopul de a include şi a submina Uniunea

85. Lindblom (2001, p. 169).

Sovietică nu sunt incluse în perspectiva lui Wendt şi a majorităţii constructiviştilor. Stimulentele pentru cooperare voluntară, descoperire şi inovaţie tehnico-ştiinţifică generate de un sistem de piaţă, condiţii materiale inerente unei culturi kantiene a prieteniei, nu par să fie pur şi simplu prizonierele ideii de utilitate a acestor sisteme. Ele derivă din ceea ce Marx numeşte alcătuirea bioeconomică a oamenilor sau din ceea ce Smith adaugă ca fiind tendinţa inerentă a oamenilor, dacă se află într-un sistem social protector şi de sprijin care favorizează schimbul economic liber şi voluntar, de a „face troc, barter şi schimburi". De asemenea, în mod curios, constructiviştii care pun accent pe libertatea de alegere şi creativitate în construirea relaţiilor sociale ignoră perspectiva larg recunoscută a lui Joseph Schumpeter privind „puterea distrugătoare creatoare" a capitalismului şi impactul reformator al antreprenorilor asupra structurilor sociale.

Aşa cum Montezuma în Mexic şi Anatuhalpa în Peru au subestimat puterea materială a invadatorilor spanioli[86], Gorbaciov a comis erori fatale, subestimând puterea sistemelor economice şi politice deschise occidentale şi atracţia puternică exercitată de ele asupra populaţiilor aflate sub control comunist. La fel ca Montezuma şi Anatuhalpa, reformatorii sovietici, în adaptarea şi subscrierea la puterea materială occidentală, pur şi simplu nu au reuşit să prevadă implicaţiile reformelor pieţei libere asupra economiei sovietice planificate. Elita socializată sub aspect ideologic nu a fost capabilă, la rândul ei, să înţeleagă puterea naţionalismului ca forţă cu putere de implozie, odată cu introducerea acestor reforme economice şi politice cu preţul Uniunii Sovietice şi al imperiului său. Antagonismele naţionale, comunitare şi etnice din interiorul Uniunii Sovietice s-au dovedit în cele din urmă a fi sfârşitul acesteia – o dovadă a uneia dintre cele mai decisive lecţii ale secolului XX, şi anume faptul că imperiile nu pot suporta forţa centrifugă a identităţilor concurente, care îşi reclamă vehement autodeterminarea într-o lume tot mai globalizată, cu populaţii şi state divizate.

În acest punct al dezvoltării proiectului lor, constructiviştii par a fi incapabili să încorporeze în abordarea lor stimulentele materiale ale unui sistem de piaţă, indiferent de neajunsurile sale explicative, cu excepţia situaţiei în care reduc la formele ideaţionale preferate acest sistem social revoluţionar şi distrugerea creatoare pe care o declanşează. Constructiviştii moderaţi, precum

86. Diamond (1997), mai ales capitolul 3.

Kratochwil, adaugă însă dimensiunea importantă a politicii interne şi de alianţă, precum şi repercusiunile ambelor asupra legitimităţii statului sovietic şi a partidului comunist. Dar şi ei, asemenea altor constructivişti, evită să recunoască puterea semnificativă a bogăţiei şi bunăstării – o recunoaştere care le-ar submina explicaţia ideaţională privind comportamentul.

În special, abordarea îngustă a lui Wendt îl împiedică să se folosească de constructivism în mod avantajos în examinarea impactului politicii interne asupra statului şi imperiului sovietice. Tipurile radicale de constructivism, precum cel la care face aluzie Emanuel Adler mai sus, pot ajunge la unele dintre sursele nesecate ale opoziţiei faţă de sistemul sovietic. De asemenea, ele pot ajunge şi la teza păcii democratice[87]. Wendt nu poate. El a pus între paranteze – adică a exclus – o analiză a politicii interne, fie ea portretizată sub o formă materială sau una ideaţională, în explicaţia privind apariţia a trei culturi ale anarhiei, precum şi identitatea şi interesele statelor potrivit acestor trei sisteme structurale. Într-un anumit sens, excluzând atât schimburile transnaţionale dintre actori (tranzacţiile economice şi de piaţă), cât şi politica internă, Wendt a descris, practic, colapsul Uniunii Sovietice şi sfârşitul războiului rece prin prisma limitată a relaţiilor interstatale, ignorând celelalte două niveluri de interacţiune socială şi a actorilor, cu impact asupra statului sovietic, după cum se evidenţiază în tabelul 1.1. El a exclus în mod implicit aceste surse cruciale ale transformării identităţii statului sovietic şi a republicilor lui. Wendt este conştient de aceste neajunsuri, însă faptul că le recunoaşte nu îl scuteşte de critica unuia dintre detractorii săi potrivit căreia revendicarea lui constructivistă „nu este susţinută de date empirice şi e contrazisă de precaritatea normelor din mediul internaţional”[88].

De asemenea, Wendt afirmă că nici un mare război între principalele puteri nu a apărut din cauza autoconstrângerilor ideaţionale dintre state, care se inserează tot mai mult într-un sistem lockean de rivali ce se îndreaptă treptat spre un sistem kantian de prieteni. Deşi acceptă că anumite condiţii materiale – de exemplu, cursa înarmărilor – pot copleşi opţiunea statelor de a adera la norme de autolimitare, el afirmă că acestea din urmă pot explica mai elocvent motivul pentru care războiul rece nu a devenit niciodată fierbinte.

---

87. Russett (1993), Russett şi Starr (2000), Russett şi Oneal (2001), precum şi Lipson (2003).
88. Krasner (2002, p. 131).

Convingerea lui Wendt conform căreia războiul rece nu a devenit niciodată fierbinte din cauza apariţiei unui sistem lockean, ce a deschis calea autolimitării statului şi adoptării normelor internaţionale, a constituit, de asemenea, ţinta criticilor. Neorealiştii şi instituţionaliştii liberali nu sunt convinşi că un sistem lockean a apărut gata format, precum zeiţa elenă Atena din capul lui Zeus. Există două condiţii materiale – una negativă, cealaltă pozitivă – care oferă o mai mare putere explicativă. Pe de o parte, costurile enorme ale războiului nuclear par a avea mai mult decât un efect marginal pentru descurajarea unor războaie majore. Pe de altă parte, stimulentele unui sistem de piaţă pentru cooperare voluntară şi pentru descoperirile şi inovaţiile tehnico-ştiinţifice, condiţii materiale inerente unui culturi kantiene a prieteniei, nu par să poată fi reduse pur şi simplu la utilitatea acestor sisteme. Atât liberalii, cât şi marxiştii converg în privinţa evoluţiei de tip încercare şi eroare a sistemelor sociale capabile să producă tot mai multă bogăţie şi bunăstare pentru oameni. Justificările *ex post facto* ale acestui proces evolutiv prin inversarea sensului săgeţilor cauzale, ideile propulsând condiţiile materiale, constituie o ipoteză credibilă, dar acestei caracterizări a evoluţiei schimbării sociale încă îi lipsesc atât „datele empirice" cu care să îşi poată susţine pledoaria, cât şi capacitatea logică de a contesta principalele poziţii contrarii, mai ales paradigmele abordate în volumul de faţă[89].

Forţa constructivismului constă în slăbiciunea sa. Prin problematizarea tuturor teoriilor cunoaşterii, mai ales a teoriilor relaţiilor internaţionale şi securităţii, constructivismul readuce valorile umane în mod implicit şi explicit în rândul preocupărilor unei teorii a cunoaşterii privind gândirea şi acţiunea umană. Aceasta este o mişcare justificabilă, întrucât chiar adepţii declaraţi ai liberalismului economic sunt acum dispuşi să o afirme – şi să insiste asupra ei[90]. În schimb, direcţia conceptuală aleasă de constructivişti pentru a readuce în prim-plan actorii umani şi agenţii construiţi de ei le expune principalul punct slab. Agenţii, a căror construcţie este produsul regulilor, pot acţiona social numai dacă se concretizează într-o reţea de reguli, norme şi instituţii. Aceste mecanisme sau aranjamente sociale, după cum insistă Onuf, oferă „ocazii de a acţiona asupra lumii"[91], ceea ce este echivalent cu afirmaţia că

89. Comparaţi Waltz (1990, 1964) şi John Mueller (1988, 1989).
90. Kuran (1991, 1995).
91. Onuf (1998, p. 64).

agenţii sau actorii acţionează numai dacă au putere socială. Însă un principiu al constructivismului nu mai puţin fundamental decât concretizarea relaţiei agent-structură este afirmaţia potrivit căreia toate teoriile cunoaşterii, fiind constructe umane, sunt şi *ipso facto* problematice, inclusiv afirmarea de către constructivişti a acestui „adevăr".

Există o tensiune fundamentală şi contradictorie la baza optimismului proiectului constructivist. Este „ca şi cum" problematizarea adevărului şi puterii politice ar conduce în mod automat la o lume în care diferenţele ar fi estompate, iar conflictele ar înceta inevitabil prin actul problematizării. Această proprietate de suprafaţă a gândirii constructiviste actuale, indiferent cât de respectabilă ar fi, ridică îndoieli privind relevanţa teoretică şi obiectivitatea constructivismului faţă de explicarea comportamentului actorilor, şi nu faţă de gândirea şi acţiunea ce ar putea fi preferate de constructivişti. Formele extreme de constructivism pot fi criticate mai ales pentru faptul că se depose-dează singure de orice aşteptare plauzibilă ca apelul legitim la putere să fie conceput sau posibil pentru a se atinge rezultatele favorabile împărtăşite în mare măsură – pacea, prosperitatea şi justiţia. Apelul la puterea de orice tip, care ar putea fi determinat sau avansat de aceste scopuri nobile, este delegitimat chiar în momentul construirii de către oameni – născut mort în calitate de construcţie socială.

În gândirea constructivistă actuală nu există un impediment teoretic sau practic care să împiedice actorii, agenţii şi structurile de putere să se întoarcă la un model hobbesian şi la un joc final regresiv şi autodistructiv. Constructivismul reuşeşte să explice reducerea conflictelor violente şi, în mod specific, încheierea războiului rece mai bine decât explică motivul declanşării acestui război şi al metamorfozării sale într-o luptă globală a superputerilor, legată în mod superficial şi periculos de un echilibru al terorii, ale cărui rămăşiţe nucleare încă ameninţă soarta speciei umane.

Oare aceste critici se adaugă la acuzaţia unui critic dur potrivit căruia „nu există afirmaţii privind comportamentul statului în *Social Theory of International Politics*, nici chiar afirmaţiile «puţine şi măreţe» dezvoltate de Kenneth Waltz..."[92] ? Aceasta pare a fi o respingere prea facilă şi prea dură a proiectului constructivist. În acest moment al luptei dintre paradigme şi abordări pentru hegemonie, nu se oferă nici o concluzie sigură. Constructivismul, sub formele sale numeroase, este un oponent cu prea multe resurse pentru a fi

92. Keohane (2002, p. 126).

respins pur şi simplu din cauza punctelor slabe ale unui anumit constructivist moderat sau radical. În mod cert, nu ar fi just să fie respinse numeroasele critici la adresa principalelor teorii ale securităţii şi relaţiilor internaţionale, pe fundamente adecvate altor perspective cauzale, metodologice şi referitoare la evidenţe. Continuând în mod implicit eforturile lui Max Weber şi ale lui Emile Durkheim, după cum se afirmă în lucrarea de faţă, Wendt, Kratochwil şi alţi constructivişti moderaţi au adus în mod clar constructivismul în rândul teoriilor majore privind relaţiile internaţionale, fără a abandona preceptele constructiviste centrale.

Constructiviştii deschid noi direcţii de investigaţie şi atrag de partea lor tot mai mulţi specialişti, mai ales dintre cei tineri. Numărul uimitor al axelor agent-structură („naraţiuni" în terminologia constructivistă) care pot fi explorate eliberează acest curent de constrângerile paradigmelor prevalente. Nu este specific unei paradigme şi nici nu e legat printr-un cod de conduită de o anumită perspectivă teoretică. Prin lansarea provocărilor la adresa tuturor celorlalte proiecte teoretice, atât în privinţa cunoaşterii faptelor sociale accesibile sub aspect empiric, cât şi a revendicărilor privilegiate legate de valori, interese, putere şi legitimitate, constructivismul deschide calea pentru explorarea unei mari varietăţi de probleme şi întrebări care anterior nu fuseseră cuprinse în tipul de teoretizare acceptat. El poate examina abordări inaccesibile realiştilor, neorealiştilor sau marxiştilor, privind modul în care dilema securităţii ar putea fi atenuată şi depăşită prin intervenţia şi concepţiile umane[93]. Acest fapt invocă nevoia, evitată de Wendt, de a urmări procesul *şi* condiţiile materiale necesare pentru a explica modul în care o anarhie hobbesiană se poate transforma în una lockeană şi kantiană, în mare parte la fel cum sistemul de state european s-a îndreptat spre o unitate europeană după cinci secole de război civil distrugător. Nu este suficient să se stipuleze o presupusă modificare a comportamentului sistemului de state; este necesară şi legitimă şi o explicaţie.

Deşi această evaluare pozitivă nu este acceptată cu uşurinţă de constructiviştii „radicali", întrucât este afectată de loialitatea faţă de teoria raţionalistă şi orientată empiric, nu există nici o îndoială că alţi constructivişti deschid noi direcţii de investigaţie care atrag de partea lor tot mai mulţi adepţi. Aceste direcţii problematizează statul şi sistemul de state, înlătură barierele conceptuale artificiale care separă politica internă de cea internaţională în teoretizarea

93. De exemplu, Adler şi Barnet (1998), Katzenstein (1996) şi Frederking (1998).

politicii globale şi securităţii, expun impactul diferitelor identităţi ale agenţilor sau actorilor asupra modului în care îşi definesc interesele şi lansează o provocare atât la adresa concepţiilor statice asupra politicii internaţionale, cât şi la adresa pretenţiilor de legitimitate şi privilegiu. În mod ironic, sunt necesare mai multe cercetări şi descoperiri pentru confirmarea revendicărilor ambiţioase ale constructivismului. Constructivismul, sub oricare dintre formele abordate în lucrarea de faţă sau ca efort colectiv, nu este pregătit să îşi asume titlul de hegemon în lupta cu paradigmele şi abordările prezentate mai sus. Însă este promiţător, chiar dacă nu constituie încă un pretendent autentic.

Teme pentru discuții

1. De ce o explicație constructivistă a securității se caracterizează mai curând ca o abordare decât ca o paradigmă pentru studiul relațiilor internaționale şi securității?
2. Care sunt elementele-cheie ale criticii constructiviste la adresa abordării behavioriste sau raționaliste a teoriei şi practicii securității?
3. Care sunt elementele-cheie ale abordării constructiviste privind teoria şi practica relațiilor internaționale şi securității? Identificați îndepărtarea constructiviştilor de alți specialişti în ştiințe sociale sub aspectul dimensiunilor referitoare la dovezi, al celor cauzale, metodologice, ontologice şi epistemologice.
4. Faceți distincția între explicațiile moderate şi cele radicale privind comportamentul actorilor în relațiile internaționale şi în luarea deciziilor legate de securitate. Unde s-ar situa Wendt pe o axă pornind de la constructiviştii moderați până la cei radicali?
5. Evaluați capacitatea celor trei forme de critică constructivistă din acest capitol de a explica începutul, evoluția şi colapsul sistemului bipolar al războiului rece.

Sugestii de lectură

Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth A. Simmons (ed.) (2002), *Handbook of International Relations*, Sage, Londra. Acest manual prezintă cea mai bună trecere în revistă critică a teoriei relaţiilor internaţionale, împărţită în principalele subdomenii ale disciplinei. Eseurile lui Emanuel Adler privind constructivismul şi cele

ale lui James Fearon şi Alexander Wendt privind abordarea raţionalistă şi cea constructivistă sunt deosebit de pertinente.

Emile Durkheim (1993), *Ethics and the Sociology of Morals*, Prometheus Books, Buffalo. Este utilă lecturarea autorilor consacraţi pentru crearea unei imagini a îndatorării cumulate a teoreticienilor şi practicienilor contemporani faţă de numele mari din literatura anterioară.

Forum (2000), „Forum on Social Theory of International Politics", *Review of International Studies*, nr. 26, pp. 123-180. Aceasta constituie cea mai bună şi mai cuprinzătoare critică la adresa teoriei constructiviste a lui Alexander Wendt, formulată de specialişti de frunte ai relaţiilor internaţionale, şi include apărarea lui Wendt, care sugerează direcţia în care se îndreaptă gândirea lui în prezent.

Peter J. Katzenstein (ed.) (1996), *The Culture of National Security : Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York. Acest volum, editat de unul dintre cei mai importanţi specialişti în relaţii internaţionale şi politică comparată, constituie cel mai bun argument pentru abordarea cu seriozitate a constructivismului moderat şi pentru includerea acestuia în rândul principalelor direcţii de gândire.

Nicholas G. Onuf (1998), „Constructivism : A User's Manual", în Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf şi Paul Kowert (ed.), *International Relations in a Constructed World* (pp. 58-78), M.E. Sharpe, Londra. Aceasta constituie o introducere utilă în lucrarea mai provocatoare şi mai comprehensivă a lui Onuf din 1989 privind constructivismul : *World of Our Making : Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia.

John Gerard Ruggie (1998), „What Makes the World Hang Together ? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, nr. 52, pp. 855-885. Dacă dorim un punct de plecare pentru a înţelege constructivismul, acesta este la fel de potrivit ca oricare altul. Scris cu claritate, evidenţiind o înţelegere de invidiat a literaturii şi îndatorării constructivismului faţă de Max Weber şi Emile Durkheim.

John R. Searle (1995), *The Construction of Social Reality*, Free Press, New York [ed. rom. : *Realitatea ca proiect social*, traducere de Andreea Deciu, Editura Polirom, Iaşi, 2000]. Aceasta este o lucrare fundamentală despre constructivism, semnată de un sociolog remarcabil.

Alexander Wendt (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge. În această lucrare voluminoasă, autorul îşi rezumă şi îşi dezvoltă toate articolele importante anterioare.

CONCLUZII

Capitolul 8

Încotro se îndreaptă securitatea internaţională şi studiile de securitate ?

Când cineva are cu adevărat 55% dreptate e foarte bine şi nu are rost să se mai discute. Iar dacă cineva are 60% dreptate, atunci este minunat... Dar ce să spunem dacă are 75% dreptate ? Înţelepţii spun că dă de bănuit. Bine, dar despre 100% ? Oricine spune că are 100% dreptate este un fanatic...

Un evreu bătrân din Galiţia[1]

După o trecere în revistă şi o evaluare atât de cuprinzătoare a şapte şcoli de gândire concurente, suntem oare pregătiţi să încoronăm un câştigător detaşat – un hegemon în studiile de securitate ? Nu tocmai. Paradigma sau abordarea câştigătoare ar trebui să îndeplinească în totalitate standardele teoriei valide şi ale practicii credibile definite în capitolul 1. Nici una dintre ele nu le îndeplineşte. Totuşi, în măsuri diferite – iar în acest sens cititorul este judecătorul final –, toate trec un test minim al ideii lui Imre Lakatos despre programele de cercetare progresivă.

De asemenea, fiecare trebuie să explice începutul şi sfârşitul războiului rece – într-o măsură suficientă pentru a i se justifica includerea în lupta pentru hegemonie dintre perspectivele concurente asupra securităţii[2]. Într-o măsură sau alta, fiecare are de adăugat valoare la amestecul de explicaţii privind această modificare tectonică în relaţiile internaţionale şi în politica globală. Nici una dintre ele nu se apropie de o explicaţie definitivă privind această luptă globală şi încheierea ei.

1. *Apud* Milosz (1954, p. v).
2. Faptul că este posibil ca această perspectivă extinsă asupra sferei de cuprindere a studiilor de securitate să câştige teren e sugerat într-o lucrare frecvent citată, editată de un teoretician realist proeminent. Vezi Betts (2005).

Să ne amintim că volumul de faţă include studiile de securitate în limitele mai largi şi mai cuprinzătoare ale teoriei relaţiilor internaţionale. Pentru a crea un domeniu special pentru imperativul securităţii cu care se confruntă actorii internaţionali – mai ales statele, dar şi alţi actori –, am afirmat că teoria securităţii trebuie să îndeplinească un dublu standard. O teorie-hegemon trebuie să fie capabilă să explice de ce şi cum actorii aleg forţa sau aleg să *nu* recurgă la forţă ori la ameninţări coercitive pentru a obţine ceea ce doresc – în felul cum o doresc *ei*. În mod specific pentru state, dorim o teorie a războiului *şi* a păcii. În termeni mai formali, întrebarea care trebuie abordată de pretendenţii la hegemonie este cum obţin actorii rezultatele preferate în schimburile lor interdependente cu alţi actori pentru scopuri urmărite reciproc, dar nu neapărat congruente sau convergente. Printre aceste efecte se numără nu numai rezultatele dorite privind scopurile şi mijloacele, ci şi cele privind regulile care să guverneze interacţiunile viitoare.

Nu a fost suficientă pentru îndeplinirea standardelor volumului de faţă presupunerea, după modelul unor realişti, că întotdeauna ne putem aştepta ca actorii să defecteze şi să utilizeze sau să ameninţe cu forţa pentru a induce ori a impune obţinerea rezultatelor dorite în relaţiile cu statele şi cu alţi actori. Şi nici nu este raţional sau conform experienţei să se presupună, pentru scopurile analizei, aşa cum afirmă mulţi economişti liberali, că actorii vor alege întotdeauna nonviolenţa şi cooperarea consensuală, voluntară pentru a-şi coordona preferinţele cu alţi actori de aceeaşi orientare sau că vor ajunge la un compromis privind diferendele lor într-un mod paşnic.

Nici una dintre şcolile abordate până acum nu trece cu brio testul dublu al volumului de faţă pentru definirea sau rezolvarea aspectelor de securitate. Unele reuşesc mai bine decât altele, în funcţie de contextul istoric căruia i se aplică paradigma sau abordarea. După cum se menţionează în capitolul 2, pentru definirea tipului de dilemă a securităţii cu care se confruntă factorii de decizie din stat şi populaţiile respective este foarte important dacă vorbim despre un context anterior primului război mondial sau celui de-al doilea. Actorii din state şi regimuri diferite, cu interese, scopuri şi valori diferite şi divergente formulează scenarii diferite privind securitatea. Fiecare trebuie să fie evaluat în termenii proprii, fără a uita că obiectul studiilor de securitate ca subdomeniu al teoriei relaţiilor internaţionale este de a identifica generalizări privind comportamentul actorilor, aplicabile în timp, spaţiu şi în diferite condiţii sociale.

După cum avertizează Imre Lakatos, nu există un singur test, precum cel al războiului rece, care să poată demonstra adevărul sau falsitatea unei teorii a securităţii sau care să respingă o abordare referitoare la construirea unor teorii, precum programele de cercetare behavioriste ori constructiviste. Aşadar, un teoretician al securităţii serios, un practician şi o persoană interesată au obligaţia intelectuală, profesională şi civică de a contesta aceste şcoli de gândire ca ghizi credibili ai politicilor publice, atunci când fapte contradictorii şi experienţa subminează învăţămintele deduse dintr-un anumit mod de comportament de securitate. Sarcina este întotdeauna de a „respinge" aceste teorii, şi nu de a selecta date parţiale care să sprijine o perspectivă deja declarată ca adevărată şi validă, în acelaşi timp obstrucţionând observaţiile discrepante[3]. Ceea ce rămâne după acest neîncetat proces de triere este o cunoaştere temporar credibilă privind securitatea, care necesită alte testări şi perfecţionări în lumina datelor noi, a circumstanţelor schimbătoare şi a descoperirilor teoretice sau privind metodele de studiu.

Pentru unii cititori, aceasta ar putea fi o concluzie descuratoare. Pentru alţii, inclusiv pentru autorul volumului de faţă, lipsa *anumitor părţi* ale cunoaşterii provoacă tentaţia de a le descoperi. A şti care sunt problemele şi nedumeririle rămase *înseamnă* a cunoaşte. A şti care sunt probleme ce trebuie abordate şi rezolvate constituie *ipso facto* aria în care trebuie făcut pasul următor în învăţare. În încercarea sa de a recrea viaţa de zi cu zi a romanilor din Britania, Richard Collingwood, renumit istoric englez, a observat că formularea întrebărilor corecte este mai importantă decât obţinerea răspunsurilor corecte[4]. Odată ce acestea din urmă au fost scoase la lumină, trebuie să mergem mai departe. Ceea ce este cunoscut, deşi util, e neinteresant – chiar şters şi plictisitor – din perspectiva ştiinţei şi, în particular, a ştiinţelor sociale, în încercarea lor de a pune noi întrebări importante şi semnificative privind oamenii, căutările şi scopurile lor. Mantra este: „Spune-mi ceva ce nu ştiu". Dacă ne reamintim obsedant, aşa cum sunt înclinaţi unii teoreticieni, că dilema securităţii este ancorată în relaţiile dintre state şi în schimburile oamenilor şi ale societăţilor umane, aflăm prea puţin despre modul cum şi motivele pentru care această dilemă este sau poate fi simplificată ori depăşită – sau nu.

---

3. Robert Jervis (1976) face această afirmaţie în critica sa privind folosirea greşită a istoriei de către specialiştii în ştiinţe sociale cu scopul de a-şi susţine poziţiile.
4. Collingwood (1939, 1946). Vezi *Autobiografia* lui Collingwood pentru perspectiva sa asupra poziţiei privilegiate a întrebărilor şi nu a răspunsurilor în procesul de învăţare umană. Lucrarea sa *Idea of History* dezvoltă această provocare.

Drumul parcurs de noi

Ca o concluzie, să retrasăm pe scurt drumul parcurs de noi şi să sugerăm direcţia în care ar trebui să se îndrepte studiile de securitate. După cum dovedeşte volumul de faţă, în prezent nu există o şcoală de gândire dominantă, o metodologie obligatorie unică sau un set exclusiv de recomandări privind politicile care să prezică fără greş consecinţele recurgerii sau nu la forţă ori la alte forme de putere *hard* şi *soft* pentru obţinerea rezultatelor dorite de actori în tranzacţiile lor interdependente şi reciproc contingente. Incertitudinea ne avertizează în privinţa pericolului reprezentat de adoptarea necondiţionată a afirmaţiilor părtinitoare ale teoreticienilor şi practicienilor asociaţi cu aceste şapte perspective ale securităţii. Problematizând aceste şcoli de gândire, cititorii adoptă o anumită poziţie de pe care să decidă ce poate oferi fiecare paradigmă sau abordare pentru explicarea comportamentului actorilor. În acest moment, cititorii ar trebui să deţină elementele care alcătuiesc o opinie fermă privind punctele tari şi cele slabe ale fiecărei orientări teoretice. De asemenea, ar trebui să dispună şi de un instrumentar funcţional de concepte – arme, dacă doriţi –, util nu numai pentru evaluarea valorii fiecărei paradigme sau abordări, ci şi pentru a învăţa singuri mai multe despre securitatea internaţională. Dacă în acest moment cititorii consideră că nu mai sunt observatori pasivi sau consumatori programaţi ai opiniilor altora, indiferent cât de experte ar părea să fie ele, atunci am atins unul dintre scopurile principale ale volumului de faţă.

Pentru a „respinge" perspectivele celor şapte şcoli de gândire, fiecăreia i-a fost evaluată explicaţia implicită sau explicită privind începutul, evoluţia şi sfârşitul războiului rece. Dimensiunile globale ale conflictului dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică şi comasarea fără precedent a violenţei organizate pentru desfăşurarea luptei constituie un argument *prima facie* pentru utilizarea războiului rece ca test valid. Dacă ar fi declanşate, forţele militare uriaşe, convenţionale şi nucleare, etalate de ambele părţi în această competiţie globală pentru hegemonie, ar ameninţa toate statele şi popoarele lumii. Dacă o şcoală de gândire nu reuşeşte să explice această ciocnire între titani şi proporţiile uriaşe ale conflictului lor armat şi nici sfârşitul brusc al acestui duel fatal, aproape fără nici un glonte tras la nervi, atunci credibilitatea sa poate fi pusă sub semnul întrebării în chip rezonabil.

Ceea ce pare a fi clar este faptul că nici unul dintre cei şapte concurenţi la hegemonie nu răspunde în mod satisfăcător problemei războiului rece. Explicaţiile pe care le oferă surprind actorii centrali şi factorii critici, elemente-cheie pentru înţelegerea începuturilor, desfăşurării şi finalului sistemului bipolar postbelic. Însă, precum orbii mitici din India, cele câteva descrieri concurente ale problemelor de securitate, motivul pentru care şi modul cum le abordează şi le rezolvă actorii, precum şi criteriile propuse de factorii de decizie pentru ghidarea conceperii politicilor de securitate, toate au neajunsuri. Câmpul autolimitativ al fiecărei paradigme sau abordări, indiferent care ar fi meritele pretenţiilor sale la rigoare, parcimonie sau universalitate, exclud actori şi factori-cheie cu impact asupra securităţii internaţionale şi globale. Afirmaţiile incomplete şi problematice privind cunoaşterea factorilor şi actorilor cu rol în deciziile, acţiunile şi rezultatele din domeniul securităţii reduc din utilitatea unei paradigme sau abordări. Completarea unui program de cercetare prin ajustări şi rafinări ad-hoc pentru a umple golurile cu scopul de a îndepărta criticile – precum cele aduse de adepţii poziţiilor concurente abordate în lucrarea de faţă – estompează coerenţa unui model de securitate, îi erodează puterea explicativă şi îi subminează statutul de pretendent la hegemonie în studiile de securitate. Probabil că deţinem descrieri mai potrivite şi mai adecvate ale modului cum şi motivelor pentru care anumite aspecte de securitate au fost rezolvate (sau nu) în timp, însă nu avem o teorie a securităţii.

Realiştii, neorealiştii şi instituţionaliştii liberali au multe de spus despre izbucnirea şi evoluţia războiului rece, până la sfârşitul acestuia odată cu implozia Uniunii Sovietice. Hobbes, Clausewitz şi Tucidide trec dincolo de timp şi spaţiu şi reapar sub înfăţişarea nouă a teoreticienilor şi practicienilor realişti contemporani pentru a explica impulsul Statelor Unite şi al Uniunii Sovietice, puterile învingătoare în al doilea război mondial, de a-şi impune ideologiile contrare, interesele economice şi concepţiile privind ordinea şi legitimitatea globale asupra rivalilor şi asupra altor popoare şi state ale lumii. „Maşinăriile sfârşitului lumii" ale superputerilor, armamentele convenţionale şi nucleare tactice desfăşurate masiv de cele două alianţe războinice în centrul Europei şi tiparele haotice ale tratatelor şi alianţelor de securitate şi ale alinierilor încropite împreună, indiferent cât de întâmplător şi incoerent, stau mărturie pentru logica autodistructivă a războiului pur, abordată fie dintr-o perspectivă statală (Clausewitz), fie din una societală (Tucidide) sau individuală (Hobbes). Şi invers, după cum realiştii optimişti şi instituţionaliştii

liberali au fost capabili să demonstreze temporar, chiar duşmani aparent ireconciliabili – putându-se elimina reciproc printr-o singură lovitură nucleară sau într-un acces de furie lipsit de judecată – au reuşit să coopereze pentru a-şi controla competiţia, cu scopul de a împiedica un război neintenţionat şi nedorit şi a pune capăt unui asemenea conflict, dacă ar fi izbucnit, cu spre a-şi preveni anihilarea reciprocă. Calcularea costurilor, beneficiilor şi riscurilor şi mai ales a scopurilor politice şi morale controlează alunecările inerente schimburilor sociale – marcate de ameninţarea reală sau iminentă cu coerciţia din partea actorilor interdependenţi, cu scopul de a obţine ceea ce doresc – pentru a nu se îndrepta spre un joc final hobbesian, al războiului tuturor împotriva tuturor.

Deşi aceste perspective reuşesc să explice de ce statele recurg sau sunt constrânse să recurgă la forţă, ele oferă o înţelegere neadecvată sau incompletă privind modul în care actorii pot – şi au putut – să atenueze ori să depăşească ameninţările la securitatea lor şi dilemele de alegere ridicate de ele. De ce nu se aşteaptă nimeni în prezent ca Germania să atace Franţa? Înainte de 1 septembrie 1939, data invadării Poloniei de către Germania şi a începutului celui de-al doilea război mondial, toată lumea se aştepta la un atac la un moment dat – chiar în scurt timp. Aşteptarea referitoare la cooperarea voluntară sau la invocarea legilor, normelor, instituţiilor internaţionale ori la pacte de neagresiune pentru rezolvarea acestor conflicte nu le-a fost de folos factorilor de decizie care se confruntau cu perspectiva iminentă a războiului declanşat de un duşman expansionist, hotărât, aşa cum avertizase E.H. Carr în descrierea sa privind criza reprezentată de Germania nazistă[5]. În ce mod şi de ce s-au schimbat atât de fundamental scopurile şi interesele politice şi morale ale Franţei şi Germaniei, considerate a fi vechi rivale ireconciliabile înainte de al doilea război mondial, astfel încât acum pacea dintre ele pare a fi firească şi sigură? Ce se poate învăţa de pe urma acestei transformări ca să poate fi aplicat şi în cazul altor rivalităţi vechi din Orientul Mijlociu, Africa sau Asia? Ce anume împiedică Europa, cu excepţia Balcanilor, să regreseze spre obiceiurile deprinse în peste patru secole de război civil – spre ameninţări concurente, război incipient şi ostilităţi armate pentru rezolvarea problemelor de securitate?

Cadrul conceptual oferit de gândirea liberală neoclasică pentru imperativul inevitabil al războiului, destul de distinct de conflictele referitoare la alte

5. Carr (1946).

preferinţe ale actorilor, conferă mai multă putere explicativă privind sfârşitul (dacă nu şi evoluţia) războiului rece decât oferă teoreticienii analizaţi în capitolul 4 sau marxiştii ori, în prezent, teoreticienii tranziţiei puterii. Teoria economică liberală se bazează pe premisa că acordurile consensuale dintre actorii egoişti raţionali stimulează, în mod eficient, eforturile lor pentru satisfacerea nevoilor de subzistenţă şi, mai general, pentru maximizarea bogăţiei şi bunăstării lor materiale. Ideea unei pieţe pure se bazează pe astfel de aranjamente voluntare între actori altfel egoişti. Pe linia gândirii lui Adam Smith şi a adepţilor lui privind modul prin care s-ar putea spori avuţia naţiunilor, pieţele mondiale – ca sistem social – ar genera stimulentele pentru cooperare consensuală între actorii participanţi. După cum a afirmat Joseph Schumpeter (unul dintre economiştii neoclasici proeminenţi din prima jumătate a secolului XX), descoperirile ştiinţifice şi inovaţiile tehnologice neîncetate, motoare ale prosperităţii economice, sunt considerate a fi nu mai puţin dependente de fluxul liber al ideilor şi cooperării voluntare dintre state deseori rivale şi popoare diverse, peste frontierele naţionale.

Contrar aşteptărilor marxist-leniniste, statele liberale occidentale cu o economie de piaţă au depăşit ritmul sistemului planificat sovietic în producerea şi distribuţia bogăţiei şi bunăstării către cetăţenii lor. Practicile lor cele mai bune au fost treptat adoptate de un număr tot mai mare de state în curs de dezvoltare, de China comunistă şi, în final, de Uniunea Sovietică. Adepţii liberalismului economic sunt capabili să susţină un discurs formidabil pentru a demonstra că sfârşitul războiului rece şi modificările seismice ale puterii globale pe care le-a generat pot fi explicate într-un mod mai convingător prin decizia liderilor de la Kremlin de a adapta sistemul economic sovietic la cel occidental, în loc să continue urmărirea unei strategii de securitate contracarante, care să echilibreze puterea militară a Occidentului. Forţele pieţei controlate hegemonic de Occident s-au dovedit în cele din urmă a fi mai constrângătoare decât capacităţile lui militare, pentru a face Uniunea Sovietică să se îndrepte spre poziţia occidentală şi, în final, spre dezmembrarea sa ca stat.

De asemenea, abordările behavioriste şi constructivismul oferă rezultate amestecate. Constrângerile metodologice ale proiectelor de cercetare behavioriste şi raţionaliste actuale descurajează formularea unei întrebări generale, însă care se dovedeşte esenţială pentru teoria relaţiilor internaţionale şi studiile de securitate, şi anume cum şi de ce a ajuns războiul rece să se stingă, iar apoi să dispară pur şi simplu peste noapte. Oricât de relevantă ar părea această întrebare sau oricât de semnificativ a fost impactul războiului rece asupra a

miliarde de oameni, protocoalele ştiinţifice riguroase şi principalele metode de cercetare nu sunt nici dotate, nici concepute pentru a aborda astfel de probleme de importanţă vitală pentru toate populaţiile lumii. Pentru unii, războiul rece este doar „o singură valoare pe graficul datelor" care nu ar putea fi folosită pentru testarea sau dezvoltarea unei teorii[6]. Această afirmaţie poate fi adevărată în condiţiile unor stipulări metodologice, dată fiind starea actuală a celor mai multe programe de cercetare behavioriste, fie ele dezvoltate într-un cadru structural sau unul strategic. Gândirea şi valorile umane, fără a mai menţiona interesele de securitate, nu se lasă respinse sau eliminate cu prea mare uşurinţă prin artificii metodologice înşelătoare.

În aşteptarea dezvoltării şi perfecţionării programelor de cercetare behavioriste în scopul abordării unor probleme de securitate critice care nu pot fi reduse la reguli privind evidenţele şi la metode behavioriste, nu pare a fi tocmai prudent să se respingă perspectivele asupra comportamentului şi practicilor de securitate (anecdotice pentru behaviorişti) – de pildă, triumful forţei subiective a naţionalismului asupra imperiului sovietic[7] – pur şi simplu pentru că aceste abordări nu funcţionează „din punct de vedere teoretic". Excluderea sau minimizarea impactului diverselor forţe propulsate ideologic ori emoţional asupra comportamentului de securitate al popoarelor şi statelor din pricină că în prezent nu deţinem instrumentele metodologice pentru a le măsura efectele cauzale împiedică observarea lor riguroasă şi temeinică. De ce să neglijăm sau să respingem investigarea acestor forţe pur şi simplu pentru că regulile exclusiviste ale unui anumit program de cercetare nu le pot atinge? Şi invers, doar pentru că o descoperire a cercetărilor, cum ar fi descrierea Africii ca o zonă paşnică, funcţionează „din punct de vedere teoretic", potrivit unei concluzii a teoriei TP, nu există motive să se ignore conflicte violente – evidente pentru observaţiile cauzale – care produc milioane de victime, din simpla raţiune că există aşteptarea ca ele să fie confirmate de dezvoltarea instrumentelor conceptuale şi metodologice care să poată explica aceste fapte îngrozitoare pe baze ştiinţifice. Analistul securităţii trebuie să fie capabil să distingă ceea ce dezvăluie imediat experienţa cotidiană. Victimele genocidurilor din Rwanda şi Sudan şi ale purificării etnice din Balcani semnalează pericole reale, clare şi actuale la adresa securităţii internaţionale, care îi obligă pe cei care

---

6. Vezi observaţia unui important teoretician al relaţiilor internaţionale în cadrul unui simpozion asupra războiului rece, citată în Lebow şi Risse-Kappen (1995, p. ix).
7. Carrère d'Encausse (1993) şi Kaiser (1994).

studiază securitatea să abordeze aceste aspecte chiar cu riscul încălcării sau ignorării protocoalelor ştiinţifice stricte.

Cercetarea raţională sau behavioristă reduce procesele complexe ale interacţiunii oamenilor din domenii diferite şi convergente ale preocupărilor lor la trasarea unor grafice ale datelor sau la observaţii distincte şi prezumtiv replicabile şi le pune în legătură cu evenimente selectate din alte perioade şi condiţii istorice. Viziunea războiului rece ca „o singură valoare pe graficul datelor" are sens dintr-o perspectivă statistică (deşi nu şi din una în mod esenţial politică şi morală) atunci când este privit prin prisma limitată a constrângerilor metodologice impuse de cercetarea behavioristă asupra întrebărilor pe care le ridică şi le urmăreşte. Scopul motivat ştiinţific este de a generaliza dincolo de aceste observaţii. Astfel este creat un set de date care poate fi supus manipulării şi validării matematice şi statistice prin tehnici şi măsurători standard, larg utilizate. Constante şi suspendate temporar sunt contextele socioeconomice, politice şi morale specifice din care sunt extrase şi izolate aceste „valori de pe graficul datelor", precum şi procesele complexe ale gândirii, deciziilor şi schimburilor actorilor din care sunt extrase şi izolate observaţiile. Deconstruirea comportamentului actorilor, indiferent de câştigul în ce priveşte puterea explicativă care ar putea fi obţinut, falsifică în mod inevitabil procesele extinse şi profunde ale acţiunilor şi reacţiilor numeroşilor actori internaţionali ce fac faţă ameninţărilor cu violenţa sau cu coerciţia în timp ce îşi urmăresc viziunea sau modelul preferat al unei ordini politice şi morale globale ori regionale, care să le satisfacă interesele, scopurile şi valorile.

Pentru a fi corecţi, trebuie să recunoaştem că o abordare behavioristă poate oferi – şi oferă într-adevăr – perspective uluitoare şi valoroase. Teoria TP avansează o direcţie plauzibilă de analiză pentru a explica de ce războiul rece nu a devenit niciodată unul fierbinte. Puterea militară şi resursele tehnico-economice abundente ale Occidentului s-au dovedit prea copleşitoare pentru ca factorii de decizie sovietici raţionali să le înfrunte printr-un război total. Această concesie, nu lipsită de importanţă, faţă de teoria TP, ca program de cercetare, ridică în continuare numeroase întrebări, cum ar fi: de ce a făcut implozie Uniunea Sovietică şi care vor fi repercusiunile globale ale acestui eveniment colosal? Exerciţiile cu focus limitat, care testează afirmaţii, precum TP, lăudabile pentru rigoarea, parcimonia lor şi presupusele capacităţi de replicare şi testare, se autolimitează în ceea ce priveşte formularea unor astfel de întrebări urgente, oportune şi relevante. De asemenea, ele nu se află pe o

poziţie de pe care să explice de ce Statele Unite – puterea centrală în ceea ce constituie un sistem unipolar pentru prima dată în istoria sistemului de state-naţiune – insistă asupra dreptului de a declara în mod unilateral război statelor mai slabe, mai mici, pentru a le democratiza, potrivit imaginii regimului propriu, şi pentru a transforma valorile religioase şi culturale adânc înrădăcinate ale acestor populaţii, care se împotrivesc până la moarte impunerii ideilor de guvernare occidentale, susţinute de o forţă militară exagerată. În absenţa unei reformulări fundamentale a studiilor de securitate în sine, răspunsurile la aceste întrebări cu impact global, precum şi la altele rămân în seama speculaţiei jurnalistice.

Constructiviştii pot avea ceva valoros de afirmat despre cauzele sfârşitului războiului rece şi ale expansiunii hegemonului american cu scopul de a transforma identităţile şi interesele altor regimuri şi ale populaţiilor lor. O lucrare marcantă pentru gândirea constructivistă „moderată" conchide că „dovezile istorice ne obligă să renunţăm la noţiunea de *state cu identităţi neproblematice*. Identităţile statelor decurg din interacţiunile lor cu diferite medii sociale, atât interne, cât şi internaţionale"[8]. În această lumină, constructiviştii au ceva de adăugat pentru a explica implozia Uniunii Sovietice şi dezmembrarea ei în republicile componente, precum şi adâncirea acestora în conflicte interstatale (Armenia şi Azerbaidjan). De asemenea, ei ar putea încerca să explice războaiele civile şi convulsiile sociale cronice care afectează grav fostele republici ale Uniunii Sovietice, pe măsură ce minorităţile naţionale, etnice şi religioase până atunci oprimate au reapărut în Federaţia Rusă, în Georgia şi în toate republicile central-asiatice pentru a-şi reclama autonomia sau independenţa. Constructiviştilor le rămâne să exploateze critica lor la adresa statului ca o problemă ce trebuie să fie explicată sau să conteste ideea de stat ca entitate hobbesiană sau weberiană statică, izolată de schimbare ori nedizolvată sau nemodificată de alcătuirea ei socială. Perspectiva constructivistă care abordează distincţia dintre politica internă şi cea internaţională constituie un bun punct de plecare, însă este doar primul pas al unui lung drum spre o teorie complet evoluată privind politica internaţională.

Cât priveşte Statele Unite, interesele lor de securitate par a nu fi definite în mod limitat de capacităţile militare reale sau potenţiale ale unor duşmani

8. Katzenstein (1996, pp. 25-26). Vezi mai ales comentariul pertinent al lui Katzenstein din capitolele 1, pp. 1-32, şi 13, pp. 498-537.

reali sau închipuiţi, după cum consideră realiştii. Ele sunt în aceeaşi măsură formulate în termenii subiectivi, dar nu mai puţin constrângători ai reformării adversarilor şi chiar a aliaţilor astfel încât aceştia să adopte interesele şi valorile americane cu susţinere largă. Pentru constructivişti, aceste valori şi expresia lor politică şi socială globală *constituie* chiar interesele Statelor Unite. Această analiză stat-centrică abia atinge la suprafaţă încercarea de a ghici ce anume înseamnă să fii american sau valorile fundamentale ale culturii civice americane, care îi obligă pe cei blocaţi în acest model ideologic călăuzitor să îşi impună valorile asupra unor popoare ostile şi recalcitrante.

Un neajuns evident al proiectului constructivist, aşa cum este el formulat în prezent, îl constituie tendinţa clară a adepţilor săi de a presupune că problematizarea statului sau a oricărui alt actor ori a vreunei mişcări sociale (de pildă, naţionalismul) care deţine putere va conduce în mod evident la mai multă cooperare şi pace în schimburile sociale dintre actorii reconstruiţi. Odată ce tendinţele actorilor de a urmări puterea, mai ales cele ale factorilor de decizie din stat, şi înclinaţiile lor de a recurge la forţă sunt dezvăluite în urma analizei constructiviste, ei ar fi mai dispuşi să coopereze cu rivalii şi să îşi controleze tendinţele anterioare de a-i constrânge pe alţii pentru a obţine ceea ce doresc. Deposedaţi de revendicările lor la legitimitate şi de puterea conferită de aceasta, neputinţa lor ar trebui să îi facă mai dispuşi spre compromis şi mai sensibili la conducerea populară.

Experienţa de după războiul rece sugerează că direcţia de evoluţie nu este în mod inevitabil de la Hobbes la Locke şi la Kant, sub aspect regional sau global. Situaţia contrară este în aceeaşi măsură posibilă, poate chiar mai probabilă, atât ca rezultat al observaţiei empirice, cât şi ca o concluzie plauzibilă temporar, care să fie trasă din teoriile securităţii abordate în lucrarea de faţă, indiferent cât de parţiale sau deficitare ar fi ele în prezent. Dacă întregul comportament social este redus la putere, atunci aceasta corupe, iar puterea absolută corupe în mod absolut, după cum a observat Lord Acton anticipativ, cu mult timp înainte de afirmarea constructivismului ca abordare a înţelegerii comportamentului actorilor. Unii constructivişti acceptă aceste idei. Ei îşi îndeamnă adepţii să abordeze ambele capete ale spectrului securităţii, de la Hobbes la Kant ; adică modul în care identităţile şi interesele au impact asupra deciziilor actorilor de a recurge la coerciţie sau de a alege cooperarea şi consimţământul în schimburile cu alţii. O asemenea acţiune concertată ar plasa

în mod just constructivismul în sfera de cuprindere a studiilor de securitate agreată în volumul de faţă: ca studiu al setului de schimburi umane interdependente care generează stimulente pentru a se recurge sau nu la forţă în scopul asigurării rezultatelor preferate în urma acestor tranzacţii[9].

Spirala violenţei din Africa, Asia, Orientul Mijlociu şi Balcani în epoca ulterioară războiului rece sugerează că Alexander Wendt are dreptate să afirme că „anarhia este ceea ce înţeleg statele din ea”[10]. Optimismul său potrivit căruia sistemul global se îndreaptă spre un model lockean şi se află pe punctul de a se transforma în unul kantian pare a fi prematur[11]. Viziunea lui legată de posibilitatea unei guvernări mondiale pur şi simplu nu se află la locul potrivit în această perioadă critică a sistemului internaţional[12]. După cum stau mărturie conflictele regionale, actorii par că sunt destul de dispuşi să aleagă o anarhie hobbesiană – chiar haosul – şi să o facă harcea-parcea.

Dacă identităţile şi interesele pot dobândi o latură întunecată în aceeaşi măsură în care pot avea una luminoasă, atunci constructivismul ar avea ceva de adăugat la modul cum înţelegem comportamentul de după războiul rece al grupărilor etnice şi al Statelor Unite. Accentul pus de constructivişti pe cultură ca sursă fundamentală a comportamentului actorilor delimitează două posibilităţi: spre cooperare dacă armonia poate fi construită din identităţi distincte şi contradictorii prin consimţământ reciproc sau spre recurgerea mai frecventă la forţă pentru a-i obliga pe rivali să se supună. Dacă anarhia este ceea ce statele – sau popoarele – „înţeleg din ea”, atunci nu e mai puţin adevărat să afirmăm că, la rândul ei, cultura este ceea ce înţeleg actorii prin cultură, indiferent dacă e concepută ca un set de valori moştenite şi puternic socializate ale mentalităţilor indivizilor şi grupurilor sau ca mediu conceptual ce poate fi manipulat la infinit, prin care să fie definite identităţile actorilor şi interesele lor.

Placa turnantă pe care sunt gravate adânc valorile întrepătrunse şi conflictuale ale popoarelor lumii nu poate fi ştearsă pur şi simplu – şi niciodată în

---

9. Checkel (1996, 1998a, 1998b).
10. Wendt (1992). Pentru un exemplu recent al acestei tendinţe optimiste în gândirea constructivistă actuală, vezi Frederking (2003).
11. Wendt (1999) prevede în acest sens un final kantian al construcţiei în evoluţie a identităţii statului.
12. Wendt (2003).

exclusivitate – de înfloriturí retorice sau „acte discursive". Alcătuirea acestei plăci este tot un produs al deciziilor şi construcţiilor actorilor. Nu poate deveni o *tabula rasa* în urma decretelor teoreticianului securităţii, oricât de bune i-ar fi intenţiile. „Umbra trecutului" atârnă deasupra „umbrei viitorului" şi a ceea ce ar putea să urmeze ; poate anula imediat şi pe neaşteptate orice progres ce ar fi putut avea loc în sensul rezolvării paşnice şi nonviolente a conflictelor privind securitatea. În acest moment al redactării lucrării suntem martorii complexităţii procesului de pace din Orientul Mijlociu, ai jocului final hobbesian în Congo şi Sudan, ai proliferării armelor de distrugere în masă şi ai afirmării terorismului în lumea întreagă – toate sunt ameninţări la adresa securităţii regionale şi internaţionale „sub umbra trecutului".

Afirmarea libertăţii umane infinite şi a maleabilităţii sociale poate avea putere explicativă dacă opinia lui Jean-Jacques Rousseau potrivit căreia oamenii se nasc liberi, dar sunt peste tot înlănţuiţi este considerată adevărată sub aspect social, ca un ideal normativ capabil să transforme condiţiile sociale astfel încât să reflecte voinţa şi dorinţa oamenilor. Totuşi, ea nu funcţionează şi în practică, atunci când acea placă aşa-zis curată este examinată riguros şi sistematic în toată complexitatea sa şi atunci când reziduurile istorice considerabile şi rezistente, ce rămân pe această placă socială, sunt observate şi evaluate cu acurateţe. Iar în cazul particular al Statelor Unite, hegemonul încoronat al lumii, ce anume explică insistenţa nu numai în arogarea dreptului de a elimina ameninţările la adresa propriei securităţi din partea armelor de distrugere în masă şi a terorismului, ci şi hotărârea de a moderniza şi a reforma regimurile statelor luate în colimator astfel încât să se potrivească imaginii preferate privind conducerea legitimă ? Constructiviştii ezită să abordeze acest comportament aparent deviant şi aberant în comparaţie cu aşteptările teoreticienilor realişti, neorealişti şi TP. Ideologia, probabil mai mult decât puterea materială, este cea care propulsează expansiunea hegemonică americană.

Şi invers, structurile de putere militară şi tehnico-economică şi sistemele globale implicate de aceste surse de putere materială limitează profund, după cum afirmă în mod convingător realiştii clasici, marxiştii şi economiştii liberali, varietatea de opţiuni aflate la dispoziţia oamenilor pentru a-şi asigura rezultate favorabile în schimburile lor interdependente cu alţi actori. Aceste condiţii materiale încadrează problema alegerii libere şi definesc opţiunile

referitoare la întrebarea dacă forţa va duce sau nu la rezultatele aşteptate şi dacă există posibilitatea ca mijloacele nonviolente să îi ajute mai mult pe actori să obţină ceea ce doresc.

Încotro ar trebui să se îndrepte studiile de securitate ?

Aşadar, încotro ne îndreptăm în continuare ? Lucrarea de faţă consideră că tocmai neajunsurile paradigmelor şi abordărilor concurente privind studiile de securitate invocă eforturi mai mari pentru a ne îmbogăţi cunoştinţele despre securitate. Progresul studiilor de securitate, teoretic şi practic, depinde de identificarea problemelor rămase pentru ca golurile să fie eliminate, iar contradicţiile să fie rezolvate prin descoperirile cercetărilor. Această critică extinsă a şcolilor de gândire din domeniul securităţii este dedicată acestui imperativ al clarificărilor fundamentale. De asemenea, volumul de faţă nu susţine concluziile definitive cu privire la acceptarea sau respingerea necondiţionată a uneia sau alteia dintre şcolile de gândire ca program de cercetare degenerativ în sensul lakatosian evidenţiat în capitolul 1. Dacă am enumera pe liste comparative punctele tari şi cele slabe ale acestor pretendenţi la hegemonie, atunci am sugera cu prioritate trei iniţiative de cercetare, care să permită fiecăruia să se perfecţioneze în termenii proprii şi, mai important, care să implice rivalii de astăzi într-un dialog, cu scopul de a aborda în mod cooperant provocările tot mai mari la adresa securităţii din acest secol.

Aceste trei priorităţi pot fi formulate pe scurt : 1) fiecare şcoală de gândire ar trebui să încerce să perfecţioneze modelul *propriu* al securităţii pentru a explica actorii şi factorii care au efect asupra securităţii internaţionale şi globale în cadrul sferei puterii sale explicative limitate ; 2) trecând de aceste dogme autoimpuse, analiştii securităţii ar trebui să lucreze împreună pentru a determina modul cum şi motivul pentru care actorii hotărăsc să recurgă la mai multă *sau* la mai puţină violenţă ori coerciţie în scopul de a obţine ceea ce doresc, adică pentru a determina condiţiile, stimulentele şi cauzele care influenţează actorii să oscileze pe axa Hobbes-Locke-Kant, de la coerciţie la consimţământ şi invers ; 3) şcolile rivale ar trebui să încerce să integreze ceea ce este mai bun din gândirea şi practica predominante pentru a crea modele ale securităţii superioare celor existente în prezent, cu scopul de a răspunde nevoilor de securitate ale popoarelor diverse şi divizate ale lumii.

Adoptarea acestei din urmă direcţii ar presupune abandonarea luptei pentru hegemonie între discipline şi aplicarea de către susţinătorii tuturor paradigmelor şi abordărilor din volumul de faţă a unei strategii superioare, prin care să se explice şi să se rezolve provocările securităţii cu care se confruntă actorii – obiecte ale studiilor de securitate. De prea multe ori, cei aflaţi în toiul luptelor dintre discipline uită sau minimalizează faptul că supravieţuirea paradigmelor şi abordărilor lor nu constituie, în final, scopul principal al preocupărilor lor concurente. Aceste şcoli de gândire sunt obligate să explice actorii şi factorii care influenţează securitatea în relaţiile internaţionale. Apărarea paradigmelor şi abordărilor se situează în urma acestui imperativ.

Volumul de faţă consideră că şcolile de gândire predominante trebuie să intre în dialog pentru a putea să ţină pasul cu actorii pe care îi studiază, să explice în mod adecvat deciziile actorilor internaţionali care aleg sau evită recurgerea la violenţă şi ameninţări ca să obţină ceea ce doresc, să ofere recomandări relevante privind rezolvarea problemelor de securitate locale sau globale şi să ne ajute să înţelegem mai bine totalitatea dimensiunilor umane ale securităţii la acelaşi nivel cu triumviratul nostru clasic. Ceea ce pentru cei trei constituiau provocări locale reprezintă acum un imperativ global, de a pune capăt războaielor civile ale omenirii, care au început odată cu apariţia speciei noastre pe această planetă.

În mod evident, rămân multe de făcut pentru a ne îmbogăţi cunoştinţele privind securitatea şi modul în care să ne folosim de ele pentru a crea reguli sociale, norme, principii, instituţii şi organizaţii care să atenueze temporar – dacă nu să rezolve – dilemele securităţii adânc înrădăcinate în condiţia umană, ce se multiplică şi se complică din cauza apariţiei unei societăţi mondiale pentru prima dată în evoluţia unei specii înarmate şi tot pentru prima dată având cunoştinţele şi mijloacele necesare pentru a se autodistruge.

Bibliografie

Acheson, Dean, 1969, *Present at the Creation*, Norton, New York.

Adler, Emanuel, 1997, „Seizing the Middle Ground: Constructivism in World Politics", *European Journal of International Relations*, 3, pp. 319-363.

Adler, Emanuel, 2002, „Constructivism and International Relations", în Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth E. Simmons (ed.), *Handbook of International Relations* (pp. 95-118), Sage, Londra.

Adler, Emanuel, Barnett, Michael, 1998, *Security Communities*, Cambridge University Press, Cambridge.

Albertini, Luigi, 1952, *The Origins of the War of 1914*, Greenwood Press, Westport.

Alchian, Armen A., Allen, William R., 1969, *Exchange and Production Theory in Use*, Wadsworth, Belmont.

Alker, Hayward R., 2002, „On Learning from Wendt", *Review of International Studies*, 26, pp. 141-150.

Allison, Graham, Zelikow, Andrew, 1999, *Essence of Decision*, Longman, Boston.

Anderson, O., 1967, *A Liberal State at War, English Politics and Economics during the Crimean War*, St. Martin's Press, New York.

Angell, Norman, 1909, *The Great Illusion*, Heinemann, Londra.

Aristotel, 1947, *Introduction to Aristotle*, Random House Modern Library, New York.

Ashley, Richard K., 1986, „The Poverty of Neorealism", în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics* (pp. 255-300), Columbia University Press, New York.

Aslund, Anders, 1991, *Gorbachev's Struggle for Economic Reform*, Cornell University Press, Ithaca.

Aslund, Anders, 1995, *How Russia Became a Market Economy*, Brookings Institution, Washington, DC.

Auguste, Byron G., 1998, „What's So New about Globalization?", *New Perspectives Quarterly*, 15, 1, pp. 16-20.

Axelrod, Robert, 1984, *The Evolution of Cooperation*, Basic Books, New York.

Axelrod, Robert, 1986, „An Evolutionary Approach to Norms", *American Political Science Review*, 80, pp. 1095-1110.

Axelrod, Robert, Keohane, Robert O., 1993, „Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions", în David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism* (pp. 85-115), Columbia University Press, New York.

Baldwin, David A. (ed.) 1993, *Neorealism and Neoliberalism : The Contemporary Debate*, Columbia University Press, New York.

Baldwin, David A., 1995, „Security Studies and the End of the Cold War", *World Politics*, 48, pp. 117-141.

Baldwin, David A., 1997, „The Concept of Security", *Review of International Studies*, 23, pp. 5-26.

Ball, Desmond, 1980, *Politics and Force Levels*, University of California Press, Berkeley.

Baran, Paul, 1958, „On the Political Economy of Backwardness", în A.N. Agarwala şi S.P. Singh (ed.), *The Economics of Underdevelopment* (pp. 75-92), Oxford University Press, New York.

Barber, Benjamin R., 1995, *Jihad vs. McWorld*, Ballantine, New York [ed. rom. : *Jihad* versus *McWorld. Modul în care globalizarea remodelează lumea – Războiul sfânt contra globalizării*, traducere de Mihnea Columbeanu, Editura Incitatus, Bucureşti, 2002].

Baylis, John, Cohen, Eliot, Gray, Colin, Wirtz, James (ed.), 2002, *Strategy in the Contemporary World*, Oxford University Press, Oxford.

Becker, Gary S., 1981, *A Treatise on the Family*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Becker, Gary S., Stigler, George, 1977, „De Gustibus Non Est Disputandum", *American Economic Review*, 67, pp. 76-90.

Bendix, Reinhard, 1964a, *Nation-Building and Citizenship*, University of California Press, Berkeley.

Bendix, Reinhard, 1964b, *State and Society*, Little, Brown, Boston.

Bendix, Reinhard, 1978, *Kings or People : Power and the Mandate to Rule*, University of California Press, Berkeley.

Berger, Peter L., Luckmann, Thomas, 1966, *The Social Construction of Reality*, Anchor, New York [ed. rom. : *Construirea socială a realităţii. Tratat de sociologia cunoaşterii*, traducere de Alex Butucelea, Editura Univers, Bucureşti, 1999].

Bergesen, A.J., Bata, M., 2002, „Global and National Inequality : Are They Connected ?", *Journal of World-Systems Research*, 8, pp. 130-144.

Berliner, Joseph S., 1988, *Soviet Industry*, Cornell University Press, Ithaca.

Betts, Richard K. (ed.), 2005, *Conflict after the Cold War : Arguments on Causes of War and Peace*, Pearson/Longman, New York.

Bhagwati, Jagdish, 2001, *The Wind of the Hundred Days : How Washington Mismanaged Globalization*, MIT Press, Cambridge, MA.

Blainey, Geoffrey, 1976, *Triumph of the Nomads : A History of Aboriginal Australia*, Overlook Press, Woodstock.

Blainey, Geoffrey, 1988, *The Causes of War*, Macmillan, Londra.

Boulding, Kenneth, 1962, *Conflict and Defense*, Harper and Brothers, New York.

Bozeman, Adda, 1960, *Politics and Culture in International Politics*, Princeton University Press, Princeton.

Bozeman, Adda, 1984, „The International Order in a Multicultural World", în Hedley Bull şi Adam Watson (ed.), *The Expansion of International Society* (pp. 387-406), Oxford University Press, New York.

Brams, Steven J., Kilgour, D. Marc, 1988, *Game Theory and National Security*, Basil Blackwell, New York.

Braudel, Fernand, 1980, „History and the Social Sciences : The Longue Durée", în Fernand Braudel, *On History* (pp. 25-54), University of Chicago Press, Chicago.

Breecher, Michael, Harvey, Frank P. (ed.), 2002, *Millennial Reflections on International Studies*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Brewer, Anthony, 1990, *Marxist Theories of Imperialism*, Routledge, Londra.

Bridge, F.R., 2003, „Transformation of the European States System, 1856-1915", în Peter Kruger şi Paul W. Schroder (ed.), *The Transformation of European Politics, 1763-1848 : Episode or Model in Modern History ?* (pp. 255-272), LIT, Hamburg.

Bridge, F.R., Bullen, Roger, 1980, *The Great Powers and the European States System : 1815-1915*, Longman, New York.

Brodie, Bernard (ed.), 1946, *The Absolute Weapon : Atomic Power and World Order*, Harcourt, Brace, New York.

Brodie, Bernard, 1973, *War and Politics*, Macmillan, New York.

Brooks, Stephen G., 1997, „Dueling Realisms", *International Organization*, 51, pp. 445-447.

Brooks, Stephen G., Wohlforth, William C., 2000/2001, „Power, Globalization, and the End of the Cold War", *International Security*, 25, pp. 5-53.

Brown, Archie, 1996, *The Gorbachev Factor*, Oxford University Press, Oxford.

Brown, Michael, Lynn-Jones, Sean M., Miller, Steven E. (ed.), 1995, *Debating the Democratic Peace*, MIT Press, Cambridge, MA.

Brzezinski, Zbigniew, 1993, *Out of Control : Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century*, Scribner's, New York.

Brzezinski, Zbigniew, 2004, *The Choice : Global Domination or Global Leadership*, Basic Books, New York.

Buchanan, Allen, 1985, *Ethics, Efficiency, and the Market*, Rowman and Allanheld, Totowa.

Buchanan, James M., 1959, „Positive Economics, Welfare Economics, and Political Economy", *Journal of Law and Economics*, 2, pp. 124-138.

Buchanan, James M., 1988, *The Political Economy of the Welfare State*, The Industrial Institute for Economic and Social Research, Stockholm.

Buchanan, James M., Tullock, Gordon, 1965, *The Calculus of Consent*, University of Michigan Press, Ann Arbor [ed. rom. : *Calculul consensului. Bazele logice ale democraţiei constituţionale*, traducere de Paul Fudulu, Editura Expert, Bucureşti, 1995].

Bueno de Mesquita, Bruce, 1981, *The War Trap*, Yale University Press, New Haven.

Bueno de Mesquita, Bruce, 1990, „Pride of Place : The Origins of German Hegemony", *World Politics*, 43, pp. 22-52.

Bueno de Mesquita, Bruce, Lalman, David, 1992, *War and Reason : Domestic and International Imperatives*, Yale University Press, New Haven.

Bukovansky, Mlada, 1997, „American Identity and Neutral Rights from Independence to the War of 1812", *International Organization*, 51, pp. 207-243.

Bull, Hedley, 1969, „International Theory : The Case for a Classical Approach", în Klaus Knorr şi James N. Rosenau (ed.), *Contending Approaches to International Politics* (pp. 20-38), Princeton University Press, Princeton.

Bull, Hedley, 1977, *The Anarchical Society : A Study of Order in World Politics*, Macmillan, Londra [ed. rom. : *Societatea anarhică. Un studiu asupra ordinii în politica mondială*, traducere de Margareta Petruţ şi Emilia Plăcintar, Editura Ştiinţa, Chişinău, 1998].

Buzan, Barry, 1991, *People, States and Fear : An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era*, Lynne Rienner Publishers, Boulder [ed. rom. : *Popoarele, statele şi teama. O agendă pentru studii de securitate internaţională în epoca de după războiul rece*, traducere de Vivia Săndulescu, ediţia a II-a, Editura Cartier, Chişinău, 2000].

Buzan, Barry, 2004, *From International to World Society ? English School Theory and the Social Structure of Globalisation*, Cambridge University Press, Cambridge.

Buzan, Barry, Little, Richard, 1994, „The Idea of International System : Theory Meets History", *International Political Science Review*, 15, pp. 231-255.

Buzan, Barry, Little, Richard, Jones, Charles, 1993, *The Logic of Anarchy : Neo-realism and Structural Realism*, Columbia University Press, New York.

Buzan, Barry, Waever, Ole, de Wilde, Jaap, 1998, *Security : A New Framework of Analysis*, Lynne Rienner, Boulder.

Cain, Peter J., 1978, „J.A. Hobson, Cobdenism and the Development of the Theory of Economic Imperialism", *Economic History Review*, 31, pp. 565-584.

Cain, Peter J., 1979, „Capitalism, War and Internationalism in the Thought of Richard Cobden", *British Journal of International Studies*, 5, pp. 229-247.

Callari, Antonio, Cullenberg, Stephen, Biewener, Carole (ed.), 1995, *Marxism in the Postmodern Age : Confronting the New World Order*, Guilford Press, New York.

Campbell, David, 1992, *Writing Security : United States Foreign Policy and the Politics of Identity*, University of Minnesota Press, Minneapolis [ed. rom. : *Scriera securităţii*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2000].

Campbell, David, 2001, „International Engagements : The Politics of North American International Relations Theory", *Political Theory*, 29, pp. 432-448.

Carlsnaes, Walter, 1992, „The Agency-Structure Problem in Foreign Policy Analysis", *International Studies Quarterly*, 36, pp. 245-270.

Carlsnaes, Walter, Risse, Thomas, Simmons, Beth E. (ed.), 2002, *Handbook of International Relations*, Sage, Londra.

Carr, E.H., 1946, *The Twenty Years' Crisis, 1919-1939*, Harper & Row, New York.

Carrère d'Encausse, Hélène, 1993, *The End of the Soviet Empire : The Triumph of the Nations*, Basic Books, New York [ed. rom. : *Triumful naţiunilor sau sfârşitul imperiului sovietic*, traducere de Sofia L. Oprescu, Editura Remember, Bucureşti, 1993].

Chafetz, Glenn R., 1993, *Gorbachev, Reform, and the Brezhnev Doctrine : Soviet Policy toward Eastern Europe : 1985-1990*, Praeger, Westport.

Checkel, Jeffrey T., 1996, *Ideas and International Change : Soviet/Russian Behavior and the End of the Cold War*, Yale University Press, New Haven.

Checkel, Jeffrey T., 1998a, „The Constructivist Turn in International Relations Theory", *World Politics*, 50, pp. 324-348.

Checkel, Jeffrey T., 1998b, „International Norms and Domestic Politics : Bridging the Rationalist-Constructivist Divide", *European Journal of International Relations*, 3, pp. 473-495.

Christensen, Thomas J., Snyder, Jack L., 1990, „Chain Gangs and Passed Bucks : Predicting Alliance Patterns in Multipolarity", *International Organization*, 44, pp. 137-168.

Chua, Amy, 2003, *World on Fire : How Exporting Free Market Democracy Breeds Ethnic Hatred and Global Instability*, Doubleday, New York.

Clausewitz, Carl von, 1976, *On War*, Princeton University Press, Princeton [ed. rom. : *Despre război*, Editura Antet, Bucureşti, 2006].

Coase, Ronald H., 1937, „The Nature of the Firm", *Economica*, 4, pp. 386-405.

Coase, Ronald H., 1960, „The Problem of Social Cost", *Journal of Law and Economics*, 3, pp. 1-44.

Cobden, Richard, 1878, *The Political Writings of Richard Cobden*, W. Ridgway, Londra.

Cohen, G.A., 2000, *Karl Marx's Theory of History*, Oxford University Press, Oxford.

Collingwood, Richard G., 1939, *An Autobiography*, Oxford University Press, Oxford.

Collingwood, Richard G., 1946, *The Idea of History*, Oxford University Press, New York.

Conquest, Robert (ed.), 1986, *The Last Empire : Nationality and the Soviet Future*, Hoover Institute Press, Stanford.

Conrad, Joseph (ed.), 1962, *Conrad's Secret Sharer and the Critics*, Wadsworth, Belmont.

Cooper, Richard, 1968, *The Economics of Interdependence : Economic Policy in the Atlantic Community*, McGraw-Hill, New York.

Copeland, Dale C., 2000, „Trade Expectations and the Outbreak of Peace : Detente 1970-74 and the End of the Cold War 1985-91", *Security Studies*, 9, pp. 15-58.

Corwin, Edward S., 1916, *French Policy and the American Alliance of 1778*, Princeton University Press, Princeton.

Craig, Paul P., Jungerman, John A., 1986, *Nuclear Arms Race : Technology and Society*, McGraw-Hill, New York.

Croft, Stuart, Terriff, Terry (ed.), 2000, *Critical Reflections on Security and Change*, Frank Cass, Londra.

Daalder, Ivo H., 1991, *The Nature and Practice of Flexible Response : NATO Strategy and Theater Nuclear Forces Since 1967*, Columbia University Press, New York.

Dahl, Robert, 1957, „The Concept of Power", *Behavioral Scientist*, 2, pp. 201-215.

Dallin, Alexander, 1992, „Causes of the Collapse of the USSR", *Post-Soviet Affairs*, 8, 4, pp. 279-302.

DePorte, Anton W., 1986, *Europe between the Superpowers : The Enduring Balance*, Yale University Press, New Haven.

Dessler, David, 1989, „What's at Stake in the Agent-Structure Debate?", *International Organization*, 43, pp. 441-473.

Deudney, Daniel, Ikenberry, G. John, 1991-1992, „The International Sources of Soviet Change", *International Security*, 16, pp. 74-118.

Deudney, Daniel, Ikenberry, G. John, 1992, „Who Won the Cold War?", *Foreign Policy*, 87, pp. 123-138.

Deutsch, Karl W., 1957, *Political Community and the North Atlantic Area*, Princeton University Press, Princeton.

Deutsch, Karl W., Singer, J. David, 1964, „Multipolar Power Systems and International Stability", *World Politics*, 16, pp. 390-406.

Diamond, Jared, 1992, *The Third Chimpanzee : The Evolution and Future of the Human Animal*, Harper Perennial, New York.

Diamond, Jared, 1997, *Guns, Germs, and Steel : The Fates of Human Societies*, W.W. Norton, New York.

DiCicco, Jonathan M., Levy, Jack S., 1999, „Power Shifts and Problem Shifts : The Evolution of the Power Transition Research Program", *Journal of Conflict Resolution*, 43, pp. 675-704.

Doty, Roxanne Lynn, 2000, „Desire All the Way Down", *Review of International Studies*, 26, pp. 137-139.

Doyle, Michael W., 1983, „Kant, Liberal Legacies, and Foreign Affairs", *Philosophy & Public Affairs*, 12, pp. 205-235.

Doyle, Michael W., 1986, „Liberalism and World Politics", *American Political Science Review*, 80, pp. 1151-1569.

Dunlop, John B., 1993, *The Rise of Russia and the Fall of the Soviet Empire*, Princeton University Press, Princeton.

Durkheim, Emile, 1984, *The Division of Labor in Society*, Free Press, New York [ed. rom. : *Diviziunea muncii sociale*, traducere de Cristi Pantelimon, Editura Albatros, Bucureşti, 2001].

Durkheim, Emile, 1993, *Ethics and the Sociology of Morals*, Prometheus Books, Buffalo.

Edelheit, Abraham J., Edelheit, Hershel (ed.), 1992, *The Rise and Fall of the Soviet Union : A Selected Bibliography of Sources in English*, Greenwood Press, Westport.

Elliott, John E. (ed.), 1981, *Marx and Engels on Economics, Politics, and Society*, Goodyear, Santa Monica.

Elman, Colin, Fendius Elman, Miriam, 1997, „Diplomatic History and International Relations Theory : Respecting Differences and Crossing Boundaries", *International Security*, 22, pp. 5-21.

Elster, Jon, 1979, *Ulysses and the Sirens : Studies in the Limitations of Rationality*, Cambridge University Press, Cambridge.

Elster, Jon, 1983, *Sour Grapes : Studies in the Subversion of Rationality*, Cambridge University Press, Cambridge.

Elster, Jon, 1985, *Making Sense of Marx*, Cambridge University Press, Cambridge.

Elster, Jon, 1986a, *An Introduction to Marx*, Cambridge University Press, Cambridge.

Elster, Jon, 1986b, „The Market and the Forum", în Jon Elster şi Aanund Hylland (ed.), *Foundations of Social Choice Theory* (pp. 103-133), Cambridge University Press, New York.

Elster, Jon, 1989, *Solomonic Judgments : Studies in the Limitations of Rationality*, Cambridge University Press, Cambridge.

Elster, Jon, Ove Moene, Karl, 1989, „Introduction", în Jon Elster şi Karl Ove Moene, *Alternatives to Capitalism* (pp. 1-35), Cambridge University Press, Cambridge.

Enthoven, Alain, Smith, K. Wayne, 1971, *How Much Is Enough ? Shaping the Defense Program, 1961-1969*, Harper & Row, New York.

Ericson, Richard E., 1987, „The Soviet Economic Predicament", în Henry S. Rowen şi Charles Wolf (ed.) *The Future of the Soviet Empire* (pp. 95-120), St. Martin's Press, New York.

Evans, Peter B., Rueschemeyer, Dietrich, Skocpol, Theda (ed.), 1985, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge.

Eyck, Erich, 1968, *Bismarck and the German Empire*, W.W. Norton, New York.

Fearon, James, Wendt, Alexander, 2002, „Rationalism v. Constructivism : A Skeptical View", în Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth E. Simmons (ed.), *Handbook of International Relations* (pp. 52-72), Sage, Londra.

Feaver, Peter D., Hellman, Gunther, Schweller, Randall L., Taliaferro, Jeffrey W., Wohlfort, William C., Legro, Jeffrey W., Moravcsik, Andrew, 2000, „Brother, Can You Spare a Paradigm? (Or Was Anybody Ever a Realist?)", *International Security*, 25, pp. 5-55.

Federalist, f.a., *The Federalist (Modern Library Edition)*, Random House, New York.

Felice, William F., 2003, *The Global New Deal : Economic and Social Human Rights in World Politics*, Rowman & Littlefield, Lanham.

Fieldhouse, D.K., 1973, *Economics and Empire : 1830-1914*, Cornell University Press, Ithaca.

Fieldhouse, D.K., 1981, *Colonialism : 1870-1945*, Weidenfeld and Nicolson, Londra.

Fierke, Karin M., 1998, *Changing Games, Changing Strategies : Critical Investigations in Security*, Manchester University Press, Manchester.

Fierke, Karin M., Jorgensen, Knud Erik (ed.), 2001, *Constructing International Relations : The Next Generation*, M.E. Sharpe, Londra.

Finnemore, Martha, 1996, *National Interests and International Society*, Cornell University Press, Ithaca.

Firebaugh, G., 1999, „Empirics of World Income Inequality", *American Journal of Sociology*, 104, pp. 1597-1630.

Firth, Noel E., Noren, James H., 1998, *Soviet Defense Spending : A History of CIA Estimates, 1950-1990*, Texas A & M University Press, College Station.

Fitzgerald, Frances, 1972, *Fire in the Lake : The Vietnamese and the Americans in Vietnam*, Little, Brown, Boston.

Fitzgerald, Frances, 2000, *Way Out There in the Blue*, Simon & Schuster, New York.

Fliess, Peter J., 1966, *Thucydides and the Politics of Bipolarity*, Louisiana State University Press, Baton Rouge.

Flournoy, F.R., 1945, „British Liberal Theories of International Relations (1848--1998)", *Journal of the History of Ideas*, 7, pp. 195-217.

Fogel, Robert, 1989, *Without Consent or Contract*, W.W. Norton, New York.

Forde, Steven, 1995, „International Realism and the Science of Politics : Thucydides, Machiavelli, and Neorealism", *International Studies Quarterly*, 39, pp. 141-160.

Forum, 1997, „Forum on Realism", *American Political Science Review*, 91, pp. 899-935.

Forum, 2000, „Forum on Social Theory of International Politics", *Review of International Studies*, 26, pp. 123-180.

Foucault, Michel, 1980, *Power/Knowledge*, Pantheon, New York.

Foucault, Michel, 1982, „The Subject and Power", *Critical Inquiry*, 22, pp. 381-404.

Frank, Andre Gunder, 1969, *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, Monthly Review Press, New York.

Frank, Robert H., 1988, *Passions within Reason*, W.W. Norton, New York.

Frederking, Brian, 1998, „Resolving Security Dilemmas : A Constructivist Explanation of the Cold War", *International Politics*, 35, pp. 207-232.

Frederking, Brian, 2003, „Constructing Post-Cold War Collective Security", *American Political Science Review*, 97, pp. 363-378.

Freedman, Lawrence, 1989, *The Evolution of Nuclear Strategy*, Macmillan, Londra.

Friedman, Jeffrey, 1996a, „Economic Approaches to Politics", în Jeffrey Friedman (ed.), *The Rational Choice Controversy : Economic Models of Politics Reconsidered* (pp. 1-24), Yale University Press, New Haven.

Friedman, Jeffrey, (ed.), 1996b, *The Rational Choice Controversy : Economic Models of Politics Reconsidered*, Yale University Press, New Haven.

Friedman, Milton, 1962, *Capitalism and Freedom*, University of Chicago Press, Chicago [ed. rom. : *Capitalism şi libertate*, traducere de Delia Răzdolescu şi George C. Potra, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1995].

BIBLIOGRAFIE

Friedman, Milton, Friedman, Rose, 1980, *Free to Choose*, Harcourt Brace Jovanovich, New York [ed. rom. : *Liber să alegi. Un punct de vedere personal*, traducere de Petre Mazilu, Editura ALL, Bucureşti, 1998].

Friedman, Thomas, 2000, *Lexus and the Olive Tree*, Farrar Straus, Giroux, New York [ed. rom. : *Lexus şi măslinul. Cum să înţelegem globalizarea*, traducere de Adela Motoc, Editura Fundaţiei PRO, Bucureşti, 2001].

Fukuyama, Francis, 1992, *The End of History and the Last Man*, Free Press, New York [ed. rom. : *Sfârşitul istoriei şi ultimul om*, traducere de Mihaela Eftimiu, Editura Paideia, Bucureşti, 1997].

Gaddis, John Lewis, 1982, *Strategies of Containment*, Oxford University Press, New York.

Gaddis, John Lewis, 1989, „Hanging Tough Paid Off", *Bulletin of Atomic Scientists*, 45, pp. 11-14.

Gaddis, John Lewis, 1991, „Great Illusions, the Long Peace, and the Future of the International System", în Charles W. Kegley Jr. (ed.), *The Long Postwar Peace* (pp. 25-55), Harper Collins, New York.

Gaddis, John Lewis, 1992-1993, „International Relations Theory and the End of the Cold War", *International Security*, 17, pp. 5-58.

Gansler, Jacques, 1989, *Affording Defense*, MIT Press, Cambridge, MA.

Garst, Daniel, 1989, „Thucydides and Neorealism", *International Studies Quarterly*, 33, pp. 3-27.

Garthoff, Raymond L., 1966, *Soviet Military Policy*, Praeger, New York.

Garthoff, Raymond L., 1990, *Deterrence and the Revolution in Soviet Military Doctrine*, Brookings Institution, Washington, DC.

Garthoff, Raymond L., 1995, *Detente and Confrontation*, Brookings Institution, Washington, DC.

Geller, Daniel S., 1992, „Capability Concentration, Power Transition, and War", *International Interactions*, 17, pp. 269-284.

Geller, Daniel S., Singer, J. David, 1998, *Nations at War : A Scientific Study of International Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge.

Gellner, Ernest, 1983, *Nations and Nationalism*, Cornell, Ithaca [ed. rom. : *Naţiuni şi naţionalism. Noi perspective asupra trecutului*, traducere de Robert Adam, Editura Antet, Bucureşti, 1997].

George, Alexander L., Smoke, Richard, 1974, *Deterrence in American Foreign Policy : Theory and Practice*, Columbia University Press, New York.

Giddens, Anthony, 1971, *Capitalism and Modern Social Theory*, Cambridge University Press, New York.

Giddens, Anthony, 1981, *A Contemporary Critique of Historical Materialism*, University of California Press, Berkeley.

Giddens, Anthony, 1984, *The Constitution of Society*, University of California Press, Berkeley.

Giddens, Anthony, 1993, *New Rules of Sociological Method : A Positive Critique of Interpretative Sociologies*, Stanford University Press, Stanford.

Gill, Stephen, 1997, *Globalization, Democratization and Multilateralism*, St. Martin's Press, New York.

Gilpin, Robert, 1981, *War and Change in World Politics*, Cambridge University Press, Cambridge [ed. rom. : *Război şi schimbare în politica mondială*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 2000].

Gilpin, Robert, 1987, *The Political Economy of International Relations*, Princeton University Press, Princeton [ed. rom. : *Economia politică a relaţiilor internaţionale*, Editura Du Style, Bucureşti, 1999].

Gilpin, Robert, 2000, *The Challenge of Global Capitalism*, Princeton University Press, Princeton [ed. rom. : *Economia mondială în secolul XXI. Provocarea capitalismului global*, traducere de Diana Istrătescu şi Cristina Aboboaie, Editura Polirom, Iaşi, 2004].

Gilpin, Robert, 2001, *Global Political Economy : Understanding the International Economic Order*, Princeton University Press, Princeton.

Gils, Barry K. (ed.), 2001, *Globalization and the Politics of Resistance*, Palgrave, New York.

Glaser, Charles L., 1996, „Realists as Optimists", în Benjamin Frankel (ed.), *Realism : Restatements and Renewal* (pp. 122-163), Frank Cass, Londra.

Glaser, Charles L., 1997, „The Security Dilemma Revisited", *World Politics*, 50, pp. 171-201.

Gleditsch, Nils Petter, 1993, „The End of the Cold War : Evaluating Theories of International Relations", *Journal of Peace Research*, 30, pp. 357.

Goertz, Gary, 1994, *Contexts of International Politics*, Cambridge University Press, New York.

Goertz, Gary, Diehl, Paul F., 1993, „Enduring Rivalries : Theoretical Constructs and Empirical Patterns", *International Studies Quarterly*, 37, pp. 147-171.

Goldman, Marshall I., 1983, *U.S.S.R. in Crisis*, W.W. Norton, New York.

Goldman, Marshall I., 1991, *What Went Wrong with Perestroika*, W.W. Norton, New York.

Goldstein, Judith, Keohane, Robert O. (ed.), 1993, *Ideas and Foreign Policy : Beliefs, Institutions and Political Change*, Cornell University Press, Ithaca.

Gorbaciov, Mihail, 1987, *Perestroika : New Thinking for Our Country and the World*, Harper & Row, New York.

Gorenburg, Dmitry P., 2003, *Minority Ethnic Mobilization in the Russian Federation*, Cambridge University Press, New York.

Graebner, Norman A. (ed.) 1964, *Ideas and Diplomacy*, Oxford University Press, New York.

Grampp, W.D., 1960, *The Manchester School of Economics*, Stanford University Press, Stanford.

Gramsci, Antonio, 1971, *Selections from the Prison Notebooks of Antonio Gramsci*, Lawrence and Wishart, Londra.

Gray, Colin, 1984, „Nuclear Strategy : A Case for a Theory of Victory", în Steven E. Miller (ed.), *Strategy and Nuclear Deterrence* (pp. 23-56), Princeton University Press, Princeton.

Gray, Colin, 1999, *Modern Strategy*, Oxford University Press, Oxford.

Green, Donald P., Shapiro, Ian, 1994, *Pathologies of Rational Choice Theory*, Yale University Press, New Haven.

Grieco, Joseph M., 1990, *Cooperation among Nations : Europe, America, and Non-Tariff Barriers to Trade*, Cornell University Press, Ithaca.

Gulick, Edward Vose, 1955, *Europe's Classical Balance of Power*, Cornell University Press, Ithaca.

Gurr, Ted Robert, 1993, *Minorities at Risk : A Global View of Ethnopolitical Conflicts*, United States Institute of Peace Press, Washington, DC.

Halberstam, David, 1972, *The Best and the Brightest*, Random House, New York.

Hall, Peter A., Taylor, Rosemary C.R., 1996, „Political Science and the Three New Institutionalisms", *Political Studies*, 44, pp. 936-957.

Hall, Rodney Bruce, 1997, „Moral Authority as a Power Resource", *International Organization*, 51, pp. 591-622.

Hardt, Michael, Negri, Antonio, 2000, *Empire*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Hardt, Michael, Negri, Antonio, 2004, *War and Democracy in the Age of Empire*, Penguin Press, New York.

Harnetty, P., 1972, *Imperialism and Free Trade : Lancashire and India in the Mid-Nineteenth Century*, University of British Colombia Press, Vancouver.

Hartz, Louis, 1955, *The Liberal Tradition in America*, Harcourt, Brace, New York.

Harvey, David, 2001, *Spaces of Capital*, Routledge, New York.

Harvey, David, 2003, *The New Imperialism*, Oxford University Press, Oxford [ed. rom. : *Noul imperialism*, traducere de Gabriel Tudor, Editura ALL, Bucureşti, 2004].

Hassner, Pierre, 1997, „Rousseau and the Theory and Practice of International Relations", în Clifford Orwin şi Nathan Tarvoc (ed.), *The Legacy of Rousseau* (pp. 200-219), University of Chicago Press, Chicago.

Hayek, Friedrich von, 1944, *The Road to Serfdom*, University of Chicago Press, Chicago [ed. rom. : *Drumul către servitute*, traducere de Eugen B. Marian, ediţia a II-a, Editura Humanitas, Bucureşti, 1997].

Hayek, Friedrich von, 1948, *Individual Freedom and Economic Order*, University of Chicago Press, Chicago.

Hayek, Friedrich von, 1960, *The Constitution of Liberty*, The University of Chicago Press, Chicago [ed. rom. : *Constituţia libertăţii*, traducere de Lucian Dîrdală, Editura Institutul European, Iaşi, 1998].

Hayek, Friedrich von, 1988, *The Fatal Conceit : The Errors of Socialism*, Routledge, Londra.

Hayes, Carlton J.H., 1926, *Essays on Nationalism*, Macmillan, New York.

Herken, Gregg, 1985, *Counsels of War*, Alfred A. Knopf, New York.

Hewett, Edward A., 1988, *Reforming the Soviet Economy*, Brookings Institution, Washington, DC.

Hilton, A.J.B., 1988, *The Age of Atonement : The Influence of Evangelicalism on Social and Economic Thought, 1785-1865*, Oxford University Press, Oxford.

Hinsley, F.H., 1963, *Power and the Pursuit of Peace*, Cambridge University Press, Cambridge.

Hirst, Paul, Thompson, Grahame, 1999, *Globalization in Question*, Polity, Cambridge [ed. rom. : *Globalizarea sub semnul întrebării. Economia internaţională şi posibilităţi de guvernare*, traducere de Laura Dragomir, Editura Trei, Bucureşti, 2002].

Hitch, Charles Johnston, 1960, *The Economics of Defense in the Nuclear Age*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Hobbes, Thomas, 1997, *Leviathan*, W.W. Norton, New York.

Hobsbawm, Eric J., 1969, *Industry and Empire*, Pantheon Books, New York.

Hobsbawm, Eric J., 1975, *The Age of Capital, 1848-1875*, Scribner, New York.

Hobson, John A., 1902, *Imperialism*, Nisbet & Company, Londra.

Hobson, John A., 1919, *Richard Cobden : The International Man*, H. Holt and Company, Londra.

Hochschild, Adam, 1999, *King Leopold's Ghost*, Houghton Mifflin, Boston.

Hogan, Michael J. (ed.), 1992, *The End of the Cold War : Its Meaning and Implications*, Cambridge University Press, New York.

Hollis, Margin, 1994, *The Philosophy of the Social Sciences*, Cambridge University Press, Cambridge.

Holloway, David, 1984, *The Soviet Union and the Arms Race*, Yale University Press, New Haven.

Hopf, Ted, 1998, „The Promise of Constructivism in International Relations Theory", *International Security*, 23, pp. 171-200.

Hopf, Ted, 2002, *Social Construction of International Politics : Identities and Foreign Policies, Moscow, 1955 and 1999*, Cornell University Press, Ithaca.

Hough, Jerry F., 1997, *Democratization and Revolution in the USSR, 1985-1991*, Brookings Institution, Washington, DC.

Houweling, Henk W., Siccama, Jan G., 1988, „Power Transitions as a Cause of War", *Journal of Conflict Resolution*, 32, pp. 87-102.

Howe, Anthony, 1997, *Free Trade and Liberal England : 1846-1946*, Clarendon Press, Oxford.

Huntington, Samuel P., Jr., 1957, *The Soldier and the State*, Belknap, Cambridge, MA.

Huntington, Samuel P., Jr., 1960, *The Common Defense*, Columbia University Press, New York.

Huntington, Samuel P., Jr., 1991, *The Third Wave : Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma University Press, Norman.

Huntington, Samuel P., Jr., 1996, *The Clash of Civilizations*, Simon and Schuster, New York [ed. rom. : *Ciocnirea civilizaţiilor şi refacerea ordinii mondiale*, traducere de Radu Carp, Editura Antet, Bucureşti, 1998].

Hurrell, Andrew, Woods, Ngaire, 1995, „Globalization and Inequality", *Millennium*, 24, pp. 447-470.

Hutchinson, John, Smith, Anthony D. (ed.), 1994, *Nationalism*, Oxford University Press, Oxford.

Ignatieff, Michael, 2001, *Human Rights as Politics and Idolatry*, Princeton University Press, Princeton.

Ikenberry, John G., Kupchan, Charles A., 1990, „Socialization and Hegemonic Power", *International Organization*, 44, pp. 283-315.

Iliasu, A.A., 1971, „The Cobden-Chevalier Commercial Treaty of 1860", *Historical Journal*, 14, pp. 67-98.

International Institute for Strategic Studies, 1960, *The Military Balance : 1960--Present*, Londra.

International Institute for Strategic Studies, 2002, *The Military Balance : 2002-2003*, Oxford University Press, Londra.

Irwin, Douglas A., 1996, *Against the Tide : An Intellectual History of Free Trade*, Princeton University Press, Princeton.

Jackson, Robert H., 1993, „Continuity and Change in the States System", în Robert H. Jackson şi Alan James (ed.), *States in a Changing World* (pp: 346-367), Pinter, Londra.

Jansen, Marius B., 2000, *The Making of Modern Japan*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Jepperson, Ronald L., Wendt, Alexander, Katzenstein, Peter J., 1996, „Norms, Identity, and Culture in National Security", în Peter J. Katzenstein (ed.), *The Culture of National Security : Norms and Identity in World Politics* pp. 33-75) Columbia University Press, New York.

Jervis, Robert, 1976, *Perception and Misperception in World Politics*, Princeton University Press, Princeton.

Jervis, Robert, 1998, „Realism in the Study of World Politics", *International Organization*, 52, pp. 971-991.

Jervis, Robert, Lebow, Richard Ned, Gross Stein, Janice (ed.), 1985, *Psychology and Deterrence*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Joll, James, 1984, *The Origins of the First World War*, Longman, New York.

Jones, Anthony, Connor, Walter D., Powell, David E. (ed.), 1991, *Soviet Social Problems*, Westview Press, Boulder.

Jones, Eric Lionel, 1987, *The European Miracle : Environments, Economies, and Geopolitics in the History of Europe and Asia*, Cambridge University Press, New York.

Jones, Eric Lionel, 1988, *Recurring Growth*, Oxford University Press, Oxford.

Jordan, H.D., 1971, „The Case of Richard Cobden", *Proceedings of the Massachusetts Historical Society*, pp. 34-45.

Kadera, Kelly, 1996, „The Conditions and Consequences of Dyadic Power Transitions : Deductions from a Dynamic Model", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War : Evaluations and Extensions of the War Ledger* (pp. 287-312), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Kagan, Donald, 2003, *The Peloponnesian War*, Viking, New York.

Kagan, Robert, 2002, *Of Paradise and Power : America and Europe in the New World Order*, Knopf, New York [ed. rom. : *Despre paradis şi putere. America şi Europa în noua ordine mondială*, traducere de Bogdan Chircea, Editura Antet, Bucureşti, 2005].

Kahn, Herman, 1960, *On Thermonuclear War*, Princeton University Press, Princeton.

Kaiser, Robert J., 1994, *The Geography of Nationalism in Russia and the USSR*, Princeton University Press, Princeton.

Kanet, Roger E., 1989, „Mikhail Gorbachev and the End of the Cold War", *Soviet Union*, 16, pp. 193-199.

Kanet, Roger E., Kolodziej, Edward A. (ed.), 1989, *The Limits of Soviet Power in the Developing World : Thermidor in the Revolutionary Struggle*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Kant, Immanuel, 1970, „Perpetual Peace : A Philosophical Essay", în M.G. Forsyth, H. Keen-Soper şi P. Savigear (ed.), *The Theory of International Relations* (pp. 200-244), Atherton, New York.

Kant, Immanuel, 1991, *Kant : Political Writings*, Cambridge University Press, Cambridge.

Kaplan, Fred, 1983, *The Wizards of Armageddon*, Simon and Schuster, New York.

Kaplan, Lawrence S., 1999, *The Long Entanglement*, Praeger, Westport.

Kaplan, Robert D., 2000, *The Coming Anarchy : Shattering the Dreams of the Post Cold War*, Random House, New York [ed. rom. : *Anarhia care va veni*, traducere de Leo Stan, Editura Antet, Bucureşti, 2002].

Kapstein, Ethan B., 1995, „Is Realism Dead ? The Domestic Sources of International Politics", *International Organization*, 49, pp. 751-774.

Katzenstein, Peter J. (ed.), 1996, *The Culture of National Security : Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York.

Kaufman, William W., 1964, *The McNamara Strategy*, Harper and Row, New York.

Keegan, John, 1978, *The Face of Battle*, Penguin, Harmondsworth.

Kegley, Charles W., Jr., 1994, „How Did the Cold War Die ? Principles for an Autopsy", *Mershon International Studies*, 38, pp. 11-42.

Kegley, Charles W., Jr. (ed.), 1995, *Controversies in International Relations Theory, Realism and the Neoliberal Challenge*, St. Martin's Press, New York.

Kelleher, Catherine M., 1975, *Germany and the Politics of Nuclear Weapons*, Columbia University Press, New York.

Kennan, George F. („X"), 1947, „The Sources of Soviet Conduct", *Foreign Affairs*, 25, pp. 466-482.

Kennan, George F. („X"), 1961, *Russia and the West under Lenin and Stalin*, Little, Brown, Boston.

Kennan, George F. („X"), 1984a, *American Diplomacy : 1900-1950*, University of Chicago Press, Chicago.

Kennan, George F. („X"), 1984b, *Soviet-American Relations, 1917-1920*, W.W. Norton, New York.

Kennedy, Paul M. (ed.), 1979, *The War Plans of the Great Powers, 1880-1914*, Allen & Unwin, Londra.

Kennedy, Paul M., 1987, *The Rise and Fall of the Great Powers : Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*, Random House, New York.

Keohane, Robert O., 1984, *After Hegemony : Cooperation and Discord in the World Economy*, Princeton University Press, Princeton.

Keohane, Robert O., (ed.), 1986, *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York.

Keohane, Robert O., 1988, „International Institutions : Two Approaches", *International Studies Quarterly*, 32, pp. 379-396.

Keohane, Robert O., 1993, „Institutional Theory and the Realist Challenge after the Cold War", în David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism : The Contemporary Debate* (pp. 269-300), Columbia University Press, New York.

Keohane, Robert O., 2002, „Ideas Part-Way Down", *Review of International Studies*, 26, pp. 125-130.

Keohane, Robert O., Martin, Lisa L., 1995, „The Promise of Institutionalist Theory", *International Security*, 20, pp. 39-51.

Keohane, Robert O., Milner, Helen V. (ed.), 1996, *Internationalization and Domestic Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Keohane, Robert O., Nye, Joseph S., 1989, *Power and Interdependence*, Scott, Foresman, Glenview.

Keohane, Robert O., Nye, Joseph S., 2001, *Power and Interdependence*, Longman, New York.

Keylor, William R., 2001, *The Twentieth-Century World : An International History*, Oxford University Press, New York.

Keylor, William R., 2003, *World of Nations : The International Order Since 1945*, Oxford University Press, New York.

Keynes, John Maynard, 1936, *General Theory of Employment, Money and Interest*, Macmillan, Londra [ed. rom. : *Teoria generală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii şi a banilor*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970].

Kim, Woosang, 1991, „Alliance Transitions and Great Power War", *American Journal of Political Science*, 35, pp. 833-850.

Kim, Woosang, 1996, „Power Parity, Alliance, and War from 1648 to 1975", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War : Evaluations and Extensions of the War Ledger* (pp. 93-106), University of Michigan Press, Ann Arbor.

BIBLIOGRAFIE

Kim, Woosang, Morrow, James, 1992, „When Do Power Shifts Lead to War?", *American Journal of Political Science*, 36, pp. 896-922.

King, Gary, Keohane, Robert O., Verba, Sidney, 1994, *Designing Social Inquiry*, Princeton University Press, Princeton [ed. rom. : *Fundamentele cercetării sociale*, traducere de Irina Culic şi Bogdan Micu, Editura Polirom, Iaşi, 2000].

Kissinger, Henry, 1957, *A World Restored*, Houghton Mifflin, Boston.

Klotz, Audie, 1995, *Norms in International Relations : The Struggle against Apartheid*, Cornell University Press, Ithaca.

Knorr, Klaus, Rosenau, James N. (ed.), 1969, *Contending Approaches to International Politics*, Princeton University Press, Princeton.

Koch, H.W., 1972, „Social Darwinism in the «New Imperialism»", în H.W. Koch (ed.), *The Origins of the First World War* (pp. 329-354), Taplinger, New York.

Kochanek, Stanley A., 2003, „South Asia", în Edward A. Kolodziej (ed.), *A Force Profonde : The Power, Politics, and Promise of Human Rights* (pp. 144-162), University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Kohl, Wilfrid, 1971, *French Nuclear Diplomacy*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Kokoshin, Andrei A., 1995, *Soviet Strategic Thought, 1917-1991*, MIT Press, Cambridge, MA.

Kolko, Gabriel, 1988, *Confronting the Third World : United States Foreign Policy, 1945-1980*, Pantheon, New York.

Kolodziej, Edward A., 1966, *The Uncommon Defense and Congress : 1945-1963*, Ohio State University Press, Columbus.

Kolodziej, Edward A., 1974, *French International Policy under De Gaulle and Pompidou*, Cornell University Press, Ithaca.

Kolodziej, Edward A., 1987, *Making and Marketing Arms : The French Experience and Its Implications for the International System*, Princeton University Press, Princeton.

Kolodziej, Edward A., 1992a, „Renaissance in Security Studies? Caveat Lector", *International Studies Quarterly*, 36, pp. 421-38.

Kolodziej, Edward A., 1992b, „What is Security and Security Studies?", *Arms Control*, 13, pp. 1-31.

Kolodziej, Edward A., 1992c, „What is Security and Security Studies? A Rejoinder", *Arms Control*, 13, pp. 531-544.

Kolodziej, Edward A., 1997, „Order, Welfare, and Legitimacy : A Systemic Explanation for the Soviet Collapse and the End of the Cold War", *International Politics*, 1, pp. 1-41.

Kolodziej, Edward A., 2000a, „The Great Powers and Genocide : Lessons from Rwanda", *Pacific Review*, 12, pp. 121-145.

Kolodziej, Edward A., 2000b, „Security Studies for the Next Millennium : Quo Vadis?", în Stuart Croft and Terry Terriff (ed.), *Critical Reflections on Security and Change* (pp. 18-38), Frank Cass, Londra.

Kolodziej, Edward A., 2002a, „NATO and the Longue Duree", în Charles Krupnick (ed.), *Almost NATO : Partners and Players in Central and Eastern European Security* (pp. 1-20), Rowman & Littlefield, Boston.

Kolodziej, Edward A., 2002b, „Security Theory : Six Paradigms Searching for Security", în Michael Breecher şi Frank P. Harvey (ed.), *Millennial Reflections on International Studies : Conflict Security, Foreign Policy and International Political Economy* (pp. 113-140), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Kolodziej, Edward A. (ed.), 2003, *A Force Profonde : The Power, Politics, and Promise of Human Rights*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia.

Kolodziej, Edward A., Harkavy, Robert (ed.), 1982, *Security Policies of Developing Countries*, Lexington Books, Lxington.

Kolodziej, Edward A., Kanet, Roger E. (ed.), 1989, *The Limits of Soviet Power in the Developing World*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Kolodziej, Edward A., Kanet, Roger E., 1991, *The Cold War as Cooperation*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Kolodziej, Edward A., Kanet, Roger E., 1996, *Coping with Conflict after the Cold War*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Korbonski, Andrzej, Fukuyama, Francis (ed.), 1987, *The Soviet Union and the Third World : The Last Three Decades*, Cornell University Press, Ithaca.

Kornai, Janos, 1992, *The Socialist System : The Political Economy of Communism*, Princeton University Press, Princeton.

Kort, Michael, 1993, *The Soviet Colossus : The Rise and Fall of the USSR*, M.E. Sharpe, Armonk.

Koslowski, Rey, Kratochwil, Friedrich V., 1994, „Understanding Change in International Politics : The Soviet Empire's Demise and the International System", *International Security*, 48, pp. 215-218.

Krasner, Stephen D., 1999, *Sovereignty : Organized Hypocrisy*, Princeton University Press, Princeton.

Krasner, Stephen D., 2002, „Wars, Hotel Fires, and Plane Crashes", *Review of International Studies*, 26, pp. 131-136.

Kratochwil, Friedrich V., 2001, „Constructivism as an Approach to Interdisciplinary Study", în Karin M. Fierke şi Knud Erik Jorgensen (ed.), *Constructing International Relations : The Next Generation* (pp. 13-35), M.E. Sharpe, Londra.

Krugman, Paul, 1990, *Rethinking International Trade*, MIT Press, Cambridge, MA.

Kubalkova, Vendulka, 2001a, „Soviet «New Thinking» and the End of the Cold War : Five Explanations", în Vendulka Kubalkova (ed.), *Foreign Policy in a Constructed World* (pp. 99-145), M.E. Sharpe, Londra.

Kubalkova, Vendulka (ed.), 2001b, *Foreign Policy in a Constructed World*, M.E. Sharpe, Londra.

Kubalkova, Vendulka, Onuf, Nicholas, Kowert, Paul (ed.), 1998, *International Relations in a Constructed World*, M.E. Sharpe, Londra.

Kugler, Jacek, 1990, „The War Phenomenon : A Working Distinction", *International Interactions*, 16, pp. 201-213.

Kugler, Jacek, Lemke, Douglas, 2000, „The Power Transition Research Program", în Manus I. Midlarsky (ed.), *Handbook of War Studies II* (pp. 129-163), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Kugler, Jacek, Organski, A.F.K., 1989, „The Power Transition : A Retrospective and Prospective Evaluation", în Manus I. Midlarsky (ed.), *Handbook of War Studies* (pp. 143-170), Unwin Hyman, Boston.

Kugler, Richard, 1993, *Commitment to Purpose : How Alliance Partnership Won the Cold War*, Rand, Santa Monica.

Kull, Steven, 1992, *Burying Lenin : The Revolution in Soviet Ideology and Foreign Policy*, Westview, Boulder.

Kuran, Timur, 1991, „Now Out of Never : The Element of Surprise in the East European Revolution of 1989", *World Politics*, 44, pp. 7-48.

Kuran, Timur, 1995, *Private Truths, Public Lies : The Social Consequences of Preference Falsification*, Harvard University Press, Cambridge.

Kux, Ernst, 1993, „The Change in Central and Eastern Europe and the End of the Soviet Union", *Aussen Politik*, 44, 2, pp. 135-143.

Laird, Robbin F., Herspring, Dale R., 1984, *The Soviet Union and Strategic Arms*, Westview, Boulder.

Lakatos, Imre, 1970, „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", în Imre Lakatos şi Alan Musgrave (ed.), *Criticism and the Growth of Knowledge* (pp. 91-195), Cambridge University Press, Cambridge.

Lakatos, Imre, 1978, *The Methodology of Scientific Research Programmes : Philosophical Papers*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lakatos, Imre, Musgrave, Alan (ed.), 1970, *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lapid, Yosef, 1989, „The Third Debate : On the Prospects of International Theory in a Post-Positivist Era", *International Studies Quarterly*, 33, pp. 235-255.

Lapidus, Gail, Zaslavsky, Victor, Goldman, Philip (ed.), 1992, *From Union to Commonwealth : Nationalism and Separatism in the Soviet Republics*, Cambridge University Press, New York.

Layne, Christopher, 1993, „The Unipolar Illusion : Why New Great Powers Will Arise", *International Security*, 17, pp. 5-51.

Layne, Christopher, 1994, „Kant or Cant? The Myth of the Democratic Peace", *International Security*, 19, pp. 5-49.

Lebow, Richard Ned, 1981, *Between Peace and War*, Johns Hopkins University Press, Baltimore.

Lebow, Richard Ned, 2003, *The Tragic Vision of Politics : Ethics, Interests, and Orders*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lebow, Richard Ned, Risse-Kappen, Thomas (ed.), 1995, *International Relations Theory and the End of the Cold War*, Columbia University Press, New York.

Lebow, Richard Ned, Gross Stein, Janice, 1994, *We All Lost the Cold War*, Princeton University Press, Princeton; Canadian Institute for International Peace Security, Ottawa.

Legro, Jeffrey W., Moravcsik, Andrew, 1999, „Is Anybody Still a Realist?", *International Security*, 24, pp. 5-55.

Lemke, Douglas, 1996, „Small States and War: An Expansion of Power Transition Theory", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *War and Parity: Evaluations and Extensions of the War Ledger* (pp. 77-92), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Lemke, Douglas, 2002, *Regions of War and Peace*, Cambridge University Press, Cambridge.

Lemke, Douglas, Kugler, Jacek, 1996, „The Evolution of the Power Transition Perspective", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger* (pp. 3-34), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Lemke, Douglas, Reed, William, 1996, „Regime Types and Status Quo Evaluations", *International Interactions*, 22, pp. 143-164.

Lemke, Douglas, Reed, William, 1998, „Power Is Not Satisfaction", *Journal of Conflict Resolution*, 42, pp. 511-516.

Lemke, Douglas, Werner, Suzanne, 1996, „Power Parity, Commitment to Change, and War", *International Studies Quarterly*, 40, pp. 235-260.

Lenin, V.I., 1977, *Imperialism*, International Publishers, New York [ed. rom.: „Imperialismul, stadiul cel mai înalt al capitalismului", în *Opere alese*, Editura Politică, Bucureşti, 1970].

Levin, N. Gordon, Jr., 1968, *Woodrow Wilson and World Politics*, Oxford University Press, New York.

Levy, Jack S., 1992a, „An Introduction to Prospect Theory", *Political Psychology*, 13, pp. 171-186.

Levy, Jack S., 1992b, „Prospect Theory and International Relations: Theoretical Applications and Analytical Problems", *Political Psychology*, 13, pp. 283-310.

Levy, Jack S., 1994, „The Democratic Peace Hypothesis: From Description to Explanation", *Mershon International Studies Review*, 38 (supliment 2), pp. 352-354.

Levy, Jack S., 2002, „War and Peace", în Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth E. Simmons (ed.), *Handbook of International Relations* (pp. 350-367), Sage, Londra.

Levy-Livermore, Amnon, 1998, *Handbook on the Globalization of the World Economy*, E. Elgar, Cheltenham.

Lewis, Kevin N., 1979, „The Prompt and Delayed Effects of Nuclear War", *Scientific American*, 241, pp. 35-45.

Lindblom, Charles E., 2001, *The Market System: What It Is, How It Works, and What to Make of It*, Yale University Press, New Haven.

Lippmann, Walter, 1947, *The Cold War*, Harper, New York.

Lipson, Charles, 2003, *Reliable Partners : How Democracies Have Made a Separate Peace*, Princeton University Press, Princeton.

Lockwood, David, 2000, *The Destruction of the Soviet Union*, Macmillan, Londra.

Maine, Sir Henry, 1886, *Popular Government*, Henry Holt, New York.

Maine, Sir Henry, 1909, *Ancient Law*, J. Murray, Londra.

Mallet, Sir Louis, 1878, *The Political Writings of Richard Cobden*, Ridgway, Londra.

Mallet, Sir Louis, 1891, *Free Exchange*, K. Paul, Trench, Trubner, Londra.

Mandelbaum, Michael, 1992, „Coup de Grace : The End of the Soviet Union", *Foreign Affairs*, 71, 1, pp. 164-183.

Mandelbaum, Michael, 2002, *The Ideas That Conquered the World*, Public Affairs, New York.

Mansbridge, Jane, 1996, „Using Power/Fighting Power : The Polity", în Seyla Benhabib (ed.), *Democracy and Difference* (pp. 46-66), Princeton University Press, Princeton.

Martinelli, Alberto, 1994, „Entrepreneurship and Management", în Neil J. Smelser şi Richard Swedberg (ed.), *The Handbook of Economic Sociology* (pp. 476-503), Princeton University Press, Princeton.

Marx, Karl, 1970, *A Contribution to the Critique of Political Economy*, Progres, Moscova [ed. rom. : *Contribuţii la critica economiei politice*, ediţia a III-a, Editura Politică, Bucureşti, 1966].

Marx, Karl, Engels, Friedrich, 1948, *Manifesto of the Communist Party : 1848*, International Publishers, New York [ed. rom. : *Manifestul Partidului Comunist*, Editura Politică, Bucureşti, 1962].

Mason, David S., 1992, *Revolution in East-Central Europe : The Rise and Fall of Communism and the Cold War*, Westview, Boulder.

Mayall, James, 1992, „Nationalism and International Security after the Cold War", *Survival*, 34, pp. 19-35.

McBride, Stephen, Wiseman, John (ed.), 2001, *Globalization and Its Discontents*, St. Martin's Press, New York.

McCallister, James, 2002, *No Exit : America and the German Problem*, Cornell University Press, Ithaca.

McCord, M., 1967, „Cobden and Bright in Politics 1846-47", în R. Robson (ed.), *Ideas and Institutions of Victorian Britain* (pp. 87-114), Barnes and Noble, Londra.

McDonagh, O., 1961-1962, „The Anti-Imperialism of Free Trade", *Economic History Review*, 14, pp. 489-501.

McKeown, T.J., 1989, „The Politics of Corn Law Repeal and Theories of Commercial Policy", *British Journal of Political Science*, 19, pp. 333-380.

McNeill, J.R., McNeill, William H., 2003, *The Human Web : A Bird's Eye View of Human History*, W.W. Norton, New York.

McNeill, William H., 1963, *The Rise of the West : A History of the Human Community*, Mentor, New York.

McNeill, William H., 1983, *The Pursuit of Power : Technology, Armed Force, and Society Since A.D. 1000*, University of Chicago Press, Chicago.

McNeill, William H., 1986, *Polythenicity and National Unity in World History*, University of Toronto Press, Toronto.

McNeill, William H., 1992, *The Global Condition*, Princeton University Press, Princeton.

Mearsheimer, John J., 1990, „Back to the Future : Instability in Europe after the Cold War", *International Security*, 15, pp. 5-57.

Mearsheimer, John J., 1994, „The False Promise of International Institutions", *International Security*, 19, pp. 5-49.

Midlarsky, Manus I. (ed.), 1989, *The Handbook of War Studies*, Unwin Hyman, Boston.

Midlarsky, Manus I. (ed.), 2000, *Handbook of War Studies II*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Mill, John Stuart, 1848a, *Essays on Some Unsettled Questions of Political Economy*, London School of Economics and Political Science, Londra.

Mill, John Stuart, 1848b, *Principles of Political Economy*, J.W. Parker, Londra [ed. rom. : „Principiile economiei politice", în Adrian-Paul Iliescu şi Emanuel-Mihail Socaciu, *Fundamentele gândirii politice moderne*, Editura Polirom, Iaşi, 1999].

Miller, John, 1993, *Mikhail Gorbachev and the End of Soviet Power*, St. Martin's Press, New York.

Miller, K.E., 1961, „John Stuart Mill's Theory of International Relations", *Journal of the History of Ideas*, 22, pp. 493-514.

Miller, Steven E. (ed.), 1986, *Conventional Forces and American Defense Policy*, Princeton University Press, Princeton.

Milner, Helen, 1992, „International Theories of Cooperation among Nations", *World Politics*, 44, pp. 466-496.

Milner, Helen, 1993, „The Assumption of Anarchy in International Relations Theory : A Critique", în David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism* (pp. 143-169), Columbia University Press, New York.

Milosz, Czeslaw, 1953, *The Captive Mind*, Knopf, New York [ed. rom. : *Gândirea captivă*, traducere de Constantin Geambaşu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999].

Mises, Ludwig von, 1922, *Socialism : An Economic and Sociological Analysis*, Macmillan, New York.

Mises, Ludwig von, 1949, *Human Action : A Treatise on Economics*, Yale University Press, New Haven.

Mises, Ludwig von, 1956, *The Anti-Capitalistic Mentality*, Van Nostrand Reinhold, New York.

Mittleman, James H., 2000, *The Globalization Syndrome : Transformation and Resistance*, Princeton University Press, Princeton.

Mommsen, Wolfgang J., 1992, *The Political and Social Theory of Max Weber*, University of Chicago Press, Chicago.

Monoson, S. Sara, Loriaux, Michael, 1998, „The Illusion of Power and the Disruption of Moral Norms: Thucydides' Critique of Periclean Policy", *American Political Science Review*, 92, pp. 285-297.

Moravscik, Andrew, 1997, „Taking Preferences Seriously: A Liberal Theory of International Politics", *International Organization*, 51, pp. 513-553.

Morgan, Patrick M., 1983, *Deterrence: A Conceptual Analysis*, Sage, Beverly Hills.

Morgan, Patrick M., 2000, „Liberalist and Realist Security Studies at 2000: Two Decades of Progress?", în Stuart Croft şi Terry Terriff (ed.), *Critical Reflections on Security and Change* (pp. 39-71), Cass, Londra.

Morgan, Patrick M., 2003, *Deterrence Now*, Cambridge University Press, Cambridge.

Morgan, Patrick M., Nelson, Keith L. (ed.), 2000, *Re-Viewing the Cold War: Domestic Factors and Foreign Policy in the East-West Confrontation*, Praeger, Westport.

Morgenthau, Hans, 1951a, *In Defense of the National Interest*, Knopf, New York.

Morgenthau, Hans, 1951b, *Scientific Man and Power Politics*, University of Chicago Press, Chicago.

Morgenthau, Hans, 1985, *Politics among Nations: The Struggle for Power and Peace*, Alfred A. Knopf, New York.

Morley, J., 1881, *The Life of Richard Cobden*, Chapman and Hall, Londra.

Morrow, James D., 1996, „The Logic of Overtaking", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger* (pp. 313-330), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Mueller, John, 1988, „The Essential Irrelevance of Nuclear Weapons", *International Security*, 13, pp. 55-79.

Mueller, John, 1989, *Retreat from Doomsday*, Basic Books, New York.

Mueller, John, 1995, *Quiet Cataclysm*, HarperCollins, New York.

Nau, Henry, 1990, *The Myth of American Decline*, Oxford University Press, New York.

Neff, S.C., 1990, *Friends But Not Allies: Economic Liberalism and the Law of Nations*, Columbia University Press, New York.

Nogee, Joseph L., Donaldson, Robert H., 1992, *Soviet Foreign Policy Since World War II*, Macmillan, New York.

Nolan, Janne E., 1989, *Guardians of the Arsenal, Basic Books*, New York.

North, Douglass C., 1986, „Is It Worth Making Sense of Marx?", *Inquiry*, 29, pp. 57-64.

North, Douglass C., 1990, *Institutions, Institutional Change, and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge [ed. rom.: *Instituţii, schimbare instituţională şi performanţă economică*, Editura Ştiinţa, Chişinău, 2003].

North, Douglass C., Thomas, Robert P., 1973, *The Rise of the Western World: A New Economic History*, Cambridge University Press, Cambridge.

North, Douglass C., Weingast, Barry R., 1989, „Constitutions and Commitment: The Evolution of Institutions Governing Public Choice in Seventeenth-Century England", *Journal of Economic History*, 49, 4, pp. 803-832.

Nye, Joseph S., Jr., 1988, „Neorealism and Neoliberalism", *World Politics*, 15, pp. 235-251.

Nye, Joseph S., Jr., 1990, *Bound to Lead*, Basic Books, New York.

Nye, Joseph S., Jr., 2002, *The Paradox of American Power : Why the World's Only Superpower Can't Go It Alone*, Oxford University Press, New York.

O'Brien, P.K., 1988, „The Costs and Benefits of British Imperialism", *Past and Present*, 120, pp. 163-200.

O'Brien, Patrick, Pigman, Geofrey Allen, 1992, „Free Trade, British Hegemony and the International Economic Order in the Nineteenth Century", *Review of International Studies*, 18, pp. 89-113.

Odom, William E., 1992, „Who Really Won the Cold War?", *The Washington Post National Weekly Edition*, p. 29.

Odom, William E., 1998, *The Collapse of the Soviet Military*, Yale University Press, New Haven.

Olson, Mancur, 1965, *The Logic of Collective Action*, Harvard University Press, Cambridge, MA.

Olson, Mancur, 1982, *The Rise and Decline of Nations : Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, Yale University Press, New Haven [ed. rom. : *Creşterea şi declinul naţiunilor. Prosperitate, stagflaţie şi rigidităţi sociale*, traducere de Walter Fotescu, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999].

Olson, Mancur, Landsberg, Hans H. (ed.), 1975, *The No-Growth Society*, The Woburn Press, Londra.

Oneal, John R., de Soysa, Indra, Yong-Hee Park, 1998, „But Power and Wealth Are Satisfying", *Journal of Conflict Resolution*, 42, pp. 517-520.

Onuf, Nicholas G., 1989, *World of Our Making : Rules and Rule in Social Theory and International Relations*, University of South Carolina Press, Columbia.

Onuf, Nicholas G., 1998, „Constructivism : A User's Manual", în Vendulka Kubalkova, Nicholas Onuf şi Paul Kowert (ed.), *International Relations in a Constructed World* (pp. 58-78), M.E. Sharpe, Londra.

Organski, A.F.K, 1958, *World Politics*, Alfred Knopf, New York.

Organski, A.F.K., Kugler, Jacek, 1980, *The War Ledger*, University of Chicago Press, Chicago.

Orwell, George, 1954, „Shooting an Elephant", în George Orwell, *A Collection of Essays* (pp. 154-162), Doubleday, Garden City.

Osgood, Robert E., 1953, *Ideals and Self-interest in America's Foreign Relations*, University of Chicago Press, Chicago.

Osgood, Robert E., 1956, *Limited War*, University of Chicago Press, Chicago.

Osgood, Robert E., 1962, *NATO : The Entangling Alliance*, University of Chicago Press, Chicago.

Papayoanou, Paul A., 1999, *Power Ties : Economic Interdependence, Balancing and War*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Patchen, Martin, 1990, „Conflict and Cooperation in American-Soviet Relations : What Have We Learned from Quantitative Research?", în *Annual Meetings of the International Studies Association*, Washington, DC.

Pearson, Harry W. (ed.), 1977, *The Livelihood of Man : Karl Polanyi*, Academic Press, New York.

Perle, Richard, 1991, „Military Power and the Passing Cold War", în Kenneth L. Schwab şi Charles W. Kegley (ed.), *After the Cold War : Questioning the Morality of Nuclear Deterrence* (pp. 33-38), Westview, Boulder.

Perle, Richard, 1992, *Hard Line*, Random House, New York.

Pettman, Ralph, 2000, *Commonsense Constructivism or the Remaking of World Affairs*, M.E. Sharpe, Londra.

Pierre, Andrew, 1972, *Nuclear Politics : The British Experience with an Independent Strategic Force, 1939-1970*, Columbia University Press, New York.

Pinker, Steven, 2002, *The Blank Slate*, Viking, New York.

Polanyi, Karl, 1944, *The Great Transformation*, Beacon Press, Boston.

Polanyi, Karl, 1968, *Primitive, Archaic and Modern Economies*, Doubleday, Garden City, New York.

Polanyi, Karl, Arensberg, Conrad M., Pearson, Harry W. (ed.), 1957, *Trade and Market in the Early Empires*, Free Press, Glencoe.

Polanyi, Michael, 1959, *The Study of Man*, University of Chicago Press, Chicago.

Popper, Karl R., 1963, *Conjectures and Refutations : The Growth of Scientific Knowledge*, Harper & Row, New York [ed. rom. : *Conjecturi şi infirmări. Creşterea cunoaşterii ştiinţifice*, traducere de Constantin Stoenescu, Dragan Stoianovici şi Florin Lobonţ, Editura Trei, Bucureşti, 2001].

Posen, Barry, 1993, „The Security Dilemma and Ethnic Conflict", *Survival*, 35, pp. 27-47.

Powell, Robert, 1991, „The Problem of Absolute and Relative Gains in International Relations Theory", *American Political Science Review*, 85, pp. 1303-1320.

Powell, Robert, 1993, „Absolute and Relative Gains in International Relations Theory", în David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism : The Contemporary Debate* (pp. 209-233), Columbia University Press, New York.

Pringle, Peter, Arkin, William, 1983, *S.I.O.P : The Secret U.S. Plan for Nuclear War*, W.W. Norton, New York.

Rahe, Paul A., 1984, „The Primacy of Politics in Classical Greece", *American Historical Review*, 89, pp. 265-293.

Rahe, Paul A., 1992, *Republics : Ancient and Modern*, University of North Carolina, Chapel Hill.

Read, Donald, 1967, *Cobden and Bright : A Victorian Political Partnership*, St. Martin's Press, New York.

Rees, Martin, 2003, *Our Final Hour*, Basic Books, New York.

Remnick, David, 1993, *Lenin's Tomb : The Last Days of the Soviet Union*, Random House, New York.

Reus-Smit, Christian, 1997, „The Constitutional Structure of International Society and the Nature of Fundamental Institutions", *International Organization*, 51, pp. 555-589.

Richardson, Lewis F., 1939, „Generalized Foreign Politics", *British Journal of Psychology*.

Richardson, Lewis F., 1960a, *Arms and Insecurity*, Boxwood Publishers, Pacific Grove.

Richardson, Lewis F., 1960b, *Statistics of Deadly Quarrels*, Quadrangle Press, Pittsburgh.

Rischard, J.F., 2002, *High Noon : Twenty Global Problems, Twenty Years to Solve Them*, Basic Books, New York [ed. rom. : *Al doisprezecelea ceas. 20 de probleme globale, 20 de ani pentru a le rezolva*, traducere de Elena Fortunescu şi Ionuţ Petica, Institutul Bancar Român, Bucureşti, 2004].

Risse-Kappen, Thomas, 1971, „Did «Peace Through Strength» End the Cold War ?", *International Security*, 16, pp. 162-188.

Risse-Kappen, Thomas, 1995, „Ideas Do Not Float Freely : Transnational Coalitions, Domestic Structures, and the End of the Cold War", în Richard Ned Lebow şi Thomas Risse-Kappen (ed.), *International Relations Theory and the End of the Cold War* (pp. 187-222), Columbia University Press, New York.

Ritter, Gerhard, 1969, *The Sword and the Scepter : The Problem of Militarism in Germany*, University of Miami Press, Coral Gables.

Ritter, Gerhard, 1979, *The Schlieffen Plan*, Greenwood, Westport.

Robbins, Richard H., 2002, *Global Problems and the Culture of Capitalism*, Allyn and Bacon, Boston.

Robinson, R. Gallagher, J., 1953-1954, „The Imperialism of Free Trade", *Economic History Review*, 4, pp. 1-15.

Rodrik, Dani, 1997, *Has Globalization Gone Too Far ?*, Institute for International Economics, Washington, DC.

Rogowski, Ronald R., 1978, „Rationalist Theories of Politics : A Midterm Report", *World Politics*, 30, pp. 296-323.

Rogowski, Ronald R., 1989, *Commerce and Coalitions*, Princeton University Press, Princeton.

Rosecrance, Richard, 1986, *The Rise of the Trading State : Commerce and Conquest in the Modern World*, Basic Books, New York.

Rosenberg, David Alan, 1983, „The Origins of Overkill", *International Security*, 7, pp. 3-71.

Rosser, M.V., 1993, „Internal Contradictions Versus External Pressures in the Transformation of the Former Soviet Economy", *International Journal of Social Economics*, 20, 9, pp. 43-53.

Rostow, Walt Whitman, 1971, *Politics and the Stages of Growth*, Cambridge University Press, Cambridge.

Rousseau, Jean-Jacques, 1950, *The Social Contract*, E.P. Dutton, New York [ed. rom. : *Contractul social*, traducere de Henry H. Stahl, Editura Antet, Bucureşti, 2001].

Rowen, Henry S., Wolf, Charles, Jr. (ed.), 1987, *The Future of the Soviet Empire*, St. Martin's Press, New York.

Rubenstein, Alvin Z., 1988, *Moscow's Third World Strategy*, Princeton University Press, Princeton.

Ruggie, John Gerard, 1982, „International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order", *International Organization*, 36, pp. 379-415.

Ruggie, John Gerard, 1998, „What Makes the World Hang Together? Neo-Utilitarianism and the Social Constructivist Challenge", *International Organization*, 52, pp. 855-885.

Russett, Bruce, 1993, *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton University Press, Princeton.

Russett, Bruce, Oneal, John R., 2001, *Triangulating Peace*, W.W. Norton, New York.

Russett, Bruce, Starr, Harvey, 2000, „From Democratic Peace to Kantian Peace: Democracy and Conflict in International Relations", în Manus I. Midlarsky (ed.), *Handbook of War Studies II* (pp. 93-128), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Rutland, Peter, 1985, *The Myth of the Plan*, Hutchinson, Londra.

Sassen, Saskia, 1998, *Globalization and Its Discontents*, New Press, New York.

Saul, John Ralston, 2004, „The Collapse of Globalism and the Rebirth of Nationalism", *Harper's*, 308, pp. 33-44.

Schelling, Thomas, 1960, *The Strategy of Conflict*, Oxford University Press, New York.

Schelling, Thomas, 1966, *Arms and Influence*, Yale University Press, New Haven.

Schelling, Thomas, Halperin, Morton, 1958, *Strategy and Arms Control*, Pergamon-Brassey's, Washington, DC.

Schilling, Warner R., Hammond, Paul Y., Snyder, Glenn H. (ed.), 1966, *Strategy, Politics, and Defense Budgets*, Columbia University Press, New York.

Schlesinger, Arthur M., Jr., 1992a, „Some Lessons from the Cold War", *Diplomatic History*, 16, pp. 47-53.

Schlesinger, Arthur M., Jr., 1992b, „Who Really Won the Cold War", *The Wall Street Journal*, 14 septembrie, p. A10.

Schroeder, Paul W., 1989, „The Nineteenth Century System: Balance of Power or Political Equilibrium?", *Review of International Studies*, 15, pp. 135-153.

Schroeder, Paul W., 1992, „Did the Vienna System Rest upon a Balance of Power?", *American Historical Review*, 97, pp. 683-706.

Schroeder, Paul W., 1994a, „Historical Reality vs. Neo-Realist Theory", *International Security*, 19, pp. 108-148.

Schroeder, Paul W., 1994b, *The Transformation of European Politics: 1763-1848*, Oxford University Press, Oxford.

Schroeder, Paul W., 1997, „History and International Relations Theory", *International Security*, 22, pp. 64-74.

Schroeder, Paul W., 2003, „Why Realism Does Not Work Well for International History (Whether or Not It Represents a Degenerate IR Research Strategy)", în

John A. Vasquez şi Colin Elman (ed.), *Realism and the Balance of Power : A New Debate* (pp. 114-127), Prentice Hall, Upper Saddle River.

Schroeder, Paul W., 2004, *Systems, Stability, and Statecraft : Essays on the International History of Modern Europe*, editată de David Wetzel, Robert Jervis şi Jack S. Levy, Palgrave, New York.

Schumpeter, Joseph A., 1950, *Capitalism, Socialism and Democracy*, Harper, New York.

Schumpeter, Joseph A., 1954, *History of Economic Analysis*, Oxford University Press, New York.

Schumpeter, Joseph A., 1955, *Imperialism*, Meridian, New York.

Schwartz, David N., 1983, *NATO's Nuclear Dilemmas*, Brookings Institution, Washington, DC.

Schweller, Randall L., 1994, „Bandwagoning for Profit : Bringing the Revisionist States Back in", *International Security*, 19, pp. 90-121.

Schweller, Randall L., 1998, *Deadly Imbalances : Tripolarity and Hitler's Strategy of World Conquest*, Columbia University Press, New York.

Searle, John R., 1995, *The Construction of Social Reality*, Free Press, New York [ed. rom. : *Realitatea ca proiect social*, traducere de Andreea Deciu, Editura Polirom, Iaşi, 2000].

Semmel, Bernard, 1970, *The Rise of Free Trade Imperialism : Classical Political Economy, The Empire of Free Trade and Imperialism, 1750-1850*, Cambridge University Press, Cambridge.

Silberner, E., 1946, *The Problem of War in Nineteenth-Century Economic Thought*, Princeton University Press, Princeton.

Simon, Herbert, 1975, *Administrative Behavior*, Free Press, New York [ed. rom. : *Comportamentul administrativ. Studiu asupra proceselor de luare a deciziilor în structurile administrative*, traducere de Elena Cartaleanu, Editura Ştiinţa, Chişinău, 2004].

Simon, Herbert, 1986, „Rationality in Psychology and Economics", *Journal of Business* (supliment), 59, pp. S209-S224.

Singer, J. David., 1961, „The Level-of-Analysis Problem in International Relations", Klaus Knorr şi Sidney Verba (ed.), în *The International System* (pp. 77-92), Princeton University Press, Princeton.

Singer, J. David., 1969, „The Incomplete Theorist's Insight without Evidence", în Klaus Knorr şi James N. Rosenau (ed.), *Contending Approaches to International Politics* (pp. 62-68), Princeton University Press, Princeton.

Singer, J. David, Diehl, Paul F. (ed.), 1990, *Measuring the Correlates of War*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Singer, J. David, Bremer, S., Stuckey, J., 1972, *Capability, Distribution, Uncertainty, and Major Power War, 1820-1965*, Sage, Beverly Hills.

Singer, Peter, 2000, *Marx : A Very Short Introduction*, Oxford University Press, Oxford.

Singer, Peter, 2002, *One World : The Ethics of Globalization*, Yale University Press, New Haven.

Smith, Adam, 1937, *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Modern Library, New York [ed. rom. : *Avuţia naţiunilor. Cercetare asupra naturii şi cauzelor ei*, Editura Universitas, Chişinău, 1992].

Smith, Adam, 1976, *The Wealth of Nations*, Clarendon Press, Oxford.

Smith, Anthony, 1981, *Ethnic Revival*, Cambridge University Press, New York.

Smith, Adam, 1986, *The Ethnic Origins of Nations*, Blackwell, New York.

Smith, Steve, 2000, „Wendt's World", *Review of International Studies*, 26, pp. 151-163.

Smith, Steve, 2001, „Foreign Policy Is What States Make of It : Social Construction and International Relations Theory", în Vendulka Kubalkova (ed.), *Foreign Policy in a Constructed World* (pp. 38-55), M.E. Sharpe, Londra.

Snidal, Duncan, 1993, „Relative Gains and the Pattern of International Cooperation", în David A. Baldwin (ed.), *Neorealism and Neoliberalism* (pp. 170-208), Columbia University Press, New York.

Snyder, Jack, 1991, *Myths of Empire : Domestic Politics and International Ambition*, Cornell University Press, Ithaca.

Soros, George, 2000, *Open Society : Reforming Global Capitalism*, Public Affairs, New York.

Spruyt, Hendrik, 1994, *The Sovereign States and Its Competitors*, Princeton University Press, Princeton.

Stein, Arthur, 1984, „The Hegemon's Dilemma : Britain, the United States, and the International Economic Order", *International Organization*, 38, pp. 355-386.

Stein, Janice Gross, 2002, „Psychological Explanations of International Conflict", în Walter Carlsnaes, Thomas Risse şi Beth A. Simmons (ed.), *Handbook of International Relations* (pp. 292-308), Sage, Londra.

Sterling-Folker, Jennifer, 2000, „Competing Paradigms or Birds of a Feather? Constructivism and Neoliberal Institutionalism Compared", *International Studies Quarterly*, 44, pp. 97-119.

Stiglitz, Joseph E., 2002, *Globalization and Its Discontents*, W.W. Norton, New York [ed. rom. : *Globalizarea. Speranţe şi deziluzii*, traducere de Dan Criste, Editura Economică, Bucureşti, 2005].

Strange, Susan, 1986, *Casino Capitalism*, Basil Blackwell, New York.

Strange, Susan, 1988, *States and Markets*, Pinter, Londra [ed. rom. : *State şi pieţe*, Editura Institutul European, Iaşi, 1997].

Stromseth, Jane E., 1988, *The Origins of Flexible Response*, Macmillan, Londra.

Swedberg, Richard, 1998, *Max Weber and the Idea of Economic Sociology*, Princeton University Press, Princeton.

Symposium, 2001, „A Social Theory for International Relations : An Appraisal of Alexander Wendt's Theoretical and Disciplinary Synthesis", *Journal of International Relations and Development* (Ljubljana), 4, pp. 316-423.

Symposium, Security Studies, 1999, „On the Origins of National Interests", *Security Studies*, 8.

Talbott, Strobe, 1979, *Endgame : The Inside Story of SALT II*, Harper, New York.
Talbott, Strobe, 1984, *Deadly Gambits*, Vintage, New York.
Tammen, Ronald L., Kugler, Jacek, Lemke, Douglas, Stam, Alan C., 2000, *Power Transitions : Strategies for the 21st Century*, Chatham House, New York.
Taylor, A.J.P., 1954, *The Struggle for Mastery of Europe : 1848-1918*, Oxford University Press, Oxford.
Taylor, A.J.P., 1967, *Bismarck : The Man and the Statesman*, Vintage, New York.
Thurow, Lester, 1996, *The Future of Capitalism*, Morrow, New York.
Tilly, Charles (ed.), 1975a, *The Formation of National States in Western Europe*, Princeton University Press, Princeton.
Tilly, Charles, 1975b, „Reflections on the History of European State-Making", în Charles Tilly (ed.), *The Formation of National States in Western Europe* (pp. 3-83), Princeton University Press, Princeton.
Tilly, Charles, 1985, „War Making and State Making as Organized Crime", în Dietrich Rueschemeyer, Peter B. Evans şi Theda Skocpol (ed.), *Bringing the State Back in* (pp. 169-191), Cambridge University Press, New York.
Tilly, Charles, 1990, *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1990*, Basil Blackwell, Cambridge, MA.
Tilly, Charles, 1993, *European Revolutions, 1492-1992*, Blackwell, Cambridge, MA [ed. rom. : *Revoluţiile europene (1492-1992)*, traducere de Victor Cherata, Editura Polirom, Iaşi, 2002].
Tilly, Charles, 1995, „To Explain Political Processes", *American Journal of Sociology*, 100, pp. 1594-1610.
Tõnnies, Ferdinand, 1957, *Community and Society*, Harper, New York.
Tuchman, Barbara W., 1962, *The Guns of August, Ballantine*, New York [ed. rom. : *Tunurile din august*, Editura Politică, Bucureşti, 1970].
Tucidide, 1951, *The Peloponnesian War*, New American Library, New York [ed. rom. : *Războiul Peloponesiac*, Bucureşti, 1966].
Tucidide, 1998, *The Peloponnesian War*, W.W. Norton, New York.
Tucker, Josiah, 1764, *The Case for Going to War for the Sake of Trade.*
Tucker, Samuel A. (ed.), 1966, *A Modern Design for Defense Decision : A McNamara-Hitch-Enthoven Anthology*, Industrial College of the Armed Forces, Washington, DC.
US Arms Control and Disarmament Agency, 1973, „World Military Expenditures and Arms Transfers", Washington, DC.
United States, septembrie 2002, „The National Security Strategy of the United States of America", White House Washington, DC.
Valkenier, Elizabeth Kridl, 1983, *The Soviet Union and the Third World : An Economic Bind*, Praeger, New York.
Van Evera, Stephen, 1984, „The Cult of the Offensive and the Origins of the First World War", *International Security*, 9, pp. 58-107.
Van Evera, Stephen, 1994, „Hypotheses on Nationalism and War", *International Security*, 18, pp. 5-39.

Van Evera, Stephen, 1999, *Causes of War : Power and the Roots of Conflict*, Cornell University Press, Ithaca.

Vasquez, John A., 1993, *The War Puzzle*, Cambridge University Press, Cambridge.

Vasquez, John A., 1996, „When Are Power Transitions Dangerous? An Appraisal and Reformulation of Power Transition Theory", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War : Evaluations and Extensions of the War Ledger* (pp. 35-73), University of Michigan Press, Ann Arbor.

Vasquez, John A., 1997, „The Realist Paradigm and Degenerative versus Progressive Research Programs : An Appraisal of Neotraditional Research on Waltz' Balancing Proposition", *American Political Science Review*, 91, pp. 899-912.

Vasquez, John A., Elman, Colin (ed.), 2003, *Realism and the Balance of Power : A New Debate*, Prentice Hall, Upper Saddle River.

Viner, Jacob, 1991, *Essays on the Intellectual History of Economics*, Princeton University Press, Princeton.

Volgy, Thomas, Imwalle, Lawrence E., 1997, „Hegemonic and Bipolar Perspectives in the New World Order", *American Journal of Political Science*, 39, pp. 819-834.

Walker, R.B.J., 1989, „History and Structure in the Theory of International Relations", *Millennium*, 18, pp. 163-183.

Walker, R.B.J., 1993, *Inside/Outside : International Relations as Political Theory*, Cambridge University Press, Cambridge.

Walker, R.B.J., 1995, „International Politics as International Relations", în Ken Booth şi Steve Smith (ed.), *International Relations Theory Today* (pp. 306-327), Pennsylvania State University Press, University Park.

Waller, David V., 1992, „Ethnic Mobilization and Geopolitics in the Soviet Union : Towards a Theoretical Understanding", *Journal of Political and Military Sociology*, 20, 1, pp. 37-62.

Wallersteen, Peter, 1981, „Incompatibility, Confrontation, and War : Four Models and Three Historical Systems, 1816-1976", *Journal of Peace Research*, 18, pp. 57-90.

Wallerstein, Immanuel (ed.), 1974, *The Modern World-System : Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century*, Academic Press, New York [ed. rom. : *Sistemul mondial modern*, 4 vol., traducere de D. Abraham, I. Bădescu şi M. Ghibernea, Editura Meridiane, Bucureşti, 1992-1993].

Wallerstein, Immanuel, 1995, *World Inequality : Origins and Perspectives on the World System*, Black Rose Books, Montréal.

Walt, Stephen M., 1987, *The Origins of Alliances*, Cornell University Press, Ithaca.

Walt, Stephen M., 1991, „The Renaissance of Security Studies", *International Studies Quarterly*, 35, pp. 211-239.

Walt, Stephen M., 1998, „International Relations : One World, Many Theories", *Foreign Policy*, 110, pp. 29-32.

Waltz, Kenneth N., 1959, *Man, the State and War*, Columbia University Press, New York.

Waltz, Kenneth N., 1964, „The Stability of the Bipolar World", *Daedalus*, 93, pp. 881-909.

Waltz, Kenneth N., 1979, *Theory of International Politics*, Addison-Wesley, Reading [ed. rom.: *Teoria politicii internaţionale*, traducere de Nicoleta Mihailescu, Editura Polirom, Iaşi, 2006].

Waltz, Kenneth N., 1981, *The Spread of Nuclear Weapons: More May Be Better*, International Institute for Strategic Studies, Londra.

Waltz, Kenneth N., 1986, „Reflections on Theory of International Politics: A Response to My Critics", în Robert O. Keohane (ed.), *Neorealism and Its Critics*, Columbia University Press, New York.

Waltz, Kenneth N., 1990, „Nuclear Myths and Political Realities", *American Political Science Review*, 84, pp. 731-746.

Waltz, Kenneth N., 1993, „The Emerging Structure of International Politics", *International Security*, 18, pp. 44-79.

Waltz, Kenneth N., 1997, „Evaluating Theories", *American Political Science Review*, 91, pp. 913-917.

Waltz, Kenneth N., 2000, „NATO Expansion: A Realist's View", *Contemporary Security Policy*, 21, pp. 23-38.

Walzer, Michael M., 1974, *Just and Unjust War*, Basic Books, New York.

Waters, Malcolm, 1995, *Globalization*, Routledge, Londra.

Watson, Adam, 1984, „European International Society and Its Expansion", în Adam Watson şi Hedley Bull (ed.), *The Expansion of International Society* (pp. 13-32), Oxford University Press, Oxford.

Watson, Adam, 1992, *The Evolution of International Society: A Comparative Historical Analysis*, Routledge, Londra.

Wayman, Frank W., Diehl, Paul F. (ed.), 1994, *Reconstructing Realpolitik*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Weber, Max, 1958, *The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism*, Charles Scribner's Sons, New York [ed. rom.: *Etica protestantă şi spiritul capitalismului*, traducere de Ihor Lemnij, Editura Humanitas, Bucureşti, 1993].

Weber, Max, 1968, *Economy and Society*, University of California Press, Berkeley.

Wendt, Alexander E., 1987, „The Agent-Structure Problem in International Relations Theory", *International Organization*, 41, pp. 335-370.

Wendt, Alexander E., 1992, „Anarchy Is What States Make Out of It: The Social Construction of Power Politics", *International Organization*, 46, pp. 391-425.

Wendt, Alexander E., 1994, „Collective Identity Formation and the International State", *American Political Science Review*, 88, pp. 384-396.

Wendt, Alexander E., 1995, „Constructing International Politics", *International Security*, 95, pp. 71-81.

Wendt, Alexander E., 1999, *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press, Cambridge.

Wendt, Alexander E., 2000, „On the Via Media: A Response to the Critics", *Review of International Studies*, 26, pp. 165-80.

Wendt, Alexander E., 2003, „Why a World State Is Inevitable", *European Journal of International Relations*, 9, pp. 291-542.

Werner, Suzanne, Kugler, Jacek, 1996, „Power Transitions and Military Buildups", în Jacek Kugler şi Douglas Lemke (ed.), *Parity and War: Evaluations and Extensions of the War Ledger*, University of Michigan Press, Ann Arbor.

Werner, Suzanne, Lemke, Douglas, 1997, „Opposites Do Not Attract: The Impact of Domestic Institutions, Power, and Prior Commitments on Alignment Choices", *International Studies Quarterly*, 41, pp. 529-546.

Wight, Martin, 1966a, „Western Values in International Relations", în Herbert Butterfield şi Martin Wight (ed.), *Diplomatic Investigations* (pp. 89-131), Allen and Unwin, Londra.

Wight, Martin, 1966b, „Why There Is No International Theory", în Herbert Butterfield şi Martin Wight (ed.), *Diplomatic Investigations* (pp. 17-34), Harvard University Press, Cambridge, MA.

Wight, Martin, 1977, *Systems of States*, Leicester University Press, Leicester.

Wight, Martin, (ed.), 1978, *Power Politics*, Leicester University Press, Leicester [ed. rom.: *Politica de putere*, Editura Arc, Chişinău, 1998].

Williams, William Appleman, 1972, *The Tragedy of American Foreign Policy*, Dell Books, New York.

Williams, William Appleman, 1973, *The Contours of American History*, New Viewpoints, New York.

Williams, William Appleman, 1978, *America Confronts a Revolutionary World*, Morrow, New York.

Williams, William Appleman, 1980, *Empire as a Way of Life*, Oxford University Press, New York.

Williamson, Oliver E., 1975, *Markets and Hierarchies*, The Free Press, New York

Winiecki, Jan, 1988, *The Distorted World of Soviet-Type Economies*, University of Pittsburgh Press, Pittsburgh.

Wohlforth, William C., 1993, *The Elusive Balance*, Cornell University Press, Ithaca.

Wohlforth, William C., 1994, „Realism and the End of the Cold War", *International Security*, 19, pp. 91-129.

Wohlforth, William C., 1998, „Reality Check: Revision Theories of International Politics in Response to the End of the Cold War", *World Politics*, 50, pp. 650-680.

Wohlstetter, Albert, 1959, „The Delicate Balance of Terror", *Foreign Affairs*, 37, pp. 211-234.

Wolfers, Arnold, 1952, „«National Security» as an Ambiguous Symbol", *Political Science Quarterly*, 67, pp. 481-502.

Wright, Quincy, 1942, *A Study of War*, University of Chicago Press, Chicago.

Wright, Quincy, 1956, *The Study of International Relations*, Appleton-Century Crofts, New York.

Wright, Quincy, 1965, *A Study of War*, University of Chicago Press, Chicago.

Wright, Robert, 2000, *Nonzero : The Logic of Human Destiny*, Vintage, New York.
Wrong, Dennis H., 1994, *The Problem of Order : What Unites and Divides Society*, Harvard University Press, Cambridge, MA.
Yost, David S., 1998, *NATO Transformed*, US Institute of Peace Press, Washington, DC.
Zehfuss, Maja, 2001, „Constructivism in International Relations : Wendt, Onuf, and Kratochwil", în Karim M. Fierke şi Knud Erik Jorgensen (ed.), *Constructing International Relations : The Next Generation* (pp. 54-75), M.E. Sharpe, Londra.
Zehfuss, Maja, 2002, *Constructivism in International Relations : The Politics of Reality*, Cambridge University Press, New York.
Zinnes, Dina, 1976, „The Problem of Cumulation", în James N. Rosenau (ed.), *In Search of Global Patterns* (pp. 161-166), Free Press, New York.

Indice

A

Acordurile de la Helsinki 126, 128
Adler, Emanuel 329, 368
Afganistan 51, 53, 78, 119, 127-128, 133, 143, 147, 163, 220, 222, 230, 268
Africa de Sud 127, 129, 132
Al Qaeda 39, 53, 196, 221
Alianţa Atlantică 25, 122, 126, 212
Amnesty International 50
Angell, Norman 245, 248
Angola 133
Arabia Saudită 79
Argentina 132
Aristotel 75
Axelrod, Robert 173, 183-184, 199, 203, 287, 335, 344

B

behaviorism 150
  evaluarea teoriei tranziţiei puterii ca ştiinţă 301-302, 307
  evaluarea teoriei tranziţiei puterii şi război-boiul rece 307-315, 337, 385-386
  programul de cercetare al teoriei tranziţiei puterii 295-302
  studiu ştiinţific asupra războiului 288-295
  tranziţia puterii ca surogat 282-288
Berliner, Joseph 142
Bismarck, Otto von 175
Bosnia 340
Braudel, Fernand 213
Brazilia 132, 298
Brejnev, Leonid 127
  doctrina 143, 353-354, 356-357, 361, 364
Bull, Hedley 185-188
Burundi 272, 305
Bush, George, Jr. 222

C

Cambodgia 77
Carter, Jimmy 119
Cehoslovacia 92, 143-144, 220, 271
Chile 132
China 25, 33, 49, 77, 79, 110, 130-131, 138, 228, 253, 256, 272, 298, 383
Churchill, Winston 121, 231
Clausewitz, Carl von 16, 35, 43, 67, 79--83, 94-97, 101, 104, 112, 114, 128, 147, 162, 167, 183, 203, 305, 381
Cobden, Richard 245-248
Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) 126
Congo 49, 272, 305, 389. *Vezi şi* Zair
constructivism 150
  constructivişti moderaţi 348, 352-354
  constructivişti radicali 348, 354-358
  critica paradigmelor de securitate 331-341
  evaluarea războiului rece 358-372
  instrumente conceptuale 324-328

introducere 318-324
războiul rece 348-358
repere comune 329-331
Coreea de Nord 39, 110, 122, 197, 254, 272
Coreea de Sud 39, 110, 122, 131, 272
Cuba 79, 130, 132-133, 220, 254
Curtea Penală Internaţională 80

D

Deutsch, Karl 345
„Dialogul melian", *vezi* Tucidide
dilema prizonierului 184, 190-192, 197, 199
distrugere reciprocă asigurată (*mutually assured destruction*) (MAD) 115, 230
Djilas, Milovan 106
Durkheim, Emile 326-328, 371

E

Egipt 69, 130
Einstein, Albert 60
Eisenhower, Dwight D. 123, 224-225
Elţin, Boris 144-145, 364
Engels, Friedrich 258-260, 264
Estonia 145
Ethiopia 130, 133
evoluţie, teoria 27

F

falsificarea teoriilor : *vezi* securitate
Federaţia Rusă 112, 253, 271, 311-312, 364, 386
Filipine 131
Franţa 14, 25, 69, 81, 92, 110, 121, 126, 167-170, 182, 197, 212, 264, 298, 382
Friedman, Thomas 226, 254

G

Germania 14, 25, 93, 110, 121-122, 125--126, 144, 167, 170, 175, 182, 205, 212, 220, 265, 297-298, 304, 353-354, 382
imperialistă 109, 170
nazistă 15, 92-93, 97, 104, 110, 382
Giddens, Anthony 335
glasnost 140-141, 144-145, 206, 362, 364
Gorbaciov, Mihail 127, 140, 143-146, 179--180, 204-206, 210-211, 213, 267-269, 311, 349-358, 363-364, 367
reforme 135, 139-142, 144, 146, 179, 210, 352, 361-362
Grecia 68, 95, 110, 131
Grenada 132

H

Hayek, Friedrich von 245, 249-253, 366
Hitler, Adolf 92
Hobbes, Thomas 16, 35, 67, 73-79, 94-98, 101, 147, 154, 162, 166-167, 184-185, 187, 223, 233, 241, 251, 291, 305, 315, 327, 331, 343, 352, 381, 387, 390
Hobson, John 245, 248
Hruşciov, Nikita 132, 141, 254
Human Rights Watch 50, 172

I

India 25, 52, 83, 130, 263, 272, 298, 381.
Vezi şi războaie
iniţiativa de apărare strategică (SDI) 119
instituţionalism liberal 150, 186, 188-200
evaluare 200-215
Irak 25, 53, 69, 147, 163, 167, 197, 222, 311, 314-315
Iran 79, 110, 197
Israel 80, 130, 197, 272
Italia 121, 298

J

Japonia 9, 15, 46, 49, 84, 93, 110, 12[illegible], 170, 220, 274, 297-298

K

Kahn, Herman 104

Kant, Immanuel 227-228, 245, 315, 343, 352, 387, 390
Kautsky, Karl 265
Kennan, George F. 93
Keohane, Robert O. 194, 215, 344
Kratochwil, Friedrich 348, 352-357, 361-362, 368, 371
Kubalkova, Vendulka 355-356, 360, 362-363
Kugler, Jacek 301, 303
Kuweit 163

L

Laden, Osama bin 196
Lakatos, Imre 16, 56, 62-63, 99, 103, 108, 189, 302, 323, 359, 361, 377, 379
Lemke, Douglas 301-303
Lenin, Vladimir Ilici 136, 249, 257, 264-267
Letonia 145
Liban 77, 163
liberalism 27-28, 150
liberalism economic 218-232, 252-253, 309, 332-333
  actor strategic *vs* actor raţional 228-232
  contribuţii metodologice 220-223
  evaluare, *vezi* constructivism, realism, marxism
  instrumente conceptuale 223-226
  model 232-253
Lindblom, Charles 366
Lituania 145
Locke, John 343, 352, 387, 390
  sistemul lockean 327, 343-345, 354, 361, 368-369, 388

M

Marea Britanie 14, 49, 68, 74-75, 84, 92, 95, 110, 126, 168-170, 197, 227, 245--247, 297, 304
Marx, Karl 47, 142, 242, 246, 253-266, 330, 332, 334, 357, 366-367
marxism 17, 29, 130, 132, 135-136, 150, 153, 209, 218, 236, 239-240, 249, 253--267, 272-274, 281, 310, 321, 329, 355--357, 369, 371, 383
  evaluare 267-275
  răsturnarea capitalismului 258-264
maşinăria nucleară a sfârşitului lumii 17, 24, 104, 155, 202, 381
McNamara, Robert 124
McNeill, William H. 27
Midlarsky, Manus 308
Mises, Ludwig von 252
Morgenthau, Hans 151, 161, 166, 173, 201
Mozambic 133
Myanmar 79-80, 254

N

NATO 33, 54, 122-128, 131, 143-144, 167, 196, 200, 205, 212, 243, 271, 311, 314
  Vezi şi războiul rece, echilibrul european
neorealism 150, 170-176
  evaluare 200-215
Nicaragua 130, 132-133
Nye, Joseph S. 194, 344

O

Onuf, Nicholas 318, 355, 359, 369
Organizaţia Mondială a Comerţului (OMC) 29, 49, 172, 196, 200
Organizaţia Naţiunilor Unite (ONU) 13, 54, 68, 80, 126, 196, 227, 243, 314
Organizaţia Tratatului Asiei de Sud-Est (SEATO) 131

P

Pactul de la Bagdad 131
Pactul de la Varşovia 122-124, 128, 138, 143-145, 205, 212, 253, 268, 312-313, 353-354, 361
Pakistan 83, 130, 272
perestroika 140, 144-145, 206, 219, 270, 362, 364-365

Planul Marshall 122, 227
Polonia 45, 92, 163, 313, 382
purtarea războaielor nucleare (NUTS) 230

R

RAND, corporaţia 115
războaie 24-25
  al doilea război mondial 11, 14, 17, 23--24, 63, 84-85, 92, 104, 106, 110-111, 121-122, 137, 145, 151, 161, 167, 170, 182, 200, 202, 225, 227, 256, 289, 297, 304, 334, 381-382
  Atena-Sparta 69, 83-90, 104
  Balcani 25-26, 39, 269, 271, 314, 384, 388
  Coreea 39, 110, 121
  India-Pakistan 83
  Irak 25, 311, 314
  israelo-palestinian 83, 272
  napoleoniene 15, 44-46, 81, 97, 298
  opiumului 49
  primul război mondial 91-93, 109, 136, 169, 177, 183, 227, 248-249, 257, 264--266, 378
războiul rece
  echilibrul european 120-127
  echilibrul nuclear 111-120
  explicarea începutului şi sfârşitului 134-147
  globalizarea conflictului 127-133
  modelul de laborator 102-108
reacţie flexibilă 124-125
Reagan, Ronald 119
realism 150
  amendamente ad-hoc 176-181
  balanţa de putere 168-169
  evaluare 200-215
  optimist 181-188
  pesimist 161-170
Regatul Unit: *vezi* Marea Britanie
represalii masive 123
Republica Dominicană 132
Revoluţia franceză 82
Ricardo, David 257
Rousseau, Jean-Jacques 154, 223, 328, 336, 389
Rwanda 11, 26, 69, 77, 272, 305, 340, 384

S

Saharov, Andrei 141
Samuelson, Paul 257
Schelling, Thomas 203
Schumpeter, Joseph 108, 207, 245, 249--250, 365, 367, 383
securitate
  definiţie 36-40
  falsificarea teoriilor 55-63, 147-155. *Vezi şi* Lakatos
  fondatori 67-73
  obstacole ale teoriei 30-36
Simon, Herbert 221
Sisteme Mondiale Moderne 274-275. *Vezi şi* Wallerstein
Smith, Adam 142, 233-235, 237-246, 253, 258, 263, 270, 291, 315, 327, 333, 366--367, 383
Somalia 130, 163
Sri Lanka 163, 272
Stalin, Iosif Visarionovici 106, 132, 306, 353
stat
  locul central în privinţa securităţii 41-42
  niveluri de analiză 42-55
  ordine internă 50-55
  sistemul european 44-46
  societate civilă transnaţională 47-50
strategie de purtare a războaielor nucleare 115-118. *Vezi şi* purtarea războaielor nucleare
Sudan 26, 77, 163, 272, 305, 340, 384, 389

Ş

Şcoala engleză 185-188

T

Taiwan 130-131
teoria tranziţiei puterii : *vezi* behaviorism
tratate
  ABM 118, 120, 311
  arme biochimice 314
  interzicerea totală a testelor 314
  Kyoto 314
  mine antipersonal 314
  SALT I 118
  SALT II 118-119
  START 119
  Vezi şi Curtea Penală Internaţională
Truman, Harry 131, 224
  doctrina 227
Tucidide 16, 35, 67-68, 72, 83-91, 94-96, 101, 147, 162, 169, 305, 381
  „Dialogul melian" 84-85, 88-89, 91, 167, 169, 202
  război contemporan 91-94
Turcia 110, 131, 170

U

Ungaria 144
Uniunea Europeană (UE) 15, 33, 39, 49, 172, 193, 200, 243, 253, 274, 298, 345
Uniunea Sovietică (URSS) 15, 23, 41, 46, 53, 60, 63, 68-69, 84-85, 92-93, 104-105, 108-112, 114-116, 118-119, 121-122, 124--146, 151, 162, 167, 170, 173-174, 179--180, 200-202, 204-215, 219, 225, 228, 253, 255-256, 267-272, 297, 304, 306--309, 311-313, 348, 350, 353-354, 361, 363-368, 380-381, 383, 385-386

V

Vietnam 79, 128, 133, 222, 230-232

W

Wallerstein, Immanuel 274
Waltz, Kenneth N. 43, 60, 103, 170-172, 187, 209, 215, 241, 323, 330-331, 337, 341-343, 346, 349, 351, 370
Weber, Max 77, 214, 326-328, 362, 371
Wendt, Alexander 321-325, 329-330, 334--337, 341-357, 360-362, 366-369, 371, 388
  războiul rece 350-352
Wilson, Woodrow 227
Wolfers, Arnold 39-40
Wright, Quincy 187, 290-293

Z

Zair 132. *Vezi şi* Congo

COLLEGIUM. Relaţii internaţionale

au apărut:

Andrei Miroiu, Radu-Sebastian Ungureanu (coord.) – *Manual de Relaţii Internaţionale*

Kenneth N. Waltz – *Teoria politicii internaţionale*

Edward A. Kolodziej – *Securitatea şi relaţiile internaţionale*

în pregătire:

Hans J. Morgenthau – *Politica între naţiuni. Lupta pentru putere şi lupta pentru pace*

Joshua S. Goldstein, Jon C. Pevehouse – *Relaţii internaţionale*

www.polirom.ro

Redactor: Alina Radu

Coperta: Radu Răileanu

Tehnoredactor: Constantin Mihăescu

Bun de tipar: martie 2007. Apărut: 2007

Editura Polirom, B-dul Carol I nr. 4 • P.O. Box 266

700506, Iaşi, Tel. & Fax (0232) 21.41.00; (0232) 21.41.11;

(0232) 21.74.40 (difuzare); E-mail: office@polirom.ro

Bucureşti, B-dul I.C. Brătianu nr. 6, et. 7, ap. 33,

O.P. 37 • P.O. Box 1-728, 030174

Tel.: (021) 313.89.78; E-mail: office.bucuresti@polirom.ro

Tiparul executat la S.C. LUMINA TIPO s.r.l.

str. Luigi Galvani nr. 20 bis, sect. 2, Bucureşti

Tel./Fax: 211.32.60, 212.29.27, E-mail: office@luminatipo.com

Relaţii internaţionale

Edward A. Kolodziej

SECURITATEA ŞI RELAŢIILE INTERNAŢIONALE

Conceptul de *securitate internaţională*, etern subiect de interes pentru specialiştii din domeniul relaţiilor internaţionale, este analizat comparativ în funcţie de seturile de semnificaţii care i se atribuie în diverse şcoli de gândire – realism, neorealism, instituţionalism liberal, liberalism economic clasic, marxism, behaviorism şi constructivism. Autorul afirmă că numai o abordare interdisciplinară a securităţii, care împrumută din ideile fiecărei perspective, poate să se conformeze cerinţelor riguroase ale testării teoriilor şi să satisfacă nevoile practice ale actorilor într-o lume tot mai globalizată. În plus, volumul lui Kolodziej răspunde, printr-o analiză comprehensivă şi actuală, unei tendinţe evidente ce se manifestă în studiul relaţiilor internaţionale în România, aceea de a accentua componenta de securitate.

„O resursă valoroasă atât pentru specialişti, cât şi pentru studenţi. Este cea mai cuprinzătoare trecere în revistă a modurilor alternative de gândire privind securitatea internaţională."

David A. Baldwin

„O contribuţie bine venită în domeniul literaturii consacrate relaţiilor internaţionale şi în cel al studiilor de securitate. Stilul limpede şi convingător, analiza echilibrată şi acoperirea comprehensivă fac din acest volum un excelent ghid pentru studenţi şi masteranzi."

Roger E. Kanet

- **Introducere în securitatea internaţională şi în studiile de securitate**
- **Teorii concurente ale securităţii**
- **Validarea teoriilor securităţii**

Collegium

Editura POLIROM
www.polirom.ro

32,95

ISBN 978-973-46-0564-4
9 789734 605644